

9. ÉVFOLYAM

1997

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.

Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1997/1–2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor
ITALY: Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1997.
ISSN 0865–5227

Nyomás és kötés az

 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

BAÁN István	Ortodoxok és görögkatolikusok Miskolcon a XVIII. században <i>The Orthodox and the Uniates (Eastern Rite Catholics) in the Town of Miskolc in the Eighteenth Century</i>	5
BURA László	A jezsuiták Szatmáron <i>Jesuits in Szatmár</i>	19
VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes	Magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején <i>The Sources of Hungarian Religious Life in the USA at the Turn of the Century</i>	37
GLÜCK Jenő	Adatok az északerdélyi zsidó hitközségek történetéhez (1940–1944) <i>A Contribution to the History of the Jewish Religious Communities in the North of Transylvania</i>	49
KELEMEN Miklós	Az unitárius egyház története a mai Magyarországi területén <i>An Addendum to the Essay Entitled "A history of the Unitarian Church on (Present-day) Hungarian territory"</i>	63

FORRÁSOK – SOURCES

TUSOR Péter SARNYAI Csaba Máté	Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. Kelt.: 1849. június 15.-én <i>Appeal by Mihály Horváth, the Minister of Education for a Congress to Be Held on 20 August 1849 on Catholic Autonomy. Under the Date of 15 June 1849</i>	83 147
BOROVI József	Egy olvasótársaság története. A putnoki-rimaszécsi esperesi kerületek Olvasó Társasága és Kölcsonkönyvtára 1834–1863 <i>The history of a Reading Society: The Reading Society and Lending Library of the Parishes Under a Rural Dean, Rimaszék and Putnok, between the Years 1834 and 1863</i>	151
RIBAI M. Elma	A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében. 1948. június 7. <i>Children of the Most Faithful Town: Demonstration in Support of Denominational Schools in Sopron on 7 June 1948</i>	155

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ZAKAR Polikárp O. Cist	A Zirci Ciszterci Rend apátja és egyháztörténész köszöntése <i>Felicitations to dr. dr. Zakar Polikarp O. Cist., Abbot of the Cistercian Order of Zirc and Ecclesiastical Historian</i>	193
HORVÁTH Tibor, S.J.	METEM Enciklopédia és METEM kiadványok 1989–1995 <i>METEM (Editorial Board of the Encyclopaedia of Hungarian Church History) Encyclopaedia and METEM Publications 1989–1995</i>	197
Zvara Edina	Egyháztörténeti könyvek 1995/2. <i>Books Concerning Ecclesiastic History 1995/2</i>	213

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

TÓTH István György: Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707). Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről (1627-1707). (Ism.: Molnár Antal)	225
Miasszonyunkról nevezett kalocsai szegény iskolánővérek bajai iskoláiban vezetett krónika 1936–1948. (Ism.: Kovács János)	228
PÁL József: Békepapok. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	230
LESTYÁN Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai. 1100 Templom, képpel. 1–2. köt. (Ism.: Glück Jenő)	232
CAMPBELL, Hamish O.Praem: Szent Norbert, a premontrei rend alapítója a béke apostola. (Ism.: Kovács Imre Endre)	233
KATONA Gyuláné SZENTENDREY Katalin: A szentendrei katolikus egyház és plébánia története 1002–1992. (Ism.: Patkóné Kéringér Mária)	235
Magyar Egyháztörténeti Évkönyv, 2. kötet. Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára. (Ism.: Rádyné Rác Katalin)	238
A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–48 között. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	240
PÁL József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). (Ism.: Kőhegyi Mihály)	243

BAÁN ISTVÁN

ORTODOXOK ÉS GÖRÖGKATOLIKUSOK MISKOLCON A XVIII. SZÁZADBAN

Miskolc városa a XVIII. század elején vallási szempontból protestáns tömböt jelentett Észak-Magyarországon, a katolikus vallást követők száma csak a század végére növekszik meg, de még ekkor is létszámában igencsak gyér kisebbséget alkot. A század folyamán két olyan nemzetiséghez tartozó beköltözők „frissítik fel” a város vallási képét, akik bár egyházi eredetüket tekintve egy töről fakadnak, sajátos viszonyaik folytán azonban két, elkülönült egyházi közösséget képeztek. A város életében betöltött szerepük elsősorban társadalmi, gazdasági helyzetük függvénye, s már itt is élesen elkülönülnek egymástól a görögök és a ruthének. (Mindkét kifejezés a korabeli nyelvhasználatot tükrözi. A „görögök” macedoromán, makedovlach, vagyis aromán eredetűek, akik otthon, családjukban anyanyelvüket használták, istentiszteleteiken, oktatásukban azonban a görög nyelvet. A „ruthének” saját dialektusukban beszéltek egymás között, liturgiájukban az egyházi szláv nyelvet használták.) A görögök kezdettől fogva jelentős gazdasági, kereskedelmi tevékenységet folytattak, tőkájukkal fontos szerepet játszottak a miskolci polgárság kialakulásában. A ruthének sokkal alacsonyabb fokon álltak a társadalmi ranglétrán, elsősorban cselédek, napszámosok, kézművesek voltak.

A „GÖRÖG NEM EGYESÜLT” EGYHÁZKÖZSÉG KIALAKULÁSA

Mindmáig nem tisztázott, mikor jelentek meg először a görögök Miskolcon. Egyesek már a XVII. század végére teszik megtelepedésük kezdetét, mások csak a XVIII. század elejére.¹ Vallási szempontból csupán kuriózumot jelentettek a város életében, ezért egyházközségük történetével eddig alig foglalkoztak,² márcsak amiatt is, mivel dokumentumaik makarónikus görög nyelven íródtak, ami igencsak megnehezíti a kutatást. Ránk maradt anya-

1 MARJALAKI KISS L., *Görög kolónia Miskolcon a 18. században*, in Borsodi Szemle 1960, 548–551; HOLOPCEV P., *A miskolci görögkeleti népesség számának változásai*, in *Miskolc a milicentenárium évében* (szerk. DOBROSSY I.), Miskolc 1997, I., 212–218

2 SASVÁRI L., *Ortodoxok és görög katolikusok együttélése Észak-Magyarországon a 18–19. században*, in *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon* (szerk. KUNT E. – SZABADFALVI J. – VIGA GY.), Miskolc 1984, 147–155

könyveik igen sok értékes adatot tartalmaznak, amelyekből kiindulva megpróbáljuk felvázolni e kis egyházi közösség kialakulását.

A matrikulák alapján, melyeket 1726-tól vezettek,³ az alábbi névsort állítjuk fel a miskolci ill. Miskolcon működött ortodox papokról.

Theodosziosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1726. máj. 15.
Varnavas szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1734. szept. 5.
Konsztantinosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1736. febr. 9. – 1738. nov. 8.
Partheniosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1740. márc. 4.
Szerafim szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1741. febr. 6.
(Leontinosz szerzetespap	1746)
Kiprianosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1750. nov. 10.
Annianasz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1755. júl. 15.
(Papa) Mihail (Mihalisz) kalugyer-pap, a Szent Naum káplánja	1756. febr. 4. – 1768. okt. 15.
Joaszaf szerzetespap, megbízott	1760. okt. 20.
Elaszosi (Alonitosz) Anthimosz szerzetespap, a Szent Naum káplánja	1763. jan. 12. – 1769. júl. 30.
Evretisz Bendela pap, a Szent Naum parochusa (káplánja)	1769. aug. 14. – 1787. júl. 12.
Anthimosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1780. febr. 18. – júl. 29.
(Mihalovics) Meletiosz szerzetespap, a Szent Naum parochusa	1779. aug. 30. – 1783. okt. 30.
(Koszmanovics) Petrosz, jozsifdorfi protopópa, a Szent Naum parochusa	1786. dec. 10. – 1787. máj. 9.
Harisziosz Szakelliosz, a Szent Naum káplán lelkésze, miskolci parochus	1787. aug. 1. – 1794. márc. 5.
Vulkosz Konsztantinosz káplán	1793. aug. 13. – 1821. júl. 18.
(Papa) Anasztasziosz Kavalliótisz (kómopolisz-szikszorioszi) pap	1808. márc. 4. – 1811. febr. 11.

Az első feljegyzett egyházi ténykedés egy temetéshez fűződik, s egészen 1760. dec. 18-ig, az első keresztelésig nem találkozunk más szentségkiszolgálással. Nem sokkal ezelőtt, 1756. febr. 4-én teszi első bejegyzését az anyakönyvbe az első, állandónak nevezhető helybeli pap. A névsort áttekint-

3 Megtalálhatók a miskolci Magyar Orthodox Egyházi Múzeum levéltárában, egyetlen kötetben a házasságok (1728–1863), a keresztelek (1760–1863) és a halottak (1726–1863) anyakönyvei.

ve rögtön szembetűnik tehát, hogy az egyházközség kialakulásának első periódusa 1756-ig tart. Azonnal felvetődik a kérdés, vajon 1726 előtt volt-e itt pap, egyáltalán létezhetett-e egyházközség. Egy 1746-os egri canonica visitatio arról számol be, hogy „a görögöknek ettől a századtól fogva, amióta vannak Miskolcon, mindig volt saját görög papjuk”.⁴ Ebből arra következtethetünk, hogy a görög kereskedőtársaság kezdettől fogva gondosan ügyelt arra, hogy legyen, aki saját lelki szükségleteit gondozza, de vajon milyen létszámú hívőssereg vállalta magára ezt a feladatot? Világos, hogy itt szoros összefüggést kell keresnünk a lélekszámok adatai és az eklezsia megalakulása között. Mivel azonban erre vonatkozólag a XVIII. század elejéről nem rendelkezünk számadatokkal (Marjalaki szerint 1711 előtt csak néhány főnyi görög lakott a városban⁵), nem tűnik alaptalannak az a feltevés, hogy az anyakönyvek megnyitása egybeesik az egyházközség megszerveződésével.

AZ ORTODOX KÁPOLNA

A papok névsorában szinte mindenütt szerepel a „Szent Naum parochusa (káplánja)” cím. Az említett szent nem az ószövetségi Náhum prófétát fedi, hanem Ohridi Szent Naumot. A bolgár származású szent 830 táján született és Szveti Naumban, az Ohridi-tó partján húnyt el 910. december 23-án. A szlávok apostolainak, Konstantin-Kirillnek és Metódnak moráviai térítőtársát II. Hadrianus pápa szentelte pappá 868-ban, amikor együtt utaztak Rómába, hogy megerősítést kapjanak missziójukra. Amikor később Metód meghalt, Naumot Moráviában bebörtönözték, majd 886-ban Ohridi Kelemennel (Kliment) és Angelarijjal együtt Bulgáriába mehettek. Naum először Preszlavban lett egy fordítókból és írókból álló csoport vezetője. 893-ban Kliment utódja lett mint Makedónia tanítója és evangélizálója. Halálos ágyán vette fel a szerzetesi öltönyt, s az általa alapított monostorban temették el, ahol élete utolsó szakaszát is töltötte.⁶ Különös népszerűségnek örvendett Dél-Makedóniában⁷, ahonnan a miskolci kereskedők jelentős része származott, így érthető, hogy kápolnájukat is az ő emlékének szentelték.

A már említett kánoni látogatási jegyzőkönyv feljegyezte, hogy „volt itt egy magán imaház, görög ritusú, egy házban, de tűzben leégett 1746. június 28-án”.⁸ Hogy pontosan hol található ez az épület, arra nézve részletes adatokat találunk a miskolci görög kompániának 1746. áprilisában, még a tűzvész előtt vajai Vay Ábrahámmal kötött szerződésében. „Miskolcz várossa

4 Egri Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban EFL) Arch. Nov. 3412. szám: Canonica visitatio Comitatus Borsod 1746, 110

5 *i.m.* 549

6 BROWNING, R., *Naum of Ohrid*, in *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York – Oxford 1991, I, 1442

7 v.ö. PEYFUSS, M. D., *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769. Buchdruck und Heiligenveneration im Erzbistum Achrida*. (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Bd. 13) Wien – Köln: Böhlau 1989

8 EFL Arch. Nov. 3412. Can.vis. 1746, 109

Derék utcáján, a Piaczon Dél felül való soron, nap keletről Rácز János uram és atyafiai, nap nyugovást néhai Molnár Borbély György Úr Özvegye háza s házhelyek között s szomszédságukban lévő házat és házhelyét földlein és rétjein kívül mostanig említett Úrtul eő Kegyelmetül árandába bírván, minthogy mostanig Oratoriumunk ott vagyon, Papunk ott lakik, mind erre, mind kereskedésünkre nézve, jobb és derék alkalmaságot akarván az Úr eő Kegyelme nekünk építtetni...”.⁹ A mai Széchenyi utca 12. számú ház helyén állt tehát a görög Szent Naum-kápolna, mellette a paplakkal. A tűzvész után felépült lakásról feljegyzi a contractus, hogy a pap házának „komorája és konyhátskája” is van. Hogy ilyen volt-e a megelőző parochiális lakás is, nem tudjuk. (Mindenesetre érdekes, hogy két hónappal azután, hogy a görög kompánia megegyezett Vay Ábrahámmal arra nézve, hogy milyen pénzügyi feltételekkel adja nekik továbbra is bérbe az eddigi épületet, az leégett...) A közvetlenül a tűzvész után felvett vizitációs jegyzőkönyv csupán az aktuális állapotot rögzíti, amikor azt írja: „A görög ritusú papnak itt nincs lakása, hanem a görög közösség látja vendégül. Ugyanazon görög szertartású papnak nincs fundusa, viszont a görögök közösségre gondoskodnak róla, s így évi jövedelme kb. 100 imperiálisra rúg.”¹⁰ A közösség azzal, hogy önálló lakást akart biztosítani lelkésze számára, kifejezésre juttatta, hogy állandó papot akar, mégha ezt addig nem is tudta megvalósítani. Vajon miért? Erre a kérdésre csak feltételes választ adhatunk, s a helyzet kialakulásában külső és belső okok egyaránt szerepet játszhattak.

A görögök 1741 tájáról datált első városi összeírása szerint 31 kereskedő bérel üzletet Miskolcon, azonban feltételezik, hogy nem mindegyikük volt családos, illetve többen közülük csak mint vendégek éltek itt.¹¹ 1746-ban összlétszámuk 70 lélek volt.¹² Úgy látszik, ilyen kis közösség akként próbálta megoldani a lelkészi ellátás gondjait, hogy egy-egy szerzetespapot látott rövidebb-hosszabb időre vendégül, akik talán szintén a közös „őshazából”, Makedóniából jöttek, esetleg magyarországi családtagjaikhoz. A vándorló szerzetesek valószínűleg adományokat is gyűjtöttek monostoraiknak, ugyanakkor fontos láncszemei voltak a görög nyelvű kéziratok és nyomtatványok terjesztésének, amint arról a század második felében Zavírasz György könyvtára vagy egy miskolci neumas énekeskönyv tanúskodik.¹³

9 Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, IV. 1501/b. fasc. XIII. 185

10 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 111

11 HOLOPCEV, P., 214

12 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 112

13 DAMJANOVICS J., *A magyarországi görögök liturgikus zenei élete a XVIII. században*, in *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig* (szerk. H. TÓTH I.), Szeged 1995, 107; vö. PEYFUSS, M. D. *i.m.*

A másik ok valószínűleg a nyomósabb. A *canonica visitatio* szerint „van itt egy görög szertartású pap, Leontinus pópa, 56 éves. Kalugyernek (azaz szerzetesnek – *a szerző megj.*) mondják, jól viselkedik, ami a latin parochussal kapcsolatos joghatóságot illeti. A saját imaházában celebrál, prédikál, az eucharisztia és az utolsó kenet szentségét kiszolgáltatja a görögöknek, de a (latin) parochus engedélye nélkül nem keresztel, se nem temet.”¹⁴ Mindebből nyilvánvaló, hogy az ortodox lelkész működési területe igen szűkre volt szabva, hiszen még az itt született csecsemőket sem keresztelhetette meg engedély nélkül, mert ezzel természetesen növekedett volna az ortodox közösség létszáma. (A kor felfogása szerint a kereszttség által a gyermek automatikusan annak az egyházi közösségnek a tagjává vált, amelynek papja a szentségkiszolgáltatást végezte.) Nem tartjuk valószínűnek, hogy 1760-ig egyetlen görög gyerek sem született volna Miskolcon. Valószínűbb, hogy máshová vitték keresztelni, mint ahogy házasságaikat is Egerben, Pesten, Budán, Szentendrén, Pentelén, Karlócán vagy a török birodalom területén kötötték. Az első ortodox esküvőt 1763. január 12-én tartották Miskolcon. Egyedül a halottak anyakönyve tanúskodik róla, hogy ezen a téren a század első felében engedékenyebb volt a katolikus plébános, de ezzel együtt a görög kompánia papja kifelé elsősorban csak „temető pap” volt. Érthető, hogy ilyen külső nyomás mellett nehezen vállalta bárki is az állandó parochus feladatkörét.

Megeshet, hogy az anyakönyvekben feljegyzett, temetést végző szerzetes-papokon kívül még mások is működtek Miskolcon, mert igen sok olyan év van, amikor egyáltalán nem is volt temetés. Leontinosz kalugyer neve sem a matrikulákban maradt fenn, hanem egy katolikus plébániai látogatás jegyzőkönyvében. 1756. febr. 4-től azonban már állandó papja van a miskolciaknak Papa Mihail személyében. A pap címe ettől fogva hol a Szent Naum káplánja, hol parochusa, illetve Harisziosz Szakelliosznál a Szent Naum kápolna lelkésze. A „káplán” kifejezést azonban nem kell „segédlelkész” értelmében venni, inkább „a kápolna papját” érthették alatta, bár a címetek nem használták következetesen, még ugyanazon pap sem.

Igazából nem tudunk feleletet adni rá, mi volt az oka, hogy 1756-tól állandó parochus működött itt. A közösség létszáma ebben az időben stagnált, az 1769-es *canonica visitatio* szerint 51 felnőttből és 6 gyermekből állt,¹⁵ 1777-ben viszont már 296-an voltak.¹⁶ Az egyházi helyzet azonban jelentősen romlott a negyedszázadival ezelőtthez képest, mert katolikus részről megjegyezték, hogy „gondoskodni kell róla, hogy a görögök minden stolaris ügyben a katolikus parochusnak legyenek alárendelve...nem szabad, hogy saját pópájuk legyen.”¹⁷ A jegyzőkönyv valószínűleg inkább az egri

14 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 110

15 EFL Arch. Nov. 3418. Canonica visitatio districtus superior Borsodiensis 1767–1769

16 HOLOPCEV P. 214–215

17 EFL Arch. Nov. 3418. Can. vis. 1767–1769

püspök ill. a mindszenti plébános óhaját fejezte ki, mivel ebben az időben a görög anyakönyvek tanúsága szerint folyamatosan volt ortodox lelkésze a közösségnek. A plébános viszont kihasználta, hogy a görögök eleddig a „külső katolikus”, vagyis a mindszenti temetőbe temetkeztek, s ő maga végezte az ortodox hívek végtisztességét is, legalábbis egyes esetekben.¹⁸ (A görög anyakönyvek hallgatnak erről.) 1782–1784-ig a református temető szolgált a görög elhunytak örök nyugóhelyéül, majd 1784. március 28-án temettek először saját temetőjükbe a miskolci görögök.

Meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy 1763 és 1794 között többször, éveken át előfordult, hogy két lelkésze is volt a görögöknek. Az anyakönyvi bejegyzésekből nem dönthető el, hogy kettejük között milyen volt a hivatali viszony, s az sem, hogy mi volt az oka ennek a helyzetnek. Mindenesetre a tény jelzi, hogy jelentősebb egyházközséggel állunk szemben, amely létszámát és tekintélyét tekintve kinőtte az egyszerű kápolnát. 1777-ben tehát kéri a karlócai metropolitát, hogy adjon számukra templomépítési engedélyt. A Johann Michart által tervezett barokk templom alapjait 1785-ben rakták le, és a Szentháromság tiszteletére 1806-ban szentelt fel Dionysziosz budai püspök.¹⁹

GÖRÖGKATOLIKUS PAROCHIA MISKOLCON A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN?

Miskolc városának életében a görögkatolikusok egészen a XX. századig szinte fel sem tűntek. Amíg a görög kereskedők és gazdag egyházközségük méltán irányította rá a város figyelmét Bizánc kulturális és vallási örökségére, addig a létszámban tőlük egyre kisebb mértékben eltérő, szegénysorsú görögkatolikusok nem tudtak markáns helyet kiharcolni a maguk számára. A helyi egyháztörténetírás úgy tudta, hogy a XVIII. század végétől történtek ugyan kísérletek egyházközség létrehozására, de ezeket csak 1900-ban koronázta siker.²⁰ A város addig gör. kat. szempontból a közeli Görömböly anyaegyház filiája volt. Néhány újonnan felbukkant adat azonban arra irányította rá a figyelmet, hogy a kérdést újra kell tárgyalni.

1769. június 9-én gróf Batthyány Ignác egri kanonok, jáki apát vezetésével kánoni vizitációt tartottak Mindszent egyházközségben és filiáiban. A tudós főpap, a későbbi csanádi püspök és Szent Gellért Deliberatio-jának első közreadója jegyzőkönyvében feljegyezte, hogy Görömböly görögkatolikus papját Ternai Istvánnak hívják. Mikóházáról származott, és ekkor 64 éves volt, azaz 1705 táján született. Tudása a kor viszonyainak megfelelő volt, vagy annál egy kissé magasabb is, minthogy fiatalabb korában egy évig tanult theologia moralist Munkácson, az ottani püspöki-monostori iskolában,

18 uo.

19 POPOVICS K., *A miskolci „Szent Háromság” templom*, in *Egyházi Krónika* 1957. október, 5

20 SCHIRILLA A., *Gör. kath. egyház*, in *Miskolc*, (Magyar városok monográfiái V.) Budapest 1942, 188-189.

és tudott latinul, ruthénül és magyarul is. 1736-ban szentelte fel Olsavszky Simon munkácsi püspök, mégpedig *a miskolci parochia titulusára!* Biztos, hogy nem ő volt az első parochus, mert Batthyány azt is feljegyzi, hogy az apja utódja lett, azaz id. Ternai István már évekkel előtte Miskolcon kellett hogy parochus legyen.²¹ Az volt ugyanis a szokás abban az időben, hogy a papjelölt előbb éveken át kántori szolgálatot látott el valamelyik egyházközségben, ahol a gyakorlatban sajátította el a papi szolgálathoz szükséges ismereteket. Amennyiben papcsaládból származott, magától értődő volt, hogy ezeket az éveket apja mellett töltötte. Ezek után vizsgát tett a püspök előtt, hogy tudja-e mindazt, amit egy papnak tudnia kell (elsősorban az alapvető szertartásokat), s utána kerülhetett sor pappá szentelésére.²² Az a tény, hogy Ternai egy év moralist végzett, azt bizonyítja, hogy már korábban másutt szerzett alapvető ruthén és latin nyelvi ismereteket. Egy 1748-as jegyzőkönyv szerint a „moralis” egy gyakorlatiasan előadott rövid teológiai kurzust jelentett, a Bizánczi György püspök idején kiadott „Casus Morales” című mű alapján. Ez tárgyalta a szentségeket, a bűnöket és az elkövetők által adandó kártérítéseket, az egyházi főhatóságnak fenntartott eseteket és a hit alapelemeit, vagyis egy kiskatekizmust. Ilyen szerény ismeretek már komoly képzettséget jelentettek abban a korban egy görög pap számára, nem is sokan látogatták ezt a kurzust (1748-ban pl. egyetlen hallgató sem volt!).²³ Ifjabb Ternai István 1749-ben került Görömbölyre parochusnak, valószínűleg nem egyenesen Miskolcra, mert az 1746-os canonica visitatio nem említi, hogy Miskolcon akár görög pap vagy egyházközség létezne.

A dokumentum alapján tehát biztos, hogy legalább 1730-tól az 1740-es évek elejéig Miskolc városában létezett önálló görögkatolikus egyházközség (hogy milyen értelemben, arról később szólunk), amelynek előbb idősebb, majd ifjabb Ternai István volt a papja. Az 1746-os kánoni látogatás szerint ekkor 150 ruthén hívő lakott Miskolcon, ugyanannyi, mint Görömbölyön.²⁴ Van egy másik okmány is, amely megyénként sorolja fel az egri püspökség területén található unitus parochiákat, s ezek között szerepel Miskolc is.²⁵ Ez a conscriptio mellékletként szolgálhatott valamely másik okmányhoz, de az iratok sorrendjéből sajnos nem derül ki, hogy melyikhez. Mindenesetre az iratköteggben jelenleg elfoglalt helye alapján úgy tűnik, hogy az 1740-es évekből származott. Ezen a két említésen kívül eddig más dokumentum nem tanúskodik a miskolci parochiáról. Érdekes megemlíteni viszont, hogy amikor 1777-ben Bacsinszky András munkácsi püspök mint újonnan kinevezett tapolcai apát a görögkatolikusok számára szeretné megszerezni a mindszei templomot és parochiát alapítani a városban, szóba sem hozza,

21 EFL Arch. Nov. 3418. Can. vis. 1767-1769

22 B. DAMJANOVICS J., *A munkácsi egyházmegye papjainak és kántorainak szellemi élete a 16-18. században*, in Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Évkönyve VII., Miskolc 1994, 34-35.

23 EFL Arch. Nov. 3416. Canonica visitatio ecclesiarum Graeci Ritus in comitatibus Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Szabolcs 1748, 13.

24 EFL Arch. Nov. 3412. Can. vis. 1746, 104., 109

25 EFL Arch. Vet. 238.

hogy valamikor is létezett volna itt olyan egyházközség, amely a munkácsi püspöktől függött volna. Ez azt látszik igazolni, hogy a néhány évtizeddel korábban – valamilyen módon – létezett parochia feledésbe merült, s akkor, amikor a leginkább kapóra jött volna, hogy előássák a feledés homályából, már senki sem emlékezett rá, dokumentum pedig nem volt róla Munkácson ill. Ungvárott. Mindez eléggé furcsán hangzik, de ellenkező adatok hiányában egyelőre másra nem gondolhatunk.

Mikor költözhetek be először ruthének Miskolcra? Valószínűleg nem sokkal azután, amikor hitsorsosaik betelepültek a környező falvakba: Görömbölyre, Hejőkeresztúrra, Sajópetribe, Sajópálfalára, a Rákóczi-szabadságharc után, ahol a telepítést végző földesúr templomokat építtetett számukra. Miskolcra ilyen betelepítés nem történt, már a város református jellegéből adódóan sem, itt legfeljebb szórványos beköltözésről beszélhetünk, azonban együttvéve a hívek létszáma felért egy átlagos parochiáéval, ami lehetővé tehetette, hogy önálló papjuk legyen. Saját istentiszteleti helyük azonban nem volt és nem is lehetett a városban, mert erre mint katolikusok a várostól nem kaptak volna engedélyt, ezt megelőzőleg pedig az egeri püspök támogatását kellett volna elnyerniük, aki fenntartotta magának az egyesülteknél is a templomépítés engedélyezésének jogát. Templom nélkül viszont elképzelhetetlen még a legminimálisabb liturgikus élet is a keleti egyházban, tehát az egyházközség nem tud működni. Az okmányok alapján mégis úgy tűnik, hogy jogilag mindenféleképp létezett néhány évtizedig egyesült parochia Miskolcon.

UNIÓS KÍSÉRLET?

A kérdés megoldási kísérleteként egy munkahipotézist kellene felállítanunk, amelynek kidolgozásához nem hagyhatjuk figyelmen kívül a miskolci görög kereskedőkről és egyházközségükről szóló korabeli adatokat. Ebből az időszakból sehol semmiféle említést sem találtunk arról, hogy az itteni ortodoxok valaha is egyesültek volna, mint ahogy ez rövid ideig megesett Egerben (1688–1718).²⁶ Az egyesült egyházközségek számának növelése nemcsak Egernek állt érdekében, hanem a munkácsi püspököknek is. Létjogosultságukat csak úgy igazolhatták a katolikus egyházon belül, és elsősorban az egeri püspökök előtt, ha igyekeztek minden eszközzel az uniót létrehozni a területükön még helyenként létező vagy újonnan létesülő ortodox közösségeknél, illetve megszilárdítani a már egyesült parochiákon, amelyekre még hosszú ideig a skizma-gyanú árnyéka vetődött. Bár Bizánczi György püspöksége (1716-1733) idején elsősorban Máramarosban folyt a harc az unió elfogadtatásáért, feltételezhetjük, hogy mindenhol, ahol ortodox hívők éltek, a munkácsi püspök potenciális híveinek tekintette őket. Előfordulhatott tehát, hogy a városban lakó, csekély létszámú ruthén görög-

26 BIHARI J., *Fejezetek az egeri szerbek és görögök történetéből*. in *Az Egeri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II.*, Eger 1956, 392-456.

katolikusra hivatkozva, s a még kevesebb, de – legalábbis a Róma-hű munkácsi püspök számára – az unióval kecsegtető, ortodox görögökre való tekintettel Bizánczi György jogilag megalapította az egyesült egyházközséget, amely számára papot szentelt vagy nevezett ki, talán épp az idősebb Ternai István személyében. Elképzelhető az is, hogy azokban az időszakokban, amikor nem működött ortodox vándor-szerzetespap a görög közösségben, az egyesült lelkész megpróbálta az unió javára megnyerni a görögöket azáltal, hogy felajánlotta papi ténykedését. Amint láttuk, bőven akadhettek ilyen „holt időszakok”. A feltételezett térítő tevékenység azonban mindenféleképp kudarcra volt ítélve. Egyrészt azért, mert a két közösség közti nyelvi korlátokat a liturgia nem bonthatta le, minthogy a kompánia papja görögül, a ruthéneké pedig egyházi szláv nyelven végezte az istentiszteletet, másrészt pedig mert a görög kereskedők épp mobilitásuknál fogva könnyen felkereshettek más, távolabb levő ortodox egyházközségeket, ahol saját hitük papjai elégíthették ki lelki igényeiket. Az egész XVIII. század folyamán egyetlen dokumentált emlékünknél van a két közösség: az ortodox és az unitus tagjainak vallási találkozására, de ez is inkább csak kuriózum. 1793. január 24-én „Harisziosz Hrisztosz feleségül vette a lizskai pápista Juliannát, és megeskette őket az *unitus pap* Görömbölyön”.²⁷ Ez az adat arról tanúskodik, hogy békés viszony állhatott fenn a két egyházközség között, hiszen az ortodox pap szentségi házasságként anyakönyvezte a görögkatolikus lelkész által megáldott házasságot, s ezt a megoldást jobbnak tartotta, mintha a fiatalok a katolikus templomban esküdtek volna.

Feltételezésünk szerint tehát a miskolci görögkatolikus parochia szándékát tekintve elsősorban missziós célzatú lehetett, de ezt a célkitűzését nem érte el. A jogilag létező, de önálló istentiszteleti hely híján a saját lábán megállni nem tudó egyházközség a XVIII. század közepére gyakorlatilag életképtelennek bizonyult, s ezt Olsavszky Mihály munkácsi püspök is belátta. Nem csoda, hogy papja, ifjabb Ternai István inkább a szegény, de már konszolidált és mégiscsak biztosabb megélhetést nyújtó Görömbölyre költözött át, amikor erre lehetősége nyílt. Lehet, hogy ennek az emléké is őrzi az a tény, hogy Miskolc Görömböly filiája maradt.²⁸

BACSINSZKY MUNKÁCSI PÜSPÖK VITÁJA A MINDSZENTI TEMPLOM ÁTALAKÍTÁSÁÉRT

A miskolci parochia de jure megszűnése nem jelentette azonban azt, hogy a városban hamarosan nem alakult ki igény elsősorban arra, hogy építeni kellene egy görögkatolikus templomot, ezzel kapcsolatban pedig be kellene telepíteni egy állandó lelkészt vagy esetleg többet is. Ennek az igénynek szeretett volna érvényt szerezni Bacsinszky András akkor, amikor Mária

27 Miskolci Ortodox Egyházközség házassági anyakönyve, 10. o.

28 Görömböly további történetével kapcsolatban lásd BAÁN I., *A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a XVIII. században*, in Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok 1996, 3–4, 51–60

Teréziától megkapta a tapolcai apáti címet s az azzal járó javadalmat, ami magában foglalta a mindszei templom kegyuraságát is. Bacsinszky elhatározta, hogy helyzeti előnyét kihasználva nem új templomot építtet hívei számára a városban, hanem a legegyszerűbb megoldást választva átalakíttatja a görög szertartásnak megfelelően a mindszei templomot.²⁹

Terve hatalmas vihart kavart. Jogi csatározások kezdődtek, melyek során Eger és Munkács részéről alaposan számba vettek minden tény, ami érvként szóba jöhetett. Bacsinszky nemcsak a mindszei templom átadását szerette volna elérni, hanem azt is, hogy Eszterházy Károly egri püspök Görömbölyről Csabára helyezze át az újonnan alapított plébánia központját. A viták során fontos szerepet játszott, hogy milyen létszámban élnek görög ill. latin szertartású hívek Miskolcon és környékén.³⁰

Bacsinszky először is arra hivatkozott, hogy az 1777. augusztus 4-i vármegyei conscriptio tanúsága szerint Miskolcon ugyan 104 (pontosabban 108) görögkatolikus személy rendelkezik állandó lakhellyel, szemben a 296 latin szertartású katolikussal, azonban a városban rendszeresen tartózkodó egyesült hívek száma 211. A városban azonban nemcsak az ott lakók igénylik azt, hogy templomuk legyen, hanem a környező 14 községben elszórtan élő görögkatolikusok közül, akik joghatóságilag a sajópálfalvi parochiához tartoznak, elsősorban három község: Bessenyő (összesen 49 lélek), Szirma Bessenyő (összesen 106 lélek) és Sajó Kereszt Úr (összesen 49 lélek) hívei vasárnaponként igen sokan jönnek a piacra, így valóban népes tömeg vallási igényeit kellene kielégíteni. (Érdekes ez utóbbi megállapítás, mert a helyzet két évszázada sem változott: a Búza-téren álló, belvárosi görögkatolikus templomot ma is jelentős számban töltik meg azok a hívek, akik ügyes-bajos dolgaik miatt most már sokkal nagyobb körzetből érkeznek autóbusszal Miskolcra, s a buszpályaudvar tözsomszédságában álló templom szinte tálcán nyújtja számukra a lehetőséget, hogy oda térjenek be.) Miskolcon és környékén tehát szám szerint 415 egyesült hívő él, ami már tekintélyes létszámot jelent, és ennek megfelelő nagyságú templomot igényel. Munkács azzal is érvelt, hogy a városban van egy nagy római katolikus templom, a minoritáké, amely kielégítően meg tud felelni a latin szertartásúak igényeinek, Mindszei pedig úgyis a városon kívül esik, tehát nem csorbulnak a miskolci római katolikusok érdekei.

Vajon miért volt ennyire fontos Bacsinszky számára a miskolci helyzet rendezése? Ha közelebbről megvizsgáljuk a vármegyei conscriptiót,³¹ az adatok érdekes helyzetképet tárnak eléünk. A 108 lélekből csak 15 tiszta görög házaspár van, 24 pedig vegyes ritusú, a görög özvegyek száma 5, a többi gyermek. A vegyes ritusú házaspároknál azonban érdekes tendencia figyelhető meg: ahol az apa latin (8 családnál), ott a gyermekek 4 családnál

29 DOBROSSY I. – KÁRPÁTI L., *A mindszei templom építéstörténete és műtárgyai*, in Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XX. Miskolc 1983, 121-145.

30 A továbbiakat Pásztélyi János nagyprépostnak a Borsod vármegyei gyűléshez intézett beadványa alapján tárgyaljuk. EFL Arch. Vet. 1596.

31 Conscriptio Catholicorum pure Graeci ritus et mixti ritus in Oppido Miskolc existentium, EFL Arch. Vet. 230.

tisztán latin szertartásúak, 4-nél pedig nemek szerint oszlanak meg; ahol az apa görög (13 családnál), ott a gyermekek csak 3 családnál tisztán görögök, 4 családnál vegyes szertartásúak, 5 családnál viszont tisztán latinok! (Ehhez járul még két lutheránus ill. református család, ahol a gyermekek szintén a nemek szerint oszlanak meg.) Az adatok azt tanúsítják, hogy Miskolcon reálisan fennállt a görögkatolikus közösség csökkenésének, az ellatinosodásnak a veszélye, mert egy vallásilag heterogén környezetben a ruthén kisebbség templom és pap hiányában képtelen volt életerejét megőrizni.

Miklós Ferenc mindszei plébános Bacsinszky tervének ismeretében méltatlankodva fejtette ki, hogy nem érti, miért nem jön a görömbölyi görögkatolikus pap Mindszentre, hogy ott liturgikus funkciókat végezzen, s ezzel eleget tegyen hívei iránti kötelezettségeinek. A munkácsi válasz nem vártott magára. Pásztélyi János munkácsi nagyprépost, zempléni és borsodi főesperes Bacsinszky megbízásából a vármegye gyűléséhez intézett beszámolójában kifejtette, hogy mindaddig, amíg nem Miklós volt a plébános, békés viszonyok uralkodtak a latin és a görög szertartásúak között, Miklós azonban annyira zaklatja a görögkatolikusokat, hogy azok semmiképp sem tudják vallásukat szabadon gyakorolni, s erre bőven idéz példákat is. (Az itt megismert tények magyarázzák tehát azt, hogy az eddigi canonica visitációkban semmiféle panasz nem fordult elő a két közösség együttélésével kapcsolatban.) Míg azelőtt a mindszei templom búcsújára processzióval jöttek papjuk vezetésével a görömbölyi hívek, Miklós leállította ezt a gyakorlatot. Több alkalommal is felbontotta római katolikus legényeknek ruthén lányokkal kötött eljegyzését, csak azért, mert a menyasszony nem volt hajlandó megtagadni saját ritusát. Mindenféle akadályt gördített az elé, hogy az újszülött görögkatolikus csecsemőket Görömbölyre vigyék megkeresztelni a saját papjukhoz, és sokáig azt is megakadályozta, hogy a görömbölyi parochus eltemethesse Miskolcon a híveit, amikor pedig mégis temetésre került a sor, vagy nem engedte, hogy harangozzanak a halottért, vagy a szokásosnál sokkal magasabb díjat kért érte. Nem igaz, hogy megengedte volna, hogy a görögkatolikus pap a mindszei templomban fungálhasson, hanem többszöri kérés ellenére is elutasította. A torzsalkodások illusztrálására Pásztélyi idéz egy esetet, amely 1774-ben történt. Október 8-án meghalt egy ötgyermekes görögkatolikus özvegyasszony, Rásoni Mária. Gyermekei a közeli mindszei temetőben akarták végső nyugalomra helyezni, ezért engedélyt kértek rá a plébánostól, és arra is, hogy elhunytjukért harangozathassanak. Miklós plébános csak azzal a feltétellel engedélyezte volna a temetést, ha a szertartást ő maga végzi. Erre a hozzátartozók azt kérték, hogy a görömbölyi parochus a mindszei templomban felravatalozott özvegy koporsója jelenlétében gyászliturgiát tarthasson, de ezt is megtagadta. Ekkor a görögkatolikus pap a minorita atyákhoz fordult, akik megengedték, hogy templomukban tarthassák a halotti gyászszertartást, és a család kénytelen volt elhunytját a távolabbi temetőben elhantoltatni. Az ilyen és hasonló esetek igencsak elkeserítették a görögkatolikus híveket, és a hívek megvígasztalására meg a helyzet gyökeres orvoslására találta ki Bacsinszky kézenfekvő megoldásként a mindszei templom átalakítását.

A gondolat is felháborította Miklósyt, akinek szeme előtt az ungvári volt jezsuita templom sorsa lebegett, amelyet a rend feloszlata után Mária Terézia a görögkatolikus püspöki székesegyház céljából adott át a munkácsi egyházmegyének. A miskolci plébános szomorú képet festett az ungvári templom átalakításáról, egy új képrombolás tragikus tablóját festve fel. Pásztélyi felháborodottan utasította vissza az alaptalan gyanúsítást, mivel Ungváron is csak azokat a berendezési tárgyakat távolították el a templomból, amelyek szöges ellentétben álltak a görög szertartás követelményeivel, másrészt kijelentette, hogy nem kell attól félni, hogy a Mindszentről majdan eltávolítandó kegytárgyakat a görömbölyi görögkatolikus templomba viszik át, hiszen ott is van oltár, szószék, képek meg keresztlőkút. Miklósynak azt a javaslatát sem tudta Pásztélyi elfogadni, hogy Miskolcon építsenek egy közös kápolnát két oltárral, mert ez úgysem elégíthetné ki a görög hívek érdekeit.

Párhuzamként önként ajánlkozott a görömbölyi helyzet, ahol a maroknyi latin ritusú hívő számára mégis önálló plébániát állított fel a tapolcai római katolikus apát. Itt már nemcsak a saját, római katolikus hívek helybeli igényeinek kielégítéséről volt szó, hanem arról, hogy Eszterházy szerint Görömbölyön állítólag szakadárok éltek, akiket az unióra kellett vezetni. Pásztélyi határozottan tiltakozott a gyanúsítás ellen, hogy a görömbölyi ruthének hajlanának az ortodoxia felé, s ezzel egyúttal tagadta az önálló latin plébánia szükségességét is. Kétségbe vonta, hogy a faluban 199 római katolikus élne, amint Miklósy számolta, mert az apátsági összeírás szerint csak 6 latin szertartású jobbágy élt a birtokon. A számokkal való érvelés azonban nem vezetett eredményre.

Bacsinszky nem tudta elérni, hogy a mindszeinti templom görögkatolikus kézre kerüljön, de mindent megtett annak érdekében, hogy templomot építtessen miskolci hívei számára. Az elhúzódo tárgyalások eredményeképp született meg 1797-ben a 14.374. sz. helytartótanácsi rendelet, amely előírta, hogy ki kell jelölni a templom építésére alkalmas telket. 1798. augusztus 20-án Dóry Ferenc kamarai fiskális, valamint Csirszky András görömbölyi, Dudinszky András hejőkeresztúri és Petrik Péter sajópetri parochusok megsejmelélték a telket, amelyet az Újvárosban, az Ötvös- és Bentsik fundusokon kellett kihalítani. Az újonnan építendő templom, parochia, kántori és harangozó házak költségét 29 275 rajnai forintra becsülték.³² Bacsinszky úgy látszik mégsem tudta elérni, hogy gyorsan megkezdhesse az építkezést, s a terv megvalósítására majd csak egy évszázaddal később került sor.

A miskolci görögkatolikus hívek létszáma rohamosan nőtt. 1792-ben már 376-an voltak,³³ 1806-ban 397-en.³⁴ A század elején a prédikáció nyelve a

32 EFL Arch. Vet.1596.

33 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 52.

34 UDVARI I. (szerk.), *A munkácsi gör. kat. püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, (Vasvári Pál Társaság füzetei 3.), Nyíregyháza 1990, 100.

városban magyar volt, ami egyfajta asszimilációra utal, szemben a görömbölyi ruthén prédikációs nyelvvél.

Miskolc tőszomszédságában, Felsőzsolcán is jelentős görögkatolikus közösség alakult ki. 1746-ban még csak egyetlen ruthén család lakott itt,³⁵ 1769-ben 162 felnőtt és 74 gyerek,³⁶ 1792-ben 328 hívő.³⁷ A falu kezdetben Sajópetri filiája volt, 1803-ban azonban már önálló parochiává vált.

Diósgyőrben 1746-ban 53 ruthén élt,³⁸ számuk azonban egyre csökkent: 1792-ben 8-an,³⁹ 1806-ban 16-an laktak a koronauradalom területén.⁴⁰ Egyházilag Görömböly filiáját alkották.

Csabán fejlődőben volt a görögkatolikus közösség: 1746-ban 7-en,⁴¹ 1792-ben 82-en,⁴² 1806-ban 56-an laktak itt.⁴³ Szintén Görömbölytől függték.

Miskolc közvetlen közelében a XIX. század elejéig a legjelentősebb görögkatolikus népesség Görömbölyön élt. Temploma szolgált a miskolci, diósgyőri, csabai, mályi, kisgyőri, többnyire ruthén anyanyelvű hívek vallási életének központjául, papja látta el lelki szükségleteiket. Tekintélyéhez nagyban hozzájárult, hogy itt volt a munkácsi püspökség javadalmát képező tapolcai apátság gazdasági központja. A helyzet csak a XX. század elejére alakult át akképpen, hogy a városi hívek száma meghaladta Görömbölyét, a megyeszékhelyen önálló egyházközség alakult, templom épült, s így lassanként Miskolc vált görögkatolikus centrummá, amit az is előmozdított, hogy 1925. október 27-én a városban telepedett le Papp Antal c. érsek, volt munkácsi püspök, aki az eperjesi egyházmegye Magyarországon maradt parochiáiból alakított Miskolci Apostoli Kormányzóság első főpásztora lett.

ISTVÁN BAÁN

THE ORTHODOX AND THE UNIATES (EASTERN RITE CATHOLICS) IN THE TOWN OF MISKOLC IN THE EIGHTEENTH CENTURY

It was in the early eighteenth century that two national minority groups whose Church and religious life had followed the Byzantine tradition, the Greeks and the Ruthenes, had made their appearance in the town of Miskolc. The Greeks who settled in the town were rich merchants. They had a priest of their own, almost from the beginning: first an itinerant monk, later a resident parochus. Their chapel was established in a private house, they were not allowed to build a church before 1785. In a town where the majority of the population were Calvinists, the Catholic Church did all in its power to interfere with the free exercise of the Orthodox religion, and the situation did not ameliorate before 1763.

There is reason to believe that, during the 1730s, the Catholic bishop made an attempt at converting the Orthodox population of Miskolc to the Uniate religion. He could not achieve his

35 EFL Arch. Nov. 3412

36 uo. 3418

37 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi...* 54.

38 EFL Arch. Nov. 3412

39 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi...* 52.

40 UDVARI I., *A munkácsi ...* 100.

41 EFL Arch. Nov. 3412

42 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi...* 52.

43 UDVARI I., *A munkácsi...* 100.

aim, because the Uniates belonged to a different ethnic, linguistic and social category. The bishop of Munkács, András Bacsinszky would have liked to have the Roman Catholic church rebuilt so as to accommodate the Byzantine rite of the Ruthenian minority settling in the town after 1777, but his efforts were in vain. While the coexistence between the Orthodox and the Uniate population was free from friction, the relationship between the parish priest of Mindszent, Ferenc Miklósy and the Uniate faithful was exacerbated in the 1770s. Therefore, in 1797, a decision was made that the Uniate community of Miskolc should have a parish church of its own. All the same, the foundation of the town's own Eastern Rite Catholic parish and the building of a church was not to take place before the beginning of the twentieth century.

BURA LÁSZLÓ

A JEZSUITÁK SZATMÁRON

I.

1. A közel négy és fél évszázados múltú szerzetesrendet története során sok elismerés és sok támadás érte. Könyvtárnyi könyvet írtak róla, áttekintésük nyilvánvalóan meghaladja egy folyóiratbeli tanulmány lehetőségeit, de ez nem is szándékunk, ugyanis célunk csupán annak áttekintése, hogyan működött a rend a Kárpát-medence észak-keleti régiójában, közelebbről Szatmárban.¹

Itteni működésük számbavételekor és megítélésekor mindenekelőtt tárgyilagosan körvonaloznunk kell a szerzetesrend szellemiségét, jellegét, hiszen másként nem érthetjük meg munkájukat, eredményeiket. Szükséges ez azért is, mert a szerzetesrenddel kapcsolatosan (nyilvánvalóan ellenségei révén) a történelem folyamán sok téves, sőt szándékosan hamisított nézet látott napvilágot s terjedt el a (könnyen befolyásolható) közhiedelemben.

A *Jézus Társaság* megítélése a mai magyar történetírásban sem egységes, pontosabban változóban.²

A szerzetesrend egykori és jelenbeli tevékenységének megítéléséhez, a jezsuiták lelkületének, szellemiségének megértéséhez, feltétlenül foglalkoznunk kell a rendet megalapító Inigo Lopez de Loyola (*Lojolai Szent Ignác*) személyiségével,³ amely meghatározóan rányomta a bélyegét a rend szellemiségére, ugyanakkor azt is meg kell vizsgálnunk, hogyan viszonyult a rend a négy és fél évszázados története során is fejlődött emberi gondolkodáshoz, egyben az egyház tanításában is megtapasztalt fejlődéshez.⁴

1 Megtelepedésükkor Szatmár és Németi a Szamos egyik – később kiszáradt – ága által elválasztott város, 1715-ben egyesültek a mai néven ismert *Szatmárnémetire*. A *Szatmár* földrajzi név a népnyelvben továbbiakban is használatos, de a szakirodalomban a *Szatmárnémeti* központú tájegység neve (is).

2 Vö. Kosáry Domokos: *Egyházaink Magyarországon az újjáépítéstől a polgárosodásig*. In: *Historia*, 5. évf. (1983) 5: 5–23.

3 A róla írt életrajzok közül említjük: Jablonkay Gábor: *Loyolai Szent Ignác élete és működése*, 1–2. Bp. 1921.

4 A Jézus Társasága történetére (általában) vonatkozóan Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*, 1–3. Bp. 1987, *Ecclesia.*, Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*, 2. kiad. München, 1975. című munkákra alapozunk. A kérdésről még részletesebben tájékoztat: Meszlényi Antal: *A magyar jezsuiták a 16. században*. Bp. 1930–31., Bangha

Az emberi gondolkodás és tevékenység vizsgálatában a jezsuiták is magukénak vallják Szent Tamás módszerét: Minden kérdés alá esik. Vagyis: meg kell vizsgálni a dolgok (eszmék) minden lehetséges oldalát, ez megindítja a gondolkodást (szükség esetén a párbeszédet).

A rend alapítója baszk nemesi család tizenkettedik gyermeke, aki a középkori szokás szerint nemes lovag mellett nevelkedik; apród, fegyverhordozó; később katona lesz, tiszt. Harmincéves, amikor ágyúgolyó zúzza szét jobb lábát. Hosszan betegeskedik, s mivel nem kerültek kezébe lovagregények, Krisztus életét, szentek legendáit olvassa. Elhatározza: szakít eddigi életével, Krisztus katonája lesz. Manresa egyik barlangjában majdnem egy évig keményen vezekel, buzgón elmélkedik. Megírja híres *Lelkigyakorlatos könyvét*, a keresztény vallásos irodalom egyik leghatásosabb alkotását. Elzarándokol a Szentföldre, utána közel tíz esztendeig egyetemi tanulmányokat végez, magiszteri fokozatot szerez. Bámulatos akaratereje, önuralma, buzgósága másokra is hat, társakat szerez a lelki élet számára, akikkel szövetséget köt; megfogadják: a szegénység és tisztaság megtartása mellett a lelkek üdvözülése érdekében fognak munkálkodni, s elhatározzák, hogy *Jézus Társasága* néven egyháziilag elismert szerzetesrenddé alakulnak. (Céljuk: szolgálni embertársainkat, szeretetben, ezáltal végső soron Istennek, úgy, mint Jézus, latin szó szerkezettel: Jesus ita = jezsuita.)

III. Pál pápa 1540-ben „Regimini militantis ecclesiae” (A küzdő egyház vezetése javára) kezdetű bullájával megerősítette az új szerzetesrendet és szabályzatát. (Később ezt még átdolgozták; végleges szövegét az általános rendi gyűlés 1558-ban fogadta el.)

Az alapítólevél célkitűzése értelmében Jézus Társasága tanító és miszionárius rend. A szerzetesek azt akarták, hogy a kor lelki szükségleteinek megfelelő, mindenütt alkalmazható, magas képzettségű és buzgó erőket képezzenek és bocsássanak a sok oldalról fenyegetett egyház rendelkezésére.

A rend életképességét elterjedésének mértéke bizonyította, nemcsak Nyugat-Európában honosodott meg, tagjai (már első időszakában) eljutottak Észak- és Dél-Amerikába, Ázsiába, Elő-Indiába, a Távols-Keletre, s Japánba is.

Az egész világon működő rend szervezetét szigorúan monarchikus és centralisztikus rendi alkotmány szabályozta. A társaság egyetemes vezetője, a generális hatalma szinte korlátlan, fölötte csak a rendi nagygyűlésnek van hatalma, melynek illetékessége a rendi törvényhozás, a generális megválasztása, illetőleg a rend legfőbb kérdéseiben való döntés. A *Jézus Társasága* rendtartományokra oszlik, vezetőit, a tartományfőnököket a generális nevezi ki. A rendtartomány tagjai a tartományfőnöknek tartoznak szigorú engedelmességgel, fegyelmezetten kell teljesíteniük a rájuk osztott küldetést. Az egyes szerzetesek az Egyház érdekében bármikor és bárhová küldhetők.

Béla: A négyszázéves Jézustársaság, Bp. 1940., Bangha Béla: A jezsuita rend és ellenségei., Gyenis András: A jezsuita rend hazánkban, Bp. – Rákospalota, 1941., Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek, Wien, 1969., Petruich Antal: Száz év a magyar jezsuiták múltjából, 1–2. rész. Jwxajwnlrm 1992, Korda Kiadó. 2. köt. uo. 1994., Bartoli: Dell’Istoria della Compagnia di Gesu, Torino, 1825., Szenint – Priest: Histoire de la chute des Jesuites, Paris, 1844.

A Jézus Társasága tagjai négyfogadalmas szerzetesek, akik a rendes szerzetesi fogadalmakon kívül negyedikként külön engedelmességet fogadtak a pápának. A rendtagok másik csoportját a segítőtestvérek alkotják, akik egyszerű szerzetesi fogadalommal a házi teendők végzésével mozdítják elő a rend működését.

Az egyház szerzetesrendjei közül a leghosszabb a jezsuita rend tagjainak a kiképzési ideje, ugyanis a rendbe jelentkezők két év újoncidejét (befejezése 30 napos lelkigyakorlat) követi a bölceleti és teológiai képzés, közben 2–3 év nevelésködés valamelyik kollégiumban (ellenőrzik a közösséggel való együttműködési készségüket), s végül a belső elmélyülés éve. Tíz-tizennégy esztendő, míg kész, ítélőképes, küldetésre alkalmas szerzetessé válik.

2. Magyarországon 1561-ben jött létre az első jezsuita rendház Nagyszombaton; ez azonban megfelelően képzett magyar rendtagok hiányában 1567-ben megszűnt. Magyar rendtagok képzésére XIII. Gergely pápa Rómában 1580-ban megalapította a Collegium Hungaricumot. Egy évvel később Báthory István Erdélyben telepítette le a jezsuitákat. (Ugyancsak ő akarta a kolozsvári kollégiumot egyetemi rangra emelni.)

A század végén Magyarországon két rendház is alakult, a nagyszombati pedig 1615-ben másodszor is megnyílt. Ezt Pázmány Péter 1635-ben egyetemmé fejlesztette.

A Társaság felosztatásakor (1773. július 21.) Magyarországon 18 kollégiumban, 20 kisebb rendházban és 11 missziós állomáson mintegy 900 rendtag működött. A Társaságot 1814-ban állították vissza. Magyarországot továbbra is az osztrák rendtartomány része a 20. század elejéig, egészen pontosan 1909. szeptember 7-én létrejön az első független magyar rendtartomány.

A rend 16. századi magyarországi megtelepedése a hitújítás évtizedeiben történik, a századforduló és a 17. század első évtizedeire pedig a katolikus megújulás jellemző.

A 16. századról ismeretes, hogy a főurak a hitterjesztéssel leplezték vagyonszerző törekvéseiket, s ezek során maguk is személyesen, de embereik révén is gyakran erőszakos módszereket alkalmaztak. A birtokosokkal együtt a birtokon lakók is áttértek az új hitre. A reformáció Szatmárban annyira elterjedt, hogy a 16. század végén lényegében az egész megye (s a környező vidékek is) az új hitet (eleinte a lutheri, később a kálvini hitvallást) vallotta, a 17. század első évtizedeiben a vidéken már nem volt (legfeljebb egy-két) katolikus pap, s nagyon csekély a katolikus vallású hívő.

A Pázmány korabeli katolikus megújulás sajátos vonásait a bíboros egyénisége jellemezte. Pázmány (ellentétben az ausztriaival) nem engedett teret az erőszaknak. Magyarországon (is) erőszakoskodni egyes rekatolizált főurak kezdtek, majd 1671-től melléjük állt az államhatalom.

3. Szatmár vidéke 1594-ban megszenvédte a tatár sereg átvonulását és rablásait is, majd a kassai főkapitány, Basta Erdély elleni hadviselésének is (felvonulási) központjává vált.

Nem sokkal azután, hogy Báthory István Erdélyben letelepítette a jezsuitákat (1581), Szatmáron is megjelennek jezsuita lelképásztorok, 1583-ban

ismeretes P. Antonius Possevinus. (Nevét onnan ismerjük, hogy közvetítő volt Rudolf király és Báthory István fejedelem között).

A 17. század első évtizedeiből Marietti Antal (olasz jezsuita) atya neve ismeretes, aki 1601–1605 között (többnyire a szatmári várban tartózkodva) vezette a szatmári római katolikus hívek lelki ügyeit. A korabeli források említik, hogy 1610-ben egy jezsuita atya (nevét nem tudjuk), Dóczy András szatmári várkapitány házában tartózkodott, onnét gondozta a városban élő katolikus lelkeket. 1617-ben Várady István jezsuita atya pasztorált Szatmáron, de mindössze néhány hétig, mert súlyosan megbetegedett és meghalt.⁵ (A történelmi források megemlítik, hogy tisztelettel kísérték a temetőbe a kálvinisták is.)

A közeli Nagykároly híveinek gondozására is jezsuita szerzetesek vállalkoztak, Várad eleste után azonban Szatmárra, a vár területére költöztek, ezt biztosabb helynek vélték. 1622-ben azonban Bethlen Gábor fejedelem a várbeli templomot és plébániát átadta a protestánsoknak, így ott működésüket tovább nem folytathatták.⁶

1630-ban viszont II. Ferdinánd telket ajándékoz a jezsuitáknak a vár területén, s ezen építették fel később lakásukat. (Az ún. régi rendházat, „antiqua residentia”), s 1636-ban visszaállították a várbeli plébániát.

Pázmány Péter 1636. szeptember 14-én írta alá az adománylevelet,⁷ amellyel Szatmáron kollégium felállításának az alapját megvetette. (Évi 2000 Ft-ot – akkor nagy pénznek számított – adományozott e célra. A jezsuiták megtelepedése után a főurak is adományoznak: III. Ferdinánd⁸ a Zemplén vármegyei Kisfalud községet, Károlyi László gróf a várbeli templomot és Berencze községet, I. Lipót 23 telket ajándékoz).

A kollégium (a rend felfogásában) olyan rendház (és iskola), amelyben legalább 20 rendtag működik, és amely felsőbb tanintézzettel (teljes gimnáziummal is) rendelkezik.

Szatmáron 1639 őszén indult meg a jezsuita iskola P. Kerzi (Kerczy) László házfőnöksége idején,⁹ de csak kisgimnázium, tehát négyosztályos grammatikai iskola volt. Az ilyen „kisgimnázium” alsó osztályaiban a tanulók a latin nyelvet sajátították el (egyre magasabb fokon). A környék

5 Az északkelet-magyarországi katolikus missziókról ld. Molnár Antal: Olasz minoriták a 17. századi Felső-Magyarországon, in Actas 1992/3. 44–77., Documenta Missionaria I/1. Edd. J. Sávai, G. Pintér. Szegedini, 1993., valamint az ott említett irodalmat.

6 Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete, 1–2. Buda, 1800., Vö. I. 204.

7 Vö. Pázmány Péter bíbornok ... összegyűjtött levelei, 1–2. köt. Kiad. és bev. Hanuy Ferenc. Bp. 1910–1911. 1059. sz. Ehhez csatlakozik az ugyanezen a napon keletkezett oklevele (uo. 1060. sz.), amelyben a szepesi Corpus Christi kápolna jövedelméből évi kétezer forintot a szatmári kollégiumnak enged át.

8 Pázmány alapítólevelét III. Ferdinánd 1639. február 22-én erősítette meg, az ingatlanokat 1647-ben adományozta. Vö. OL Magyar Kamara levéltára E 152 Acta Jesuitica 73. doboz, 14. fasc., 302. irat.

9 Lukács, Ladislaus: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. Tom 2. (1601–1640). Romae, 1982. – Sajnos a szerzőnek nem állt módjában az időközben elkészült további katalógusok mindegyikét használni, mert azok egy része nem volt elérhető.

nemessége küldte ide a gyermekeit (számosat, de a város protestáns polgárai is!).¹⁰ A jezsuiták az iskoláikba járók részére tanulmányaik idejére elhelyezést, eltartást és felügyeletet biztosítottak a gimnázium mellett létesített kollégiumban (bentlakásban).¹¹

Mint hogy a jezsuita gimnáziumok minden rendtartományban azonos tanrend szerint működtek, azonos tankönyvekből tanítottak (így tanulók bármelyikben azonnal folytathatták tanulmányaikat), tudjuk (helyben megőrződött okiratanyag hiányában is), hogy mit tanítottak a szatmári kisgimnáziumban.

A szatmári gimnáziumban is bizonyosan ragaszkodtak a *Ratio Studiorum*-ban¹² leírt iskolamodellhez, azaz a mai felfogásban értendő osztályokkal – azonos felkészültségű, többé-kevésbé azonos korú növendék egy esztendeig tartó tanulmánya – dolgoztak, s minden osztályt külön tanár tanított. A szatmári jezsuitákhoz földrajzilag legközelebb a sárospataki rendház volt, s a történeti adatokból úgy tűnik, hogy bizonyos gazdasági-igazgatási kérdésekben (legalábbis időszakosan) ennek alárendeltje volt. (Ismeretes ugyanis, hogy a 18. sz. 30-as – 60-as éveiben a szatmári rendház gondnoka a sárospataki rendház egy-egy tagja volt.)¹³

Szatmáron – plébániai iskola hiányában – a jezsuitáknak meg kellett szervezniük az olvasást-írást tanulók (minimisták) és a latin nyelvtant, névszórágózást tanulók (declinisták) osztályát, a gimnáziumra előkészítő elemi osztályokat. Ez az elemi iskola két éves volt, s mint hogy az egységes jezsuita iskolahálózat része volt, a rend szabályzata értelmében tananyaga, tanterve, oktatási módszerei nem térhettek el a központilag kidolgozott szabályzattól.

A gimnázium grammatikai osztályaiba – a szabályzat szellemében –, felekezeti különbség nélkül mindenkit felvettek. A szabályzat értelmében minden tanár csak egy osztályt vezethetett, legfeljebb kis létszámú osztályok esetében az első két osztályt taníthatta ugyanaz a tanár. Csakis olyan taníthatott, aki a magisteri címet megszerezte. Ehhez viszont el kellett végeznie az akadémiai tagozat hároméves filozófiai stúdiumait.

A jezsuiták nem törekedtek nagy létszámú diákokthoz működtetésére, hisz ez megnehezítette volna az egyes diákokkal való foglalkozást. A városban lakó szegény sorsú tanulók anyagi támogatására is gondoltak, a bentlakók mellett naponta ingyen kapott ebédet 15 szegény tanuló is. (Juszkulistáknak hívták őket.)

10 Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. [1907]. 445, 526. (Magyarország vármegyéi és városai) Szatmár-Németi sz. kir. város ... i.m. 82.

11 Az iskola céljára alkalmas épületet azonban csak 1643 után kapták meg, tanúsítja ezt az a királyi rendelkezés, amelynek értelmében a még mindig a posta épületében lakó jezsuiták számára iskola céljára is alkalmas épületet kell kijelölni. Vö. OL E 152. 69. doboz, fasc. 1. f. 348.

12 Teljes nevén: *Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu*.

13 A következőket ismerjük közülük: 1734: Joannes Reberics, 1753: Adalbertus Török, 1759, 1760: Paulus Bertalanfi, 1760, 1762: Laurentius Petresics. Vö. A katolikus iskolaügy Magyarországon. Fasc. 3. Pars 1. *Collectae editae et notis illustratae a Friderico Weiser SJ.*, 53. l.

A gimnázium alsó tagozatának feladata a latin nyelv ismeretének mennél tökéletesebb elsajátítása, valamint (bizonyos) matematikai ismeretek (és valamelyes görög nyelvi ismeret) szerzése volt. (A tankönyvekre itt nem térünk ki, ezekre vonatkozóan bővebben szólunk a szatmári katolikus gimnáziumról megírt (még kéziratban lévő) iskolatörténeti munkában.)

1735-ben a gimnáziumok minden vonatkozásban történő erősítésére az osztrák rendtartomány területén működő gimnáziumok számára új szabályzatot készítettek. Az *Instructio*¹⁴ a magyar pedagógia történetének első tanterve és módszertani utasítása. Megkívánta az esztendő pontos beosztását, körültekintő naptári terv készítését, öt napos munkahetet. A 3+2 napos munkahetet a csütörtök választotta ketté. Négy nap az ismeretek tanítására szolgált, a szombat a heti tananyag ismétlésére. Ennek pedig az ismeretek gyakorlati alkalmazását kellett szolgálnia. A tanterv kész órarendet közölt. (Nyárra külön órarendet!) Új tantárgyat is bevezetett: a történelmet. (A Nagyszombaton nyomtatott 6 kötetes *Rudimenta historica* c. mű alapján tanították.) Negyedik kötetében magyar történelmi anyag elsőként jelent meg. A történelem során egy kevés földrajzi ismeretet is tanítottak. Tananyagát azonban a tanterv nem határozta meg pontosan.

A tanításban a jezsuiták az anyanyelvre is támaszkodtak! Alvarez *Principia* c. művét (a többrészes változatát!) használták. A tanításba a latin törzsanyagot anyanyelven is közlő segédkönyveket (is) bevonták. (Cikkünkben nem térhetünk ki az oktatás részletkérdéseire.)

A szerzetestanárok szigorú fegyelmet követeltek meg diákjaiktól, ugyanakkor azonban ők maguk barátságos magatartás kialakítására törekedtek. Kemény munkát követeltek, de tervszerűen gondoskodtak diákjaik megfelelő pihenéséről is. Szórakozási alkalmakat (sport, játékok, színi előadások) teremtettek, szerveztek.

A gimnázium saját könyvtára: 69 mű, több példányban, összesen 1182 könyv, a többkötetesek révén 1192 könyv. Többségük latin, de voltak magyar, német, olasz és görög nyelvűek is. A gimnázium könyvanyaga (és a vonatkozó könyvek példányszáma) tanúsítja, hogy a szatmári kisgimnáziumban a latin tanításakor a tanulók anyanyelvére is támaszkodtak, s anyanyelvi ismereteiket is fejlesztették. Olyan segédkönyveket használtak, amelyek a latin törzsanyagot magyarul is közölték, olyan szólásmagyarázó-, értelmező szótárt, amely a szavak magyar jelentését és a jelentés szinonimáit is felsorolta. A gimnázium könyvei közt több szerző¹⁵ magyar nyelvtana is megvolt.

A szatmári jezsuita rendháznak saját könyvtára is volt, a (feloszlátásukkor készült) leltár szerint 854 mű (890 könyv), és 13 munka kéziratban (20 példányban). E könyvállomány többsége latin nyelvű volt, tematikájukat tekintve pedig a teológiai, filozófiai munkák mellett földrajzi, természettudományi, történelmi, jogi és retorikai munkák, valamint különféle szótárak

14 Teljes címe: *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus in usum magistrorum Societatis Jesu*. Vö. Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 966–1777 között. Bp. 1981, Akadémiai K. 461.

15 Viszocsányi Ferenc, Pereszléni Pál, Kövesdi Pál

voltak. Megállapítható, hogy a jezsuiták törekedtek a korabeli fejlődni kezdő nemzeti irodalmi termékek beszerzésére, s nyilvánvalóan tanulmányozására is. Megszerezték Pray György, Kéry János, Turóczy László, Szegedi György, Illyés József András és Pázmány Péter történelmi munkáit, Bél Mátyás *Compedium Hungariae Geographia* című művét, (és) egy névtelen szerző *Synopsis Geographica* című földrajzi munkáját.¹⁶

A diákság körében végzett lelki nevelő munka része volt a Szűz Mária-tisztelet szorgalmazása, ennek eszköze volt az 1642-ben megalapított vallásos egyesület, a Mária kongregáció. A családok körében végzett munka, a hívek pontos nyilvántartását is igényelte, ezt szolgálta a plébánia anyakönyveinek megteremtése és vezetése. Ezt 1665-től vezették, külön a magyar és külön a német hívekét. A jezsuita atyák sokakat megnyertek, visszatértettek a katolikus hitre, s ez a protestánsok méltatlankodását eredményezte, és 1647-től gyakran panaszkodnak rájuk az országgyűléseken.

1654-ben II. Rákóczy György, hogy tábortát együtt tarthassa s a szétzüléstől megóvja, a protestánsok kívánságára kiadja az idegen jezsuiták kivezetésére vonatkozó 9 pontból álló rendeletét. Ennek esik áldozatul a szatmári iskola is. A jezsuiták (lelkipásztorok és tanárok) Nagykárolyban, Apátiban és Nagyszőlősen telepednek le, hogy onnét segíthessék a szorongatott katolikusokat. Hat év múlva (1660-ban) sikerül visszatérniük Szatmárra s ismét tanítanak.

A szatmári rendházban sohasem érték el a teljes gimnázium működtetéséhez szükséges létszámot, (nyolcnál többen sohasem voltak, valószínűleg ez is egyik oka volt az iskola kiteljesítése elmaradásának), másrészt a szerzeteseknek missziós feladataik (is) voltak. Minthogy (viszonylag) kevesen voltak, többen többféle feladatot is kaptak, feladataik összefonódtak. A rendházat vezető házfőnök mellett mindig vannak tanárok, hittanár, iskolai prefektus (felügyelő), vannak hitszónokok, gyóntatók (magyar és német, 1676–1678-ban szláv hitszónok is, P. Globi Tamás), s vannak, akiknek a megbízatása „misszionárius” Nagyszőlősen, Nagykárolyban, Apátiban, missziót alapítottak Nagybányán, Szinerváralján, Giródtótfaluban, Felsőbányán is, s volt a rendház gazdasági ügyeit intéző oeconomus is.

A jezsuiták közül került ki a városi parókus is (többször említik).¹⁷

1683-ban a szatmári rendház fogadja be a Thököly hadai elől menekülni kényszerülő jezsuitákat, Kassáról P. Széchényi Miklóst, Sárospatakról P. Szentgyörgyi Andrást és Kovalóczy Miklóst. (Mindhárman itt is haltak meg.)¹⁸

16 A jezsuita rendház feloszlásakor készült könyvtárjegyzéket a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára őrzi. (Vö. J 98/12a-c, J 103/1, J 107/2a-b, J 107/5b, J 20/31, J 21/27. sz. jegyzékekkel.) A jezsuita, majd a pálos rend szatmári működésének dokumentumait, feloszlási leltáraikat ld. még az OL-ban: C 103. 6. cs.

17 Sarkadi Nagy Mihály nem ismerte a régi anyakönyveket, így ő csak 1678-tól sorolja fel a szatmári várbeli jezsuitákat.

18 Vö. Schematismus venerabilis cleri almae diocesis Szathmariensis pro anno Jesu Christi 1893.

1742-ben pestis pusztítja Szatmár lakosait, félév alatt 1799 halott. A ragályosbeteg haldoklókat önfeláldozóan ápoló jezsuita szerzetesek mind megkapták a betegséget és sorra meghaltak, utolsóként Bojda András házfőnök.

A Szatmáron megtelepedett jezsuiták egyik első misszióalapítása a nagybányai volt (még 1673 előtt), majd a színérváraljai (itt P. Kövér Mihály, a misszió adminisztrátora saját házikójában kápolnát állított fel s ott misézett), később a giródtótfalusi s a felsőbányai (Felsőbányán a plébániát is vezették 1719-től 1773-ig).

A 17. század hetvenes éveiben a katolikusok és a protestánsok vallási küzdelmébe beavatkozó politikai erő erőszakoskodásai: csak a felekezetek közti feszültséget növelték. 1673-ban a szepesi Kincstári Kamara felszólította Nagybánya városát, hogy a Szent Miklós templomot adja vissza a katolikusoknak. A város vonakodott, ezért 1674-ben Spankau német tábornok elfoglalta és bevezette oda P. Berei Jánost plébánosnak. 1677-ben viszont a Wesselényi Pál vezette kurucok elűzték a plébánost, felforgatták az oltárokat és visszaadták a templomot a reformátusoknak. 1687-ben a császári kormány vizsgálóbizottságot küldött ki a templomfoglalás kivizsgálására, a bizottság a templomot visszaítélte a katolikusoknak, átadta a jezsuitáknak. A Szent István- és a Szent Márton-templomot is P. Ravasz Ferencre bízta. (Ugyanebben az évben a Szent Miklós-templomot a minoritáknak adták át.)

A szatmáriak visszaélve a királytól kapott privilégiummal, felszentelt pap helyett prédikátort tartottak, ezért felkéri Tyukodi György jezsuita atyát, vállalja el a szatmári plébánia ellátását, 1674. október 25-én elrendelik ideiglenes plébánosként való beiktatását.¹⁹ (1692-ben az I. Leopold császár által adott diploma a missziót rendházzá (residentia) nyilvánítja, s az oklevél alapján be is iktatják. Matyasovszky László nyitrai püspök adományából felépítik a jezsuiták lakását és az iskolaépületet, amelyben 1696-ban megnyitják a négy osztályos algimnáziumot.

1705-ben a kurucok szécsényi országgyűlésén elhatározták, hogy a Szent István-templomot a helvét hitvallásúaknak adják, a jezsuitáktól pedig azt követelték, hogy vagy szakadjanak el az ausztriai tartománytól, vagy távozzanak az országból. El kellett tehát hagyniuk Nagybányát, s csak 1711-ben, a szatmári béke megkötése után térhettek vissza. A szepesi kamara küldöttsége jött velük. A reformátusok tiltakoztak, ellenálltak, de hiába, kényszerítették őket a templom kulcsainak átadására.

1713-ban elkészül a rendház, majd 1718-ban megkezdik a Szent Márton tiszteletére épült templom lebontását és helyette új építését. Ez, a Szentháromság tiszteletére szentelt, a rendházzal egybekötött templom 1720-ra készült el. A nagybányain a plébániát a jezsuiták vezették 1766-ig, amikortól egyházmegyés pap veszi át. Az iskolában azonban tovább tanítanak a jezsuita tanárok a rend felosztatásáig, 1773-ig.

4. 1773-ban különféle nagyhatalmi érdekek és politikai intrikák (a Bourbon-udvarok, a latin államok kormányainak nyomására) kereszttüzeiben

19 Vö. OL E. 152. 70. doboz, fasc. 3. f.309a–310b.

XIV. Kelemen feloszlatta a Társaságot (azzal fenyegették a pápát, hogy országaikból minden szerzetest kitiltanak és megszállják az Egyházi Államot). Intézkedését azzal indokolta, hogy az adott helyzetben a rend nem teremtheti azokat a gyümölcsöket, amelyekért alapították, másrészt a rend fennmaradása esetén nehezen volna megőrizhető az egyház békéje.

A rendet 1814-ben VII. Pius állította vissza. (Oroszország és Poroszország felvilágosult uralkodói nem engedték kihirdetni a rendelkezést, nem voltak hajlandók lemondani a jezsuitákról, akiket kiváló tanerőknek tartottak, így aztán a rend e két birodalomban folyamatosan fennmaradt.)

Az osztrák rendtartományt feloszlatták, a szerzetesek nagy része egyházmegyes szolgálót vállalt. A szatmári gimnázium tanárai közül Kozma József és Kelk Antal a városi plébánia káplánjaiként működtek tovább. A szatmári kisgimnázium vezetését 1773-ban a pálosrendi szerzetesek vették át. A jezsuita rendház anyagi javait, a fenntartását szolgáló birtokokat mind a város határában, mind Óvárban, Lázárban, Homokon, Sáron, Berencén, Udvariban, Szinérváralján, Nagybányán, Musalyban az állam eladta az iskolaalap javára.

II.

Hám János püspököt már rég foglalkoztatta a gondolat, hogy az 1806-ban újraindított katolikus gimnázium konviktusát szerzetesekre kellene bízni, de az 1848-as forradalomig nem volt mód telepítésükre, 1850-ben, miután a kiszemelt lazaristák elhárították a meghívást, Aristakes Azarian caesareai érsek – akinek segítségét kérte –, (1851. III. 2-án) a jezsuita szerzetesekre hívta fel a figyelmét. Hám Jánost lelkesítette a gondolat, hiszen célja a másvallásúak és a bűnösök megtérítése volt, s erre a népmisziókat tartó, lelki gyakorlatokat szervező rend igen alkalmasnak tűnt, másrészt a konviktusban az ifjúság helyes nevelésével kellett foglalkozni, s ez ugyancsak a rend profiljába tartozott. Hám János arra gondolt, hogy a gimnáziumot is átadná a jezsuitáknak, a rendház fenntartására pedig alapítványul Szamosnaggyoroszló község birtoklását ajánlotta fel. Azt is szerette volna, ha a szatmári irgalmas nővérek állandó lelkiigazgatója jezsuita szerzetes lenne, mert e feladatra alkalmas világi papot nem igen talált.

A rend vezetői gondolkodtak, hogy fogadják-e el a meghívást, ugyanis kérdéses volt, találnak-e a püspök terveinek megfelelő embereket, másrészt a Magyarországon való megtelepedésüket körültekintően kellett megszervezni és biztosítani, nehogy a renddel szemben táplált ellenszenv miatt fölösleges nehézségeket támasszanak. Ezért például a P. Generális nem ajánlotta, hogy a császártól letelepedési engedélyt kérjenek, ugyanis az 1849-es osztrák alkotmány értelmében a vallásszabadsággal együtt jár az egyháziilag jóváhagyott szerzetek letelepítése.

A helyzet felmérésére két atyát küldtek, P. Weninger Sándort (előljáróul) és P. Polánkay Józsefet. Ők úgy gondolták, hogy a szerzetesrend munkásságát Szatmáron azzal kellene kezdeni, ami a jezsuiták számára a leg-

könnyebb: missziós, illetve lelkigyakorlatos házzal, később el lehetne fogadni a kispapok szemináriumát, majd a középiskolás diákok konviktusát.

Megállapították azt is, hogy ha a rendtagok sikerrel akarnak dolgozni, akkor nem elégséges a német nyelvismeret, Szatmáron föltétlenül szükséges a magyar nyelv ismerete is. Kívánatos tehát, hogy magyarul és németül is tudjanak, vagy legalábbis tökéletesen magyarul. Hasznos volna, ha valamelyik szerzetes románul is tudna. Mindenképp olyan atyákat kellett találni, akik jó szónokok, de segítőtestvérekre is szükség lesz. Úgy tapasztalták, hogy itt sok sikamlóssággal fognak találkozni, amelyeknek csak igazi lelki emberek állhatnak ellent, tehát ilyenekre van szükség.

Hám János püspök a jezsuitáknak minden reménytelenség ellenére való megjelenését Isten útmutatásának tekintette: Isten akarja a jezsuiták szatmári letelepítését.²⁰ Az atyákat úgy tekintették, mint akik a „Statio Szathmariensis”-t, a „szatmári állomást” alkotják.

Az atyáknak semmi kellemetlensége nem volt a szatmári lakosság részéről, amely többségében kálvinista volt. (Az oka persze az is lehetett, hogy a nyilvánosság előtt nem szerepeltek.²¹ P. Polánkay József és P. Zimányi tökéletesen beszélt magyar anyanyelvét. Polánkay a püspöki kisszeminárium aligazgatója lett, P. Weninger, aki akkor még nem tudott magyarul, felváltva prédikált a zárdatemplomban, gyóntatta a szerzetesnőket, lelkigyakorlatot adott nekik, tanította a katonatisztek lányait hittanra (ezeket külön intézetben nevelték az apácáknál).

A két páttert elvitték Baumgartenbe, ill. Nagyszombatra.

A letelepítést végül 1858. június 7-én sikerült aláírni. P. Schweitzer Antal provinciális és Obermayer András káptalani helytartó írta alá a meg egyezést. A káptalan átengedte a Jézus Társaságának a konviktusi épületet lakásul a hozzá tartozó kerttel, a goroszlói birtokot, a Templom utcában fekvő három telket azzal, hogy a két utolsón a rendházat és templomot kell felépíteni. A JT kötelezi magát a néhai Hám János szatmári püspök alapította középiskolás konviktus elfogadására és vezetésére. Vállalják a zárdatemplomi beszédeket, az apácák rendkívüli gyóntatását és lelkigyakorlatait.

A szatmárnémeti jezsuita rendház első szerzetesközössége a következő atyákból és segítőtestvérekből alakult: P. Polánkay József (lelkiigazgató) és Frank János segítőtestvér (szakács), majd szeptember 24-én megérkezett Geiger Alajos házfőnök, Balázs István konviktusi felügyelő, Neuhauser Ferenc testvér (portás, ebédlős), majd a még novicius Bély Ernő (szabónak).

Október 1-én nyílt meg a konviktus, az ünnepélyes beiktatás azonban csak november 1-én történt meg. Ezen a szatmári püspökség titkára, Huszár Sándor erre az alkalomra írt költeményét olvasta fel (Emléklombok Jézus-társaság szatmári konviktusának kettős jubileumára).²² 1859 március

20 Vö. Petrich Antal S.J. Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. Kecskemét, 1992, Korda K. I. 295.

21 Uo. I. 296.

22 Nyomtatásban is megjelent: Emléklombok Jézus-társasága kettős jubileumára. Szatmár, 1889. 3–7. p.

elején megérkezett a szatmári egyházmegye új püspöke, Hass Mihály, aki a jezsuiták rendjét nem ismerte, másrészt bizonyos mértékig környezete befolyása folytán sok kellemetlenséget és nehézséget okozott nekik. (A bentlakó diákok számának oly mértékű növelését kívánta, amit sem az épület befogadóképessége, sem az alapítvány teherbírása nem engedett meg, ezen kívül azt óhajtotta, hogy elemistákat is vegyenek fel.) Azt is kérte, hogy minden vásár- és ünnepnap „Rövid”²³ német szentbeszédet mondjanak a zárdatemplomban. További nehézségeket okozott, hogy mitsem törődve a szerzetesi kiváltságokkal, úgy intézkedett felőlük, mintha egyházmegyei papok volnának. Utasította a jezsuitákat, hogy vállalják el a Kálvária-kápolnát, ezt a provinciális nem vállalta.²⁴ Haas püspök – látva a hasznot, amit a teológusok a jézustársaságiak lelkivezetéséből merítettek, 1861-ben arra gondolt, hogy a papnevelő intézetet a JT-ra bízza. A következő év elején kinevezi (az e célból ide küldött) P. Sagler Ferencet spiritualisnak (aki közben házfőnök is lett). Ő végezte a teológusok lelki oktatását, s három, illetőleg öthónapos lelkigyakorlatokat tartott számukra a nagyobb rendek felvétele előtt. Az egyháztörténelmet a teológián (az Olaszországból menekült) P. Orlando Ferenc adta elő.

A két atya nevelő- és oktató munkája olyan eredményes volt, hogy a püspök elhatározta: egészen a jezsuitákra bízta a papság képzését, 1863-ban sikerült kineveztetnie P. Vervaet Gyulát szatmári rektornak.²⁵ A jezsuiták a bevált módszerekkel (elmélkedés, zárt lelkigyakorlat, Jézus Szíve tisztelet, májusi ájtatosság) iparkodtak megalapozni és elmélyíteni a rájuk bízott 36 teológus vallásosságát, fokozni képzésüket. A jezsuita atyák a tanult tananyagból tanítványaikkal nyilvános vitákat, továbbképző összejöveteleket („akadémiák”) szerveztek, meglepő közönségsikerrel. A gyakorlati élet felé tájékozódást érzékeltette az intézetben (1864. január 1-én) felavatott meteorológiai állomás is.

Haas püspöknek és a Jézus Társaságának nagyobb stílű elgondolása volt a szatmári hittudományi főiskolával. Azt tervezték, hogy más egyházmegyék papnövendékeit is és szerzetesnövendékeket is felvesznek és képeznek. A főiskolán a tanítás egészen a Jézus Társasága előírásai szerint történt, tanári kara a következő volt:

- P. Vervaet Gyula rektor (a dogmatika tanára),
- P. Hünner Károly (filozófia, liturgika, egyházi ének és szertartások),
- P. Orlando Ferenc (morális, katetétika),
- P. Heller János (keleti nyelvek),
- P. Staffler József (szentírástudomány, egyházjog és szónoklattan),
- P. Viertler János (lelki igazgató),
- P. Leopold Pál (egyháztörténelem),
- P. Rosty Kálmán (magyar szónoklat; fegyelmi felügyelő),

23 Ez abban az időben 31–45 perces beszédet jelentett. Vö. Petrich, i.m. 299.)

24 Az épület olyan rossz állapotban volt, hogy beomlással fenyegetett. Nemsokára a szatmári polgári és katonai mérnök be is záratta.

25 Fizikát és matematikát is tanított.

P. Haslinger Alajos (gondnok). (A két utóbbit kivéve mindegyik a filozófia és a teológia doktora).

A teológia rektora az eljövendő papokat a tanítás gyakorlatába is be kívánta vezetni, ezért úgy intézkedett, hogy a teológusok hetente háromszor hitoktattak az elemi- és az ismétlőiskolában.

1863 szeptemberében a szatmári rendházban 14 jezsuita (9 páter és 5 segítőtestvér) működött.

A hittudományi főiskolán 1865-ben az atyák megalapították a Mária Kongregációt. A kispapokra az újdonság varázsával hatott. Megszűnt köztük a gyűlölködés és ellenségeskedés.

A jezsuita atyák oktatói tevékenységi területe volt a szatmári irgalmas nővérek intézetében (magyarul és németül) végzett hitoktatói munka. Pasztorációs munka volt a katonaságnak tartott nagybőjti szentbeszédek, melyeket P. Staffer a katonaságnak németül tartott a zárdatemplomban, a híveknek pedig a székesegyházban magyarul. A szatmári németek is szívesebben hallgatták a magyar szót. (A jezsuita atyák feljegyezték, hogy külső lelkipásztori-missziós munkájukat akadályozta, korlátozta az a körülmény, hogy nem beszéltek magyarul.) 1866-ban lengyel ezred állomásozott a városban. Az atyák közt nem volt lengyelül beszélő, így a velük való foglalkozást lengyelül tartott nagybőjti beszédek jelentették, amelyeket a rektor kívánására Kusiacki Szaniszló teológus tartott.

Az 1867-ben beiktatott új püspök, Bíró László, a papnevelő intézet vezetését elvette a Jézus Társaságtól, holott mind a kormányzat, mind a nevelés, mint a tanítás tekintetében teljes mértékben meg volt vele elégedve, de – mint állította –, a Jézus Társasága érdeke, hogy szélesebb körű működést fejtsen ki. Cselekedete indítéka tulajdonképpen a világi papság irigykedésének és neheztelésének következménye volt, amely úgy érezte, hogy meg van fosztva a lehetőségtől, hogy teológiában alaposan kiképezze magát, ezt megsínyli az egyházmegyei papság, hiányoznak a szakképzett emberek.

A Hám János-féle konviktust 1858-tól vezették a jezsuiták, kezdetben 25 tanulót helyeztek el és neveltek, 1860-tól 35-öt (elemistát is). A bentlakás szűkössé vált, ezért 1862-ben kibővítették (a következő évektől 63–63 tanuló lakta), egy évtized múltán újabb átalakítások révén 80 fiú befogadására alkalmassá tették.

A konviktusba nemcsak tanulni vágyó diákok kerültek, hanem olyanok is, akik nehezen bírták a fegyelmet, a tanulást, esetenként erkölcsileg is veszélyt jelentettek társaikra. A jezsuiták erős kézzel, de mégis atyai megértéssel ránevelték növendékeiket a munkára, az önképzésre. Elismeréssel és jutalmazással ösztönözték a diákokat a jobb munkára, de magukra vállalták a rostálás nem népszerű feladatát is. Sok szülő csodát várt a jezsuitáktól, az a téves elképzelés vezette őket, hogy a tehetségtelenből tehetségest, rakoncátlanból mintagyereket varázsolhatnak.

Gondot okozott persze az is, hogy a nevelők nem tudtak magyarul, s az is, hogy a konviktusban lakók és a gimnáziumban tanuló városiak nevelésében nem érvényesült egységes eljárás. A konviktusban lakó tanulókat nevelőik (P. Fialla János, P. Bóta Ernő, P. Loboda József) négy szemközti megbeszéléseken,

igazságosan, megértően, kedvesen irányították, állandó felügyelet alatt tartották, apai szigorral tanulásra szorították. A bentlakásban a diákok a szülők kérésére minden vasárnap az előadás művészetét gyakorolták. Munkájuk eredményességét, hatékonyságát jelezte, hogy eredményeiket látva, megtapasztalva, a nem katolikusok is a jezsuiták kezére akarták bízni gyermekeiket. Az atyák arra is törekedtek, hogy minél több szegény fiú tanulását lehetővé tegyék. Ezt szolgálta a 20–30 szegény sorsú városi diák (az ún. juszkulisták) konviktusi étkeztetése is. A tanulókkal folytatott megbeszéléseiken a pályaválasztás egyéni gondjaival, kérdéseivel is foglalkoztak.

Úgy értékelték, hogy a korhangulat a kálvinista városban is immár másként tekint rájuk, ugyanis negyedszázaddal korábban a városban állomásozó katonaság főparancsnoka kijelentette, hogy ő azért ellensége a jezsuitáknak, mert a modern korban ez így szokás. A közvéleményt nemcsak nevelési eredményeik befolyásolták kedvezően, hanem közérdekű, a város javát szolgáló munkájuk is. (Így az egyik atya a város levegőjét megmetyelvező két mocsár lecsapolásához szélmotorhajtotta víziszivattyút szerkesztett.)

A jezsuita atyák a diákok tanulásra készítetésén kívül lelkileg kiművelt, erkölcsileg helytálló fiatalok nevelésére törekedtek. E célt szolgálta a Mária Kongregáció alapítása (1863), amely egyesületnek tevékenysége a Szűzanya bensőséges tiszteletén alapult. (Később – 1866-ban – megalapították az iparosok Mária Kongregációját is, 1913-ban pedig az értelmiségiekét. Az iparosoké néhány év múlva feloszlott, az értelmiségieké a világháborút követően sorvadt el.) Alighanem a szatmári konviktus volt az első a múlt századbéli Magyarországon, amelyben háromnapos zárt diák-lelkigyakorlatot rendeztek. (A kezdeményezés állandósult, minden tanévben nagyhétén.)

A jezsuita atyák munkakörébe tartozott a környékbeli plébániákon (és Nagykarolyban is), valamint (nagybőjtben kétszer) a székesegyházban megszervezett missziók és (3–5–8 napos) lelkigyakorlatok tartása (1908-ig 643-at, 1909–1922 között 354-et tartottak).

A szatmári irgalmasnővérek pasztorálása, az intézetükben tanuló lányok és a nővérek kórházában levő betegek lelki gondozása két pátert kötött le, s ez – a jezsuiták kis létszáma miatt – külső lelkipásztori munkájukat korlátozta. Minthogy a Jézus Társasága nem tartotta munkakörébe tartozónak a szerzetesnővérek pasztorálását, ezért ezt a tevékenységet fokozatosan a minimálisra csökkentették.

A Jézus Társasága szatmára megtelepedésekor készült székhelyük (házuk) és iskolájuk a mai Kálvária-templom területén állott, ahol valamikor a vár főépületei álltak, középen a mesterséges domb emelkedett, arról nyúlt magasba az őrtorony. A jezsuiták épületében lakott Hám János püspök, amíg székhelyét, az új püspöki palotába át nem tette. A régi rendházat a hozzá tartozó nagy kerttel Haas püspök bízta ismét a jezsuitákra, egyben a gyakorlatilag gazdátlan, romlásnak indult kápolnát (és az arra lakó katolikusok gondozását) is, hiszen amúgy is templomra volt szükségük. A kert domb irányában lévő részén ekkor már állott a tizennégy keresztúti stáció, amelyeket Hám János építtetett. A kápolnát azonban egyelőre nem vehették át, mert életveszélyes volta miatt a hatóság becsukatta. Rendbehozatala

után (immár) Bíró László püspök áldotta meg (1868. szeptember 15-én) s bízta P. Sagler házfőnökre.

Magyar atya hiányában azonban nem tudták a környék elhanyagolt hívőit ellátni, kevesen és ritkán látogatták a kápolnát, hitélet itt szinte nem is volt.

Az atyák úgy gondolták, hogy a Jézus Szíve tisztelet meghonosítása megélénkítheti a Kálvária-kápolnabeli hitéletet. Megszerezték a római engedélyt s (1868 július első vasárnapján) meghonosították a Jézus Szíve Társulatot. Az atyák buzdalma – az elsőpénteki szentmisék, az elsővasárnap délutáni prédikációk fokozott látogatottsága – folytán a hívek hitélete gyarapodott. Két év múlva Jézus Szíve ünnepén Meszlényi Gyula püspök e templomban ajánlja egyházmegyéjét a Szent Szív oltalmába. A következő évtől kezdődően az ünnepet három napos szentbeszéddel egybekötött ájtatosság előzte meg, 1897-ben pedig a Kálvária-kertben Jézus Szíve-körmenetet rendeztek. 1899-ben – az ünnep végén – elvégezték a XIII. Leótól előírt felajánlást, 1901-től az ünnep az egyházmegye zarándokhelye.

A Kálvária-kápolna templommá átépítésének gondolata és szándéka, óhajként már átvétele után, ott lappangott az előljárókban. Határozott tervként 1904 körül körvonalazódott. A munkálatok 1907. október 18-án indultak meg, P. Schäfer Jakab irányította őket. Lebontották a kápolnát, a nyolc méteres dombot felére lehordták, ezáltal tágasabb teret nyertek a templom számára. A templom a következő évben el is készült, P. Alaker István házfőnök fejezte be. Az új templom megőrizte a kápolna gótikus stílusát, férőhelyeinek száma 1.200 lett, Jézus Szívének szentelték. A jezsuiták szatmári letelepedése ötvenéves jubileumát az új templom fölszentelésével (1909. június 6-án) ünnepelték meg.²⁶

1909–10-ben tűnik el a régi püspöki rezidencia, amely 1773-ig jezsuita székház volt. Helyére épült az új gimnázium. 1912. december 8-án történt az új konviktus alapkövetétele és a (királyi) katolikus gimnázium ünnepélyes megáldása. A rendházat átcsoportosították, a felszabadult helységekből: kápolna, aula, könyvtár lett. (A konviktusi kápolnába került a Kálvária régi oltára). Az új konviktust 1913. december 8-án avatták.²⁷

1914-ban Jézus Társasága jubileumára a rendháznak a Kálvária felé eső részében Boromissza püspök felépítteti az első magyar lelkigyakorlatos házat, a „Manréza” nyolc emeleti szobáját.

1914. június 28-án Szarajevóban eldőrdült a fegyver, Európa a nagy megázkodtatások útjára lépett.

A papi szellem élesztésére 1915-ben a jezsuiták megkezdték a havi lelki napot (rekollekció). Ezen részt vettek a kanonokok és a városi papság a püspökkel együtt. A kezdeményezés a következő évben is folytatódott. A hívek buzgalma azonban az elhúzódó világháborúban lanyhult, belefáradtak, kiábrándulás ülte meg a lelkeket.

A háború idején a konviktusból hadikórház lett, 1918 őszén a harcterről visszatérő katonák foglalták el, majd a székely hadosztály főhadiszállása

26 Vö. Petrich, i.m. 332–333.

27 Uo. 339.

lett. 1919. április 18-án (nagypénteken) bevonultak a városba a románok, s az új megyei prefektus az épületet saját céljaira foglalta le. Az új hatalom felszólította a szatmári jezsuitákat, hogy szakadjanak el a magyar rendtartománytól, ezt P. Bóta Ernő egyházfőnök megtagadta. Azt azonban a béke kedvéért megtette, hogy görög katolikus fiúkat nem vett föl többé a konviktusba. Minthogy a katolikus gimnáziumot a hatóságok megszüntették és helyette román gimnáziumot létesítettek, a konviktus bentlakói is a magyar-nak meghagyott református gimnáziumba jártak.

1919 áprilisától az érintkezés a rendház és a felsőbb előjárók közt csaknem lehetetlenné vált. 1922 végén P. Lassberg, mint vizitátor, hosszabb időt tudott Szatmáron eltölteni, 1923. végén utoljára járt a rendházban P. Somogyi Jenő provinciális, aki a lehetőségekről tárgyalt a káptalannal.

1924. január 6-án azonban Rómában a Páter Generális megalapította a „Missio Rumenica”-t és 1924. február 25-én kihirdették a dekrétumot. A püspöki – és az Irsik-konviktus anyagi bázisait 1927-től egyesítették és ettől kezdve a világi papság vette át a nevelőintézet vezetését.

A Mária-Kongregáció még 1920–21-ben működhetett,²⁸ ezt követően a szatmárnémeti rendházban maradt jezsuita atyák tevékenysége a Kálvária-templom ellátása maradt.²⁹

III.

1940 őszén Szatmár megye újból Magyarország része lett, megnyílt a magyar tannyelvű katolikus gimnázium,³⁰ így a jezsuiták előtt megint megnyílt a diákság nevelésével való foglalkozás lehetősége. Már november 3-án újból megalakíthatták a Mária Kongregációt – amely az előző évben már egyáltalán nem működhetett –, megindulhatott a világnézeti, missziós és szociális szakosztályok tevékenysége. 1941 áprilisában P. Tornyo Gyula vezetésével kongregációs vezetőképző tanfolyamot tartottak huszti, beregszászi, ungvári és szatmárnémeti kongregációk vezető diákjai számára.

1941 júniusának közepétől a Jézus Társasága ismét átveszi a Püspöki Konviktus vezetését. A munka elindítását, megszervezését P. Kollár Ferencre bízák, segítői voltak Tamás János és Fenyővári Antal magiszteri minőségben. P. Kollár világos, korszerű és átgondolt elveket dolgozott ki, melyek alapját képezték az otthonban folyó nevelési munkának. Mindenekelőtt a becsületesség megvalósítását hangsúlyozta és gyakoroltatta. Megkívánta a gyermekek nagy tiszteletét, önállóságra és szabadságra való nevelését. Elvállalta a (királyi) katolikus gimnáziumban való hittanárságot, ő lett a

28 Elnöke P. Varga István.

29 1918–1940 ősze között a szatmári rendházban működő jezsuiták közül Szatmárnémetiben haltak meg: Fr. Korcarvillás Philippus (1918. XI. 14.), P. Demjanovich Basilius (1919. XI. 17.), Fr. Joannes de Deo Windisch (1922. III. 24.), Fr. Sigismundus Egri (1922. IX. 22.), P. Stephanus Hippich (1922. XI. 16.), P. Stephanus Varga (1923. VI. 2.), Fr. Stephanus Erdélyi (1924. XII. 3.), P. Eduardus Raile (1925. IV. 6.)

30 Neve: Királyi Katolikus Főgimnázium.

Mária Kongregáció vezetője. A Városi Színházban diáknapokat rendezett, a Püspöki Konviktus bentlakóival nyilvános ünnepségeket tartott.

A számbelileg is meggyarapodott szatmárnémeti jezsuita közösség szoros baráti kapcsolatot épített ki az egyházmegye (vidéki) világi papságával, a rendház lett a rekollekcióik színhelye. Igen sok keleti szertartású papot is ide vonzott az atyák lelkesége.

P. Kollár kezdeményezésére a konviktus lett a KALOT mozgalom kelet-magyarországi bázisa, itt szervezték meg a KALOT Népfőiskolák rendezvényeit és, a falusi legények számára szervezett lelkigyakorlatokat is. 1943-ban távozásakor P. Schmid Ferenc házfőnök mellett itt működött P. Radányi Rókus, P. Kulcsár Antal, P. Ecker Ferenc, P. Jaskó Balázs, P. Bátay Gyula, P. Simcsák Mihály (a magisztereket újabbak váltották fel: Király István, Szommer György, Tóth Ferenc), s mellettük három kiségitő testvér is működött a rendházban.

Több középiskolában tanítják a hittant, vezetik a diák-kongregációkat.

Új viszonyok közt kell dolgozniuk a szovjet csapatok bevonulása után. A kommunista hatalom árnyékában újra szervezik a férfiak (értelmiségiek és iparosok) kongregációját. A város értelmisége számára (a zárda dísztermében) világnézeti előadássorozatot szerveznek. A diákkongregációk (vidéken) vándorgyűléseket szerveznek. M. Tóth Ferenc kidolgozza a kongregáció kisdiákokkal való foglalkozásának új módját, a 8–10-es csoportokban működő ún. „kongreganista családok” nem látványos, de eredményes rendszerét.

1948 nyarán az iskolákat államosítják, az egyházat kitiltják az iskolákból. A Püspöki Konviktust vezető P. Radányi Rókusnak magyar állampolgársága miatt távoznia kell, helyette érkezik (az egyetemi lelkészséget abbahagyni kényszerülő) P. Godó Mihály. 1949 júliusában feloszlatják a szerzetesrendeket, anyagi javaikat államosítják. A szatmárnémeti rendház tagjai ezután a városban szétszórtságban élnek.³¹

1950 áprilisában Marosvásárhelyen megindították az ún. békepapi mozgalmat, amelynek (és a folytatásaként megszervezett akcióknak) kifejezett szándéka és célja a romániai katolikus egyháznak a pápától független egyházzá való változtatása volt. A jezsuiták negyedik fogadalma éppen az ilyen helyzetekre vonatkozik, az egységes katolikus egyház, a pápához való hűség feltétlen katonái. Erre alapozva kapja a megbízását P. Godó Mihály, aki a mozgalom elleni elméleti és gyakorlati küzdelem egyik fontos kivitelezője lesz. (Eredményes tevékenységet később a román politikai rendőrség 16 évi börtönnel „jutalmazta”.)

Ugyanebben az évben a Romániában működő valamennyi (latin és görög szertartású) jezsuitát Szamosújvárra internálják. Működésük gyakorlatilag befejeződött. A Szatmárnémetibe 1960-ban visszakerült (idős korú) P. Horváth Sándor, P. Ecker Jenő és P. Simcsák Mihály működése egyházmegyei papi tevékenysége: misézés, gyóntatás.³²

31 Ebben az időszakban halt meg P. Kulcsár Antal (1946. IV. 20.) és Fr. Csegedi György (1949. XI. 12.).

32 Az internáltságból hazatértek nem élhettek szerzetesi közösségben. Meghaltak Szatmár-

Szatmár jelene: az újjáéledés várása.

1991 őszén újból van katolikus gimnáziuma,³³ az egyházmegye tulajdonát képező telken épül a Szent Alajos Kollégium (bentlakás a gimnázium – és az 1993-ban létesített (érettségi után végezhető) római katolikus egészségügyi iskola – vidékről származó tanulói számára):

1996 őszén meghalt P. Godó Mihály,³⁴ ezen az őszön kezdte meg a jezsuita rendi novicius évét gimnáziumunk két, ez évben érettségizett tanulója.

LÁSZLÓ BURA

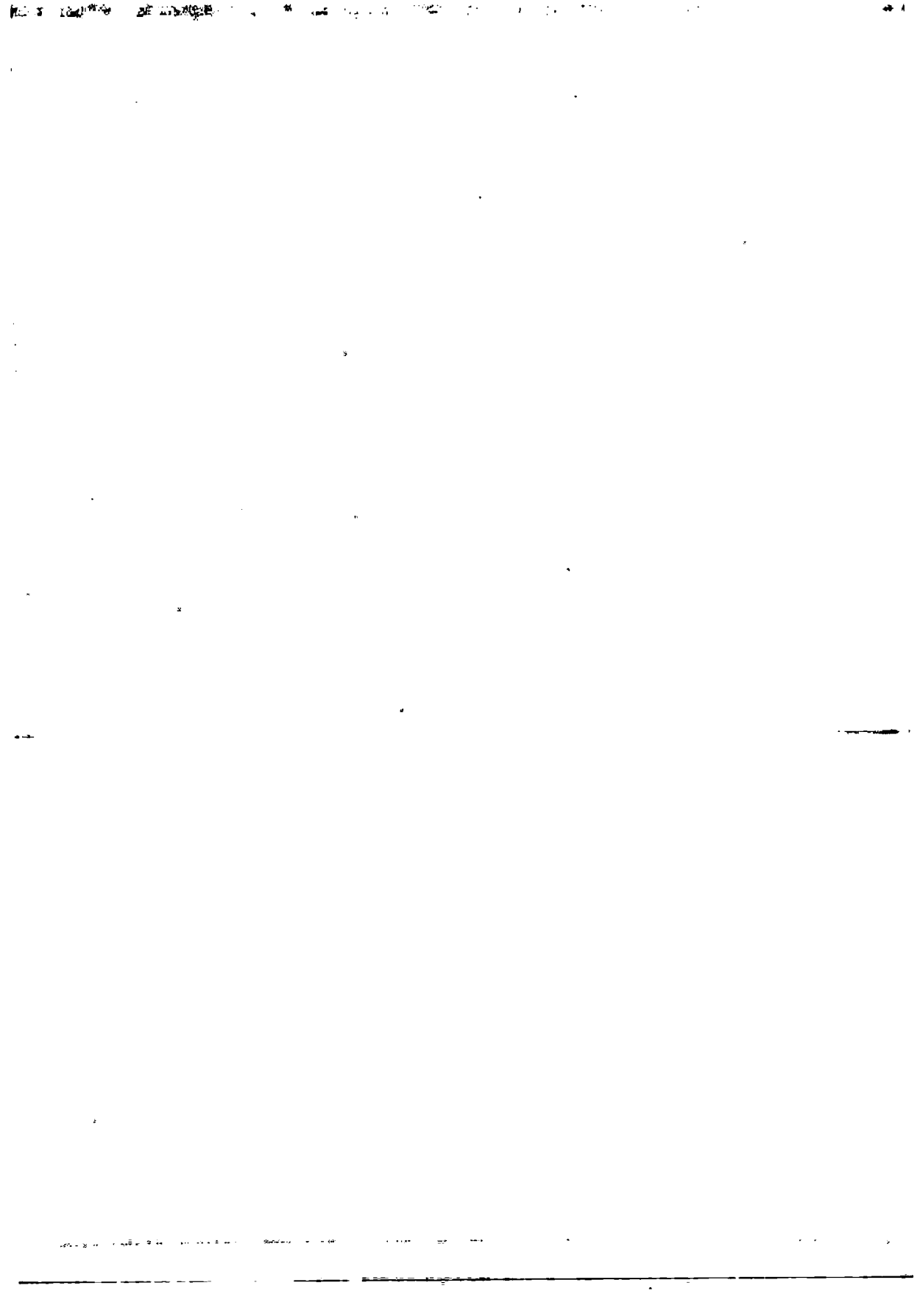
JESUITS IN SZATMÁR

Not long after having been invited in Transylvania by Prince István Báthori (1581), the Jesuits arrived in Szatmár. The names of the Jesuits who were active in Szatmár during the first years of their stay are known to us, one of the most important of them was Antonio Possevino. Jesuits attended to the spiritual needs of the population of nearby Nagykároly, too, but after the fall of Várad, they moved to Szatmár. Prince Gábor Bethlen, however, gave the church in the castle and the parsonage to the Protestants, thus the Jesuits could no longer continue their activity there. Still, in 1630, Emperor Ferdinand II of Austria donated a building-site to the Jesuits within the area of the castle, and it was there that they had their residence built. On 14 September 1636 Péter Pázmány signed a deed of gift, providing thereby suitable financial conditions for the establishment of a future boarding school. He donated an annual sum of 2000 Fts for this purpose. The four-grade (junior) grammar school of the Jesuits started its teaching activity in 1639. In 1654 Prince György Rákóczi of Transylvania expelled the Jesuits as foreigners by decree from Szatmár. The Jesuit grammar school in Szatmár fell victim to this measure. The Jesuits settled in Nagykároly, Apáti and Nagyszőlős, to help the Catholics of Szatmár from there. In 1660 they managed to return to Szatmár. After settling in Szatmár, the Jesuits founded mission stations as well, e.g. in Nagybánya, Szinévávalja, Giródtótfalu and Felsbánya. In 1773 the Jesuit order was abolished, but Pope Pius VII restored it in 1814. In the meantime the direction of the junior grammar school in Szatmár was taken over by the Pauline monks. The resettlement of the Jesuits in Szatmár took place in 1858, and the boarding school was also opened in the autumn of that year. The school survived the First and Second World Wars, but in 1948 the schools were nationalized (passed into the State's hand and were secularized), and the Church was expelled from the schools. At present, Szatmár is waiting for the revival of Catholic education because, since the autumn of 1991, the town has had a Catholic grammar school again, and a boarding school is also under construction.

németiben: Fr. Lenner György (1970. I. 16.), P. Ecker Jenő (1981. I. 31.), P. Simcsák Mihály (1973. IX. 28.), P. Horváth Sándor (1975. XII. 3.), Fr. Schmiedt István (1985. január 14.).

33 Romániában nincsen felekezeti iskola. A Tanügyi Törvény lehetőséget nyújt arra, hogy az egyházak (saját személyzetük utánpótlására) az állami oktatási rendszer részét képező középiskola létesítését kérjék. A Szatmári Római Katolikus Püspökség kérelmére így indulhatott meg egy osztállyal (kezdeti nevén) a Római Katolikus Szemináriumi Líceum, második tanévtől két (vegyes) osztállyal. „Hám János” Római Katolikus Szemináriumi Líceum néven, neve 1996 őszétől „Hám János” Római Katolikus Teológiai Líceum. Az iskola az adott viszonyok között folytatni akarja elődei, a jezsuita kollégium, majd a katolikus gimnázium hagyományait.

34 Szentannán, 1996. szeptember 22-én (Arad m.) szülőfalujában, Kisiratoson temették el szeptember 24-én.

VÁRDY BÉLA¹ és VÁRDY HUSZÁR ÁGNES

MAGYAR VALLÁSI ÉLET GYÖKEREI AMERIKÁBAN A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN²

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

A tizenkilencedik század nyolcvanas éveiben megindult, elsősorban gazdasági erőktől hajtott tömegkivándorlás mintegy kétmillió magyar állampolgárt, s azon belül közel 700.000 magyart dobott át az Egyesült Államokba. A kivándoroltak jelentős része elősorban a parasztság, s kisebb részben a városi munkás-ság és a kézművesség soraiból került ki. Legtöbbjük nem kivándorlóként, csupán vendégmunkásként (*Gastarbeitern*) érkezett az Újvilágba – függetlenül attól, hogy idővel legtöbbjük mégiscsak Amerikában maradt.³ Ez az Amerikában maradás azonban sok váratlan egyéb tényezőnek volt az eredménye. Elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia, s azon belül a történelmi Magyarország szétesésének, mely folyamat jelentős többségük szülőföldjét újonnan létesített idegen államok főnhatásága alá helyezte. De legalább olyan mértékben járult maradásukhoz az a tény is, hogy a hosszan időző vendégmunkások idővel Amerikában született gyermekeket neveltek, akik már nem akartak szüleik hazájába letelepedni. De mindezekon túl, amerikai tapasztalataik után, ezek az „amerikánusok” már igen nehezen tudtak volna visszaszokni a még mindig fél-feudalista társadalom kereteiben mozgó hazájuk életstílusához.⁴

Furcsa, idegen nyelvet beszélő és egyszerű paraszti kultúrát hordozó emberek lévén, a kivándoroltak csak az amerikai ipari társadalom perifériáin, a legnehezebb munkakörökben működhetek. Az angolszász társadalom lenézte

- 1 A szerző angolul és más idegen nyelven „Steven Béla Várdy” név alatt publikál.
- 2 Előadás a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Róma, 1996. szeptember 9–14. Ezt az előadást Várdy Béla olvasta föl.
- 3 A századforduló kivándorlásával kapcsolatban lásd a következő műveket: Puskás Juliana: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, pp. 59–105. Steven Béla Várdy: *The Great Economic Emigration from Hungary, 1980–1920*. In: S. B. Várdy & A. H. Várdy, szerk., *Society in Change*. New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1982, pp. 189–216. Idem, *The Hungarian-Americans*. Boston: Twayne Publishers, 1985, pp. 18–29.
- 4 A visszavándorlással kapcsolatban, a fentiekén kívül, még lásd a következő munkákat: Lőherer Andor: *Az amerikai kivándorlás és visszavándorlás*. Budapest: Pátria, 1908; valamint Tezla Albert, szerk.: „Valahol túl meseországban...” *Az amerikai magyarok, 1895–1920*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987. II. köt., pp. 349–387.

és még akkor sem fogadta volna be őket, ha történetesen végleges kivándorlóként jelentek volna meg. Ennek következtében az emigránsok teljesen egymásra voltak utalva. Ennek az egymásrautaltságnak a legfontosabb eredményei a század utolsó két évtizedében létrejött magyar testvérsegítő (fraternális) egyesületek, valamint a talán még nagyobb jelentőséggel bíró magyar templomok és egyházközségek, illetve az egyházközségekkel szorosan összefonódó vallási egyesületek voltak. A templomok talán még a fraternális egyesületeknél is nagyobb biztonságérzetet adtak az idegen világban ténfergő emigránsoknak. A templom-adta lelki megnyugvácson kívül ezek a magyar egyházközségek a kivándoroltak társadalmi és kulturális igényeinek a jelentős részét is kielégítették. Az amerikai magyar hitközségek ugyanis lényegében a magyar falu két fontos intézményét – a templomot és a kocsmát – egyesítették önmagukban. De mindezekön fölül, még a hazai kultúr- és hazafias egyesületek, s olykor még az otthon maradt család szerepét is átvették. S ez a szereposztás vonatkozott a magyar papokra is, akik a kivándoroltak lelki támaszai, szellemi vezetői, nemzetvezérei, politikai szószólói, és sok esetben még írnokei is lettek.

Ez a helyzet fönn állt egészen a bennszülött második nemzedék fölnövekedéséig, amelynek tagjai már lényegesen kevesebb igényt tartottak ezekre a szolgálatokra, mint egyszerűbb és angolul alig-alig beszélő szüleik. S ugyanez vonatkozott a két világháború közt, illetve a második világháborút követően kivándorolt viszonylag kisszámú, de szellemleg kiművelt kivándorlókra is, akik már lényegesen kevésbé voltak rászorulva az ilyen jellegű szellemi és társadalmi mankóra.

A századforuló nagy gazdasági kivándorlása tehát elsősorban egyszerű paraszti tömegeket dobott át az óceánon, akik akarva-akaratlan magukkal hozták és átültették a magyar agrártársadalom hagyományait és szokásait. Mint tudjuk, a régi magyar falusi világban a templom kizárólag csak vallási intézmény volt, ahol kereszteltek, eskettek és temettek, s amelynek alagsora holtak lakhelye, pontosabban az elhalt helyi hírességek kriptája volt. A templom tehát egy szent, megbecsült, sőt olykor még félt intézmény is volt. Az egyházközség ura és parancsolója pedig a helyi plébános vagy gyülekezeti pap volt, akinek szavát és döntéseit a falu népe sohasem vagy csak igen ritkán kérdőjelezte meg.

Helyhezkötté életsílusá és viszonylagos tanulatlansága következtében a falu népe nemcsak szerény és engedelmes, de egyben babonás is volt. Hitt a boszorkányokban, a lidércekben, és mindenféle jó és rossz szellemekben, akik közül az utóbbiak főleg a templom és a templommal összekötött temető körül ólálkodtak. Ezeknek a másvilági lényeknek a jelenléte és időnkénti megjelenése az emberek előtt csak növelte a templom szentségét és tekintélyét, ahol minden profán megnyilvánulás főbenjáró bűnnek számított.

A falusiak társadalmi életének jelentős része is a templomhoz kötődő vallási ünnepekkel, körmenetekkel, és egyéb rítusokkal volt összekötve. Alig estek túl az egyik ünnepen, máris készültek is a másikra. Ez különösen vonatkozott a nőkre, gyermekekre és az öregekre, akik nemük vagy koruk miatt nemigen látogathatták a falu másik neves társadalmi intézményét, a helyi kocsmát.

A férfiak társadalmi élete szabadabb s bizonyos szempontból színesebb és változatosabb volt, hisz az nemcsak a templommal, de a falusi kocsmával is

kapcsolatban volt. A falu férfiai ott pihenték ki napi fáradalmaikat, ott váltottak szót egymással a legújabb helyi eseményekről, ott politizáltak, ott büszkélkedtek sikereikkel, ott öntötték ki keserőségeiket, ott vitatkoztak egymással, ott verekedtek össze, sőt, sok esetben, még ott is késelték meg egymást.

Az Újvilágban mindez erősen megváltozott. Ott is voltak persze a „bár”-oknak (amerikai magyar nyelven „bárék”-nak) nevezett kocsmák, de azok szerepe nem egészen felelt meg a hazai falusi kocsmákénak. Részben azért, mert az amerikai iparvárosokban ezek az italozók ritkán voltak csupán egyetlenegy nemzet találkozóhelyei, tehát ott állandóan több nemzet fiai keveredtek egymással. S részben azért, mert szemben a hazai helyzettel, az amerikai városokban a rendőrök helyben voltak, akik azonnal beavatkoztak az ilyen zavargásokba és irgalmatlanul elbántak a „jött-ment” idegen zavartkeltőkkel.

Ugyanakkor Amerikában a templomok is más jellegűek voltak, mely „más-ság” megengedte azt, hogy a falu ezen két fontos intézménye találkozzék és részben összefonódjék egymással. Ez pedig úgy történt, hogy a modernizáló angolszász kultúra hatására a falusi kocsmák és annak társadalmi szerepe egyszerűen leköltözött az újvilági attemplomba. Az amerikai templomokban tehát a hazai kripták helyét a társadalmi klubhelységek és a tánctermekek foglalták el. Vagyis, míg egyesek fönn a templomban lelki vigaszt keresve elmélkedtek és imádkoztak, addig mások – vagy esetleg később ugyanazok – alant a testi és kulturális szükségleteiket elégítették ki. Másszóval ettek, ittak, mulattak, s időnként még hajba is kaptak.

Hazai szemszögből nézve ez a szerepváltozás akár egy szentségtöréssel fölért. Amerikában azonban a vallási és a társadalmi életnek ilyen formájú összeházasítása a legtermészetesebb jelenség volt, és még ma is az. Ez a jelenség nagyban hozzájárult mind a vallási élet demisztifikációjához és modernizálásához, mind pedig a társadalmi élet érdekesebbé és kultúráltabbá tevéséhez. A falusi kocsmákra jellemző férfidáridók ugyanis – részben talán épp a templom közelsége miatt – lassan kimentek a divatból. Ugyanakkor az újvilági templomoknak, a hazai falusi templomokhoz viszonyítva, a helyzete is megváltozott. A „szent” és a „profán” jelenségek összeházasítása ugyanis tekintélycsökkenéshez vezetett. Ezen összeházasodás következtében az újvilági templom elvesztette a hazai templom szentségének és misztériumának jelentős részét, és lassan afféle társadalmi és kulturális központtá alakult át.

A hazai gyarkolattal szemben, ebben az új hibrid vallási-társadalmi-kulturális intézményben a nemek szabadon keveredtek egymással, s tették ezt mind a vallási, mind társadalmi megmozdulások esetén. Mindez persze igen megváltoztatta az emigránsok gondolkodásvilágát és viselkedésmódját, beleértve a férfivirtus elfogadható megnyilvánulásait is. Ugyanakkor megváltoztatta a férfiaknak egymáshoz, illetve a nőkhöz való viszonyát is. Tehát hozzáigazította az újonnan jöttek társadalmi és etikai normáit a modern amerikai ipari társadalom követelményeihez.⁵

5 Az amerikai templom ezen kettős jellegét először Várdy Béla elemezte ilyen formában a már fönt idézett *The Hungarian-Americans* című munkájában, pp. 50–68. Korabeli leírás megtalálható Hoffmann Géza, *Csonka munkásosztály. Az amerikai magyarság*. Budapest:

A fönti folyamat egyik természetes mellékterméke a magyar faluban található naív és banonás vallásosság megszűnése volt. Ez a jelenség különben a városiasodó és iparosodó társadalom egyszerű velejárója volt mindenütt. A naív vallásosság lassú eltűnése azonban nem jelentette sem az egyházközségek, sem a papok szerepének hasonló fokú elfonnyadását. Az emigráns egyházközségek és templomok ugyanis a nagy idegenségben az elhagyott haza egy kis darabját is jelentették. Mint ilyenek tehát szoros kötődéssel fogadták a honvágtytól szenvedő bevándorlókat. Amint ezt Kende Géza már az 1920-as évek közepén megfogalmazta: „Az egyházi élet kifejlődése és felvirágozása Magyar Amerikában... egyet jelentett a nemzeti érzés megerősödésével és megmaradásával. A magyar pap Amerikában nemcsak a hitnek, de a nemzeti érzésnek is misszionárusa, és ez a kettős hivatás teszi pozícióját oly végtelenül fontossá”.⁶

A papok a kivándoroltak társadalmának valóban szellemi gerincét képezték. Tanultságuk, olvasottságuk következtében társadalmi vonatkozásban is gyakori támaszai voltak a hazátlanoknak – éppúgy, mint az óhazai falusi világban.

Az amerikai magyar templomok és papok tehát szinte életszükségletté váltak a kivándoroltak részére. Az idegen világban alapított templomaikban az emigránsok magyarul imádkozhattak, magyarul beszélgethettek, magyarul végezheték vallási rítusaikat, és magyarul mondhatták el egymásnak örömeiket és bánataikat.

Az amerikai magyar templomok tehát valóban „magyar” templomok voltak, ahol a magyarságra legalább oly hangsúly volt fektetve, mint a vallásosságra és a felekezetiiségre. Ennek következtében ezek a templomok és egyházközségek sokkal inkább nevezhetők „nemzeti” intézményeknek, mint a hazaiak, ahol a magyarság adva volt, s ahol természetsszerűleg a vallásosságon volt a hangsúly. A nagy amerikai idegenségben a magyarság kisebbségbe szorult, s ennek következtében a nemzeti érzés ápolása – az adott szellemi szinten – elsődleges fontosságot nyert. Sőt, egyes egyházközségek esetében ez a nemzeti érzés oly fokra hágott, hogy Magyarországon az ilyesmit legfőljebb csak bizonyos hazafias szervezetekben lehetett tapasztalni.

Pesti Könyvnyomda, 1911, című munkájában, pp. 137–200. Az amerikai magyar társadalom, így az egyházi élet kiértékelésével kapcsolatban lásd még: Paula Kaye Benkert: *Religion, Family, and Community among Hungarians Migrating to American Cities, 1880–1930*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Ph.D. disszertáció, 1978; Komjáthy Aladár: *A kitántorgott egyház*. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984; valamint Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke*. Budapest: Közép-Európa Intézet, 1993. Ez az életforma ugyancsak kiviláglik a korabeli amerikai magyar irodalom termékeiből, mellyel kapcsolatban lásd: Várdy Béla: *A századvég és a huszadik század első felének amerikai magyar irodalma*, in: *Kapu*, 1995/2, pp. 38–41; és *Kapu*, 1995/3, pp. 40–43.

6 Kende Géza: *Magyarok Amerikában*. Cleveland: A Szabadság Kiadása, 1927, II, p. 365.

Az amerikai magyar egyházközségek életében tehát a vallásos és a felekezeti hagyományok továbbvitele erősen összefonódott a magyar nemzeti érzés ébrentartásával, művelésével és átadásával. Ez a megállapítás a történelmi egyházak mindegyikére vonatkozik. Azonban különösen áll ez a református egyházra és egyházközségekre. A református egyház tagjai és papjai ugyanis Amerikába is magukkal hozták a történelmi távlatú Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmakból fakadó hazafiasságukat: Azt a függetlenségi szellemet, amely végigkísérte életútjukat a tizenhatodik századi reformációtól – a Bocskai-, Bethlen-, Thököli-, Rákóczi- és Kossuth-féle Bécs-ellenes mozgalmakon keresztül – egészen az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés elvetéséig, vagy legalább is megkérdőjelezéséig. S ez a szellem idővel az amerikai magyarság nagy részébe mélyen beleivódott és életük egyik meghatározója lett.

A magyar nemzeti érzés természetesen meg volt a többi egyházak tagjai körében is, azonban különböző okok miatt azoknál általában kevésbé nyert kifejezést. A nemzetközi jelleggel rendelkező és latin rituális nyelven működő katolikus egyház esetében ez bizonyos fokig érthető is volt. A papjaik által képviselt egyetemesebb és nagyrészt pro-Habsburg hagyományaik mellett, a magyar katolikus papok és egyházközségek azonnal az amerikai katolikus vallási hierarchia hatalma és felügyelete alá kerültek és teljesen attól is függttek. És az amerikai katolikus egyház – az egyetemes katolikus egyházhoz hasonlóan – egyáltalán nem volt híve a nemzetiség szerinti elkülönülésnek, illetve az azzal járó esetleges „nemzeti egyházak” kifejlődésének.⁷

Még kevésbé nyert kifejezést a magyar nemzeti jelleg az újonnan asszimilált magyar zsidóság egyházközségeiben, annál is inkább, mivel a katolikusokhoz hasonlóan, Amerikában ők is azonnal bekapcsolódtak az amerikai és nemzetközi zsidó egyházi szervezetek hálózatába. Ugyanez vonatkozik a kisszámú magyar görög katolikusokra, valamint a különböző amerikai fundamentalista keresztény szektákba beszervezett egyszerű magyarokra is. Az előbbieket lényegében elveszték az ószláv rituális nyelven működő és sokkal nagyobb számú ruszin és ukrán görög katolikusok soraiban, ahonnan az egyházi vezetőségük nagyrésze is származott. Az utóbbiak viszont – s itt elsősorban a legnépszerűbbnek bizonyult baptistákra gondolunk – semmiféle magyar gyökerekkel sem rendelkeztek. Az 1911-ben író Hoffman Géza például a következő módon jellemzi az egyszerű magyar emigránsok között gyorsan terjedő baptista felekezetet: „Erkölcsei szempontból a baptista vallás csodat művel; mértékletes, csendes, ájtatos embereket nevel... Nemzeti szempontból [azonban] káros, amennyiben erősen amerikaiasít”.⁸

7 A központosított katolikus egyházi vezetés hatalmát különben az 1993-as Pittsburgh-i nemzetiségi templom-bezárások is bizonyítják, amit még a teljesen önfenntartó egyházközségek sem tudtak kivédeni. Sok szlovák, lengyel, horvát, és egyéb egyházközség lezárása mellett, ekkor zárták le a Szent Anna Magyar Katolikus Egyházközséget is (St. Ann's Hungarian Catholic Church).

8 Hoffmann Géza: *Csonka munkásosztály*, p. 200.

A fõntieket olvasva azt is figyelembe kell vennünk, hogy a református egyház erős magyar jellege ellenére sem képviselt oly társadalmi, politikai, és nemzeti erõt, mint a katolikus egyház, egyszerűen azért, mert a kivándorolt magyarok közel kétharmada katolikus vallású volt. Az Egyesült Államok 1920-as népszámlálási adatai szerint például a 473.538 magyar anyanyelvü bevándorolt közül mintegy 284.122 volt katolikus, 113.649 református, 47.969 zsidó, 11.364 görög katolikus, 5.682 evangélikus, 3.220 unitárius, és 7.489 egyéb vallású, belérv a fõnt említett baptistákat is.⁹

A MAGYAR PAPOK SZEREPE, TEKINTÉLYE ÉS BEFOLYÁSA

Az amerikai magyar egyházközségek létrejötte és sikeres müködése teljesen a magyar papok jelenlététõl és áldozatos munkájától függött. Ezek elõször csakis magyarországi végzettségü egyének voltak, akik kizárólag azért jöttek Amerikába, hogy idegenbe szakadt honfitársaik lelki szükségleteit kielégítsék. De amint egyhamar kiderült, ez a lelki szükséglet sokkal összetettebb volt, mint Magyarországon, hisz az magában foglalta a haza, család és a megszokott környezet utáni vágyódás kielégítését is. Így tehát az Amerikába szakadt papoknak jóval nagyobb föladatokat kellett ellátniuk, mint hazai sorstársaiknak. A nagy idegenségben ugyanis a szokásos vallási szükségletek kielégítésén kívül a magyar nemzeti érzés táplálását is magukra kellett vállalniuk.

Idõvel és idõnként ez a második föladat talán még nagyobb teret kapott a müködésükben, mint az eredeti vallási célok. Ez annál is inkább így volt, mert a huszadik század elején már a magyar kormányzervek is belekapcsolódtak a kivándorolt magyarok magyarnak megtartása és esetleges repátriálása föladataiba. S ennek az „amerikai akció” (Hungarian Action) néven ismert félhivatalos mozgalomnak elsõdleges kivitelezõi a magyar kormány által kiküldött, fölkért, és sok esetben anyagilag is támogatott papok voltak.¹⁰ És ez természetes is volt. Hisz az igen kisszámú értelmiségi kivándorlók soraiban elsõsorban a papok voltak azok, akik szinte mindennapi kapcsolatban álltak az emigráns tömegekkel. Ennek következtében hatásuk is nagyobb volt, mint akárki másé – beleértve a szintén nagyon befolyásos magyar újságszerkesztõket is.

Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Amerikában a papok tekintélye és befolyása – részben az amerikai individualista szellem, részben az állam és a vallás alkotmányos szétválasztása, s részben a szabadabb és kötetlenebb protestáns szellemi befolyás következtében – közel sem volt oly jelentõs, mint az óhazában. Magyarországon ugyanis a történeti egyházak mindig erõtlen érdekszövetségben voltak a mindenkori politikai hatalommal, s ennek

9 Idézi Papp Susann: *Hungarian Americans and their Communities of Cleveland*. Cleveland: Cleveland State University, 1981, p. 116. Itt megjegyzendõ, hogy a korabeli statisztikai adatok sokszor ellentmondóak. Egy 1920-ra vonatkozó más fõmás 495.845-ra teszi a magyar anyanyelvüek számát.

10 Az amerikai akciót részletesen tárgyalja Benkart: *Religion, Family, and Community*, pp. 60–101; és rövidebben Várdy: *The Hungarian-Americans*, pp. 87–88.

következtében anyagi helyzetük biztosabb és befolyásuk is nagyobb volt. Ez a befolyás, illetve az azzal járó tekintély viszont kivetődött a papjaikra is.

AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK JELLEGE

A különbségek illusztrálására példaként említhetjük azt a tényt, hogy míg Amerikában az egyházközségek a hívek önkéntes adományaira voltak utalva, addig Magyarországon az évszázadok alatt összegyűjtött vagyonból és az állami támogatással beszedett egyházi adókból éltek. S ezeket az adókat még olyanoknak is be kellett fizetniük, akik történetesen nem értettek egyet az egyes felekezetek vallási elveivel, sőt esetleg még Istenhívők sem voltak. A hazai helyzetben tehát az egyházak az állam hatalmi szerveire támaszkodva uralták a helyzetet és igazgatták híveiket. Ez a tény pedig erősen fölnagyította a papság eredetileg csupán lelkiekre alapozott tekintélyét és hatalmát.

Ezt a különbséget Kende Géza a következő módon fejezi ki 1927-ben megjelent munkájában: „Magyarországon felülről lefelé, Magyar Amerikában alulról felfelé folyt az egyházi élet kiépítése. Magyarországon a templomhoz szerveztek egyházközséget, Magyar Amerikában előbb a hitközséget kellett megszervezni, a hívőket összegyűjteni, és csak aztán lehetett hozzáfogni a templom építéséhez. Magyar Amerikában nincs kegyúr, dúsgazdag patrónus, sok ezer holdas hitbizomány vagy nagybirtok főura, aki templomot ajándékoz, paplakot, iskolát építtet a hűbéreseinek, a zselléreinek, a népnek. Amerikában az egyház és állam teljes elválásottsága következtében nincs egyházi alap, állami támogatás templomok építésére, anyagi segély azok fenntartására. Magyarországon a nagyjövedelmű püspökségek áldozhatnak és áldoznak templomok építésére. Amerikában ezt nem teheti meg a püspök, mert a püspökségeknek nincs külön vagyonuk. Itt Amerikában a vallásos és hazafias amerikai magyarság egymaga pótolja a patrónust, az egyházi alapot és a püspökök bőkezűségét. Az amerikai magyarok centjeiből és dollárjaiból vásárolja meg a hitközség a telket, felépíti, felszereli a templomot és fizeti a lelkészt. Az amerikai magyarok centjeiből és dollárjaiból épülnek a hitközségi magyar iskolák, a hívek áldozatkészsége teszi lehetővé kántorok, tanítók, apácák alkalmazását.”¹¹

Amerikában tehát az állam és az egyház alkotmányos különválásása, valamint az azzal járó már felsorolt tényezők következtében egy egyházi diktatúra szinte elképzelhetetlen volt, s ma is az. Ez különösen így volt és van a protestáns és a zsidó egyházközségeknél, ahol a híveknek mindig meghatározó befolyásuk volt papjaik megválasztásában, illetve menesztésében. Kevésbé állt ez így a katolikus egyház esetében, mely az európai hagyományok alapján, a hívek megkérdezése nélkül, tisztán püspöki döntés alapján nevezett ki papokat és rakosgatta őket az egyik egyházközségből a másikba. De az egyházi vagyon és a hivatalos állami támogatás teljes hiánya következtében Amerikában azért még a katolikus egyháznak is figyelembe kellett venni a helyi közösségek óhajait.

11 Kende: *Magyarok Amerikában*, II, p. 366.

Még inkább így volt ez a nemzetiségi egyházközségek esetében, hisz a nemzeti nyelv használata, illetve a nemzetiségi papok jelenlétének szüksége és innen kis száma erősen megkötötte a megyés püspökök kezét az egyházközségi papok kinevezése körül. Egy magyar egyházközség élére például a püspök csak azon esetben nevezhetett ki nem magyar, illetve esetleg magyarul is beszélő szláv vagy német papot, ha egyáltalán nem volt megyéjében magyar pap. De még a magyarul jól beszélő nem magyar pap is csak addig maradhatott egy magyar egyházközség élén, amíg egy megfelelő magyar érzésű magyar pap meg nem jelent a láthatáron. Az emigráns magyar egyházközségek tagjai ugyanis még egy magyarul jól beszélő nem magyar papot sem voltak hajlandóak megtérni maguk között, ha annak beszédéből hiányzott a nyilvánvaló magyar érzés. Az ilyen fölületesen asszimilált papot a hívek hamar kiismerték és kimarták maguk közül. Vagy ha esetleg ez nem sikerült, akkor egyszerűen otthagyták őt és alapítottak maguknak egy új egyházközséget, sőt egyes esetekben még egy új felekezetet is.

AZ ELSŐ PRÓBÁLKOZÁSOK CLEVELANDBEN

Valami ilyesmi történt például az Ohio állambeli Clevelandben, a tizenkilencedik század nyolcvanas éveiben, amikor a helyi magyarok megalapították a Szent László királyról (1888) és Szent Imre hercegről (1889) elnevezett egyleteiket. Ez az alapítás részben betegsegélyzési célokból történt, de az alapítók legfőbb célja mégis csak az volt, hogy megfelelő anyagi alapot gyűjtsenek egy magyar egyházközség megalapításához és egy templom fölépítéséhez. Ez azonban nem ment olyan könnyen, mint elképzelték.¹²

Tudnunk kell ugyanis, hogy abban az időben már sok, elsősorban nem magyar nemzetiségű magyar állampolgár telepedett le a később „magyar Debrecennek” nevezett városban, akik a magyaroktól elkülönülve saját nemzetiségi gócpontjaikban éltek. A közép-európai helyzetet egyáltalán nem ismerő írek által uralt amerikai katolikus egyház szemében azonban minden magyarországi kivándorolt egyszerűen „magyar” (Hungarian) volt. Így tehát amikor – nagyjából a helyi szlovákokkal egyidőben – a magyarok is előjöttek a templomalapítási terveikkel, a clevelandi püspökség hallani sem akart arról, hogy a különböző magyarországi nemzetiségek külön templomokat építsenek. Ennek eredményeként a clevelandi magyarok a szlovákokkal közösen alapították meg 1888-ban a magyar Szent Lászlóról elnevezett szlovák-magyar egyházközséget. A szlovákság számbeli túlsúlya következtében azonban a magyarok már a

12 Ezekkel a korai próbálkozásokkal kapcsolatban lásd a következő műveket: Kende: *Magyarok Amerikában*, II, pp. 363–377; Kárpi A. Ferenc: *Bóhm Károly élet- és korrajza, 1885–1907*. Cleveland, Ohio, 1991; Török István: *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, Ohio: A Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978, pp. 108–1132; Bolváry Pál: *A Szent Erzsébet egyházközség története* in: *Magyarországi Szent Erzsébet templom 1892–1992 – St. Elizabeth of Hungary 100th Jubilee*. Cleveland, Ohio, 1992, pp. 12–19; Thomas Szendrey: *History of the First Magyar Roman Catholic Church in America*, in: *Ibid.*, pp. 39–48; és Várdy: *The Hungarian-Americans*, pp. 50–58.

kezdet kezdetén kellemetlen helyzetben voltak és igen nehezen viselték el ezt a kényszerházasságot. Ennek ellenére, amíg a magyarul jól tudó és magyar nemzeti érzésüket tiszteletben tartó Furdek István (??–1915) volt a plébános, valahogy mégiscsak megvoltak. Mindez azonnal megváltozott Furdek utóda, a szlovák nacionalizmus és pánszlávizmus elkötelezettjeként ismert Martvony János plébánossága alatt. Martvony ugyanis – akit a magyarok egymás közt – csak „Pán Márton”-nak neveztek gyakran, rendszeresen, és tudatosan sértegette a magyar hívek nemzeti érzületét. Az utolsó szalmaszál ebben az áldatlan viszonyban egy 1889-es zászlószentelés volt, melynek keretén belül Pán Márton a magyarok által alapított Szent Imre Egylet zászlaját, „a nemzeti színű magyar zászlót, tót beszéd kíséretében szentelte fel”.¹³ Erre aztán kitört a fölháborodás és a palotaforradalom, mely ez alkalommal egy elkerülhetetlen egyházközösségzakadáshoz vezetett.

MAGYAR „HUNOK” AMERIKÁBAN

A magyarok szerencséjére közben a clevelandi püspökségben széküresedés történt, melynek következtében az egyházmegye ideiglenesen a megértőbb Felix Boff pápai prelátus vezetése alá került. Kihaszználva ezt az interregnumot, a két magyar egylet vezetősége 1891. augusztus 8-án levélben fordult Boff prelátushoz, kérve őt, hogy szerezzen nekik egy magyar papot, hogy azt követően megszervezhessék saját egyházközösségüket és megépíthessék saját templomukat.

Ez alkalommal a magyarok kérelme megértésre talált. Boff prelátus a következő, nem kis adag naívságot tartalmazó latin nyelvű levélben kereste föl Vaszary Kolos (1832–1915) esztergomi érseket és Magyarország hercegprímását: „Nagyméltóságú és Főtisztelendő Uram: Könyörgünk Nagyméltóságodhoz, hogy legkegyelmesebben küldeni méltóztassék nekem egy buzgó és méltó papot az elhagyott hunok (vagyis úgynevezett Hungarianok) részére, kik a clevelandi egyházmegyében talátnak. Könyörüljön ezeken az országából való lelkeken! Az irgalmas és legszeretettelőbb Isten indítsa meg szívét ezen végképpen szükséges, jó cselekedetre! Segítsége nélkül mind elvesznek. Az illető pap útiköltségeit szívesen fedezem.”¹⁴

Boff prelátus úr levelének legtöbbet mondó része a kivándorolt magyarokra alkalmazott „elhagyott hunok” kifejezés, amely fényt vet nemcsak a magyarokkal kapcsolatos korabeli nyugati fölfogásra, de arra a tényre is, hogy a magyarságot körülvevő nemzetek egyes szószólói már akkor is nagy sikerrel hirdették a magyarság állítólagos „ázsiai” és „nomád” nemzeti jellegét. Itt ugyanis azt is tudnunk kell, hogy – szemben a magyar nemzeti hagyományokkal – a nyugati világ a hunokat, sőt még legjelesebb uralkodójukat, Attilát is,

13 A clevelandi Szabadság című lap tudósítását idézi Kende: *Magyarok Amerikában*, II, p. 373.

14 Felix Boff levelét idézi Kende: *Magyarok Amerikában*, II, p. 373.

csak mint a barbarizmus megtestesítőjét emlegeti és értékeli.¹⁵ S ez az értékelés természetesen kivetődik az állítólagos hun utódokra, a magyarokra is.

Ezzel kapcsolatban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a magyarságnak a fönti értelemben vett „hun jellege”, vagy legalább is „hun kapcsolata” olyanmire szét volt terjedve, hogy az folyvást megjelent mind az amerikai protestáns egyházvezetők idevonatkozó kitételeiben, mind pedig korabeli szociográfiai munkákban. Komjáthy Aladárnak *A kitántorgott egyház* (1984) című jeles műve alapján tudjuk, hogy az amerikai presbyteriánus (skót kálvinista) egyház egyes hivatalos körei úgy jellemezték a századforduló lenézett bevándoroltjait, hogy azok egyik „fele szláv, másik fele pedig hun” – mintegy jelezve, hogy még egyelőre nem tudták eldönteni, hogy melyik primitívebb a másiknál.¹⁶ Mások ugyanakkor különbséget tettek a magyarok és a „hunok” között, de csak épp valamelyest a magyarok javára: „A szegény magyar munkás mindig ragaszkodik ahhoz, hogy ő társadalmilag előkelőbb, mint az ugyanabban a szegénysorsban élő hun” – írja *Az antricit szén telepek* című művében Peter Roberts.¹⁷

Az utóbbi kitételrel kapcsolatban az az érzésünk, hogy Roberts és hozzá hasonló amerikai szociológusok a „Hungarian”-ként számontartott felvidéki tót és ruszin kivándorlókat vélték „hunok”-nak, akik valóban alacsonyabb társadalmi és kulturális szinten voltak, mint a magyarok. Azoktól még a legegyszerűbb magyar zsellér is tudatosan elkülönítette magát, ha másképp nem, akkor azáltal, hogy önmagát ismételten magyarnak is és nem csupán Hungarian-nek nevezte. Mindenesetre e tájékozatlanságból fakadó zűrzavar a magyar és egyéb közép- és kelet-európai bevándorlókval kapcsolatban igen jellemző volt a korabeli amerikai, sőt még nyugat-európai helyzetre is.

BÉLA VÁRDY and ÁGNES HUSZÁR VÁRDY

THE ROOTS OF HUNGARIAN RELIGIOUS LIFE IN AMERICA AT THE TURN
OF THE CENTURY

The economic emigration that began in the ninth decade of the 19th century landed close to two million Hungarian citizens in the United States, of whom nearly 700,000 were Magyars. The great majority of them were peasants, while a minority came from the ranks of the urban workers and artisans. Most of them arrived as temporary guest workers (Gastarbeitern), yet ultimately the majority of them stayed. In addition to the dismemberment of Historic Hungary, which placed their immediate homelands into newly created states, the reasons for their stay included the preferences of their American-born children and their own inability to function in Hungary's semi-feudal society.

These simple immigrants were unable to merge into America's Anglo-Saxon society. Thus they were forced to live among themselves and to create their own institutions. The most important of these included their fraternal associations and their churches. The latter were altered to fit the

15 Ezzel kapcsolatban lásd az egyik jelen szerző idevonatkozó munkáját: Steven Béla Várdy: *Attila*. New York: Chelsea House Publishers, 1990.

16 Komjáthy Aladár: *Kitántorgott egyház*. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984.

17 Peter Roberts: *The Anthracite Coal Communities*. New York, 1904, p. 24. Lásd szintén Komjáthy: *Kitántorgott egyház*, p. 51.

needs of the new realities. In the strange world across the sea, the functions of the village inn were merged with those of the village church. The crypt was replaced by the social club-like church basement of the American congregations. The newcomers prayed and sought spiritual solace above, and they played and brawled below. The fusion of these two institutions had a civilizing effect upon them. Drunkenness and man-to-man combats declined, but so did the sanctity and the mystery of the church, as well as the prestige of the priests. This transformation served as a catalyst for social modernization and for bringing the sexes closer together in various social functions.

One of the important secondary role of these modernized national churches was to preserve and to foster Hungarian national feelings among the immigrants. This was true for all of the „historic” denominations, but especially for the Calvinist Reformed Church, with its traditions of Hungarian national independence. The Calvinists have retained their spirit of national independence even in America. The Hungarian Catholics came immediately under the control of the Universal Church, which generally did not encourage national distinctions. Yet, even they displayed a degree of national independence and pride. And because of the role of the individual faithful in supporting their respective congregations, not even the bishops had the kind of influence and control as in Hungary. As an example, Hungarian Catholic parishioners refused to accept priests who failed to give expression to their own elevated Hungarian national feelings. This is also evident from their initial efforts to establish a national parish in Cleveland, Ohio, where they rebelled against the forced Hungarian-Slovak union, when the Slovak priest offended their national pride. They were able to pressure the Cleveland Diocese to ask Hungary's Prince Primate to send a Hungarian priest to the United States. The content of this letter – where Msgr. Felix Boff asked for a native priest to administer to the needs of the „forsaken Huns” – reflects both the lowly position of the immigrants in American society, as well as the ignorance of the American Catholic Church leadership about Hungary and the Hungarians.

GLÜCK JENŐ

ADATOK AZ ÉSZAK-ERDÉLYI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK
TÖRTÉNETÉHEZ
(1940–1944)

Az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetét a második bécsi döntést követő évekből jórészt az időszak végét jelentő tragikus végű deportálásokra korlátozta a megjelent tanulmányok nagy többsége. A forrásokon alapuló feldolgozást elsősorban a helyi források nagybani pusztulása, valamint az izraeliek anyagának elhanyagolása akadályozta. Sajnálatos, hogy több kutató az időszak ismertetésében szubjektív elemeket vegyített, a folyamatok árnyalt elemeit mellőzte, nem is beszélve a helyzet nemzetközi összehasonlításában történő értékeléséről.

A korabeli felekezeti sajtó és kiadványok feltétlenül adalékot szolgáltatnak a kérdések tisztázásához. A 30-as évek végétől kezdve a bevezetett törvények egyik célja a zsidónak minősülők kirekesztése volt a sajtó területéről. Csupán két felekezeti lap megjelenését engedélyezték. Így 1939-től kezdve napvilágot látott az „Ortodox Zsidó Újság”, amelyet a máramarosszigeti születésű Kahan-Fránlk főrabbi irányított. A „Magyar Zsidók Lapja” a Stern Samu által vezetett neolog hitközségek szócsove volt. A budapesti szerkesztésű lapok általában hetente nyolc oldalon jelentek meg és országosan terjesztették azokat. Az ortodox lap a hangsúlyt vallási térre helyezte, míg a másik főképp szociális érzékenységu volt és a hitközségek belső életét is részletezte.

Az első világháborút követően átalakult erdélyi zsidó hitközségi szervezetek a bécsi döntés után Észak-erdélyben igyekeztek korábbi szerkezetüket visszaállítani és tevékenységüket bizonyos kiadványokban ismertetni.

A két említett felekezeti lap Észak-erdélyre vonatkozó híradásai 1940 őszén a kormányzó, illetve a honvédség bevonulásához kapcsolódnak. Kiderül, hogy a zsidókkal szemben a megkülönböztetés még korlátozott volt és a helybeli románok egyházi és világi képviselőihez hasonlóan meghívták vezetőiket egyes helyeken az eseményekre. Nagyváradon (1940. szeptember 6.) a hivatalos emelvényen helyet kapott a neolog hitközség részéről Konrád Béla elnök és Faragó Vilmos jogtanácsos. Szeptember 8-án tartott díszközgyűlés után koszorút helyeztek el az egykori főrabbi, Kecskeméti Lipót (1865–1936) sírján, aki haláláig a magyarosodás szorgalmazója volt.¹ Kolozsváron – többek között –

1 A Magyar Zsidók Lapja (köv. MZL) 37. sz., 1940. 9. 12. 1–2. p., Ortodox Zsidó Újság (köv. OZU) 37. sz. 1940. 9. 10. 7. p., 38. sz. 1940. 9. 20. 1. p.

Hexner Béla kapott meghívást a hivatalos emelvényre.² Beszédék elmondására nem adtak alkalmat.

Az észak-erdélyi zsidó hitközségek sürgősen kapcsolatot kerestek az államilag elismert budapesti központi szervezetekkel. Elsőként a nagyváradi és szalontai neológ, valamint a szatmári statusquo hitközségek üdvözölték a megfelelő központot.³ Másrészt e központok is igyekeztek felmérni az észak-erdélyi zsidóság hitközségeinek helyzetét, amit a lapokban megjelenő helyzetismertetések is bizonyítanak. Mindkét lap reámutatott arra, hogy a harmincas évek adatai szerint az említett területen 185.000 izraelita él.⁴ Máramarosszigettel kapcsolatban megtudhatta az olvasó, hogy ott öt „templom” és 12 imaház van. Ugyanott működött egy jesiva (vallásos tanintézet), amely egyúttal ipari munkára is felkészített. A városban élő mintegy 12.000 izraelita három hitközségben tömörül. Ezek között szereplő statusquo hitközség valójában szefárd rituális.⁵ Nagyváradal kapcsolatban szintén kiemelték, hogy sokezres tagságú ortodox és neológ hitközségek működnek. Mintaszerű intézményeik között szerepel két templom, számos imaház, kórház, árvaház, iskolák és inasotthon. Dés viszonylatában elismeréssel adóztak a haszid irányzatú Paneth Jakab főrabbi tevékenységének. Kiemelték a margittai jesiva eredményeit is. További híradások szóltak a nagybányai, élesdi stb. hitközségekről és intézményeiről, legtöbbször Szabolcsi Lajos tollából.⁶

Az összesítésekből kiderül, hogy 54 hitközség állt fenn, amelyek közül 46 ortodox, 5 neológ, 2 statusquo (Szatmár és Marosvásárhely) és egy valójában – mint már jeleztük –, szefárd volt.⁷

Az erdélyi ortodox hitközségek kolozsvári irodája 1940 őszén beszüntette működését. Vezetőségi tagjait bevonták a budapesti országos előljáróságba, többek között Paneth Jakab (Dés), Teitelbaum Lipót (Máramarossziget), Freund József (Szászrégen) rabbikat. A világi tagok között szerepelt Ullmann József, nagyváradi hitközségi elnök.⁸

A neológ hitközségek beolvadása a budapesti központba együttjárt az 1868-ban megállapított decentralizált rendszert képviselő községkerületi beosztás visszaállításával is. A nagyváradi községkerület nagyobb része 1920 után magyar területen Szeged székhellyel szerveződött újjá. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1942. június 4-én kelt intézvénye újraegyesítette az egykori községkerületet Nagyvárad székhellyel, amelyhez összesen 11 hitközség tartozott. A delegátusok számát 26-ban állapították meg, elnökül Meer Sámuel nagyváradi hitközségi elnököt választották meg.⁹ A kolozsvári községkerület szervezésére szintén sor került. E változások kapcsán az észak-erdélyiek is

2 MZL 40. sz. 1940. 10. 2. 5. p.

3 Uo. 37. sz. 1940. 9. 12. 2. p., 40. sz. 1940. 10. 3. 2. p., 41. sz. 1940. 10. 10. 7. p.

4 Uo. 37. sz. 1940. 9. 12. 5–6. p.

5 OZU 37. sz. 1940. 9. 10. 3. p.

6 Uo. 40–41. sz. 1940. 10. 1. 6. p., 47. sz. 1940. 10. 22. 3. p., MZL 47. sz. 1940. 11. 21. 3. p., 51. sz. 1940. 12. 19. 7. p.

7 Uo. 47. sz. 1940. 11. 21. 2. p.

8 OZU 11. sz. 1941. 3. 10. 2. p., 12–13. sz. 1941. 3. 20. 2. p.

9 MZL 24. sz. 1942. 6. 11., 11. sz. 1943. 18. 4. p.

hozzáférhettek a budapesti rabbiképző, izraelita tanítóképző, valamint a vakok és siketnémák intézetének helyeihez.

Erőfeszítések történtek a kapcsolatok megerősítésére. Ezek között említ-
hetjük Konrád Béla nagyváradai neológ hitközségi elnök 1941 elején tartott
budapesti előadását, amelyben felvázolta az észak-erdélyi zsidóság utóbbi évti-
zedekbeli életét és sajátosságait, valamint feladatait. A lapok megemlékeztek
hazatérte alkalmával történt tragédiájáról, ugyanis repülőgépszerencsétlenség
áldozata lett. Temetésén megjelentek a helyi hatóságok vezetői is, élükön a
főispánnal. Emlékezőes gyászbeszédet mondott dr. Weinberger Mózes kolozs-
vári főrabbi, amit ki is adtak.¹⁰

Az észak-erdélyi zsidóság tudatában volt annak, hogy az ott szintén beveze-
tésre kerülő, megkülönböztető törvények közepette a hitközségi szervezet ké-
pezheti a legbiztosabb támaszt, annál is inkább, hogy a kormányzat e tekintet-
ben teret engedett. Igaz, a belső és külső antiszemita nyomás kapcsán törvényt
hozta az izraelita vallás „bevett” jogállásának megszüntetéséről és az alacson-
nyabb besorolást jelentő „elismert” felekezetté nyilvánításáról (1942). Az anti-
szemitéknak sikerült az eredeti kormányjavaslatot odamódosítani, amely sze-
rint az izraelita hitközségek számára beszüntettek bármilyen állami segílyt.
Eltörölték a rabbik állami fizetéskiegészítését („congrua”). Mintegy „ellenér-
tékként” az állam átadta a neológok központi irodájának az 1856-ban létrejött
izraelita iskolaalap valójában elértéktelenedett értékpapírjait.¹¹

Az új körülmények közepette az észak-erdélyi zsidóság is mindent elkövetett
felekezeti intézményeinek fenntartására. Valósággal újratermelődött a közép-
kori gyakorlat, midőn a hitközségek szerepet vállaltak híveik életének szinte
valamennyi területén.

Elsősorban a hitélet megerősítésére törekedtek. A budapesti rabbiképzővel
történt kapcsolatfelvétel nyomán a régóta üresedésben lévő neológ rabbiállá-
sok betöltésére került sor. Sepsiszentgyörgyön 22 éves üresedés után 1941-ben
megválasztották Dávidovics Dávidot, akit dr. Löwy Ferenc marosvásárhelyi
főrabbi iktatott be.¹² Kolozsváron ortodox segéd rabbivá választották Glasser
Judát, Akiba Glasser főrabbi fiát, aki két éve a helyi jesiva vezetését látta el.¹³

A hívek lelki épülésére számos akciót szerveztek. E téren gyakorlattá vált
kiválóbb szónoki képességgel rendelkező rabbi meghívása egy-egy alkalmi
szentbeszéd elmondására. Így például 1943-ban a nagyváradai „Sion” zsinagó-
gában meghívást kapott Rosenzweig Rezső békési főrabbi. Viszontmeghívások
is gyakran sorra kerültek. Eseményszámba ment Teitelbaum Joel szatmári
főrabbi két órás prédikációja Budapesten a Kazinczi utcai ortodox zsinagógá-
ban (1942).

A kántorok meghívása és cseréje is napirenden volt. Példaként említhetjük
Dávidovics Ignác hosszabb működését a marosvásárhelyi statusquo zsinagógá-
ban.¹⁴

10 Uo. 4. sz. 1941. 1. 23. 1-2. p.

11 Uo. 12. sz. 1942. 3. 19. 6. p.; OZU 32-33. sz. 1942. 8. 3. 2. p., 4. sz. 1942. 1. 20. 1. p.

12 MZL 31. sz. 1941. 7. 31. 8. p., 35. sz. 1941. 9. 4. 8. p.

13 OZU 44. sz. 1940. 10. 31. 2. p.

A fokozódó pénzügyi nehézségek ellenére, több helyen igyekeztek tovább szépíteni a zsinagógák belsejét is. A marosvásárhelyi ortodox hitközség új tóratekereszt készítettet, amelyet a frigyszekrényben impozáns ünnepség keretében helyeztek el (1941).¹⁵

Erőfeszítések történtek a jesivák nagy részének tovább működése érdekében is. Felső-Visón a tanulók létszáma a vizsgált években 200–300 fő között mozgott. Mesterük a haszid irányzatot képviselő Menachem Hager rabbi volt. Egyelőre nagyobb létszámú tanulóval működött a kolozsvári, a margittai és több más jesiva is.¹⁶

A hitközségek belétele 1940 ősze és 1944 tavasza között általában az érvényben lévő alapszabályok szerint folyt tovább. A hatóságok nem górdítottak akadályokat a nagy csoportosulással járó választó gyűlések megtartása ellen sem. A jelentősebb ilyenfajta események között kell említenünk Lichtenstein József elnökké választását a bethleni ortodox hitközségben, ami szavazattöbbséggel történt. Nagyváradon Ullmann József ortodox hitközségi elnök 1941-ben bejelentette visszavonulását, mire a tagság Leitner Sándor nagykereskedőnek juttatta az elnöki széket. Marosvásárhelyen az ortodox hitközségben a következő évben került sor tisztújításra. A választás eredményeként Goldstein Ernő elnöki, Ábrahám Sámuel pedig alelnöki megbízást kapott.¹⁷

A hitközségek működőképességének egyik alapvető feltétele a megfelelő adminisztratív személyzet biztosítása volt. Így például a besztercei ortodox hitközség 1941-ben pályázatot hirdetett a megüresedett titkári állásra és az igénylőkkel szemben magas követelményeket szabott meg.¹⁸

A lapok híradásaiából kitűnik, hogy sok helyen továbbra is gondosan ügyeltek a hagyományos zsidó életforma fenntartására. Színes riport számolt be arról, hogy 1941-ben Désen az őszi ünnepeket töretlen formában megtartották, ideértve a teljes munkaszünetet, ami az adott, immár háborús körülmények között nem volt éppen egykönnyen megvalósítható. Kolozsváron 1943-ban ugyanazon alkalommal a helyi neológ nőegylet dr. Weinberger Mózes főrabbi irányítása alatt megrendezte a széderestéket, amely különösen az engesztelés napját (Jom-Kipur) megelőzően meglepően nagyszámú hívőt gyűjtöttek egybe. A sajtó minden évben beszámolt a Hanuka ünnep rendezvényeiről. Nagyváradon még 1943 végén is az „Aguda” nevű ortodox egyesület nem kis fénnel rendezte meg ünnepségét.¹⁹

A zsidótörvények életbeléptetése kihatással volt az iskolázás terére is. A felmerülő kérdések lehetőség szerinti megoldására már 1940 őszén, közvetlenül a változások után, a budapesti központi neológ iroda küldöttséget indított Nagyváradra. Itt rendezték meg a találkozót az észak-erdélyi tanügyi tényezőkkel. Ez utóbbiak képviselőjében 71 küldött jelent meg. A Budapestről érkezett bizottság tagjai elismeréssel állapították meg az aránylag kiterjedt

14 MZL 15. sz. 1943. 4. 15. 11. p., 31. sz. 1942. 8. 7.; OZU 24. sz. 1942. 6. 10. 5. p.

15 Uo. 22–23. sz. 1941. 5. 30. 7. p.

16 OZU 4. sz. 1941. 1. 20. 2. p.

17 Uo. 5. sz. 1942. 1. 1. 3. p., 2–3. sz. 1942. 1. 14. 7. p., 19–20. sz. 1943. 1. 10. 7. p.

18 Uo. 11. sz. 1941. 3. 10. 8. p.

19 Uo. 3–4. sz. 1944. 1. 10. 7. p., 42. sz. 1941. 10. 17. 3. p.; MZL 42. sz. 1943. 10. 20. 12. p.

elemi iskolai hálózat fennállását. Ez idő szerint felekezeti iskolák működtek Kolozsváron (2), Nagyváradon (2), Szatmáron, Nagykárolyban, Érmihályfalván, Szilágysomlyón, Besztercén, Désen, Marosvásárhelyen, Szászrégenben, Margittán, Székelyhídon és Sepsiszentgyörgyön. Máramarosszigeten és környékén az iskolarendszer hiányát állapíthatták meg, mivel ott továbbra is a távoli múltból öröklött, főképpen vallásoktatási jellegű intézmények működtek.

Az érvénybe lépő iskolatörvény értelmében, ahol hivatalosan elismert felekezeti iskola nem működik, ott az elemi oktatást az állami tanintézetekben is engedélyezni kell az izraelita gyermekek számára. Máramarosszigeten azonban a törvényrendeletet a helyi tanügyi tényezők figyelmen kívül hagyták és hazaküldték a jelentkezőket.²⁰

Az iskolaügyben alapvető változást jelentett az 1925-ös úgynevezett Anghelescu-féle magánoktatási törvény hatálytalansítása, amely arra kötelezte az iskolafenntartó hitközségeket, hogy bevezessék a héber (ivrid) tanítási nyelvet, vagy fogadják el az államnyelvet. Az előbbi megoldás keresztülvihetetlen volta miatt az utóbbi lehetőség valósult meg általánosan, miután ellenállás mutatkozott főképpen Nagyváradon, Kecskeméti Lipót főrabbi hatása alatt.²¹ Az észak-erdélyi iskolák 1940 őszétől kezdve áttértek a magyar tanítási nyelvre.

A középfokú oktatás lehetőségeinek beszűkülése, vagy éppen megszűnése az állami és a keresztény felekezeti iskolákban gyökeres megoldást igényelt. A sajtó híradásaiból megtudhatjuk, hogy 1940 őszén a kérdést Kolozsváron dr. Weinberger Mózes főrabbi vette kezébe az összszidóság viszonylatában. Más forrásból ismeretes, hogy helyi vezető személyiségek közbejöttével kieszközölhették Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulását, lényegében az 1927-ben államilag bezűntetett „Tárbut” főgimnázium újraindítására. A főrabbi mellett nagyot lendített az ügyön dr. Antal Márk egykori igazgató reaktíválása, aki hivatalban maradt 1942-ben bekövetkezett korai haláláig. Még lehetősége nyílt arra, hogy az érdemeit megörökítő emlékkönyvet kiadják a két év múlva bekövetkezett tragédia előtt.

A kolozsvári főgimnázium megszervezése különös körülménnyel történt. Az elgondolás alapján külön létesültek fiú, illetve leányosztályok, a tanmenetet pedig az összes illetékes felügyeleti fórum kedvezően értékelte. A főgimnáziumot nyilvánossági joggal ruházták fel, aminek eredményeképp bizonyítványai államérvényesek voltak.²²

Nagyváradon hasonlóképpen engedélyezték a zsidó középfokú oktatást. Az ottani elemi és középfokú ortodox tanintézményeknek az 1941/1942. iskolai évben összesen 413 rendes tanulójuk volt, akikhez 43-an járultak magánúton készülvén fel a vizsgákra. Változást jelentett a tanmenetben, hogy 1942. február 1-től bevezették az öt tannapos hetet. Mint ismeretes, a nagyváradi ortodoxok 1940 előtt csupán algimnáziummal rendelkeztek, amelyet az adott köve-

20 Uo. 44. sz. 1940. 10. 31. 2. p.

21 Uo. 41. sz. 1943. 10. 13. 10. p.

22 Uo. 43. sz. 1940. 10. 23. 3. p.; 28. sz. 1942. 7. 9. 6. p., 45. sz. 1942. 11. 5. 4. p., 7. sz. 1944. 2. 17. 10. p.

telmények alapján igyekeztek továbbfejleszteni. Így az 1942/43. tanévben megnyílt a fiúk számára az 5, a lányok számára pedig a 6 gimnáziumi osztály. A másik, neológ nagyváradai hitközség szintén engedélyt kapott egy főgimnázium működésére, nyilvánossági joggal. Az intézmény Kecskeméti Lipót főrabbi nevét vette fel. A tanulmányi eredményekre jellemző, hogy az első érettségizők, akik 1943-ban hagyták el az iskolát, igen jó eredményt értek el. Közülük tizen a legmagasabb osztályzatot nyerték.

A hitközségek által fenntartott iskolák színvonalának további emelését célozták tanszemélyzetük számára rendezett időszakos tanfolyamok. Igen sikeresült kezdeményezésnek számított a Kolozsváron 1942-ben tartott tanfolyam, amelyen általános pedagógiai kérdések mellett a modern izraelita hitoktatás kérdése is elemzésre került. Ennek alapelveit dr. Weinberger Mózes főrabbi fejtette ki előadásában „Haladó és hagyományos elemek a tanulók hitoktatásában” címmel.²³

Kolozsvár és Nagyvárad példáján okulva 1941-ben megmozdultak a szatmáriak is. A kezdeményezés nyomán a helybeli statusquo hitközség megteremtette egy középiskola létrehozásának feltételeit és élére Róna Sándort, egy érdemes pedagógust állítottak igazgatói minőségben. Anyagi lehetőségeik korlátoltabbak voltak miatt a szatmári középiskolában koedukációt vezettek be, ami abban az időben a maitól eltérő megítélés alá esett, de más megoldás híján, keresztülvitték.²⁴

Az izraelita inasképzés további feladatot rótt a hitközségekre, amit szintén igyekeztek bizonyos mértékben megoldani. Az állami otthonok bezárulta folytán egymásután létrehozták, illetve bővítették a fennálló intézményeket, jelentősebb eredménnyel Kolozsváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen és Máramarosszigeten. A legnagyobb befogadóképességgel a nagyváradai inasotthon működött, ahol 60 férőhelyet tudtak biztosítani.²⁵

A kolozsvári egyetem 1940 és 1944 között nem volt teljesen zárt a zsidó hallgatók számára, időnként létszámukat a törvény állapította meg. A kérdés teljes tisztázására a lapok híradásai nem adnak módot.²⁶

A hitközségek feladatai megsokasodtak a művelődés terén is. Egyes rendezvényeket közvetlenül hitközségi keretekben hoztak létre, másokat részükről gyakran anyagilag is támogatott egyesületek szervezték meg. A kolozsvári neológ hitközség a kulturális tevékenység egybehangolására egy kebelbeli bizottságot hozott létre. Nagyváradon a Kecskeméti Lipótról elnevezett művelődési egyesület állt az élvonalban és rendezvényeit a főgimnázium nagytermében tartotta, általában nagyszámú közönség jelenlétében. Az egyesülethez tartozott egy autonóm ifjúsági és egy női osztály, saját munkatervvel és rendezvényekkel, amihez a hitközség anyagi támogatását élvezték.²⁷

23 Uo. 15. sz. 1942. 4. 9. 5. p., 31. sz. 1942. 7. 30. 7. p., 26. sz. 1942. 7. 1. 6. p.; OZU 27. sz. 1942. 7. 1. 6. p.

24 MZL 40. sz. 1941. 10. 2. 8. p.

25 Uo. 26. sz. 1943. 7. 1. 6. p., 8. sz. 1944. 2. 24. 9. p.

26 Uo. 37. sz. 1943. 9. 16. 11. p.

27 Uo. 41. sz. 1942. 11. 13. 8. p., 47. sz. 1941. 11. 26. 8. p., 52. sz. 1941. 12. 24. 8. p.

A kulturális tevékenység egyik fő területe a tartalmas előadások biztosítása volt. Nagyváradon nagyon kedvező visszhangot és látogatottságot élvezett Berg Oszkár író sorozata „Bibliai estélyek” címen. Tartalmilag az ószövetségi szentírás modern hangvételi magyarázatát nyújtották. Emlékezetes rendezvénynek bizonyult Kiss József költő életét és műveit idéző előadás is (1942). Számosan hallgatták meg Raffay írói elmefuttatását „Az optimizmus az irodalomban” címen, vagy Adorján Péter előadásait (1943–1944).²⁸ Kolozsváron előadássorozatot indítottak az ifjúság számára 1943-ban estélyek formájában. Szintén Kolozsváron szerveztek találkozót az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság segítségével. E rendezvény keretében mélyenszántó fejtegetések hangzottak el vallási és ezzel összefüggő bölcséleti kérdésekről. Kiemelkedő előadások kerültek felolvasásra például „Spinoza és Bergson”, vagy „A Helz-féle biblia” címen.²⁹ A szatmári státusquo hitközség sem maradt tétlen előadások szervezése terén. A sajtó is megemlékezett a szatmáriak vallásos és társadalmi életének múltját felvázoló előadásáról.³⁰

A faji törvények határt szabtak a zsidók részvételének nyilvános művelődési intézmények keretében. Észak-Erdélyben csupán 1941 nyarán kezdték végrehajtani, más forrásokból merített értesülés szerint a helyi tényezők nemtetszése miatt. A legnagyobb nyilvánosságot Kovács György elbocsájtása a kolozsvári állami színháztól kapta, amit hivatalos oldalról fennálló szerződése lejártával igyekeztek igazolni. Végül engedélyezték számára a színházban egy búcsúelőadás rendezését. A kolozsvári állami színházból elbocsájtott színészek és műszakiak egy kisebb társulatot hoztak létre, amely játéklehetőséget kapott a vasmunkások újjáalakult szakszervezetének helyiségében. Előadásait sikerült egészen 1944 elejéig folyamatosan megtartania.³¹

A sajtóból szerezhetünk tudomást arról is, hogy a „Goldmark” zenekar is ellátogatott Észak-Erdélybe. Tagjai a budapesti állami művészeti intézmények elbocsájtott zenészeiből származtak. Hangversenykörútjuk legsikerültebb állomása Sepsiszentgyörgy volt, ahol rendelkezésükre bocsájtották a Székely Nemzeti Színház színpadát is.³²

A zsidó képzőművészek nyilvános szereplésének korlátai, sőt olykor kizárása új megoldási lehetőségek keresését igényelte, nemkülönben megélhetésüket biztosító vevőkör kialakítását. E téren a budapesti Zsidó Múzeum, túllépve hagyományos – elsősorban vallásos – jellegét, több egyéni és kollektív kiállítás rendezését vállalta. Észak-Erdélyi viszonylatban a legjelentősebb rendezvényekre a nagybányai festőiskolával kapcsolatban került sor, az utolsó kiállításra éppen 1944 februárjában.³³

A zsidó szerzők kiadványainak útja is rögzössé vált. A vallásos irodalom művelése elsősorban az ortodox közegben élt tovább és abban igen széles olvasótábora volt. A helyi vallásos szerzők között feltűnt a kolozsvári ifjabb

28 Uo. 11. sz. 1942. 3. 26. 8. p., 27. sz. 1942. 7. 2. 17., 1. sz. 1944. 1. 5. 8. p.

29 Uo. 14. sz. 1941. 4. 3. 4. p., 27. sz. 1943. 7. 8. 9. p.

30 Uo. 8. sz. 1941. 2. 20. 6. p.

31 Uo. 27. sz. 1941. 7. 3. 6. p., 3. sz. 1944. 1. 20. 8. p.

32 Uo. 20. sz. 1941. 5. 15. 8. p.

33 Uo. 3. sz. 1942. 1. 5. 5. p., 39. sz. 1943. 9. 29. 6. p., 9. sz. 1944. 3. 2. 12. p.

Glassner rabbi, aki hébernyelvű folyóiratot is indított „Ohel-Sem-Or-Elul” címen. A világi szerzők közül elsősorban Karácsonyi Benő és Szép Ernő jutott szóhoz. Ez utóbbi 1944 elején megkapta a Kiss József-ről elnevezett irodalmi díjat is.

A sportéletben is jelentkezett a megkülönböztetés. Az egyetlen jelentősnek számító felekezeti egyesületet a „Hagibort” 1941-ben kizárták a nyilvános versenyekből. Ugyanakkor több egyesület saját hatáskörében egyénileg engedélyezte izraeliták szereplését színeiben.³⁴

Mint már jeleztük, Észak-Erdélyben 1940 ősze előtt is széleskörű izraelita emberbaráti intézményrendszer működött. A vizsgált időszakban további alapítványok születtek. Sebestyén Dávid és felesége nagyobb méretű anyagi hozzájárulása lehetővé tette a száz ágyas kolozsvári zsidó kórház továbbfejlesztését.³⁵ A nagyváradi hasonló jellegű intézmény is gondoskodások homlokterében volt. A lapok többször foglalkoztak a szaporodó ellátatlan árvák ügyével. A legjelentősebb megvalósításnak számító nagyváradi árvaház a jelzett években harminc fiúnak tudott otthont biztosítani. Az elhelyezett leányok száma ismeretlen, ők azonban a Nőegylet gondoskodását élvezték, amely 1943-ban 75 éves fennállását ünnepelte. Ugyanezen egyesület tartott fenn egy női öregek otthonát is. Szeretetkonyhája naponta száz adag meleg ebédet osztott ki a rászoruló gyermekeknek. A nagyváradi kórház úgy igyekezett a magatehetetlen öregeken segíteni, akik számára más lehetőségek már nem voltak adottak, hogy 22 ágyat fenntartott az elfekvő betegek számára.

A helyzet egyáltalán nem volt rózsaszín. A neológ hitközségek nagyváradi községkerületének közgyűlése 1943-ban összegezve a helyzetet nagy hiányszágokat állapított meg. Az igazsághoz tartozik, hogy a hitközségek erkölcsi és anyagi segítségével 1922 óta Erdélyben működött egy árvákat támogató izraelita egyesület, amelynek nagyszámú gyermekről kellett gondoskodnia, egyedül Kolozsváron 250-ről. Erőfeszítéseik eredményeként 1942-ben sikerült néhány nyári gyermektábort szervezni, mint például Besztercén, ahol 200 helyet tudtak biztosítani.³⁶

Az anyagi erőfeszítéseket több újabb keleti alapítvány létesítése segítette elő. A legjelentősebbek közé tartozik Klug Lipót egykori kolozsvári egyetemi tanár végrendeletének ezirányú intézkedése, aki 10.000 pengőt hagyományozott és alapítványa 1942-ben kormányjóváhagyást is nyert. A bethleni jesiva egykori növendékei utódaik számára segélyegyletet hoztak létre.³⁷ Széleskörű nyilvánosságot kapott az a híradás, amely beszámolt arról – éppen 1944 elején –, hogy Ince Lipót kolozsvári gyáros végrendeletileg tisztviselői és munkásai egyetemének biztosította termelőegysége tulajdonjogát.³⁸

A fenti karitatív megvalósítások lényegében a hitközségek és velük kapcsolatban álló zsidó egyesületek hagyományos tevékenységének kereteihez tartoz-

34 Uo. 28. sz. 1941. 7. 16. 7. p.

35 Uo. 40. sz. 1941. 10. 2. 5. p.

36 Uo. 26. sz. 1943. 7. 1. 5–6. p., 4. sz. 1942. 1. 29. 4. p.

37 Uo. 33. sz. 1942. 8. 13. 2. p.; OZU 51–52. sz. 1943. 12. 20. 7. p.

38 MZL 8. sz. 1944. 2. 24. 3. p.

tak. Valójában 1940 ősze után az észak-erdélyi zsidóságnak igen komoly újabb kihívásokkal kellett szembenéznie karitatív tevékenységük vonalán. A zsidó alkalmazottak maradékainak elbocsájtása, az értelmiségi pályákon működők lehetőségeinek lényeges beszűkülése, valamint a gazdasági életben szerepük fokozatos leszorítása, egyenes arányban állt a reászorulók növekvő számával. Ehhez vésszesen járult a katonai szolgálatból kirekesztett és munkaszolgálatra kötelezett egyének nyomorának enyhítése. E helyzetben hozták létre az úgynevezett OMZSA segélyalapot és a mellette működő segélyszervezetet. E szervezet tevékenységének országos méreteire elegendő hivatkozni arra, hogy az 1941-es évben 2,4 millió pengős költségvetéssel dolgozott, ami azonban a jelentkező szükségletekhez képest elégtelennek bizonyult. Az 1943-as naptári évre az ortodox hitközségek 1,5 milliós, a neológok pedig 1,974 milliós anyagi kötelezettséget vállaltak, tehát összesen 3,474 millió pengőt. Ehhez járult a statusquo hitközségek 180.000 pengős hozzájárulása.³⁹ A befizetések azonban nem kis nehézséggel jártak, főképp míg a helyzet nem volt annyira égető.⁴⁰ Észak-Erdélyben a helyi hitközségek kérésére különálló területi szervezetet hoztak létre, amelynek központjai Kolozsvár, Nagyvárad és Marosvásárhely voltak.⁴¹

A fenti kívánalmakat valóban az a megállapítás tűzte napirendre, hogy a budapesti küldöttek csupán a helyi szervezetek vezetőivel vették fel a kapcsolatot. Valójában hitközségi tagok közgyűlési határozatain múlott, hogy a törvényes rendszabályokon alapuló felekezeti adókötelezettségeket önkéntesen felemeljék nem egyszer annak többszörösére is, hogy elérjék a megkívánt színvonalat, vagy legalábbis megközelítsék. Ahol egymás mellett különböző rítusú hitközségek álltak fenn, a zsidó szolidaritás és akaraterő előmozdítására több helyen közös vezérlő bizottságokat hoztak létre, és így háttérbe szorították a régi sérelmeket és egyenlenségeket. Így például Nagyváradon is közös bizottság alakult, amelynek elnöke a nagyobbik ortodox-hitközség vezetője lett.⁴²

A nehézségeken bizonyos mértékig enyhített a Joint segélyezése, amit kezdetben a kormány eltűrt és amely érezhetővé vált például a mármaroszigeti népkonyha felállítására és fenntartására révén.⁴³

A nagyméretű segélyezés pénzügyi fedezetének biztosítása 1941-ben indult be. Szatmáron Teitelbaum Joel főrabbi az ortodox híveket reabírta, hogy a következő pénzügyi évben a hitközségi adót önkéntesen 50 %-kal növeljék.⁴⁴ Hasonló határozatot hozott a nagybányai hitközség is. Sepsiszentgyörgyön a neológ hitközség 788 adófizetője késznek nyilatkozott pénzügyi forrásait rendelkezésre bocsájtani. Példamutatás céljából Tihanyi Miksa a reaeső kivetésen túlmenően még további 500 pengős hozzájárulást ajánlott fel.⁴⁵ Désen Paneth

39 Uo. 4. sz. 1944. 1. 27. 9. p.

40 Uo. 37. sz. 1941. 9. 11. 5–6. p.

41 Uo. 47. sz. 1941. 11. 20. 2. p.

42 Uo. 23. sz. 1941. 6. 5. 2. p.

43 Uo. 34. sz. 1942. 8. 20. 8. p., 43. sz. 1942. 10. 22. 2. p.

44 OZU 50. sz. 1941. 12. 13. 6. p.

45 MZL 3. sz. 1941. I. 15. 8. p., 24. sz. 1941. 6. 13. 3. p.

Jakab főrabbi kivívta, hogy a hitközségi adó ezentúl 400 %-os többlettel kerüljön kivetésre. Mindkét nagyvárad hitközség közgyűlése igent mondott a megfelelő adóemelés végrehajtására. Besztercén a közgyűlésen kikristályosodott, hogy a hitközségi tagok anyagi lehetőségei igen eltérő képet tükröznek és ezért különböző csoportokra osztották a híveket. E felosztás kapcsán a tagok adóemelését 100–400% között rótták ki. Érmihályfalván az emelés csupán 100%-os volt, mivel ott régebbi kötelezettségekből kifolyólag már évek óta magasabb hitközségi adót szedtek.⁴⁶

A hitközségi adók emelésére 1942-ben fokozottabb mértékben volt szükség a segélyalap feltöltése érdekében. E követelményeknek megfelelően Érmihályfalván a közgyűlés hozzájárult újabb kétszeres adóemeléshez. Hasonló módon döntöttek Szászrégenben Freund József főrabbi személyes hatása alatt. Kolozsváron dr. Weinberger Mózes főrabbi szintén keresztülvitte a neológ hitközség közgyűlésén a megkívánt hozzájárulás teljes összegének megajánlását. Ezzel szemben az ortodoxoknál igen komoly nehézségek merültek fel és Glasser Akiba főrabbinak erőfeszítéseket kellett tennie míg eredményt tudott kicsikarni. A múlt évtől eltérően Nagybányán is gondot okozott a súlyosodó megajánlás. Szatmáron Teitelbaum Joel főrabbi bonyolult tárgyalásokra kényszerült, míg célját teljes egészében elérhette.⁴⁷

Az 1943-as év igényei ugrásszerűen nőttek tovább és ennek megfelelő áldozatot követeltek. A marosvásárhelyi statusquo hitközség 500%-os emelést szavazott meg. Désen 1.000 hitközségi tag jelenlétében tárgyalták meg a kérdést, az ortodox hitközség közgyűlésén és sikerült az inflációval is terhelt szükségleteket megszavaztatni. Nagyváradon mindkét hitközség tovább teljesítette köteleességét és tekintettel arra, hogy az elmúlt években is igen magas áldozatot hozott, most csupán az egyéni teherbíróképességtől függően 100–250%-os adóemelésre kényszerült.⁴⁸

Kolozsváron a neológ és ortodox hívek együtt tartott közgyűlését mindkét főrabbi imája vezette be. Az előző évben ténylegesen befizetett 50.000 pengős segélyt a folyó évre 62.500 pengőre emelték. Ezen összeg nagymértékben nemcsak adóemelést, hanem további felajánlásokat is tartalmazott.⁴⁹ Egyidejűleg megjelent a kolozsvári segélyközpont nyomtatásban közölt beszámolója is, amely 52 oldalon számolt be a kerület 787.000 pengős kiadásairól, amelynek jelentős részét népkonyhai kiadások nyelték el.⁵⁰ A hasonló módon előterjesztett nagyváradai beszámoló kiemelte, hogy a Hanuka ünnep alkalmával több mint ezer nyomorgót ruháztak fel.⁵¹

A segélyakció terheinek igen terhes tételei a hadköteles korú férfiak munkaszolgálatából adódtak.⁵² A felszerelés terheit, beleértve a harctérre irányított

46 Uo. 45. sz. 1941. 11. 6. 6. p., 47. sz. 1941. 11. 20. 2. p., 48. sz. 1941. 11. 27. 6. p., 50. sz. 1941. 12. 11. 8. p., 51. sz. 1941. 12. 18. 2. p.

47 Uo. 41. sz. 1942. 10. 8., 2. p.; OZU 1. sz. 1942. 1. 1. 4. p.

48 MZL 34. sz. 1943. 8. 26. 6. p., 29. sz. 1943. 7. 29. 2. p., 26. sz. 1943. 7. 1. 6. p.

49 Uo. 12. sz. 1943. 3. 25. 4. p.

50 Uo. 18. sz. 1942. 5. 6. 5. sz.

51 Uo. 2. sz. 1942. 1. 8. 4. p.

52 Uo. 29. sz. 1943. 7. 22. 12. p.

egységeket is, jórésztben a behívottakra hártották, holott beszerzésük is az áruhiány miatt egyénileg sokszor megoldhatatlan volt és végül közösségi feladattá vált.⁵³ A hiányt részben időszakonként engedélyezett gyűjtések pótolták, mint például 1942/43 telén, midőn a munkaszolgálatosok a megfagyás rémével is szembekerültek. Sajnos, a lapok nem jutottak birtokába az eredmények hitközségenkénti adataihoz. Egy másik kimutatás szerint 1943. május 1. és július 15. között vidéken összesen 27.814 ruhadarabot gyűjtöttek be. Akik nem tudtak természetben segíteni, befizettek 1,5 millió pengőt, beleértve Budapestet is.⁵⁴ Külön gondoskodást igényeltek a voronyezsi katasztrófából megmenekült csapatokkal hazatértek, valamint 1944 elején a Kárpátok előteréből kivont lerongyolódott egységek.⁵⁵ Valamennyi esetben a nagyváradi hitközségek jelentős szerepet játszottak a gyűjtésekben.⁵⁶

Nehézséget jelentett az a tény is, hogy a segélycsomagok harctérre küldése súlykorlátozás alá esett.⁵⁷ Még nehezebb körülmények között lehetett küldeményt eljuttatni a német tábori posta útján a Bórban dolgozók számára.⁵⁸ Emberesebb magatartásról tett tanúságot 1944 elején a Nagyváradon állomásozó zászlóalj parancsnoka, aki engedélyezte, hogy a munkaszolgálatosok 40 házról-házra járó csoportot alakítsanak téliruha gyűjtés céljából.⁵⁹ A Magyar Zsidók Lapja 1944. február 24-i számában mintegy 50.000-re becsülte a munkaszolgálatosok számát és 3 millió pengőre soronlévő felszereléseik költségét.⁶⁰

Nagybaczony Nagy Vilmos honvédelmi miniszter bukása után (1943. augusztus) nemcsak az anyagi nehézségek növekedtek, de a bánásmód nagymértékben újra romlott. Péntek este ugyan lehetett néhol közös imádságot végezni, de a körletet elhagyni tilos volt. A szombati munkaszünetet pedig kiiktatták. Természetesen a felekezeti lapok nem adhattak a cenzúra miatt közvetlenül hírt a durvaságokról, csupán a sorok között lehetett olvasni. Ugyanígy csak elvétve találkozhatunk azokkal a hírekkel, amelyek arról szóltak, hogy kisebb csoportok juthattak engedélyhez, hogy Palesztinába kivándorolhassanak még 1943-ban is. E csoportok szervezésébe bekapcsolódott a kolozsvári „Pro Palesztina” egyesület is.⁶¹

Ugyanígy néha hírek jelenhettek meg arról is, hogy a keresztény társadalom jelentős erői nem értenek egyet a zsidóellenes politikával, vagy legalábbis mértékével. A kérdés rendkívül érzékenyen merült fel Észak-Erdélyben, ahol a zsidóság az elmúlt évtizedekben megtartotta magyar anyanyelvét, nagy többségben a magyar kultúrához kapcsolódott, nem kis mértékben politikai téren a Magyar Pártot támogatta és most érdemeik viszonzásaképpen másodrangú állampolgárrá süllyesztették. Érzelmi téren kevésbé esett latba, hogy más

53 Uo. 48. sz. 1942. 11. 26. 1. p.

54 Uo. 31. sz. 1943. 8. 5. 7. p.

55 Uo. 5. sz. 1944. 2. 3. 1. p.

56 Uo. 26. sz. 1943. 7. 1. 6. p.

57 Uo. 43. sz. 1942. 10. 22. 1. p., 32. sz. 1943. 8. 12. 1. p., 31. sz. 1943. 8. 5. 6. p.

58 Uo. 45. sz. 1943. 11. 9.

59 Uo. 17. sz. 1944. 3. 16. 6. p.

60 Uo. 8. sz. 1944. 2. 24. 3. p.

61 Uo. 11. sz. 1944. 3. 16. 12. p.

környező államokhoz képest egyelőre helyzete kedvező. A két felekezeti lap számos példával támasztotta alá az észak-erdélyi zsidóság elmúlt két évtizedbeli történetének kiemelkedő eseményeit és olyan személyiségek szerepét, mint Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi, Hegedűs Nándor volt magyarpárti képviselő, a román állammal szemben esküt megtagadó Bíró Márk nagyváradi és Szilas Izidor kolozsvári felekezeti iskolaigazgató stb.⁶² A helyzetet több politikai tényező is méltányolta, akik közül például világosan fogalmazott Balog Artur képviselő.⁶³

A keresztény egyházak magatartására példaképp jelezték Schäfler János szatmári megyéspüspök egyik megnyilatkozását. Bérmaútja alkalmával 1943-ban Erdolasziban az egyházközség a szentség kiszolgáltatása után rendezett fogadásra meghívta a zsidó hitközség elöljáróit is. Katz főrabbi üdvözölte a püspököt, akinek a lap megítélése szerint „rendkívül melegen” válaszolt.⁶⁴

Megemlíttük, hogy politikai okokból püspöki székéről lemondani kényszerült Fiedler Istvánt (1939) Szebenből történt nagyváradi hazatérése alkalmával üdvözölte Lichtenstern Sándor főrabbi. Az egyházfő meleg szavakkal mondott köszönetet a jókívánásokért és arra buzdított, hogy mindenki maradjon hűséges saját vallásához.⁶⁵

Különös figyelmet érdemel Haász István római katolikus tábori püspöknek 1943 októberi látogatása Kolozsváron. Baráth Béla plébános tudomására hozta, hogy a munkaszolgálatosok munkarendjét úgy állapították meg, hogy az „engesztelés napján” is dolgozniuk kell. A tábornoki rangban lévő tábori püspök közbelépett és ennek nyomán biztosították a munkaszünetet.⁶⁶

A március 19-én bekövetkezett események eredményeképpen máról-holnapra a mérsékeltbb zsidóellenes rendszabályokat, amelyeket Berlin már rég súlyosan kifogásolt, felváltotta a megsemmisítés politikája. Ennek következtében elhallgattatták a felekezeti lapokat is.

Úgy gondoljuk, hogy nem volna érdektelen az észak-erdélyi események más forrásból történő feldolgozása azon helyzet további teljes felderítésére, hogy valójában mit tett a keresztény társadalom, még ha kis eredménnyel is, az embertelenség megnyilvánulásai ellen.

JENŐ GLÜCK

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE JEWISH RELIGIOUS COMMUNITIES IN THE NORTH OF TRANSYLVANIA

This paper supplies data taken from the contemporary denominational press about the history of the Jewish communities in the North of Transylvania between the years 1940 and 1944. In this short survey the author wants to stress the importance of the efforts made by the religious communities, despite the discriminatory laws enacted under internal and external pressure, to

62 MZL 32. sz. 1943. 8. 12. 4. p.; OZU 42. sz. 1943. 10. 20. 6. p.

63 Uo. 2-3. sz. 1941. 1. 10. 1. p.

64 Uo. 23-24. sz. 1943. 6. 3. 7. p.

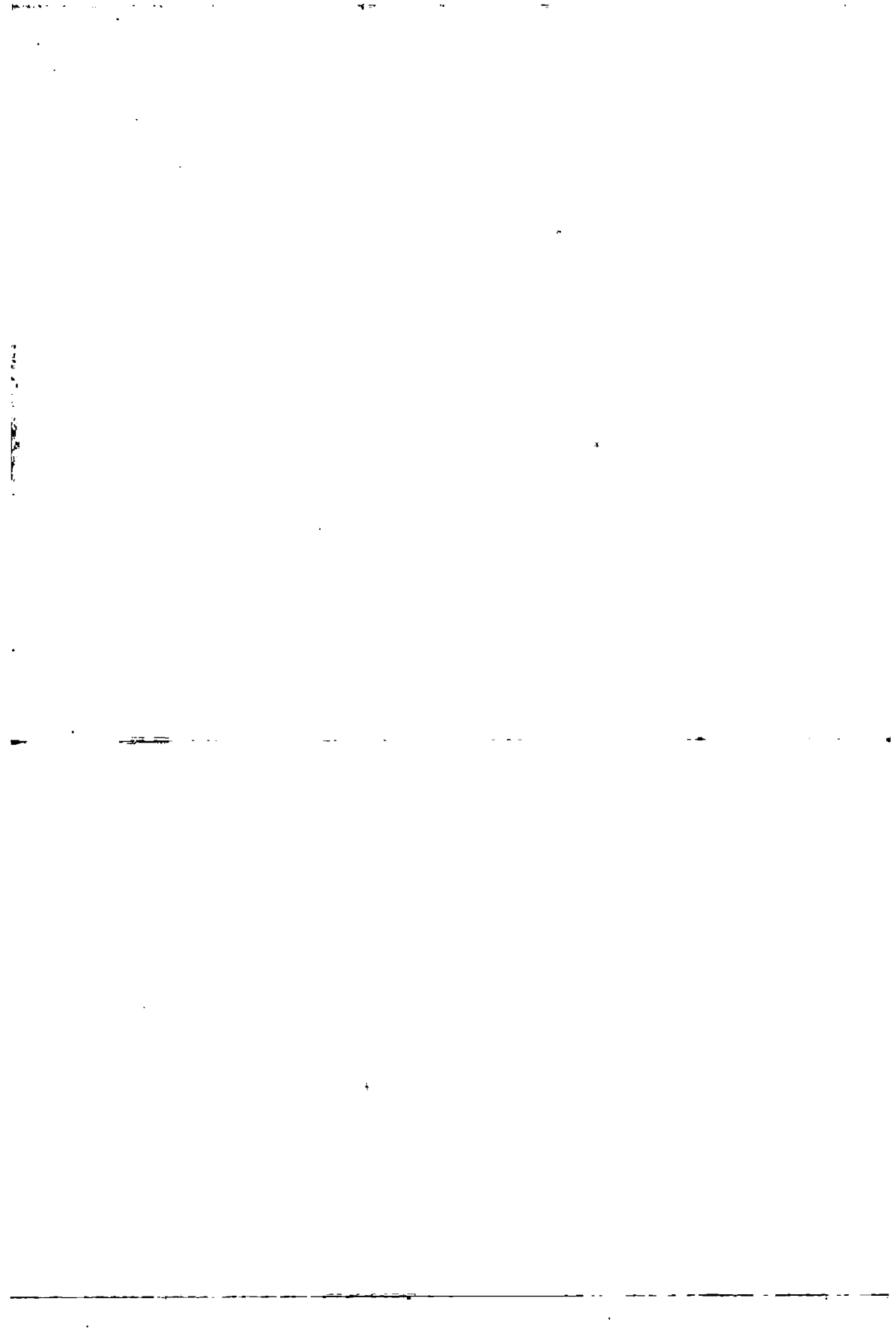
65 Uo. 42-43. sz. 1943. 10. 13. 5. p.

66 Uo. 44. sz. 1943. 10. 20. 3. p.

keep the religious life going, to run their elementary and secondary schools and to keep up their cultural life. Important moral and financial effort and resources were also required to support those dismissed from work and to relieve the harsh conditions of those who were forbidden by the law to join the regular army and had to do forced labour service. This was made possible because of the generosity of the faithful, who offered – of their own accord – to pay many times over the amount of their church-rate and gave donations, too.

The author admits that until the spring of 1944 the authorities tolerated the activities of the Jewish religious communities and that, from an international perspective, compared to other countries, the conditions were somewhat better than elsewhere. The stand of authoritative quarters of the Roman Catholic Church is cited showing that the Church repudiated extremism both in words and action.

In the spring of 1944, however, the Nazi occupation of the North of Transylvania set events in motion, and gave an impetus to the deportation of the Jewish population.

KELEMEN MIKLÓS

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE A MAI MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN

A mai Magyarország területén az Unitarius Egyház létét az 1848. évi pozsonyi országgyűlés biztosítja.

Az unitarizmusnak Erdélyből, a mai Magyarország területére történő átáramlása az 1867. évi „kiegyezés” után ölt nagyobb méretet. Budapesten 1876-ban fiók-, majd 1881. április 4-én anyaegyházközség alakul, mely az 1. világháborút követő „trianoni békéig” a mai Magyarországon működő Unitarius Egyház képviselője.

1881 és a trianoni békekötés közötti 39 év leforgása alatt a mai Magyarország majd minden jelentősebb városában szórványegyházközségek alakulnak, melyek központjuknak a budapesti egyházközséget tekintik. A budapesti lelkészek látják el a szórványegyházközségek lelki gondozását, elsősorban istentiszteletek tartásával.

1902-ben a Királyhágón inneni egyházközségekből alakul meg az Unitarius Egyház 9., „Duna-Tiszamenti Egyházkör”-e, mely szerves része az Erdélyben, kolozsvári központtal működő, püspöki fennhatóság alá tartozó, akkori néven „Magyarországi Unitarius Egyháznak”.

A 9. Egyházkör esperese József Miklós budapesti lelkész, főgondnoka br. Daniel Gábor, a képviselőház akkori alelnöke és Kovács József, hódmezővásárhelyi földbirtokos, téglagyáros.

1920-ban Budapesten, Hódmezővásárhelyen, Füzesgyarmaton és Polgárdiban van anyaegyházközség, hozzájuk és felügyeletük alá tartozó nagykiterjedésű szórvánnyal.

1920. július 4-től az esperes püspökhelyettesi hatáskörrel rendelkezik. Munkáját a Csonkaország területére áttelepülő egykori egyházi tanácsosokból alakuló „Intéző Bizottság” segíti.

1921 őszén Debrecenben Szabó József és testvére házastelek (Hatvan u. 24.) és 20 holdas alapítványi birtokadományával, valamint 32.000 Korona tőkevagyonával leányegyházközség alakul. Ez évben fölvetődik egy ún. Misszióház létesítésének gondolata, amely 5 év múlva az angol és amerikai unitáriusok segítségével épül föl és a magyarországi unitárius misszió központjává válik.

1921-ben a mai Magyarország területén az unitáriusok 5 anyaegyházközségben és 7 filiában élnek életüket. Van 6 rendes lelkészük, 3 tanítójuk és 1 lévitájuk.

Ez évben a körüli gyűlés helye Polgárdi, ahol legfőbb téma a körzetekre osztandó lelki gondozás. Ennek hatására 1922-ben fokozódik a missziós tevé-

kenység. A lelkészek Hatvanban, Szolnokon, Kaposváron és Felsőigerben (Tolna m.) gyűjtik össze a szétszórtan élő unitárius híveket.

1923-ban a Kolozsváron lévő Egyházi Főtanács jóváhagyásával az Intéző Bizottság „Egyházi Igazgató Tanács”-csá alakul, mely egyedül jogosult a mai Magyarország területén lévő későbbi törvények meghozatalára. Az EIT feladata az itteni egyházközségek támogatása; az anyagi erőforrások megteremtése; az unitárius hívek nyilvántartásba vétele és a megcsonkított ország területére menekülő hívek gyámolítása. Az Egyházi Igazgató Tanács létrejöttét a történelmi kényszer idézi elő. Életrhívása – kihangsúlyozottan –, nem a kolozsvári, vagy másképp az anyaegyházról való elszakadást célozza, hanem a megcsonkított Magyarországon élő unitáriusok egyházi szervezetbe tömörülését kívánja törvényessé tenni. Így a Magyar Állam területén lévi unitáriusok kormányzati és képviseleti hatáskörét gyakorolja. Szerepe azonos az addigi kolozsvári központú Egyházi Képviselő Tanácséval.

Az Egyházi Igazgató Tanács egyházi elnöke Józán Miklós esperes, világi elnöke – főgondnoki hatáskörrel – dr. Hajós Béla miniszteri tanácsos, titkára Bíró Lajos lelkész, jegyzője – egyházi részről Barabás István lelkész, világi részről dr. Dési Ferenc táblabíró. Jogtanácsos br. dr. Daniel Gábor ügyvéd.

Az Egyházi Igazgató Tanács mellett három: pénzügyi, nevelésügyi és jogügyi bizottság alakul a nevükben hordozott munkakör betöltésére.

Az Egyházi Igazgató Tanács megalakulását, feladatát és hatáskörét meghatározó jegyzőkönyvet tudomásul, illetve jóváhagyás végett megküldi a Kormányoknak, a Miniszterelnöknek, a székesfővárosi polgármesternek és az összes felekezet főhatóságának.

Ez évben köri közgyűlés Füzesgyarmaton történik, hol a nyár folyamán a Egyházi Igazgató Tanács 10 szegénysorsú gyermeket nyaraltat. Ez év missziós munkája kibővül Miskolcra és Szegedre is.

Az egyház anyagi helyzetét nagyban megkönnyíti a zürichi központú protestáns segélyakció 1.100.- svájci Frankja és az angoloktól kapott, az egyetemeken tanuló unitárius ifjaknak küldött 25,- angol Font segély.

Ez év nagy sikere az orosházi „templomalap” létesülése és a Nőszövetség megalakulása, mely a budapesti egyházközség kebelében működik. Ez évtől az erdélyi iskolákban végzett itteni, volt unitárius iskolákban járt tanulók havi találkozói rendezésével erősítik szülőföldjükhöz való kapcsolatukat.

1924-ben az egyházköri közgyűlés helye az a Dévaványa, amelynek unitárius vallású lakói – akkori – legfőbb törekvése egy olyan tanító állás megszervezése, amely komoly lépést jelentene az Orosházán lakó unitáriusok felé, akik lelkészi állás beindítására tesznek lépéseket. E dévaványai köri gyűlés foglalkozik a leendő Misszióház létesítésének várható előnyeivel, a lelkészi fizetések megállapításával és azokkal a segélyekkel, amelyek lehetővé teszik egyfelől egyházi kiadványok megjelentetését, másfelől az egyház fönntartását biztosítani. E kiadványok sorában megemlítenő az 1922-ben megjelenő egyházközségi lap, az Unitárius Értesítő megjelentetésének biztosítása, az Egyházköri kiadványaként napvilágot látó – Perczelné Kozma Flóra unitárius író tollából származó – „Channing szelleme” c. munka, majd a Nőszövetség kiadványa,

mely „Kis Biblia” címen a 3-4. elemi iskolások valláserkölcsi nevelésének segédeszköze.

Ami a segélyeket illeti, az Egyházkör kap külföldről 100,- svájci Frankot. Oxfordból érkezik 1 millió 539.000 Korona, végül a Hangya Szövetkezet tesz 10 milliós alapítványt a magyarországi unitárius lelkészek nyugdíjalapjára. A pénz vásárlóértékének megfelelően rendeződnek a lelkészi fizetések. A kultuszminisztérium jóvoltából a városi lelkészek 60,- a vidéki lelkészek fizetés 40 métermázsa búza Korona-értékével gyarapodik. A püspöki vikárius évi állami tiszteletdíja 1 millió 200.000,- Korona. Ez évben is nagy lendülettel folyik a belmissziós munka. Sor kerül a miskolci, a szolnoki, a debreceni, a szegedi, a gyulai és a zalaegerszegi unitáriusok fölkeresésére és körükben istentiszteletek tartására. A belmisszió erősödését jelentik a rendőrség állományába tartozó unitárius atyafiaknak tartandó istentiszteletek.

1925-ben a Köri Közgyűlés helye Füzesgyarmat, de előzőleg Budapesten díszközgyűlés zajlik le az Amerikai Unitárius Társulat 100 éves fennállásáról való megemlékezés jegyében. Az év Igazgató Tanácsi jegyzőkönyvei alapján tudott, hogy a dévaványai bontakozó egyházközségben tanítóhiány miatt megszűnik az unitárius elemi iskola és az épületet bérbeadják az ott létesülő polgári iskola céljaira. A mezőberényi unitáriusok építkezési tervekkel foglalkoznak, a Kör pedig a vikáriusság fönntartásának anyagi biztosítására birtokadomány iránti kérést ad be, Sárbogárd megjelölésével. E jegyzőkönyvek örökítik meg azoknak nevét, akik a szórványokban élő unitárius tanulóifjúsághoz való ragaszkodást erősítik. Ezek: a Budapesten vallástanító lelkészként működő Bíró Lajos, Makón Gál Zsigmond tanár, Szegeden dr. Borbély Andor egyetemi tanársegéd, Debrecenben Gál Dezső ny. igazgató, Szolnokon Botár Imre tanár, Kaposváron Vass Miklós tanár, Gyulán József Dezső tanár, Rákospalotán Jancsi (Későbbi Iván) László teol. hallgató, Kecskeméten Buzogány Lajos tisztviselő. Működési helyük meghatározza azokat a városokat, melyek önálló egyházközségek létesítését tehetik lehetővé.

A „nagy politika” alakulása kedvezőtlenül hat az unitárius egyház életére. A román kormány nem engedélyezi a kolozsvári püspökségnek a Magyarország területén levő egyházközségek adminisztrálását és a Magyar Külügyminisztérium sincs olyan helyzetben, hogy e téren kezdeményező lépést tehessen. Így mindinkább erősödik az erdélyi egyháztól való különválás kényszerűsége, amely az 1. világháborút lezáró békekötés területváltozásaival ténylegesen be is következik.

Ez évben örvendetesen érlelődik a Misszióház létesítése. Az Angol-Amerikai Unitárius Társulat megküldi az ezen tárgyban hozott irányelveit, amely komoly lépésnek számít a Misszióház megvalósulása felé. A lelkesedés oly nagy, hogy az Igazgató Tanács megbízást ad dr. Tóth György atyánkfiának, egy olyan szabálytervezet készítésére, amely meghatározná a leendő Misszióház rendeltetését, célját és a budapesti egyházközséghez való viszonyát. A belmisszió keretében megismétlődnek a múlt évi szórványlátogatások és nagyobb súlyt kap a főváros közelében levő Pestlőrinc, Kispest és Rákospalota unitáriusainak az egyházi életbe való bevonása.

1926-ban az Igazgató Tanács forrásanyagul szolgáló jegyzőkönyvei hiányosak és nem egy esetben „olvashatatlan” felüljegyzéssel ellátottak.

Ez évben az Igazgató Tanács a segélyek felosztása felől rendelkezik. Így az államsegélyből az esperesi vizsgálószek részére, jegyzői tiszteletdíjra és a vizsgálószek ellátására 3 millió 500.000.- Koronát, a füzesgyarmati, a hódmezővásárhelyi és polgárdi egyházközségek segélyezésére 11 millió Koronát, és a „Baldácsy-alap”-ból a füzesgyarmati egyházközségnek 6 millió, a hódmezővásárhelyi egyházközségnek 4 millió és a polgárdi egyházközségnek 2 millió Koronát juttat. A svájci segélyből és egy névtelen adakozó jóvoltából a vidéki vallástanítók 2 millió 825.500,- Koronát kapnak. A Rockefeller-alapítvány 7 millió 956.000,- Koronáját Jancsi László teológus, Csiki Gábor misszióházi lelkész és magának a Misszióháznak segélyezésére fordítják. A Közös Protestáns Segélybizottság 1 millió 825.000,- Koronás segélyét, kipótolva még 1 millióval 7 vidéki hitoktató kapja. A diákmenza költségeihez a Kör 2 millió Koronával járul hozzá. A belmisszió során 7 vidéki szórvány meglátogatására kerül sor. Ingyenes angol nyelvtanfolyam indul be heti 4 órában.

1927-ben a köri közgyűlés helye Hódmezővásárhely.

Ez évben már kézzelfogható eredménye jelentkezik az egyházkörnek az Államban betöltött szerepének elismerését és értékelését illetően. Józan Miklós püspöki vikárius szerepkörének elismeréseként meghívást kap a Magyar Felsőház tagjainak sorába és kitüntetik a „Polgári Signum Laudis” érdemrenddel. Ugyanakkor (jan. 29.) az Országgyűlés 2 házának ünnepélyes megnyitáskor a szokásos istentiszteleten egyházi beszéd tartására kéri föl. A Kör és az Állam viszonyát tükrözi az unitárius dr. Kozma Jenő alsóházi tagsága is.

Az Igazgató Tanács az erdélyi anyaegyház és a magyarországi Kör viszonyának – a politikai kényszer hatására teendő – tisztázása végett május 11-én, az erdélyi Egyház képviselőjében megjelenő dr. Ferenczy Géza főgondnok, Kovács Kálmán püspöki titkár és Ferencz József egyházi jogtanácsos jelenlétében rendkívüli ülést tartanak és adminisztratív intézkedésekben állapodnak meg. Így a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanácsnak felküldendők az Egyházkör és az Igazgató Tanács jegyzőkönyveinek 1–1 példánya, valamint az elfogadott szabályzatok, rendeletek és törvényjavaslatok.

A Dunántúlon megalakul – 72 lélekkel – a Baranya-somogyi szórvány. A böhönyi leányegyházközség imaház építésére készül. A debreceni leányegyházközség 3 évre bérbeadja 20 holdas birtokát és imaház építésére kér engedélyt. Füzesgyarmat kap a kormánytól a templom és az iskola fenntartására 2.000,- Pengőt, felszenteli harangját és megünnepli fennállásának 25. évfordulóját. Hódmezővásárhelyen özv. Kovács Józsefné 8 mázsás harangot öntet 5.000,- Pengő értékben. A kormány föl vállalja Pethő István hitoktató fizetését. A november 6-i kolozsvári Főtanács sor kerül Jancsi László lelkész fölszentelésére. A decemberi rendkívüli Igazgató Tanács határozatot hoz a román egyetemi hallgatók magyar ellenes tüntetéséről beszámoló küldéséről az angol és amerikai lapoknak, a Brit és Külföldi – és az Amerikai Unitárius Társulat felé.

1928-ban a köri gyűlést Debrecenben tartják.

Ismét előtérbe kerül a magyarországi unitáriusoknak önálló Egyházkerületbe szervezésének kérdése. Kelemen Béla rendőrfőtanácsos ilyen irányú javaslatát elvetve, ünnepélyesen kinyilvánítják, hogy „az előállott új nemzetközi jogi helyzetben is az ősi erdélyi közös egyházalkotmány az az alap, amelyen megál-

lani a hithűségnek szigorú követelménye és fentmaradásunk egyetlen biztosítéka.” Elkészül a lelkészi nyugdíjintézet szabályzata. Sor kerül Debrecenben az imaház fölszentelésére.

1929-ben a köri közgyűlés helye Polgárdi.

A közgyűlés után a tagok Sárbogárra látogatnak. Február 17-én közvetít első alkalommal a Rádió unitárius istentiszteletet. Az év végére összehívott „ad hoc” bizottság a „határozott cél nélküli adományok” kezelésére „köz-alapot” létesít.

1930-ban a sárbogárdi birtokkal kapcsolatos kérdések állanak előtérbe.

1931-ben Egyházi Közigazgatási Bíróság alakul.

1932-ben a Misszióház gondozása alatt álló körlelkészség alakul a Duna-Tisza közén és a Dunántúlon lakó szórványhívek bevonásával. Az erdélyi „Anyagyház” s benne a székelykereszturi főgimnázium felső tagozatának előmozdítására gyűjtést rendeznek. Július 6-án megünneplik Józán Miklós 40 éves lelkészi jubileumát.

1933-ban a püspöki vikárius tagja lesz az országgyűlés felsőháza közjogi-külvügyi és közoktatási bizottságának. Csiki Gábor pedig kormányfőtanácsosi címet kap.

1934-ben javaslat készül az új Egyházi Szervezeti Törvény készítésére és Unitárius Lexikon kiadására. Baja és Cegléd besorolásával elkészül az új szórványbeosztás.

1935-ben 3. fokú fegyelmi bíróság alakul. Kimondják, hogy a lelkészek kinevezésének joga a püspöki vikáriusé. Kincses László füzesgyarmati lelkész nyugalomba vonul. Utódja Darkó Béla. A szükségessé váló központi missziós lelkészi állásra Ferencz József jelentkezik.

1936-ban a júliusi rendkívüli közgyűlésen bemutatásra kerül az új Egyházi Szervezeti Törvény tervezete. Fölszentelik Pestszentlőrincen az új templomot. Kereki Gábor 5. éves teológus gyakorlati évét Budapesten tölti.

1938-ban a Felvidék egy része visszakerül Magyarország fennhatósága alá.

Kocsord Budapest filiájaként leányegyházközséggé alakul és engedélyt kap templomépítésre. Az Igazgató Tanács az e célra alakuló bizottsággal felülvizsgálja az Egyletek vagyonkezelését. Szórványkörzeteket hív életre Pest-vidéken, Debrecenben, Dunapatajon és Kocsordon.

Határozat születik a lelkészi nyugdíjalap pénzkészletének (24.000,- P.) földingatlanba fektetése tárgyában, majd a XI. kerület Sasadi út mellett 38.808,- Forint értékben telek vásárlásra. Míg 1935-ben Kincses László füzesgyarmati, 1939-ben Kereki Gábor kocsordi lelkész ügyében ítélezik a fegyelmi bíróság. A kocsordi állásáról lemondó Kereki Gábor átmeneti utódja előbb Nyirtai Mózes, utóbb Nagy Sándor lelkész. Rendelet születik a zsidó egyházból áttérők szabályozására és oktatására. Az Állam engedélyezi az új Egyházi Szervezeti Törvény életbeléptetését. A lelkészek tagjai lesznek az Országos Tisztviselő Betegellátási Alapnak.

1939-ből a jegyzőkönyvek a politikai változásokkal foglalkoznak.

1940-ben a püspöki vikárius Kereki Gábort Budapestre nevezi ki segéd-lelkésznek. Feladata Dunapatajon vallástanítás és istentiszteletek tartása. Bartók Géza lelkész elhalálásával megüresedik a polgárdi lelkészi állás.

Az ez évi aug. 30-i „Bécsi döntés” Északerdélyt visszacsatolja Magyarországhoz. Ez alkalmat nyújt a 9. egyházkör önállóságának megszüntetésére és közigazgatásilag a kolozsvári püspökséghez (vissza)csatolására. A püspöki vikárius és a főgondnok lemond tisztségéről és lemondásukkal megszüntetik a kényszerhelyzetből adódó tisztségeket és ezt bejelentik a kolozsvári püspökségnek. Ugyanakkor az Igazgató Tanács is – mint alkotmányozó testület –, lemond törvényalkotó jogáról és a következő években a kolozsvári püspökség fennhatósága alatt 9. Egyházkörként szerepel 1944 október haváig.

Itt még röviden megemlékezünk a statisztikák alapján összeállításra kerülő unitáriusok lélekszámáról.

A mai Magyarország területén fellelt unitáriusok összlélekszáma

1921-ben 10.895 fő
1922-ben 11.188 fő
1923-ban 11.271 fő
1924-ben 10.605 fő
1925-ben 10.736 fő
1926-ban 10.863 fő és
1927-ben 10.872 fő.

A következő évekből nincs tudomás statisztikai fölmérésről. A fentiek értelmében nagy lélekszámbeli eltolódás nem tapasztalható. Maga az a tény, hogy a mai Magyarország területén élő, részben az 1. világháborút követő politikai változás után Erdélyből áttelepülő és részben az itt más egyházakból áttérő unitáriusok szervezeti formában gyakorolják vallásukat, az egyfelől az unitarizmusban rejlő összefogó erőnek, másrészt a hivatásérzettől áthatott lelkeszi munkának tudható be.

A 2. világháború után visszaálló határok következtében a Magyarország területén élő unitáriusok ismét kénytelenek önálló egyházi életet gyakorolni.

1944 októberében az Erdélyből menekült Egyházi Képviselő Tanács-tagokból megalakul az Unitárius Egyház Ideiglenesen Budapesten működő Képviselő Tanácsa, mely első tevékenységéül számbaveszi az Erdélyből menekült egyházi alkalmazottakat (kb. 60 fő), segélyeket utal ki és fizetés előlegeket folyósít.

1945-ben megalakul a (Csonka)Magyarországon lakó egyházi tanácsosokból az Egyházi Intéző Bizottság, mely – átmenetileg – magára vállalja az Egyház kormányzását, képviselét és ügyeinek intézését. Végrehajtó testülete az Egyházi Képviselő Tanács. A márc. 13-án alakuló Egyházi Intéző Bizottság felüggszti a Duna-Tiszamenti Egyházkör (9. Kör) közigazgatási autonómiáját és megválasztja tisztségviselőit.

Egyházi elnök: *Szent-Iványi Sándor* – püspököt helyettesítő megbízással.

Világi elnök: *dr. br. Daniel Gábor*.

Egyházi titkár: *Ferencz József*.

Jogtanácsos: *dr. Gyarmathy László* és *dr. Kozma Jenő* ügyvédek.

Pénztárnok: *dr. Bölöni András*.

Egyházi Képviselő Tanács-tagok: *Barabás István, Benczédi László, dr., Bródy László, dr., Csiki Gábor Tibor, dr., Györfi István, Gyulai Tibor, dr., Malasits Géza, Supka Géza, Szent-Iványi József, dr. és Veres Gábor, dr.*

1947-ben a kolozsvári Egyházi Főtanács szentesíti a Magyarországi Unitárius Egyház-alkotmány magyarországi érvényességét és annak alkalmazási módját.

A volt Magyarországi Egyházkör széleskörű autonómiát kap. A Kolozsvári Zsinat csupán a hittani kérdésekben való döntés, a törvényalkotás, a papnevelés és a 3. fokú fegyelmi bíraskodás jogát tartja fenn magának. Ez évben (nov. 2.) -megszűnik az Egyházi Intéző Bizottság, a budapesti ideiglenes Egyház Köri Tanács és a már 1945-ben felfüggesztett Duna-Tiszamenti Egyházkör.

Az egyház új vezetőtestülete (elnökség): *Csiki Gábor, dr.*, esperes, püspöki helynök, *Gál Jenő, dr.* és *Imreh Dénes* egyházközi főgondnokok, *Barabás István* és *Szent-Iványi Sándor* tb. esperes, püspöki helynök címet, *Kozma György, dr.* tb. egyházközi főgondnok címet kap.

Nagy jelentőségű eseménynek számít, hogy a magyar törvényhozás elfogadja a felekezetek egyenjogosításáról szóló törvényjavaslatot. Ez év március 15-én megjelenik az Unitárius Élet című egyházi folyóirat, melynek felelős szerkesztői az egyházban vezető tisztséget betöltő lelkészek. A lap munkatársai önkéntes alapon, fizetés nélkül dolgozó egyházi alkalmazottak, de nem egy esetben az unitarizmussal rokonszenvező más vallású emberek.

1948-ban Egyházunk is felújítja a szabadságharc emlékét. Előadássorozatot tart a nagy idők nagy unitáriusairól.

Az Egyház jövőjét formáló nagy esemény az Egyház és az Állam különválasztását szentesítő *Egyezmény* aláírása. Ennek három aláírója dr. Csiki Gábor, dr. Gálfalvi István és Gyallay Pap Domokos.

Az *Egyezmény* értelmében:

1. közös bizottság jön létre a vallásügyi törvények kidolgozására;
2. az *Egyezmény* biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, illetve annak feltételeit;
3. az Egyház elismeri, hogy a Köztársaság törvényhozása mindezideig biztosította és bővítette a szabad vallásgyakorlatot;
4. a Kormány a vallásgyakorlathoz tartozó jogoknak tekinti az istentiszteleteket, a bibliaórákat, a konferenciákat, az evangélizációkat, a sajtó-missziót, a biblia- és iratterjesztést és a szeretetmunkát.

20 évre biztosít államsegélyt, melyet az első 5 évben az eddigi államsegély 100 %-át, a másodikban 75 %-át, a harmadikban 50 %-át, a negyedikben 25 %-át folyósítja.

Az *Egyezmény* értelmében az Egyház az istentiszteletek rendjébe beiktatja: a Magyar Köztársaságért, az államférfiakért, a kormányért, az egész magyar nép jólétéért és a békéért való könyörgést. Államosítják a közoktatási jellegű iskolákat, az addigi egyházi jellegű tanárokat és tanítókat az állam átveszi, a füzesgyarmati iskola tanterme gyülekezeti célokat szolgál, az iskolában kötelező vallástanítás szabadon történhet.

Az *Egyezmény*nek anyagi kitételei a következő évtizedekben az Egyház biztos anyagi föltételét jelentik. Többi pontjának betartására mindkét fél nagy súlyt helyez.

Az *Egyezmény* biztosítéka az Unitárius Egyház további működésének.

Ez időtől kezdve az Unitárius Egyház is az Állam felügyelete alatt működik. Ennek következménye az állami szervekkel való szoros együttműködés, illetve az állam politikájának egyházi keretek közötti kötelező propanálása. Az *Egyezmény* az 1971-es évektől a 90-es évekig mind nagyobb mértékben érezhető, úgy pozitív, mint negatív hatásában. Pozitív hatása az egyház működhetősége, negatív a cselekvési és szólási szabadság csökkenése. Ide sorolható az egyház korabeli jegyzőkönyveinek eltüntetése, ami az egyház történetének megírásánál az Unitárius Élet c. lap közlésére történő támaszkodást igényli.

Ez évben egyházunkban Lelkészképző Intézet létesül. Előadás-sorozat indul „Világiak teológiája” címen. Az egyházat fölkeresi Rev. Mirko Vrana csehszlovák unitárius lelkész.

Az évi közgyűlés kimondja a nők egyenjogosítását és kijelenti, hogy a közgyűlés nem lehet személyek harca. Úgy határoz, hogy a közgyűlés tagjait, a gyűlést megelőzően tájékoztatja a fontosabb kérdésekről.

1950-ben az egyház lelkészszentelő Zsinati Közgyűlést tart. Ezen felszentelik Bencze Márton Duna-Tiszaközi, Bajos János füzesgyarmati, Szász János polgárdi, Huszti János szintén Duna-Tiszaközi és dr. Jakab Jenő kocsordi lelkészt.

A Köri Tanács kimutatást küld szükségleteiről a Genfben székelő Egyetemes Egyháztanácsnak. A Misszióház adótartozásának kiegyenlítésére 500.- Dollár érkezik az Amerikai Unitárius Társulattól. A Nagy Ignác utcai épületben 50.000,- Ft-os tűzkár keletkezik. Az Amerikai Unitárius Társulat küld 2 láda könyvet. Javaslat születik Unitárius Múzeum és Egyházköri Könyvtár létesítésére és a lelkészi munkaterületek új beosztására. Ez utóbbi kérdésben a következő évi Tanács-ülés úgy dönt, hogy a régi kerületi beosztás megmarad, „csak a közigazgatási nevek módosulnak”.

1951-ben a Köri Tanács megállapítja, hogy mert a Misszióházban nem folyik missziói tevékenység, ezért annak misszió jellegét hatályon kívül helyezi. Érvényben hagyja a Hőgye Endre utcai ház (Misszióház) vagyoni jogi helyzetét és a használatát szabályzó megállapodást, és az épületben lévő templomot, gyülekezeti termet, két lelkészi lakást és az irodákat átadja a budapesti egyházközségnek azzal, hogy azok egységes intézkedésekkel kezeltesse.

Ez évben is tartanak a világiak részére teológiai (30–60 fő) és gyülekezeti munkás, a lelkészek részére továbbképző tanfolyamot.

A papírhányra való utalással ajánlat történik az Unitárius Élet c. lapnak a „Szabadegyházak Szövetsége” kiadványaiba való beolvasztására, de ehhez az egyház hitelvi okok miatt nem járul hozzá. A hatósági rendelet értelmében a Városi Tanácsnak át kell adni az 1895. okt. 1-e előtti születési és halálozási anyakönyveket.

1952-ben előtérbe kerül a lelkészi utánpótlás kérdése. Ezt a kérdést a Köri Tanács „Egyházi és Vallástudományi Bizottság” létesítésével kívánja megoldani. Tehermentesítés céljából napirendre kerül a magyarkúti egyik beépítetlen telek értékesítésének kérdése. Kimondják, hogy az esperes-püspöki helynök ne legyen parókus lelkész. Az év folyamán sajnálatos módon nem folyik rendszeres vallásoktatás.

A nov. 16-i Köri Tanácsülés meghatározza a magyarországi anya-, társ-, leány- és szórványegyházközségek helyét. Anyaegyházközség Budapesten,

Debrecenben, Füzesgyarmaton, Hódmezővásárhelyen, Kocsordon és Pestlőrincen van, de ide sorolódik a Duna-Tiszaközi- és a Dunántúli Szórványegyházközség is. Leányegyházközségek Szegeden, Orosházán, Miskolcon és Pécs környékén vannak. Társegyházközség Dévaványa és Dunapataj. Szórványegyházközség egy van, Eger.

1953-ban sor kerül a Hőgyes Endre utcai épület államosítására. Az épület 25 %-a marad egyházi tulajdonban. A lelkészutánpótlás kérdése megoldhatóvá válhat a Debreceni Református Teológián. Javaslat születik az Egyházi és Vallástudományi Bizottság átszervezésére Unitárius Irodalmi Munkaközösség néven és a Nyugdíjintézetnek Önfenntartási alapra helyezésére. A Köri Tanács elrendeli „Vagyon-leltár” készítését.

1954-ben a Kormány nem lépteti életbe az *Egyezményben* foglalt 25 %-os támogatás csökkentését.

Javaslat születik a „központi irodának” a Nagy Ignác utcai épületbe való áthelyezésére. Márciustól júniusig a Dávid Ferenc Emlékév jegyében előadás-sorozat folyik. Az Egyházi és Vallástudományi Bizottság elfogadott új neve „Dávid Ferenc Teológiai Bizottság”. A 2. világháború után először történik beszámoló a cseh- és németországi, a holland, a svájci, az angliai és az USA-beli unitárius körök személyi változásairól.

1955-ben megállapítást nyert, hogy az államsegélyen kívül nincs az Egyháznak semmi jövedelme. Az év folyamán belsőemberi konferenciát rendeznek Magyararkúton. Határozat születik „Vallás- és egyháztörténeti Adattár” létesítéséről.

1956-ban a politikai eseményekre való tekintettel az egyházban Elnöki Tanács alakul Csiki Gábor, Ferencz József, Pethő István, R. Filep Imre, dr. Kozma Jenő és dr. Nyiredy Géza részvételével. Számbaveszik az egyházat ért veszteségeket.

1957-ben a lelkészi kar elégedetlen lévén Csiki Gábor esperes-püspöki helynök munkájával, és mivel túllépi a nyugdíj korhatárt és az Amerikai Unitárius Társulat vállalja nyugdíjának folyósítását, javasolja nyugalmába vonulását. A javaslatnak Csiki Gábor eleget tesz, de áldástalan, hosszú vitáknak veti meg vele alapját.

A Köri Tanács kimondja, hogy egyházunkban nincs életfogytanig tartó tisztség. Ennek érvényében választja meg az egyház új tisztikarát – 6 évre.

Esperes-püspöki helynök: *Pethő István.*

Köri jegyző: *R. Filep Imre,*

Főgondnok: *dr. Gálfalvi István és Ferencz József,*

Közügyigazgató: *Gyórfi István,*

Titkár-előadó: *dr. Nyiredy Géza,*

Pénztáros: *Miklós Károly,*

Számvevő: *Simon András,*

Jogtanácsos: *dr. Kozma Jenő.*

Az 1956-os események hatására az Egyház ruha- és élelmiszersegélyben részesül, az Amerikai Universalista Egyház, az Amerikai Unitárius Társulat és a Holland Szabadelvű Egyház részéről. Adományuk 90 %-ban használt ruhane-mű. Egyházi szolgálatra jelentkezik a szegedi származású, átmenetileg Erdélyben szolgált Kelemen Miklós lelkész.

1958-ban az Állam még mindig a teljes segélyt folyósítja. Kapcsolat létesül a lengyel unitárius és az indiai Brahma Samaj Egyházzal. A lelkészi munka előmozdítására a pestlőrinci és a hódmezővásárhelyi egyházközség „Dongó segédmotorkerékpárt”, Füzesgyarmat kerékpárt kap. A Nyugdíjtanács tagsági díját havi 10,- Ft-ban állapítja meg. Kimondják az egyházi törvények magyarázásának és értelmezésének szükségletelen, és a törvény betartásának szükségességét.

1959-ben az egyházi öfenntartás érdekében „Egyházi Közalap” létesül. Magyarúton lelkész konferenciát rendeznek. Határozat születik, hogy a lelkészek kötelesek havonta 1–1 egyházi beszédüket a főhatósághoz fölküldeni, hogy az bekötve fennmaradhasson az utókorra.

A 60-as évek jegyzőkönyvei hiányoznak.

1966-ban Pethő István püspöki helynök (kényszer)nyugalomba vonul. A „Lelkészi Kollégium” javaslata alapján az új -

esperes, püspöki helynök: *R. Filep Imre*,

köri felügyelő gondnok: *Ferencz József*,

főjegyző: *Bencze Márton*,

közügyigazgató: *Bajor János*,

számvevő: *Józan György*,

pénztáros: *Gyórfi István*,

jogtanácsos: *dr. Kozma Jenő*,

Teol. Intézet igazgató: *Gyórfi István*,

Állandó Vegyes Bizottság elnöke: *dr. Bartalis Ákos*.

Az új egyházvezetőség mindent elkövet az állammal való jó viszony mélyítésére, az egyházi törvények korszerűsítésére, és a külföldi kapcsolatok mélyítése érdekében.

1971-ben Zsinati főtanács tartására kerül sor (okt.). R. Filep Imre elhalálózásával időszerűvé válik az egyház újabb vezetőségének választása. Miután az állam hozzájárul a Magyarországon élő unitáriusok püspökséggé szerveződéséhez, az októberi Zsinati Főtanács az Állami Egyházügyi Hivatal előzőleges hozzájárulásával püspöknek a lelkészi képesítéssel rendelkező, jelenlegi főgondnokot, dr. Ferencz Józsefet választja.

Főgondnok: *Bartók Béla*,

főjegyző: *Bajor János*,

főgondnokhelyettes: *dr. Gyarmathy László*,

közügyigazgató: *Husztai János*,

előadó-titkár: *Becze Márton*,

pénztáros: *Mátéffy Géza*,

számvevő: *Józan György*,

jogtanácsos: *dr. Kozma Jenő*,

Teol. Int. ig-ja: *Gyórfi István*,

könyvtáros-levéltáros: *Szász János*.

Az 1972 utáni évekre a püspökség megerősítésére, a külföldi kapcsolatok fölvételére, a belmisszió fokozására tett lépések, valamint az állam és az

egyház fennálló kapcsolatainak mélyítésére tett lépések nyomják rá bélyegüket. Megünneplik az *Egyezmény* aláírásának 25 éves jubileumát.

1977-ben sor kerül a mai Magyarország területén a 2. püspökválasztó Zsinatra.

Az 1977. szept. 18-i Budapesten zajló püspökválasztó zsinat püspököknek – újabb 6 évre – dr. Ferencz József eddigi püspököt választja meg.

Főgondnok: *Bartók Béla*,

főjegyző: *Bajor János*,

közügyigazgató: *Husztai János*,

főgondnok helyettes: *dr. Gyarmathy László és Mikó István*,

előadó: *Bencze Márton*,

pénztáros: *Mátéffy Géza*,

számvevő: *Józan György*,

jogtanácsos: *Szent-Iványi Csaba*,

könyvtáros: *dr. Kaplayné dr. Schey Ilona*,

levéltáros: *Szász János és Kálnoki Kis Géza*.

Az egyház az Ökumenikus Tanács kiadványaihoz 1.000,- Ft-os adománnyal járul hozzá. Elhalálozott: Bartók Béla volt polgárdi lelkész Gabriella nevű leánya, székesfehérvári ingatlanát az egyházra hagyja.

1978-ban a püspök és a főgondnok az újesztendő alkalmával tisztelegő látogatást tesz az Állami Egyházügyi Hivatal elnökénél. Megtárgyalják az oxfordi kongresszussal, az angliai unitáriusok közgyűlésén való részvétellel kapcsolatos problémákat. Napirendre került a lelkészek nyugdíjügye és az Unitárius Élet c. lap terjedelem bővítésének aktuális kérdése.

Ez évben megemlékezés történik az 1927. évi 50 esztendővel ezelőtt zajló kolozsvári lelkészszentelő zsinatról, melynek 15 felszentelt lelkésze között volt dr. Szentiványi Sándor és dr. Iván László, mindketten Budapesten is szolgáló lelkészek.

Az ez évi Egyházi Képviselő Tanács előbb 3 gyülekezetet; a kocsordi, a hódmezővásárhelyi és a pestlőrinci gyülekezet problémáit tárgyalja le, engedélyezve a 2. világháborúban megsérült templomaik renoválását. Tudomásul veszi Gyallay Pap Domokos író, egyházi tanácsos leszármazottjainak az író kopjafasíremlék állítására vonatkozó kérését. Megelégedéssel nyugtázza a Kulturális Minisztérium illetékes ügyosztályának az egyházi levéltár elhelyezésének és feldolgozásának munkáját méltányoló elismerését. A püspök jelen van az Országos Béketanács parlamenti ülésén. A Protestáns Könyvesbolt vállalkozik az unitárius kiadványok eladására. A TIT Néprajzi és Művészeti Szakosztálya rendezte Kelemen Lajos unitárius erdélyi művelődéstörténész, egyházi főgondnok emlékezetét idéző gyűlés után egyházunk főlhívja a figyelmet Kelemen Lajos most megjelenő „Művészettörténeti tanulmányok” c. munkájára, kérve a szerző irodalmi értékű leveleinek az egyházi levéltárban való elhelyezését. A főgondnok részt vesz a prágai Keresztény Békekonferencián. Meglátogatja az egyházat a csehszlovákiai unitáriusok brünni gyülekezetének lelkésze: Mikota Milos, aki a Hőgyes Endre utcai összejövetelen (ápr. 16.) tolmácsolja a cseh unitáriusok köszöntését. A főgondnok részt vesz a Hazafias Népfront budapesti bizottságának székházában tartott (jún. 15.) papi békegyűlésén. Általános

emlékezés történik a debreceni templom 50,- és a kocsordi templom fölszentelésének 40. évfordulójáról. Az oxfordi IARF kongresszus hazai unitárius résztvevői az Unitárius Élet hasábjain számolnak be a konferencia lefolyásáról. Huszti János budapesti lelkész az Országos Béketanács a békemozgalomban végzett munkájáért „Emléklap”-pal tünteti ki. Az év végén elhalálozik Pethő István ny. püspöki helynök. Unitárius istentisztelet tartására kerül sor Frankfurtban.

1979-ben egyházunk jelen van az Ökumenikus Tanács munkájában, az angliai unitáriusok manchesteri főtanácsi ülésén, a hollandiai IARF Konferencián, Budapesten a Dávid Ferenc utcában (2. sz.) Dávid Ferenc emléktáblája leleplezésén, a MTA Irodalom.tud. Int-e Reneszánsz Kutató Csoportjának Baranya megyei siklói tudományos konferenciáján (máj. 15–19).

A siklói konferencia külföldi unitárius résztvevői tiszteletére fogadást ad az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke. A MTA közgyűlése (máj.) rendes tagjai sorába választ 2 unitáriust: dr. Borbély Samu ny. matematikai, és dr. Szent-Iványi Tamás állatorvostud.-i professzor személyében. Aug. 9-én lezajlik a Dávid Ferenc „Emlékév” jegyében rendezésre kerülő Zsinat, melynek küldöttsége tisztelegő látogatást tesz az Állami Egyházügyi Hivatalban.

1980-ban egyházunk részt vesz a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsülésén, az Országos Béketanács ülésén (jan. 18.), az Egyházak Világtanácsa képviselőinek 2. tanácskozásán, az IARF Unitárius Ifjúsági Világszövetség Klingsbergben (NSzK) tartandó nyári konferenciáján, a Nyíregyházán tartott (máj. 14.) Országos Irodalomtörténeti ülésen.

Az Egyház kiadja néhai dr. Varga Béla kolozsvári teol. tanár-püspök tanulmányát „Dávid Ferenc és az unitárius vallás” címen. Mozgalom indult „plusz 1 példány” címen az Unitárius Élet c. lap kiadási költségeinek fedezésére. A Magyar Népköztársaság kormánya helyt ad az Unitárius Egyház Zsinati Főtanácsa kérésének és az államsegélyt ez évben, a múlt évben juttatott összeg mértékében folyósítja.

Az Országos Béketanács Bartók Béla főgondnoknak az Országos Béketanács „Kitüntető jelvény”-ét adományozza és kitünteti a „Magyar Népköztársaság Zászlórendjével”. A XVIII. ker. tanács a pestlőrinci lelkész részére lakást és irodahelyiséget biztosít.

1981-ben a Hazafias Népfőnt VII. Kongresszusán egyházunk – a többi egyházzal karöltve – vállalja az országgyűlésben és a béke munkájában való részvételt. Képvisellete jelen van az Országos Béketanács ülésén, az IARF idei leydeni és Leeuwenkorsban zajló konferenciáján. Ez utóbbi püspökünket a végrehajtó bizottság tagjává választja.

Jelen vagyunk ez évben még a Maradons-i (Belgium) és a pécsi anyanyelvi konferencián. A Magyar ENSz Társaság Intéző Bizottsága püspököt a Bizottság tagjává választja. Az angliai Unitárius Egyház Szociális Békebizottságának elnöke, George Cox, okt. elején meglátogatja egyházunkat, és előadást tart a Nagy Imre utcai gyülekezeti terem októberi összejövetelén. Egyházunk támogatást ajánl fel a 100 éves Magyar Vöröskereszt munkájához.

1982-ben a Magyar Unitárius Egyház „Újlesztendei nyilatkozatá”-ban elítéli a nukleáris háború fenyegetését és állást foglal az egyenlő feltételek melletti

leszerlés mielőbbi megvalósulása mellett. Részt vesz a Világvallások Moszkvai Konferenciájának sajtótitkársági munkájában, a Hazafias Népfront Papi Békgyűlésein, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének az egyházi lapok és munkatársai részére rendezett tanácskozáson. Március 24–26 között egyházunkat meglátogatja dr. Eugene Picket, az amerikai unitáriusok országos elnöke, dr. E. Reves, a chichagói Unitárius Teológiai Akadémia dékánja és proff. dr. J. Mayer, a kanadai unitáriusok képviselője. Folytatódik a hódmezővásárhelyi templom felújítási munkálata. Elhalálozik Végh Mihály Kocsordon szolgáló lelkész. Az okt. 30–31-én tartó főtanácsi ülés fő témája a sajtó-szolgálat. Az Egyházi Irattár Barabás István néhai lelkész kézírataival gyarapodik.

1983-ban kiadásra kerül Szász János „Dávid Ferenc” munkásságát ismerető tanulmánya. Az idei Könyvhét Kálvin téren felállított protestáns könyvpavilonjában ismét árúsítanak unitárius kiadványokat.

Ez évben a püspököt – 75. életéve alkalmából – a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a „Magyar Népköztársaság Zászlórendjével” tünteti ki, a főgondnok pedig – 50 évvel ezelőtti mérnöki diplomája megszerzésének emlékére „arany diplomát” kap. Egyházunk felhívja a tanuló ifjúság figyelmét a Nagy Ignác utcai gyülekezeti teremben tartandó hittanórákra. Képviselteti magát az oxfordi rendes közgyűlésen. Az IARF nyári konferenciája résztvevői Budapestre és Debrecenbe látogatnak, hol az egyházközség lelkészei mutatják meg a város nevezetességeit.

Október 15–16 napjain az egyház Zsinatot tart Budapesten. Ezen 6 éves időtartamra újra választja püspöknek dr. Ferencz Józsefet.

Főgondnok: *Bartók Béla,*

főjegyző-püspökhelyettes: *Husztai János és Bajor János,*

főgondnok helyettes: *dr. Kiss József és dr. Nyiredy Szabolcs,*

a Teol. Int. ig-ja: *Szász János,*

közügyigazgató: *Bencze Márton,*

számvevő: *Latin György,*

pénztáros: *Balázs Károlyné,*

jogtanácsos: *dr. Szent-Iványi Csaba és dr. Jakab Jenő,*

könyvtáros: *dr. Kaplayné dr. Schey Ilona,*

levéltáros: *Szász János.*

A Zsinat nyilatkozatot tesz a Hazafias Népfront és az Országos Béketanács munkájában való részvétel tárgyában.

1984-ben az Országos Béketanács vezető testületébe beválasztják – alelnöki tisztségbe – Ferencz József püspököt. Lancasterben elhalálozik a magyarországi unitáriusok volt lelkész-elnöke Szent-Iványi Sándor. Meghívást kap az egyház az egyházi vezetők összejövetelére, az Országos Béketanács találkozájára (márc. 29.), az IARF Japánban rendezett Női Konferenciájára és a hyotai konferencia negyedik világgyűlésére. A Magyar ENSz-Társaság Intézőbizottsági ülésén felszólal Ferencz József püspök is. Dr. Goudoever proff. magyarországi látogatásakor részt vesz a Nagy Ignác utcai istentiszteleten és a Hőgyes Endre utcai gyülekezeti napon. A Budapesti Egyházközi Bizottság titkárául

választja Huszti János lelkészt. Csatlakozik egyházunk a Magyarországi Egyházak és Vallásfelekezetek Országos Találkozójának felhívásához (márc. 29.). Júniusban a püspök meglátogatja a debreceni és a kocsordi egyházközséget.

1985-ben a minisztertanácsi határozat értelmében az államsegélyt egyházunk részére is az 1984-ben juttatott összegnek megfelelő mértékben folyósítja. Ez évtől egyházunk teljesjogú tagja az Országos Béketanács Egyházközi Bizottságának. A Teológiai Intézet levelező tagozatot indít. Az egyház „Presbiteri Értekezlet”-én (jan. 24.) javaslat hangzik el az egyházfönntartás „illő mértékét” illetően.

Egyházunk részt vesz az Országos Béketanács első idei értekezletén, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának találkozóján (ápr. 10.), az Országos Béketanács győri nagygyűlésén, az IARF Utrech melletti regionális békekonferenciáján (szept. 19–25), a KBK ausztriai és magyarországi csoportjának háttérmenti találkozóján, a Vallások és a Béke Világkonferencia (WCRP) ez évi Nairobiban (Kenya) rendezett értekezletén, a Keresztények és a Zsidók Nemzetközi tanácskozásán, az Újságírók Országos Szövetségének egyházi lapok szakosztálya tájékoztatóján, Nagy-Britannia és Észak-Írország Unitárius és Szabadelvű Keresztény Egyházainak közgyűlésén.

Budapesten lezajlik az Országos Unitárius Ifjúsági Konferencia '85. Ez évben a püspök az Amerikai Unitárius és Universalista Egyház meghívására 3 hetet tölt az Egyesült Államokban. Kocsordon elvégzik a templomtorony felújítását. Megjelenik Török Tamás „A vértanú” c. unitárius témájú regénye. Az Unitarire Tag résztvevői előtt a főgondnok ismerteti az Unitárius Egyház történetét.

Dr. Nyiredy Szabolcs főgondnokhelyettest, a Kőbányai Gyógyszerárúgyár műszaki tanácsadóját a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Munka Érdemrend ezüst fokozatával tünteti ki. A „Baráti Kapcsolat” amerikai békecsoport előtt a püspök ad tájékoztatást az állam és az egyház közötti *Egyezmény* történetéről. Kiss Mihály, volt csókfalvi (Erdély) lelkész, aug. 24-én köszönt be a hódmezővásárhelyi egyházközség lelkészi állásába. Az idei Egyházi Főtanács helye a pestlőrinci gyülekezet temploma.

1987-ben az Országos Béketanács 11. Országos Konferenciája tagjai közé újra beválasztja a püspököt. Az ez évi Egyház Köri Tanács foglalkozik a protestáns egyházak közös nyilatkozatával, a három kötetes *Erdély története* c. munka unitárius vonatkozásaival és kijelöli az IARF nyári amerikai kongresszusának hazai unitárius résztvevőit.

Egyházunk képviselteti magát az angol unitáriusok ez évi Guilfordban tartandó közgyűlésén, az Egyházközi Békebizottság ünnepi közgyűlésén (jún. 2.), a Vallások Világkonferenciája a békéért európai csoportjának 2. konferenciáján. A főgondnok megemlékezik az 1. világháború olasz frontján elesett 10.000 magyar katonájáról. Jelen van egyházunk az Unitarinen Tag kongresszusán (szept. 25–27.), hol „a védettségek kérdése világunkban” témája kerül napirendre.

Az Egyházi Képviselő Tanács második évi ülése (okt. 30.) a kocsordi elektromos harmónium lopásának és a debreceni gyülekezeti terem renoválása kérdéseivel foglalkozik.

1988-ban sok erdélyi unitárius hagyja ismét el szülőföldjét. Ezeknek kérdésével a püspök az Unitárius Élet c. lap márc.-ápr.-i számában foglalkozik.

Hazahozzák és egyházunk szertartásával helyezik el a Farkasréti temetőben a néhai Bartók Béla zeneszerző hamvait (júl. 7.).

Grósz Károly miniszterelnök parlamenti tanácskozásán a meghívott püspök külföldi útja miatt nem tud részt venni. Levelében a kormány támogatásáról biztosítja a miniszterelnököt.

Az okt. 15–16. napján tartott Zsinati Főtanács a nyugalomba vonuló Ferencz József püspök utódjául Huszti János budapesti lelkészt választja meg.

Püspök helyettes: *Bencze Márton*,

főgondnok: *Bartók Béla*,

főgondnok helyettes: *dr. Nyiredy Szabolcs*,

közügyigazgató: *Orbókné Szent-Iványi Ilona*,

számvevő: *Fülöp Julianna* és *Kiss István*,

Teol. Int.-i ig.: *Szász János*,

Teol. Int. felügyelő gondnoka: *Mikó István*,

pénztáros: *Balázs Károlyné*,

könyvtáros: *dr. Kaplayné dr. Schey Ilona*,

levéltáros: *Szász János*,

jogtanácsos: *dr. Szent-Iványi Csaba* és *dr. Jakab Jenő*.

Ez évben a kocsordi egyházközség megünnepeli temploma építésének 50. évfordulóját.

Az Unitárius és Szabadelvű Ker. Ifjak nyári Rosdorfban rendezett konferenciáján hárman képviselik egyházunkat.

1989-ben Szinte Gábor unitárius festőművész egy újszerűen feldolgozott Dávid Ferenc képpel ajándékozza meg egyházunkat.

Egyházunk részt vesz a WCRP ez évi melbourne-i konferenciáján, az IARF frankfurti tanácsülésén, az aradi vértanúk kivégzésének koszorúzási ünnepségén és az IARF angol tagcsoportja Birnisughamben rendezett hétvégi konferenciáján.

Ismét megalakul a Magyar Cserkész Szövetség, melynek országos társelnöke dr. Nyiredy Szabolcs főgondnok helyettes. Kocsord új lelkészt kap Nyitrai Levente, Erdélyből áttelepülő atyafi személyében. Az egyházi titkár-előadói állást júniustól Kelemen Miklós szegedi lelkész tölti be. Az erdélyi menekültek segélyezésére érkező küldemények folyamatosan kerülnek kiosztásra.

1991-ben egyházunk részvételével zajlik le gr. Batthyány Ilona, Dáka község emlékünnepe, a Magyarországi Egyházak Okumenikus Tanácsának erdélyi Biblia adományozó körútja, az IARF Végrehajtó bizottsága közös összejövetele, az angliai Unitárius Egyház évi közgyűlése és Göncz Árpád köztársasági elnök egyházi vezetőkkel történő találkozása.

Ez év húsvét hétfőjén kerül sor a 345. sz. János Zsigmond Unitárius Cserkészcsapat ünnepélyes fogadalomtételére. A budapesti egyházközség szeptemberben tartja jubileumi ünnepségét – felújított templomában. Fűzesgyarmaton felavatásra kerül a kívül-belül megújított templom. Dunafüreden az egyház Egyházi Képviselő Tanács a május 18-i ülése határozata értelmében, egy 300

négyszögöles beépített telket vásárol egy leendő Szociális Otthon céljaira. Halottak napján ez évben is koszorú kerül a nagy unitárius halottak sírjára.

1991-ben a Protestáns Közművelődési Egyesület 6 unitárius atyafit választ be tagjai közé. Budapesten újra megalakul az Unitárius Ifjúsági Bibliakör. A Dávid Ferenc Egylet ünnepi ülése Orbán Baláznak és Kriza Jánosnak, néhai püspökének állítemléket. Az Egyház Köri Tanács (aug. 5.) megbízást ad a Teol. Int. új szervezeti szabályzata kidolgozására. Foglalkozik a Dávid Ferenc Egylet könyvkiadási tervével, a Kocsordon rendezendő Abrudbányai János emlékűnnep tervezetével, a vallástanítás újbóli beindításával, és elmarasztalóan ítélik az „elnökileg elintézett ügyek” folyamatos halogatásáért.

Szept. 30-án Huszti János püspök lemond püspöki és budapesti lelkészi állásáról. Az Egyházi Képviselő Tanács megadja felmentését. Ezen tanácsülés – ideiglenes jelleggel – főtitkári státuszt létesít, amelynek feladata az egyházi adminisztráció irányítása. Elrendeli számviteli szakember alkalmazását és tisztázza az „elnökség” fogalmát.

A Dávid Ferenc Egylet „Az unitarizmus és az ökumenia” tárgykörben tart ünnepi ülést. Az Unitárius Élet beszámol a „bereg-i szórvány” életéről.

1992-ben új formában jelenik meg az Unitárius Élet c. egyházi lap. A „Korond – Dunántúl” alapítvány pályázatot hirdet unitárius középiskolai tankönyv írására. Az Unitárius Egyházi Vezetők ez évben Budapesten rendezik csúcstalálkozójukat (márc. 19–22.). A Dávid Ferenc Egylet összejövetelén Bartók Béla emlékét elevenítik fel. Egyházunk részt vesz a holland remonstránsok máj. 3-i Rotterdami Konferenciáján. A budapesti egyházközség új lelkészt választ Orbókné Szent-Iványi Ilona személyében. Az Egyházi Képviselő Tanács dönt a Magyar Protestáns Biblia Tanács munkájában való részvétel, az ingatlanok visszaigénylése, a várható állami támogatás, a sajtófigyelő szolgálat és néhány egyházigazgatási kérdésben. Az egyházi titkár előadói állást áprilistól ifj. Bencze Márton tölti be. Megjelenik Török Tamás „Unitáriusok” c. könyve. Az októberi Egyházi Képviselő Tanács kéri a Teológiai Intézet felsőoktatási intézmények közé soroltatását és a hitoktatási csoportok növelését. A külügyi beszámoló az erdélyi anyaegházal történeti kapcsolatméllyítéséről tudósít. A gazdasági bizottság az 1988–89-es évekről közel 1 millió Ft gazdasági hiányról tesz jelentést. Huszti János volt püspök ellen fegyelmi eljárás indult az elszámolások megtagadása és más munkaköri mulasztások miatt. Győr önálló egyházközséggé alakul. Szegeden a József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke a 16–17. századi unitárius szellemi értékeivel előadássorozatban foglalkozik.

1993-ban elhalálozik Török Tamás, a Dávid Ferenc Egylet elnöke. Az ápr. 30-i rendkívüli Egyházi Főtanács a megüresedett egyházi tisztségek betöltéséről intézkedik. Jogalkotási programot fogad el és letárgyalja Huszti János volt püspök fegyelmi ügyét. Ennek eredményeként megerősíti II. fokon a fegyelmi bíróság határozatát.

A június 5-i Egyházi Képviselő Tanács elrendeli a volt püspök ügyének igazságszolgáltatás elé vitelét. Dr. Kozma Tamást felfüggeszti a Teológiai Intézetnél betöltött felügyelő gondnoki tisztségéből és megszünteti Egyházi Képviselő Tanácsi tagságát. Határozatot hoz a kolozsvári egyházi központtal

való kapcsolatmélyítésről. Az egyház nyilatkozatban határolja el magát az ún. „Egyesítő Egyház”-tól és annak szervezeteitől.

Az egyház a tordai országgyűlés 425 éves évfordulója tiszteletére konferenciát rendez, melyen meghívás folytán részt vesz többek között a Magyar Köztársaság elnöke is. A szeptemberi Egyházi Képviselő Tanács dönt a Huszti-féle szolgálati lakás kérdésében teendő lépésekről. Megtárgyalja az októberi konferencia előkészületeit. Dönt egyes parókiák felújítási igényeiről és egy egyházi címeres zászló készíttetéséről.

1994-ben az országgyűlési választások alkalmával a Magyarországi Egyházak Vezetői – köztük az unitárius püspökhelyettes is – lelképásztori üzenetükben fordulnak a választópolgárok felé, figyelmeztetve a választásokon való részvételre. Egyházunk szándéknyilatkozatot ad közre az erdélyi magyar egyházi iskolahálózat megteremtése tárgyában.

Egyházunk jelen van az IARF tanácsülésén. A március 26-i Egyházi Képviselő Tanács ülése kimondja, hogy Erdélyből lelkészt csak a Romániai Unitárius Egyház hozzájárulásával fogadhat. Magyarországon lelkész csak az lehet, aki a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán végez. Értékeli a múlt évről szóló lelkészi jelentéseket. Elismerését fejezi ki a hitoktatóknak eredményes munkájukért. Felkéri az Elnökséget ésszerűbb területi beosztás készítésére. Június 17-én elhalálozik Bartók Béla főgondnok.

A júliusi Egyházi Képviselő Tanács beszámol a Magyarországi Unitárius Egyház (MUE) gazdálkodásának és adminisztrációjának eredményeiről. Előkészítő intézkedéseket tesz a közeli Zsinati Főtanácsot illetően. Az Unitárius Élet főszerkesztői munkájával megbízza Bencze Franciska atyánkfiát. Bizottságot jelöl ki a Teológiai Int. Szabályzatának kidolgozására. Javasolja anyagi bázisok létesítését.

Elhalálozik Ferencz József volt püspök. A MUE csatlakozik a Magyarországi Ökumenikus Tanács Tagegyházi Világkiállítás rendező felhívásához. Ifjaink részt vesznek a Küküllődombon (Erdély) rendezett 4. Unitárius Ifjúsági Konferencián. Október 14–16 között megrendezik Budapesten a Teológiai Konferenciát „Unitárius Istenhitről” témakörben. Szeptemberben felavatják az új Dávid Ferenc emléktáblát, októberben (16-án) pedig az egyház zászlóját. Az IRF wallesi találkozásán 5 tagú küldöttség képviseli ifjainkat.

Az október 2-i Egyházi Képviselő Tanács részletes jelentést kér az egyházközségektől, a Dávid Ferenc Egylettől, az Unitárius Alapítványtól és az Unitárius Elettől. Szóba kerül az Unitárius Könyvesbolt, a locarnoi üdültetés és a leendő unitárius rendezvények kérdése.

A november 12–13-án tartott Zsinati Főtanács megválasztja az egyház új vezetését.

Püspök: *Bencze Márton*,
főgondnok: *dr. Murvai Sámuel*,
főjegyző: *Orbókné Szent-Iványi Ilona*,
Főgondnokhelyettes: *Mikó István*,
közügyigazgató: *Nyitrai Levente*,
főszámvevő: *Fülöp Júlia*,
jogtanácsos: *dr. Kaszai Csaba*,
könyvtáros és levéltáros: *Muszka Ibolya*.

Megjelenik a „Felekezeti egyházjog Magyarországon” c. könyv, melyben az unitárius egyházjogot dr. Lőrincz Ernő atyánkfia ismerteti.

Unitárius Alapítvány létesül.

1995-ben megkezdődik a MUE egyházközsegeinek bemutatása az Unitárius Élet hasábjain. Képviselőnk részt vesz a Gyulán rendezett 5. Magyar Ökumenikus Találkozón és az IARF Európai Koordinációs Tanácsa németországi – Bad-Bollban tartott – alakuló összejövetelén.

A július 1-i Egyházi Képviselő Tanács beszámol az egyház külügyi kapcsolatairól, a győri templomtelek és a hódmezővásárhelyi orgonaépítés jelenlegi állásáról. Dönt a szórványköltségek, a nyugalmazott lelkészek, és a lelkész özvegyek állami nyugdíjkiegészítéséről és a jövő évi Millecentenáriumi ünnepségen való részvételtől. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem közgyűlése (júl. 8.) tagjai közé választja ifj. Bencze Márton egyházi titkár-előadót. A Teológiai Intézet ez évi konferencia sorozata okt. 13–15. között kerül megrendezésre. Megalakul (szept. 30.) az Unitárius Ifjúsági Kör (UNIK), mely feladatául az unitárius ifjúság összefogását tekinti.

Az Egyházi Képviselő Tanács szeptemberi ülése beszámol a Heltai Gáspár Kft. tevékenységéről, a nyugdíjasok állami támogatásáról, az egyházi ingatlanokról, a magyarkúti ingatlan visszavásárlásáról. Támogatást szavaz meg a Duna TV és az Evangéliumi Színház részére. Szól a millecentenáriumi ünnepség leendő könyvkiadásáról. Az egyház részt vesz az 1956-os forradalom állami ünnepségén és koszorúzásán és a Protestáns Napok különböző központi rendezvényein.

Ennyi a mai Magyarország területén lévő Unitárius Egyház történetéből (1995-tel bezárólag).

Hogy a jövő mit hoz, még nem tudni. Bízunk benne, hogy a fennmaradás érdekében végzendő erőfeszítések megtermik gyümölcsüket és az Unitárius Egyház is betöltheti úgy Istentől, mint az emberektől kapott hivatását.

MIKLÓS KELEMEN:

AN ADDENDUM TO THE ESSAY ENTITLED "A HISTORY OF THE UNITARIAN CHURCH
ON (PRESENT-DAY) HUNGARIAN TERRITORY"

The history of the Unitarian Church has it on record that the Unitarian Reformation began in the year 1565. It was on the 20th of January of that year that Ferenc Dávid gave his first sermon in Unitarian spirit at the present-day St. Michael's Church in Kolozsvár (present-day Cluj).

The year of the foundation of the Unitarian Church was 1568. The Diet of Torda, in session between the 6th and 15th of January of that year, made possible for the Unitarian Church to come into being by ensuring religious toleration and liberty of conscience.

In the first period of its existence, the Church itself was mentioned under various names. The name "Unitarian" originates from the Latin word "unus" and means "a believer in unity". In this year, when the second religious dispute had taken place in Gyulafehérvár, Prince John Sigismund of Transylvania and the writer and printer Gáspár Heltai, known as "the general factotum of the Reformation" became supporters of the Unitarian Reformation. This started a process leading to the formulation of the articles of faith in their final form, to the development of the Church organization and to launching Unitarian propaganda.

In 1572, Prince István Báthori, succeeding to the throne after Prince John Sigismund's death, passed an act against the Unitarian Reformation. This act was directed against Ferenc Dávid in particular, who stressed in his doctrine Jesus Christ's human nature, and was thereby against worshipping Him. The Diet of Gyulafehérvár, held on 1 and 2 June 1579, in pursuance of the Act against the Unitarian Reformation, sentenced Ferenc Dávid to life imprisonment in a fortress, at a show trial, with the aim of "setting an example to others". He was imprisoned in the castle of Déva, and ended his life there on 15 November 1579.

In 1638, the commission of the Diet in session at Dés forced a new dogma upon the Unitarian Church, accused of Sabbatarianism. The new dogma obliged the Unitarians to worship Jesus as God, their ministers had to baptize in the name of the Father, the Son and the Holy Ghost, and their books on ecclesiastical matters had to be submitted to the office of the Prince's censor.

The Counter-Reformation, starting in 1691, intended to liquidate the Unitarian Church and, therefore, confiscated its schools and churches.

The 1781 Edict of Toleration allowed the Unitarian Church to continue its development. Between the years 1780 and 1811 38 new churches and schools were built. A book of theology in Latin by Bishop Mihály Szentábrahádi, designed for religious instruction and entitled "A summary of Christian theology according to the Unitarians", was published and László Suki's legacy made possible the erection of a third building for the Academy in Kolozsvár (present-day Cluj).

In 1821 relations were established with the English Unitarian Church. This allowed for future ministers to continue their studies abroad.

In 1839, the first printed history of the Unitarian Church was published under the title "The beginnings of Unitarianism in Transylvania". The education of ministers on a regular basis was started. A new curriculum and educational system were developed. The building of a Unitarian denominational secondary school was completed in Székelykeresztur. A theological journal was launched, under the title "Keresztény Magvető" (The Spreader of Christian faith). The collection of folk songs by Bishop János Kriza, "Briar roses", the account of Balázs Orbán's travels in the Székely land, Domokos Simén's theological works contributed to the great progress towards the goal of joining the main stream of Hungarian literature.

In 1879, in the tercentenary year of Ferenc Dávid's death, a commemoration was held. New Unitarian journals appeared in succession, in 1888 the *Unitárius Közlöny* (Unitarian Gazette), in 1905 the *Unitárius Egyház* (Unitarian Church), in 1907 the *Unitárius Szószék* (Unitarian Tribune), in 1910 the *Unitárius Keresztény Népnaptár* (Unitarian Popular Christian Calendar), in 1911 the *Egyháztársadalom* (Society of the Church). In 1910 the Women's Association was founded and, ten years later, the Unitarian Literary Society began its activity.

In 1988, the bequest made in Mózes Berde's "princely" testament offered the Unitarian Church the opportunity to build a College in Kolozsvár, which is still functioning.

Unfortunately, the development of the Unitarian Church was interrupted by the Treaty of Versailles, which dismembered Hungary. The Unitarian Church found itself on Romanian territory and was subjected to a Romanian ecclesiastical authority. The Unitarians who had decided to move into Hungarian territory had to develop organizational forms independent of their mother-church. The study "A history of the Unitarian Church on Hungarian territory" discusses the struggles of this still ongoing process.

TUSOR PÉTER

PETRI PÁZMÁNY EPISTULAE, ACTA NOTATIONESQUE INEDITA¹

Kevés olyan nagy alakja van a magyar történelem régmúlt évszázadainak, akinek mindennemű írásait akkora gondossággal gyűjtötték volna össze, mint a magyarországi katolicizmus mind a mai napig legkiemelkedőbb főpapjának, Pázmány Péternek. Közismert, hogy iratai nemcsak életrajzának, hanem közjogi tiszte, politikai szerepvállalása és kapcsolatai révén korának is elsőrendű forrásai. Nem feledkezhetünk meg stílusbeli értékükről sem. Néhány magyar nyelvű, ismeretlen levelének ItK-beli kiadása után az alábbiakban latinul írottakat teszünk közzé, mindenekelőtt a Pázmány-kutatás általi használatra.¹ Doktori disszertációnk előmunkálatai során eddig előkerült „Pazmaniana”-k eredetileg egy közleményt alkottak volna. Ilyen felosztásukat a terjedelmi korlátokon túl elsősorban a magyar szövegek irodalomtörténeti vonatkozása indokolta. De más szempontra is figyelhetünk. Pázmány, leveleinek megírásakor a címzettek nemzetisége, nyelvtudása, továbbá azok közjogi rangja, társadalmi helyzete, vagy éppen saját mondanivalója szerint választott a magyar vagy latin (kisebb részben az olasz) nyelv között. Ennek megfelelően a nyelvi különbözőség az ügyek sokfélesége ellenére főbb vonásaiban eltérő tartalmi jelleget is takarhat.

Az általunk már kiadott iratok különösen az egyházmegyéje birtokait kormányzó, jogait védő érsekre hozott újabb adatokat. Az alábbi levelekből a politikai-egyházpolitikai tematika emelhető ki. Sokszínűségükből következik, hogy szinte mindegyik más-más, külön tanulmányt igénylő problémát világít meg. Ezek részletes kidolgozására itt nincs lehetőségünk, talán nem is feladatunk. Miután az egyes ügyek hátterét jegyzetekben igyekeztünk felvázolni, az alábbiakban csupán rövid tartalmi áttekintést nyújtunk a lelőhelyek számbavételének kíséretében.

Reméljük, egyszer az általunk közzétett Pázmány-levelek az összkiadás után megjelentekkel és a bíboros még kiadatlan gazdasági instrukcióival, valamint a korábbi kutatások által összegyűjtött, de kéziratban maradt iratokkal együtt egy külön (pót)levelezéskötetben is napvilágot láthatnak majd.² Nem

1 Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől. Irodalomtörténeti Közlemények 100 (1996) 3. sz. p. 318–344. Jegyzetszinten itt tekintettük át a Pázmány-levelek filológia eddigi eredményeit. p. 318–319.

2 Gondolunk itt Galla Ferenc publikálatlan eredményeire és a következő utasításokra: *Instructio Provisoris Turociensis; Instructio pro Oenopola Selliensis; Instructio pro Teloniatore Districtus S. Crucis facta Tyrnaviuae, die 30. Aprilis A^{nno} 1622; Instructio Provisoris*

elégedhetünk meg csupán történeti adataik kiaknázásával, hiszen Pázmánynak ezek az írásai írói életművének teljes értékű részének számítanak, amint ezt már Hanuy kiadásának ismertetői is leszögezték.³

A pótlevelezéskötetet követhetné azután a válasziratok összegyűjtése, mivel a bíboros számos írása csak ezek ismeretében érthető meg. Ennek szükségességét szintén hangoztatta a század eleji kritika, és így talán majd megvalósulhat a már akkor jogos elvárás: a számos résztanulmány mellett egy korszerű, minden eddiginél részletesebb összefoglalás megszületése Pázmány életéről.⁴ Véleményünk szerint a szisztematikus kutatásoknak ebben az irányban kellene folytatódniuk illetve megindulniuk a majd évszázados szünet után.⁵ Különösen szép feladat lenne ez a bíboros nevét viselő egyetem történészei számára.

PÁZMÁNY „OPINIOI”

Az alábbi iratok közül mindenekelőtt az érsek politikai „opinio”-it kell megemlítenünk. Pázmány a közt érintő fontosabb kérdésekben általában az uralgó felszólítására nyilvánított írásban véleményt és nyújtotta be az Udvari Haditanácshoz, ritkábban a Titkos Tanácshoz, vagy esetleg magához a királyhoz. Elvértve még a kancellárnak is válaszolhatott. Ezeknek a Pázmány politikai nézeteinek, állásfoglalásainak megismerése szempontjából felbecsülhetetlen fontosságú iratoknak csak töredéke ismert. Óriási mértékű elkallódásukra abból következtethetünk, hogy a királyi véleménykérések fogalmazványai és sok eredeti is viszonylag nagy számban maradtak ránk. Pázmány érseksége idejéből ha nem is mindegyik hónapra, de igen sokra jut egy-egy ilyen irat.⁶ Említésre méltó megfigyelés, hogy a bíboros utódainak esetében (gondolunk itt elsősorban Lósy és Lippay primásokra) az ilyen felkérések száma csökkenő tendenciát mutat, még akkor is ha bizonyos évekre nagyobb mértékű iratpusztulással számolhatunk. Ez az apró körülmény szintén jól illusztrálja Pázmánynak az országos politikában vitt szerepét.⁷

Selliensis; Instructio Provisoris Viuariensis Anno 1616 data; Instructio Cellarii Vivariensis; Instructio Frumentarii Vivariensis; Instructio Provisoris Dregeliensis; Instructio pro Molitore Cremniciensi; Instructio Provisoris Tyrnauiensis; Instructio pro Comissariis ad visitanda bona Viuariensia missis Anno 1619 die 6 Aprilis; Instructio Decimatorum Frumentii; Instructio Decimatorum Vini.

3 Lukács József és Tauber Sándor. Religio 69 (1910) 25. sz. p. 399. illetve Hittudományi Folyóirat 22 (1911) p. 816–817.

4 Uo.

5 Arról, hogy milyen lehetőségek, pontosabban nehézségek adódnak a bíboros leveleinek tervszerű feltárásának folytatásában, előző közleményünkben szoltunk. L. az 1. sz. lábjegyzetet.

6 Az uralkodói fogalmazványok lelőhelye: Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Conceptus Expeditionum (A 35) Annorum 1616–1637. passim. Az eredetieké: Primási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Radicalia Capsa V. N° 517.

7 A bíboros politikai eszmerendszerével behatóbban Hargittay Emil foglalkozott: A politikai elmélet Pázmány tevékenységének háttérében. In Pázmány Péter emlékezete. Szerk.: Lukács László és Szabó Ferenc. Róma, 1987. p. 405–448. A politikus főpapra l. még Polgár László Pázmány-bibliográfiájának 14. fejezetét: A nemzetnevelő államférfi. Uo., p. 473–

Az opiniók sorában az érseknek Bethlen Gábor 1623 őszi támadása majd az ezt követő hodolini béketárgyalások kapcsán papírra vetett állásfoglalását olvashatjuk először.⁸ Minden eddiginél markánsabban mutatkoznak itt meg Pázmány fokozódó ellenérzései a fejedelem politikájával szemben. Az 1623 szeptember végéről, október elejéről keltezhető irat szerkezete Pázmány opinioinak klasszikus formáját tükrözi. A bevezetőben pontokba szedve felvázolja a kialakult helyzetet, érzékelteti súlyosságát, alpontokba foglalja az okokat és a várható következményeket. Majd megfontolásait alapul, „pro fundamento” véve tér rá a konkrét tennivalók hosszúságos taglalására. Tulajdonképpen ez a tényleges tanácsadás, ő maga ezt a részt nevezi „tenuis opinio”-nak, magyarul szerény véleménynek, vagy ahogy Pázmány mondaná: „vékony teccés”-nek. Előljáróban a bányavárosok megszállását, Fülel ostromát és különösen az erdélyiekkel szövetséges török csapatok Drégely körüli pusztításait kifogásolja, amely azért is érinthette érzékenyen, mivel a palánki uradalom érsekségének egyik legjobban jövedelmező birtoka volt.⁹ Az általa „sokszínű párduchoz” hasonlított Bethlen béketörésén felháborodik, vele minden tárgyalást feleslegesnek ítél, hiszen már annyi esküvel megerősített egyezséget írtak alá, hogy „ha azokat kitergetnénk, könnyen beteríthetnénk velük jó néhány asztalt, mégis semmit sem tartott meg belőlük a fejedelem, hacsak nem egy kis időre, míg a következő rebellióra elő nem készült.”¹⁰ Leszögezi, hogy Bethlen életében nem lehetséges a tartós béke Magyarországon, és halála után példája utódaira is hatni fog. Éppen ezért határozott fellépést sürget ellene: többek között szükségesnek tartja pápai pénzen tíz- tizenkét ezer lengyel katona toborzását, akik a fejedelmet – hátába kerülve – visszavonulásra kényszeríthetnék. Történelmi példaként a pun háborúkat, Hannibál esetét, akit Kartágó megtámadásával vontak el Róma alól, valamint az Erdélybe bevonuló Castaldo és Basta taktikáját hozza fel. A másfél hónappal később megkötött hodolini fegyverszünetnél formai kifogásokat hangoztat, sokallja Bethlen kívánságait, és megint csak nem fűz sok reményt a tárgyalásokhoz. Első olvasásra meglepőnek tűnnek Pázmány gondolatai. Meglepőnek olykor vitatott, mégis hitelesnek elfogadható, közismert politikai krédójának ismeretében, amely elismeri Erdély önálló állami létének a magyar nemzeti érdek diktálta fenntartását, valamint a fejedelemhez ekkoriban írt leveleit olvasva, ahol Bethlent megbékélésre inti, és közvetíteni igyekszik a háborús felek között.¹¹

Szűk fél év múlva (1624. március 7-én) már inkább hajlik a megegyezésre a császári tanács előtt, bár néhány korábbi érvét még fenntartja. Ismételten hangoztatja például Bethlen megbízhatatlanságát esküszegései miatt, a táma-

475. A kérdés általánosabb megvilágítására: *R. Várkonyi Ágnes*, *Politikai elmélet – politikai gyakorlat. Irodalomtörténet* 63 (1981) p. 399–413.

8 8., 9. sz.

9 Az uradalmat későbbi időszakból ismerteti: *Dóka Klára*, *Az esztergomi érsekség birtokai (1726–1895) Levéltári Közlemények* 66 (1995) 1–2. sz. p. 97.

10 „ut ys expansis, mensas aliquot tegere facile sit; nihil tamen horum obseruatum est a Betlenio, nisi ad tempus exiguum, intra quod se se ad futuram Rebellionem praeparabat”

11 1623. november 14-én és december 1-én. *Hanuy Ferenc*, *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek Magyarország hercegrímása összegyűjtött levelei. I–II. Bp., 1910–11. Petri Cardinalis Pázmány ... epistolae collectae. I–II. Bp., 1910–11., I. p. 362–364., 365–366.*

dása során történt pusztításokat, amelyek ismét megtörténhetnek. Továbbra is ragaszkodik a vármegyék visszaszerzéséhez, legalább a Tiszáig. S ha a fejedelem nem hajlandó engedményekre, a háború folytatását javasolja. Ekkor is ad gyakorlati tanácsokat: ugyancsak tizenkét ezer, immár nemcsak lengyelekből, hanem németekből is álló katonaság előretolását Fülekig, magyar csapatok kíséretében. (Szeptemberben még nem bízott igazán a magyar sereg használhatóságában! Tavaszra már kiderült, Bethlen támogatottsága nyomába sem ér a három-négy évvel azelőttinek.) Megint csak tanácsolja az előző század Magyarországán harcoló császári hadvezéreitől szerezhető tapasztalatok felhasználását.¹² Érdekességként vetjük közbe, hogy Pázmány nagyvonalú stratégiai elképzelésein túl apróbb részletekre vonatkozóan is adott tanácsot. Szeptember-októberi opinijában azt javasolja, hogy tartsák biztonságban az utakat és adjanak jó árat a gabonáért, és akkor nem lesz fennakadás a tábor ellátásában, márciusban pedig, hogy a sereg mozgékonyságának érdekében tartsák távol a nőket és más haszontalan népséget. Kérdés, hogy honnan merítette az érsek ilyen irányú ismereteit illetve tapasztalatait? (Egyébként utódánál, Lippay primásnál még inkább megfigyelhető az ilyen irányú érdeklődés. Az ő írásai szinte hemzsegnek a jobbnál jobb és olykor igen részletes hadászati elképzelésektől, amelyeket azután rendszerint sosem fogadtak meg.) Pázmány következetesen fenntartotta Bethlennel szembeni álláspontját annak második támadása idején, sőt majd 1626 októberében is támadó fellépést fog tanácsolni ellene.¹³ Vajon miben kereshetjük annak a látszólagos ellentmondásnak a feloldását, hogy az Erdélyhez sok szállal kötődő főpap mégis ilyen radikális lépéseket tartott szükségesnek Bethlen politikája ellenében, s hogyan magyarázható az alábbiakban olvasható 1623 szeptember-októberi opinio szinte szenvedélyes Bethlen-ellenessége – amely hangnem később ugyan mérséklődni látszik – valamint a hodolni megegyezés elítélése és az eközben a fejedelemhez írt békéltető levelek közötti szembeötlő különbözőség? Viszonylag könnyen magyarázható a primás felháborodása. Részint okozhatta ezt birtokainak ismételt pusztulása. Hiszen csak nemrég szervezte újjá az érsekség gazdálkodását az előző hadjárat után. Jövedelmeinek kiesése gátolhatta nagyszabású terveinek megvalósításában. Ne feledjük, hogy az alapítások java ekkor még hátravan! Másrészt mindenekelőtt Bethlen vádaskodása válthatta ki az érsek felháborodását. Pázmány 1623 szeptemberében, az uralkodóhoz írt levelében határozottan visszautasítja a fejedelemnek azt az állítását, hogy a háború az ő, mármint Pázmány augusztus elsején, Esterházy Miklósnak tett levélbeli megjegyzése váltotta volna ki.¹⁴ Pázmány és Bethlen kapcsolatának vizsgálója, Bíró Vencel mutat rá arra, hogy kettőjük viszonya a mindenkori politikai helyzet függvényében változott ugyan, ám az ellentéteken felülemelkedve mindig keresték egymással az összeköttetést.¹⁵ Bíró ezt levelezésük hangneméből

12 1624. március 7-én kelt opinioját kiadta: *Hanuy*, I. p. 372–376.

13 Uo., p. 540–543.

14 *Fraknói Vilmos*, Pázmány Péter és kora. I–III. Pest, 1868–1872. III. p. 361–362. Az érsek arról írt az országbírónak, hogy a birodalmi győzelmek hatását Erdély is meg fogja érezni. A leveleket l. *Hanuy*, I. p. 347., 351–353.

15 *Bíró Vencel*, Bethlen viszonya Pázmánnyal. Erdélyi Múzeum 31 (1914) p. 193–194.

ítelve egymás iránti kölcsönös nagyrabecsülésükkel indokolja. Ezen túl egyfajta politikai bölcsességről beszélhetünk, különösen az 1623. év eseményei kapcsán. Pázmány minden felindultsága dacára számolt háborús politikájának esetleges bukásával (amely az 1624. május 8-i bécsi béke megkötésével azután be is következett), nem akart elesni az események további befolyásolásának lehetőségétől. Tudatában volt annak, kapcsolatainak megszakítása az erdélyi fejedelemmel nem csak saját magának, az egész országnak hátrányos lehetne. Pázmány egyéb viszonylatokban is minden addiginál nagyobb mozgásteret igyekezett biztosítani a magyar politikában, követendő példát nyújtva ezzel a koraujkori magyar politikai kultúra számára.¹⁶ Mindemellett a probléma megoldását a törökkérdés adhatja. Pázmány és Bethlen alakították ki a királyi Magyarország és Erdély együttműködését a túlélés érdekében, és az érsek szükségesnek látta Erdély szuverenitásának fenntartását, ám a végső célt, a török kiűzését és az ország újraegyesítését – a nemzetközi politika realitásainak figyelemmel kíséretében, hiszen a leghosszabb európai háború éveit írjuk – Pázmány mindig szem előtt tartotta.¹⁷ Azért száll szembe kérelmelhetlenül Bethlen török támogatással indított támadásával, hangoztatja a fejedelem visszaszorításának szükségességét, – akár a hátába küldött lengyel csapatok segítségével is – nehogy a török befolyás alatt álló Erdély túlságosan megerősödve, a Porta hathatós támogatásával valósítsa meg az ország egyesítését. Ő nem lehetett biztos afelől, amit mi már világosan látunk, vagyis hogy ez a feladat meghaladta Erdély erőit. Fő kifogása: Bethlen „világosan és nyíltan török segítséggel rendelkezik”, ha nem előzik meg, „a tavasz beköszöntével számottevő tatár segítséggel újrakezdi a szörnyűséges, és számos ártatlan keresztényre pusztulást hozó folytonos háborúskodást”.¹⁸ Pázmány Erdély-politikájának lényegi vonására tapinthatunk itt rá. Az érsek a vallási kérdéstől függetlenül szükségesnek tartja a fejedelemséggel kapcsolatban a század elején kialakult status quo ideiglenes fenntartását, annak bármilyen oldalról történő megbolygatását ellenzi a Királyság és Erdély uniójára kedvező történelmi pillanat elérkeztéig. Ennek tükrében érthető meg, miért támogatta Pázmány különösen Bethlen István támadása idején a töröktől szorongatott protestáns I. Rákóczi Györgyöt, miért vetette latba befolyását a fejedelemért az udvarban, és miért sorol elő szinte minden lehetséges megoldást a betegágyánál őt felkereső Lippay kancellárnak Erdély szuverenitásának és Rákóczi uralmának biztosítására.¹⁹ Rákóczi támogatásában csak halála közelsége akadályozta.²⁰

16 Vö.: R. Várkonyi Ágnes, Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában. In *Europica varietas – Hungarica varietas*. Bp., 1994. p. 47.

17 *Szekfű Gyula*, Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. Budapest, 1929. p. 262.; R. Várkonyi, p. 53., 56.

18 „Clare, ac manifeste Turcas adjutores habet ... primo vere, numerosa Tartarorum multitudine bellum reddat, et diuturnum, et formidolosum, et innumeris innocentibus Christianis luctuosum.”

19 26. valamint a 27., 28. sz. Ide sorolhatók még a függelékben 2., 3., 4. sz. alatt hozott jegyzőkönyvi részletek is. Az iratok jegyzeteiben ugyan részletesen szoltunk róla, azonban itt is meg kell említenünk, hogy ez utóbbiak közül két forrás (26., 28. sz.) nem tekinthető szorosabban vett Pázmány-levélnak. Mégis – eltérően a függelékben hozott néhány, a Magyar Tanács üléséről készült jegyzőkönyvi részlettől – helyük inkább a Pázmány-iratok között van.

A királynak szóló irások között nemcsak országos jelentőségű ügyekben írottakat találunk. 1621 februárjában, bécsi száműzetése idején, sanyarú helyzetére való tekintettel arra kér engedélyt, hogy ezüstneműből pénzt verethessen, később pedig lázongó morvaországi jobbágyait akarja akár még fegyverrel is lecsendesíteni.²¹ Még 1619-ben Ferenczffy Lőrinc udvari titkárt a sági prépostságra ajánlja, mivel az úgymond „a papi állapotra fordította lelkét”.²² De nem csak kér. 1617-ben (volt?) rendtársainak tett ígéretét beváltva jár közben II. Mátyásnál a vranai perjelséghez tartozó bosjakovinai birtokok ügyében, miközben egy kis birtoktörténeti fejtegetésbe bocsátkozik.²³

Az iratok jelentős hányada Pázmánynak, mint egyházfőnek hivatali működése során keletkezett. Főként puszta formaszövegek, kevés egyedi tartalommal. Mivel azonban ezeket az eddigi kutatások számon tartották, mi sem mellőzhettük őket. Akad köztük kanonoki, főesperesi, nagypréposti kinevezés,²⁴ püspökszentelési bizonyítvány,²⁵ a kánoni vizsgálat során kötelező hitvallás vagyis a „*professio fidei*” kivételét tanúsító pár soros írás, valamint egy útlevél a római Collegium Germanico–Hungaricumba induló kilenc új növendék számára.²⁶ Megvan a Pázmány által letett, számára lelkiismereti problémát okozó bíborosi eskü szövege is.²⁷

Néhány missilis a Szentszékkal illetve a bécsi apostoli követtel való kapcsolattartásnak újabb emléke. Gesualdo nunciusról a fehérvári órkanonok kinevezésére vonatkozó jogát fejt ki, Rocci érseknél pedig Vinkovich pécsi püspök kánoni perének mielőbbi lefolytatását sürgeti.²⁸ A VIII. Orbánhoz és Francesco Barberini kardinálishoz 1634. február 11-én írt levelekben tesz először lépést Róma felé Simándi István erdélyi püspök megerősítése érdekében, Erdély lelkipásztori gondjainak megoldására.²⁹

Ha néhány kisebb irat ismertetését mellőzzük is,³⁰ még két levelet meg kell említenünk.³¹ Pázmány 1624. márciusában Pozsony városától, mint kegyúrtól oltárigazgatóságot kér az általa különben nem túlságosan kedvelt Telegdi János kalocsai érsek számára, amelyet az később el is nyert. 1626. július 14-én pedig védelmébe veszi három kamarai tanácsos előtt „*cubiculariusát*” azaz korabeli szóhasználattal komornyikját, aki egy asztaltársaságban szólalkozott össze kamarai tisztviselőkkel. Az érseki udvar alkalmazottainak hétköznapijai-

20 29. sz. Az 1637. március 9-én III. Ferdinándhoz intézett levél a bíboros halála előtt kilenc nappal kelt.

21 6., 25. sz.

22 5. sz. „*ad statum Clericalium animus adiecerit*”

23 1. sz.

24 14., 18., 20., 21. sz.

25 17., 24. sz.

26 16., 13. sz.

27 15. sz.

28 3., 19. sz.

29 22., 23. sz.

30 2., 4., 7., 10. sz.

31 11., 12. sz.

ról árulkodó életképet az érsek egy már-már tréfás megállapítással zárja: „Én is bizonytalán fájlalnám, ha megtudnám, hogy szolgálaim mód felett gyalázkodnának, jóllehet egyikük nyelvére sem rakhatok bilincset, sem lábamhoz nem láncolhatom szolgálmat, hogy mindig halljam, mit beszél.”³²

LELŐHELYEK

Vatikáni Titkos Levéltár³³

Államtitkársági Levéltár	
Bécsi Nunciatúra Levéltára	1 szöveg
Püspöki Processzusok	7 szöveg
Konszisztoriális Kongregáció Levéltára	
Püspöki Processzusok	2 szöveg

Magyar Országos Levéltár

Magyar Kancelláriai Levéltár	
Litterae Archiepiscoporum	2 szöveg
Transylvania	3 szöveg
Magyar Kincstári Levéltárak	
Magyar Kamarai Levéltár	
Litterae ad Cameram exaratae	1 szöveg
Magyar Kamara Archivuma	
Missiles	1 szöveg ³⁴

Prímási Levéltár

Világi Levéltár	
Acta Radicalia	4 szöveg
Acta Protocollata	1 szöveg

Egyetemi Könyvtár Kézirattár

Hevenessy Gyűjtemény	2 szöveg
Kaprinay Gyűjtemény	1 szöveg

Brünni Állami Levéltár

Dietrichstein Levéltár (G 140)	2 szöveg
--------------------------------	----------

Pozsonyi Városi Levéltár

1 szöveg

Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

1 szöveg

* * *

32 „Ego etiam certe dolerem si rescirem, quod mei seruitores citra modum exprobrarent, Quamuis nec linguam ulli vincire, nec pedi meo alligare seruitorem meum possim ut audiam semper, quid loquatur.”

33 Római kutatásainkat a „Pro Renovanda Cultura Hungariae” alapítvány „Diákok a tudományért” szakalapítványa, nagyobbrészt pedig a „Historia Ecclesiastica Hungarica” alapítvány támogatta.

34 Valamint egy másolatról már kiadott levél eredetijének rövid utóirata. L. 20/A. sz.

A iratokat eredeti helyesírásukkal hozzuk. A rövidítések feloldását technikai okok miatt – eredeti szándékunktól eltérően végül nem tudtuk kurzív szedés-sel jelezni, azonban az olvasó így is némi képet nyerhet a latin szövegek korabeli a írásának módjáról. Átírásuk ellenőrzésében Jankovich József, Molnár Antal és Pálffy Géza segítettek. A könnyebb érthetőség kedvéért a nem hivatali szövegeket le is fordítottuk. Fordításainkat Kőrösi Imre és Rhimer Zoltán nézték át. A szövegkritikai jelek magyarázata az ItK-beli levelek előszavában található a külön nem említett, de gyakran használt kézikönyvek elősorolásával együtt.

A jegyzetekben többször előforduló levéltári jelzetek rövidítéseinek feloldása:

ASV	Archivio Segreto Vaticano	
SS	Archivio di Segreteria di Stato	
ANV P	Archivio della Nunziatura di Vienna.	
	Processi dei Vescovi e degli Abbati	
CC	Archivio di Congregazione Concistoriale	
PC	Processus Canonici	
MOL	Magyar Országos Levéltár	
A 30	Magyar Kancelláriai Levéltár	Litterae Archiepiscoporum
A 35		Conceptus Expeditionum
A 57		Libri Regii
A 98		Transylvanica
E 229	Magyar Kamara Archivuma	Collationes Ecclesiasticae
E 683		Libri Dignitariorum
PL	Prímási Levéltár	
AS	Archivum Saeculare	
AR	Acta Radicalia	

1.

1617. j nius 5. után

II. Mátyás királyhoz

Felvázolja a vranai perjelséghez tartozó bosjakovinai birtok elidegenítésének történetét.

(Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár. Collectio Hevensiana tom. IX. fol. 156–157. – későbbi másolat)¹

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine Domine Clementissime.^a

In quantum ego maiorem quidem aetatis meae partem extra Patriam agens, per aliquot tamen discursus cum viris continuo in Patria degentibus habitos, cognitionem de bonis Bosiakovinis, nunc prae manibus Dominorum Comitum a Zrinio existentibus, memoria tenere possum, in tantum eandem hic Maiestati Vestrae Sacratissimae pro mea in Catholicam Religionem et Sacram Regni sui Hungariae coronam fide et obligatione brevibus expono.

Qualiter nimirum post cladem Mochaczianam, in qua Ludovicus Rex Hungariae infeliciter occubuit, paulo post Re^{everendissimus} et Mag^{nificus} Dominus Bartholomaeus Comes Dubicensis et Prior Auranae < ~~m~~ >, ² fato concessit. Cuius quidem mortem Nobilis Joannes Tahi Bonorum et Aulae ipsius Praefectus callide dissimulavit, et subticuit diu, donec videlicet ex omnibus, praefati domini sui castris et Arcibus (: quas plures et divisas, idem Primas Auranae in Regnis Croatiae et Sclavoniae habebat :) res omnes pretiosas, sed et Ecclesiasticas ex parte compilasset, ac pro se ipso vendicasset. Divo Ferdinando interea cum Joanne de Zapolia³ pro Regno Hungariae decertante, ac inter domestica Christianorum bella, Turca magnam partem Sclavoniae, et Croatiae armis sibi vendicante, idem Joannes Tahi partibus Joannis falso Regis adhaesit; ab eoque facile Prioratum illum, insignem adhuc tunc temporis dignitatem, pro filio Francisco⁴ caelibem vitam ducturo, impetrat et obtinet. Sed visa haud dubia fil inclinatione, aliam paulo post viam ingreditur; atque cum Comite Joanne de Zeinio, [!] de Nuptiis filiae eiusdem Helenae,⁵ cum praedicto filio suo Francisco contrahendis, paciscitur;⁶ partem Bonorum et Castrorum in Croatia eidem cedit; partem pro se retinet, ac vita quidem durante. Sed et post obitum fil eiusdem ex eadem Helena suscepti possiderunt, donec omnes var s casibus ex hac vita decesserunt. Inter quae bona Ecclesiastica Prioratus Auranae, etiam castellum Bosiakowina, in Regno Maiestatis Vestr^{ae} Sacratissimae Sclavoniae, et comitatu Zagradiensi habebatur cum suis pertinentiis.

Quae quidem bona postremus Stephanus Tahi, post partam insignem illam per Christianos de Turcis ad Sziszek victoriam, in Transylvaniam discedens, Sorori Margarethae Tahi, alias Relictae Generosi cuiusdam Orsyck, eiusdemque Sororis suae Genero Nobili Georgio Jankovich tradidit, et per manus assignavit.⁷ Post aliquot vero annorum decursus moritur in Transylvania praedictus Stephanus Tahi, pauloque post praenominatam Sororem ipsius Margaretam, cum Genero, Dominus Comes Georgius de Zrinio ex praenominatis bonis exturbat, eadem pro se occupat, ac per eandem occupationem nunc etiam fil eiusdem occupant et possident,⁸ Bona certe pura Ecclesiastica.^b

^a A szöveg előtt a következő mondat szerepel, talán Hevenesitől: „De Bosnakovina informatio”.

^b A másolat itt véget ér. Feltehetően már csak a záradék és az aláírás hiányzik.

¹ A levelet Hanuy nem vette fel gyűjteményébe, noha kétségkívül ismerhette, hiszen a környezetében található *Pazmanianákat* kiadta. (*Hanuy Ferenc*, Pázmány Péter főbarnok, esztergomi érsek Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei. I-II. Bp., 1910–11. Petri Cardinalis Pázmány ... epistolae collectae. I-II. Bp., 1910–11., I. p. 65–66., 68–73. II. p. 602.) Mégis szinte biztosra vehető, hogy a primás leveléről van szó, s nem csak amiatt, hogy lelőhelye az ő iratmások között található. Szerzőségére utal egyrészt a bevezetésben tett megjegyzése, hogy sokat élt külhonban, másrészt 1617. június 5-én, Pozsonyban kelt levele. Ebben egy zágrábi jezsuitának közbenjárását ígéri a bosjakovinai birtok visszaszerzésének ügyében. (*Hanuy*, I. p. 110.)

A címzett, II. Mátyás (†1619. március 20-án) 1608. jún. 26-tól haláláig Magyarország királya.

Pázmány történeti fejtegetése számos tévedést tartalmaz. A Tahy család felemelkedésére I. *Tahy István*, *Tahyak és azokkal rokon családok*. Bp., 1904.

² Dubica Pozsega vármegyében fekszik.

³ I. (Szapolyai) János (†1540. július 21.) 1510. november 10-től erdélyi vajda, 1526. november 11-től Magyarország királya.

⁴ Tahy Ferenc (†1573. augusztus 4.) 1535-től Pozsega vármegye főispánja, 1550–1552 között szigetvári várkapitány, majd dunántúli főkapitány, 1554-től haláláig főlovászmester. I. Ferdinándtól bárói rangot kapott.

⁵ Zrínyi Ilonának, a szigetvári hős nővérének Zrínyi János a testvére, apja pedig (szintén) Miklós volt.

⁶ A házasság valóban létrejött, a vranai perjel azonban Tahy Ferenc bátyja, János lett, aki 1535-ben pártolt végleg Ferdinándhoz. (Közben hol János király, hol Ferdinánd oldalán találjuk. Vö.: *Szalay László*, *Magyarország története IV.* Pest, 1865. p. 108.; *Magyar Országgyűlési Emlékek (1526–1606) I–XII.* Szerk.: *Fruknói Vilmos és Károlyi Árpád*. Bp., 1874–1917. I. p. 352.) A perjelség birtokait még Tahy János zálogosította el Zrínyi Miklósnak, aki Ferdinánd adományozása ellenére, hosszas pereskedés után sem engedte azt át Török Bálintnak, és így az már akkor családjá kezére került. (*Bessenyei József*, *Enyingi Török Bálint*. Bp. 1994. p. XVI–XVIII.)

⁷ Tahy Istvánnal a család nem halt ki. A tizenöt éves háború kezdetét jelentő sziszeki csata 1593. június 22-én zajlott. Tahy Margit férje valóban egy Orsich volt.

⁸ Zrínyi György (†1603. május 4.) 1567-től tárnokmester, 1593-tól zalai főispán. Fiai Miklós (†1625. március 24.) és György (†1626). Ez utóbbi 1622-től horvát bán, 1625-től főlovászmester.

[Fordítása:]

Legszentebb Császári és Királyi Felség, Legkegyelmesebb Uram.

Bár életem nagyobb részét a hazán kívül töltöttem, mégis a végig itthon tartózkodó férfiakkal folytatott néhány beszélgetés révén a mostanság a Zrínyi urak keze alatt lévő bosjakovinai birtokról szerzett ismereteimet amennyire emlékezetemben tarthatom, azokat annyira tárom fel most röviden Felségednek, a katolikus vallás és Felséged királyságának, Magyarországnak Szent Koronája iránti hűségemből és elkötelezettségemből.

Tehát: A súlyos mohácsi vész után, amelyben Lajos, Magyarország királya szerencsétlen módon életét vesztette, Bertalan úr, Dubica grófja és Vrana perjele eltávozott az élők sorából. Halálát javainak és udvarának prefektusa, egy Tahy János nevű nemes ravaszul titokban tartotta és sokáig elhallgatta, tudniillik amíg urának összes várából (ezekből Horvátországban és Szlavóniában igen sokat és gazdagot bírt Vrana perjele) minden értékes tárgyat, sőt részben még egyháziakat is összegyűjtött, és a maga számára eltulajdonított.

Mialatt az isteni Ferdinánd Zápolya Jánossal harcolt Magyarorszáért, és a keresztények beharcai alatt a török Szlavónia és Horvátország nagy részét fegyverrel megszerezte, ez a Tahy János Zápolyának, a törvénytelen királynak az oldalára állt, és őtöle a perjelséget, az akkori időknek még mindig fényes méltóságát, nőtlenül élni szándékozó Ferenc fia számára kieszközli és elnyeri. Ám látva fiának nem kétséges hajlamát, kevéssel később más útra tér, és Zrínyi János gróffal azon megállapodást köti, hogy Ferenc fia annak Ilona lányát feleségül veszi, a horvátországi javaknak és váraknak egy részét neki átadja, más részét maga számára élete végéig

megtartja. Ám ezeket fiának halála után is az Ilonától született utódok birtokolták, mígnem mindnyájan különféle okok folytán kimúltak ebből az életből. A vranai perjelség ezen egyházi javai közül való Bosjakovina vára is minden tartozékával, legszentebb Felsőged országában, Szlavóniában, Zággráb megyében.

Amely javakat pedig az utolsó Tahi, István a keresztényeknek a törökök felett aratott ama fényes sziszeki győzelme után Erdélybe távozván, nővérenek, Tahi Margitnak, egy bizonyos Orsich nevű nemesúr özvegyének és annak vőének, Jankovich György nemesnek adta át és az ő kezükre juttatta. Néhány év eltelte után pedig Erdélyben meghal Tahi István, és kevéssel később nővérét, Margitot vőével együtt Zrínyi György gróf az említett javakból kiforgatja, és azokat a maga számára elfoglalja, és ennek révén ezen tisztán egyházi javakat most is az ő fiai birtokolják és tartják megszállva.

2.

1618 körül (?)

Pázmány (?) feljegyzése az uralkodói jövedelmekről.
(Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár. Collectio Hevensiana tom. IX. fol. 158. – másolat)¹

Dominus Wenceslaus Kinsky praebuit mihi videndum Extractum quemdam ex tabulis Regni Bohemiae. In quo habetur: in Regno Bohemiae etiam fumos, vel Manschafft unum Millionem, et 82^m. Scriba Provinciae Austriae infra Onasum, Doctor Laudaco significat mihi, quod dum in Austria Contributiones fiunt pro 100^m, una Domus dat solummodo 13 denarios, Austria supra Onasum habet circiter 200^m fumos. Moravia 300^m fumos.

In Silesia fiunt contributiones a Millenis florenis, certa Summa, prout de impositionibus convenitur. Dominus Praeses a Burckhaus est eius sententiae, Superiorem et inferiorem Silesiam habere fumos 400^m. Vtramque Lusatiam 100^m fumos. Registrator et Perceptor Vtriusque Camerae Vngaricae dicunt, Regnum Hungariae habere plures quam 25^m portas, quaelibet porta facit 10 domos, ita ut una cum Croatia, et alijs Regnis constituat 300^m fumos.

In universum hac collecta, faciunt fumorum, seu aedium, duos milliones, septingentos et sexaginta unum mille; septingentos et quindecim. Regia Maiestas Hispaniae, accipit in regno Neapolitano annuatim a singulis fumis, 15 Carlinos, constituentes 3 florenos denarios 45. Maiestas Caesarea post speratam victoriam in istis regnis et provincijs, ad 8 aut 10 annos, huiusmodi contributionem ad exsolvendam militiam instituat, ut quilibet fumus Maiestati Caesariae in singulos Menses 12 cruciferos det, quod singuli etiam infimus Rusticus dare potest.

Nam si Colonus, aut uxor ipsius, uno vel duobus diebus agerentur, quolibet mense luquantur hunc censum. Constitueret autem haec contributio a superscriptis fumis singulis annis, 6 Milliones, et septuaginta quinque millia, septingentos 74 florenos 40 denarios Renenses. Penderentur a singulo fumo, quolibet anno florenos 2. denarios 24. In universa Bavaria nullus Mercenarius operarius est, qui Suae Serenitati, singulis annis 1 florenum pendere debeat: qui nam Muratores, aut alij opifices sunt, unum Tallicum Imperialem defensionis pecuniam dare tenentur.

¹ A datálatlan *pro memoria* feljegyzés a forrásban közvetlenül az előző levél után található. Feltehetően szintén Pázmányé, ugyanis a környező iratoknál is az ő egyes szám első személyű megjegyzései szerepelnek, és igen valószínű, hogy ezek az iratok a prímásnak egy azóta elveszett vagy lappangó, levélfogalmazványokat és napi feljegyzéseket tartalmazó gyűjteményéből kerültek lemásolásra. A kézirattár G 310. jelzet alatt található jegyzéke mind az előbbi iratot, mind a feljegyzést egyaránt Pázmánynak tulajdonítja. (23. fol.) Ugyanakkor, miként a fentiekben, a talán szintén Hevenesitől adott cím, „Consilium Practici cuiusdam Politici, quomodo sumptus bellici suppeditandi pro Sua Matte”, amely a fenti szöveget bevezeti, némi kételyt ébreszthet.

A datálás problémáját sem sikerült megoldani, csak találgathatunk: esteleg Pázmánynak a birodalom pénzügyeiben való tájékozódása alkalmából, a harmincéves háború kezdetekor készült jegyzeteit olvashatjuk.

[Fordítása:]

Wenceslav Kinsky úr átnyújtott nekem szemrevételezésre egy kivonatot a Cseh Királyság számadásaiból. Ebben az áll, hogy a füstpénz másképpen Manschaft a Cseh Királyságban egy millió 82 ezer. Ausztria Ennsen innen elterülő tartományának írnoka, doktor Laudaco az mondja nekem, hogy míg Ausztriában az adók 100 ezer körül lesznek, s egy ház csak 13 dénárt ad, az Ennsen túli Ausztria füstpénze hozzávetőleg 200 ezer. Morvaország füstpénze 300 ezer.

Sziléziában ezer-ezer forintnyi lesz az adó, biztos összeg, miként az [adó]kivetésekből kiolvasható. Bruckhaus előjáró úr azon a véleményen van, hogy Alsó- és Felső Szilézia füstpénze 400 ezer. Mindkét Lusatia 100 ezret jövedelmez. Mindkét Magyar Kamara pénztárosa és regisztrátora azt mondják, hogy a Magyar Királyságban több mint 25 ezer porta van, bármelyik porta 10 házat tesz ki, úgy hogy Horvátországgal és más [társ]országokkal együtt 300 ezer forintnyi füstpénzt fizet. A füstpénzek vagy házadók összeszámlálva két millió hétszázhatvanegy ezer hétszázötöt tesznek ki összesen. A spanyol királyi Felség a nápolyi királyságban évente 15 karlinust kap az egyes füstpénzek fejében, ez 3 forint 45 dénárnak felel meg. A császári Felség, a remélt győzelem után ezekben az országokban és tartományokban, 8 vagy 10 évre olyasféle adót vethetne ki a katonaság fizetésére, hogy bármely a császári Felségnek járó füstpénz az egyes hónapokra 12 krajcárt adjon, amit egyenként a legalacsonyabb sorban lévő paraszt is meg adhat.

Ugyanis, ha a jobbágyot vagy feleségét egy vagy két napra igénybe veszik, bármely hónapban megszerzik ezt a cenzust. Az említett füstpénzből hozna pedig ez az adó az egyes években 6 millió hetvenötezer hétszáz 74 rajnai forintot 40 dénárt. A füstpénz fejében egyenként bármely évben 2 forint 40 dénárt fizetnének. Egész Bajorországban egy fizetett munkás sincsen, aki ő fenségének ne tartozna évente egy forintot adni, akik ugyanis kőművesek vagy más mesteremberek, azok évente egy birodalmi tallért kötelesek védelmi pénz fejében leróni.

3.

Pozsony, 1618. június 18.

Ascanio Gesualdo bécsi pápai nunciushoz

Megkapta a nuncius levelét, amelyből értesült, hogy Herovich csanádi püspök panaszt emelt ellene a fehérvári érkanonokság eladományozása kapcsán. Kifejti, hogy ezt elődei nyomán cselekedte, s a csanádi püspök egyszer már eredménytelenül mozgatta az ügyet az akkori nuncius előtt. A pozsonyi és a székesi káptalanokban is az esztergomi érsek adományozza a prépostinál kisebb javadalmakat.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna vol. 169. fol. 139. r. v. – eredeti)¹

Illustrissime, et Reuerendissime Domine.

Accepi literas Illustrissimae, et Reverendissimae Dominationis Vestrae, quibus significat Reverendissimum Dominum Electum Episcopum Chanadiensem, et Praepositum Ecclesiae Albae Regalis² conquestum apud ipsam fuisse,

quasi vero ego, auctoritatem illius, in collationibus beneficiorum in Ecclesia Praepositurae illius fundatorum cuius scilicet auctoritatis hactenus in usu fuerit, abrogatam velim, supplicasse etiam, de aliquo opportuno juris remedio prouidendo, de committenda nimirum eius causae cognitione, et quod Illustrissima Dominatio Vestra, me inscio nihil eo in negotio voluerit determinare. Ago magnas gratias Illustrissimae Dominationi Vestrae, pro hac amoris in me sui significatione; Et ut ad rem breuiter respondeam, mihi certe ne in mentem quidem unquam uenit, alieni juris usurpatione, vel abrogatione auctoritatis cuiuspiam, jurisdictionem meam extendere.

Contuli, fateor, exemplo praedecessorum meorum, Custodiam Albensem, personae idoneae,³ et de Ecclesia benemeritae, sed huius collationis in usu fuere praedecessores mei, piae memoriae Olahus, Kutassi, et Cardinalis Forgach,⁴ testantibus Donationalibus ipsorum, ego si praedecessorum vestigys insisto, nemini sum iniurius. Mouerat quidem hanc ipsam quaestionem Dominus Chanadiensis, etiam aduersus praedecessorem meum bonae recordationis Dominum Cardinalem. Et quamuis etiam in praesentia Illustrissimi Domini de Marrha Nuncy tunc temporis Apostolici,⁵ negotium tractatum fuerit, non tamen cui Electus Chanadiensis, sed cui Dominus Cardinalis contulerat, in possessione, et usu Custodiae, ad obitum usque permansit.⁶

Sunt in Ecclesia Posoniensi, et Scepusiensi, Praepositi, et tamen beneficia utriusque Ecclesiae non Praepositi conferunt, sed Archiepiscopus Strigoniensis; quod hactenus in Albensi quoque Custodia fecerunt Archiepiscopi.

Et hoc est, quod in his occupationibus Illustrissimae Dominationi Vestrae literis respondere volui. Quam ut Deus felicem conseruet, ex animo desidero.

Datum Posony, ex Aula Archiepiscopali, die 18 Mensis Juny. Anno 1618.

[s. k.:]

Illustrissimae Dominationis Vestrae

Servitor addictissimus

Archiepus Strigoniensis m. p.

¹ A levelet említi és rövid tartalmi kivonatát adja *Vanyó Tihomér*, A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786. Bp., 1986. p. 194.

Az fehérvári érkanonokság betöltése körüli bonyodalmakat vázolja: *Juhász Kálmán*, A csanádi püspökség története 1608–1699. = Csanádvármegyei Könyvtár 29. Makó, 1936. p. 13–14.

A címzett, Ascanio Gesualdo, bari érsek 1613. július 1-től, konstantinápolyi pátriárka 1618. június 2-től, 1617–1621 között képviselte az Apostoli Szentszéket a császári udvarban. (*Patritius Gauchat*, Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series. Volumen Quartum. Monasterii, 1935. p. 110., 162.; *Walter Wagner*, Die Bestände des Archivio della Nunziatura Vienna bis 1792. Römische Historische Mitteilungen 2 [1957–1958] p. 83.)

² Herovich Mátyás (†1623. szeptember 1.) 1608. szeptember 6-tól csanádi püspök, kinevezése előtt Mátyás főherceg udvari papja volt. (*Juhász*, p. 7., 15.; ASV SS ANV P N° 4.) L. még *Hanuy*, I. p. 117., 133., 156.

³ Személye ismeretlen.

⁴ Oláh Miklós (†1568. június 14.) 1553. március 20-tól, Kutassy János (†1601 szeptemberében) 1597. január 22-től, Forgách Ferenc (†1615. október 16.) 1607. július 4-től esztergomi érsek. Pázmány egyéb hivatkozásai elődeire: Oláhra: *Hanuy*, I. p. 73., 251., 268., 311., 442., 451. Kutassyra: Uo., I. p. 151., 266. Forgáchra: Uo., I. passim, II. p. 132., 134., 374.

⁵ Placido de Marra, 1595. márc. 6-tól melfi érsek, 1612–1616 között volt apostoli nuncius. (*Gauchat*, p. 238.; *Wagner*, p. 83.)

⁶ Herovich jelöltje saját unokaöccse volt. (*Juhász*, p. 13.) Forgách kardinális Jankovich Andrást 1612-ben nevezte ki, érkanonokságát 1616-ig viselte. (MOL E 683 vol. 4. fol. 362.)

[Fordítása:]

Méltóságos és Főtisztelendő Uram.

Kézhez vettem Nagyságod levelét, amelyben tudatja, hogy a főtisztelendő választott csanádi püspök és fehérvári prépost úr panaszt tett Nagyságodnál, mintha bizony én meg akarnám szüntetni arra vonatkozó jogát, hogy a préposti egyházában alpított javadalmakat adományozhassa, amely jognak tudniillik eddig birtokában volt, emellett ügyének kivizsgálását s méltányos jogorvoslatot is kért, valamint hogy Nagyságod tudtom nélkül semmit sem kíván ezzel kapcsolatban határozni. Hálás köszönetet mondok Nagyságod irántam való szeretetének eme megnyilvánulásáért, és hogy a dologra röviden válaszoljak, nekem bizony sohasem jutott eszembe, hogy más jogának bitorlásával vagy érvénytelenítésével gyarapítsam hatalmamot.

Bevallom, elődeim példája nyomán eladományoztam alkalmas és érdemes egyházi személynek a fehérvári érkanonokságot, ám ennek az adományozásnak használatában voltak elődeim, az áldott emlékü Oláh, Kutassy és Forgách bíboros, amint azt adományleveleik tanúsítják, s ha én elődeim nyomába lépek, senkivel szememben sem vagyok méltánytalan. Bolygatta már ezt a kérdést a csanádi [püspök] úr elődöm, a boldog emlékü bíboros úr ellenében is. S jóllehet méltóságos de Mara akkori apostoli nuncius előtt is tárgyalták az ügyet, mégsem az maradt meg az érkanonokság birtokában és használatában haláláig aki a választott csanádi [püspöktől], hanem aki a bíboros úrtól nyerte azt el.

Találhatók prépostok a pozsonyi és a székesi egyházban is, mégis mindkét egyház javadalmait nem a prépostok, hanem az esztergomi érsek adományozza, mely dolgot eleddig a fehérvári érkanonoksággal is megtettek az érsekek.

Ez az, amit eme foglalatosságokban Nagyságodnak levélben megválaszolni akartam. Kit hogy Isten szerencsésen megtartsa, szívemből kívánom.

Kelt Pozsonyban, az érseki udvarból, június hó 18. napján, az 1618. esztendőben.

Nagyságodnak legodaadóbb szolgája

Esztergomi Érsek s. k.

4.

Vágsellye, 1618. augusztus 3.

Vágsellyei zsellérek kötelezettségéről

A zsellérek csak akkor tartozzanak adót fizetni a város védelmére, ha azt a polgárokra is kiróják.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Protocollata Protocollum U. fol. 292. – s. k. feljegyzés)

Dicunt quidem Coloni hoc olim fuisse,¹ sed certum est, quod ab annis pluribus id factum non est. Et nos anno 1618. die 3. Augusti declarauimus ciuibus, id in posterum non debere fieri. Nam Inquilini non sunt Coloni oppidanorum, sed Domini. Deinde quae ratio suadet, ut Inquilini pro subsidio publico hoc onus ferant, quod non ferunt possessionati? Itaque si quid pro omnibus publicis ab oppido imponetur, illud omnes ferant, iuxta ratam suam portionem, tam Inquilini scilicet, quam Ciues.

¹ Tudniillik, hogy a szántóföldet és rétet bfró zsellérek Vágsellye védelmének költségeire évi egy forintot fizetnek régi szokás szerint. Pázmány megjegyzését a város urbáriumának ezt említő részéhez fűzte. A vágsellyeiekre l. még *Hanuy*, I. p. 300., 301.

[Fordítása:]

Azt mondják némely zsellérek, hogy ez így volt egykor, ám bizonyos, hogy több év óta nem fizették. És mi 1618. augusztus 3-án tudomására hoztuk a polgároknak, hogy erre a későbbiekben sem lesznek kötelezhetőek. A zsellérek ugyanis nem a városbéliek jobbágjai, hanem az úri. Továbbá milyen megfontolás javasolja, hogy a zsellérek a közvédelemért olyan terhet viseljenek, amilyentől a birtokosok mentesek? Tehát ha a város a közügyek céljára valamit kiró, azt viseljék mindnyájan, saját részüknek megfelelően, tudniillik úgy a zsellérek, mint a polgárok.

5.

Pozsony, 1619. február 27.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri a Ruber Pál esztergomi kanonok halálával megürült [ipoly]sági prépostság Ferenczffy Lőrinc udvari titkárnak való adományozását.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Litterae Archiepiscoporum (A 30) Pázmány Péter levelei sine N^o fol. 5. – s. k. levél)¹

†

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas Domine Domine clementissim^{me}

Fidelitatis ac fidelium seruitiorum, deuotarumque orationum in gratiam V^{estrae} Maiestatis humillima oblatione praemissa.

Nota sunt Maiestati V^{estrae} Sacratissimae non solum diuturna ac fidelia seruitia Generosi Domini Laurenty Ferenczffy,² moderni secretarý Vngari Maiestatis V^{estrae}, uerum etiam mores integri, ac Sacerdote digna conuersatio. Cum igitur is ad statum Clericalem animum adiecerit, ac nunc per decessum R^{everendi} Domini Pauli Ruber³ Canonici Strigoniensis, exigua Praepositura Saghensis vacet, Maiestat^{em} V^{estram} demisse rogo, dignetur eidem hanc Praeposituram gratiose conferre. Deus Maiestat^{em} V^{estram} diu saluam ac florentem tueatur.

Posony 27 February 1619

Sacratissimae Maiestatis V^{estrae}

Humillimus Seruus ac Capellanus

Archi Episcopus Strigonien

[Kívül, más kézzel:]

Ad Consilium Hungaricum

¹ A levél a hátoldalán lévő pecsét tanúsága szerint 1898/42. sz. alatt került a Nemzeti Múzeum Levéltárába. Miután ennek egy részét a II. világháború után az országos levéltárba vitték át, a „törzsanyag robbantása” során helyezte el Iványi Emma a fenti sorozatban.

Ferenczffy sági prépostságából az érsek ajánlására sem lett semmi. Miután az uralkodó a Magyar Tanács elé utalta az ügyet, a javadalmat Majthényi László szerémi püspök nyerte el még az év folyamán és viselte haláláig. Egyébként a későbbiekben sehol sem lehet találkozni a titkár egyházi állapotr utaló megszólításával, így valószínű, kezdődő hivatásának nem lett folytatása. (*Kollányi Ferenc*, *Esztergomi kanonokok*. Esztergom 1900. p. 224.; MOL E 229 vol. 1. fol. 293–294.)

A címzett, II. Ferdinánd (†1637 febr. 15.) 1618 máj. 18-tól Magyarország királya.

² Ferenczffy Lőrinc (†1640) 1608. szeptember 25-től haláláig királyi titkár volt. Életére és működésére l. *Holl Béla*, *Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp., 1980. Pázmánnyal való kapcsolatára a bíboros levelezésében több adatot találunk. (*Hamuy*, I. p. 35., 207., 451., 506., 574., 744. II. p. 21., 73., 107., 155., 189., 191., 466., 490., 558., 608., 610., 687., 689., 751.)

³ Ruber (Veres) Pál (†1619. február 22.) 1589. december 25-től esztergomi kanonok, 1608. szeptember 30-tól sági prépost. (*Kollányi*, p. 193–194.)

[Fordítása:]

Legszentebb Császári és Királyi Felség, Legkegyelmesebb Uram.

Hűségem és hűséges szolgálataim s áhítatos imáim Felséged kegyelmébe való legalázatosabb felajánlása után.

Nemzetes Ferenczffy Lőrinc úrnak, Felséged mostani magyar titkárának nemcsak mindennapi és hűséges szolgálatai ismereteseleg Legszentebb Felséged számára, hanem sértetlen erényei és paphoz méltó viselkedése is. Mivel tehát ő a papi állapotra fordította lelkét, és most tisztelendő Ruber Pál esztergomi kanonok halála miatt a kicsiny sági prépostság üresedésben van, alázatosan kérem Felségedet, méltóztassék ezt a prépostságot neki adományozni. Isten felségedet sokáig tartsa meg egészségben és szerencsében.

Pozsonyban, 1619. február 27.

Legszentebb Felséged

Legalázatosabb szolgája és káplánja
Esztergomi Érsek

6.

Bécs, 1621. február 23.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri az uralkodót, a száműzetésében előállot anyagi nehézségeire való tekintettel engedélyezze, hogy negyven márkányi ezüstmű Brünmben pénzt verethessen.

(Moravský Zemský Archiv v Brně. Archiv Rod. Dietrichstein. (G140) c. 440. fol. 110.

– másolat)

†

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas Domine Domine Clementissime
Tertius iam annus uertitur, Clementissime Domine, ex quo Patria exclusus,¹
nullo omnino proventus percepi, sed in summis rerum difficultatibus, aegre memet, ac familiam Sacerdotesque indigentes sustentavi. Jam uero non tantum mobilia, quae mecum asportavi, consumpsi, uerumetiam aes alienum graue contraxi usque adeo, ut ab uno solum creditore diuersis uicibus, supra quinque millium florenorum debitum contraxerim. Cum igitur aliud iam nihil supersit quod exponam, supellectilem argenteam sacram et profanam debeo necessario exponere. Quocirca Maiestatem Vestram Sacratissimam humillime rogo, dignetur ex innata sua Clementia gratiosissime mihi concedere ut quadringentas argenti marcas, in Brunensi monetae cuspia officina, una cum lucro Camera conflari, ac cudi curari possim, eaque de re commissionem ad Ill^{ustrissimum} Dominum Cardinalem² expediri demandet. Quicquid a solutione debitorum, ex hac quoque pecunia supererit, libenter in obsequio et famulatu Maie-

statis Vestrae, expendam. Seruet Deus Maiestatem Vestram diutissime felicissime regnantem, et triumphantem. Benignum responsum expecto.

Sacratiss^{imae} Maiestatis Vestrae

Capellanus humillimus

Petrus Pazmany

Archieppus Strigoniensis

[Kívül:]

† Ad Sacratiss^{imam} Caesaream Regiamque Maiestatem Dominum Dominum Clementissimum. Supplex libellus Petri Pazmany Archiepiscopi Strigoniensis [Más kézzel:] 23. Februarii 1621

¹ 1619. szept. 14-én már Bécsben találjuk. (*Fraknoi Vilmos*, Pázmány Péter és kora. I–III. Pest, 1868–1872. I. p. 509.)

² Franz Dietrichstein (†1636) olmützi püspök, bíboros, morvaországi helytartó és titkos tanácsos.

[Fordítása:]

Legszentebb Császári és Királyi Felség, Legkegyelmesebb Uram.

Már a harmadik esztendő fordul, Legkegyelmesebb Uram, amióta a hazából elűzve semmiféle jövedelmet sem kaptam, hanem a legnagyobb nehézségek közepette, épphogy fenntartottam magamat, udvaromat és szűkölködő papjaimat. Már nemcsak ingóságaimat éltem fel, amelyeket magammal hoztam, hanem súlyos adósságot is felhalmoztam, olyannyira, hogy csupán egy hitelezőtől különféle alkalmakból több mint ötezer forint hitelt vettem fel. Mivel tehát már semmi más sem maradt, amiből költhessek, kénytelen vagyok szükségből egyházi és világi ezüstneműmet pénzzé tennem. Igen alázatosan kérem ezért Legszentebb Felségedet, méltóztassék született kegyelmességéből számomra legkegyelmesebben megengedni, hogy négyszáz márkányi ezüstöt a brünni pénzverdében, a kamara hasznával együtt beolvasztathassak és belőle pénzt verethessek, és adjon utasítást, hogy ebben az ügyben küldjenek megbízást a méltóságos bíboros úrhoz. Bármí, ami az adósságok megfizetése után ebből a pénzből megmarad, azt Felséged iránti engedelmességben és Felséged szolgálatában fogom elkölteni. Tartsa meg Isten Felségedet minél tovább boldog uralkodásban és diadalban. Várom kegyelmes választát.

Legszentebb Felséged

alázatos káplánja

Pázmány Péter

esztergomi érsek

7.

Sopron, 1622. június 11.

Ismeretlenhez

Javaslatait már felvetette [a királyi tanácsban], de Újvár és más helyek visszaszerzéséig fegyverben kell maradni. Biztatja tevékenységének folytatására, s kéri, írja össze a szenátorságra alkalmas németek és magyarok neveit.

(Magyar Országos Levéltár. Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma Missiles (E 204) 34. cs. Pázmány Péter levelei. – s. k. levél)¹

†

Domine Honoran[d]e. Haec Cuncta ego iam proposui maiori ex parte, sed uisum fuit in consilio, expedire ut parum supersedeatur donec Viuar, et alia quaedam loca recuperentur.² Gratissima mihi [es]t insinuatío talium rerum, pergat etc. et in posterum quoque similia suggerere, qu[a]m primum melius

habuerit, coram de his agemus. Interim colligat nomina aliorum et praesertim Germanorum, qui digni essent ordine senatorio, nec tamen Vngaros negligat. Et pro plur[imis] poterit idoneos [i]nserat in Catalogum [Senatus] et Sua Maiestas³ hoc a me quaesivit, an sint tot Catholici etc. Valeat

Ex hospitio, 11. Junj 1622.

Archi Eps Strig.

¹ Pázmány ezt a levelét dátumából kikövetkeztethetően a soproni országgyűlésről írta. A részére küldött levelek közt azonban nem találtam meg, kinek az írására válaszolhat, így a közelebbi értelmezés megoldhatatlannak tűnik.

² Alsó-Magyarország Bethlen által történt kiürítése a nikolsburgi béke (1622. január 6–7.) értelmében tavaszra megtörtént, a királyi biztosok Kassán, március 13-án kezdték meg ezirányú tárgyalásaikat. Az érsekújvári „vitezleo nep” például már április 16-án az érsektől kért engedélyt lovai legeltetésére. (PL AS AR Classis X. N° 196. 4. cs. 166–167. fol.) A prímás talán az akkori országgyűlésen aktuális problémára, a Bethlen által eladományozott birtokok visszaszolgáltatására célozhat. Vö.: *Fruknói*, II. p. 24–29.; 1622. évi VII. tc.

³ II. Ferdinánd.

[Fordítása:]

Tiszteletreméltó Uram. Mindezeket én már nagyobbreszt javasoltam, ám a tanácsban jónak látták azon utasítást adni, hogy kevésbé még maradjanak fegyverben, amíg Újvár és némely más helyek is vissza nem kerülnek. Igen kedves nekem az ilyen dolgokról való tudósítás, folytassa, stb. és arról személyesen fogunk intézkedni, hogy hasonló dolgokat a jövőben is mielőbb, jobban tudjon véghezvinni. Eközben gyűjtse össze másoknak, s különösen azoknak a németeknek a neveit, aki méltóak lennének a szenátusi tagságra, ám a magyarokat se hagyja ki. És ha sokak helyett tudni fog alkalmasakat, illessze a szenátus névsorába, ő felsége is kérdezte tőlem, vajon van-e annyi katolikus stb. Isten éltesse.

Vendégségből, 1622. június 11-én.

Esztergomi Érsek

8.

Pozsony, 1623. szeptember 25. és október 3. között

A császári hadi- (vagy a titkos) tanácsnak

Számos érv alapján sürgeti a Bethlen elleni határozott fellépést, s részletesen kifejti erre vonatkozó elképzeléseit.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Transylvanica (A 98) Acta Bethleniana fol. 93–96. – eredeti)¹

†

Breuis Opinio circa praesentes motus Ungariae per Bethlenium² excitatos.

Pro fundamento totius meae Opinionis, Haec quae sequuntur, tanquam certa praesupponi debent.

Primo. Principem Betlenium, pacta conuenta, ac fide Christiana mediante confirmata violasse notorium est: Nam <ex> literis ad Liberas Ciuitates, ex Arce Szenderő die 25. Septembris datis³ constat ipsum omnibus promissionibus, ac obligationibus Caesareae Maiestatis⁴ factis, sese liberum pronunciare, et per summam calumniam, ac iniustitiam Caesari imputare culpam violati foederis. Praeterea: Armato Exercitu Ditiones Imperatoris longe lateque de facto

inuasit, Arces partim vi, partim deditioe coepit, [!] et nunc Filekium, validum Ungariae propugnaculum, et Auri argentine fodinarum antemurale de facto graui obsidione ipsemet in persona premit. Ad haec adscitis Turcarum auxilijs, per ipsos, Arci Nouigradiensi adjunctum Oppidum bene populosum defacto exuri fecit, magna innocentum^a Christianorum turba in diram seruitutem abducta. Tractum etiam Dregely Palank Passae Bosznensi⁵ in praedam dedit, qui immani barbarie longe lateque populatus omnia, senes ac inutiles contrucidauit coeteros omnes utriusque sexus, una cum rebus omnibus in perpetuam captiuitatem abduxit. Denique, ut appareat Betlenium nullo modo pacem seruare uelle, in eo Tractatu, qui nunc Nouizoly peragitur: Primo loco illud a Maiestate Caesarea postulat, ut Palatinum Regni Hungariae⁶ Sua Maiestas statim capite plecti jubeat, licet nullam idoneam huius postulati causam dare possit.

Secundo. Omnino pro certo ponendum est: frustra laborari si per Tractatus aliquos stabilis cum Betlenio pax et tranquilla securitas procuretur: Nam cum Betlenio jam sexta vice tractarunt, et consulerunt Suae Maiestates,⁷ bis Tyrnauiuae, semel Pragae, semel in oppido Karoly, ac nunc denique Nouizoly.⁸ Et per hos Tractatus, tam multa Jurisjurandi Diplomata a Betlenio accepta sunt, ut ys expansis, mensas aliquot tegere facile sit; nihil tamen horum obseruatum est a Betlenio, nisi ad tempus exiguum, intra quod se se ad futuram Rebellionem praeparabat. Sperari itaque non potest, quod Pardus iste uarietatem suam mutare uelit.

Unde, tametsi aliquid cum illo transigi posset, illud tamen non fieret absque grauissimis dispendys, et detrimento authoritatis Suae Maiestatis, Deinde hoc totum durabile non esset, et nisi Sua Maiestas perpetuo Milite armato ictus istius expectaret, inopinata aliqua ac celeri inuasionem Betleny grauissimum toti Christianitati damnum inferri posset. Et etiam pacato tempore subditi Suae Maiestatis partim spe, partim donatiuis illecti titubarent. Quocirca, pro certissimo habendum est, nunquam uiuente Betlenio Pacem in Ungaria stabilem futuram. Quin, et si ipse moreretur, quilibet Successor, ipsius Exemplo practicas in Ungaria continuabit, nisi semel serio castigetur haec toties iterata perfidia.

Tertio. Bellum hoc a Betlenio excitatum, nullo modo existimandum est leue, ac minime periculosum: Nam in primis. Clare, ac manifeste Turcas adjuutores habet. Deinde ipsos Hungaros miro artificio sibi deuincit; partim libertate depraedationum, partim confictis odiosis criminationibus in Caesaream Maiestatem, partim, obtentu cuiusdam antiquae libertatis, et Regiae dignitatis in gentem Hungaricam reportatae, partim alys mille et quotidie nouis artibus.

Ad haec: Ratio belli gerendi, quam Betlen cum Germanica natione hucusque secutus est, ac deinceps quoque secuturum se palam profitetur, Bellum hoc valde perplexum reddit. Neque enim ipse confligit unquam aperto Marte, cum robusto ac statario Germano Milite, sed solita celeritate castra fatigabit, pabulationes prohibebit, Annonae subuectionem retardabit, fame denique Exercitum eneruabit. Ad haec: Verendum est, Ne Jagendorfium, et Comitem Thuriannum⁹ pauco, sed expedito Milite comitatos, in Morauiam ac alias Prouincias expediat, et vel ob ademptionem bonorum, vel ob egestatem desperatos undi-

que colligant, ac vires Imperatoris necessario distrahant. Denique si per hanc h̄yemem spacium Betlenio concedatur, res suas per varios Tractatus confirmandi, verendum est ne, primo vere, numerosa Tartarorum multitudine bellum reddat, et diuturnum, et formidolosum, et innumeris innocentibus Christianis luctuosum.

His veluti fundamentis praesuppositis, tenuis mea opinio haec est.

In primis: Sine leuis Armaturae militia, Bellum hoc perfici non posse, mihi dubium non est: Nam siue celeritatem Exercitus hostilis considero, siue grauis Armaturae Germanicae tarditatem specto, siue pabulandi ac conuectionis Annonae rationem habeo, clare animadverto: in locis praesertim patentibus ac campestribus nihil sine leui armatura effici posse. Deinde, video Ungaris contra Ungaros parum tuto fidi posse. Idcirco: Et Croatis, et maxime Polonis Equitibus opus esse iudico: Existimarem igitur, et Suae Maiestati adlaborandum, et Suam Sanctitatem¹⁰ instantissime requirendum esse, ut decem, vel duodecim millia Polonorum conducerentur. Hi, nequidem in Ditiones Suae Maiestatis introduci deberent, se a tergo vel Transyluaniam, vel Ungariam superiorem inuadere, ac Betlenium retrahere, quem magno passu Militari subsequeretur Exercitus Suae Maiestatis, et omnino bellum transferendum esset in ditiones Betleny. Certe: Romani in eo bello, quo nullum magis formidabile gesserunt, eo ipso tempore, quo Annibal Romam obsidebat, per auersam portam validum Exercitum Carthaginem misere, belloque in Africam translato, plenam statim victoriam reportauere, quam in Italia nunquam reportarant. Itaque resoluendum est: non defensionum tantum, sed offensionum etiam bellum cum Betlenio gerendum esse, nec penes Danubium haerendo bellum trahere, sed Exemplo Georgy Basta¹¹ ac aliorum Ducum, qui tempore Ferdinandi primi¹² bello praeerant, in ipsam Transyluaniam penetrandi, et ita omnia ordinandi, ut antequam anno sequenti, totis viribus Turca accurrat, res Hungariae componantur, ne postea cum multis simul hostibus sit decertandum, et immenso sumptu bellum trahatur. Nec diffidendum de Dei bonitate, quae et justae causae adesse solet, et perfidiam vindicare, adeoque (nisi Diuina iudicia arcanum aliquid statuerint) Morali ac prudenti iudicio dictante, omnino sperandum sit, validum hunc Suae Maiestatis Exercitum, accedente Polonorum diuersione, victoriam reportaturum, nisi cunctatione, et inutili mora, generosi Militum impetus frangantur.

Praeterea. Ungarorum quoque hac Expeditione ratio habenda est: nam tametsi multorum fides lubrica sit, praesertim A catholicorum, multi tamen memores fidelitatis, praestabunt officium, quamprimum Exercitus Suae Maiestatis aderit. Nam, cum intelligant se solos contra Betlenium frustra niti, si viderint Exercitum, cui imitantur, sponte accurrent, qui vero titubarent, y metu quoque cogendi essent. Nam profecto, nisi aliqua securitas adhibeatur, nihil boni fiet.

Quamobrem. Censerem ego necessarium, ut Sua Maiestas edicto patenti reuocaret omne suos subditos, quicumque penes Betlenium sunt, sub poena confiscationis Bonorum ac vitae, qui intra quindecim dies a data Edicti non redirent.

Deinde: Censerem Necessarium, ut jussu Suae Maiestatis Dominus Palatinus iuberet, ys potissimum, quorum fides suscepta est: Quales sunt Caspar

Illyeshazý, Franciscus Reuay, Viszkelety, Pograny¹³ etc. ut statim in persona ad Castra Maiestatis Suae venirent, alias ipsos pro hostibus habendos. Quod si vel, qui penes Betlenium sunt, non redirent, vel qui vocarentur, non venirent, Supremus Marschalcus Campi¹⁴ ad requisitionem Fisci Suae Maiestatis, Bona illorum occupari, ac ex ys campestrum Commeatum conuehi faceret.

Nulla modo Sua Maiestas persuadere sibi patiatur, ut ulli Plenipotentiam det ad conferenda bona Rebellium, sed hanc auctoritatem sibi reseruet. Multae inordinationes hoc modo declinabuntur. Itaque iudicarem ego consultius ut Dominus Praefectus Camerae Hungaricae,¹⁵ penes Dominum marschalcum adesset et huiusmodi rebus inuigilaret.

Insurrectio Comitatum, qui nondum a Betlenio occupati sunt, urgenda est. Sed in eo non magnum fundamentum collocandum; Dilabentur enim intra mensem, ac proinde consultius existimarem, si cuilibet Comitatus certus numerus Militum per illos exsoluendorum imponeretur: Plus enim utilitatis adferrent Milites, etsi numero pauciores, stipendiary tamen et constantiores.

In Annona procuranda praecipuus labor erit, quae tamen procurari poterit: Primo. Ex bonis Rebellium. Secundo. Palatinus singulis Comitatus imponet, quantum qualibet hebdomada panis, ac aliarum rerum subministret gratis, quantum item pro pecunia. Tertio. Magistro Annonariae Germano practicus aliquis Ungarus adiungendus erit, qui coemptionem et vecturam Annonae iuuabit.

Quarto. Si in Castris precium tolerabile rerum soluetur conuectarum, et itinera tuta conseruentur, magnam Commeatus copiam conuehent in castra.

Vltimo. Cauendum erit, ne incendys ac direptionibus Exercitus grassetur, sicque iram Dei, et odium Prouincialium colligat; potissimum vero fidelium Suae Majestatis ratio habenda erit, ne illorum bona vastentur.

[Kívül, más kézzel:]

†
Opinio Reverendissimi Domini Archiepiscopi

[Más kézzel:]

Super Bello Principis Bettleny

^a Vélhetően főnévi használatban szerepel.

¹ Az irat keletkezése a benne szereplő szeptemberi dátum és besztercebányai tárgyalások lezárultának időpontja közé tehető. Hogy Bethlen 1623. évi hadjáratáról van szó, azt alátámasztja Fülek és Nógrád ostromának, valamint a boszniai pasának az említése is. Vö.: *Fraknoi*, II. p. 72–77. A hadműveletek erdélyi területre való áttételének gondolata röviden szerepel a primás eszidőtájt az uralkodóhoz írt levelében is. (1623 ősze. *Hunuy*, I. p. 352. Eredetije: MOL A 98 Fasc. 8. N° 83. fol. 343/a–344.) Az sem véletlen, hogy a hadsereg utánpótlása a fentiekben ilyen nagy teret nyer, hiszen az érsek borból és gabonából ekkoriban jelentős készleteket halmozott fel eladásra. (Levele II. Ferdinándhoz. Pozsony, 1623. szeptember 27. *Hunuy*, I. p. 357–358.) Az aláírást nélküli felterjesztés írnoka azonos például az 1623. november 25-én kelt levelével, valamint az Esterházy Miklóssal 1624. november 25-én írt felterjesztésével. (*Hunuy*, I. p. 364–365.; *Gulla Ferenc*, Újabb kiadatlan Pázmány-levelek. Regnum 1942–43. p. 310–311.)

² Bethlen Gábor (†1629. november 15.) 1610-től Csík- Gyergyó- és Kászonszékek főkapitánya, 1613. október 23-tól erdélyi fejedelem.

³ Bethlen 1623 szeptember végén valóban Szendrőn tartózkodott. Vö.: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1879. p. 391–393.

⁴ A fejedelem mellé rendelt török segélyhadak szerdárja Deli Ibrahim boszniai pasa volt. Vö.: Török-Magyar Államokmánytár I. Szerk.: *Szilády Áron, Szilágyi Sándor*. Pest, 1868. p. 400–401.

⁵ Thurzó Szaniszló (1576. július 24. – 1625. május 1.) 1614-től szepesi főispán, 1618. július 15. – 1622. május 16-ig főpohárnokmester, majd haláláig nádor. L. még *Hanuy*, I. passim, II. p. 4., 542.

⁶ II. Ferdinánd

⁷ II. Mátyás és II. Ferdinánd

⁸ Nagyszombat, 1615. április-május, 1617. július-augusztus; Prága 1617. február-március; Nagykároly 1619. március; Besztercebánya 1623. szeptember-október. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (a továbbiakban: EOE) Monumenta Comititalia... (1540–1699) I–XXI. köt. Bp., 1875–1898. Szerk.: Szilágyi Sándor VII. köt. passim.) Pázmány felsorolása feltűnően hiányos. Következő év március 7-én kelt felterjesztésében helyesebben már kilencszeri tárgyalást említ. (*Hanuy*, I. p. 372.)

¹⁰ VIII. Orbán – Maffeo Barberini – (†1644. július 29.) pápa 1623. augusztus 6-tól.

¹¹ Giorgio Basta császári hadvezér (†1607) albán származású olasz zsoldosvezér, 1597-től császári szolgálatban Magyarországon és Erdélyben harcolt. Korának jelentős hadügyi teoretikusa.

¹² I. (Habsburg) Ferdinánd (†1564. július 25.) 1526. december 16-tól Magyarország királya.

¹³ Illyésházy Gáspár (†1648) Bethlen fő támasza a Felvidéken, 1609-től Liptó és Trencsén vármegyék örökös, 1626-tól haláláig Árva főispánja. L. még *Hanuy* I. p. 589., 610. II. 96., 97., 107., 110., 186., 685., 687.; Révay Ferenc (†1656) 1622-től haláláig Turóc vármegye főispánja. L. még *Hanuy*, II. p. 96., 98., 145.; Vizkeletyre *Hanuy*, I. p. 542.; Pográny Istvánra *Hanuy*, I. p. 378., 395.

¹⁴ Hieronymus Caraffa, Montenegro márkija, császári hadvezér. „Don Hieronymus Caraffa, Marchio de Monte Nigro, Eques habitus S. Jacobi, Sacrae Caes. Mattis Generalis, Locumtenens et Camerarius Ser^{mae} Infant. Dnae Isabellae Supremae Aulae Praefectus, Consiliarius Bellicus Flandriae, Collateralium in Neapoli et Capitaneus Generalis Equitatus in Sicilia etc.” (MOL A 98 Fasc. 8. Ad N^{um} 70. fol. 838.) L. még *Hanuy* p. 360., 363., 376.

¹⁵ Horváth Gáspár (vegliai, †1624. július) királyi tanácsos, 1618-tól a pozsonyi kamara prefektusa.

[Fordítása:]

Rövid vélemény a Bethlen által előidézett magyarországi felkelésről.

Véleményem egészének alapjául az itt következő bizonyosságokat kell előrebocsátani:

Először. Nyilvánvaló, hogy Bethlen fejedelem a megkötött és keresztényi esküvéssel megerősített egyezményeket megsértette: amint ugyanis a szabad királyi városokhoz Szendrő várából, szeptember 25-én írt leveléből ismeretes, szabadnak nyilváníttja magát minden császári felségnek tett ígéretről és kötelezettségtől, sőt nagy gyalázzal és méltánytalansággal a császárra hártja a szövetség megtörésének vétkét. Mindemellett a császár uralma alatt álló területeket szélteben-hosszában fegyveres sereggel feldúlta, várait hol ostrom, hol megadás révén hatalmába kerítette, s most Füleket, Magyarország eme fontos erősségét, az arany-, ezüstmányák előbástyáját személyesen szorongatja. Ezekhez járul még, hogy a törökök segítségét magáénak tudva, a nógrádi várhoz tartozó népes mezővárost velük felégettette, az ártatlan keresztények nagy tömegét keserű szolgasorsra juttatta. Drégelypalánk vidékét is a boszniai pasának adta zsákmánnyul, aki szélteben-hosszában mérhetetlen barbársággal mindent elpusztított, az öregeket és magatehetetleneket legyilkolta, az összes többi férfit és nőt minden ingóságukkal együtt örök szolgaságba hurcolta. Végül úgy tűnik, Bethlen a most folyó besztercebányai tárgyalásokon semmiképpen sem akarja a békét megmenteni: ámbár követelésének elfogadható indokával nem tud szolgálni, első helyen mégis azt kívánja a császári felségtől, hogy a Magyar Királyság nádorát tüstént fovesztésre ítéltesse.

Másodszor. Teljesen biztosra lehet venni, hogy hiábavaló a Bethlennel való szilárd béke és háborítatlan nyugalom érdekében tárgyalásokon fáradozni. Már hatodik alkalommal tárgyaltak ugyanis és tanácskoztak ő felségeik Bethlennel, kétszer Nagyszombatban, egyszer Prágában, egyszer Nagykároly városában, és végül most Besztercebányán. És ezeken a tárgyalásokon annyi eskü-okmányt fogadott el Bethlen, hogy ha azokat kitergetnénk, könnyen betéríthetnénk velük

jó néhány asztalt, mégis semmit sem tartott meg belőlük a fejedelem, hacsak nem egy kis időre, míg a következő rebellióra elő nem készült. Így tehát aligha remélhető, hogy e párdúc változtatni akarna sokszínűségén. Ezért bárha lehetne is vele végezni valamit, az mégsem lenne ő felsége tekintélyének kára és sérelme nélkül, továbbá az egész nem lenne tartós, és hacsak ő felsége állandó fegyveres katonasággal nem vigyázná támadását, váratlan és gyors inváziójával az egész kereszténységnek komoly károkat okozhatna. Még békeidőben is meginognak ő felsége alattvalói, ha reménytel és adományokkal hitegetnék őket. Ennélfogva bizony állítható, hogy Bethlen életében sosem lesz tartós béke Magyarországon. Sőt, ha ő meg is halna, példája nyomán bármelyik utóda folytatni fogja a zavarkeltést Magyarországon, hacsak egyszer eme annyiszor ismétlődő csalárdság el nem nyeri méltó büntetését. Harmadszor. Semmiképpen sem szabad azt gondolni, hogy ez a Bethlen által indított háború jelentéktelen és cseppet sem veszélyes. Először ugyanis. Világosan és nyíltan török segítséggel rendelkezik. Továbbá a magyarokat csodálatraméltó ügyességgel nyeri meg magának: hol a rablás szabadságával, hol a császári felség ellen koholt vádakkal, hol holmi ősi szabadság elnyerésével és a királyi méltóságnak a magyar nemzetre való visszaszállásával, hol ezernyi, nap mint nap más, új eszközökkel. Ezekhez járul még, hogy az a harcmodor, amelyet Bethlen a német nemzettel szemben eleddig követett, és mint nyíltan vallja, az elkövetkezőkben is követni fog, ezt a háborút szerfölött áttekinthetetlenné teszi. Sohasem fog ugyanis az erős és kitartó német katonasággal nyílt küzdelemben megütközni, ám annak táborát a szokásos serénységgel fogja zaklatni, a takarmányozást lehetetlenné teszi majd, a gabona szállítását meg fogja nehezíteni, s végül a hadsereget kiéhezéttéssé legyengíti. Ráadásul attól is félni kell, nehogy Jagendorft és Thurn gróftól kevés, de ütőképes katonaság kíséretében Morvaországra és más tartományokra küldje, s egybegyűjtsék mindenhol az akár javaik elvesztése, akár a nélkülözés miatt reményüket veszítettek, és így szükségképp elvonják a császári erőket. Végezetül, ha Bethlen különféle tárgyalások révén haladékot nyer sorai rendezésére ezen a télen, tartani kell attól, hogy a tavasz beköszöntével számottevő tatár segítséggel újrakezdje a szörnyűséges, és számos ártatlan keresztényre pusztulást hozó folytonos háborúskodást.

Ezeket mintegy alapvetésül előre bocsátva, vékony tetszésem a következő:

Először. Nem kétséges számomra, hogy ez a háború könnyűfegyverzetű katonaság nélkül nem folytatható. Ugyanis akár az ellenséges hadsereg gyorsaságát veszem figyelembe, akár a nehézfegyverzetű németek lassúságát szemlélem, vagy a lovak legeltetésének és a gabonaszállításnak szempontját mérlegelem, világosan kitetszik számomra, hogy könnyűfegyverzetűek nélkül semmit sem lehet elérni, különösen nyílt tereken és mezőkön nem. Továbbá látom, hogy magyarok ellenében magyarokban aligha lehet teljesen megbízni. Ezért úgy ítélem, hovárt, s nagyobb részt lengyel lovasokra van szükség. Gondolnám tehát, hogy ő felségének fáradoznia kellene abban, és ő szentségét is állhatatosan kérni kellene, hogy tíz- vagy tizenkétezer lengyelt toborozzanak. Ezeket nem az ő felségét uraló területekre kellene irányítani, hanem hátulról Erdélybe vagy Felső-Magyarországra kellene vonulniuk és így Bethlen, akit ő felsége hadserege nagy távolságból nyomon követne, visszavonulásra kényszerülne, és a háború teljességgel áttehető lenne a fejedelem országra. Bizonyos, hogy a rómaiak abban a háborúban, amelynél rettenetesebbet sohasem viseltek, éppen abban az időben küldtek erős sereget a hátsó kapun keresztül Karthágóba, amikor Hannibál Rómát ostromolta, és a háború Afrikába való áttétele után azonnal akkora győzelmet arattak, amilyent azelőtt Itáliában sohasem. Tehát Bethlennel szemben nem védekező, hanem támadó háború viselése mellett kell dönteni, és a hadműveleteknek nem kell a Dunához igazodniuk, hanem Basta György és más vezérek példája nyomán, akik I. Ferdinánd idején hadat vezettek, magába Erdélybe kell vonulni, és mindent úgy végezni, hogy mielőtt a következő évben a török minden erejével segítségül jönne, Magyarország ügyei rendben legyenek, nehogy azután egyszerre számos ellenséggel kelljen megküzdeni, és mérhetetlen költséggel háborút folytatni. S nem szabad kicsiny hitűnek lenni Isten jósága felől, amely az igaz ügyekben meg szokott mutatkozni, és az álnokságot számon kéri, sőt (hacsak az isteni ítélet valami felfoghatatlant előre el nem rendelt) morális és bölcs ítélettől vezetve joggal kell remélni, hogy ő felségének ez a hadserege győzelmet fog aratni a lengyelek beütésének segítségével, hacsak habozással, hasztalan késlekedéssel a katonák eredményes lendülete meg nem törik.

Emellett a magyarokra is számítani kell ebben a vállalkozásban, ugyanis, jóllehet sokaknak ingatag a hűsége, s különösen igaz ez a protestánsokra, mégis sokan fogják hűségükről el nem feledkezve teljesíteni kötelességüket, mihelyt ő felsége hadserege megjelenik. Ugyanis, mivel

tudják, hogy maguk egyedül Bethlen ellenében hasztalan erőlködnek, ha látnának hadsereget, melyet kövessenek, tüstént csatlakoznának, akik pedig ingadoznak, azokat a félelem is kényszerítené. Mert valóban semmi jó sem fog történni, hacsak valamennyi biztonságot nem kapnak.

Szükségesnek tartanám emiatt, hogy ő felsége pátenstben hívja vissza mindazon alattvalóit, akik Bethlennél vannak, kilátásba helyezve javaik és életük elvesztését, amennyiben az edictum kiadását követő tizenöt napon belül nem térnének vissza.

Továbbá szükségesnek gondolnám, hogy ő felsége utasítására a nádor úr megparancsolná azoknak, akiknek hűsége leginkább kétségbe vontható: ilyenek Illyésházy Gáspár, Révay Ferenc, Vízkelety, Pográny, stb., hogy azonnal jelenjenek meg személyesen ő felsége táborában, máskülönben ellenségnek kijáró bánásmódban lesz részük. Hogyha akár azok, akik Bethlennel tartanak, nem térnek vissza, akár azok, akik felszólítást kaptak, nem jelennek meg, javaikat a tábori főmarsall ő felsége kincstárának megkeresésére foglaltassa le, és azokból biztosítsa a hadsereg utánpótlását.

Semmiképpen se hagyja magát ő felsége arra rávenni, hogy teljhatalmat adjon bárkinek a lázadók javainak adományozására, hanem ennek jogát tartsa fenn a maga számára. A jövőben számos rendellenességnek lehet így elejét venni. Tanácsosabbnak tartanám tehát, hogy a kamarai prefektus úr a marsall úr mellett tartózkodnék, és nagy gondot fordítana az ilyesfajta dolgokra.

Sürgetni kell azoknak a vármegyéknek a felkelését, amelyeket Bethlen még nem szállt meg. Ám nagy jelentőséget nem szabad tulajdonítani nekik, egy hónapon belül ugyanis hasznavehetlenné válnak, s ezért tanácsosabbnak gondolnám, ha az egyes megyékre meghatározott számú katona fizetése háramlana. A kitartó zsoldoskatonák több hasznot hajtának, még ha számszerint kevesebben is vannak.

Külön munka lesz a gabonáról való gondoskodás, amely azonban mégis megoldható lesz. Először. A lázadók birtokairól. Másodszor. A nádor hagyja meg az egyes megyéknek, egy adott héten mennyi kenyert és más élelmet szolgáltatassanak ingyen, és mennyit pénzért. Harmadszor. A német élelmezési biztos mellé egy rátermett magyart kell majd rendelni, aki a gabona vásárlását és szállítását segíteni fogja.

Negyedszer. Ha a táborban elfogadható árat fognak fizetni az odaszállított árukért, és az utak biztonságosak maradnak, a táborban igen bőséges lesz az ellátás.

Végezetül, óvakodni kell attól, nehogy a hadsereg útját gyűjtogatások és fosztogatások kísérjék, és így az Isten haragját és az otlakók gyűlöletét vonja magára, leginkább pedig ő felsége híveinek érdekét kell nézni, nehogy azoknak javai kárt szenvedjenek.

A főtisztelendő érsek úr véleménye

Bethlen fejedelem háborújáról.

9.

Bécs, 1623. november 18. után

Előterjesztés a Bethlennel való fegyverszünetről

Felsorolja a megegyezést akadályozó fejedelmi követeléseket: tizenegy vármegye és a bányavárosok átadását, az uralkodó háborús készülődésének leállítását, valamint a fegyverszünet korai nyilvánosságra hozatalát. Nehézséget lát abban, hogy a nádor ez utóbbinak megerősítésére kezességet vállalt, tart attól, hogy Bethlen csak időt akar nyerni.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Transylvania (A 98) Acta Bethleniana fol. 158–159. – fogalmazvány)¹

Difficultates in tractatu hoc.

1° Quod de facto praeter illos Comitatus 7 quj antea fuerunt illi datj,² 11 integri Comitatus, una cum mineralibus [?] et montanis Ciuitatibus de facto illi concedantur cum antea nonnisi post longissimos et difficiles tractatus aegre 7 Comitatus illi concessj sint, licet grauiores causae intercederent illos Comita-

tus concedj utpote restitutio Coronae depositio tituli <Regij>³ restitutio Confiniorum etiam cjs danubjanorum.

2° Quod concludunt intra istud tempus nullam praeparationem bellj a Sua Maiestate fieri posse, ut scilicet celeri suo apparatu Imperatam Imperatoriam Maiestatem opprimat. [s. k.:] <Nam vel Suae Maiestatis exercitus dimittetur, et tunc uidebitur quanto tempore colligetur similis exercitus, vel retinebitur exercitus, et sic in quarterjys totam prouinciam exhaurient.>

3° Quod antequam assensus Suae Maiestatis haberetur de Inducjys hoc est antequam Dominus Pograny⁴ ad castra perueniret, jam istae Induciae conclusae fuisse djcuntur, <et quidem praeter ex> licet datj literarum posterius sint expeditj, terminus etiam Induciarum contra expressam limitationem plenipotentiae positus est, et haec ipsa plenipotentia⁵ ad solas Inducias faciendas non ad alias conclusiones faciendas data fuit.

4° Maxjmam in eo diffjcultatem uideo, quod ex una parte praepudiosissima est Suae Maiestatj haec transactio, Ex altera uero parte uideo Dominum Palatinum⁶ stipulata manu promississe quod Sua Maiestas transactionem hanc confirmabit: Itaque sine Palatinj offensione transactionis confirmatio negarj non poterit.

5° Exemplo praeteritorum temporum docemur quid a Betlenio per has Inducias sperari poterit. Promiserit Posonj cum Induciae fjerent, durantibus Inducjys animos Regnicolarum se conciliaturum Suae Maiestatj, coeterum inducjys usus est, ut se confirmaret, Turcas et Tartaros conciliaret, Regnicolas partim metu partim fauore ad se pelljcerit, Etjam denique ad electionem postea secutam sibi praepararet. Dubjtandum non est hoc ipsum per haec Induciarum tempora facturum; sed et Turcas jam utcunque domi turbatos rebus compositis majorj potentia adducet. [s. k.:] Et rebelles Imperj irritabit

[Az irat hátoldalán:]

Propositiones

¹ A primás észrevételeit valószínűleg a Thurzó nádor által, Bethlen hodolini táborában folytatott fegyverszüneti tárgyalásokhoz fűzte. Az udvar sokáig ellenezte a nikolsburgi béke alapján történő megegyezést, a hodonini egyezményt a király végül nem erősítette meg. (EOE. VIII. p. 37–38.) A datálás alapjául a hodolini fegyverszünet megkötése szolgált, mint „terminus ante quem non”.

² A nikolsburgi békében (1622. január 6.) Bethlennek Kassa városával együtt átengedett hét vármegye: Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaújvár.

³ Bethlent 1620. augusztus 25-én, a besztercebányai országgyűlésen választották királlyá.

⁴ Róla nem sokat tudunk. L. az előző iratot.

⁵ Thurzó Szaniszló nádorra l. a megelőző iratot.

⁶ A fejedelem II. Ferdinánddal 1620. január 16-án kötött szeptember végéig érvényes fegyverszünetet Pozsonyban.

[Fordítása:]

Az ebben a tárgyalásban felmerülő nehézségek:

Először. Hogy azon hét vármegyén kívül, amelyek régebben átadásra kerültek, tizenegy teljes vármegye a bányavárosokkal együtt ténylegesen hatalmába jusson, jóllehet korábban is csak igen hosszú és nehéz tárgyalások után, épphogy megkapta a hét vármegyét, ámbár azok átengedését súlyosabb érvek támasztották alá, úgymint a korona visszaadása, a [királyi] cím letétele, és a Dunáninnen végek helyreállítása is.

Másodszor. Hogy ezen idő alatt ő felsége semmiféle háborús előkészületet se tehessen, hogy tudniillik, gyors csapataival a készületlen császári felséget megszorítsa. Akár elbocsátják ugyanis ő felsége hadseregét, és akkor nyilvánvaló lesz, mennyi idő alatt gyűlik össze hasonló hadsereg, akár együtt tartják a hadsereget, és így kvártélyozása az egész tartomány ki fogja meríteni.

Harmadszor. Hogy mielőtt ő felségének a fegyverszünetbe való beleegyezését megkapták volna, azaz mielőtt Pográny úr a táborba érkezett volna, már ezt a fegyverszünetet megkötöttnek mondják, ámbár a levelek később kerültek kibocsátásra; a fegyverszünet határideje is rögzítést nyert, a felhatalmazás kifejezett korlátozása ellenére, ez ugyanis kizárólag a fegyverszünet megkötésére, s nem egyéb megállapodásokra volt érvényes.

Negyedszer. Igen nagy nehézséget látok abban, hogy ez az eljárás egyrészt ő felségének szerfölött ártalmas, másrészt látom, hogy a nádor úr kézjegyével megerősítve ígérte meg, hogy ő felsége azt jóvá fogja hagyni: tehát a nádor megsértése nélkül a megállapodás megerősítése aligha lesz megtagadható.

Ötödször. Az elmúlt évek példáján megtanulhattuk, mit remélhetünk ettől a Bethlennel kötött fegyverszünetről. A pozsonyi fegyverszünet megkötésekor megígérte, hogy az ország lakóinak szívét megnyíthi ő felsége iránt, ám a békességet arra használta, hogy erőt gyűjtsön, a törököket és tatárokat kiengesztelje, az ország lakóit hol félelemmel, hol kedvezéssel magához csalogatta, végül is felkészült az elkövetkező [király]választásra. Nem szabad kételkedni abban, hogy a mostani fegyverszünet ideje alatt is ezt fogja cselekedni, sőt otthoni viszáltaik lecsendesülése után a törököktől is nagyobb segítséget fog szerezni. És a birodalmi lázadókat is izgatni fogja.

10.

1624. április

Feljegyzés tizedek árendába adásáról

Felsorolja, melyik tizedeket akarja a maga számára megtartani, és melyeket tudja a kamara részére bérbe adni.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 4. cs. 235–236. fol. – s. k. feljegyzés)¹

†

Decimas integras Comitatus Turocz et Zolyom Camera Austriaca² pro fodinis Novi Zoliensis emet, factaque iam est ordinatio de solutione. Comitatus Tornensis arenda facit florenos 500 Vngaricos. Comitatus Gömör medietas ad Arcem Muran percipi solet. Medietas altera facit florenos 500 Vngaricos. <Comitatum Neogradiensem integr.>

Praeter has Decimas, si quae non arendantur per Dominos terrestres intra duas hebdomadass post festum Sancti Georgy,³ Suae Maiestati dabuntur dummodo prompta sit pecunia. Retentis solum decimis pro meo usu necessarijs.

Ex bonis Leuensibus quae usibus meis necessaria non sunt. Medietas in florenis † 300. Medietatem Bonorum Sancti Georgy et Bazing florenos – 1000

Totales decimas Holoz Sasin Eleskő florenos 1700

[Más kézzel, az irat hátoldalán:]

Bona Arcis Berench – in florenis – 400

Districtus Comaron Intra aquas florenis 200

Comitatus Neogradiensis exceptis decimis pro usu et Necessitatibus <Ar> familiaribus Illustrissimi domini Arenda eiusdem Comitatus facit florenos: 1200

Latus florenorum: 5800

A feljegyzés a prímási levéltárban, az udvari kamara elnökéhez intézett május 31-ki levél s. k. fogalmazmánya mellett található. A levelet Hanuy a bécsi Hofkammerarchivban fellelhető eredeti után közölte, a teljesen egyező szövegű, bár sok esetben javításokkal teli fogalmazványról nem tesz említést. (I. 389–390.) A fenti szöveg adatai jobbra azonosak a szintén Antal kremsmünsteri apáthoz, május 8-án írt levél adataival (*Hanuy*, I. p. 383–384.), azok alapjául feltehetően ez a feljegyzés szolgált. Mivel megfogalmazása más mint a május 8-ki levélé, s olyan adatok is szerepelnek benne, amelyek a másokban nem találhatóak, valamint a *terminus ante quem non* alapján (a szövegbeli utalásból kivehetően április 24. előtt, vagy közvetlen akörül keletkezhetett) a dézsmák árendálásának kapcsán ez az első ismert textus, kiadása indokoltnak tűnt.

² Az alsó-ausztriai kamara.

³ április 24.

[Fordítása:]

Turóc és Zólyom vármegyék egész tizedeit az alsó-ausztriai kamara fogja megvásárolni a besztercei bányák javára, a fizetésről már rendelés is történt. Torna vármegye árendája ötszáz magyar forint. Gömör vármegye dézsmájának fele Murány várához szokott tartozni. Másik fele ötszáz magyar forint. Ezen tizedeken kívül azok jutnak 6 felségének – csak ki legyen fizetve – amelyeket esetleg nem árendálnak a földes urak a Szent György ünnepét követő két héten belül. Kivételt csak a saját használatomra szükséges tizedek képeznek.

A lévai javakból azok, amelyek saját használatomra nem szükségesek. A tized fele háromszáz forint. Szentgyörgy és Bazin dézsmájának fele ezer forint. Holics, Sasin és Éleskő teljes dézsmája 1700 forint.

Berencs várának javai 400 forint. A Dunán inneni komáromi esperesség négyszáz forint. Nógrád megye árendája ezerkétszáz forint, kivéve a nagyságos bíboros úr használatára és személyes szükségleteire szánt tizedeket. Az egész összeg: 5800 forint.

11.

Bécs, 1624. március 22.

Pozsony szabad királyi város magisztrátusához

Kéri a várost, hogy a Pyber János váradi püspök lemondásával megüresedett „Corpus Christi” oltárigazgatóságot Telegdy János kalocsai érseknek adják.

(Pozsonyi Városi Levéltár. Magisztrátushoz írt levelek N° 9641. – eredeti)¹

†

Prudentes ac Circumspecti domini, Amici nobis obseruandi.

Salute, ac officiorum commendatione praemissa. Intelleximus Reverendissimum Dominum Episcopum Varadiensem² Altariam Corporis Christi resignare velle. Ut igitur, vastus ille, et amplus locus, desertus, et ruinatus, opera ac industria Reverendissimi Domini Archi Episcopi Colocensis, Episcopi Nitriensis³ restaurari ac reparari possit, Prudentes ac Circumspectas Dominationes Vestras amice rogamus, dignentur Altariam illam, memorato Domino Archi Episcopo, casu quo, Reverendissimus Dominus Varadiensis resignauerit, nostri quoque respectu, conferre. Quem Dominationum Vestrarum beneuolum animi affectum, pari studio, alijs occasionibus compensabimus. Vestras Dominationes diu feliciter valere exoptantes. Datum Vinnae, 22 Martij. Anno 1624.

Prudentium ac Circumspectarum

Dominationum Vestrarum

[s. k.:]

Amicus benevolus
Archi Eps Strigoniensis

[Kívül, más kézzel:]

† Prudentibus ac Circumspectis Dominis Judici Magistro Ciuium, Juratisque Ciuibus Liberae Regiaeque Ciuitatis Posoniensis etc. Amicis nobis observandis. Posony [Más kézzel:] Illustrissimus Archiepiscopus Strigoniensis intercedit pro conferendo Altariam Corporis Christi Archiepiscopo Colocensi. Exhibitae 24. Martij Anno 1624.

1 A jelzet mai hivatalos megnevezése: Archív Hlavného Mesta Slovenskej Republiky Bratislvy Zbierka listín a listov. Listiny a listy novonké N° 9641.

A városi levéltár ugyanezen fondjában, a 9643. szám alatt még egy kiadatlan Pázmány-levél található, Bécs, 1624. április 15. keltezéssel. Ez Pozsony városának, Esterházy Miklóssal közösen írt meghívó Homonnai Drugeth György nagyszombati temetésére, s szövege gyakorlatilag megegyezik a március 31-i, Nagyszombatnak címzett levélével. (*Hanuy*, I. p. 380–381.) A pozsonyi levelek magyar nyelvű regesztáját I. MOL Mikrofilmtár. C 486. d.

A pozsonyi magisztrátus teljesítette az érsek kérését. 1628. máj. 5-én II. Ferdinánd a javadalom birtokosának, Telegdynek instanciájára elrendelte, hogy a „Corpus Christi” oltárhoz tartozó „domus beneficiata” vétessek ki a város joghatóság és a katonai beszállásolási kötelezettség alól. (MOL A 57 vol. 7. fol. 741.)

2 Pyber János (†1633 október 20. előtt) 1611. júl. 15-től pécsi, 1619. júl. 15-től váradi, 1625. okt. 21-től egri püspök. (*Sugár István*, *Az egri püspökök története*. Bp., 1984. p. 297., 300.; *Kollányi Ferenc*, *Esztergomi kanonokok*. Esztergom, 1900. p. 196.; ASV CC PC vol. 12. fol. 587. r.v.; MOL E 229 vol. 1. fol. 240., 297–298.) L. még *Hanuy*, I. p. 177., 271., 570., 597. II. p. 377., 602.

3 Telegdy János, (†1647. február 13-án) 1609. december 6-tól boszniai, 1613. június 15-től váradi, majd 1619. július 12-től nyitrai püspök és 1623. május 7-től kalocsai érsek s egyúttal nyitrai adminisztrátor 1644. jún. 24. előtti lemondásáig. (*Bunyitay Vince-Málnási Ödön*, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. IV. Debrecen, 1935. p. 98., 99.; MOL A 35 N° 756. *Ann* 1612. [!], N° 94. *Ann* 1623.; MOL E 229. vol. 1. fol. 278–279., 470–471.; MOL E 683 vol. 3. fol. 32., 67.) Lemondásának körülményeit egyébként Lippay érsek III. Ferdinándhoz írt néhány leveléből tudhatjuk meg. (MOL A 30 N° 181., 179., 177.) L. még *Hanuy*, I. p. 105., 133., 169., 177., 295., 420., 444., 464. II. p. 15., 117., 182., 200., 448., 522.

[Fordítása:]

Bölcs és Körültekintő Uraim, Nekünk Figyelemreméltó Barátaink.

Köszönetünk és szolgálataink ajánlása után. Esett értésünkre, hogy főtisztelendő Váradi Püspök uramnak szándékában vagyon a Krisztus Teste Oltáráról magát resignálni. Mivelhogy azon tekintélyes és jelentékeny helyet, amely most leromlott és elhagyatott állapottal vagyon, főtisztelendő Kalocsai Érsek és Nyitrai Püspök Uram fáradozása és szorgalma helyére állíthassa és új életre keltesse, Kegyelmeteket barátságosan kérjük, méltóztassanak azon oltárt reánk való tekintetből is nevezett Érsek Uramnak conferálni, tudnia illik, hogy főtisztelendő Váradi [püspök] Uram arról lemondott. Mely jóakarató érzületét Kegyelmetek lelkének, hasonlóképpen, más alkalmakkor viszonzni fogjuk. Ezzel Isten sokáig éltesse Kegyelmeteket. Kelt Bécsben, 1624. év március 22-én.

Kegyelmeteknek
Jóakaró barátja
Esztergomi Érsek

12.

Nagyszombat, 1626. július 14.

Ordódy Gáspár, Szombathelyi György

és Partinger Gáspár kamarai tanácsosokhoz

Levelükre és Bihari panaszára kivizsgálta kamarásának ügyét, de nem találta őt vétkesnek a királyi tisztviselők sértegetésében. Őt is elszomorítaná szolgálainak gyalázkodása, de mindig nem ellenőrizheti őket személyesen. Marosi folyamodványára meghagyta érsekújvári udvarbírójának, hogy jogellenesen senkitől se szedessen vámot.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamarai Levéltár Litterae ad Cameram exaratae (E 41) N° 66. Anni 1626. – eredeti)¹

Egregy Domini Amici obseruandi

Salute et nostri^a commendatione praemissa.

Deus benedicat Vestras Dominationes cunctis bonis. Literas Vestrarum Dominationum simul cum supplicatione Bihariana mihi praesentarunt. Et quam primum Vestrarum Dominationum Literas perlegissem statim accersui Cubicularium,² serioque illum examinaui, illos etiam quos nominat Biharj audiuisse et qui praesentes fuerunt interrogauit. Verum in nullo culpabilem reperi Cubicularium(Quinimo omnes hoc asserunt, quod nec Biharium, nec alium Suae Maiestatis seruitorem, neque in genere, neque denominatione quenquam criminatus est, aut diffamauit; Sed ubi dixisset ad prandium vnus quispiam hoc, quod solum eo usque honorant meum Cubicularium donec ego viuo. Ad quae verba meus Cubicularius dixisset, quod quicumque infamis filius eorum se noluerit honorare nec sane de facto se honoret; Ego etiam certe dolerem si rescirem, quod mei seruitores citra modum exprobrarent, Quamuis nec linguam ulli vincere, nec pedi meo alligare seruitorem meum possim ut audiam semper, quid loquatur.

Quare Domine, Jus non refugit Cubicularius, quin potius quod de illo tales conceptus comminiscantur vult inquirere, ita dicit.

De Marussiensi causa cuius mihi scripserunt Dominationes Vestrae hiscediebus, per eundem scripsi Thomae Szalai³ ne inusitata oceptet, si prius non soluerunt Telonium neque nunc exigant, si uero antehac soluerunt, nunc etiam soluant. In reliquo seruet Deus Vestras Dominationes.

Tyrnauiæ 14 Julij 1626.

[s. k.:]

Archiepiscopus Strigoniensis

[Kívül:]

Egregys Dominis Casparo Ordodi Georgio Zombathelj et Casparo Partinger. Amicis Nobis honorandis [P.H.]

^a Vagy a személyes névmás genitivusa, vagy birtokos névmásként az elmaradt »servitii« szóval egyezik.

¹ Ordódy Gáspár (†1629) 1604-től trencsényi alispán, 1611-ben tagja a Báthory Erzsébetet elítélő nádori bíróságnak, majd királyi személynök, 1620-tól kamari tanácsos. 1630. szeptember 1-étől perszonális és királyi tanácsos (MOL A 57 vol. 7. fol. 967.); Szombathelyi György 1606-ban mosoni alispán, 1618-ban a királyi tábla ülnöke, majd kamarai tanácsos (1624-től biztosan). L. még *Hanuy*, I. p. 628–629.; Partinger Gáspár nagyszombati majd pozsonyi polgár, 1622-től

kamarai tanácsos. L. *Hanuy*, I. p. 489., 516., 577., 744. 1630 októberében már nem volt az élők sorában. Vö.: *Hanuy*, II. p. 139(140).

² Szilágyi Jánosról tudjuk, hogy Pázmány (elődjétől örökölt) *cubicularius* volt. (*Hanuy*, I. p. 201.) L. még uo. p. 286., 307., 385., 391., 446., 521., 588.

³ Pázmány érsekújvári „gondviselője” azaz udvarbírája volt. L. *Hanuy*, I. p. 340., 587., 588. II. p. 232., 547., 638.

[Fordítása:]

Jeles Uraim, Tisztelt Barátaim. Köszönetünk és ajánlásunk után. Áldja meg Isten Kegyelmeteket minden jókkal. Kegyelmetek levelét Bihari folyamodványával együtt átadták nekem. És mihelyt Kegyelmetek levelét elolvastam, tüstént hívtam komornyikomat, s alaposan kifaggattam(azokat is meghallgattam, akiket Bihari megnevez, és akik jelen voltak, kikérdeztem. Ám a komornyik semmiben sem található vétkesnek(sőt mi több, mindnyájan ezt állítják, hogy sem Biharit sem ő felségének akármelyik más szolgáját nemzetségében vagy nevében meg nem vádolta, vagy hírbe nem hozta. Hanem amikor asztal mellett egyvalaki azt mondotta, hogy csak addig adják meg a tiszteletet komornyikomat, amíg én élek, válaszolta szavaira komornyikom, hogy amely kurafi csak közülük nem akarná őt magát tisztelni, hát az ne is tisztelje. Én is bizonyjalnál, ha megtudnám, hogy szolgálaim mód felett gyalázkodnának, jóllehet egyikük nyelvére sem rakhatok bilincset, sem lábamhoz nem láncolhatom szolgámat, hogy mindig halljam, mit beszél.

Ezért hát Uram, a törvény elől nem fut komornyikom, sőt inkább mivel róla ilyen költéseket koholnak, maga akarja azt keresni, úgy mondja.

A marosi ügyben, amiről minap írt nékem Kegyelmetek, általa küldtem üzenetet Szalai Tamásnak, hogy ne kezdjen eddig szokásban nem lévő dolgokhoz, ha ezelőtt nem fizettek vámot, most se szedjenek, ha pedig régebben fizették, most is fizessék meg. Végül Isten tartsa meg Kegyelmeteket. Nagyszombatban, 1626. július 14.

Esztergomi Érsek

13.

Pozsony, 1627. augusztus 14.

Az elmúlt évek viszontagságai után, amikor is senki sem tudott útra kelni, most kilenc növendéket küld a római Collegium [Germanico–] Hungaricumba: Szelepchényi Györgyöt, Péchy András, Pisztes Tóbiást, Gyárfás Demetert, Svehla Györgyöt, Nagy András, Buzakovich Pált, Pétervásáry András és Albert Márton. Igazolja, hogy minden fertőzéstől mentesek, és utazásuk során szabad áthaladást valamint tartózkodást kér számukra.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 95. – 1649-ben készült másolat)

Nos Petrus Pazmany, Miseratione Diuina Archiepiscopus Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, locique eiusdem Comes perpetuus, Primas Hung^{ariae} ac Sanctae Sedis Apostolicae Legatus Natus, nec non Sacratiss^{imi} Principis ac Domini Domini Ferdinandi Secundi DEI gratia, electi Romanorum Imperatoris semper Augusti, etc. Summus Secretarius et Cancellarius intimusque Consiliarius etc. Vniuersis et singulis, cuiuscunque status, dignitatis, honoris, officij, nationis aut praeeminentiae hominibus, praesentes nostras <litteras> visuris. Salutem in Domino et mutua officia.

Quandoquidem Romae, pro natione Vngarica erudienda peculiare Collegium habeatur, illucque praeteritis hisce annorum superiorum motibus intestinis

Studiosj Adolescentes mitti non potuerint. Nunc DEO propitio cessantibus aliquantum seditiosis tumultibus(expediuimus Romam ad Collegium Hungaricum studiorum causa, nouem honestos ac Ingenuos Adolescentes nimirum Georgium Szelepcheny, Andream Pechy, Thobiam Pistes, Demetrium Jarffas, Georgium Suehla, Andream Nagy, Paulum Buzakouich, Andream Peteruasary, et Martinum Albertj;¹ Qui omnes ex loco saluberrimo, et per DEI gratiam omni contagionis suspitione immuni proficiscuntur. Quocirca rogamus officiose omnes, in quorum Dominys ac Ditionibus iter facturi sunt, ut praefatos Juuenes, ubique locorum libero, securo ac pacifico gressu, ire, transire, commorari, permittere, ac per suos permitti facere, omnique auxilio eisdem adesse velint. Rem DEO acceptam, nobisque gratam, et omni officio compensandam facturae. [!] Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum Posony in Curia nostra Archiepiscopali die decima quarta Augusti. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo <Quadragesimo nono.> [más kézzel:] <Vigesimo septimo> Petrus Archiepiscopus Strigoniensis mp L. S. Joannes Törös²

¹ Szelepchényi György novii c. püspök 1642. nov. 21-től, csanádi 1643. júl. 15-től, pécsi 1643. nov. 20-tól, veszprémi 1644. aug. 7-től, nyitrai 1648. ápr. 18-től, kalocsai érsek és metropolita 1657. máj. 21-től (valamint nyitrai adminisztrátor), 1666. jan. 15-től esztergomi érsek. (ASV SS ANV P N° 152.; MOL E 229 vol. 1. fol. 452., 464., 466–467., 471–472., 515–516. vol. 2. fol. 30–32., 149–150.; *Juhász*, p. 38–41.)

Pisztes Tóbiás 1638-től esztergomi kanonok majd barsi főesperes. Kollányi Steinhuber helyes adatát „cáfolva” Pisztes Jánosnak nevezi. (*Kollányi*, p. 252.) A többiek rövid életrajzát l. *Veress Endre*, A Római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak Anyakönyve és iratai. (Fontes Rerum Hungaricarum II.) Bp., 1917. p. 28–33.

² Pázmány titkára, majd a pozsonyi kamara tanácsosa. Vö.: *Hanuy*, I. p. 177., 338., 416., 551., 556., 691., 742., 751. II. 11., 191.; *Hajnal István*, Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka. Bp., 1930. p. 157., 188., 420. Származására nézve érseki, „prediális” nemes, 1630. május 15-én „Aulae Familiaris” lett. (MOL A 35 N° 181. Anni 1630.)

14.

Nagyszombat, 1629. április 20.

Az Érsekújvári Farkas lemondása nyomán megüresedett honti főesperességet Kisdy Benedeknek adományozza.

(Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár. Collectio Capriana/B tom. XXIX. N^o CVIII. fol. 311–312. – későbbi másolat)¹

Nos Petrus Pázmány miseratione divina Archi Episcopus Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, locique ejusdem Comes perpetuus, Primas Hungariae, Legatus natus, Summus Secretarius, et Cancellarius, nec non Sacratissimi Principis, ac Domini, Domini, Ferdinandi secundi, Dei gratia Electi Romanorum Imperatoris, semper Augusti, ac Germaniae Hungariae Bohemiaeque etc. Regis, Archiducis Austriae, ducis Burgundiae etc. Intimus Consiliarius etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes, quibus expedit universis.* Quod nos inducti meritis, et virtutibus, pietate, doctrina, vitae morumque integritate, ac singulari in functionibus Ecclesiasticis dexteritate Reverendi Benedicti Kisdy Canonici Ecclesiae nostrae Collegiatae Capituli Posoniensis, quibus ipsum ab Altissimo insignitum propria experientia cogno-

vimus. Eidem igitur tanquam personae idoneae ac bene meritae Archidiaconatum <Pozoniensem> Honthensem, per spontaneam resignationem Reverendi Wolffgangi Érsek Ujvári² Canonici Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis, et translationem ad Archidiaconatum Nitriensem, ac memorati Archidiaconatus Honthensis, ultimi, et veri, legitimi, et immediati possessoris de jure, et de facto vacantem, simul cum ejusdem Archidiaconatus cunctis utilitatibus, proventibus, et emolumentis quibuslibet, ac bonis temporalibus ubicunque haibtis, ad eandem [!] de jure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus: autoritate Juris patronatus nostri, quam in hac Ecclesia nostra Strigoniensi caeterisque eidem adjunctis, instar aliorum praedecessorum nostrorum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Archiepiscoporum felicitis memoriae optimo jure habere et exercere dignoscimur, dandum duximus, et conferendum. Imo damus et conferimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis Reverendissimis <ac> Reverendis Praeposito, Cantori, Custodi, caeterisque Canonicis hujus Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis, fratribus in Christo nobis dilectis harum serie firmiter committimus, et mandamus, quatenus acceptis praesentibus praedictum Reverendum Benedictum Kisdy, et neminem alium in praefatum Archidiaconatum Honthensem introducere, ac installare, ac in realem ejusdem possessionem admittere, locumque in Stallo, et vocem in Capitulo juxta dignitatis suae exigentiam eidem assignare. De universis quoque redditibus, et proventibus ejusdem Archidiaconatus eidem respondere, ac per eos, quorum interest, responderi facere, modis omnibus debeat ac teneamini locis debitis ac temporibus semper opportunis. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Tyrnaviae in curia nostra Archiepiscopali vigesima die Mensis Aprilis A^{nno} Domini millesimo Sexcentesimo vigesimo nono.

Petrus Pazmany
Archieppus Strigoniensis

Joannes Törös³

^a A mondat előtt a következő tárgymegjelölés található: „Literae, quibus a Petro Pázmány Archi Episcopo Strigoniensi confertur Archidiaconatus Hontensis cum Canonicatu Strigoniensis Benedicto Kisdi 20. Aprilis 1629.”

¹ Kisdy Benedek (†1660. június 22.) 1644. szeptember 23-tól szerémi, 1646. április 23-tól váradi, majd 1648. április 18-tól egri püspök. (*Sugár*, p. 329.; *Bunyitay-Málnási*, p. 116; MOL E 229 vol. 1. fol. 478–479., 485–486., 511–513.) Kollányinál honti főesperessé történő előléptetése április 21-i dátummal szerepel, ami valószínűleg beiktatásának időpontja. (*Kollányi*, p. 234.) Nyitrai püspökké történő kinevezését Szelepchényi érdeklében Lippay érsek megakadályozta. (Levele III. Ferdinándhoz. Ort, 1644. szeptember 11. MOL A 30 N° 171.) L. még *Hanuy*, II. p. 730.

² Érsekújvári Farkas (†1638. október 30. előtt) 1618-tól tagja az esztergomi főszékeskáptalannak, 1626. április 14-től lekéri, 1629. január 15-től 1637. május 2-ig zebegényi apát, 1636-tól érkanonok. (MOL E 229 vol. 1. fol. 326., 331–332., 417.; *Kollányi*, p. 223.) L. még *Hanuy*, II. p. 730.

³ L. az előző iratot.

15.

1630. év elején

Pázmány Péter bíborosi esküje

A „visitatio liminum” kivételével esküvel fogadja a bíborosi méltósággal járó kötelezettségeket.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 7. cs. 239–242. fol. – másolat)¹

Ego Petrus Pazmany S. R. E.^a Cardinalis. Promitto et iuro me ab hac hora, deinceps, quamdiu vixero, fidelem et obedientem Beato Petro, Sanctaeque Apostolicae Romanae Ecclesiae ac Sanctissimo Domino Nostro Urbano papa VIII.² eiusque Successoribus Canonice legitimeque electis futurum Nullum consilium <vel> <aut> consensum, vel auxilium aduersus Pontificiam Maiestatem, aut personam praestitutum. Consilia mihi ab eis, per se aut per Nuncios aut per literas credita nemini unquam scientem prudentemque in eorum damnum uel dedecus enunciaturum. Praesto item eis futurum ut ipsi Papatum Romanum, et Regalia Sancti Petri retineant defendant, et recuperent, saluo meo Ordine, aduersus omnes. Honorem et Statum eorum omni studio et totis Viribus propugnaturum. Legatos et Nuncios Sedis Apostolicae, benigne, et honorifice, in terris et locis Ecclesiarum Monasteriorum, et aliorum beneficiorum mihi commissorum suscepturum, directurum et defensurum, ipsisque securum iter curaturum, ac eosdem, in eundo, et morando, et redeundo honorifice tractaturum, et quibuscunque contra eos aliquid conantibus, usque ad Sanguinem restitutum. Jura, honores, priuilegia et auctoritatem S.R.E. Domini Nostri Papae et Successorum praedictorum conseruare, augere, et promouere, omnibus sensibus conaturum. Ubi vero contra illa aliquid praepudicij quod a me impediri nequeat, machinando intentetur, statim atque procurari, vel tractari nouerim, eidem Domino Nostro vel [S]uccessoribus praedictis, aut alteri per quem possit ad notitiam eorum perferri, significaturum. Sanctorum Patrum Regulas, Decreta, et Ordinationes, Dispensationes, Reseruaciones, Prouisiones, et Mandata Apostolica, et Constitutionem felicis recordationis Sixti Papae V. de visitandis liminibus Apostolorum,³ certis praescriptis temporibus iuxta <ipsius> <illius> tenorem, obseruaturum, et adimpleturum, ac ab alijs obseruari, ac adimpleri procuraturum.

Haereticos et Schismaticos, et Rebelles, eidem Domino Nostro Papae vel Successoribus praedictis omni conatu persecuturum, et impugnaturum. Accersitum ab eodem Sancto Domino Nostro, et Successoribus praedictis, ex quacumque causa ad eos profecturum, vel justo impedimento desentum, excusatorem missurum, eis que reuerentiam, et obedientiam debitas exhibiturum.

Possessiones ad Mensam Ecclesiarum, Monasteriorum, <ae> <et aliorum> beneficiorum <aliorum>, mihi commissorum, seu ad illa quomodolibet pertinentes, nequamquam venditurum, neque donaturum, neque oppignoraturum, neque de nouo infeudaturum, neque aliter alienaturum, inconsulto Romano Pontifice, etiam cum consensu Capitulorum, seu Conuentuum, Ecclesiarum, Monasteriorum et beneficiorum eorundem. Et constitutionem felicis recordationis Pij V. quae incipit Admonet: sub datis Romae Quarto Kalendas Aprilis

Anno Incarnationis Dominicae M.DLXVII. Pontificatus sui Anno II. una cum declarationibus Romanorum Pontificum Successorum, praesertim felicitis recordationis Innocenti papae IX. sub datis Romae, pridie Nonas Nouembris, Anno Incarnationis Dominicae MDLXXXI. Pontificatus sui Anno primo. Et felicitis recordationis Clementis VIII. sub datis Romae XVI. Kalendas Martij eodem Anno M.DLXXXI. [!] Pontificatus sui etiam Anno primo, de Ciuitatibus, et locis S.R.E. non Infeudandis, seu alienandis, perpetuo obseruaturum.⁴

Necnon perpetuo, et inuiolabiliter obseruare promitto, atque Juro, et incorporationes factas per eundem Clementem VIII. sub diebus XXVIII Juny MDLXXXII, Dominica II. Nouembris MDLXXXII. XIX January, et XI February. MDLXXXVIII. de Ciuitate Ferrariae, et toto ejus Ducatu, necnon de Ciuitatibus, et locis quibuscunque per obitum bonae memoriae Alphonsi ultimi Ferrariae Ducis, seu alias ad S.R.E. et Sedem Apostolicam deuolutis, ab eo recuperatis.⁵ Et contra ipsa, et ipsas, quocunque tempore, ex quacunque causa, colore, titulo, vel occasione etiam euidentis necessitatis, et utilitatis, nullo modo directe, vel indirecte venire, tractare, moliri, aut machinari, seu consilium dare, et consensum praestare.

Quinimo, cuicunque tractatui, machinationi, semper, et perpetuo dissentiri, opponere, et resistere ac quascunque machinationes, et tractatus, qui ad meam notitiam peruenerunt, per meipsum, seu meum Nuncium, Sanctitati Suae, et ejus Successoribus legitime intransitibus, statim reuelare, tam sub poenis, in dictis Constitutionibus contentis, quam alijs quibuscunque grauioribus Sanctitati Suae, et eius Successoribus bene §visis. Et constitutionem ejusdem Sixti Papae V. de decies centenis millibus nummorum auerorum, in Arce Sancti Angeli repositis.⁶

Ac tandem literas Sancti Domini Nostri Urbani papae VIII. sub datis Romae, apud Sanctum Petrum, Anno Incarnationis Dominicae MDCXXV, Quinto Kalendas February, Pontificatus sui Anno tertio, confirmationis Bullae felicitis memoriae Gregorij Papae XV, de Electione Romani Pontificis, juxta illarum tenores.⁷ Item. Omnia, et singula, quae per eundem Sanctum Dominum Nostrium seu S.R.E. Cardinales, vel alios ab eo, vel pro tempore existente Romanos Pontifices, specialiter ad ho[c] deputatos, seu deputandos pro sublimi ejusdem Ca[r]dinalatus honore, et dignitate <conseruanda> decerni, statui, et ordinari [possi]nt, me ad unguem obseruaturum: neque quidquam, [eius]dem Cardinalatus dignitati et honori, quouis modo, et ex quauis causa repugnet, aut illam diminuat, ultro et semper acturum. Juraque Annuli Cardinalitij per eundem Georgium XV. Congregationi de Propaganda fide concessa, et applicata, eidem Congregationi juxta Concessionis et Applicationis huiusmodi formam et tenorem persoluturum.

<Et super praemissis omnibus;> Et super praemissis omnibus, absolutio- nem non petiturum, et oblatam nullo modo recepturum esse excepta visitatione liminum. Sic me Deus adiuuat, et haec Sancta Euangelia.

Forma Juramenti Cardinalitij
per Petrum Pázmány
praestiti⁶

^a Sanctae Romanae Ecclesiae

¹ A Pázmány által módosított esküforma datálása benne eszközölt módosításainak megindoklása végett a pápához írt levele alapján történt. (*Hanuy*, II. p. 80–81.) Az egyik változtatás, amint ez az eskü szövegében is olvasható, a „*visitatio liminum*” alóli felmentés kérése. A másik ennél problematikusabb. A bíboros ezt írja VIII. Orbánnak: „*cum iterato in ea formula pronuncianum praescribatur, me legisse Bullas, quas ego non legi, eoquod obligationes ... Cardinalium nunquam curiosus investigaverim, sed nec ad manum habeam Bullarium, ut nunc legere possim... Ob hanc igitur causam necessario intermittere debui clausulam illam juramenti.*” Fraknói ezeket a sorokat a következőképpen értelmezi: „a bíbornonokról szóló bullákat nem ismervén, ezen kötelezettséget nem hitte elvállalhatni.” (*Fraknói*, II. p. 330.) Mivel azonban a letett eskü szövegében szerepelnek a bullák, feltehetően csak az olvasásukra vonatkozó kitétel (vö.: „*me legisse Bullas*”) maradt el, vagy Pázmánynak meg kellett ismételni esküjét. Ebben az esetben az irat datálása későbbre tehető. (A kérdés könnyen eldönthető lenne, de korabeli, másik esküszöveget nem tudtam találni.)

² VIII. Orbánra I. a 7. sz. iratot

³ V. Sixtus – Felice Peretti – (†1590. augusztus 27.) 1585. április 24-től pápa. 1585. december 20-án közzétett apostoli konstitúciójának kiadása: *Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanum Pontificium*. (a továbbiakban: *Bullarium Romanum*) I–XXIV. Szerk.: *Aloysius Tomasetti*. Torino, 1857–1872. VIII. p. 641–645.

⁴ V. Pius – Michele Ghislieri – (†1572. május 1 v. 5.) 1566. január 7-től, IX. Ince – Giovanni Antonio Facchinetti – (†1591. december 30.) ugyanezen év október 29-től, VIII. Kelemen – Ippolito Aldobrandini – (†1605. március 3.) 1592. január 30-tól ültek Szent Péter trónján. Az említett pápai rendelkezések kiadása: Az „*Admonet*” 1567. március 29-én (*Bullarium Romanum*, VII. p. 560–564); IX. Ince általi megerősítése 1591. november 4. (Uo., IX. p. 505–508.); VIII. Kelemené 1592. február 14-én (Uo., IX. p. 520–521.).

⁵ Alphonso d’Este (†1597) 1559-től volt Ferrara hercege.

A *Bullarium Romanum* nem tartalmazza összes említett iratot. Az ez ügyben adott első ismert pápai megnyilatkozás 1597. december 3-án kelt. (Uo., IX. p. 382–385.) Az 1598. január 19-én kiadott rendelkezésre Uo., IX. p. 417–427. A továbbiak felsorolását I. Uo., p. 907–909.

⁶ V. Sixtusnak három ilyenirányú rendelkezése ismeretes: 1586. április 21-ről, a következő év november 6-ról, és 1588. április 27-ről. Kiadásuk: *Bullarium Romanum*, VIII. p. 693–700., 939–943. IX. p. 1–4.

⁷ XV. Gergely – Alessandro Ludovisi – (1623. július 8.) 1621. február 9-től pápa. A pápaválasztás rendjét 1621. november 15-én szabályozta. Ezt VIII. Orbán 1626. január 28-án erősítette meg. Kiadásuk: *Bullarium Romanum*, XII. p. 662–663. XIII. p. 428–429.

[Fordítása:]

Én Pázmány Péter, a római Anyaszentegyház bíborosa ígérem és esküszöm, hogy ezen órától fogva szakadatlanul, ameddig csak élek, hűséges és engedelmes leszek Szent Péternek, a római apostoli Anyaszentegyháznak, legszentebb urunknak, VIII. Orbán pápának és kánonilag, törvényesen megválasztott utódainak. Semmiféle, a pápai felség vagy a pápák személye ellen irányuló tanácsot, beleegyezést, támogatást nem adok. Szándékaikat, amelyeket akár személyesen, akár hírnök vagy levél által bíztak rám, tudva és akarva, kárakra és hátrányukra soha senkivel nem közlöm. Továbbá rendemnek megfelelően támaszuk leszek a jövőre nézve, hogy a római pápaságot és Szent Péter uralkodói jogait mindenki ellenében megtartsák, védelmezzék és visszaszerezéék. Tisztüket és állásukat minden törekvéssel és összes erőmmel megvédelmezem. Az Apostoli Szék nunciosait és legátusait a rám bízott egyházak, monostorok és más javadalmak földjein és helyein jóindulattal és tisztelettel fogadom, vezetem és megvédem, számukra zavartalan utat biztosítok, az útjuk, ottartózkodásuk és visszaútjuk során ellenük bármit megkísérlőkkel vérem hullatása árán is szembeszállok. Urunknak, a római Anyaszentegyház pápájának és utódainak jogait, tisztségeit, kiváltságait és tekintélyét minden tehetséggel igyekszem megőrizni, gyarapítani és előmozdítani. Amikor pedig ezen jogok bármilyen megcsorbítása fenyegetne, melyet megakadályozni nem áll módomban, amint véghezviteléről vagy tervezéséről értesülnék, tüstént jelentem urunknak vagy utódainak, vagy olyasvalakinek, aki tudomásukra hozhatja. A Szent-

atyák reguláit, dekrétumait, rendelkezéseit, felmentéseit, kikötéseit, adományozásait, apostoli mandátumait, s a boldog emlékeztető V. Sixtus pápa konstitúcióját az apostolok küszöbeinek bizonyos meghatározott időben való látogatásáról tartalma szerint megtartom és beteljesítem, valamint gondoskodom arról, hogy mások is ekképpen cselekedjenek.

Az eretnekeket, szakadókat, valamint ugyanazon pápa urunk vagy utódai ellen lázadókat minden igyekezetemmel üldözöm és támadom. Ha szent urunk, Orbán pápa és utódai hívatnának bármely okból kifolyólag, hozzájuk utazom, vagy ha jogos akadály miatt távolmaradok, követ útján kimentem magam, s irántuk köteles tiszteletet és engedelmisséget tanúsítok.

Az egyházak, monostorok ellátását szolgáló valamint más javadalmak reám bízott birtokait, vagy az ezekhez bármilyen módon tartozókat sohasem adom, adományozom, zálogosítom el, hűbérbe újra nem adom, sem másképpen el nem idegenítem a római pápa megkérdezése nélkül, még ugyanazon egyházak, monostorok, javadalmak káptalanjainak vagy konventjeinek egyetértésével sem. A boldog emlékeztető V. Pius Rómában, az Úr megtestesülésének 1567. évében, március 29-én, pápaságának második évében kelt, „Admonet” kezdetű konstitúcióját a római pápautódok deklarációival, különösképp a boldog emlékeztető IX. Ince pápa Rómában, az Úr megtestesülésének 1591. évében, november 4-én, pápaságának első évében kelt deklarációjával, és a boldog emlékeztető VIII. Kelemenével, amelyet Rómában, ugyanazon 1591. [!] évben, február 14-én, pápaságának első évében adott ki a Szent Római Egyház városainak és helyeinek hűbérbe nem adható vagy el nem idegeníthető voltáról, örökre megtartom. Nemkülönböztetve ígérem és esküszöm, hogy örökre és sértetlenül megőrzöm a VIII. Kelemen által 1592. június 28-án, 1592. november második vasárnapján, 1592. január 19-én és február 11-én Ferrara városáról, annak egész hercegségéről, nemkülönböztetve a jó emlékeztető Alfonz, utolsó ferrarai herceg halála révén vagy másként a római Anyaszentegyházra és az Apostoli Székre háramlott vagy a hercegtől visszaszerzett városokról és bármely helyekről tett bekebelezéseket. És ezen helyek és városok ellen soha, semmilyen okból, színből, címből, vagy akár nyilvánvaló szükségből és haszonból semmilyen módon közvetve vagy közvetlenül lépések nem teszek, nem tárgyalok, nem mozgolodom vagy ármánykodok, nem adok tanácsot sem beleegyezést. Sőt mindenféle tárgyalással, ármánykodással mindig és örökre szembehelyezkedem, azokkal egyet nem értek, nekik ellenállok, és akármilyen ármánykodást és tárgyalást, amely tudomásomra jut, személyesen vagy hírnököm révén Őszentségének és törvényesen örökébe lépő utódainak tüstént feltárom, úgy az említett rendelkezésekben foglalt büntetések terhe, mint Őszentségének és utódainak jónak látszó súlyosabbak alatt. Továbbá [örökre és sértetlenül megőrzöm] V. Sixtus pápának az Angyalvárban elhelyezett egymillió aranyról hozott rendeletét.

Végezetül pedig szent urunknak, VIII. Orbán pápának Rómában, Szent Péternél, az Úr megtestesülésének 1625. évében, január 18-án, pápaságának harmadik esztendejében kelt, a boldog emlékeztető XV. Gergely pápának a római pápa választásáról szóló bulláját megerősítő levelét, tartalmuk szerint, továbbá mindeneket, külön-külön is, amelyeket ugyanazon szent urunk, vagy a római Anyaszentegyház bíborosai, vagy mások őtől, vagy a mindenkori római pápák a kifejezetten erre küldöttek vagy küldendők által a magas bíborosi tisztség és méltóság megőrzésére határoztak, állítottak és rendeltek, hajszálpontosan megtartom, és az elkövetkezőkben sosem cselekszem azt, ami a bíborosi méltóságot és tisztséget bármilyen okból támadná vagy kisebbtené. A bíborosi gyűlés XV. Gergely által a Hitterjesztési Kongregációnak átengedett és arra átruházott illetékét ugyanazon Kongregációnak az átengedés és átruházás formája és tartalma szerint megfizetem.

A fentiekben foglaltakról felmentést nem kérek, ha fel is ajánlják, a „visitatio liminum” kivételével semmiképpen el nem fogadom. Így segítsen Isten engem, és ezen Szent Evangéliumok.

A Pázmány Péter által tett bíborosi eskü szövege.

16.

Pozsony, 1630. július 8.

Tanúsítja, hogy Posgai János esztergomi éneklőkanonok, kinevezett boszniai püspöktől kivette az esküvel megerősített apostoli hitvallást.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 18 – s. k. feljegyzés)

Coram me Cardinale Pazmany professionem Fidei praedictam, de uerbo ad Verbum fecit ac Juramento confirmavit R^{everendissimus} D^{ominus} Joannes Posgai Cantor Ecclesiae Strigoniensis, et nominatus Episcopus Bosnensis¹

Posonj 8 July 1630

Cardlis Pazmany mp.

¹ Posgai János (†1630. november 25-én) boszniai püspök 1623. szeptember 5-től (*Kollényi*, p. 204.; MOL E 229 vol. 1. fol. 280.)

[Fordítása:]

Előttem, Pázmány bíboros előtt a mondott hitvallást szóról szóra letette és esküvel megerősítette főtisztelendő Posgai János esztergomi éneklőkanonok, kinevezett boszniai püspök úr.

Pozsonyban, 1630. július 8.

Pázmány bíboros s. k.

17.

Bécs, 1631. február 28.

Tanúsítja, hogy Sennyey István győri püspök, örökös főispán, királyi tanácsos és kancellárt 1627. július 18-án, a nagyszombati székesegyházban a váci püspökségre az előírásoknak megfelelően felszentelte.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 40. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Card^{inalis} Pazmany, Metropolitanae ecclesiae Strigoniensis Archyepiscopus, eiusdem Loci Comes perpetuus, Primas Regni Hungariae, Sanctae Sedis Apostolicae legatus Natus, Summus Secretarius, et Cancellarius, ac Sacrae Caesareae, Regiaeque Maiestatis etc. intimus Consiliarius etc. Notum facimus per praesentes. Quod Reuerendissimum Dominum Stephanum Sennyey de Kis Sennyey, Episcopum Jauriensem, locique eiusdem Comitum perpetuum, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarium ac per Vngariam Aulae Cancellarium,¹ in anno Millesimo, sexcentesimo vigesimo septimo, Die decima octaua Mensis Julij ex mandato Suae Sanctitatis in Bulla Confirmationis expresso, Tyrnauiiae in summo templo sub solemnibus Cantato Sacro, Pontificalibus induti, assistentibus nobis duobus Episcopis, inuocato Diuini Nominis auxilio, iuxta ritum Sanctae Romanae Ecclesiae, in Episcopum Vacientem consecrauerimus. In cuius quidem Consecrationis Testimonium, hasce litteras Nostras praesentes, eidem dare uoluimus. Datum Possonj, in Curia Nostra Archyepiscopali, die 28 Mensis february Anno MDCXXXI

Card^{lis} Pazmany mp.^a [P.H.] Joanes Törös mp.²

^a Az aláírás előtt a másoló következő megjegyzése áll: „Subscripta”.

¹ Sennyey István (†1635) boszniai püspök 1621. október 11-től, váci 1623. május 5-től, veszprémi 1628. július 11-től, győri püspök 1630. február 25-től. (*Szaruka Gyula*, A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában. = Vácegyházmegye múltjából IV. Vác, 1947. p. 159.; MOL A 35 N° 189. Anni 1628.; MOL E 229 vol. 1. fol. 270–271., 279–280., 320–321., 339–340.) Pázmány egyéb leveleiben is igen gyakran szerepel, elsősorban mint kancellár. *Hunuy*, I–II. passim.

² L. a 12. sz. iratot

18.

Pozsony, 1631. április 28.

Lósy Imre választott váradi püspök, [ipoly]sági és óbudai prépost, esztergomi olvasókanonok, általános helynök és királyi tanácsosnak a Pyber János egri püspöki kinevezésével megürült esztergomi nagyprépostságot adományozza, amely Pyber János egri püspök és királyi tanácsos egri püspöki kinevezése nyomán vacál.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Congregazione Concistoriale Processi Canonici vol. 30. fol. 314. v. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Romanae Ecclesiae Praesbyter Cardinalis Pazmany Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopus eiusdemque Loci Comes Perpetuus Primas Regni Hungariae, Sanctae Sedis Apostolicae Legatus Natus Summus Secretarius et Cancellarius ac Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis etc. Consiliarius intimus Memoriae Commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Vniuersis. Quod nos Attentis et consideratis meritis ac Virtutibus, morum Vitaeque integritate, plurimisque in Ecclesia exantlatis fructuosis laboribus Reuerendissimi Domini Losy Electi Episcopi Waradiensis Praepositi Ecclesiarum Saghienensis et Veteris Budae Canonici Lectoris, et Vicary nostri in Spiritualibus Generalis ac Sacrae Caesareae Regiae Maiestatis Consiliary.¹ quibus ipsum ab Altissimo dotatum et insignitum propria nostra experientia cognouimus. Eidem igitur tanquam personae idoneae, ac benemeritae Praeposituram Maiorem Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis per spontaneam resignationem, ac in Episcopatum translationem Reuerendissimi Domini Joannis Episcopi Agriensis Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliary² eiusdem videlicet Praepositurae ultimi veri legitimi et immediati possessoris de Jure et defacto uacantem cum omnibus utilitatibus, obuentionibus, prouentibus, ac emolumentis, ad dictam Praeposituram de iure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, dandam duximus <et> conferendam Imo damus et conferimus praesentium per vigorem. Quocirca Vobis Reverendissimo, ac Reverendis, Cantori, Custodi, caeterisque memoratae Ecclesiae Nostrae Canonicis, harum serie committimus et mandamus, quatenus dictum Reverendissimum Dominum Emericum Losy Episcopum Varadiensem, et neminem alium in dicta Praepositura accepto prius ab eodem solito fidelitatis iuramento, seruatisque de iure seruandis, inuestire ac installare, eidemque <uocem> locum in stallo, ac Vocem in Capitulo iuxta dignitatis suae exigentiam dare ac concedere ac de omnibus prouentibus, et emolumentis ad dictam Praeposituram Spectantibus eidem respondere, et per eos quorum interest responderi facere, modis omnibus debeatis ac teneamini locis, debitis ac temporibus semper opportunis.

Secus non facturi Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum Tyrnauiæ in Curia nostra Archiepiscopali die uigesima octaua mensis Aprilis A^{nno} 1631.

Petrus S R E Cardis Pazmanÿ
Archieps Strigon

Joannes Törös³

¹ Lósy Imre (†1642. nov. 4-én) csanádi püspök 1623. szeptember 7-től, váradi 1625. október 24-től, egri 1633. ugyancsak október 24-től, esztergomi érsek 1637. máj. 14-től. (*Juhász*, p. 20–23.; ASV SS ANV P N° 64.; MOL A 35 N° 278. Anni 1623., N° 351. Anni 1633.; MOL E 229 vol. 1. fol. 283–284., 296., 361–362.)

² Pyber Jánosra l. a 10. sz. levelet.

³ L. a 12. sz. iratot

19.

Nagyszombat, 1631. december 6.

Ciriaco Rocci bécsi pápai nunciushoz

Tudatja, hogy Draskovich Györgynek a váci püspökségre történt áthelyezése után a megürült pécsi püspöki székre az uralkodó Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépostot nevezte ki. Kéri a kánoni kivizsgálás mielőbbi lefolytatását, ugyanis a jelölt, mivel a hódoltságban fekvő püspökség közelében lakik, híveinek nagy hasznára lehetne.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 36. – eredeti)¹

†

Illustrissime ac Reverendissime Domine obseruandissime.

Per translationem Reverendissimi Domini Gerogy Draskouith de Trakostian² ex Episcopatu Quinqueecclesiensi in Episcopatum Vaciansem; vacante Episcopatu Quinqueecclesiensi, Sua Maiestas Imperatoria, titulo Jurispatronatus legitimi, nominauit ad Episcopatum illum, Reverendissimum dominum Benedictum Vinkouith Praepositum Zagrabiensem,³ personam de Ecclesia benemeritam, atque in rebus Vngaricis versatam, qui nunc ad Illustrissimam Dominationem Vestram proficiscitur. Rogo itaque, Illustrissimam Dominationem Vestram, uelit processum, atque alia necessaria maturare, quo citius a Sua Sanctitate, Electionem et Consecrationem in dicto Episcopatu consequi possit. Licet enim Episcopatus ille in Ditione Turcarum sit constitutus, quia tamen memoratus Dominus in Episcopum nominatus, in Vicinio habitat, non exiguam vtilitatem Ouibus suis adferre poterit. Seruet Deus Illustrissimam Dominationem Vestram diu felicem.

Tyrnauiæ. 6. Decembris A^{nno} 1631.

Illustrissimæ ac Reverendissimæ Dominationis Vestrae

[s. k.:]

Vti frater addictissimus
Cardlis Pazmany

¹ A címzett, Ciriaco Rocci 1628. május 29-től patراسi címzetes érsek, 1629. november 19-től császári ajánlásra „in petto”, 1633. november 28-től valóságos bíboros, Rómát 1630–1634 között képviselte császári udvarban. (*Gauchat*, p. 276.; *Wagner*, p. 84.) L. még *Hanuy*, II. p. 135., 136.

² Draskovich György (†1650. november 26.) 1628. július 18-tól pécsi, 1630. október 25-től váci, 1635. október 15-től győri püspök. (*Kollányi*, p. 227–228.; MOL A 35 N° 192. Anni 1628.; MOL E 229 vol. 1. fol. 326., 349–350., 374–375.) L. még *Hanuy*, I. p. 234., 784. II. p. 141.

³ Vinkovich Benedek (†1643. jan. 2. előtt) pécsi 1630. okt. 25-től, zágrábi püspök 1637. május 2-től (MOL E 229 vol. 1 fol. 350–351., 385–386., 453–454.) Vinkovichot Pázmány ajánlotta az uralkodónak a pécsi püspökségre. (Levele II. Ferdinándhoz, Vágsellye, 1630. október 14. *Hanuy*, II. p. 141–142.) L. még rá *Hanuy*, II. p. 395., 619.

[Fordítása:]

Méltóságos és Főtisztelendő Uram.

Mivel a pécsi püspökség főtisztelendő trakostyáni Draskovich György úrnak a váci püspökségre történt áthelyezése miatt üresedésben van, ő császári felsége a törvényes főkegyúri jog címén azon püspökségre érdemes és a magyar ügyekben jártas egyházi személyt, főtisztelendő Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépostot jelölte, aki most Nagyságodhoz utazik. Kérem tehát, hogy Nagyságod a [kánoni] vizsgálatot és más szükséges dolgokat siettetni sziveskedjék, hogy öszentségétől az említett püspökségre a [kánoni] választás és felszentelés mihamarább elnyerhető legyen. Jóllehet ugyanis azon püspökség a török hatalma alatt álló területen fekszik, mégis, mivel az említett püspök-jelölt úr a szomszédságában lakozik, nyájának nem csekély javára lehetne. Isten Nagyságodat még sokáig tartsa meg szerencsésen.

Nagyszombatban, 1631. év december 6-án.

Nagyságodnak

Mint legodaadóbb testvére,

Pázmány bíboros

20.

Nagyszombat, 1632. február 7.

Mihályi István egerszegi plébánost esztergomi kanonokká nevezi ki Draskovich György váci püspök és pozsonyi prépost helyére.

(Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár. Fasc. 58. N° 164. Formulare – Iratminták a XVI–XVII. századból. fol. 139. – későbbi másolat)¹

Nos Petrus Miseratione Divina Sanctae Romanae Ecclesiae etc. Memoriae Commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos considerantes pietatem, eruditionem morum vitaeque integritatem et ab annis pluribus in Ecclesia Dei utiliter exantlatis (!) labores honorabilis Stephani Mihalý² Parochi ege<r>szegiensi³ (!) quibus ipsum ab altissimo datum et in signitum (!) esse cognovimus. Eidem igitur tanquam personae idoneae ac bene meritae Canoniatum Ecclesiae Nostrae Metropolitanae Strigoniensis per translationem Reverendissimi Domini Gerogy Draskovith⁴ Episcopi Vaciensis ad praeposituram Poseniensem eiusdem videlicet Canoniatum ultimi, veri, Legitimi et immediatis possessoris, de jure et defacto vacantem, cum omnibus proventibus utilitatibus obvencientibus, et emolumentis quibuslibet, ad eundem Canoniatum de jure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, Autoritate nostra ordinaria, quae in hujusmodi beneficij conferendis pleno jure fungimur, dandum duximus et conferendum, Imo damus et conferimus, praesentium per vigorem, Quocirca vobis Reverendissimis ac Reverendis, Praeposito, Cantori et Custodi caeterisque Canoncicis hujus Ecclesiae nostrae Metropolitanae Strigoniensis Fratribus in Christo nobis dilectis

harum serie firmiter committimus et mandamus, Quatenus Stephanum Mihály, praefatum, et neminem alium in dicto Canonicatu, accepto prius ab eodem solito fidelitatis iuramento servatisque de jure servandis, investire ac installare, eique locum in stallo, et vocem in Capitulo dare, et assignare de omnibus etiam proventibus et emolumentis, ad eundem Canonicatum pertinentibus eidem respondere, ac per eos, quorum inter est [!], responderi facere modis omnibus debeat ac teneamini, locis debitis ac temporibus semper oportunitis. Secus non facturi, praesentibus perlectis Exhibenti restitutis. Datum Tyrnaviae in Curia nostra Archiepiscopali, die 7 mensis Februarij Anno Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Secundo.

^a Ehelyett: „exante latos”

¹ A másolat egy különféle iratmintákat tartalmazó protokollumban maradt ránk. Felirata: „Donatio Canonicatus Solius”

² Mihályi István (†1651 ?) esztergomi kanonosságába 1632. febr. 23-án iktatták be, 1639-től a rimaszombati Szent Antal oltár rektora majd pécsváradi apát, 1645-től nyitrai érkanonok, 1646. febr. 25-től nyitrai főesperesként újra az esztergomi káptalan tagja, 1650. jan. 24-től gömői főesperes. Hogy valóban visszatért-e az esztergomi káptalanba, és elhunyt-e 1651-ben, kérdéses. Mindenesetre 1679. augusztus 21-én I. Lipót egy Mihályi Istvánt, mint nyitrai érkanonokot nevezett ki almádi apáttá. (*Kollányi*, 1900. 242.; MOL A 35 N° 156. Anni 1679.)

³ Valószínűleg a nyitrai vármegyei Egerszeg.

⁴ Draskovich 1630. okt. 29-től volt pozsonyi prépost (MOL E 229 vol. 1. fol. 348–349.) L. még az előző iratot.

20/a.

Vágsellye, 1632. szeptember 5.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri a bányakamarák tisztviselőinek állomáshelyükre való visszaengedését.
(Magyar Országos Levéltár Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivum
a Missiles (E 204) 34. cs. Pázmány Péter levelei – eredeti)¹

[Rogo Maiestatem Vestram dignetur, vel per Dominum Cancellarium, vel per aliquem alium Clementem suam voluntatem his de rebus significare] quam ut Deus diutissime felicem tueatur, ex animo precor.

Selliae 5. 7bris 1632

[s. k.:]

Maiestatis Vestrae Sacratissimae

[Más kézzel:]

Maiestati Vestrae iterum significo, inaestimabile damnum pati Maiestatem Vestram et totum Regnum ex eo, quod Officiales Camerarum Montanarum illic detinentur, si uero in absentia ipsorum tumultus oriatur, forte nunquam reparabuntur damna Fodinarum. Itaque rogo Maiestatem Vestram ne ipsos diutius detineri sinat.

[s. k.:]

Humillimus servus

Cardlis Pazman

¹ Az egész levél ismételt közreadása indokolatlan, hiszen a Kriegsarchivban fellelhető korabeli, de feltehetően nem teljes másolat után, a „significare” szóig bezárólag a datálás kíséretében Hanuy már közzétette. (II. p. 354–355.) Így a fentiekben, a kiadatlan rész előtt (zárójelben) csupán az összkiadásban megjelent szöveg utolsó mondata szerepel.

[Fordítása:]

Felsőgednek ismételten jelzem, hogy felbecsülhetetlen kárt szenved el felséged és az egész ország amiatt, hogy a bányavidéki kamarák tisztviselőit ott tartóztatják(ha pedig távollétükben zűrzavar keletkezne, talán sohasem lehet majd helyreállítani a bányákban keletkezett károkat. Kérem tehát Felsőgedet, ne engedje, hogy tovább tartóztassák őket.

21.

Nagyszombat, 1632. február 7.

Széchenyi György sellyei plébánosnak Pyber János egri püspök lemondása nyomán megüresedett kanonoki stallumot adományoz az esztergomi főszékeskáptalanban.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Congregatione Concistoriale Processi Canonici vol. 41. fol. 389 r.v. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Cardinalis Pazmány, Metropolitanæ Ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopus eiusdemque Loci Comes perpetuus Primas Regni Hungariae Sanctae Sedis Apostolicae Legatus Natus, Summus Secretarius et Cancellarius ac Sacrae Caesaræ Regiæque Maiestatis etc intimus Consiliarius etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Vniuersis. Quod Nos considerantes pietatem, eruditionem, morum, Vitæque integritatem honorabilis Georgy Szechény, Plebani Selliensis,¹ quibus ipsum ab Altissimo insignitum, propria nostra experientia cognouimus. Eidem igitur, tanquam personæ idoneæ, ac benemeritæ, Canonicatum Ecclesiae nostræ metropolitanæ Strigoniensis, per spontaneam resignationem Reverendissimi Domini Joannis Pyber, Episcopi Agriensis,² ejusdem videlicet Canonicatus, Ultimi veri, legitimi, et immediati possessoris de jure et de facto vacantis, cum omnibus Prouentibus, vtilitatibus, et emolumentis quibuslibet, ad eundem Canonicatum de jure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, autoritate nostra ordinaria, qua in huiusmodi beneficijs Conferendis, pleno jure fungimur, dandum duximus, et conferendum. Imo damus et conferimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis, Reverendissimis, ac Reverendis, Praeposito, Cantori, Custodi, Caeterisque Canonicis, huius Ecclesiae Nostræ Metropolitanæ Strigoniensis, Fratribus in Christo Nobis dilectis, harum serie firmiter committimus et mandamus. Quatenus praefatum Georgium Szechény, et neminem alium in dicto Canonicatu, accepto prius ab eodem solito fidelitatis juramento Seruatique de jure Seruandis, inuestire ac installare, eique Locum in Stallo, et vocem in Capitulo dare et assignare, de omnibus etiam prouentibus eidem respondere, ac per eos, quorum interest responderi facere, modis omnibus debeatis ac teneamini, Locis debitæ, ac temporibus semper opportunis. Secus non facturi, Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Tyrnauiae, In Curia nostra Archiepiscopali die Septima Mensis February. Anno MDCXXXII.

Cardinalis Pazmany
Archippus Strigon.

[P. H.]

¹ Széchenyi György (†1695. február 18.) csanádi püspök 1643. november 20-tól, pécsi 1644. szeptember 13-tól, veszprémi 1648. április 18-tól, győri 1658. január 2-től, kalocsai érsek és győri adminisztrátor 1667. november 19-től, esztergomi érsek 1685. március 21-től. (*Juhász*, p. 46.; ASV SS ANV P N° 83., 118.; MOL E 229 vol. 1. fol. 473–474., 516–518., vol. 2. fol. 170–171., 499–500.) Valamint *Galla Ferenc*, Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. p. 107–111.

² L. a 10. sz. levelet

22.

Bécs, 1634. február 11.

VIII. Orbán pápához

Szentandrásy (Chiky) István erdélyi püspök halála és Hosszútóthy László áthelyezése után elérte az uralkodónál hogy Simándi István csornai prépostot nevezze ki az erdélyi püspökségre, aki apostoli módon, személyesen viselné gondját az ott élő katolikusoknak.

Tanúskodik a jelölt mellett, és kéri a pápát a megerősítés megadására.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 50. – másolat)¹

Beatissime Pater ac Domine benignissime^a

Inter alia Catholicae religionis promouendae media ac remedia iam diu in eo laboro ut Transylvaniae pastoris uigilantis cura subleuetur, sunt enim ibi non solum multi et magni nominis uiri, sed et integri tractus Catholici, qui et si Sacerdotes numerant, aliquot, quia tamen Episcopali cura destituuntur, haud paruis defectibus laborant.

Fuerunt antea nominati Episcopi Transyluanienses: sed qui hic in Vngaria sacerdotia possidebant et dissidentia non cogitabant.²

Quum igitur post mortem Reverendissimi Stephani Chiki ultimi Episcopi Transyluaniensis ac postea in Episcopatum Wesprimiensem promoti³ nominatus fuerit ad Episcopatum Transyluaniae Reverendissimus Ladislaus Hoszutotj⁴ isque ante Consecrationem obtentam translatus sit, nuper a sua Maiestate ad Episcopatum Varadiensem; laboraui ut uir idoneus deligeretur, qui et ob integritatem uitae, morumque maturitatem et ob experientiam status Transyluaniae idoneus esset, non solum ad Titulum Episcopatus Transyluaniae, sed et ad Apostolicos labores illius Prouinciae amplissimae, subeundos: quique libenter se ad residentiam Apostolico more in Transyluania faciendam offerret.

Itaque effeci ut Dominum Stephanus Simandj Praepositum Sancti Michaelis de Chorna⁵ nominaret Caesar pro Episcopatu Transyluaniae, idque eo libentius feci, quod dictus Dominus Simandj multis annis in parochijs meae dioecesis laudabiliter uersatus, magnum uirtutis suae specimen dederit. Etc.

E ditionibus Vngariae quindecim dierum itinere hinc ..., Turcicoque iugo oppressis oriundus est, dictus Dominus Simandj, proinde testimonium Natalium adferre moraliter impossibile est, tamen ab annis triginta circiter inter nos

honeste ac magna laude uersatus est, neque <#> ulla unquam suspicio de defectu fuit.

Rogo itaque Sanctitatem Vestram ut dictum Stephanum Simandj Apostolica benignitate ad dictum Episcopatum assumat, ac si forte Parentibus Haereticis ortus foret (de quo dubitatur) defectum hunc Apostolica benignitate suppleat; et per uiam secretam gratis expeditionem fieri iubeat, neque enim Episcopatus <-> Transyluaniae ullos reditus habet, et ipse alias pauper est.

Benignissimam Sanctitatis Vestrae clementiam praestolabor, ac eiusem pedes humiliter ueneror Deum orans, ut Sanctitatem Vestram, ad Ecclesiae suae augmentum foelicissime conseruet.

Viennae 11 February 1634.

Sanctitatis Vestrae^a

^a Ezután a másoló következő rövidítése található: „etc.”

¹ A királyi „praesentatio”, amelynek mintegy megtámogatására írta Pázmány fenti levelét, néhány héttel korábban, január 17-én kelt. (MOL A 35 N° 1. Anni 1634.) Simándi megerősítésének hosszas történetét részletesen megírta Galla Ferenc, bár a fenti iratot nem ismerte és így Pázmány első lépését az ügyben a Propaganda Kongregációhoz írt levele alapján 1634. június 12-re teszi. (*Galla Ferenc*, Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. Bp., 1941. Különlenyomat a Notter Emlékkönyvből.) Emellett még *Hanuy*, p. 214., 485., 601., 635., 768.

A címzett VIII. Orbán pápára l. a 7. sz. iratot.

² L. az alábbi két főpapot. Előttük az utolsó, egyházmegyéjében is rezideáló erdélyi püspök Náprágy Demeter volt.

³ Szentandrásy (Chiky) István (de Csíkmadéfalva, †1630. szeptember 21.) szendrői püspök 1606-tól, erdélyi 1618. július 10-től, veszprémi 1630. február 26-tól. (*Temesváry János*, Csíkmadéfalvy Szentandrásy István erdélyi püspök. [1571–1630] Kolozsvár, 1912. p. 3., 8., 15., 16.; MOL A 35 N° 55. Anni 1930.) L. még *Hanuy*, I. p. 102., 167., 169., 544.

⁴ Hosszútóthy László (†1648. december 31.) erdélyi püspök 1631. július 7-től, váradi 1633. október 24-től, váci 1646. április 23-tól. (*Temesváry János*, Erdély választott püspökei. (1618–1695) I. Szamosújvár, 1913. p. 22., 23.; *Szaruka*, p. 165.; MOL A 35 N° 33. Anni 1633.; MOL E 229 vol. 1. fol. 352–354., 362–363., 485.) L. még *Hanuy*, II. p. 146., 516., 626., 658.

⁵ Simándi István (†1653. július 8. és október 27. között) erdélyi püspök 1634. január 17-től (*Temesváry*, 1913. p. 33.; MOL A 35 N° 10. Anni 1634., MOL E 229 vol. 1. fol. 364–365.) L. még *Hanuy*, II. p. 214., 485., 601. 635. 768.

[Fordítása:]

Legszentebb Atyám és Legkegyelmesebb Uram stb.

A katolikus vallás előmozdításának egyéb eszközei és orvosságai között már régóta fáradozom azon, hogy az Erdély felett örökös pásztor gondja megoldódjon, hiszen ott nemcsak számos és nagynevű férfi vannak, hanem tisztán katolikus vidékek is, akik ha számlálnak is papokat, néhányat, mivel azonban a püspöki gondviselésnek híján vannak, nem csekély kárt szenvednek.

Választott erdélyi püspök ezelőtt is voltak, ám ezek papi hivatalukat itt, Magyarországon gyakorolták, és nem foglalkoztak az áttelepülés gondolatával.

Amikor tehát az utolsó erdélyi, majd a veszprémire előléptetett püspök, főtisztelendő Chiky István halála után főtisztelendő Hosszútóthy László nyert kinevezést az erdélyi püspökségre, s öt év felsége a felszentelés elnyerése előtt, minap a váradi püspökségre helyezte át, azon fáradoztam, hogy alkalmas férfit válasszanak, aki feddhetetlen élete, érett erényei és az erdélyi helyzet ismerete miatt megfelelő lenne nemcsak az erdélyi püspökség címére, hanem eme hatalmas tartomány apostoli munkájának vállalására is, s aki szívesen ajánlaná magát arra, hogy apostoli módon Erdélyben tartsa székhelyét.

Elértem tehát, hogy a császár Simándi István csornai Szent Mihályról nevezett prépost urat nevezze ki az erdélyi püspökségre, és az annál szívesebben tettem, mivel a mondott Simándi úr számos éven át dicséretesen működött egyházmegyém plébániáin és erényének nagy bizonyosságát adta. Stb.

Nevezett Simándi úr Magyarországnak innen tizenöt napi járásra és török iga alatt fekvő területéről származik, ennél fogva születési bizonyítványát megszerezni jellemző módon lehetetlen, ám hozzávetőleg harminc esztendeje tisztességgel és nagy dicséretre méltón forgolódik közöttünk, és soha semmilyen gyanú sem merült fel feddhetetlenségét illetően.

Kérem ezért Szentségedet, hogy apostoli kegyelmességével az említett Simándi Istvánt emelje a nevezett püspökségre, és ha talán eretnek szülőktől származna (mely dolog kétséges) ezt a hiányt apostoli kegyelmességével pótolja(és a bullát titkos úton, kedvezménytel bocsássa ki, ugyanis az erdélyi püspökség semmilyen jövedelemmel sem bír, és a jelölt egyébként is szegény.

Szentséged legkegyelmesebb jóságát lábait csókolva várom s kérem Istent, hogy Szentségedet Egyházának gyarapodására szerencsésen tartsa meg.

Bécsben, 1634. február 11-én.

Szentségednek stb.

23.

Bécs, 1634. február 11.

Francesco Barberini bíboroshoz (?)

Kéri a fenti levelében foglaltak támogatását.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 50. – másolat)¹

Eminentissime ac Reverendissime Domine

Patrone obseruandissime.

Quae me rationes mouerint, ut de Episcopo in Transyluania residente cogitarem, ac prae alijs Reverendissimum dominum Stephanum Simandj Maiestati Caesareae commendarem, suae <maiestati> Sanctitati humiliter aperui. Eminentiam Vestram magno affectu rogo, pro suo in promotionem Sanctae religionis Zelo, apud Sanctitatem suam efficere dignetur, ut et gratis, et quam potest citissime, expeditiones habeamus.

Accederet hoc ad cumulum plurimorum et maximorum beneficiorum, quae me ab Eminentia Vestra recepisse, grato animo recognosco. Manus Eminentiae Vestrae Veneror, ac eidem foelicitatem omnem ex animo Voveo.

Viennae 11 February 1634.

Eminentiae Vestrae^a

^a Ezután a másoló következő rövidítése található: „etc.”

¹ Francesco Barberini (†1679) 1623. október 2-től bíboros-nepos, számos funkciójára l. *Gau- chat*, p. 18–19.

[Fordítása:]

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,
Figyelemreméltó Pártfogóm.

Mely érvek indítottak arra, hogy Erdélyben székelő püspökről gondolkodjam, és mások előtt főtisztelendő Simándi Istvánt ajánljam a császárnak, alázatosan feltártam ő szentségének. Eminenciádat szeretettel kérem, hogy a szent vallás előmozdítása iránti buzgalmából méltóztassék

elérni ő szentségénél, hogy kedvezményesen, s amilyen gyorsan csak lehet, megkaphassuk a megerősítő bullát.

Hálás szívvel ismerem el, hogy ez ama számos és nagy jótétemény tömegéhez járulna hozzá, amelyet Eminenciádtól nyertem. Eminenciád kezeit hódolattal illetve szívemből kívánok minden szerencsés jókat.

Bécsben, 1634. február 11-én.

Eminenciád stb.

24.

Bécs, 1634. február 11.

Lósy Imre választott egri püspök kérésére tanúsítja, hogy 1631. június 22-én, Telegdy János kalocsa-bácsi érsek, nyitrai adminisztrátor és néhai Pyber János egri püspök társszentelőkkel őt az előírásoknak megfelelően a váradi püspökség címére felszentelte.

(Archivio Segreto Vaticano. Archivio di Segreteria di Stato, Archivio della Nunziatura di Vienna Processi dei Vescovi e degli Abbati N° 48. – másolat)

Nos Petrus Miseratione Diuina Sanctae Rom^{anae} ecclesiae tituli Sancti Hieronimi Illiricorum Presbyter Card^{inalis} Pazmany, Metropolitanae ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopus, locique eiusdem Comes perpetuus, Primas Hungariae, Sanctae Sedis Apostolicae Legatus natus, Summus Secretarius, et Cancellarius, ac Sacrae Caesareae, Regiaeque Maiestatis etc. Consiliarius intimus etc. Fidem facimus, et attestamur per praesentes. Quod Nos accepta Bulla Sanctissimi Domini Nostri Urbani papae VIII super Confirmationem Reverendissimi Domini Emerici Lossy¹ in Episcopatum Waradiensem, ad quem a Sua Sacra Caesarea Regiaeque Maiestate, tanquam Rege Hungariae fuerat Nominatus, Electus, ac suae Sanctitati praesentatus, eundem ad dicti Episcopatum titulum, suffragante ad hoc Nobis facultate ac potestate eiusdem Sanctissimi Domini Nostri rite, ac foeliciter iuxta S.R.E. ritum in Domino consecrauerimus, assistentibus Nobis Illustrissimis, ac Reverendissimis Dominis, Joanne Thelegdyno Archiepiscopo Ecclesiarum Canonice Vnitarum, Colocensis, et Bachiensis, Administratore Episcopatus Nitriensis,² ac altero Joanne quondam Pyber Episcopo Agriensi.³ Quam Consecrationem debito modo peregrimus foeliciter die vigesima secunda Juny, in quem diem inciderat Dominica secunda post Pentecostem Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo primo. In cuius fidei, et attestationis Nostrae maius testimonium hasce Nostras ad petitionem praedicti Reverendissimi Domini Emerici Lossy Electi Episcopi Agriensis, dari iussimus. Viennae, Austriae Die Vndecima Mensis february. Anno Domini 1634

Petrus S.R.E. Presbyter Card^{inalis} Pazmany

Joannes Törös⁴ m. p.

^a Az aláírás előtt a másoló következő megjegyzése áll: „Subscripta”.

¹ L. rá a 17. sz. iratot.

² L. rá a 10. sz. iratot.

³ Ua.

⁴ L. a 12. sz. iratot.

25.

Sopron, 1635. február 4.

II. Ferdinánd királyhoz

Kéri az uralkodót, hogy újonnan vett vszetini birtokán lakó lázongó jobbágyainak akár fegyverrel történtő leverésére szólítsa fel Dietrichstein bíborost.

(Moravský Zemský Archiv v Brně. Archiv Rod. Dietrichstein (G 140) c. 440. fol. 421.
– másolat)

Augustissime Caesar, Domine Domine clementissime.

Paulo post annus erit, cum à Magnifico domino Sdenko Sampach¹ exiguum dominiolum Vszetin,² parata pecunia emi. Ab eo tempore Subditi illius Dominioli rebellantes, Maiestatis Vestrae Diplomate praescriptum ipsis Censum, pendere nolentes, obedientiam debitam detrectant. Supplico Maiestati Vestrae, dignetur Eminentissimo domino Cardinali à Dietrichstain³ demandare, ut rebelles istos ad obedientiam ac debitum obsequium cogat etiam armata manu, juxta leges ac statuta Inclyti Marchionatus Moraviae. Seruet Deus Maiestatem Vestram felicissime.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae
Humillimus Capellanus
Cardinalis Pazmanj

[Kívül:]

Ad Sacratissimam Caesaream Regiamque Maiestatem. etc. Dominum Dominum clementissimum

Memoriale Cardinalis Pazmanj

¹ A morva főúr 1625. jan. 25-én magyar *indigenatust* nyert. Az oklevél mellett megtalálható családjának genealógiája is. (MOL A 57 vol. 7. fol. 757–759., 760–765.) Pázmány leveleiben még kétszer találkozunk nevével: *Hanuy*, I. 621., II. 624.

² Morvaországi birtoka számos gondot okozott az érseknek. (*Hanuy*, II. 500., 519., 556., 557., 565., 624., 642., 692., 728.)

³ A morva kardinálisra l. az 5. sz. *missilist*.

[Fordítása:]

Legszentebb Császár, Legkegyelmesebb Uram.

Kevéssel ezután egy éve lesz annak, amikor nagyságos Zdenko Sampach úrtól a kicsiny vszetini birtokot megvásároltam. Attól az időtől fogva ezen uradalom jobbágyai lázongva a Felsőged rendelkezésében számukra előírt adót nem akarván megfizetni, vonakodnak a köteles engedelmeségtől. Könyörgök Felsőgednek, méltóztassék eminenciás Dietrichstein bíboros urat megbízni, hogy ezeket a lázadókat engedelmességre és köteles alkalmazkodásra kényszerítse, akár fegyveres kézzel is, a nemes morva őrgrófság törvényei és rendelkezései szerint. Isten tartsa meg Felsőgedet boldogságban.

Legszentebb Felsőged
legalázatosabb káplánja
Pázmány bíboros

26.

Pozsony, 1636. március 1.

Lippay György kancellárnak

Kifejti véleményét a Bethlen István szökése nyomán kialakult politikai helyzetről, s hogy Bethlennel szemben, illetve Rákóczi kérései kapcsán milyen lépéseket tart szükségesnek.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare, Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 7. cs. 53–58. fol. – fogalmazvány)¹

Anno Domini 1636, die 1^a Martij Petitiones et postulata Principis Transylvaniae,² per internuntios suos, Maiestati Caesareae proposita, <Domino Cardinali> Eminentissimo Domino Cardinali Pazmani pro opinione representata.

Opinio Domini Cardinalis

1° Pro fundamento ponit, Omnino declarationem faciendam esse Suae Maiestati, displicuisse sibi factum, et transfugium Bethleny,³ neque uelle Suam Maiestatem ullo modo adhaerere, uel facere partibus Bethleny, neque ut a suis subditis quoquo modo eidem auxilium aut subsidium praestetur <permittere>. Quod ut faciat Sua Maiestas sequentes suadent rationes, 1° quia in superioribus partibus Vngariae plerique aut ancipites et suspecti haerent, aut omnino existimant, factum Bethlemy suae Maiestati nullo modo displicuisse, quin potius Suam Maiestatem eidem contra Principem subuenire uelle. Vnde fit, ut non desint plures et plures in dies qui factioni Bethleny adhaereant, eaque crescat, neque a fidelibus Suae Maiestatis impediatur ob metum ne forte contra voluntatem Suae Maiestatis <ag-id> agant, et paulo post Bethleny >factio cum Turcis coniuncta< adeo grandis in ditionibus Suae Maiestatis euadat ut opprimi facile non possit. Qua occasione secutum uult Maiestati Vestrae certo sibi innotuisse a Gaspario Illieshazi⁴ ex Trinchin defacto satis bonum numerum equitum et peditum Bethlenianis in Eched auxilio missum fuisse. 2do id omnino exigere, honorem et reputationem Maiestatis Vestrae, ex cuius ditione et fidelitate transfuga Bethlenius est factus, malum exemplum alys >scandalum et< similia facilius deinceps quoque perpetrandi, leges patriae reuerissime id prohibentes. 3° ne uideatur Maiestas Sua tacendo consentire et approbare factum enorme Bethleny quae [!] <ad> tot animarum perniciem et Christianam prouinciam [!] ruinam uergere uidetur. 4. Foedus cum principe Transylvaniae initum. 5. Periculum arcis Eched, si enim Sua Maiestas declarationem aliquam facere et bona Bethleny intercipere noluerit, periculum euidens est, Ne regale fortalitium Turcis tradatur cum ruina totius Regni, certum enim est, Et hoc pro

2do fundamento ponit quod Bethlenius, qui caput et fortunas omnes in manibus Turcarum habet, promittet dabitque Turcis si necessitate compulsus fuerit, arcem Eched, 7^m comitatus imo etiam alia. Defacto pro certo scribitur Buda, quod Turca a Bethlenio petat, Comitatum Bihar, Varad et Jenő, promittitque ipsi, <se> uelle conseruare familiam Bethlen in principatum quamdiu ea durauerit. Petrus quoque Bethlen per <defacto> Arcem Eched tenet, approbat factum patris, quotidie eunt et redeunt in Turciam nuntii ex Eched, prouidetur <de> uictualibus et alts necessitatibus, milite quoque Eched com-

pleto. Quocirca iudicat omnino Arcem Eched quam primum intercipiendam et occupandam esse ad rationem Suae Maiestatis, ne inde totius patriae perniciēs emergat.

3° Exisitimat Dominus Cardinalis in interceptione arcis Eched sequentem modum esse tenendum. 1° Quaerendum est ex iurisperitis an talis interceptio et declaratio sine omni iuris processu peragi possit? 2do Scribendum Comitatus, Generali⁵ et Haidonibus, praesentem Bethleny ex ditionibus Suae Maiestatis fugam eidem displicuisse, neque praeterire posse quin demonstrationem faciat, cum tot regni articulis uetita sint pernicioso cum Turcis commertia.

Itaque Suam Maiestatem iure quidem acturum fuisse <ageret> contra Bethlenium si <is> in eo statu esset, ut se iuri sistere posset, uerum quia iam se alio transtulit, <neque status> ubi iuris sui non est. Ne interim per conuentionem uel tacitum consensum, uideatur Sua Maiestas tam perniciosum et grande facinus fouere, uel occasionem dare <Turcis> ut occultis cum Turca correspondentys, uia aliqua et ratione <te> ex Eched toti patriae perniciēs et perditio incumbat, uelle in securo ponere, arcem Eched. His praemissis

Petrum Bethlenium⁶ et complices singillatim omnes – >monere eis que serio demandare oportebit< ut ad omnem periculi metum tollendum praesidium Suae Maiestatis admittant. Assecurando Petrum Bethlenium, quod si id praestiterit omnia bona arcis et prouentus libere possidere queat. Quae Sua Maiestas absque iuris ordine eidem non auferet. >NB. petere opinionem Camerae a' Secretatio<^a

Quod si admittere nollent Sua Maiestas sub amissione bonorum honoris et uitae omnibus illis qui in Eched cum Petro Bethlenio reperiuntur praesertim Nobilibus demandet ab eodem recedant, arcemque Manibus <Suae Maiestatis resignent.> Quod si facere nollent, possent per Comitatus et praesidiarios omnia bona occupari, et ea ratione circumdari arx ut nihil neque intro neque extra literarum aut uictualium inferri possit. Quod si filia Illieshazi⁷ egredi noluerit honeste dimittatur. >rationes in altera consultatione<^b

Censet <omnino> <ulterius> Dominus Cardinalis Suam Maiestatem neque posse neque debere praesentis Hungariae superioris et rerum status otiosum spectatorem esse <debere,> certum enim uidetur <Turcam> quod si Turca Transyluaniam occupare potuerit, inuadet etiam Vngariam, praesertim propter 7 comitatus, quos sibi uendicat, et promissiones Bethleny. Idcirco Sua Maiestas omnino exercitum aliquem habere debet, non domesticum tum sed et externum quo in genere suadet Dominus Cardinalis 1° Vt hac occasione introductionis Generalis,⁸ et qua numerus ac status militum confinariorum restitui debet, introducantur bono numero in >Szakmar Kallo Tokay< praesidia ubi ante fuerunt milites Germani, et cum aliqua etiam multiplicatione, ita ut in repentinis casibus <mili> duo millia eorum si fieri potest uel ad minus <150> mille quingenti possint sumi et praesto esse.

2do Vt si Sua Maiestas posset addere aliquid pecuniae illi ex dica collecta, conscriptionem illam mille <uel etiam ampli> equitum sensim inchoare, Capitaneos ex Nobilibus possessionatis eligere aliquam ipsis pecuniam distribuere ut in necessitate militem in promptu habeant ad insurgendum. Quoad <2dm> >postulatum principis< Hinc respondendum ad postulata principis existimat

Ad 1^m Non posse ipsi concedi licentiam conducendi milites in ditionibus Suae Maiestatis cum ipsamet Sua Maiestas ipsis indigeat ad defensionem ditionis suae contra insultus Turcarum et praeparationes, >Curae Suae Maiestati futurae ut ditiones suas, atque adeo bona principis ibi existentia a quouis hostium insultu custodiat ac tueatur In confinys Poloniae< Nudare ditiones suas non expedit cum ipsamet Sua Maiestas conscribat et conducat. Militem Polonum si inducere in Transyluaniam uelit, non deesse ipsi passum in ditione sua, per Maramaros, uel Hust uel Kõuar.

Si tamen necessitas postularet ut per ditiones Suae Maiestatis ducerentur, Non fore contrariam Suam Maiestatem, dummodo utriusque partis commissary ipsi assistant, nec magno simul numero ac sine damno subditorum Suae Maiestatis ducantur.

Respondendum ulterius esse principi:

Quod Sua Maiestas se armabit, armet se etiam princeps, et de sua defensione prouideat sedulo. Assecurare potest principem Sua Maiestas, quod neque Bethlenio neque Turcis assistentiam ullam contra ipsum dabit, <spem et dare Sua Maiestas potest quod> principi in necessitate <iuuabit> >auxilia <eius> sua ab eo non subtrahat praesertim quantum sine laesione pacis Turcicae fieri poterit< caeterum determinate et specificè quid uelit ac possit Maiestas Sua facere, defacto sciri non potest sed pendet ab occasione et ingruenti necessitate. Juxta praedicta principi bona uerba dare oportet ne in desperationem adactus extrema cum damno communi tentet. In Scriptis tamen aliquid certe promittere fereque ei obligare non expedit.

Ad 2.<alterum> postulatam principis, de Nuntio mittendo ad Turcas, iudicat Dominus Cardinalis posse mitti ad <Vezirium> Turcas uel scribi, Principem in quo apud Turcam defertur, quod uidelicet Tractatum aliquem aut connectionem <aut faedus> contra Turcas aut ad faedus, cum illis rumpendam nullam, neque cum Sua Maiestate neque cum principibus habuisse. Dumtaxat ut bonam uicinitatem colant neque inuicem infestent, id <neque> quominus fiat neque a Turca prohiberi posse, neque intercessisse negatur.

<Ad ultimum postulatam principis satis in principio ... dictum.> Hoc pertinet etiam illud^c

^a A beszûrás a kancellár széljegyzete.

^b A beszûrás a kancellár széljegyzete.

^c A szöveg itt véget ér.

¹ Az irat, amely teljes egészében Lippay kézírása, a kancellárnak Pázmánnyal Rákóczi kéréséről folytatott pozsonyi megbeszélésén készült jegyzeteit tartalmazza. A kérdéseket amelyekre az uralkodó Lippay révén Pázmány választ kikérte l. PL AS AR Capsa V. N° 447. fol. 3-4. „Anno Dni 1636 die 1a Martj. Puncta pro opinione proposita Dno Cardinali Pazmany” Teljes felsorolásuk február 27-ről: EOE. IX. p. 469-470. A fogalmazvány valójában nem más, mint a kérdések kapcsán adott Pázmány-opinio lejegyzése. Lippay útjára az érsek gyengélkedése és az ügy fontossága miatt került sor: „õ felsége Cancellarius uram ide küldötte vala, hogy ne kelletnék levelek által tractálni.” Feltehetően betegsége mitatt tíz nappal később, a fentebb közölt iratban foglaltakról írja a bíboros Rákóczinak: „Noha beteges állapotattal voltam, de az Erdélyi állapotokon és Kegyelmed dolgain eleget törtöttem [...] valamit Isten igazsága szerént a kereszténység javára és az elátkaldott Bethlen István tartóztatására alkalmasnak itilem, megjelentetem õ felségének.” (Pozsony, 1636. március 11. *Hanuy*, II. p. 633-634.) Az irat jellege, a gyakori betoldások, javítá-

sok, megjegyzések is inkább szóbeli közlés lejegyzésére és nem kivonatolásra utalnak. Emellett létezik a fentieknek egy szintén Lippay által leírt és megszerkesztett, 1–8. pontokba foglalt tisztázata, ugyancsak március 1-i dátummal, valamint egy rövidített változat is, dátum nélkül. (PL AS AR Capsa V. N° 362. 16–19. fol. és N° 404. 5–6. fol.) Noha ezek a végleges változatok legtöbb helyen szinte szó szerint egyeznek a fenti szöveggel, – bár a pontok sorrendje más – és szerkesztett változat egy-két újabb gondolatot is tartalmaz (5–6. pont), indokoltabbnak látszott a fenti szöveget közzétenni, minthogy ez hozza első kézből, és főleg részletesebben a Pázmány által kifejtetteket. A dátum nélküli rövidített változatot, amely mellett megtalálható a nádor opiniójának kancelláriai kivonata is, Fraknói a január 30-i nagyszombati tanácskozásról készült jelentéshez (PL AS AR Capsa V. N° 162.) tartozónak vélte, és úgy is ismertette. (*Fraknói*, III. p. 178–179.) Az 1636. évi eseményekre: *Luhinich Imre*, Bethlen István támadása 1636-ban. Bp., 1910.

Az irat oldaszámozása tévesen történt, és a különálló lapokat összekeverték. A szövegből megállapítható helyes sorrend: fol. 53–56–57–54–55–58.

² I. Rákóczi György (†1648. október 11.) 1615. március 22-től borsodi főispán, majd 1630. december 1-től erdélyi fejedelem. L. még *Hanuy*, I. p. 331., 595. II. passim.

³ Bethlen István, (†1648. január 10.) 1622-től hunyadi főispán, 1630. szeptember 28 – november 26. között erdélyi fejedelem. L. *Hanuy*, II. passim.

⁴ Bethlen István fiának, Péternek az apósa. L. rá a 7. sz. iratot

⁵ Homonnai Drugeth János (†1645. december 17.) 1626-tól ungi, 1631. június 21-től zempléni főispán, 1636. április 29-től országbíró. L. még *Hanuy*, I. 710., II. passim. Kassai főkapitányi kinevezését 1636. január 4-én nyerte el. (Kassai Városi Levéltár-Archív Mesta Košic. Collectio Swartzenbachiana N° 6636. – Pálffy Géza szíves közlése.)

⁶ Bethlen Péter (†1646. augusztus 3.) Bethlen István fia, talán apja után Hunyad és Máramaros vármegyék főispánja is. L. még *Hanuy* II. p. 351., 571., 609., 630–631., 650., 683., 702., 720., 725. Pázmánnyal való kapcsolatát *Heltai János* dolgozta fel. (Bethlen Péter és Pázmány. *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1982/83*. Bp., 1984. p. 411–422.)

⁷ Illyésházy Kata (†1648) Bethlen Péter felesége.

⁸ Homonnai Drugeth János. Főkapitányi beiktatására végül csak 1636. július 21-én került sor. (MOL P 1983 Homonnai Drugeth család iratai. Drugeth Jánoshoz írt levelek fol. 43.)

[Fordítása:]

Az Úr 1636. évében, március első napján. Erdély fejedelmének követei által ő felsége elé terjesztett s a főmagasságú bíboros úrnak véleménynyilvánításra bemutatott kérései és követelése.

A bíboros úr véleménye

Elsőként, alapvető fontosságúnak tartja, hogy ő felsége deklarálja, nem volt kedvére Bethlen tette és menekülése, és semmiképpen sem akar megjelenni vagy cselekedni Bethlen oldalán, s nem engedi meg, hogy alattvalói segítséget vagy menedéket nyújtsanak számára. Hogy ő felsége ezt cselekedje, a következő érvek támasztják alá: Először, mivel Felső-Magyarországon a legtöbben kételkednek és gyanakszanak, vagy teljességgel abban a hiszemben vannak, hogy Bethlen tette igencsak elnyerte ő felsége tetszését, sőt még segíteni is akarja a fejedelemmel szemben. Ezért van az, hogy napról-napra mind többen és többen csatlakoznak Bethlen mozgalmához, és az egyre növekszik, és ezt ő felsége hívei sem akadályozzák meg attól való félelmükben, nehogy talán ő felsége akarata ellenére tegyenek, s kevéssel ezután Bethlennek a törökkel szövetkezett mozgalma oly nagygyá fogja kiőni magát az ő felsége uralma alatt álló területeken, hogy könnyen elfojtani nem lesz lehetséges. Mely körülmények közt bekövetkezett esemény, hogy Illyésházy Gáspár Trencsénből elégséges számú lovas és gyalogost küldött segítségül Bethlenéknek Ecsedbe, úgy véli [a bíboros úr] már bizonyára ismeretes felséged előtt. Másodszor, hogy teljességgel megköveteli azt tiszté és hírneve felségednek, egyrészt mivel felséged hatalma és hűsége alól lett Bethlen szökevény, másrészt mert a botránny és ezt könnyebben követő hasonló dolgok véghezvitelének másoknak mutatott rossz példáját a haza törvényei a legkomolyabban tiltják. Harmadszor, nehogy úgy tűnjék, ő felsége hallgatása egyetértését és helyeslését jelenti Bethlen törvényen kívüli tettével, amely oly sok lélek vesztére és egy keresztény tartomány romlására látszik

fordulni. Negyedszer, az erdélyi fejedelemmel megkezdett szövetségkötés. Ötödször, Ecsed várának veszedelme, ha ugyanis őfelsége nem akarna semmilyen deklarációt sem tenni, sem Bethlen javait elvenni, nyilvánvaló annak veszélye, hogy az egész ország romlására a királyi erősséget átadják a töröknek, ez ugyanis bizonyos, és

másodjára ezt hozza alapvetésül [a bíboros úr], hogy Bethlen, akinek élete és minden vagyona a törökök kezei közt van, ha a szükség rákényszeríti, nekik fogja ígérni és adni Ecsed várát, a hét vármegyét, sőt még másokat is. Gyakorlatilag azt írják Budáról, hogy a török Bethlentől Bihar vármegyét, Váradot és Jenőt kéri, és cserébe azt ígéri neki, hogy meg kívánja tartani a Bethlen családot a fejedelemségben, amíg csak ki nem halna. Bethlen Péter is Ecsed vára révén védelmezi és támogatja atyja vállalkozását, nap mint nap jönnek-mennek a hírvivők Ecsed és a hódoltság között, gondoskodnak élelemről és más szükségletekről, színiültig töltvén a várat katonákkal is. Mindezek miatt [a bíboros úr] úgy gondolja, ő felsége döntése szerint Ecsed várát lehetőleg minél előbb el kell foglalni és meg kell szállni, nehogy innét az egész hazára romlás származzék.

Harmadjára, a bíboros úr szerint Ecsed várának megszerzésében a következőképpen kell eljárni. Először, meg kell kérdezni a jogban jártasoktól, vajon az efféle elfoglalás és deklaráció véghezvihető-e mindenféle jogi processzus nélkül? Másodszor, írni kell a megyéknek, a generálisnak és a hajdúknak, hogy Bethlen mostani menekülése ő felsége hatalma alól nem nyerte meg ő felsége tetszését, és nem kerülhető el, hogy demonstrációt tegyen, mivel az ország számos artikulusa tiltja a törökkel való veszélyes közösködést.

Tehát ő felsége ugyan törvényt útján készült Bethlen ellen fellépni, ha az abban a helyzetben lett volna, hogy törvény elé állhatott volna, ám mivel már máshová állt át, semmi joga sincsen. Nehogy pedig engedékenység vagy hallgatóságos beleegyezés által az higgyék ő felségéről, hogy az oly veszedelmes és nagy gaztettet támogatja, vagy alkalmat ad, hogy a törökkel folytatott sötét üzelmek révén valamely úton-módon Ecsedből az egész hazára veszedelem és pusztulás származzék, ő felsége Ecsedet biztonságba akarja helyezni.

Ezek előrebocsájtása után:

Bethlen Pétert és összes társát hivatalosan figyelmeztetni és komolyan inteni kell, hogy a veszedelemtől való félelem teljes eloszlatására ő felsége erősségét adják át. Egyúttal biztosítani kell Bethlen Pétert, hogy ha ezt teljesíti, a vár összes javait és jövedelmeit szabadon birtokolhatja. Ezeket ő felsége a törvényes út megkerülésével tőle el nem veszi. [*Lippay széljegyzete:*] NB. A titkár által ki kell kérni a Kamara véleményét.

Ha a várat nem akarják átadni, ő felsége hagyja meg fő-jószág- és hivatalvesztés terhe alatt mindazoknak, de kiváltképp a nemeseknek, akik Ecsedben Bethlen Péterrel vannak, hogy tőle elálljanak, és a várat ő felsége kezére bocsássák. Amit ha megtenni nem akarnának, a megyék és a végvárak őrségei minden javaikat megszállhatnák, és a várat is körbezárhatnák azon megfontolásból, hogy levél és élelem se ki se be ne juthasson. Hogy ha az Illyésházy lány nem akarna kimenni, tisztességgel küldjék el.

[*Lippay széljegyzete:*] > Érvek a másik kérdésben. < Úgy gondolja továbbá a bíboros úr, hogy ő felségének nem lehet és nem szabad Felső-Magyarország és a dolgok jelenlegi állásának nyugodt szemlélőjének lennie, ugyanis bizonyosnak látszik, hogy ha a török képes lesz Erdélyt elfoglalni, Magyarországra is rátámad, különösen Bethlen ígéretései és a hét vármegye miatt, amelyeket magának követel. Ezért feltétlenül szükség van arra, hogy ő felségének valamilyen hadserege legyen, és ne csak honi, hanem idegenekből álló is, melynek kapcsán a bíboros úr tanácsa: Először, hogy a generális beiktatásának ezen alkalmából, és amennyire a végvári katonaság számának és helyzetének restitúciója megkívánja, megfelelő mennyiségű hadinépvezényeljének Szatmár, Kálló és Tokaj erődtámaszaiba, ahol ezeltől is voltak német katonák, és létszámuk olyasformán gyarapodjék, hogy váratlan esetekben közülük, ha lehetséges, kétezer vagy legalább ezeröttszáz legyen bevetésre készületben.

Másodszor, hogy ha ő felsége valamit hozzá tudna tenni a dika begyűjtéséből származó pénzhez, lassan meg lehetne kezdeni ezer lovas toborzását, a birtokos nemesek közül kapitányokat lehetne kiválasztani és számukra bizonyos pénzt juttatni, hogy szükség esetén tartsanak katonát készületben az inszurrekcióra.

Ami a fejedelem követelését illeti. Ezzel kapcsolatban a bíboros úr véleménye szerint az alábbiakat kell válaszolni Rákóczinak: Először, nem kaphat engedélyt arra, hogy az ő felsége hatalma alatt álló területeken katonákat toborozzon, mivel azokra ő felségének is szüksége van,

hogy uralmát megvédje a törökök beütései és készülődései ellenében, jövendő gondja ő felségének, hogy országát, sőt még a fejedelem ott lévő javait is megőrizze és oltalmazza az ellenség bármilyen támadásától. Nem tanácsos elnépteleníteni saját területeit, amikor maga ő felsége is toborozna és embereket gyűjtene a lengyel határvidéken. Ha lengyel katonaságot akarna Erdélybe hozni, vannak hágók az ő országában is, Máramarason, Huszton vagy Kőváron keresztül. Ha szükség mégis úgy hozná, hogy ő felsége területén vezetné át őket, nem lesz ellenséges ő felsége, csak mindkét részről kísérjék őket biztosok, s egyszerre ne nagy számban és ő felsége alattvalóinak kára nélkül történjék vonulásuk.

Válaszolni kell továbbá a fejedelemnek, hogy ő felsége fegyverkezni fog, fegyverkezzen ő maga is, és gondoskodjon serényen saját védelméről. Megnyugtathatja Rákóczit ő felsége, hogy sem Bethlennek sem a töröknek semmilyen támogatást sem nyújt ellene, reményt is adhat ő felsége, hogy szükség esetén segítségét tőle meg nem vonja, kiváltképp amennyire az lehetséges a törökkel való béke megszegése nélkül, egyébként előre és pontosan nem tudható, ő felsége ténylegesen mit szándékozik tenni és mit cselekedhet, mert az a felmerülő nehézségektől és az adott helyzettől függ. A mondottakon kívül a fejedelemnek néhány jó szó is javára válna, nehogy reménytelenségbe esve, mindenki kárára szélsőséges cselekedetekre ragadtassa magát. Írásban azonban valami biztosat ígérni és neki csaknem kötelezettséget vállalni nem tanácsos.

Rákóczi másik kérésére, a törökhöz való követ küldéséről úgy ítéli a bíboros úr, hogy lehet küldetni a törökhöz vagy íratni, és így a törökök tudtára adni, hogy Rákóczi tudniillik semmiféle tárgyalást nem folytatott sem kapcsolatot nem tartott fenn ő felségével vagy a fejedelmekkel a török ellen, vagy szövetkezésre, a velük való béke megtörésére. Csakhogy a jó szomszédtságot megtartsák és kölcsönösen meg ne sértsék, ez kevésbé lesz a törökök által elhárítható, és a közbenjárás megtörténte sem tagadható.

<A fejedelem utolsó kérésére elegendő, ami kezdetben került előmondásra.> Ehhez tartozik az is.

27.

Pozsony, 1636. október 12.

Lippay György kancellárhoz

Kívánatosnak tartja a Rákóczi által kért teljesítését: néhány főúr szolgálatába állásának engedélyezését, katonák toborzását Sziléziában. A megyék biztosan segíteni fogják Rákóczit, Homonnaiban apja miatt sem bíznak. A végvárat meg kell erősíteni, Budára és Konstantinápolyba követet kell küldeni.

(Magyar Országos Levéltár Magyar Kancelláriai Levéltár Transylvanica (A 98) Fasc. 11/b. ad N^{um} 31. fol. 156–159. –másolat)¹

Opinio Dominj Cardjnalis: Circa ea quae Princeps proponit, et concedj a Sua Maiestate postulat, Existjmo multa dissjmulanter permittj a Sua Maiestate posse, dignumque esse ut permittantur. Verbi gratia. Sj Sua Maiestas Perinio, Bakossjo, Balassio et Soosio² per ljtteras missiles intimet, Suam Maiestatem non fore contrarjam, sj ad serutium Principis transire uoluerint. Insuper sj In Silesia 300 aut 400 Musquetarj, Principi permittantur conducendj. Praecepere Homonnaio, Ut fortaljtio Echjed aduigilet, et ne permittat conducj militem pro auxilio Turcarum. Ego ueoreor, ne sj desperet Stephanus Bettlenius Echjedium Turcis tradat.

Hajdones 26 7bris Conjurarvnt uicissim, frustra est illos detinere, quia auxilium contra Turcas ferent. Audio Comitatum Sáros 1000 hominum auxiliium principis promississe. Credibile est, Coeteros quoque idem facturos.^a

Idem Dominus Cardinalis. Dum hic adesset Vestra Dominatio³ Comitatum Ablegatj significabant Domino Palatino:⁴ Quodsj <tempore> expeditjonis tem-

pore domini defuncti Homonnaj Comitatus <altero> insurrexerunt proprio motu,⁵ tanto magis nunc insurgunt: Isti itaque iuuabunt Rakoczjum. Faciat Sua Maiestas quicquid liberius, [?] Pauper Dominus Homonnaj iuuenis est, et sequitur alterius directionem, ob quod multum disgustati sunt homines. Conqueritur Princeps quoniam de facto partiantur inter sese bona illius.^b

Ex his omnibus potest Deus optimus <ad> bonum euentum deducere, ego certe timeo magnam ruinam nisi Deus auerterit. Quod iteratis rationibus scripsij Suae Maiestati iterum repeto. Ut superiorum partium praesidia bene munientur. Scribi Comitatus superiorum partium potest, sed ut puto absque fructu. Verum Cursor aliquis mittendus esset Constantinopolim et scribendum Quod licet multis muneribus persuaserit <Stephanus> <-> B<etlen> exosum circa Rakoczjum Trans^{ylvaniae}, et Hung^{ariae}, et quod multa contra legem feriat, Rem tamen aliter se habere, et quod uiso motu Vesirij Budensis, Uniuersum Regnum Hungarorum sese commouerit, et licet Sua Matas pacem seruare^c intendat, cohjbere tamen <Regnum> Hungaros non potest, quin Rakoczium subueniant, Ne itaque hinc aliquid deterius emergat praecipiat Imperator Turcarum redire Vesirium Budensem⁶ et bono aliquo modo componi controuersiam inter principem et Bettlenium [!].

Non esset frustra et illud abs re Certificare etiam de eo Turcas: Falso imponi Principi quas ipse molitus aliquid contra Turcam fuisset: siquidem nihil tale Sua Maiestas ab ipso desiderauisset, praeter pacem inter Transyluaniam Regnumque Hungarorum semper obseruatam.

Ad Vesirem quoque Budensem in similibus Cursorum mittendum.

[Az irat hátoldalán:]

Opinio Domini Cardinalis Pázmány.

Ratisbonae, 16. Octobris Anno Dominij 1636.

^a Ezután a másoló vélhetően kihagyott néhány Lippaynak szóló sort.

^b Ua.

^c A másoló által kitett kérdőjel.

¹ A másolat a hátoldalon (fol. 159.) szereplő dátum szerint október 16-án készült az udvar tartózkodási helyén, Regensburgban. Így igen valószínű, hogy azon levél lényegi részének szószarinti másolatáról van szó, amelyet Pázmány II. Ferdinándnak említ: „Hogy a jelenlegi helyzetben, amennyire a törökkel való béke megszégése nélkül lehetséges, a fejedelem segítségét kapjon, felségetek kegyességéhez és méltányosságához méltó. Amely dologról jóval részletesebben írtam a kancellár úrnak. Ugyanis felségedet, akit az állam oly sok és súlyos ügyei lekötnek, nem akarom hosszú írással feltartani.” (Pozsony, 1636. október 12. *Hunuy*, II. p. 711.) A keltezés helyének és idejének meghatározása ezután a levél után történt. Rákóczi kéréseit l. EOE. IX. p. 568–570, ezek kancelláriai kivonatát, és Regensburg, október 17. dátummal a tanácsosok állásfoglalását MOL A 98 Fasc. 11/b. ad N^{um} 31. fol. 150–153. Mindhárom forrást említi *Frañkóni*, III. p. 188.

Lippay György (†1666. január 3.) 1633. február 1-től veszprémi, 1637. május 14-től egri püspök, 1642. november 18-tól esztergomi érsek, 1635 novemberétől érseki kinevezéséig kancellár. (*Sugár*, 309., 314. MOL E 229 vol. 1. fol 359–360., 384–385., 447–449.)

² Talán Perényi Gábor ugocsi főispán, Bakos Gábor (1607. április 7–1666. január 5.) füleki vicekapitány, majd Rákóczi hadvezére, Balassi András, Soós István. Az utolsó hármat teljes nevén említi Rákóczi kérése, valamint Pázmánynak Rákóczihoz írt, az október 18-án kelt királyi döntést ismertető levele. (Pozsony, 1636. október 26. *Hunuy*, II. p. 720–721.; MOL A 35 N° 336. Anni 1636.) Ezek a helyeken szerepel még Kun László és Darholcz Ferenc neve is; az uralkodó csak Bakosnak nem engedte meg az átállást.

³ Lippay (a címzett).

⁴ Esterházy Miklós (†1645. szeptember 11.) 1617–1635, 1643. Bereg, 1625. november 22-től Pest-Pilis-Solt, 1626. január 1-től Sopron, 1618-tól Zólyom vármegyék főispánja. 1618. július 2-től főudvarmester, majd 1622. augusztus 4-től országbíró, 1625. október 25-től nádor.

⁵ Pázmány Homonnai Drugeth György 1616. évi Bethlen ellen indított támadásaira utal, amikor is a megyék nem támogatták a főúr vállalkozását.

⁶ Husszein budai pasa.

[Fordítása:]

A bíboros úr véleménye: Azokról, amelyeket a fejedelem javasol, és kívánja ő felségétől, hogy jóváhagyását adja, úgy gondolom, ő felsége sok mindent megengedhet hallgatólagosan, és méltó is, hogy ezekbe beleegyezzen. Szónak okáért. Ha ő felsége Perényinek, Bakosnak, Balassinak és Soósnak missilis levél útján tudomására hozza, hogy nem fogja ellenezni, ha a fejedelem szolgálataiba akarnának átmenni. Ezenfelül, ha felhatalmazást adnának a fejedelemnek, hogy Sziléziában három- vagy négyszáz muskétást toborozhasson. Homonnainak meg kell hagyni, hogy éberem ügyeljen Ecsed erősségére, és a török segítségére ne engedje meg katonák toborzását. Félek, ha Bethlen István reményét veszti, nehogy átadja Ecsedet a töröknek. A hajdúk szeptember 26-án kölcsönösen szövetségre léptek, hiábavaló őket visszatartani, mivel segítséget visznek a török ellen. Úgy hallok, hogy Sáros vármegye ezer embert ígért segítségül a fejedelemnek. Hihető, hogy a többi vármegye is ugyanezt készül cselekedni.

Ugyanazon bíboros úr: Míg itt volt uraságtok, a vármegyék követei jelezték a nádor úrnak: hogyha a néhai Homonnai úr támadása idején a megyék önként felkeltek, ezt most sokkal inkább meg fogják tenni: ezek tehát támogatni fogják Rákóczit. Cselekedjék ő felsége bármit, szegény Homonnai úr fiatal, és a másik irányát követi, ami miatt sokat elégedetlenkednek az emberek. A fejedelem panaszkodik, mivel egymás között ténylegesen osztozkodnak javain.

Mindezeket a legjóságosabb Isten tudja jó végre vezetni, én bizony nagy romlástól félek, ha Isten el nem fordítja. Amit ismételt érvekkel megírtam ő felségének, újra csak megismétlem: hogy Felső-Magyarország várai jól meg legyenek erősítve. Lehet írni az ott való megyéknek, de mint gondolom, nem lenne gyümölcsöző.

Am egy futárt kellene küldeni Konstantinápolyba, és meg kellene írni, hogy bár sok ajándékkal, Erdély és Magyarország számára gyűlöletes dolgot javasolt Bethlen Rákóczival kapcsolatban, és hogy sok mindent törvény ellenében kezdeményez, mégis másként áll a dolog, és hogy látván a budai pasa mozgólódását, egész Magyarország meg fog mozdulni, és bár ő felsége a békét megőrizni szándékozik, mégsem tudja visszatartani a magyarokat, hogy Rákóczit meg ne segítsék. Nehogy tehát ebből valami még rosszabb származzék, a török császár parancsoljon visszatérést a budai pasának, és segítse elő, hogy az ellentét a fejedelem és Bethlen között megfelelőképp elrendeződjön. Nem lenne hiábavaló és oda nem illő biztosítani a törököt afelől is: hamisan vádolják azzal a fejedelmet, mintha ő a török ellen kezdett volna bármit is: azaz ő felsége semmi ilyesmit sem kívánt tőle az Erdély és Magyarország között mindig megőrzött békén kívül.

A budai pasához is hasonlóképp kell futárt küldeni.

28.

Pozsony, 1636. november 28.

Pázmánynak a magyar tanács ülésén az erdélyi helyzetről kifejtett véleménye

Homonnai az erdélyiekre rontott. A fejedelem által kért ezerötszáz muskétást meg lehet adni. Tudatni kell a törökkel, a király nem fogja hagyni Rákóczi letételét. A nádor írja meg Bethlennek, ha nem fog békét kötni a fejedelemmel, maga és családja jövőjét is veszélyezteti.

(Prímási Levéltár. Archivum Saeculare, Acta Radicalia Capsa X. Nr. 196. 7. d. 200. fol. – fogalmazvány)¹

Anno Domini 1636. die 28. 9^{bris}

>Eminentissimus< Parens Homonay lacessiuit Transyluanos, sic et istos [!] eliberationes bonorum Rakoczj et Szecy. Necessarium ut Sua Maiestas se sentiendum [?] faciat, quod id accusetur Rakoczi ob confoederationem cum Sua Maiestate, Stephanum Bethlen² admonere, quod si seipsum non accomodauerit ipsum et filium ipsius^a

Postulat tum princeps <duo millia> uel 1500 musketarios ipsi submittere proprijs expensis alendos. >NB.<^b In terminis et clausulis generalibus non possumus amplius manere, cum principe sed oportet se declarare an uelit uel possit Sua Maiestas illos 1500 Musketarios suppeditare. >NB.<^c Quem Dominus Schlick³ misit nemo nostrum scit, quam instructionem habuerit, quid sponsi attulerit. Mittendus aliquis intelligens uir, qui uadat ad Vezirium⁴ et Betlenium unde et ad Principem, expostulando quod tale quid non admissura est Sua Maiestas, ut propter <...> princeps molestetur et eyciatur.

Bethlenio scribat Dominus Palatinus, si non se accomodauerit, cum tota familia peribit, deponat hos <affectus> falsas accusationes, principem quoque accedat, et <ad> ut se accomodet ys, quae reliqui principes praestiterint. Archidux⁵ si audit praestet.

^a A mondat itt megszakad.

^b A kancellár széljegyzete.

^c Ua.

¹ Az irat tartalmát, amely teljes egészében Lippay írása, részben ismerteti Fraknoi (III. p. 190.) a kancelláriai levéltárra hivatkozva. Ott azonban eddig nem sikerült nyomára akadnom. Mivel a bíboros szavai, úgy látszik szó szerint kerültek lejegyzésre, (vö.: „non possumus, nemo nostrum”) főszövegbeli közlése – a függelékben található jegyzőkönyvi részletektől eltérően – indokoltnak látszott.

Pázmány szavait a nádor hosszas fejtegetése követi, (fol. 200–202.) majd Lippay kancellár foglalja pontokba a tanács véleményét. (fol. 203–205.)

² L. a megelőző két iratot.

³ Heinrich Schlick u Bassano und Weiskirchen (†1650) 1632 és 1642 között a Udvari Haditanács elnöke. L. még *Hanuy*, I. 570., II. 742., 743.

⁴ L. az előző iratot

⁵ Talán Lipót Vilmos főherceg, (†1662. november 20.) aki 1639-től lesz a császári hadsereg főparancsnoka.

[Fordítása:]

Eminenciás: Az engedelmes Homonnay az erdélyiekre rontott, így megsértette azon kiváltságait is Rákóczi és Széchy javainak. Szükséges, hogy ő felsége fontolóra vegye, mivel Rákóczit az ő

felségével való szövetkezéssel vádolják, hogy figyelmeztesse Bethlen Istvánt, hogy ha nem alkalmazkodik, őt és fiát ...

Igen óhajtja a fejedelem, hogy kétezer vagy ezeröttszáz muskétást küldjünk számára, akiket saját költségén tartana. NB. Nem maradhatunk meg tovább határidőknél és általános feltételeknél, hanem ő felségének közölnie kell Rákóczival vajon akarja-e és képes-e azt az ezeröttszáz muskétást rendelkezésére bocsátani. Schlik úr küldöttének milyen utasítása volt és milyen választ hozott, senki sem tudja közülünk. Egy értelmes férfit kell küldeni, aki a Vezírhez és Bethlenhez, onnét Rákóczihoz menne, panaszt téve, hogy ő felsége nem fogja eltérni az ilyesmit, hogy <...> miatt a fejedelmet zaklassák és elűzzék.

Bethlennek írjon a nádor úr, hogy ha nem alkalmazkodik, egész családjával el fog veszni, hagyjon fel ezekkel a hamis vádaskodásaival, járuljon a fejedelem elé, és fogadja el azokat, amelyeket az utóbbi fejedelmek elrendeltek. A főherceg, ha meghallgatja, adjon utasítást.

29.

Pozsony, 1637. március 9.

III. Ferdinánd királyhoz

Megküldi a Rákóczitól kapott iratok másolatát. Ajánlotta a fejedelemnek, hogy közvetlenül forduljon az uralkodóhoz annak uralma kezdetén. Ő már kora miatt nem képes a közügyek intézésére. Kéri Rákóczit mielőbb oszlassa el a katonák királyságbeli toborzása miatti félreértéseket.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár Litterae Archiepiscoporum (A 30) Pázmány Péter levelei sine N^o fol. 129–130. – s. k. levél)[†]

†

Augustissime Caesar, Domine benignissime

Princeps Transylvaniae per seruitorem suum² misit ad me relationem quendam, eamque scripto exhiberi uolui, quam ad uerbum descriptam Maiestati V^{est}rae mitto N. I.

Ante biduum per Postam misit occultis notis scriptam relationem secretam N. 2.

Eadem posta, misit copiam literarum quas Cantamer chaus scribit ad Vaiuodam Valachiae, quam copiam per celerem Cursorem Principi communicauit idem Cantaner. [!] Eamque transmittito sub N. 3.

Magnus omnino hic motus est inter barbaros, et ut credo, breui cruenta pugna funestandus. Hae causae sunt cur Transyluanus se armet, cur opem Maiestatis V^{est}rae imploret.

Ego Principi, duo rescripsi. Primum est me iam sexagesimum octauum annum agentem, ob varios morbos, ad negotiorum tractationem omnino inhabilem esse. Neque etiam de Maiestatis V^{est}rae voluntate ac intentione mihi constare. Itaque me quidem Maiestati V^{est}rae significaturum quae Princeps proponit; curam tamen vel sollicitationem huiusmodi negotiorum assumere nolle. Sed mittat ipse legationem in hoc regiminis Maiestatis V^{est}rae exordio, ac sua negotia ipse proponat. Secundum ipsi scripsi, male acceptum a multis, quod Princeps in ditionibus Maiestatis V^{est}rae militem cogat. Id enim licitum non esse. Itaque curet, ut quam celerrime M^{aiestatem} V^{est}raem de re tota informet.

Haec aliquot ante dies diligenter perscripsi. Et licet Dominus Homonnaj³ tam calide scribat de militum collectione in ditione Maiestatis V^{estrae} cum tamen alij nihil hac de re scribant, sapientissime factum est a M^{aiestate} V^{estra} quod negotium suspenderit. Neque enim primae informationes semper eiusmodi sunt, ut locus illis securus dari possit.

Deum oro ut M^{aiestati} V^{estrae} felicissime tueatur.

Posony 9 Marty 1637

Sacratissimae Maiestatis V^{estrae}

humillimus seruitor

Cardlis Pazman

¹ A levelet a kancelláriai levéltár után idézi Fraknói Vilmos (III. p. 191–192.), és Hanuy is felhívja rá a figyelmet, mint általa meg nem találtra. (I. p. XVI.) Az irat Fraknói kutatásai után kikerült az országos levéltárból, majd az 1917/24. szám alatt bukkant fel újból immár a Nemzeti Múzeum Levéltárának szerzeményei között. Sorsa ezután megegyezik az 5. sz. levélével.

² Réz András

[Fordítása:]

Legszentségesebb Császár, Legióságosabb Uram!

Erdély fejedelme szervitora által egy relációt küldött nékem, s azt írásban bemutatni akartam, melyet szóról szóra leírva küldöm Felségednek, az 1. szám alatt. Két napja a posta útján egy rejtjelekkel írott titkos relációt. 2. szám. Ugyanezen postával küldte annak a levélnek másolatát, amelyet Cantamer csasz írt Oláhország vajdájának, mely másolatot gyorsfutárral juttatott el ez a Cantamer csasz a fejedelemhez. Ezt a 3. szám alatt küldöm. Szerfölött nagy ez a mozgolódás a barbárok között, és mint hiszem, rövid idő alatt véres háborúval fog bemocskolódni. Ezek okai annak, miért fegyverkezik az erdélyi, miért kéri Felséged segítségét.

Én a fejedelemnek két dolgot írtam vissza. Először, hogy én már a hatvannyolcadik évemet taposom, a különféle betegségek miatt az ügyek tárgyalására teljességgel alkalmatlan vagyok. És nincs rálátásom Felséged akaratára és szándékára sem. Ennélfogva én ugyan jelenteni fogom Felségednek azokat, amelyeket a fejedelem javasol, mégis az ilyen ügyeknek gondját vagy sürgetését felvállalni nem akarom. Ám küldjön ő maga követséget Felséged uralkodásának ezen a kezdetén, és ő maga terjessze elő dolgait. Másodjára azt írtam meg neki, hogy sokan rossznéven vették, hogy a fejedelem a Felséged országában toboroz katonát. Azt ugyanis nem szabad. Ezért gondoskodjék arról, hogy a lehető leggyorsabban tegyen jelentést Felségednek erről a dologról.

Ezeket néhány nappal ezelőtt szorgalmasan megírtam. És jóllehet Homonnai Uram egyfelől hevesen ír a katonák Felséged országában való toborzásáról, másfelől mégis mások semmit sem írnak erről a dologról, igen bölcsen tette Felséged, hogy elnapolta. Az első hírek ugyanis nem mindig olyanok, hogy azoknak biztosan hitelt lehetne adni.

Kérem Istent, hogy Felségedet szerencsésen tartsa meg.

Pozsonyban, 1637. március 9.

Legszentebb Felséged

legalázatosabb szolgája
Pázmány bíboros

FÜGGELEK

1.

Kismarton, 1627. január (?)

Pázmány (?) és Esterházy véleménye Bethlen csapatainak kivonásáról

Az ellenség mindent elpusztítva visszavonul, ezért a királyi sereg számára gondoskodni kell élelemről. Szükséges lenne Wallenstein példája nyomán a málhát hátrahagyni, így az ellenséget gyorsabban lehetne követni.

Magyar Országos Levéltár Magyar Kancelláriai Levéltár, Transylvanica (A 98) Acta Bethleniana fol. 216. – másolat¹

Ex Opinione Dominorum Archiepiscopi Strigoniensis et Palatinj Hungariae.²

Existimant hostem recessurum. Qui cum ubique sibi de sufficienti Annona prouiderit. Consultum foret etiam Exercitui Suae Maiestatis, tempestiue de simili Annona prouideri, cum hostis omnia post se desolata ac deuastata relinquat.

Judicant etiam summe necessarium esse, ut casu quo inimicus loco recederet, Currus et impedimenta, cum sufficienti prouisione et Custodia ad Ciuitatem Radistia relinquerentur, quo sic Miles inimicum fugientem commodius insequi possit, exemplo Walstanj,³ qui dum in Hungaria ad eliberandum ab obsidione Turcica Nogradium, cum Exercitu pergeret, similia impedimenta ad Nouam arcem reliquerat. <Id quod Galassio medio Domini Rottal iam intimarunt.>

¹ A primás és a nádor közös felterjesztése, bár csak kevés támpontot lehet találni, talán 1627. januárjában, kismartoni tanácskozásuk alkalmával készült. (Vö.: *Fraknoi*, II. p. 206.) A primás ezidőtájt több levelében foglalkozott a hadak országból való kivonásával. (*Hunuy*, I. p. 560–561., 562., 565–566., 567–568., 579–571., 571–572.)

² Esterházy Miklós

³ Albrecht Wallenstein (†1634. február 25.) cseh származású császári zsoldosvezér, a harmincéves háború jelentős hadvezére, 1626 őszén Magyarországon is harcolt.

2.

1636. június 12–30. között

Pázmánynak a magyar tanács ülésén az erdélyi helyzetről elmondott véleménye

Bethlen felségsértő tettét nem szabad büntetlenül hagyni, Ecsedet el lehet tőle venni. Utasítást kell adni, hogy szolgálatát mindenki hagyja el, a hadait a kassai főkapitány szórja szét, Ecsedet zárják körül. A portánál panaszt kell emelni. Bethlen kitérése súlyos pusztításokat okozott. A török egyre inkább támogatja Bethlent. A királynak más eszközökhöz kell nyúlnia megfélemezésére.

(Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár, Transylvanica (A 98)
Fasc. 11/b. ad N^{um} 11. fol. 53. – fogalmazvány)¹

Cardinalis

Castigari debere eo quod fregerit pacem in qua continetur, neque per se neque per suos inuadet. Sine consensu Suae Maiestatis exercitum cogere bellum inchoare fidem publicam Regiae Maiestati Violare ausus fuit, Res grauis neque impunita praetereunda. Posse obl [!] hoc delictum auferrí ipsi Arcem Echied. Nullum maius creditum posse dari Stephano Bethlenio, quam istum modum agendi.

Mandandum 1° Vt omnes a seruitio Petri Bethlenii recedant. 2. Generalis² et Comitatus milites illius campestris dissipent. 3° Bona ad Arcem Echied spectantia occupari, tantam militiam collocare in Echied, ne quisquam ultro citroque egredi possit. Malae consequentiae si haec aperta hostilitas non castigabitur.

Ad portam mittere, conqueri de excursione, Commissionem sollicitare, Transylvanica tractare additis etiam aliquibus minis sed mollioribus.

12 huius facta Bethleny eruptio, duo Centuriones Trucidati, combustiones depraedationes factae captiui centum introducti.³ Praeterierunt Szakmar in reditu securi. Defacto cogit exercitum Petrus. Clementius se erga ipsum quod Turcae hactenus gesserint, ad cuius licet protectionem confugerit Betlen, tum adhuc ne gutta quidem sanguinis effusa, promittit uelle Stephanum relegare in Rhodum etc. praecepit confinariys ne ei noceant.

Deinceps quoque ita fiet si Maiestas Sua aliud non prouiderit sicut hactenus mandauit et nihil factum. Qui maxime deberet obseruari cuique incumberet obseruatio illi est contrarius, promotor aemuli quod si non uiderem caecus essem. Non tantum coerceat sed et castiget eos. Sua Maiestas curet capi, Res direptas et captiuos restitui. Requisiuit officiales, qui ne responso quidem ipsum dignati sint, si tum illis committetur nihil fiet. Interpretantur auersionem animi Suae Maiestatis ipsi quoque principi uariys cogitationibus occasio.

¹ Pázmány állásfoglalását Lippay kancellár s. k. feljegyzései őrizték meg. (fol. 47–61.) Az irategyüttes több 1636-ban folytatott tanácskozáson elhangzott véleményt ismertet, részben töredékesen. A fentiek mellett a bíboros hozzászólása egy helyütt kerül rövid említésre: „Cardinalis: Suae Maiestati proponere Comiti Ognante, [!] quantum periculum erit si Turca in Transylvaniam iuerit, et inde certum moraliter, quod statim in Vngariam passum faciet, et erunt certae maximae dhic directiones, Hispanus susciperet in se, qua et assecuraret principem usque ad 50^M florenorum quod uelit soluere conducendis polonis” (fol. 47.)

² Homonnai Drugeth János

³ Június 12-én Bethlen Péter katonái rajtaütöttek a Husztot ostromzár alatt tartó fejedelmi seregen. Vö.: EOE. IX. p. 521.

3.

Pozsony, 1636. július 7.

Pázmánynek a magyar tanács ülésén az erdélyi helyzetről elmondott véleménye

Bethlen tette hallatlan, már rég fel kellett volna lépni ellene. Ugyanígy fiával szemben is. Az eljárás mikéntjéhez ki kell kérni a kamara jogászainak véleményét. A fejedelem kéréseivel kapcsolatban úgy véli, az eperjesi szerződés alapján a király nem köteles őt megsegíteni, s csak titokban támogathatja, az is kétséges, vajon a török joggal tekinthető-e békeszegőnek. A fejedelmet alkalomadtán meg kell segíteni, a főkapitány beiktatását nem szabad tovább halogatni, és az ottani végek sem maradhatnak őrizetlenül, s időlegesen német katonasággal is fel kell azokat tölteni.

Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár, Tansylvania (A 98) Fasc. 11/b. ad N^{um} 11. fol. 64–66. – fogalmazvány)¹

Dominus Cardinalis: Cum plenum consilium non sit res propositae graues. Resoluta maxima pars illorum iuxta iam scripta ad Principem. Beth[!]lenium Juxta leges Vngariae debuisset statim nota infidelitatis feriri, homo aduena in dedecus gentis et Regis proditor est quisquis Turcam in Christianam nationem incitat, qui correspondet, tanto magis, qui transit.²

Nullo modo correspondentiam fieri debere. Dedecus infame totius Nationis. Enorme facinus pessimi exempli, inauditum, nemini conniuerunt unquam Reges Vngariae. In Transyluania omnia alienavit et hinc transiuit, proditor patriae, nunquam approbavit, neque approbat.

Filius si mansisset in pace, fuisset quietus, si exercitum conscripsit, et inuasit principem contra pacificationem clare, Sua Maiestas promisit hinc scurtationem, <particeps factionis parentis> subditos conire ad obseruationem, Magna temeritas in alterius ditionem irrumpere

Homonnaio perscipsit erga [?] licentiam, Quod Rakoczi ipsimet hanc cladem fecerint. Quod si ipse fecit clarum est contra pacificationem ipsum fecisse. Quid facto opus, Sua Maiestas princeps legitimus, [!] deberet Camerae iusisperitis conuocatis tractare, et opinionem accipere, quis modus procedendi contra Stephanum, et Petrum, ob inuasionem principis.

Quoad postulationem principis praeter iam soluta:

1° Sua Maiestas teneturne ratione pacis initae iuuare principem.

2do An si Turca inuaserit, Sua Maiestas uelit cum ruptura pacis iuuare Principem.

1 In Eperiesiensi diplomate³ nihil est obligatus [!] ad iuuandum principem, sicut nec uiceuersa princeps coactus fuit. Sed potius totum propter res Bethleny.

2 Ne dubitet, apertum bellum Sua Maiestas contra Turcam non geret hoc tempore, etiamsi occulte suppeditaret aliqua auxilia.

3 Dubium an sufficientem causam Turca dederit rumpendi pacem, cum per excursionses pax rumpi non intelligatur.

Si Sua Maiestas posset, deberet iuuare principem, eo dicuntur, quid obligationis habeat Sua Maiestas ad principem. Quid concedendum principi, non est in transactione, si tamen modus aliquis esset, iuuaret principem, sicut et deberet. Non est credibile Turcam in tali statu arma sumpturum. Vt Sua Maiestas relinquat improuisas illas partes nullo modo suadet, Rakoczi caedetur et quaeretur quocunq̄ue iuerit, et pro satisfactione [7^m] Comitatus occuparentur, Transyluani Turcam non inuadent etiam iuuati. Transyluani nunquam Turcis resistent, nisi ualida externa auxilia habeat, quibus cogatur. Sua Maiestas prouideat diligenter, introducatur Generalis,⁴ soluantur praesidiarij, Silesitae sint parati. Impleantur confinia Germanica. Si non fuerint necessarij hieme educantur. Habeant profunt et Leengelt. Vina emuntur <-> carissimo pretio, sola uectura et constat totum pretium, quanto emi possunt integra uina.

8 7 Facti Turcae [in] Comitjys, ex confinjs.

[...]

Dominus Cardinalis se prophetam non esse, nihilominus certo uidere quod palam componet Stephanus quod ex Turcarum alienatione, et distractione, articuli facti tamen de compositione per Transyluanos:⁵

1° Calumnia in eos quod dixerit principem et non ipsos hoc fecisse.

2 Bethlen non meretur ut amplius ad ipsum mittatur, quia non acceptauit literas et requisitionem, nihilominus ut appareat illos nihil eorum per Szalanczi⁶ duo articuli faederis paci cum Imperatore et cum polono Stephanus transmisit, ipse Stephanus dictauit.

^a Tudniillik a bíboros. Az eredetiben hiányzik a vessző a „suadet” után, így alanya esetleg Rákóczi is lehet.

^b Ellátást és zsoldot. Németből átvett szavak a katonaság természetbeni és pénzzel történő ellátására.

^c A mondat értelmezhetetlennek tűnik.

¹ A bíboros opinióját a Lippay György kancellár által papírra vetett fogalmazvány tartalmazza, amely azon kevés teljes jegyzőkönyvek egyike, amelyek a magyar tanács üléseiről fennmaradtak. A jegyzőkönyv felépítése a következő: Először Pázmány fejti ki álláspontját, majd a nádor és Pálffy (István, Pál?) következik. Ezt követően a bíboros reflektál az elhangzottakra. Forgách rövid közbevetése után a tanács döntése, az állásfoglalások rövid összegzése és a kancellár jegyzetei állnak.

² A törökökkel való együttműködést az 1563. évi LXVII. tc., az 1622. évi XX. tc., az 1625. évi XII. tc. és az 1635. évi XI. tc. tiltotta.

³ Az eperjesi megegyezés 1630. május 6-án jött létre I. Rákóczi György és II. Ferdinánd között.

⁴ Homonnai Drugeth János

⁵ Az 1636. május 25–június 6. közötti erdélyi országgyűlés végzéseit l. EOE. IX. p. 504–512.

⁶ Szalánczy István közvetített Bethlen és Rákóczi között. Vö.: EOE. IX. p. 508.

4.

Pozsony, 1737. július 8.

*Pázmánynak az erdélyi helyzetről**a magyar tanács ülésén elmondott véleménye*

A király nem lehet elnéző Bethlen törvénybeütköző tetteivel. Biztos; hogy sereget gyűjtött, írt Homonnainak, támadóként lépett fel. Törvényes úton minél előbb fel kell lépni ellene.

Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár, Transylvanica (A 98)
Fasc. 11/b. ad Num 11. fol. 67-69. – fogalmazvány)¹

Die 8 Julij Posonÿ in Consilio.

Dominus Cardinalis: De Stephano Bethlen ita heri discurrebatur si Sua Maiestas dissimulauerit, tam coram Deo uitium coram mundo opprobrium, et successoribus scandalum et malum exemplum cum extent infinitae leges quod tantum habeat aliquid cum Turcis etc. Etiam si cum Turcis et Transyluano pax facta fuerit non condonare consultationem iurisperitorum per Cameram. De Petro² si comperta fuerit rei ueritas, fecisse ipsum, uoluntate ipsius, et nunc aliqui se coniurauerint illi, 1° certum quod ipse conduxerit aliquem exercitum, 2do quod ipse scripserit Homonnaio,³ 3° quod ipse fuerit aggressus, comperta rei ueritate ut Sua Maiestas dissimulet non suadet, Tempus et modum faciendae declarationis non dicit praecipitari oportere, sed ut ius hoc retineat. Quid. An sit futurus obediens, si non fecerit mandata, tanto magis aggrauabitur, et Sua Maiestas non debet tolerare, De praeterito certam notitiam haberi, quando pars laesa petit iustitiam tenetur praestare, de futuro inquirere quo modo debeat in futurum punire et compescere, si pergit tanquam in flagranti si non pergit, quomodo facere, iuridice sed non absque iure.

¹ A szintén a kancellár által papírra vetett jegyzőkönyv szerkezete: a bíboros után a nádor hosszas fejtegetése, Lippay megjegyzései, instrukció majd Esterházy zárszava következnek.

² Bethlen Péter

³ Homonnai Drugeth János

PÉTER TUSOR:

EPISTULAE, ACTA NOTATIONESQUE INEDITA PETRI PÁZMÁNY

Most of the writings of Péter Pázmány, the most prominent figure of Hungarian Catholicism to this day, have already been published as historical sources. It is his correspondence alone which may still offer an opportunity for new achievements, if one assumes the lengthy task of sorting the archival material. The author of this volume, having first brought out Pázmány's correspondence in Hungarian, has now published his letters in Latin, in a literal transcript of the contemporary spelling.

The contents of these documents are rather heterogeneous, because of the Cardinal's various offices and duties. It is only their unpublished state that can justify their collection in a volume. These papers have, nevertheless, something in common: their subject, i.e. politics and Church government. The political opinions expressed by Pázmány upon the Habsburg monarch's request, the so-called "opinio"-s, are of particular importance. Pázmány's position, as it emerges from this volume, suggests a firmer opposition to Bethlen than historians presumed earlier, while his support for György Rákóczi seems to be unreserved. Again, some "missiles" contribute memorable

traits to the portrait of the prominent head of the Hungarian Catholic Church. A case in point is his letter asking for a benefice to Lőrincz Ferenczffy, a royal secretary renowned as a publisher of books. That Pázmány should be interested in him suggests that he tried to gain the support of the most talented groups of the lay intelligentsia for the Catholic Church and clergy. The last document in the volume allows us insight into the thoughts of the prelate preparing for death.

In his introduction to the volume, the editor calls for the continuation of the systematic exploration of the sources concerning Pázmány, with special regard to the hitherto neglected letters addressed to the Cardinal. The collection and publication of these documents could be the next step towards realizing this project.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

HORVÁTH MIHÁLY¹ KULTUSZMINISZTER FELHÍVÁSA AZ 1849.
AUGUSZTUS 20-ÁN TARTANDÓ KATOLIKUS AUTONÓMIA
KONGRESSZUS MEGTARTÁSÁRA.

Kelt.:1849. június 15.-én

Megelőző forrásközlésünkben a katolikus autonómia-mozgalom 1848-as megindulására vonatkozó kútfőt tettünk közzé.² Az alábbiakban közölt felhívás épp e mozgalom első szakaszát lezáró gyűlés kapcsán született.

Az 1848. áprilisi első minisztérium helyét már a Szemere-kormány vette át, a kultuszminiszter pedig a liberális-centralista báró Eötvös József helyett a radikális csanádi püspök, Horváth Mihály lett. Ekkorra fontos egyházmegyei zsinatok és gyűlések³ zajlottak le, amelyeken bizonyos egyházfegyelmi kérdések mellett szóba került a világiak befolyásának növelése az egyház külső ügyeibe.⁴ A helyi zsinatokon elfogadott változtatások mértéke eltérő volt attól függően, hogy az alsó papság radikálisabb vagy a magas klérus konzervatívabb nézetei érvényesültek-e inkább. Közös igényként jelentkezett azonban a hierarchia szinte minden szintjén, hogy a katolikus egyház egy országos zsinaton tisztázza a felvetődött főbb problémákat. Ilyenek voltak az állam és az egyház viszonya, az egyházi javak fölötti rendelkezés joga, az egyházi iskolák szerepe éppen úgy, mint a világi befolyás növelésének módja és keretei. Ezen kérdéskö-

- 1 Horváth Mihály történetirő, püspök (Szentés, 1809. október 20. - Karlsbad, 1878. augusztus 19.). Szegény családból származott. Tanulmányait Szegeden folytatta, majd 1825-től a váci Papneveldebe került. 1830-tól bölcsészdoktor. A következő évben szentelték pappá. Dorozsmán, Kecskeméten és Nagykátán volt káplán. Három akadémiai díjat nyert történelmi munkáival, így 1839-től annak levelező, 1841-től pedig rendes tagja lett. 1844-től a bécsi Theresianumban a magyar nyelv és irodalom tanára volt. 1847-től hatvani prépost, 1848. júliusában nevezte ki V. Ferdinánd csanádi püspökké. Az 1849. áprilisi Függetlenségi Nyilatkozat után vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. A szabadságharc leverését követően előbb itthon bújdosott, majd Belgiumba emigrált, miközben a hadi törvényszék halálra ítélte és távollétében felakasztatta. 18 évi száműzetés után királynéi közbenjárásra térhetett haza, s kapcsolódhatott be a politikai életbe. (Felhasznált irodalom: Márki Sándor: Horváth Mihály. Bp. 1917.)
- 2 Scitovszky János pécsi püspök levele báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1848. május 6. Közveteszi Sarnyai Csaba Máté in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1996/3-4:179-187
- 3 Erről részletesebben lásd pl.: Dr. Pál Mátyás: Az 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban. in: Religio 1914. 59-81. p.
- 4 A külső ügyek közé tartozik elsősorban a zsinatok szabad megtartása, az iskola alapítás szabadsága és az egyházi vagyon szabad kezelése. Gondolunk itt elsősorban az egyházi és iskolai alapítványokra.

rökkel kapcsolatban különböző nézetek alakultak ki, amelyek megosztották a katolikus hitközösség széles rétegeit.

Az egyházi vezetés elsősorban az államtól való minél nagyobb vagyoni és politikai függetlenedésért küzdött. Az alsópapság az egyházszervezeten belüli nagyobb önállóság és bizonyos egyházfegyelmi könnyítések⁵ mellett az egyházi javakból való nagyobb mértékű részesedésért szállt síkra.

A világi hívők bizonyos rétegeinek célja volt az, hogy nagyobb befolyást érjenek el saját egyházuk ügyeibe. Ezek között is lényeges eltérés mutatkozott radikalizmusuk tekintetében. A legszélsőségesebb irányzat képviselői a kálvinista presbiteri rendszerhez hasonlóan gondolkodtak. A szélesebb középúton járók elképzeléseit az jellemezte, hogy a liturgikus, dogmatikai és a hierarchiára vonatkozó kérdéseken kívül lehetőleg mindenben világiakból és egyháziakból álló vegyes bizottságok döntsenek. Ezekben a bizottságokban a két fél aránya és súlya elképzelésenként különbözött.⁶

Az eltérő megközelítések ellenére minden csoport - világi és egyházi egyaránt - tudta, hogy szüksége van a másik támogatására az adott helyzetben. Ennek a felek döntő hányada szemében legkézenfekvőbb megvalósulási módja egy megtartandó országos zsinat lett volna. Ezért mondhatjuk, hogy a Horváth Mihály által kibocsátott felhívás és a benne meghirdetett zsinat ténye az érintettek többsége számára elfogadható volt.

Maga a felhívás az autonómia-mozgalom első szakaszának utolsó mozzanata, hisz a háborús események hatására előbb 1849. június 30-án a zsinatot bizonytalan időre elhalasztják, majd később teljesen le is tesznek megtartásáról. Jelentősége mégis abban áll, hogy a Kiegyezés után maga az autonómia-eszme - az adott korra már időszerűtlenné váló anti-dinasztikus és függetlenségi elemet leszámítva - újra éled. Azzal, hogy ebben a dokumentumban Horváth Mihály ilyen határozottan összeköti az egyházreform és az autonómia gondolatát, az 1868 utáni liberális, sőt radikális javaslatok alapját veti meg. Nem véletlen, hogy a hivatalos Közlönyben történt első közlést követően⁷ legközelebb a teljes szöveget 1868-ban közlik ismét, ekkor már az egyházi sajtóban,⁸ jelezve ezzel a mozgalom újbóli zászló bontását.

Érdeemes megjegyezni, hogy a témával foglalkozó átfogó munkák jobbára a felhívás tényére utalnak, vagy csupán tartalmi kivonatát közlik,⁹ utóbbi eset-

5 A kívánt egyházfegyelmi könnyítések közé tartozott például a szakáll és civilruha viselés, illetve a radikálisabbak részéről a cölibátus eltörlése.

6 A leginkább támogatott elgondolás szerint a tervezett bizottságokban a világiak kétharmados többséggel vettek volna részt, emellett azonban megmaradt volna a püspökök hangsúlyos szerepe a döntések meghozatalánál.

7 Közlöny 1849/135. sz. 1849. június 19.

8 Religio 1868. II./137. p.

9 Ld. pl.: Aschenbrier Antal, dr.: A katolikus egyház autonómiájáról Magyarországon. Bp. 1893. 44-45. p.; Csorba László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom. In: Világosság 1989. 225. p.; Keménffy Kálmán Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája 1848-1898. Bp. 1898. 61-63. p.; Meszlényi Antal, dr.: A magyar katolikus egyház és az állam 1848-49-ben. Bp. 1928. 222-223. p.; Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom 1848-1871. Bp. 1941. 47. p.

ben elsősorban a felső klérusra és az egyház „demokratizálására” vonatkozó részeket¹⁰ mellőzve.

161. c.

Méltó fájdalommal kelle türnie a' megbukott dynastia uralkodása alatt minden, vallásához önzés nélkül hiven ragaszkodó katolikusnak, hogy míg más hitfelekezetek hosszas küzdelmeik gyümölcséül végre szerencsések voltak vallásukat a' minden szabadságot elnyelő királyi kormány túlterjeszkedő befolyása alól felszabadítani, 's egyházi ügyeikben önkormányzólag intézkedni: a' kath. egyház mind végiglen olly súlyos gyámság alá volt helyezve, miszerint annak a' kor és körülmények szerint felmerülő érdekei mellékes, gyakran önző és alacsony czéloknak feláldoztatván, az egyház kebelében minden szabadabb kifejlés teljesen lehetetlenné tétetett.

Még sajnosabbá lőn pedig a' kath. egyháznak e' nyomasztó helyzete az által, hogy a' mindenben korlátoló gyámságot sokan, kivált az első szülöttek közül (püspökök)¹¹, előnynek tartván, 's a' súlyos bilincseket arany láncznak tekintvén, a' szolgaságot nem megszüntetni, hanem megörökíteni törekedtek.

A' kath. egyház illy lealacsonyító helyzetben tovább nem maradhat. *Politikai 's polgári életünk a' forradalom által demokratiai alapot 's formákat nyert. A' kath. egyház viszonyai sem maradhatnak a' régiek, ugy az álladalom, mint a' belkormányzat irányában, Kell, hogy a' kath. egyház is visszanyerje autonómiáját, 's önkormányzati jogát, miszerint a' gyámság alól felszabadulván, érdekei, 's a' kor és körülmények igényei szerint fejlődhessék.*

Az ország kormánya illetlenül fenakarja 's fogja tartani minden, tehát a' kath. vallásnak is az utósó pozsonyi országgyűlésén biztosított szabadságát; 's feladatának csak azt tekinti hogy a' magyar kath. egyháznak a' szabadság alapján történendő újjászületésére, 's mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtson, 's gondoskodik, hogy az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyai törvény által is biztosittassanak.

Ez okból előlegesen tudtára adatik a' kath. egyház minden tagjainak, hogy ezen egyház ügyeinek elintézésére f.é. aug. 20-dik napján Pesten olly közgyűlés fog tartatni, mellynek tagjai az összes magy. kath. egyházat képviseljék.

A' gyűlés szerkezetéről 's egyéb körülményeiről szükséges utasítások és rendeletek a' maga idejében fognak kiadatni.

Budapest, jun. 15-én 1849.

*Vallás és közoktatásügyi minister
Horváth Mihály*

10 Ezeket a forrásban dőlt betűvel közöljük.

11 Betoldást ld.: Religio 1868. II/137. p.

CSABA MÁTÉ SARNYAI

APPEAL BY MIHÁLY HORVÁTH, THE MINISTER OF EDUCATION FOR A CONGRESS
TO BE HELD ON 20 AUGUST 1849 ON CATHOLIC AUTONOMY.
UNDER THE DATE OF 15 JUNE 1849

The First Responsible Hungarian Ministry, of April 1848, had already been replaced by the Szemere Cabinet, and the radical bishop of Csanád, Mihály Horváth succeeded the liberal centrist Baron Joseph Eötvös as Minister of Education and Culture. By that time, important diocesan councils and meetings had been held where, beside questions of Church discipline, the problem of letting the laity have a say in external, non-doctrinal Church matters was also raised.

The Church government was fighting mainly for financial and political independence from the State, as far as possible. The lower clergy, beside trying to obtain greater autonomy within the Church organization and to achieve the moderation of certain strict measures of Church discipline, campaigned principally for getting a larger share of the Church property than before.

Certain strata of the lay population wanted to get a say in the matters of their Church. All the same, opinions ranged widely from radicalism to moderation. What the extremists had in mind was very much like the Calvinist presbyterian system. The middle-of-the-roaders thought that, apart from matters of liturgy, dogmatics and Church hierarchy, other question should be settled, as far as possible, by a joint committee of ecclesiastics and laymen. As to the number and ratio of clergy and lay people and their respective importance in these committees, opinions differed widely.

Despite the divergent views and approaches, each group – the lay group as well as the clergy – knew that under the given conditions they needed the support of each other. The majority was of the opinion that the best forum for discussion and rapprochement would be a national council. Thus it can be stated that the appeal issued by Bishop Mihály Horváth was acceptable to most of those concerned.

BORÓVI JÓZSEF

EGY OLVASÓTÁRSASÁG TÖRTÉNETE

A putnoki-rimaszécsi esperesi kerületek Olvasó Társasága és
Kölcsönkönyvtára
1834-1863

A könyv kulturmissziót teljesít. Célja, a társadalom minden rétegének nevelése és a tömegek kulturális felemelése. Ezt a célt a társadalom első nevelője, az Egyház, kezdettől fogva ápolta és elősegítette. A kolostoraiban őrzött könyveket nemcsak őrizte, hanem az érdeklődőknek rendelkezésére is bocsátotta, állományukat gyarapította.

Szent Pamphiliust († Kr. u. 309) a könyvtártörténet mint az emberiség jötevőjét emlegeti, mert Caesareában sok ezer kötetből álló könyvkölcsönzési intézményt létesített.¹

A mai értelemben vett kölcsönkönyvtárak a 18. század folyamán létesültek. A kölcsönkönyvtárak mellett és velük párhuzamosan a könyvedvelők pedig olvasótársulatokat alapítanak, melyek tagjai az érdeklődések körébe eső könyvekért egy meghatározott időben egy előre megállapított összeget fizetnek, és az így vásárolt munkák kézről-kézre jártak az olvasótársulat tagjai között. Kiolvasás után vagy elárverezték, vagy egy kölcsönkönyvtár alapjait vetették meg velük.

Európa majd minden államában alakultak ilyen kölcsön-könyvtárak és olvasókörök.

Franciaországban már 1701-ben működnek is és virágkorukat a francia forradalom alatt érik el.

Angliában 1726-ban alakul az első kölcsönkönyvtár. Innen azután az eszme lelkes követőkre talál Németországban, Ausztriában.

Magyarországon Győrben létesült az első olvasótársaság 1789-ben, Pesten 1793-ban.

Az 1811. évi március 26-án kelt 7247 számú helytartótanácsi rendelet szabályozza a kölcsönkönyvtárak, olvasótársulatok helyét és számát. A 19. század első felében négy ilyen engedélyezet a Helytartótanács.

A kulturális felemelkedés nemcsak a tömegek számára szinte kötelező parancs, hanem a nép vezetői számára még inkább. A papság, mely irányító

¹ Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. Magyar Könyvszemle, 1939. 165.

szerepet vitt a népek kormányzásában és kulturális életében, nem mondhatott le arról az igényéről, hogy lépést tartson kora tudományos, szépirodalmi haladásával. Ez az igény, ha jelentkezik valahol, csakhamar barátokat, követőket tud maga köré csoportosítani, ha akad valaki, aki ennek az igénynek hangot ad.

1833 márciusában egy fiatal pap: Markovits Márton kerül a sajpüspöki plebániára. Püspöki titkár volt Rozsnyón Scitovszky János mellett, és mint nyolc éves fiatal pap került Sajtópüspökibe. Valószínűleg ő volt az 1834-ben megalakult Olvasó Társaság eszméjének propagálója, mert ő lett a könyvtárosa és mindenese. A szerénység hallgattatta el vele a nevét, mert idősebb esperesek és papok voltak itt a kerületben, akiket megnyert az Olvasó Társaság eszméjének.

A rimaszécsi és putnoki esperesi kerületek több paróchusának baráti beszélgetése folyamán – írja Markovits az Olvasó Társaság naplójában – az a vélemény alakult ki, hogy mivel oly sok az új gondolatokat és eszméket tartalmazó könyv, amiket egyenként megvenni nem tudnak, mindenképpen egy Társaságot kell alakítani, amelybe mindenki egy meghatározott összeget ad a közösbe, és közösen veszik a könyveket. Ne vero salutare hoc consilium tantum in votis maneat – 1834. április 24-én a putnoki kerület esperesének plebániáján, Deresken összejöttek: Ledna György esperesplebános Deresk, Suhányi János a rimaszécsi kerület esperesplebánosa Dobóca, Szagula József putnoki, Vetserik József méhii, Majantsik József baracai, Geréb János rimaszécsi, Galladay János ratkó-lehotai, Markovits Márton sajpüspöki plebánosok és Kőszegy Pál nyugdíjas plebános. A dereski gyűlés nemcsak tanácskozás volt, hanem cselekedetekkel is megmutatták, hogy az Olvasó Társaság célját meg is akarják valósítani. Alapító tagok voltak a megjelentek.

A második pontban megegyeztek abban, hogy minden tag évenként 10 Rf-t ad könyvbeszerzésre, és pedig május elején a felét, és november elején a másik felét. A tagok jogait és kötelességeit írja elő a harmadik pont. Hogy semmiféle megkülönböztetés ne legyen, a Társaság feje a két esperes. A tagok kívánságait és javaslatokat a két esperesnek adhatják elő, és a könyveket a rimaszécsi esperes vásárolja meg Pesten a könyvkereskedés centrumában.

Az Olvasó Társaság könyvtárosává Markovits Mártont választották meg, akinek kötelessége a könyveket jegyzékbe egybe-írni, a tagdíjat beszedni és kifizetni, a Társaság határozatait végrehajtani és mindenről jegyzőkönyvet vezetni.

A dereski gyűlésen meghatározzák azoknak a könyveknek a megszerzését, amelyek a kitűzött célt elősegítik: a szükséges ismeretek tárházát adják a szentségi fejelemre, a vallásra, az egyházra vonatkozólag.

A könyvek olvasási sorrendje a következő: Dobóca, Baraca, Rimaszécs, Sajtópüspöki, Putnok, Méhi, Deresk, Ratkó-Lehota. Hogy egy könyv sokáig ne maradjon egy helyen, a rimaszécsi esperes és könyvtáros által a könyv terjedelméhez és tárgyához mérten megállapított időben tovább kell adni, és a továbbítási, valamint az átvételi időket a könyvhöz mellékelt iraton jelezni kell. Az utolsó olvasó a könyvet a könyvtárosnak küldi vissza.

Az első körözés befejezése után újra lehet a könyvet kérni a könyvtárostól, térítvény mellett. Olyan egyének, akik a Társaságban nincsenek bekebelezve,

azok a könyv értékének tizedrészéért – mint olvasási díjért – térítvény mellett megkaphatják. Az ilyenek számára az olvasási idő fele, mint a bekebelezett tagoknak. A káplánoknak testvéri szeretetből megengedik a plebánosok, hogy olvasási díjat annyit fizessenek, amennyit akarnak.

A nyolcadik pont az esetleges későbbi tagokról intézkedik. A csatlakozást egyházi és világi hívőkre egyaránt lehetővé teszi és a belépés díját aképpen állapítja meg, hogy a következő évben belépők egy Rf-t és az ezévi díjat, a harmadik évben belépők két Rf-t és az azévi díjat, és így tovább fizessék, hogy az elmúlt évek megvásárolt könyveit, mint rendes tagok olvashassák.

A Társaság tagságának megszűnéséről szól a következő, kilencedik pont. Akár kilépés, akár eltávozás az esperesi kerületből, akár elhalálozás után a tagok semmiféle kártérítést sem könyvben, sem pénzben nem igényelhetnek. Minden marad a Társaságé. Ha feloszlana a Társaság, akkor vagy a két esperesi kerület között osztódik szét a könyvtár, vagy pedig mint a két kerület közös könyvtára együttesen kezelik tovább.

A Társaság tagjai évenként egy meghatározott időben és helyen összejönnek a közös ügyek elintézésére, de a távollévő tagokat is meg kell kérdezni, és a távollévők szavazatai is hozzászámítanak a jelenlévők szavazataihoz.

Ezek volnának 10 pontba összefoglalva a két kerület Olvasó Társasága és Kölcsonkönyvtára szabályai 1834-ből. Egy év híjján három évtizedig működött az Olvasó Társaság. 1850-ig, míg Markovits Márton vezette, mint könyvtáros, az ügyeket, 468 Rf 73 f-t fordított könyvbeszerzésre, mikor pedig Lokcán Pál vette át az Olvasó Társaság könyvtárosi tisztségét, megcsökkent a tagdíj is, és 13 év alatt 200 Rf-t fordítottak könyvekre, összesen tehát 668 Rf. 73 f-t.

Az Olvasó Társaság először csak latin és magyar nyelvű műveket vásárolt, és csak 1860-as éveiben kerül sor német nyelvű könyvek vásárlására. A harminc év alatt a Társaság 63 szerzőtől több mint száz kötet könyvet vásárolt, és ezen idő alatt 6 folyóiratot járatott. A könyvek között megtaláljuk a teológia minden ágát. A dogmatika, a morális, az egyetemes jog, a magyar házasságjog mellett ott találjuk a szentek életét tárgyaló köteteket is. A világi történetet egyetlen Napoleon élete képviseli, a többi mind egyházi vonatkozású. Szépirodalom nem szerepel a vásárolt könyvek között, de a magyar irodalom Toldy Ferenc feldolgozásában élénk érdeklődésre tartott számot.

Az 1834-ben megállapított 10 alapító ponton az idők folyamán lényegesen változtatni nem kellett. Új tagok miatt legfeljebb a könyvek körözési idejét hosszabbították meg, és Ratkó-Lehotáról még utóbb ment Dereskre, Nagy Csoltóra és Ragályra a körözött könyv. Ragály adta azután vissza a könyvtárosnak, Sajópüspökibe.

JÓZSEF BORÓVI

THE HISTORY OF A READING SOCIETY: THE READING SOCIETY AND LENDING
LIBRARY OF THE PARISHES UNDER A RURAL DEAN, RIMASZÉK AND PUTNOK,
BETWEEN THE YEARS 1834 AND 1863

The rules and regulations of the reading Society and Lending Library of two parishes, Rimaszék and Putnok, were listed under 10 headings in 1834. Each member of the Society was to pay a certain sum to a common fund and the books were purchased collectively. Each member was to pay 10 Rhenish guildens. The members' rights and obligations were also laid down. It was to be decided, which books promoted the aims of the Society, and these were to be acquired. It was also prescribed in which order the books were to be read. Measures were also taken concerning the members who would join the society later, concerning the eventual dissolution of the Society and the annual meetings. The Society continued to function for three decades minus one year, until 1863.

RIBAI M. ELMA

A LEHŰSÉGESEBB VÁROS HŰSÉGES GYERMEKEI*

Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében
1948. június 7.

Ez a fél évszázaddal ezelőtti soproni esemény – mint cseppben a tenger – pontosan tükrözi, milyen volt a katolikus egyház helyzete Magyarországon 1948 tavaszán: hívei ragaszkodtak hitükhöz, főpapjaikhoz, iskoláikhoz, intézményeikhez; a már a hatalom birtokába jutott szocialista-kommunista erők viszont teljes erejükkel lecsaptak a legkisebb megmozdulásra is, kegyetlen megtorlást foganatosítva elrettentésül, a félelem légkörét alakítva ki Sopronban is, s másutt is, az ország mindegyik részén.

Az esemény *kronológiája* a következő:

1948. május 15-én Ortutay Gyula kultuszminiszter (aki a nyilvánosság előtt kisgazdapárti politikusként szerepelt, de titokban a kommunista párt bejegyzett tagja volt 1945. márciusától) kijelentette, hogy az országgyűlés az egyházi iskolákat államosítani fogja.

Ez ellen az egész országban széleskörű tiltakozási hullám válaszolt valamennyi egyház részéről.

1948. Úrnapján, május 27-én, Sopronban a Szent Mihály templomból induló körmenet bevégeztével, Németh Marianna, az Isteni Megváltó Leányai tanítónőképzőjének IV. évfolyamos tanulója, a diákonkormányzat elnöke, díszmagyar öltözetben felállt a közeli Jakab-kápolna lépcsőjére, hogy felolvassa a soproni katolikus diáklányok nevében szerkesztett „hűségnyilatkozatot”: ragaszkodás iskoláikhoz, ragaszkodás Mindszenty József bíboros hercegprímás intézkedéseire.

Röviddel ezen nyilvános kiállítás után a diáklányok elhatározták, hogy június 7-ére tüntetést szerveznek katolikus iskoláik védelmében. Ennek érdekében Németh Marianna más iskolákban is eljár.

A diáklányok kezdeményezéséhez csatlakoztak az asszonyok is, akiknek vezetője Radics Józsefné volt, az orsolyiták iskoláiban a Katolikus Szülők Szövetségének elnöke.

* A szerző köszönetet mond Mészáros István professzornak a visszaemlékezés elkészítésében nyújtott segítségéért.

Az indulást három irányból tervezték a Várkerületen lévő Mária-szoborhoz. Az asszonyok, és valószínű a bencés diákok önkormányzati elnöke is, a Szent Mihály templom előterében jöttek össze este 7 órára. Akkorra a civil nyomozók már körülvették a teret. Innét a tüntetők csendben elindultak a bencés templom felé, ahová éppen a litánia végére értek. Itt már csatlakoztak hozzájuk diáklányok, a többi bencés diák, majd szülők, nők, férfiak. Menetté formálódva elindultak a Kolostor utcán át a Széchenyi térre, a posta irányában. A diáklányok zöme itt csatlakozott a menethez. A Széchenyi palota előtt elhaladva már kétezer főnyi tömeg töltötte meg az úttestet. Közben rendőrök igyekeztek megállítani a menetet, majd a tűzoltók fecskendőkéből vízsugarat bocsátottak rájuk. Végül a rendőrök levegőbe lőtt sortűzzel széteszlatták a tömeget.

Több embert a rendőrök azonnal bevittek a rendőrségre, éjszaka is, a következő napokban is, de több pedagógust, szülőt is kihallgattak, beidézték őket a rendőrségre. Végül nyolc személyt június 11-én Győrbe szállítottak, majd pedig a dél-budai internálótáborban tartották őket elzárva.

1948. június 17-én a győri népbíróság külön tanácsa *Antoni M. Aristella* Isteni Megváltó Leányai nővért, tanítónőképző intézeti tanárnőt, a IV. évfolyam osztályfőnökét egy évi börtönre, *Németh Marianna* IV. évfolyamos tanítónőképzős tanulót egy hónapi fogházra ítélte.

Bírói ítélet nélkül internálótáborban tartották fogva különböző időtartammal *Radics Józsefnét*, *Németh Alajos* hittanárt, *Legény János* gimnáziumi tanárt, *Baumgartner Pált* és *Polán Gézát*, a bencés gimnázium VII., illetve VIII. osztályos tanulóit, valamint *Albrecht Ferenc* péksegédet.

További nyolc soproni személyt a tüntetés után rövidebb-hosszabb időre rendőri felügyelet alá helyeztek. A két elítélt, valamint a hat internált személy – mind a nyolcan embertelen körülmények között töltötték fogságuk idejét – kiszabadulásuk után ugyancsak rendőri felügyelet alatt álltak.

Kétségtelen, hogy teljesen ártatlan embereket sújtottak e büntetésekkel, hosszú évtizedekre megbélyegezve őket: semmiféle törvényellenes tevékenység részesei nem voltak. Éppen elítélőik voltak a törvénysértők

Az alábbi dokumentumokat *Ribai M. Elma* nővér (Isteni Megváltó Leányai) gyűjtötte.

DOKUMENTUMOK

1.

Az Isteni Megváltó Leányai soproni kereskedelmi leányközépiskolás tanulóinak levele Papp Kálmán győri megyéspüspökhöz. E „hűségnyilatkozatot” elküldték Mindszenty József bíboros hercegprímásnak és Ortutay Gyula kultuszminiszternek is. (Később kiderült: a helyi posta – felsőbb utasításra – az ajánlott leveleket nem továbbította.)

Mi, az Isteni Megváltó Leányai soproni kereskedelmi leányközépiskolájának katolikus tanulói csatlakozunk az egyetemi ifjúság hűségnyilatkozatához, amely szerint:

Saját elhatározásunkból ünnepélyesen kijelentjük, hogy hűségesek vagyunk és maradunk Krisztus anyaszentegyházához, annak földi helytartójához, a pápához, és az apostolok törvényes utódaihoz, nevezetesen hazánkban a Magyar Püspöki Karhoz. Minden, a katolicizmust érintő kérdésben, azaz nemcsak a hit és erkölcsi, hanem az egyházfegyelmi kérdésekben is őket ismerjük el illetékes fórumnak, és ezt az öntudatos katolikus magatartást és fegyelmet magunkra nézve mindenkor kötelezőnek tartjuk, ezért döntésüket mindenkor előbb bevárjuk, és azok szerint cselekszünk. Meggyőződésünk szerint ez a magatartás segítheti elő leghatásosabban hazánk újjáépülésében való részvételünket.

Sopron, 1948. év Űrnapján

2.

Végh Anna Jusztícia nővér, az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzője igazgatójának feljegyzése 1974-ben. (Annak idején a rendőrség őt is kihallgatta.)

A szerzetesi iskolák államosítása. 1948-at írunk. Nem könnyű visszaemlékezni 36 év után erre a szomorú eseményre.

A magyar demokratikus állam (= az 1945 után funkcionáló kormányzat) az iskolák rendtartására több új rendelkezést írt elő. Egyik a *diákönkormányzat* megalakítása a közép- és főiskolákon, a tantestület tevékenységének kizárásával.

A demokrácia (= a kultuszminisztérium) ezzel némi öntevékenységre adott fegyvert a diákság kezébe – ami visszafelé is elsülhetett. A diákönkormányzat megszervezése a mi iskoláinkban – az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzőjében – is megtörtént. Az alakuló gyűlésen 1947. szeptemberében megválasztották a tisztikart, amelynek elnöke Németh Mariana, IV. évfolyamos tanuló lett, komoly, kitűnő képességű tanítójelölt. Ennek az osztálynak a főnöke Antoni M. Aristella nővér, a pedagógia tanára, a háttérből irányította tanácsaival a kezdeti megalakuláskor a növendékeket.

Már megvolt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a szerzetesi iskolák államosítási terve, de még hivatalosan nem jelent meg. Híre azonban eljutott a diáksághoz. Több szerzetesi iskolában megmozdult az ifjúság, így a

miénkben is. Nagyszabású tervre készültek az államosítás ellen. Hűségnyilatkozatot szerkesztettek, amit az elnök felolvasott az úrnapi körmenet után a Szent Mihály templom melletti Jakab-kápolna előtt.

Másik alkalommal rendkívüli gyűlést hívtak össze, amelyen megbeszéltek, hogy tüntetést rendeznek az államosítás ellen, belevonva a többi iskolákat is. A Bánya- és Erdőmérnöki Egyetem hallgatóit is felkérték önkéntes csatlakozásra. Egy megadott helyen volt a gyülekezés. Néma tüntetést rendeztek, zárt sorokban felvonulva a Várkerület Mária-szobra felé. Mielőtt a kijelölt helyre értek, a kirendelt tűzoltóság fecskendőkkel szétzavarta a felvonuló tömeget. A tiltakozásnak gyászos vége lett.

Másnap megindult a razzia a rendőrség részéről a diákság ellen. Kinyomozták, honnan indult el a szervezés. Az önkormányzat elnöke két nap múlva önként jelentkezett a rendőrségen kihallgatásra. Természetesen ott tartották, mire osztályfőnöke abban a reményben, hogy növendékét kiszabadíthatja, szintén önként jelentkezett, mindent magára vállalva. Őt letartóztatták. A két foglyot a győri törvényszékre szállították. Itt megtörtént a tárgyalás, kirótták rájuk az ítéletet, az elzárást. Közben a hős diáklányt hamarabb felmentették, rendőri felügyelet mellett szabadlábra helyezték. Egy év múlva kiszabadult a bátor pedagógiai tanár is.

Krónikánk szerint 12 diáklányunkat vitték az ÁVO-ra kihallgatásra, túlnyomórészt kereskedelmistákat. De szerdán este elvitték dr. Lányi János lelkészt is az anyaházból, akit azonban csütörtökön este hazaengedtek.

3.

Feljegyzés az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaházának egykori irattárából. Szerzője nincs feltüntetve. A széleskörű helyzetkép és személyek ismeretéből arra lehet következtetni, hogy egy városát szerető hívő ember írása az eseményekhez közeli időből; és még a szerzetek feloszlata, azaz 1950.szeptember 7. előtt adhatta át írását valamilyik nővérnek. A feljegyzésből a lényeges szemelvények kerülnek közlésre.

Mi történt Sopronban 1948. június 7-én? Elmondják a „főszereplők”. Előzmények. Már hónapokkal előbb mint fagyos szél zúgott végig az országon a hír: „Államosítják az iskolákat!” Izzalomba hozta az egész országot ez a rövid mondat, de legjobban az ifjúságot. Tiszta lelkük megérezte a szörnyű mondat következményeit. Pillanatok alatt tudatára ébredtek annak, hogy legnagyobb veszélyben ők vannak. Megéreztek és fiatal lelkük egész hevével védekeztek ellene. Azonnal munkához láttak. De különös, hogy a felnőttek (szülők, pedagógusok) sokáig mitsem tudtak erről a lázas munkáról. Pedig a kisebbeket is bevonták, ők is megkapták szerepüket, amit becsülettel el is játszottak. Főrendezőik az önkormányzat diákvezetői voltak.

Úrnapi körmenet után a Szt. Mihály templom előtt a következő „Hűségnyilatkozatot” tették:

„MI, SOPRONI KATOLIKUS DIÁKLÁNYOK, ISTEN ÉS AZ EMBEREK SZÍNE ELŐTT KIJELENTJÜK, HOGY KATOLIKUS ISKOLÁINKHOZ RAGASZKODUNK. JOGTALANNAK TARTJUK A KATOLIKUS ISKOLÁK

ÁLLAMOSÍTÁSÁRA VALÓ TÖREKVÉST ÉS TELJES LELKÜNKKEL RAGASZKODUNK KRISZTUS FÖLDI HELYTARTÓJÁNAK MAGYAR KÉPVISELŐJÉHEZ, MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS HERCEGPRÍMÁS-HOZ!”

Tervük nem sikerült úgy, mint szeretnék volna. Az egész körmenet alatt permetező eső a „Hűségnyilatkozat” alatt szépen megeredt. A közönség legnagyobb része hazament. Csak kevesen hallották a diáklányok fogadalmát. Az önkormányzat vezetői elhatározták, hogy megismélik. De ekkor már a fiúk, sőt asszonyok is csatlakoztak hozzájuk. Közben a levegő egyre forróbb lett. A soproni állami iskolákban is összehívták a szülőket, hogy írják alá az államosítást. De több állami iskolában sem írták alá. Az asszonyok közül nem egy férfias bátorsággal állt ki a szerzetes iskolák mellett, pedig gyermekeik állami iskolába jártak. Nem csoda, hiszen hitükről volt szó, az egyetlen erőforrásról, amely az utolsó évtized borzalmainak elviseléséhez erőt adott. És gyermekeikről, akiket enélkül az erőt adó hit nélkül akarnak felelőtlen, idegen elemek az élet küzdelmeibe bedobni. Az ifjúság megérezte, hogy értük, földi és örök boldogságukért folyik a harc. Nem ők harcoltak most az ellenséggel, hanem az alvilág lakói az Ég Szellemeivel az ő lelkükért. Gyűjtötték az erőt a küzdelemhez. Kérték a kegyelmet Attól, Aki kétezer év óta mondja: „Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket!”

Június 3-án, a Jézus Szíve ünnep előestéjén a fiúk a bencés templomban, a lányok az Isteni Megváltó Leányainak templomában vettek részt szent-ségimádáson. Az Úr földi erőforrást is nyújtott annak személyében, akit a magyar népnek látható védelmezőül adott ebben az élet-halál harcban. A Bíboros Hercegprímásnak az egyházi iskolákat védő körlevelei hatására két leány (Fadgyas Sarolta IV. o. iparista és Horváth Teréz III. ker. isk. tanuló) felkereste a még soproni internálási idejéből ismert főpásztort, hogy hűségükről biztosítsák. Az az erő, amely legendás alakjából sugárzik, őket is elragadta, mert amikor hazajöttek, azt mondták: „Mióta a Hercegprímással beszéltünk, úgy érezzük, hogy a vértanúságot is el tudnánk szenvedni hitünkért.”

Június 7-én este 8 órára tűzték ki a tüntetést a következő programmal: Gyülekezés a Szt. Mihály templom előtt. Felvonulás rendezett sorokban a Várkerületen lévő Szűzanya szoborhoz. Itt el akarták énekelni a Boldogasszony Anyánk kezdetű éneket, majd a Hűségeskü következett volna. Végül a kongreganista induló és a Himnusz.

A terv az ellenfél fülébe jutott. A vezetők kiadták a parancsot: „A tűzoltóság vonuljon ki fecskendőkkel!” Szegények! Azt gondolták, hogy azt a tüzet, amelyet a Szentlélek gyújtott az ifjúság lelkében, földi vízzel el tudják oltani! Méghozzá, ha ellenséges kéz ontja azt a vizet! A diákság is megtudta a tervet. Természetesen ez csak olaj volt az amúgy is már eléggé magasan lángoló tűzre. A következményeket vállalva megindultak június 7-én este 7 órakor a gyülekezés helyére a Szt. Mihály templomhoz. Legtöbben édesanyjukkal, testvéreikkel mentek. Az otthonmaradt szülőknek tisztelettel, de

határozott hangon bejelentették: „Mi most tüntetni megyünk!” Mikor az aggódó édesanyák azt a megjegyzést tették: „Édes gyermekeim, gondoljátok meg, mit tesztek! A kedvesnővérekről soha senki sem mossa le, hogy ők biztattak benneteket fel!” Azt felelték: „Mi nem tanácsot kérünk, mi csak bejelentjük, hogy tüntetni megyünk.” (Az önkormányzat eredménye.)

Az orsolyitáknál litánia után Tóth főtitisztelendő úr kihirdette: „Mindenki menjen haza! Ne csináljanak semmit!” A Szent József Intézetben a kapukat lezárták. Minden hiába! A zárt ajtók nem képeztek akadályt a lányok előtt. Létrát kerítettek, és egy óvatlan öt percben átmásztak a kerítésen. Ideje is volt már, mert a városon átszáguldott a hír: „A Szent Mihály templomtól a rendőrség szétverte a tömeget!” Baumgartner Pál, a diákönkormányzat vezetője (VII.o. bencés gimnazista) intézkedett: „Mindenki a bencés templomhoz menjen!” A tömeg csakhamar a Szentháromság szobor köré gyülekezett. A hívek litániáról jöttek ki. A bencés igazgató kérte a népet, hogy oszoljon szét, mert a következményeket nekik kell viselniük. De szóval már nem lehetett megállítani a tömeget. Leányaink, akiket a fiúk zárt sorokban védtek, mint a vadmacskák ugrottak a fiúk elé. A Kolostor utcát elzáró rendőrök kordonját széttörték és így megnyílt a tömeg részére az út. A rendőrök (legnagyobb részt a lányokhoz hasonló „fekete reakcióso”) elismeréssel adóztak a bátor lányoknak: „Ezek aztán lányok!” – mondták hangosan. – A felszabadított utcán hömpölygött a tömeg a Széchenyi tér felé. Mire a térre értek, már rendezett sorokban, fegyelmezetten vonultak a Domonkos templom felé.

A Hűség-zászló előtt meglassították lépteiket és rázendítettek a Kongreganista indulóra. Több száz torok harsogta: „Égi vezérünk, győzni remélünk! Mert Te velünk vagy és mi Tevéled!” A kommunista székház ablakai megteltek kétségbeesett arcokkal. Az „Égi Vezértől” annyira megijedtek, hogy az egyik vezető azonnal a Minisztériumba telefonált: „Sopronban tüntetés van... Mit tegyünk?” ... „Lőjetez közélük!” – hangzott a válasz.

Közben a tömeg elért a Várkerületen magasan álló Szeplőtelen szobor elé. Itt a „Boldogasszony Anyánkat” énekelték. Ekkor már működésbe hozták a fecskendőt, amelynek tömlői erősen használtak voltak, és jobbra-balra eresztettek. „Isten áldd meg a magyart!” – hangzott a Himnusz a tüntetők ajkáról, miközben hullott rájuk a zápor. Majd tele torokkal harsogták: „Éljen Mindszenty!” Hosszan tartott az éljenzés, a vízuhatag pedig állandóan hullott a tömegre. A fiúk elől álltak, védtek a lányokat a víz ellen. Különös, mintha az ég is védeni akarta volna drága gyermekeinket, ezen a napon kellemes meleget árasztott hosszú, hideg, szeles napok után.

Közben sok érdekes epizód történt. A detektívek serege cirkált a tüntetők között és melegen „érdeklődött”, hogy kik rendezték ezt a tüntetést. Egy kis bencés diáktól is megkérdezte egy ilyen „bácsi” kedvesen mosolyogva: „Mondd, fiaskám, melyik tanár úr rendezte ezt a tüntetést?” A gyerek hevesen azt felelte: „Meg ne mondja a tanár úrnak, hogy itt voltam, mert ha megtudja, felpofoz!” Ki rendezte? ... Ki rendezte? – kérdezték a fiúktól, lányoktól. – „Az önkormányzat” – hangzott a határozott válasz. Mi az? – kérdezték a nyomozók. (Elhisszük nekik, hogy nem tudták, mi az, hiszen

még sok pedagógus sem tudta.) A tüntetésen ott voltak nemcsak a szerzetesi iskolák növendékei, hanem az állami fiú- és leánypolgárié, az állami leánygimnáziumé; az összes soproni iskolából voltak tanulók, még az evangélikus képzőből is. Mindenki harsogta: „Éljen Mindszenty!” A vízzuhatag pedig csak ömlött-ömlött, míg végre egy fiú ügyes mozdulattal elvágta a tömlőt. Ekkor a víz visszaömlött a tűzoltókra. Még vizesebbek lettek, mint a tüntetők. Közben a rendőrség sortűzet adott a levegőbe. A detektívek, rendőrök szedték össze az embereket. Egy kb. 10 éves kisdíákot két géppisztoly között kísérték. Túl hangosan éltette a Hercegprímást. A gyerek azt kiabálta a kísérőinek: „Lőjenek agyon, de akkor is »Éljen Mindszenty!«” A rendőrség nem bírta a tömeggel. Nem csoda, hiszen közülük többen is azt mondták: „Csak nem bántom őket, mikor az én gyerekeim és a feleségem is köztük vannak.” Végre mégis sikerült a tüntetők egy részét beszorítani az Árpád utcába. Közben a mikrofon harsogta, hogy a 12 éven aluliak hazamehetnek. De nem akartak mozdulni. Egyik kisfiútól megkérdezte a rendőr, hány éves. „Egy hónapja múltam 12” – felelte a kis srác vigyorogva. Különben is jól kivették részüket a munkából. Szórták a röpcédulákat. Ehhez hasonló feliratúak voltak: „Mi járunk iskolába, nem Ortutay” „Olyan iskolába járunk, amilyenbe mi akarunk.” „Éljen Mindszenty!” Később már a 20 éven aluliak is szabadon hazamehettek volna a mikrofon engedélye szerint. De nem azért kezdték el, hogy ilyen könnyen abbahagyják. Rendületlenül imádkozták az asszonyok a rózsafüzért, majd rázendítettek a kongreganista indulóra: „Égi Vezérünk...”

Igen sok embert bekísértek a városházára, a rendőrségre. De legnagyobb részüket hamarosan hazaengedték. Egész éjjel folyt a kihallgatás. A hatalmon lévők ijedelme túl nagy volt. Idegen rendőröket kértek segítségül. A soproniakban úgy látszik, nem bíztak. Jöttek is hamarosan kétszázan, de nem valami nagy buzgósággal. Azóta is járják a várost gumibotokkal.

Másnap ismét bevitték egy sereg embert a Kossuth Lajos utcai rendőrségre: férfiakat, asszonyokat, fiúkat, lányokat, majd papokat, apácákat. Voltak olyanok, akiket kétszer, háromszor is bevitték, aztán megint kiengedték őket. Behívtak hat tűzoltót is, akik nem jelentek meg a tüntetésen fecskendezni. Mikor megkérdezték tőlük, miért nem voltak ott, azt felelték: „Mert nem volt lelkünk gyerekeket locsolni!” A gyárakból elbocsátottak munkásokat, munkásnőket, akik részt vettek a tüntetésen.

A délelőtti folyamán az izgalom nőttön-nőtt. A szabadon maradt diákok munkához láttak. Az orsolyita növendékek választ írtak a Soproni Újságnak, amely szörnyű felháborodással és rettentően kiforgatva írta meg az esetet. A választ persze nem fogadták el. A diákok pedig szétküldték a lapot társaiknak az ország több részébe ezzel a megjegyzéssel: „Ezt csináltuk mi!... És ti? ...” A Soproni Újság egy későbbi száma nem átalotta azt írni, hogy „A diákok a földreform ellen tüntettek”. Minden iskolában megmozdultak fogolytársaikért a diákok. Még a kis polgáristák is el akartak menni. Előzetesen megkérték, hogy elmehessenek. Természetesen nem kaptak engedélyt, és szigorú őrizet alá kerültek. Az állami leánygimnáziumban a lányok kijelentették az igazgatónak, hogy elmennek a politikai rendőrségre tüntet-

ni, hogy engedjék ki azokat, akiket bevitték. Éppen náluk volt a szombathelyi főigazgató. Éktelen haragra gerjedt és meghagyta az igazgatónak, hogy járja körül az osztályokat, és tudja meg, kik voltak tegnap a tüntetésen. Persze nem állt fel senki. Azaz, hogy egy mégis felállt a VII. osztályban. Egy magas nyúlánk leány – Kamenszky Melitta – és bátran kijelentette: „Igazgató úr, én ott voltam.” – „Üljön le!” – mondta az igazgató. – „Nem ülök le, mert ott voltam.” Az igazgató kihívta és négyszemközt próbálta rábeszélni, hogy legalább azt ígérje meg, ha bemegy a főigazgató az osztályba és megkérdezi, ki volt ott, nem áll fel. De a leány keményen kijelentette: „Felállok, mert ott voltam, és nem hazudok. Azt se bánom, ha kicsapnak. Akkor jövőre elmegyek az Orsolyitákhoz, ha pedig nem tanítanak, akkor nem maturálok. De felállok, mert ott voltam.” – „Ez a leány megőrült” – mormogta az igazgató, és otthagya. A főigazgató úgy látszik közben meggondolta a dolgot, mert nem járta végig az osztályokat.

Megkezdődtek a kegyetlen vallatások a politikai rendőrségen. Mindenáron papokat és apácákat akartak horogra keríteni. Semmiféle eszköztől nem riadtak vissza, csakhogy céljukat elérjék. Vallatási módszerük minden vádlottnál ugyanaz volt. Először is: hosszú időn keresztül egyfolytában vallattak egy áldozatot; a legtöbbet éjszaka is. A vallatók felváltották egymást; négyen-öten vallattak egyet. Ez alatt le sem ülhettek. A fáradsághoz járult a szomjúság, éhség, majd az ijesztgetés: tizenöt évi börtön... Andrássy út 60... a leányoknak legdrágább kincsük elvesztése. A fiúkat úgy megverték, hogy az ütésnyomok elszínesedtek, feldagadt az arcuk. És mégis állták rendületlenül, mindent magukra vállalva, senkit ki nem szolgáltatottak. A fiúk úgy tettek, mintha a lányok Diákönkormányzatának a vezetőit nem is ismernék. Viszont a lányok, amit csak tudtak, mindent levettek a fiúkról. Tudták, hogy azoknak a sorsa sokkal nehezebb az övékéénél. Ettől a sok kínzástól egyetlen aláírással megszabadulhattak volna. Csak azt a jegyzőkönyvet kellett volna aláírniuk, amelyet a „nyomozó urak” a saját szájuk íze szerint megfogalmaztak: „Apácák és papok biztatására tüntettünk. Az államosítás mellett vagyunk.”

Egy teremben voltak fiúk, lányok. Sem pad, sem szék nem volt, hogy leülhettek volna. Még a padlóra sem ülhettek le, annyira olajos volt. Igaz, később már nem törődtek vele és ültek. Végre az egyik élelmes leány felfedezett valahol padokat és bevitték, amikor egy jobb szívű rendőr vigyázott rájuk. De csakhamar berontott egy nyomozó és rájuk kiáltott: „Álljanak fel és forduljanak a fal felé!” – „Most agyonlőnek bennünket” – gondolták.

Az egyik egyetemista azt mondta: „Lányok, fiúk, papokról, apácákról egyetlen szót sem! Ha agyonütnek bennünket, akkor sem.” „Aki bemegy kihallgatásra, Dicsértessékkal köszönjön!” Ez a fiú, mikor bement, Dicsértessékkal köszönt (de a többi is). Nem fogadták el. „Persze nem katolikus” – mondta a fiú hangosan és tovább folytatta: „Hogyan is köszönnek a protestánsok? Már eszembe jutott: Erős vár nekünk az Isten! No, erre se tudja mit kell felelni?” – Csak gumibottal tudtak válaszolni.

Vallatás közben az egyik leány vizet kért. Azt felelték: „Nem kap.” – „Akkor nem kapok – felelte – úgy is jó lesz.” Később pohárka pálinkát

kínáltak neki, de ő nagyon határozottan visszautasította. Azután vízzel kínálták. Ekkor azt mondta: „Vizet is csak úgy iszom, ha én magam kimehe-
tek a vízcsaphoz. Ugye, örülnének, ha meginnám azt a vizet, amibe ki tudja,
mit kevertek, hogy azután a szájuk íze szerint beszéljek.” Úgy látszik,
tervüket eltalálta, mert nem ihatott a csapról. Ugyanennek a leánynak
kitűzött kongregarista érmét letépte a nyomozó és rátaposott. A leány felvet-
te, megcsókolta és azt mondta: „Jegyezze meg őrnagy úr, Isten nem ver
bottal.” „De én igen” – felelte dühösen az „őrnagy úr”, és működött a gumi-
bot. Az „őrnagy úr” úgy látszik belefáradt a vallatásba, mert felváltotta egy
elegánsan kiöltözött jampec. Mindjárt azzal kezdte: „Magának nagyon szép
szemei vannak.” „Úgy tudom, nem a szép szemeimért hoztak ide.” – „Fog
még maga sírni is.” „Akkor se ön sír.” – „Én megfoszthatom a szüzességétől.”
„A jó Isten ezt nem engedi meg.” A vallató kitépte a rózsafüzért a leány
kezéből és az ablakdeszkára dobta. „Miért izgatja ez az ima, amikor úgy sem
hisz az erejében?” – kérdezte a leány. „Ne imádkozzon – ordította – a törvény
ellen lázított.” – „Úgy tudom, az iskolák államosítása még nem törvény,
tehát nem véhettem a törvény ellen.” – „Tudja, hogy mehet Márianosztrára
15 évig?” „Legalább azt is meglátom. De úgy tudom, oda csak nagykorúakat
vihetnek.” Később Andrassy út 60-nal ijesztgette. „Az előbb még Márianosz-
trára küldött, most meg már Andrassy út 60-ba. No, mindegy.” – „Miért védi
annyira a szerzetesi iskolákat?” „Mert látom a különbséget a szerzetesi és az
állami iskolák között.” – „Milyen különbséget?” „Hogy csak egyet mondjak:
Mi most itt vagyunk, fiúk, lányok. S vannak köztünk állami iskolákból valók
is. De eddig azokkal senki sem törődött. A zárdából pedig azóta állandóan
küldik az ennivalót, kivétel nélkül mindnyájunknak. Nem kérdezik, hány jár
közülünk állami iskolába vagy milyen vallásúak vagyunk. És így van ez
mindenben.” Vallatás közben bejött egy másik detektív is és „Szabadság”-gal
köszönt. „Azért vagyok én most itt, mert szabadság van.” – „Maga hisz
Istenben? Én csak azt hiszem, amit látok.” „Őrnagy úr az eszét sem látja,
mégis elhiszi, hogy van?” – „Üljön le!” (Plüss fotój volt a szobában.) „Nem
akarok poloskákat hazavinni.” – „És ha nem megy haza?” „Akkor sincs
kedvem összeszedni őket.” – „Miért harcolnak úgy a szerzetesi iskolákért,
mikor a hitoktatás úgy is megmarad?” „Nem régen mondta, hogy nem hisz
Istenben, akik pedig nem hisznek, azok a hittanoktatást is el fogják dobni.”
– Este 9 órától hajnalig vallatták ezt a kis elsős licista lányt. Már virradt,
mikor átvezették az udvaron, vissza a többi közé. Elkezdte szavalni: „Emel-
kedik már a nap a hegyek fölé...Kelj fel párnáidról, özvegy Pókainé!...” „Mi az,
megőrült?” – kérdi a detektív. „Dehogy örültem meg, csak ez a vers nagyon
ideillik.” – „Milyen vers ez?” „Hát nem járt iskolába, hogy még ezt sem
ismeri?” – „Ki rendezte a tüntetést?” kérdezték egy másik leánytól. „Az
önkormányzat.” – „Mi az önkormányzat?” „Fegyver, amit önök adtak a ke-
zünkbe.” (Akiknek az agyából kipattant, az önkormányzat eszméje, való-
színű nem ezt az eredményt akarták elérni vele.) „Mi a demokrácia?” „A nép
akarata.” „De hát a nép akarata az, hogy most én itt legyek?”

A fiúk feleletei:

„Ki Mindszenty?” „Magyarország Bíboros Hercegeprímása, Esztergom érseke, a legnagyobb magyar, akire mindenki szeretettel, bizalommal és büszkeséggel tekint.” Egy evangélikus fiútól gúnyosan megkérdezték: „Maga is Mindszenty imádó?” „Én Istent imádom, Mindszentyt tisztetem.” – „Mit tart róla?” „Az egyetlen magyar ember, aki ma meg meri mondani az igazat.” A vallatás során azt mondta az egyik nyomozó: „Tudjuk, hogy nem az apácák, nem a papok, nem a püspökök, nem a hercegeprímás és nem a Szentatya áll az ifjúság mögött. A szálak a Vizeken túlról jönnek. De mi megkeressük ezeket a szálakat. Meg is mondta az egyik fiúnak: „Idegen segítséggel dolgoznak.” „Az ellenség is idegen segítséggel dolgozik, az oroszéval.” (Drága magyar Fiaiunk, csak bele ne kapaszkodjatok azokba a Tengerentúli szálakba, mert attól félünk, mindjárt a tenger fenekére pottyantok.)

Az őrnagy kétségbeesetten telefonált a Minisztériumba: „Nem megyek semmire...Még ilyen ifjúsággal, mint a soproni, sehol sem volt dolgom.”... (Áthallatszott a beszélgetés a másik szobába, ahol a vádlottak voltak.)

És mi, soproniak, erre nagyon büszkék vagyunk „őrnagy úr”! Ijesztgethettek Márianosztrával, Andrásy út 60-nal, internálótáborral. Működésbe hozhatták a gumibotokat. Fiaiunk és leányaink álltak rendületlenül. Egyetlen egy sem volt, aki méltatlan lett volna a katolikus és a magyar névre. Véres, dagadt arccal, dagadt kezekkel, lábakkal volt erejük még ahhoz is, hogy Latabár-adomákat beszéljenek egymásnak az „őrnagy úr” bosszantására. (Vádként ezért vitték őket internálótáborba) Az evangélikus fiú megkérte: „Őrnagy úr, legyen szíves, hozassa el az ágyamat, már olyan álmos vagyok.” Egy leány: „Őrnagy úr, engedjen át a templomba, áldozni szeretnék. Nem is ettem, bűnöm sincsen, áldozhatnék. Ha nem bízik meg bennem, hogy visszajövök, adjon mellém két rendőrt.” Kívánságát mindannyiszor megismételte, valahányszor az „őrnagy úr” átment a szobán. Csak azért, mert látta, hogy bosszantja vele. Egy VII. és egy VIII. osztályos bencés diáktól megkérdezték, milyen pályára lépnek. Mindkettő azt felelte: „Papok leszünk, méghezozzá bencések.” Ezért is megverték őket.

Három napig tartott az ördögi komédia. Június 11-ére virradó éjjel 2 órakor hatalmas teherautó állt meg a politikai rendőrség előtt. Nyolc vádlottat vittek el egyelőre Győrbe. A többit előző nap estig hazaengedték. Mikor az autó elindult, ismét emelkedett már a nap a hegyek fölé...- Szegény magyar nép! Hányszor emelkedik még a nap a hegyek fölé úgy ebben a szomorú hazában, hogy Pókainé lelkével járod a történelem útját?

Az államosítás megtörtént... A magyarság lelkét azóta kétségbeesítő gondolatok göytrik. Mi következik az államosítás után?...

4.

Antoni M. Aristella nővér, az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzőjének egykori tanára, a IV. osztályos tanulók osztályfőnöke 1989-ben a következőket mondta el az adatgyűjtőnek.

Iskolatörténeti ügyben kerestem fel M. Aristella nővért. Úgy nyilatkozott, hogy tanítónőképzős növendékei négyszer szerveztek tüntetést. Először 1945-ben, miután Böck János hitoktatójukat, a volt tábori lelkészt fegyveresen kísérték el hittanóráról, mert elesett katonáink tiltott tisztelete miatt „Nem hősök?” címmel cikket írt, amely megjelent a Soproni Újságban. Két nap múlva, november 9-én tanítványai csendes felvonulást rendeztek az internálási hely körzetében. A második tüntetést ugyancsak a hitoktató kiszabadításáért szervezték, de ez már nagyszabású volt. Részt vettek ebben nemcsak a bencés diákok, hanem úgyszólván minden iskolából – szabadon bocsátását követelve. Ez alkalommal a rendőrség már működésbe hozta a gumibotokat, de biztató is akadt köztük.

A harmadik tüntetés 1948-ban az iskolák államosítása ellen lett volna az úrnapi körmenet után. (A diákönkormányzatnak ekkor már kétéves múltja volt.) A katolikus hetilapban megjelent újságcikk, amely a budapesti egyetemisták hűségnyilatkozatát hozta, kezébe került a lelépett és az új diákönkormányzati elnöknek. Ennek alapján megszerkesztették a sajtójukat. Úgy vélték, hogy Sopronban is a főiskolások adhatnának nagyobb jelentőséget a hűségnyilatkozatnak a körmenet utáni felolvasással. Az ottani önkormányzat azonban csak felerészben fogadta el a tervet. Ezt Németh Marianna csak közvetlenül Úrnapja előtt tudhatta meg. Problémájával az esti órákban szaladt osztályfőnöknőjéhez, aki higgadt véleménnyel annyit mondott: akkor ki kell hagyni őket. Megoldásként azonban rövidre írta a hűségnyilatkozatot, és átadta Mariannának, aki öntudatos felelősséggel így vette át: „Ezt én írtam.” M. Aristella nővér sajátos humorával hozzáfűzte: „Én meg fogalmaztam.” Meghagyta még Mariannának, hogy a körmenet után felvonulási rendben jöjjenek vissza a Kossuth Lajos utcai óráig. Különben is a díszmagyart a zárdában kellett levetni.

A növendékek munkája volt még a nap folyamán, hogy a hűségnyilatkozatot a többi templomajtóra is kitűzték. Sőt egyet egy faliújságra is kitűzött valaki. Ezt a tényt M. Aristella nővér a börtönben tudta meg, ahol azt megmutatták neki, hozzátéve, hogy a harmadik nap találták meg.

A június 7-i tüntetés előzményeiről annyit mondott M. Aristella nővér, hogy a feszültséget a családokból hozták magukkal a tanulók, mert a szülők munkahelyein aláírásokat gyűjtöttek az iskolák államosítását követelve. Neveléstan órán mondták tanítványai, hogy tenni kell valamit. Ő pedig helyben hagyta, hogy akkor tegyenek.

Az asszonyok szerveződéséről Aristella nővér Barnáné optikus üzletasszonytól szerzett tudomást. Őt a polgári iskola magánúton való letételére készítette fel. Történetesen a tüntetés előtti napokban is volt órája vele. Ekkor mondta el, hogy az államosítás miatt presszionált, de az egyházi

iskolákhoz ragaszkodó szülők örülnek, hogy a lányok csinálnak valamit, és hogy az asszonyok is kivonulnak. Ezt majd a Jézus Szíve körmeneten (június 6.) szélesebb körben terjesztik.

Dr. Lányi János lelkész ugyan már megkapta a hatósági engedélyt a Jézus Szíve körmenet megtartására, de telefonon visszavonták. Lányi atya válasza: délelőtt a 10 órás szentmisén kihirdeti, annál is inkább, mivel triduummal készültek a körmenetre. A kihirdetésbe a rendőrség nem ment bele. A körmenetet megtartották.

Június 8-án Marianna kis táskájával megjelent a Ferenczi János utcai zárdában, mert a Bécsi utcai otthonának, a Mária Josefinumnak prefektája – az intézet háborgatásától tartva -, osztályfőnökéhez küldte. Neki elmondta, hogy megfigyelés alatt van. A szétvert tüntetésről hazaérve, még egyszer kiment az utcára, és az intézet melletti lejtős úton elejtegette a megmaradt tiltakozó cédulákat az iskolák államosítása ellen. Egyszer csak egy gumicipős nyomozó szólította meg hátulról: „Kisasszony, elvesztett valamit.” Persze addigra már meg is nézte, mi van ráírva. Majd folytatta: „Ilyeneket nem szórhat el.”

„Miért ne szórhatnám a saját írásomat?” – kérdezte Marianna. „Mert ezek röpcédulák. Hol van az engedélye röpcédulák terjesztésére?” A nyomozó bekísérte Mariannát, de még este ki is engedte. A tüntetés napján leányokat nem szedtek össze, csak fiúkat.

Nappal azután keresték is Mariannát hol az intézetben, hol a zárdában, M. Aristella nővért is kikérdezték, volt-e iskolában Marianna. Válasza: úgy tudja, hogy nem, de kérdezzék meg osztálytársait. Így mentek az iskolába is, ahol az osztálytársai természetesen nemmel válaszoltak a kérdésre. Aristella nővér valóban rejtekhelyet szerzett Mariannának, a nyomozók kérdései azonban mindig hagytak egy kis rést, amibe megfért a kitérő válasz.

Szerdán, amikor Marianna megtudta Aristella nővértől, hogy az iskolából több diáklányt bevettek kihallgatásra, felelősséget érezve értük, szó nélkül távozott a zárda templomán keresztül. Mikor pedig M. Aristella nővér Mariannának hült helyét találta, ő is önként ment a rendőrségre, hogy mentse Mariannát.

5.

Polán Géza Hildebrand bencés gimnáziumi tanár visszaemlékezése, 1997. január 2-án foglalta írásba. A tüntetés idején a bencés gimnázium VIII. osztályos, érettségi előtt álló tanulója volt.

1948. júniusának első napjai a szóbeli érettségi vizsgára való készüllet ideje volt. Az iskolával, diáktársakkal kapcsolat már nem volt. Így a diákönkormányzattal sem. Ezért a készülődő tüntetésről közvetve értesültem. T.i. édesanyám tagja volt a női Mária-kongregációnak, és a tüntetés napjának délelőttjén (vagy kora délután?) említést tett, hogy a Szt. Mihály-temető előterében gyűlés lesz az iskolák államosítása elleni tiltakozásul. Az érettségi készülletti időben szinte mindennapos gyakorlatom volt, hogy a délután

második felében sétáltam, és felkerestem egy osztálytársamat az érettségi anyag tanulása közben felmerült nehézségek megbeszélésére. Ő a Templom utcában lakott, a Bencés-templommal rézsút szemben. A megbeszélés után betértem a Bencés-templomba, ahol három napos szentbeszéddel egybekötött litánia volt. Arra már egyértelműen nem emlékszem, hogy eredetileg is szándékom volt-e ezen részt venni. Az I-VII. osztályosok mind jelen voltak.

Amikor a litánia végeztével a templomból kijöttünk, a templom előtti tér zsúfolásig telve volt asszonyokkal, akik a Templom utcán keresztül a főposta felé vonultak, különösebb alakzat nélkül. (Legalábbis ez volt a benyomásom.) Utólag tudtam meg, hogy a Szt. Mihály temetőből jönnek. A gimnázium igazgatója, dr. Garami Elek, a templomból osztályonként kijövő diákokat igyekezett a menettel ellenkező irányba terelni, eredménytelenül...

Először a gyalogjárón követtem a menetet, ami fokozatosan nőtt, és a leányiskolák is „besorakoztak”. A fiúiskolák közül „testületileg” csak a Bencés Gimnázium tanulói voltak ott. Legjobb tudásom szerint a diáklányok is a soproni egyházi leányiskolák tanulói voltak. A Széchenyi téren tudtam meg, hogy a tüntető menet az iskolák államosítása ellen tiltakozik és a Várkerületen lévő Mária-szoborhoz vonul. Volt-e további célja, nem tudtam. Nem hivatalosan szó volt arról, hogy ott a nyilatkozat felolvasása lesz. A menet élén a fiú- és leánydiákok haladtak. A vezető diákfiú a Bencés Gimnázium Diákönkormányzatának vezetője, a VII. o. Baumgartner Pál volt. A menetet két gyalogjárón egyre növekvő tömeg követte... (Kíváncsiskodók?... hozzátartozók?) Emlékezetem szerint a menet vezényelt jelszavakat nem kiabált, a résztvevők számához mérve nem volt zajos.

A Mária-szobornál rendőrök és egy tűzoltófecskenő várta a menetet. A menet élén haladó diáklányt és az említett Baumgartner Pált egy rendőrtiszt követésre szólította fel. Később az őrszobán találkoztam velük. Szószereinti pontossággal nem tudom felidézni, hogy milyen módon, a rendőrség részéről a feloszlásra való felszólítás történt... A menet ezt nem teljesítette, és nem szervezeten, de ekkor részünkről alkalmi hangoskodások elhangzottak. (Szerintem a tömeg nem mozdult volna, és egy bizonyos idő után, ha lassan is, de szétoszlik.) Mikor a tűzoltófecskenő vízsugarakat bocsátott a tömegre, újra csak szervezetlenül, de egyre erősebb hangoskodás kezdődött részünkről, inkább humoros, mint indulatos hangnemben. Az utcán járkálók részéről is elhangzottak bíráló észrevételek, többeket bekísértek. Azt láttuk, hogy a tömlő több helyen lyukas, és a vízsugarakat irányító tűzoltó ívelten engedte ránk a vizet. Június lévén, a dolgot humoros oldaláról fogtuk fel... Természetesen nem maradtak el a diákos hangszerelésű „értékelések.” Az „öntözésnek” csak annyi hatása volt, hogy a hangulat spontán paprikásabbá lett...

A vízsugár hatástalanságának láttán a rendőrség a levegőbe ismételten sortüzet lőtt. Erre sikítózás, kiabálás kezdődött. A menetben hátrább lévők feltehetően nem látták, hogy a fegyverek csöve felfelé irányul, és arra gondolhattak, hogy a tömegbe lőttek. A zárt sorok lazulni kezdtek, és ekkor a rendőrök csoportokra szaggatták a tömeget. Én egy csoporttal az Árpád utcába szorultam. A kiabálás, a hatóságokra szitkok szórása folytatódott. Eb-

ben nekem is részem volt. Egy civil ruhás rendőr mellém lépett, kiszólitott a csoportból, és egy fegyveres, egyenruhás rendőrrel a városházán lévő őrszobára kísértetett. Itt már többen voltak. Közülük személyesen csak Baumgartner Pált ismertem.

Az alagsori őrszoba meglehetősen hűvös volt. A rajtam lévő alsó- és felső ruha csuromvizese volt. Az éjszakát itt töltöttük. Hajnali félhomályban kísérték át bennünket a Kossuth Lajos utcai rendőrségi épületbe. Egy nem utcafrontra néző, emeleti helyiségbe irányítottak, itt fapadok voltak, leülhetünk, ellentétben azzal, hogy az említett őrszobában az éjszaka nagyobb részét állva töltöttük. Reggelre szigorodott az őrizet, megtiltották a beszélgetést, kihallgatásra kísérték bennünket egyenként, és a visszatérés után a már kihallgatottakat elkülönítették a többitől.

Az én kihallgatásomat hárman végezték, de úgy, hogy volt idő, mikor egy volt a kihallgató, máskor kettő, majd három. Felváltva kérdezgettek, volt, aki szemben állva, más mögöttem. Nem tudnám megmondani, meddig tartott, de úgy gondolom másfél-két órát. Közben abba hagyták, teljesen magamra hagytak vagy közömbös dolgokról kérdezgettek. A kérdések arra irányultak, hogy kik lehettek a tüntetés szervezői. Nem fogadták el azt az állításomat, hogy otthonról, a részvétel szándéka nélkül indultam el, és csak a helyszínen csatlakoztam. A kihallgatás hangneme egyre fenyegetőbb lett, hol állnom, hol ülnöm kellett, kézzel, majd gumibottal vertek, belém rúgtak. Az volt a benyomásom, hogy ők ettől függetlenül tudták, hogy a szervezésben nem volt részem, de valami számukra hasznos adatot reméltek a faggatásból. Közben „irányt” változtattak: a múlt és a jelen egyházi életéből botrányos dolgokat hoztak elő, tanáraink botrányos életéről beszéltek. Előkerült, hogy már novicius jelölt vagyok, ezt nevetséges színben igyekeztek feltüntetni. Mivel ismeretségi körömből senkit sem tartóztattak le, úgy gondolom, a tüntetés szervezésével kapcsolatban tőlem használható adatot nem kaptak.

Beidéztek ugyan dr. Jávor Egon bencés hittanárunkat. Utólag tudtam meg tőle, hogy azzal fogadták, hogy rávallottunk (t.i. Baumgartner Pali és én), de kihallgatás után elengedték. Mindenképpen szerettek volna az iskola tanári karából valakit „indokoltan” letartóztatni. Semmiképpen sem akarták tudomásul venni, hogy a diákok tanári biztatás nélkül vonultak az utcára.

Már nem emlékezem, hogy kedden vagy csak szerdán érkezett-e meg Sopronba egy rohamrendőr különítmény. Utólag, az internálásból való szabadulás után hallottam, hogy két napig ostromállapot volt Sopronban. Csak annyit láttunk, hogy némileg más az egyenruhájuk, komolyabb fegyvereik vannak, acélsisakot viseltek, őrzésünk hangneme nyersebb lett, legalább is az első nap. Mikor azonban látták, hogy az őrzésükre bízottak zöme diák és diáklány, enyhültek. Az utóbbiakkal igyekeztek beszélgetni. Úgy mondták, hogy Szegeden oszlattak szét egy diáktüntetést. (Azt nem tudom, hogy ez mi volt.)

Közben sorra hozták be hosszabb-rövidebb időre a legkülönbözőbb személyeket, ismerősöket és ismeretleneket. Úgy gondolom, ismert, hogy kiket, és az én ügyemhez nem volt közülük.

Csütörtökön (jún.10.) befejezték a kihallgatásokat, velem együtt 7 személyt tartottak fogva. (Lásd újságcikk.) Ezek közül személyesen ismertem

Baumgartner Palit, dr. Legény Jánost, aki gimnáziumunkban óraadó tanár volt, ha engem nem is tanított. Látásból ismertem Radics Józsefnét és dr. Németh Alajos hittanárt. Még aznap estefelé (de lehet, hogy pénteken hajnalban) Győrbe szállítottak bennünket teherkocsin. Itt a Baross-híd nádorvárosi lejárójánál lévő Skoda-villába vittek. Akkor ez rendőrségi épület volt. Itt kaptuk meg a rendőrbírói ítéletet. Szombaton, június 12-én a dél-budai internálótáborba szállítottak bennünket tehergépkocsin.

A kézhez kapott, és viszonylag sok rendőrségi dokumentumból a fontosabbak a következők: rendőrbírói elítélés, szabadulólevél az internálótáborból, rendőri felügyelet alatti jelentkezés – összesen 142 – pecsétetes igazolása, rendőri felügyelet megszüntetése.

6.

Kerecsényi Andorné *Németh Marianna* 1997. január 14-én írásbafoglalt visszaemlékezése. Az 1947/48-i tanévben az Isteni Megváltó Leányai soproni tanítónőképzője IV. évfolyamos tanulója, a diákönkormányzat elnöke és a nővérek Mária Jozefineum-i internátusának növendéke volt.

Az elmúlt hetekben tudatosan, és tudat alatt kutakodtam emlékeimben, hogy a tüntetés kezdeményezőire nézve megvilágosodjam, sajnos sikertelenül. Amennyire biztos vagyok abban, hogy a hűségnyilatkozat szándéka Csermely Magdiban és bennem alakult ki, megvalósítója pedig osztálytársaim közreműködésével jómagam voltam, – igen, a Szent Mihály templom kertjében a kápolna lépcsőjén történt nyilatkozat-felolvasással, majd a kartonlapokra írt szöveg helybeli és más templomkapukra való kifüggesztésével – viszont nem tudok semmi biztosat mondani a tüntetés kezdeményezőiről. A tüntetés szervezésében azonban részt vettem, amely abból állt, hogy egyházi iskolákat felkerestem, a tüntetés idejét, a gyülekezés helyét közöltem és kértem a tüntetésben való részvételüket. Ez tény, ám képtelen vagyok visszaemlékezni arra, hogy melyik egyházi iskolákat kerestem fel, és ott kikkel beszéltem.

Halványan és elmosódottan emlékezem arra, hogy egy fiúközépiskolát felkerestem, ahol egy diákfiúval beszéltem, – tétélezzük fel: a diákelnökkel –, akinek fejbőlintására és csendes komolyságára emlékezem. Szinte szó nélkül vette tudomásul a közölteket. A helyszín?

Hajlok arra a feltevésre, hogy a bencés gimnázium volt. Feltételezem továbbá – de még ennyi emlékképem sincs róla -, hogy a saját, azaz az Isteni Megváltó Leányainak iskoláiban hasonló módon szerveztem a tüntetést, pl. a Ferenczi János utcában a Szent József Intézet épületében lévő és működő iskolákban (óvónőképző, kereskedelmi és ipari iskola). Szóltam továbbá az egyetlen soproni főiskolás ismerősömnök is, akinek az arcára valamiféle ellenkezés ült ki. (Erre bezzeg emlékszem!)

Boross Jenőné *Horváth Teréz* 1990. november 28-án és 1996. október 12-én írásbafoglalt visszaemlékezése.

Nem tudtam, milyen nagy fába vágom a fejszemet, amikor vállalkoztam arra, hogy – nagy idők kis tanújaként – papírra vessem emlékeimet azokról az eseményekről, amelyek a mi életünket, az akkori ifjúságét és az utánunk következő nemzedékek sorsát befolyásolták.

Azért is nehéz, mert 1934-től, óvodás koromtól 1948-ig voltam növendéke az Isteni Megváltó Leányai soproni intézetének, tehát a zárda nekem valóban a második otthonom volt.

Itt tanítottak meg mindarra, amiből az én generációm sok-sok tagja képes volt erőt meríteni, szinte ingyen dolgozni, más baját előbbre tenni a saját gondjánál. Tiszteességre, becsületre neveltek, az irodalom és a zene szeretetére és munkára.

Nem tudok tárgyilagos lenni, mert Sopron első bombázása az iskolában ért. Hadikórház volt ugyanis az iskolánk egy része, mi pedig bejártunk segíteni, az átmosott kötszereket újra föltekercseltük. – Itt ért az utolsó bombázás is 1945. nagyszerda estéjén. Mindkét alkalommal az „apácák” vették ölükbe gyermekfejünket.

Hazánk német megszállásakor – 1949. március 19. – mi, a szerzetesi iskolák diákjai is kivonultunk nemzeti zászlónkhoz a Széchenyi térre. Kisdiákok néma tiltakozása volt ez. Utána Bocskai-sapkánkon nemzeti szalagot viseltünk tiltakozásul hazánk német megszállása ellen. Ezt a hazafias nevelést nevezték később nacionalizmusnak. 1945. április 1-je után több hónapig voltam a zárda lakója sokadmagammal, ahol a kibombázott családoknak lakást, élelmet biztosítottak. Itt szó szerint értették: Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.

1945-ben ennek a zárdának lettek lakói Mindszenty József veszprémi püspök és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök urak. A németek és nyilasok jóvoltából internálták őket Sopronkőhidára, ill. Sopronba.

A háború után lassan-lassan rendbejöttünk, egy ideig délelőtt és délután is folyt a tanítás, mert decemberig még orosz sebesülteket ápoltak a Szent József Intézetben.

Következett a „fordulat” éve: 1948. Mi diákok pedig tényleg azt hittük, hogy demokrácia van. (Azt harsogta Rákosi Mátyás is a soproni színház erkélyén.) Mi is a nép vagyunk, a mi akaratomkat is figyelembe kell vennie a hatalomnak.

Azt hiszem, a májusi, a katolikus iskolákról szóló püspöki körlevél után történt. Néhány vasutas-csemetével (szombathelyiek) – köztük a barátnőm, a bátyja és még néhányan – szülői engedéllyel kirándultunk Esztergomba és Budapestre. Esztergomban a ferencesek kolostorában kaptunk szállást. Fel akartuk keresni a hercegprímás urat. Közölték velünk, hogy Budapesten van, az Úri utcai palotában. Felkerekedtünk tehát, hogy felkeressük. Minden ceremónia nélkül fogadott minket, áldását adta, mi pedig megfogadtuk: minden erőnkkel küzdünk iskoláinkért.

Következett Ortutay Gyula kijelentése, az egyházi iskolák államosításáról, ami majdnem mindnyájunkat felháborított. Miért bűn az, hogy szeretjük tanárainkat? Miért bűn az, hogy hiszünk Istenben?

Ki szervezte a tüntetést? Azt hiszem, akkor nem tudtuk. Arra emlékszem csak, hogy futótűzként terjedt a tüntetésre való felhívás a városban a diákok között. Június 7-én délután már az a hír is járta, hogy a rendőrség tud róla, felkészült, jó lesz letenni róla.

Elindultunk. Énekelve mentünk a Várkerületen a Mária-szobor felé. Mi a Mária-szoborig nem jutottunk el. Tűzoltófecskendők fogadtak és jókora karhatalom. Mi is nagy tömeg voltunk, mert sok egyetemista csatlakozott hozzánk és egyéb felekezettek iskoláinak diákjai is, ha jól emlékszem.

Az első sorokban mentünk, és az Árpád utcáig jutottunk. Ide szorított be bennünket a karhatalom. Néhányukat már aznap bevitték a városházán lévő őrszobára.

Miután szétverték bennünket, csuromvizesen hazamentünk. Megörültek otthon, mert nálam 3 évvel fiatalabb bencés diák öcsém már otthon volt. Némi apai dörgedelem után nyugovóra tért a család.

Másnap – azt hiszem június 8-a volt – hittanvizsga éppen, kinyílt az osztály ajtaja, két rendőr szólított és vittek.

Szegény édesanyám otthon hallotta, hogy szedik össze a gyerekeket az iskolából. Elindult a Kossuth Lajos utca felé. Éppen szembetalálkoztunk. Anyám szomorú, könnyes szemmel, én büszkén két szuronyos rendőr között; és matrózbúzós kislányát elnyelte a már hírhedt kapu. Már tudom, mit érezhetett: szomorú szemét, míg élek, nem felejttem el.

Nálam okosabbak, jobb íráskészséggel megáldott emberek számtalanszor beszámoltak az ÁVO vállalati módszereiről. Meg kell azonban mondanom: a kislányokat nem verték. De a fiúk talpát igen. És szerették az embert éjjel vállalni, ijesztgetni azzal, hogy mit tesznek családjával. Legnagyobb bűnöm szerintük a konokság volt. Engem valaki „beköpött”, hogy voltam a bíboros úrnál, én azonban nem mondtam meg, kikkel.

Felnőttek, papok, nővérek neveit követelték. Hála a jó Istennek, volt erőm, és tényleg nem a szerzetesek szervezték. Emlékezetem szerint budapesti és győri ÁVO-sok végezték a kihallgatásokat.

Amikor bevitték, még csak rügyeztek a gesztenyefák, amikor utolsóként kiengedtek, azt hiszem csütörtökön, langyos este volt, és virágbaborult fák között mentem haza. Még ma is emlékszem az illatukra.

Azt mesélték, hogy míg benn voltunk, a város több pontjára géppuskákat állítottak fel.

Élelmezésünkről a lakosság gondoskodott. 1948-ban nem dúskáltak földi jóban, de nekünk paprikás csirkét, süteményeket küldtek.

Két teremben falócán aludtunk, vegyesen fiúk, lányok, tanárok, tanítványok.

Ítéletem: rendőri felügyelet alá helyeztek. Hetente kellett jelentkeznem, lakóhelyemet nem hagyhattam el, nyilvános helyen nem jelenhettem meg.

1950-ben Győrben kaptam állást és ott volt bejelentett lakásom is. A soproni egyetemista bálra meghívót kaptam. Mint „ref”-es – vagyis rendőri

felügyelet alatt álló egyén – a győri rendőrségen engedélyt kértem, hogy ezen a nyilvános helyen megjelenhessek. Egyik soproni rendőr azonban felfedezett, előzetes letartóztatásba tett és elvitt a rendőrségre. 1950 végén amnesztiával szűnt meg rendőri felügyeletem.

Számos gondom-bánatom, gyász, súlyos betegségek türelmes elviselésében segített a vallásos nevelés, és hálával gondolok azokra a szerzetes nővérekre, akik – sajnos, már kevesen vannak az élők sorában – szeretettel és türelemmel, ha kellett, következetes szigorral elindítottak minket. A 14 év során soha nem éreztem, hogy különbséget tettek volna származás vagy más felekezethez tartozás miatt, egyedül a teljesítmény számított. Az életben – sajnos – nem ezt tapasztaltam.

8.

G-né *Bellák Magdolna* 1996. végén írásbafoglalt visszaemlékezése. A tüntetés idején a soproni Isteni Megváltó Leányai kereskedelmi leány-középiskolájának III. osztályos tanulója volt.

Ez az iskola a Klebelsberg Kunó utcában második otthonunk volt, amelyhez féltő szeretettel ragaszkodtunk. Tanárnőink a legkorszerűbb módon tanítottak minket. Fegyelmet tartottak, mégis szeretetreméltóak voltak. Nagyon tiszteltük őket.

A tüntetés napján osztályunkban arról értesültünk, hogy a 12 pontos nyilatkozat ismertetése nem a Szent Mihály templom mellett lesz – mivel ott sok civil nyomozó tünt fel, hanem a belvárosban, a bencés templom előtt, az ottani litániát követően.

Anyukámmal mentünk a bencés templom litániájára. Ennek végeztével ott a téren már nagy tömeg volt. Rendeződött a gyülekezés, élen szerepelt Németh Marianna, aki az úrnapi körmenet után felolvasta a hűségnyilatkozatot.

Ezután elindult a menet: én az első sorban voltam több osztálytársammal. Jött ellenünkben néhány rendőr, de tehetetlenek voltak ekkora tömeggel szemben. A létszám egyre gyarapodott. A Széchenyi tér felé tartottunk, miközben Mária énekeket és a Boldogasszony Anyánkat énekeltük. A téren jobbra fordulva az (akkori) óra mellett a posta felé vettük az irányt.

A párház előtt kanyarodtunk a Várkerületre, amelyen haladva a Mária-szoborig jutottunk. A rendőrök fel akartak oszlatni bennünket, de mi nem tágitottunk. Erre a kivonultatott tűzoltóságot szólították fel, hogy vizet fecskendezzen ránk. Ekkor Radicsné kérte meg a bencés diákokat, álljanak elénk, hogy a víz ne minket érjen. A rendőrök tüzet akartak nyitni – bár a levegőbe – de mi azonnal a Himnusz éneklésébe kezdtünk. Ezt meg is ismételtük. Harmadszorra már nem tudtuk elérni, hogy ők is mozdulatlanok maradjanak, a levegőbe lőttek, és taszigáltak mindnyájunkat a Várkerület mellékutcájába, az Árpád utca felé.

Váratlanul egy szovjet teherautó jelent meg, melyen 2–3 dobtárcsás géppisztolyos katona nézett farkasszemet a tömeggel. Sortüzet lőttek a levegőbe. A tömeget megfélemlítették, és az hátrált.

Az Árpád utcában nyitott teherautóra irányították a civil ávósok azokat, akiket fontosabbnak tartottak. Ekkor a diáklányok állták körül őket és „mindenkit vagy senkit” kiabálták. A fiúk leugráltak a kocsiról, de a hangoskodókat a civil ávós a fegyveres rendőrre bízta, aki bekísérte őket a városházán lévő őrszobára. Másokat este a lakásukon, másnap az iskolában vagy munkahelyükön szedtek össze. Engem nem kerestek és nem tartóztattak le.

Június 8-án reggel iskolába menve láttam, hogy a Várkerületen golyószórók voltak felállítva. Járőrök cirkáltak a város utcáin. Szinte háborús hangulat volt. Ez néhány napig tartott. Úgy hallottuk, hogy a rendőrök Budapestről jöttek, mert a soproni rendőrségben az ávós nyomozók nem bíztak meg.

Aznap két osztálytársnőmet tartóztattak le.

A Kossuth Lajos utcai ÁVO-val szemben volt a nővéreknek egy árvaháza, amelynek manzárdszobájából át lehetett látni az ÁVO-ra. Iskolatársnőim felváltva tartottak ott ügyeletet.

Táblára írva akarták tudatni az elfogottakkal, hogy kiszabadulásukért tüntetést szerveznek. De mikor az egyik véletlenül venni tudta az üzenetet, dagadtra vert fejére mutatott, összetette a kezét, és intett: NE.

9.

Gombás László ny. kohómérnök 1996 végén írásbafoglalt visszaemlékezése.

Személyesen nem tudtam részt venni a tüntetésen, nekem is csak az utolsó pillanatban szóltak. Délután le nem mondható elfoglaltságom volt. Este – a Sörgyár-Déli vasút irányából – hazajövet ismerősök újságolták, mi történt, és mit fogok látni a város belsejében. Bevallom, túlzásnak tartottam az elhangzottakat. De mit láttam?

A középületeken, magasabb házakon golyószórós rendőröket. Ott a tetőn kuporogtak a tüzelőállásba helyezett golyószóró körül. Így pl. a Széchenyi téri Hangya-ház tetejéről ellenőrizték a teret, a mozgást. A park pázsitjába kézi ásóval fekvőállásokat képeztek ki, aztán odahasaltak a golyószóró mellé, mintha ellenség közeledne.

Az utcákon négy fős rendőri járőrök köröztek, és mindenkit igazoltattak: valóban a lakásába tart-e. A várost tehát fegyveres erővel megszállták. A helyi rendőrökön kívül megerősítést kértek és kaptak: legalább 200 rendőr érkezett fapados teherautókon a városba. A megszállás rövid ideig tartott, úgy emlékszem, két napig. A nyitott ablakokat bezáratták és felkiabáltak: „Ki ne merjék nyitni!” Többször igazoltatva így jutottam haza.

Az asszonyok tüntetésének szervező lelke Radics Józsefné volt. Neki az orsolyita rendházzal volt kapcsolata. Testvére szintén orsolyita nővér volt. Őt is internálták kétszer hat hónapra. 1949. június 24-én szabadult Kistarcsáról.

Hallottam, de bizonyítani már nem tudom: a tűzoltóparancsnok szándékosan hozatott ki sérült tömlőt, mivel fia is – bencés gimnazistaként – a tüntetők között volt.

A sortűz (egy vagy több) az ávóparancsnok utasítására dördült el, azt követően, hogy a szovjet katonáknak – tűzparancs helyett – a tömegre mutatott és hangosan kiáltotta: „Fasiszt!” = fasiszták. Ebből az ávós utasítás-féléből a szovjet katonák azt értették, hogy a tömeg ellenség, amelytől meg kell védeni a nép fiaiból kiemelt karhatalmat.

A szovjet katonai teherautó állítólag Kismartonból érkezett (Eisenstadt 18 km-re van Soprontól!), soproni ávós kérésre. Ez ma már aligha bizonyítható. Tény azonban, hogy a határ mentén – Sopronban sem – megszálló katonák nem tartózkodhattak. De Győr messzebb lett volna, és az osztrák-magyar határon szovjet katonai jármű akadály nélkül áthajthatott. (Ezt a lehetőséget használták ki a disszidálók!)

A rendőrségi állomány megerősítésére nézve a Sopronmegye újság június 10-i száma elismert annyit, hogy „a rendőrség a nyomozás meggyorsítása érdekében kisebb erősítést kapott”. Egyben kíméletlen elsöprést ígért azoknak, „akik a demokrácia ellen törnek”, értve ezen az iskolák államosítása elleni hétfői tüntetést is, illetve ennek fő vádlottját „a fekete reakciót”.

Az újság beszámolt az MDP (= Magyar Dolgozók Pártja, vagyis a kommunista párt) szerdai nagyaktíva üléséről, amelyen a miniszterelnökségi államtitkár a felekezeti iskolák államosításáról nemcsak mint eldöntött kérdésről szólt, hanem úgy vélte, hogy „a magyar dolgozó nép, a munkás paraszt és haladó értelmiségi nemcsak helyesli az államosítást, hanem követeli is az államosítást.”

Az ezt bizonyító felvonulatas este már meg is történt. Megjelentek a rendező gárdisták, a párttagok, különféle szervezetek, hivatalok, stb. Nyolc órakor a megszervezett tömeg ellendemonstrációt tartott, és „egyhangúlag követelték a felekezeti iskolák mielőbbi államosítását” – írta a Sopronmegye újság június 11-i száma.

10.

Részlet *dr. Németh Alajos* „Papok a rács mögött (1948–1950)” című kötetéből, amely 1991-ben Budapesten jelent meg (8 – 10, 274. old.).

1948. június 7-én éppen az orsolyita gimnáziumban voltam, amikor a 11 órai szünetben Radicsné jött be a gimnázium kapuján, és amint észrevett engem az udvaron a leányok közt, félrehívott:

Főtisztelendő úr, a lányoknak szeretnék valamit kihirdetni. Főtisztelendő úrnak elárulom, hogy miről van szó. Ma este tiltakozó felvonulást tartunk az iskolák államosítása ellen. A Szent Mihály templom keleti oldalán, közvetlenül a templom mellett gyülekezünk, ott kevésbé feltűnő. Onnan vonulunk be aztán a városba. A gyűlésre, illetőleg a felvonulásra csak az asszonyokat (tehát iskolás lányokról szó sem lehet) hívjuk meg.

Aznap este litániánk volt az Orsolyita-templomban. A templom tele volt közönséggel. Litánia közben a rendőrségről bizalmas értesítés jött az orsolyákhoz, hogy a rendőrség tudomást szerzett a készülő felvonulásról, s azért nemcsak a rendőrséget, hanem a tűzoltókat is készenlétbe helyezték. Az illető rendőrségi alkalmazott figyelmeztette az orsolyákat, hogy növendékeiket tiltsák el a felvonuláson való részvételtől. Litánia után a jelenlevő Tóth Nándor karkáplán azonnal kiment az oltár elé, és felszólította az intézet növendékeit, hogy este 7 óra után szigorúan tilos az utcára kimenniük.

Azt is megtudtuk, hogy a rendőrség a Szent Mihály utcában felsorakozott, hogy még csírájában megakadályozzon mindenféle tüntetést, illetőleg felvonulást. Azt gondoltam, hogy a tervezett felvonulásból semmi sem lesz, és bizonyára így gondolkoztak sokan, akik eredetileg tudtak az előkészületekről.

A litánia után sétára mentem. Nagy tömeg haladt a Várkerületen, főleg asszonyok. A tömeg csakhamar óriásivá dagadt. Rengeteg diák és diáklány haladt az asszonyokon kívül, de szép számmal voltak felnőtt férfiak is. Körülvették a várkerületi Mária-szobrot és a Boldogasszony Anyánkat énekelték. A járdák is tömve voltak résztvevőkkel, illetőleg kíváncsiskodókkal. A tömeg szélén egy Kertész nevű rendőrhadnagy állt, körülötte több rendőrségi nyomozó. Mindnyájan az Államvédelmi Rendőrség emberei voltak. A tüntetést figyelték. Itt-ott fegyveres rendőrök is feltűntek. A tűzoltóság az Ikva-híd oldalán állott készenlétben.

Csakhamar akcióba lépett. Parancsot kaptak a fecskendő használatára.

Igaz, hogy – mint később megtudtam – nagy kímélettel, és a tüntető tömeg iránti jóindulattal kezelték a fecskendőket. Szokatlan közbelépésük mégis zavart keltett az addig békésen viselkedő ifjúság közt. A mindegyre szaporodó fegyveres rendőrök is láthatólag jóindulattal viselkedtek, hisz nem egynek a felesége, gyermekei, rokonai és jóismerősei is résztvettek a tüntetésben. A tömeg állta a fecskendők vízsugarait. Némelyik diák már csuromvíz volt, de azért meg nem mozdult a helyéről.

Voltak azonban, akiket feldühösített a tűzoltók közbelépése. Már indulatos kifakadásokat is lehetett hallani a „demokrácia”, a rendőrség ellen. Lányok és fiúk kézzel írt röpcédulákat osztottak. Helyenként szavalókórusok alakultak és ütemben kiabálni kezdtek: „Éljen Mindszenty! Pfuj, Ortutay!” A rendőrség rajvonalba rendeződött, fegyverét kezébe vette és oszlásra szólította fel a tömeget. Eredménytelen lett azonban az a kísérletük, hogy a feloszlást a tömegbe hatolással ériék el.

Hirtelen sortűz dördült el. Aztán a második, harmadik, negyedik, ötödik. Teljes lett a zűrzavar. Riadtan futottak széjjel az emberek. Az asszonyok és lányok sikoltoztak, jajveszékelték. A távolabb állók – így jómagam is – nem tudtuk, hogy csak a levegőbe lőttek-e a rendőrök vagy a tömegbe. Az emberek riadt rohanása, a nők kiabálása semmi jóra nem engedett következtetni. A rendőrség közben körülvette a gyorsan menekülni nem tudó tömeget. Előttünk állt egy sor rendőr kezükben fegyverrel. A tömeg énekelni kezdte a Boldogasszony Anyánkat. A nyomozók egy hadnaggal az élükön közelebb jöttek. Megkezdődött az igazoltatás. A diákokat és lányokat elengedték. Sorba kellett állniuk, mielőtt távoztak.

A tüntetés másnapján, június 8-án az újságok leírták az egész esetet. Mindenki a tüntetésről beszélt:

Jé, a tisztelendő úr! Hát nem tartóztatták le? – kérdezték többen. Aznap a tanári szobában is a tüntetés volt a fő téma.

Délután állig felfegyverzett rendőri karhatalom szállta meg Sopront. A rendőrség a kistarcsai rendőrtanoda legénysége volt. A városban nagyon izgatott hangulat uralkodott. Sokan félték. Senki sem tudta, mi lesz. Este felé egy ideig nem volt szabad elhagyni a lakást, a kapukat csukva kellett tartani. Amikor megengedték az utcákon való járkálást, tilos volt a járdán vagy bárhol megállni, de legfőképp tilos volt csoportosulni.

Németh Alajost 1948. június 9-én a rendőrség őrizetbe vette, mint a tüntetés egyik állítólagos szervezőjét. Győrbe szállították, június 12-én a buda-déli internálótáborba. Innen 1949. április 26-án áttelepítették Kistarcsára, ahonnan 1950. február 25-én szabadult 21 hónapi fogvatartás után. 1951. december 31-ig rendőri felügyelet alatt állt.

Családokhoz nem járok, még rokonságomat is kerülöm, hogy a „klerikálisság” vádjá ne érje őket, ami állásukba, kenyerükbe kerülhetne. Különösen fenyegetné őket a veszedelem, velem, az internált, és jelenleg „rendőri felügyeletes” pappal kapcsolatban.

Sok a városban, miként az egész országban a „rendőri felügyeletes”. Küszködnek a megélhetéssel. Nem tudnak rendes munkát vállalni, mivel internálva voltak. Ha bekerülnek is valahová, mert elhallgatták múltjukat, elbocsátják őket mihelyt kitudódik megbélyegzettségük. Van, aki már öt éve rendőri felügyelet alatt áll.

Radics Józsefnét rá akarták venni, hogy árulja el, kikkel érintkezik, kik járnak hozzájuk stb. Jutalma a rendőri felügyelet megszüntetése lett volna. A felhívást azzal utasította vissza: „Csak nem gondolják az urak, hogy annyira jellemtelen vagyok, hogy ismerősömet bajba keverem?”

11.

Részlet *Szabó Jenő* recenziójából, amelyet Németh Alajos „Papok a rács mögött (1948–1950)” című könyvéről írt a Soproni Füzetek 1991-i évfolyamában (237–238. old.)

Ezrek és ezrek sínylődtek az internálótáborokban, számos emlékező írás festette le az ott uralkodó szenvedést és nyomorúságot.

Mindezt Németh Alajos érdekes és változatos részletekkel zsúfolt könyvben írja le. Elsőnek kell mindjárt említeni Kertész ávóshadnagy esetét, akivel Németh Alajos már letartóztatása előtt kapcsolatba kerül. Ez 1948. június 7-én, a soproni tüntetésen történt, amikor a diákság és a szülők tiltakozó felvonulást tartottak a Várkerületen és a Mária-szobornál nagy tömeggé tömörültek össze. A tüntetőket körülvevő rendőrség hiába szólította fel az embereket szétszázlásra, azok nem engedelmeskedtek, ekkor a tűzoltófecskekendők vízsugarával, majd a levegőbe lőtt riasztó sortűzzel, végül a tömegbe behatolva próbálta azt szétzavarni, miközben egyes tüntető csoport-

tokat, akik közé sok véletlenül ott sétáló járókelő is belekerült, körülrárt. Németh Alajos is egy ilyen csoportba került bele annak ellenére, hogy ő csak elkésve ért a tüntetés színhelyére, tehát azon részt sem vehetett. Hiába próbálta azonban ezt megmagyarázni a rendőröknek, azok nem hittek neki. A letartóztatástól az mentette meg, hogy egy Kertész nevű ávos hadnagy igazolta állításait és utasította a rendőröket: „Engedjétek el a tisztelendő urat, ő később jött, nem vett részt a tüntetésen.”

Ezen a napon Németh Alajost az ávos hadnagy tanúskodása megmentette a letartóztatástól, de már két nappal később berendelték az ÁVO Kossuth utcai központjába „kihallgatásra”, s onnan már nem engedték haza. Kihallgatói a tüntetés megszervezésével vádolták. Hiába erősítette, ő előzetesen nem is tudott a készülő megmozdulásról, nem hittek neki. Látva, hogy tagadása ellenére fenntartják a szervezés vádját, kérte, hogy hallgassák ki Kertész hadnagyot, aki igazolni fogja vallomását. A hadnagy most igen tartózkodóan viselkedett. Ha igazolta is, hogy Németh Alajos csak később érkezett a tüntetés színhelyére és ott a nézők között tartózkodott, de hozzátette: „azonban láthatóan örült a történeteknek”, amivel lerontotta tanúskodása hitelét, hiszen a vád Németh Alajos ellen nem a tüntetésen való részvétel, hanem annak megszervezése volt. Ezt a vádat aztán mindvégig fenntartották és ez volt feltehetően az oka annak is, hogy az ő internálása huszonegy hónapig tartott, míg a tüntetés tényleges megszervezőit sokkal előbb szabadon engedték. Következetes tagadása és valamennyi tanú ellenkező állítása ellenére a rendszer vezetői meg voltak győződve, ő a soproni államosítás elleni tüntetés „spiritus rectora”.

12.

Hír a Sopronmegye című soproni kommunista párti napilap 1948. június 10-i számából.

Tovább folynak a kihallgatások a hétfői tüntetés ügyében. Egyre nagyobb arányokban folyik a nyomozás a hétfőn lezajlott felelőtlen tüntetéssel kapcsolatban. A rendőrség a nyomozás meggyorsítása érdekében kisebb erősítést kapott, így előreláthatólag már holnapi számunkban közölni tudjuk azoknak, vagy legalább azok egy részének személyi adatait, akik a tüntetést felelőtlen uszításukkal, szervezésükkel felidéztek. A kihallgatások tovább folynak és sorra történnek az elbocsátások a rendőrség államvédelmi osztályáról, mert nem a felelőtlenül beugratottak, hanem a tüntetés értelmi szerzői ellen kíván a demokratikus rendőrség a törvény teljes szigorával eljárni.

Tudósítás a június 9-i soproni kommunista tömeggyűlésről, amelynek főszónoka a Magyar Kommunista Párt országos vezetésének egyik hírheft tagja, *Nógrádi Sándor* volt. Részlet beszédéből, a Sopronmegye 1948. június 11-i számából.

... Ecseltelte azt a támadást, amely a magyar dolgozó népet az egyházi reakción keresztül érte és Sopronban tüntetéshez, Pócspetrin pedig egy fia-

tal élet kioltásához vezetett. Mindez az egyházi iskolák államosítása ellen történt, mely egyaránt jót hoz a szülőnek, gyermeknek és pedagógusnak. Mindenkinek jó ez, csak a reakciónak nem, amely Mindszenti primáson keresztül általános támadást indít a demokrácia vívmányai ellen. De bármilyen megmozdulása is van a reakciónak, a dolgozók erején zátonyra fut minden kísérlet. A magyar demokráciának megvan az ereje, hogy akár itt Sopronban, akár az ország más részén a rendbontók, az izgatók, az uszítók ellen a törvény legteljesebb szigorával lépjen fel. A bűnösöknek nem lesz kegyelem sem itt Sopronban, sem másutt. (Lelkes helyeslés, éljen Rajk felkiáltások.)

Itt Sopronban a gyermekeket vonultatták fel, míg az értelmi szerzők valahol a háttérben húzódtak meg; de hiábavaló minden törekvésük. A magyar dolgozók nem akarják, hogy halálos ellenségeik neveljék gyermekeiket... Vegye tudomásul mindenki, azok is, akik nincsenek itt, de Sopronban laknak, hogy mi a végsőkéig el vagyunk szánva a harcra!

A Sopronmegye 1948. június 12-i számában a címoldal szövege.

A reakció minden válfaja részes a hétfői tüntetésben. Gazdag vállalkozó felesége, rovtommúltú uszító, horthysta tiszt özvegye, gimnáziumi tanár, pap és apáca az őrizetbe vettek között.

Értesülésünk szerint az államvédelmi osztály befejezte a hétfői esti tüntetéssel kapcsolatos nyomozást. Sajnos, hivatalos jelentést még nem adtak ki. Amennyire azonban a napvilágra került részletekből összeállítható, a következőképpen zajlottak le az események:

A kirobbantó ok a „hűségnyilatkozat” volt. Kétségtelennek látszik, hogy a tüntetés előzménye, a tüntetés egyik kirobbantó oka az a „hűségnyilatkozat” volt, amelyet az úrnapi körmeneten olvastak fel. A nyilatkozatot Antoni Mária Arisztella nővér, az Isteni Megváltó Leánylíceum egyik osztályfőnöknője fogalmazta és egy diáklánynak: Németh Mariannának adta át felolvasás végett. Ezt a példát követve, úgy látszik az Actio Catholica női tagozata is elhatározta a tüntetésbe való bekapcsolódást. Az egyházi iskolák diákjai pedig tudomást szerezve a felnőttek terveiről – nyilván volt, aki gondoskodott arról, hogy megfelelő módon szerezzenek tudomást – iskolánkenti agitációval toboroztak vállalkozókat.

Eredetileg a Szent Mihály-temetőben akarták a tüntetést megtartani. A tüntetés részleteit olvasóink nagyjából már ismerik. Eredetileg a Szent Mihály-temetőben akarták megtartani, azonban hirtelen megváltoztatták elhatározásukat – nyilván ezt a hatósági közegek félrevezetésére tették -, és a Szentháromság téri Kecske-templomba mentek. Itt meghallgatták a litániát, majd a különféle szervezők, elsősorban dr. Németh Alajos paptanár és Radics Józsefné irányításával a felvonulás megindult. A rendőrség tudomást szerzett az eseményekről s mert semmiféle engedélyük a gyülekezésre nem volt, előírás szerinti kötelességüket teljesítve, fel akarták oszlatni a tüntetőket. Ezért a felvonulókat a Templom-utca és a Kolostor-utca találkozásánál négy rendőr megkísérelte feltartóztatni. Határozott, de udvarias

fellépésük azonban eredménytelen volt. A tüntetők a rendőrség jóakarát nyilván gyengeségnek magyarázták és Radics Józsefné irányításával tovább haladtak.

Kijutottak a Széchenyi térre és a Magyar Dolgozók Pártjának székháza előtt élesen visszakanyarodva a Várkerületre, lassított lépésben haladtak egészen a Mária-szoborig, ahol a rendőrség az időközben kivonult tűzoltósággal megállította a menetet. Ekkor Radics Józsefné az iskolás gyerekeket, elsősorban a fiúkat előrehozta az „első vonalba”, vagyis a gyerekeket állította szembe a rendőrséggel.

A tüntetést szétoszlatja a rendőrség. A karhatalom ismét oszlásra szólította fel a tüntetőket, akik azonban ehelyett zsoltárokat kezdtek énekelni. Ekkor működésbe lépett a tűzoltóság fecskendője, amely csakhamar visszanyomta a tüntetők egy részét. Az iskolások sorai megbomlottak, de dr. Németh Alajos paptanár további „helyállásra” buzdította a gyerekeket, aminek következtében a tüntetés nagymértékben elhúzódott. Közben a tűzoltóság fecskendője kirepedt s így elégtelenné vált a tüntetők végleges szétoszlatására. Ekkor a rendőrség sortüzet adott a levegőbe, amely azonnal megbontotta a tüntetők tömbjét és a mintegy ezer iskolásból, valamint ugyanannyi asszonyból álló tömeg szétoszlott, bár a Várkerület még hosszú ideig tömve volt a tüntetés részleteit megvitató, izgatottan tárgyaló hangos csoportokkal.

Kiket vett a rendőri karhatalom a továbbiakban őrizetbe? A már említett személyeken kívül a rendőrség őrizetbe vette még Grans Cecilnét, egy horthysta ezredes özvegyét, aki a tüntetés egyik fő szervezője volt. Őrizetbe vették továbbá dr. Legény János gimnáziumi tanárt, aki a felszabadulás óta közismert állandó demokráciaellenes tevékenységéről, és aki a tüntetéssel kapcsolatos nyomozásról a rendőrséget rágalmazó híreket terjesztett. Ugyancsak bekísérték a tüntetés két további ifjúsági szervezőjét: Baumgartner Pál és Polán Géza tanulókat, valamint Albrecht Ferenc rovott múltú pékségédet, aki a tüntetés alatt sorozatosan gyalázta a köztársaságot és a rendőrséget.

Úgy tudjuk, hogy a rendőrség ezenkívül még számos egyén ellen indított eljárást, akiket azonban fiatal vagy öreg korukra tekintettel kihallgatásuk után elbocsátottak. A fentnevezettek valamennyien őrizetbe vannak véve.

Lapunk munkatársának sikerült további érdekes részleteket megtudnia. Így Németh Marianna, a tüntetés egyik főszervezője a tüntetés után elmeneült hazulról. Antoni Mária Arisztella nővér vállalkozott elbujtatására. Míddőn a rendőrség olyan adatok birtokába jutott, amelyek szükségesé tették Németh Marianna őrizetbevételét, a hollétének felderítésére indított nyomozás során négy ízben jártak Antoni Mária Arisztella nővérnél, aki azonban mind a négy esetben letagadta Németh Marianna ottlétét. Németh Mariannát egy ízben saját ágyában bújtatta, a többi esetben pedig apácajelölt ruhába bújtatva rejtegette a rendőrség elől. Ezek a „bújtató módszerek” egyébként súlyosan sértik a rendi szabályokat is.

A soproni reakció szövetkezett a tüntetésre. Előreláthatólag holnapi számunkban már újabb részleteket közölhetünk. Az eddig őrizetbe vettek névsorát vizsgálva azt már megállapíthatjuk, hogy a fekete reakció Sopronban

is, miként Pócspetriben, szövetkezett mindenfajta reakcióval. A tüntetés szervezői és hangoskodói között éppúgy megtaláljuk a horthysta tiszticsalád tagját, mint a gazdag építész feleségét, a fekete reakció apostolait, sőt még egy rovott múltút is. Nyilvánvaló tehát, hogy a reakció nem válogatja sem „fegyvertársait”, sem eszközeit és minden bizonynal csak rendőrségünk erélyén és szilárdságán múlott az, hogy a soproni tüntetés nem vált pócspetri méretűvé.

13.

Hír a Soproni Újság 1948. június 13-i számából.

Tegnap hivatalosan az alábbiakat közölték lapunk szerkesztőségével: A tüntetéssel kapcsolatos nyomozás nagy részben befejeződött. Ennek eredményeképpen nyolc személyt internált a soproni rendőrség és ezeket a személyeket már el is szállították a fővárosba. Az internált személyek az alábbiak:

Baumgartner Pál tanuló, Templom u. 1., Albrecht Ferenc péksegéd, Várkerület 34., Radics Józsefné, Lajtaköz 5., Antoni M. Aristella nővér, Ferenczi János u. 1., Németh Marianna, Bécsi út 9., dr. Legény János állami tanár, Jókai u. 20., dr. Németh Alajos hittanár, Petőfi tér, Polán Géza tanuló, Balfi u. 12.

Fentiekén kívül további nyolc személyt a rendőrség felügyelet alá helyezett. Ezek: özv. Grans Cecilné, Bánfi Miklós volt egyetemi hallgató, Berta Józsefné, továbbá Rácz Emília, Horváth Teréz és Mandák Magdolna tanuló, Gulyás Lajos tanítóképzős és Laczkó György.

14.

Ezzel azonban nem fejeződött be a megtorlás. A győri népügyészség a nyolc internált személy közül kiemelte *Antoni M. Aristella* nővér, tanárnő és *Németh Marianna* IV. osztályos tanítóképzős hallgató ügyét, s őket a győri népbíróság külön tanácsa 1948. június 17-én tartott tárgyaláson egy évi börtönnel, illetve egy hónapi fogházzal sújtotta. Az ítélet szövege a következő:

A győri népbíróság külön tanácsától. Nbk. 1198/1948/2.sz.
A Magyar Köztársaság nevében!

A győri népbíróság külön tanácsa az izgatás büntette miatt *Antoni Mária Aristella* és *Németh Marianna* vádlottak ellen indított bűnygyben nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő

í t é l e t e t :

I. Antoni Mária Aristella, szül. 1911. október 3-án Antoni István és néh. Dózsa Mária szülőktől Madarason, soproni lakos, magyar állampolgár, hajadon /szerzetesnő/ csekély vagyonnal rendelkező tanítóképző intézeti tanár és II. Németh Marianne, született 1929. november 6. napján néh. Németh József és Tárnok Julianna szülőktől Szombathelyen, soproni lakos, magyar állampolgár, hajadon, vagyontalan, tanítóképző intézeti IV. osztályú tanuló vádlottak, akik ugyanezen ügyből kifolyólag 1948. évi június hó 9. napja óta rendőrhatalósági őrizetben vannak, bűnösök és pedig

I. Antoni Mária Aristella egy rendbeli az 1946: VII. t.c. 2. §-ának b. pontjában meghatározott büntetésében,

II. Németh Marianne egy rendbeli az 1946. VII. t.c. 2. §-ának b. pontjában meghatározott, de – a Btk. 92. §-ának alkalmazása folytán a Btk. 20. §-a szerint minősülő izgatás vétségében.

A népbíróság külön tanácsa ezért az 1946: VII. t.c. 10. §-ának 3. és 5. bek.-e alapján a Btk. 92. §-a alkalmazásával

I. Antoni Mária Aristella vádlottat 1 /egy/ évi börtönre,

II: Németh Marianne vádlottat 1 /egy/ hónapi fogházra mint főbüntetésre, továbbá előbbi 3 /három/ évi, utóbbit 1 évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlásának ugyanily tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre ítéli:

a kiszabott szabadságvesztés büntetésből mindegyik vádlottal szemben ezeknek eddigi rendőrhatalósági őrizetbevitelében a Btk. 94. §-a alapján 6 /hat/ napot kitöltöttnek vesz.

A szabadságvesztés büntetés megkezdésének napjától, a hivatalvesztést és politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését a szabadságvesztés büntetésnek, vagy a szabadságvesztés büntetés elévülésének befejezésétől kell számítani.

A vádlottak a Bp. 481. §-a értelmében kötelesek az eddig felmerült 16 forint bünygyi költséget egyetemleg, az ezután felmerülő bünygyi költséget pedig külön-külön az államkincstárnak megtéríteni, de a költségeket a külön tanács az 1890: XLIII. t.c. 4. §-a alapján egyelőre behajthatatlannak nyilvánítja.

A külön tanács elrendeli, hogy ez az ítélet jogerőre emelkedés után a Bp. 494. §-a illetve a 81/1945. M.E. sz. rendelet 52. §-a alapján a vádlottak erkölcsi-vagyoni bizonyítványával és a költségjegyzékkel együtt a győri népügyszésséggel, az O.B.Ny.-val, és a Bp. 530. §-a alapján a mellékbüntetés nyilvántartása végett Sopron város polgármesterével és lakáshivatalával, valamint a magyar államrendőrség soproni városi kapitányságával közöltessek.

I n d o k o l á s :

A külön tanács a vádlottaknak a nyomozás adataival egyező ténybeli beismerése, valamint dr. Bűrchner László és dr. Lányi János érdektelen tanúk vallomása alapján az alábbi tényállást állapította meg.

Az államrendőrség soproni államvédelmi osztályának az iskolák államosítása ellen Sopronban 1948. június hó 7-én lefolyt diáktüntetés ügyben nyomozó egyik közege az említett napon este Németh Marianne vádlottat, aki az „Isteni Megváltó Leányai” női szerzetes rend soproni Tanítóképző Intézet IV. osztályos növendéke, az államosítás elleni tiltakozást tartalmazó röpcédulaszórás közben tettenérve előállította az államvédelmi osztályra s kihallgatás során a büntett előkészületei felől kérdezgette, majd a kihallgatás befejeztével, éjfélután elbocsátotta. Június hó 8-án ugyanaz a nyomozó Németh Mariannát felkeresve újból kikérdezte. Ugyanaznap délután Németh Marianne a vele történetekről beszámolt az osztályfőnökének Antoni M. Aristella I. rendű vádlottnak. Beszámolója keretében elbeszélte, hogy a kihallgatást foganatosított nyomozó, amikor annak egyes kérdéseire nem volt hajlandó választ adni, azzal próbált ráhatni, hogy „nem is sejtí, milyen csúnya dolgokat fog megérni, elkészülhet rá”. Erre ő azt felelte, hogy dehogy nem sejtí, tudja, hogy az „Andrássy út 60-ban” mindenféle jampecokat eresztenek a nőkre. Említette továbbá, hogy a nyomozó arra kérte, hogy a jövőben tartsanak találkákat. Ezek után az I. r. vádlott a II. rendű vádlottat, aki kimerültnék látszott nem a Josephinum-beli lakásába, hanem a zárdában fektette le. Este a rendőrség újból kereste II. r. vádlottat kihallgatás végett a zárdában is, de a portás jóhiszeműleg azzal utasította el a rendőrközeget, hogy a II. r. vádlott a Josephinumban lakik. Éjszakára a vádlott a saját cellájában és ágyában fektette le a II. r. vádlottat, másnap pedig apáca-jelölt ruhában az apácajelöltek hálójában rejtette el.

A rendőrség miután a II. r. vádlottat kihallgatás végett ismételen eredménytelenül kereste, Sopron város polgármesteréhez fordult, aki viszont dr. Bűrchner László prépostkanonokot kérte fe, hogy közvetítő legyen a rendőrség és a zárda között a II. r. vádlott előkerítése ügyében. dr. Bűrchner László Kövesi György nevű rendőrhadnaggal június 9-én déltájban a zárdában megjelenve hivatta a rendfőnököt és a rendőrtiszt bemutatása után közölte jövetelük célját. A rendfőnökő erre hivatta az intézetnek a rendházban lakó lelkesét, dr. Lányi János kanonokot, valamint a keresett II. r. vádlott osztályfőnökét, az I. r. vádlottat. A kérdésére, hogy a II. r. vádlott nincs-e az iskolában, az I. r. vádlott felelete az volt, hogy az iskolában nincs, az osztálytársai pedig azt mondták, hogy nem látták. A rendőrtiszt közölte, hogy a Budapestről jött bizottság akarja a lányt kihallgatni, kísérje be két nővér, egyébként nincs oka félni. Erre az I. r. vádlott ezt felelte: „Van oka félni, mert az Andrássy út 60.-nal és jampecokkal fenyegették meg.”

A népügyész ezen ténybeli alapon mindkét vádlott ellen az 1946: VII. t. c. 2. §-ának b. és d. pontjában meghatározott, anyagi halmazatban álló izgatás büntettei címén emelt vádat.

Ma már köztudomású, hogy a budapesti Andrássy út 60. szám alatt a demokratikus államrendőrség államvédelmi osztályának központja székel és az „Andrássy út 60” kifejezés alatt a közfelfogás általában a demokratikus államrendőrségnek ezt a fontos szervét érti.

A II. r. vádlott által az I. r. vádlott előtt, ez utóbbi által pedig a fentebb nevezett tanuk jelenlétében tett, a megállapított tényállás szerinti kije-

lentésekben tehát ez a burkolt tényállás foglaltatik, hogy a rendőrség most említett szervénél az oda kerülő gyanúsítottakkal általában durva visszaélések és felháborító erőszakosságok követtetnek el. Ez pedig alkalmas arra, hogy a nevezett intézményt és ezen keresztül a demokrácia egyik alapintézményét képező államrendőrséget meggyűlöltesse.

A vádlottak cselekménye tehát az 1946: VII. t. c. 2. §-ának b. pontjában meghatározott izgatás büntettének minden lényeges tényálladáki mérvét magán viseli, miért is őket ebben – beszámítást kizáró és büntethetőséget megszüntető okok hiányában – bűnösnek kellett kimondani.

A védelem által az I. r. vádlottat illetően vitatott elmeháborodottság okozta beszámíthatatlanságot ugyanis a külön tanács megállapíthatónak nem találta. Erre nézve a vádlottnak a tényálláson észlelt néha zavaros viselkedésén kívül semmi egyéb gyanúok nem merült fel, a vádlott a vád tárgyává tett tényállásra, a kísérő körülmények minden mozzanatára a legrészletesebben emlékezett, kérdésekre adott feleletei általában odavágók, védekezése nyilván a közel egy héten át megszakítás nélkül tartott nyomozati és bűnvádi eljárás okozta lelki zaklatottság és idegkimerülés következménye. Ezért a külön tanács az I. r. vádlott elmeállapotának megvizsgálására irányuló védői indítványnak nem adott helyt...

A büntetés kiszabásánál a külön tanács súlyosbító körülményt nem észlelt, ellenben enyhítő körülményként mérlegelte mindkét vádlottnál a büntetlen előéletet és azt a körülményt, hogy a cselekmény elkövetésekor a katolikus egyházfők által az iskolareform-javaslat ellen indított harc hatása alatt állottak, ezen felül az I. r. vádlott javára a túltengő vallási rajongást és a szerzetesi nevelés és elzárkózottságból eredő előítéletet, a II. r. vádlott javára pedig ennek fiatal korát.

Ezekre tekintettel a külön tanács a Btk. 92. §-a alkalmazásával az I. r. vádlottal szemben a rendelkező rész szerinti börtön – a II. r. vádlottal szemben pedig az ugyanitt írt fogházbüntetés kiszabását látta arányosnak az ehhez képest a II. r. vádlott cselekményét a Btk. 20. §-ára figyelemmel vétségnek minősítette.

Az ítélet egyéb rendelkezései a felhívott törvényszakaszokon alapulnak.

Győr, 1948, június hó 17. napján.

Dr. Horváth Endre s. k. Horváth István s. k. Vinkler s. k. Salczer s. k. Ringethy s. k. nb. bírák.

Kerecsényi Andorné *Németh Marianna* 1997. januárjában tett megjegyzései az ismertett dokumentumokkal kapcsolatban:

Aristella nővér „letagadta” őt a zárdában: ez pontatlan, helyesen: nem árulta el tanítványa hollétét. Ahogy azt nekem Aristella nővér elbeszélte, egyik esetben a rendőrség (ÁVO) kiküldött embere ezt kérdezte: „Volt ma iskolában Németh Marianna?” A nővér mint osztályfőnök azt felelte, hogy tudomása szerint nem volt, de meg kell kérdezni az osztálytársait is. Az osztálytársak természetesen – az igazságnak megfelelően – azt felelték, hogy nem volt.

Egy, ma már megválaszolhatatlan kérdés: hány lövés tette ki azt a sortüzet? Kettő, három, több? Én ugyanis meglepődve olvasom ezt a „sortüzet” kifejezést. Megbízhatatlan az ember emlékezete: egyetlen lövésre emlékszem, ezek szerint rosszul. A lövéstől/lövésektől nagyon megijedtünk, lehajoltunk és a félelem hangjai hallatszottak. A közelemben a járdán menetelő Németh Alajos hittanár megnyugtató szavai hangzottak akkor fel: „Nem kell megijedni. A levegőbe lőttek.” Valóban, szavaira a pánikhangulat kissé csitult. Németh főtitiztelendő úr további sorsáról a visszaemlékezéseiből tudunk. Ez volt tehát a „helytállásra való buzdítás”, amelyért a hosszú internálást kellett kiállnia. De ki árulhatta el őt? Az árulók vagy megfigyelők ezek szerint a tüntetők közé vegyültek.

Itt emlékezem meg a fogházban töltött napjainkról. Aristella nővér átmeneti idegkimerültsége után intenzív lelki és szellemi életet éltünk közös cellánkban. Kértük, és a látogató nővérek hozhattak ima-, illetve zsoltáros könyvet, ceruzát, írófüzetet. Könyveket a bírósági könyvtárból kaptunk. Rendszeresen imádkoztunk, kétszemélyes iskolát alkottunk, olvastunk. Aristella nővér jónak látta, hogy megismerkedjünk ellenfeleink ideológiájával és ne csak vaktában hadakozzunk. Az olvasottakat megbeszéltük. Aristella nővér ezen kívül tanítgatott gyorsírni, oroszul beszélni. Hasznosan töltöttük a napokat, így számomra gyorsan letelt a büntetési idő.

Aristella nővér egy évi fogsága – teljesen ártatlanul – , viszont csak azért volt, mert vállalta értem a felelősséget! Ő nem szervezte a tüntetést, csak tudott róla. Soha nem bízottatott rá, sőt mikor megtudta, hogy a rendőrség felkészült a tüntetésre, arra kért, hogy állítsam le a részvételünket. Azt azonban már lehetetlen volt megtenni. Emlékszem, egyik iskolatársam elébem állt, és azt kérdezte: „Begyávultál, Marica?!” Így tehát nem erőltettem tovább a tüntetés lefújását.

A hűségnyilatkozat mintáját az előttem megválasztott és már végzős diákönkormányzati elnök, Csermely Magdolna és jómagam az akkortájt megjelent Szív újságból vettük. Abban a budapesti egyetemisták fejezték ki hűségüket a felekezeti iskolák iránt. Emlékezetem szerint annak alapján fogalmaztam meg a mi hűségnyilatkozatunkat. Feltételezhető, hogy ezt bemutattam Aristella nővérnek. Hogy miért választottuk a nyilvánosságra hozatalnak azt a formáját, hogy templomkapukra tűztük a példányokat és

nem valamely egyházi lapban tettük közzé, erre nehéz volna felelnem. Így volt egyszerűbb? Így volt helyi jellegű és kézenfekvő? Vagy nem volt semmiféle kapcsolat a sajtóval? Nem tudom.

A népbíróági ítélet hűen tükrözi a tárgyaláson lezajlottakat. Csak két megjegyzésem van ezzel kapcsolatban:

Az izgatás büntette, amelyre volt paragrafus, hogy elítélhessenek bennünket, abból állt, hogy rossz híret keltettük az „Andrássy út 60”-nak (nem pedig a tüntetés ténye, annak megszervezése, annak netán „demokráciaellenes” iránya stb.) Az idézett mondatot (...jampecek...) egy asszony ismerősömtől hallottam és összesen egy nyomozónak mondtam, illetve még egy nyomozónak mondta Aristella nővér. Tehát a nyomozókkal szemben akartunk izgatni? Különben is nem mi keltettük a rossz híret az Andrássy út 60-nak!

Különös, hogy Aristella nővért rossz idegállapota miatt nem vizsgáltatták meg orvos-szakértővel.

16.

Nagy István társaskáptalani prépost-kanonok feljegyzése a tüntetésben fontos szerepet játszó *Balázs Gyula* büntető rendőr őrnagyról és *Csermely Jenő* tűzoltó parancsnokról. A leírás kelte: Sopron 1996. október 9.

A tüntetés idején a soproni rendőrség vezetője távol volt, aki helyettesét, dr. Liptay Lajos alezredest kérte fel helyettesítésére. Mivel ez időben neki is külső szolgálata volt, ezért dr. Balázs Gyula büntető őrnagyot bízta meg az ügyelettel, azzal az utasítással, hogy 1948. június 6-án délelőtt és június 7-én délután 5 órától maradjon a kapitányság épületében. A karhatalom feletti intézkedésre Szabó István rendőrfőhadnagyot rendelte ki.

Június 7-én este 8-fél 9 óra között a tüntetők a Várkerület Mária-szobra körül csoportosultak, szenténekeket énekelve. Ahogy Balázs őrnagy a biciklis rendőrtől és Horváth Imre közigazgatási felelőstől telefonon értesült az eseményekről, Szabó főhadnagynak kiadta az utasítást, hogy a tömeget szólítsák fel oszlásra, ha nem teszik, a tűzoltóság vízsugárral oszlassa fel őket. A parancsot teljesítették.

A Belügyminisztérium illetékes osztálya egy hónap múlva, 1948. július 5-én Balázs őrnagyot állásától felfüggesztette és havi fizetését letiltotta „népellenes büntett” címén. Okok: 1. Balázs őrnagy a tüntetés előtt felkereste Baumgartner Pál bencés gimnáziumi szervező diákot és közölte vele, hogy a rendőrség tud a tüntetésről, fel fog lépni ellene. Ez a rendőrségi titok súlyos megsértése. 2. A fiatalság megváltoztatta a felvonulás előzetes tervét, ehhez a rendőrségnek is át kellett volna szerveznie sorait. 3. Az új helyzetben Balázs őrnagynak súlyos intézkedést kellett volna foganatosítania, ezt elmulasztotta. (Mint suttogva kiderült, lövetnie kellett volna a tömegbe.)

Balázs őrnagy ellen a Katonai Főtörvényszék 1949. november 22-én hozott ítéletet. Az ismertetett okok alapján egy évi és három hónapi börtönben eltöltendő büntetésre ítélték, amit azonnal meg is kezdett. 1950. május

25-én fertőző tüdőbetegséggel kórházba került, így megmenekült büntetése további részének letöltésétől. Ügyvédje révén 1950. július 15-én ügyének újratárgyalását kérte, ezt 1950. december 15-én elutasították.

Balázs Gyulát mint Osli község jegyzőjét ismertem meg, aki ott a búcsúi körmenetek tevéleges rendezője volt. Mint jegyző szerezte meg a jogi doktorátust, s került Sopronba büntető rendőr őrnagynak. Magam azután Sopronbánfalvára kerültem, itt egy darabig ő volt az egyházközség képviselőtestületének elnöke. Miután bekerült a börtönbe, sokat segítettem feleségének s négy gyermekének. Kiszabadulása után vasöntödében kapott munkát: olajozó lett, idősödő kora ellenére a magas gépeket kellett megmászni. Ismételten kérte rehabilitálását, nyugdíjának megadását, de mindig elutasították. Jelenleg 84 éves özvegye kap férje meghurcoltatása címén nyugdíjához kiegészítést.

Adataimat a hivatalos iratokból vettem, jótállok értük.

A tüntetés idején Csermely Ernő tűzoltóparancsnok irányította Sopron város tűzoltóságát. Június 7-én este az illetékes rendőrtiszt parancsára a tűzoltóparancsnok – tűzoltóival és tűzoltókocsijával megjelent a tüntetés színhelyén és a parancsnak megfelelően eljárta.

A tüntetés másnapján Csermely tűzoltóparancsnokot azonnali hatállyal állásából elbocsátották, mert használt tömlőkkel jelent meg, a tüntetők a tömlőkre rá is léptek, a víz a sugárcső előtt is kifolyt, a sugár ismételten erőtlen maradt. Sikertelennek találták az eljárást, mintegy bojkottnak vették.

Fizetését megvonták, munka nélkül maradt egyelőre. Később is kemény munkával tudta csak maga és felesége életét fenntartani.

Előregedve kapcsolódtam ismét hozzájuk. Kérésükre rendbe hoztam lelküket. Elválása után polgári házasságban éltek, de mint öregeket gyóntathattam, áldoztathattam őket, feladhattam a szentkenetet. Később a kórházban halála előtt a feloldozást és a szentkenetet újra feladtam neki.

17.

Polán Géza iratai rendőrbírói elítéléséről, szabadulólevele az internálásból, és rendőri felügyeletének megszüntetéséről.

Rendőrbírói elítélés

Magyar államrendőrség Sopron városi kapitánysága
1886/1948. szám

Tárgy: Polán Géza
rendőrhatósági őrizete

Véghatározat

Polán Géza 1929 évbéli völcsseji születésű nőtlen családi állapotú tanuló foglalkozású soproni lakosnak / Balfi utca 12. Sz. apja: Géza, anyja: Bődy Ilona / a 8130/1939. M.E.sz. kormányrendelet 1. §-a s a 760/1939. B.M. sz.

rendelet alapján a rendőrhatósági őrizet alá helyezést / internálását / rendelem el.

Az 1929. évi XXX. tc. 56. §-ának b. pontja alapján elrendelem e véghatározatnak azonnal végrehajtását:

Indokolás:

Így határoztam, mert hivatalosan és saját beismerése alapján megállapítást nyert, hogy nevezett részese volt 1948. június 7-én a felekezeti iskolák államosítása ellen tiltakozó tömegtüntetésnek, és azon hangoskodott és társait buzdította. Ezen magatartásnak következményeként a megzavarodott tüntető diákság a karhatalommal szemben is fellépett. Szabadon hagyása nem kívánatos.

Alaposan feltehető, hogy szabadon hagyása esetén a közrend és közbiztonság – fontos állami érdek szempontjából – aggályos – káros tevékenységet folytatna.

E véghatározat ellen a kihirdetéstől számított 15 napon belül a M. Belügyminiszterhez intézendő és hatóságomhoz írásban benyújtandó, vagy szóbelileg bejelentendő fellebbezésnek van helye.

Kelt Sopron, 1948. június 12. Napján

Felügyeleti körzeti szemlélő:

Dr. Farkas Ferenc s. k.

rendőrőrnagy

P.H.

Szabadulólevél

Magyar államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Központi Internálótáborra

5068/1948. sz.

Szabadulólevél

Internálva volt Polán Géza, aki Völcsej, 1929. április hó 18. n. Bódy Ilonától született, foglalkozása isk. tanuló, lakóhelyül Sopron, Balfi utca 12. sz. jelölte meg, mai napon 529.587/1948. IV/4. B. M. rend. felügy. alá helyeztet elbocsátottam, hogy 8 napon belül a soproni kapitányságon jelentkezék, és erről fenti hatóságot egyidejűleg értesítettem.

Nevezettet hatóságom területén illetékes rendőrhatóságnál kijelentettem. Budapest, 1948. július hó 10-én

Rendőrkapitányság
Sopron

P.H.

Mátrai s. k.
táborparancsnok

Rendőri felügyelet alá helyezés

Magyar államrendőrség Sopron városi kapitánysága
1886/3.–1948.sz.

Tárgy: Polán Géza

rendőrhatósági felügyeletének módozatai

A magyar Belügyminiszter 529.587. 1948. IV/4. sz. véghatározatával Polán Géza soproni lakos internálás megszüntetésével egyidejűleg nevezett rendőrhatósági felügyelet alá helyezését rendelte el s a felügyeleti módozatok megállapítását hatóságomra bízta.

Véghatározat

Polán Géza 1929 évbéli völcszeji születésű nőtlen családi állapotú, tanuló foglalkozású soproni lakos / Balfi utca 12. sz. apja: Polán Géza, anyja: Bódy Ilona / rendőrhatósági felügyeletének módozatait a 760/1939. B.M. sz. rendelet 1. És 3. §-ai alapján az alábbiakban állapítottam meg:

1. Az állandó tartózkodási helyéül kijelölt helység területét rendőrhatósági engedély nélkül el nem hagyhatja.

2. Köteles az elsőfokú rendőrhatóságnál, és ha ilyen hatóság nincs, a községi elöljáróságnál a rendőrhatóság által megjelölt időben személyesen hetenként kétszer vasárnap és szerdán d.e. a hivatalos órák alatt jelentkezni. I. sz. r. őrsön Városháza.

3. Lakásáról este 10 órától reggel 5 óráig el nem távozhat.

4. Nyilvános helyeket, párthelyiségeket nem látogathat. Gyülekezéseken, összejöveteleken, felvonulásokon részt nem vehet.

5. Forgalmasabb utcákban, útvonalakon, tereken, általában oly helyeken, ahol a közönség tömegesen szokott megfordulni, nem tartózkodhat, forgalmi eszközöket indokolatlanul nem használhat.

6. Táviratot nem adhat fel, távbeszélőt nem használhat, postaküldeményei rendőrhatósági ellenőrzés alatt állanak.

7. A rendes környezetéhez tartozó személyeken kívül mással nem érintkezhet, a másokkal való érintkezés csak a rendőrhatóság kivételes engedélyével, és az ellenőrzéssel megbízott személy jelenlétében mehet végbe.

8. Nem tarthat birtokában olyan sajtótermékeket, iratokat, ábrázolásokat, melyeknek szövege, tartalma terjesztése esetén a közrendre és közbiztonságra veszélyes lehetne.

A rendőrségi felügyelet alá helyezés módozatait megállapító ezen véghatározatom ellen 15 napon belül a Magyar Belügyminiszterhez intézendő és hatóságomhoz benyújtandó fellebbezésnek van helye. Az esetleges fellebbezés azonban véghatározatom azonnali végrehajtását nem akadályozza meg.

Kelt Sopron, 1948. július hó 21-én.

P.H.

Felügyeleti körzeti szemlélő:

Dr. Farkas Ferenc s. k.

rendőrőrnagy

Eltávozási engedély

Államrendőrség győrszentmártoni járási kapitányság
Győrszentmártoni őrs

Eltávozási engedély

Engedélyt adok Polán Géza rendőri felügyeletnek, hogy az érettségi vizsgája letétele végett Szombathelyre eltávozhasson.

Győrszentmárton, 1948. évi szeptember hó 4-én.

P.H.

Lantos Ernő s.k.
t. örm.

Rendőrhatósági felügyelet megszüntetése

Belügyminisztérium

IV/4. Ellenőrzési ü.o.

Szám: 300.903/1950/IV.4.

V., Személynök u. 16.

A IV. ker. főkapitánysága Polán Géza /1929. Bódy Ilona / győrszentmártoni lakos jogerős rendőrhatósági felügyelet alá helyezését a 760/1939. B.M. sz. rendelet 18. §-a alapján felülvizsgálat alá vette és az 1950. évi január hó 10. napján kelt 30.423/1950. 1949. sz. véghatározatában a rendőrhatósági felügyelet alá helyezés megszüntetését mondta ki.

Véghatározat

A IV. ker főkapitányságának 30.423/1950. Sz. véghatározatát a 760/1939. B.M. sz. rendelet 18. §-a alapján felülvizsgáltam, és azt indokainál fogva jóváhagyom.

Erről Címet az idecsatolt iratok visszaadása mellett további megfelelő eljárás céljából értesítem.

Budapest, 1950. évi január 19.

A miniszter rendeletéből

IV. ker. Rfőkapitányságnak,
Szombathely

P.H.

Jakab s.k.
ügyosztályvezető

18.

Részlet Kerecsényi Andorné *Németh Marianna* 1996. december 12-én kelt leveléből.

48 év után pontosnak és tárgyilagosnak lenni saját múltunkkal kapcsolatban nem könnyű. Boldog ifjúság! Olyan egyszerű az igazság, olyan egyértelmű, hogy mit kell tennünk, és nem értjük az öregek fejcsóválását.

Emlékszem a győri rendőrkapitány szavára, aki négyszemközt fejcsóválva ezt mondta nekem: „Ejnye, ejnye kislány! Mi ez a türelmetlenség!? A törökök

150 évig voltak itt és mi mégis itt vagyunk!” Volt, aki azt mondta, hogy fejjel mentünk a falnak. Én ma is úgy látom: igenis, tiltakozni kell! A nyilvánvaló rossz ellen mindig tiltakozni kell!

ELMA M. RIBAI

CHILDREN OF THE MOST FAITHFUL TOWN: DEMONSTRATION IN SUPPORT OF
DENOMINATIONAL SCHOOLS IN SOPRON ON 7 JUNE 1948

The events happening in Sopron half a century ago demonstrate quite clearly the precarious state of the Catholic Church in Hungary in the spring of 1948: the faithful were loyal to their Catholic faith, their prelates, their schools and their institutions. On the other hand, after their takeover the Socialist-Communist forces cracked down hard on the slightest action, carried out harsh reprisals against non-compliance, to deter people from disobedience, creating thereby an atmosphere of terror in Sopron as well as elsewhere, actually in the whole country. On 15 May 1948 Gyula Ortutay, the Minister of Education announced that the denominational schools would be secularized and taken over by the State. On 27 May, in Sopron, Catholic schoolgirls expressed their loyalty to their schools with a “profession of allegiance” and even organized a demonstration, which was dispersed by the police. Many people were arrested, imprisoned or interned, or subjected to police surveillance.

Az egyetemi ifjúság hűségnyilatkozatai

— A Magyar Kurír Jelenti: A következő kiáltvány közzétételére kérték meg a Magyar Kurirt:

— «Mi, műegyetemiek, az Egyetemen kívülálló indítástól mentesen, saját elhatározásunkból ünnepélyesen kijelentjük, hogy hűségesek vagyunk és maradunk Krisztus Anyaszentegyházához, annak földi helytartójához, a Pápához és az apostolok törvényes utódaihoz, nevezetesen hazánkban a magyar Püspöki Karhoz. Minden a katolicizmust érintő kérdésben, azaz nemcsak a hit- és erkölcsi, hanem egyházfegyelmi kérdésekben is őket ismerjük el illetőkes fórum-

nak, és ezt az öntudatos katolikus magatartást és fegyelmet magunkra nézve mindenkor kötelezőnek tartjuk, ezért döntésüket mindenkor előbb bevárjuk, és azok szerint cselekszünk. Meggyőződésünk szerint ez a magatartás segítheti elő leghatásosabban hazánk újjáépítésében való részvételünket.

MŰEGYETEMI KATOLIKUS HALLGATÓK.» — fejeződik be a kiáltvány.

Egyház iránti hűségnyilatkozatukhoz a budapesti Testnevelési Főiskola kat. hallgatósága is hamarosan csatlakozott.

Egészen ünnepélyes módon zártak le a műegyetemi hallgatók mög a szegedi Egyetem kat. ifjúsága. Az egyetem Auditorium Maximumában május 11-én, Egyetemi Kat. Nagygyűlés keretében tette le egyházhűségi nyilatkozatát kb. 450 egyetemi hallgató.

Csatlakozott még a Műegyetem Közgazdaságtudományt Karának, a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi, gyógyszerészeti, bölcsészeti, az agrártudományi egyetemi katolikus hallgatók. A műegyetemiek kiáltványát egyhangúan magukévá tették a kalocsai jézustársasági gimnázium növendékei.

Közlemény a Szív újság 1948. május 22-i számában. A budapesti egyetemista fiatalok e hűségnyilatkozatai ösztönözték a soproni Isteni Megváltó Leányai középiskoláinak növendékeit arra, hogy kifejezzék saját csatlakozásukat szóban, írásban, tettben, s ehhez megnyerjék a többi soproni iskola diákságát is.

DR. DR. ZAKAR POLIKÁRP O. CIST.

A ZIRCI CISZTERCI REND APÁTJA ÉS EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ KÖSZÖNTÉSE

Zakar Polikárp ciszterci szerzetes, 1985–1995 között a ciszterci rend (Ordo Cisterciensis) generális apátja, ötvenöt éves római tartózkodás után hazatért: a magyar ciszterci rendtartomány prézes apátjának választotta meg, apáti szolgálatát 1996 tavaszán kezdte meg.

Zakar Polikárp egyháztörténész munkásságát monasztikus rendtörténeti szakkörökben ismerik, lévén érdeklődési területe saját rendjének története. A következőkben ismertetjük életrajzát és publikációs tevékenységét. Az itt található adatokon túl kiemeljük, hogy évtizedeken át felelős kiadója és szerkesztője volt az *Analecta Cisterciensiának*, valamint a *Bibliotheca Cisterciensis* sorozatnak.

Kívánunk áldásos tevékenységet Rendjének hazai ága élén.

Zakar Ferenc 1930. június 8-án született Ókéren (újvidéki járás), gimnáziumi tanulmányait Baján, a cisztercieknél végezte, 1948-ban érettségizett.

1948. augusztus 29-én lépett a Ciszterci Rendbe, a Zirci Apátság tagjaként, szerzetesnevén ettől kezdve Polikárp. A Zirci Hittudományi Főiskolán két éven át filozófiát és teológiát hallgatott.

1950. szeptember 6-án hagyta el Magyarországot, drótsövényeken és aknazarakon át Ausztriába menekülve, tudva, hogy két nap múlva a szerzetesrendeket Magyarországon feloszlatták. Magyar állampolgárságát mindig megtartotta, van magyar személyi igazolványa és magyar diplomata útlevele.

1950. november 8-án érkezett Rómába, folytatta filozófiai és teológiai tanulmányait a Pápai Szent Anzelm Egyetemen (12 szemeszter), 1955. szeptember 4-én szentelték pappá, attól kezdve a Rendi Központ munkatársa. 1956-tól a Pápai Szent Gergely (Gregoriana) Egyetemen tanult egyháztörténelmet (hat szemesztert), 1960 ősztől a Pápai Szent Anzelm Egyetemen tanított (egyháztörténelmet, történelmi módszertant), 1969 és 1972 között (hat szemeszter) elvégezte az egyházjogot is a Lateráni Egyetemen. 1971-től egyházjogot is tanított a Szent Anzelm Egyetemen. 1978-ben itt a teológiai fakultás dékánjává választották, 1981-ben és 1985-ben újraválasztották.

1985. szeptember 2-án a Ciszterci Rend generális apátjává választották, ezzel az aktív tanítást abba kellett hagynia, de továbbra is megvan mint ny. r. tanárnak minden joga, tehát disszertációkat vezethet (és vezet), vizsgáztat, stb. 1995. szeptember 2-án letelt tíz éves generális apáti megbízatása, azóta abbas generalis emeritus. 1996. március 15-én Zircen a magyar rendtartomány általános káptalanja megválasztotta zirci apátnak, ezzel a Ciszteri Rend Zirci Kongregációja prézes apátja lett.

Teológiai értekezésének címe: *Historia Stricterioris Observantiae Ordinis Cisterciensis ab exordiis usque ad generalatum Cardinalis de Richelieu*, 1960. május 27-én védte meg a Pápai Szent Anzelm Egyetemen.

1996. június 14-én a Pápai Laterán Egyetemen megvédte kánonjogi disszertációját, melynek címe: *Momenti essenziali della storia costituzionale dell'ordine Cisterciense*.

1972-ben a Szerzeteskongregáció commissariususa lett, 1978-ban consultor ugyanott, 1989–1994 között a Kongregáció tagja, azóta ismét consultor. 1980 és 1990 között a Szenttéavatási Kongregáció consultora is volt.

A Szentszék 1981. február 9-én nevezte ki a Pápai Magyar Intézet Vigilancia Bizottságának tagjává, 1986. október 3-án lett a Bizottság elnöke. (1992. október 26-án újabb hat évre megerősítette a Szentszék ezt a kinevezését.) Rómából való távoztával 1996. március 15-én eme tisztsége megszűnt.

* * *

Zakar Polikárp bibliográfiája

Könyv:

Histoire de la Stricte Observance de l'Ordre Cistercien depuis ses débuts jusqu'au Généralat du Cardinal de Richelieu (1606–1635), Bibliotheca Cisterciensis 3, Roma 1966. 388 pp.

Tanulmányok:

1. *Note critique sur un ouvrage récent d'histoire cistercienne*, in: *Analecta Cisterciensia* (=ACist) 14 (1958) 127–136.
2. *A propos du volume II de l'Esquisse historique de l'Ordre de Cîteaux du P. E. Willems*, in: *ACist* 15 (1959) 284–293.
3. *P. Dr. Louis Lekai's Studien über die Geschichte der Stricte Observantia Ordinis Cist. im 17. Jahrhundert*, in *ACist* 17 (1961) 127–131.
4. *Courtes notes sur l'attitudes des cisterciens français au XVIIe siècle par rapport aux études: Los monjes y los estudios. IV semana de estudios monasticos Poblet 1961*, Poblet 1963. 437–448.
5. *Die Anfänge des Zisterzienserordens. Kurze Bemerkungen zu den Studien der letzten zehn Jahre*, in: *ACist* 20 (1964) 103–138.

6. *Inquisito de methodo ab abbate Gervaise adhibita in prima parte operis sui de Historia Strictioris Observantiae Ordinis Cisterciensis*, in: ACist 20 (1964) 237–264.
7. *Réponse aux "Quelques a-propos" du Père Van Damme sur les origines cisterciennes: quelques conclusions*, in: ACist 21 (1965) 138–166.
8. *Kritische Bemerkungen zum "Atlas de l'Ordre Cistercien" von Frédéric van der Meer*, in: ACist 22 (1966) 286–290.
9. *Regelungen zur Ausübung der Rechte des Abtes von Cîteaux nach der Französischen Revolution (1790–1900)*, in: ACist 23 (1967) 226–294.
10. *A katolikus Luther-kép fejlődése*, in: Katolikus Szemle 19 (1967) 193–201.
11. *Vita monastica in Decreto "Perfectae caritatis". Historia et interpretatio n. 9.*, in: Commentarium pro Religiosis et Missionariis 51 (1970) 289–320.
12. *Le origini dell'Ordine Cisterciense. Brevi osservazioni sugli studi degli ultimi quindici anni (1954–1969)*, in: Notizie Cisterciensi 3 (1970) 1–17, 89–111, 189–199.
13. *Consuetudines Cistercienses: Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum, III. Fontes C*, Roma 1970. 636–639.
14. *Erklärung des Generalkapitels über die wesentlichen Elemente des heutigen Zisterzienserlebens (1968/69)*, in: Quellen- und bibliographische Nachweise mit Anmerkungen, Heiligenkreuz 1971. 72–84.
15. *Monachesimo e umanesimo: Monachesimo e mondo d'oggi. Atti del Convegno della Certosa di Firenze 1–2 luglio 1972*, in: Notizie Cisterciensi 5 (1972) 231–242.
16. *Alberico, S.*, in: Dizionari degli Istituti di Perfezione (=DIP) 1 (1974) 459–460.
17. *Analecta Cisterciensia*, in: DIP 1 (1974) 541.
18. *Bernardine*, in: DIP 1 (1974) 1383–1384.
19. *Bernardini*, in: DIP 1 (1974) 1389.
20. *Carta Caritatis*, in: DIP 2 (1975) 609–613.
21. *Cistercian Studies*, in: DIP 2 (1975) 1106.
22. *Cistercienser Chronik*, in: DIP 2 (1975) 1106–1107.
23. *Congregazione Cisterciense Austriaca*, in: DIP 2 (1975) 1519–1521.
24. *Congregazione Cisterciense Boema*, in: DIP 2 (1975) 1521–1523.
25. *Congregazione Cisterciense di Mehrerau*, in: DIP 2 (1975) 1528–1530.
26. *Congregazione Cisterciense della Sacra Famiglia, in Vietnam*, in: DIP 2 (1975) 1534–1536.
27. *Congregazione di San Bernardo in Italia*, in: DIP 2 (1975) 1536–1538.
28. *Congregazione Cistercense Zircense*, in: DIP 2 (1975) 1540–1542.
29. *Diritto monastico, gli orientamenti per il d.m. nel nuovo Codice*, in: DIP 3 (1976) 618–619.
30. *Exordium Cisterciensis Coenobii*, in: DIP 3 (1976) 1369–1374.

31. *Il Capitolo Generale dell'Ordine Cistercense del 1880. Preparazione e atti*, in: ACist 34 (1978) 390–422.
32. *La legislazione cisterciense e le sue fonti dalle origini fino al 1265*, in: *I cisterciensi e il Lazio*, Roma 1978. 127–134.
33. (társszerző: M. Immolata Kronpass), *Die Wahl Leopold Wackarz zum Generalabt. Vorgeschichte, Verlauf, Konsequenzen, wichtigste Dokumente des Generalkapitels vom Jahr 1891*, in: ACist 36 (1980) 3–86.
34. *A ciszterciek lelkipásztorkodása*, in: *Ciszterci lelkiiség. Zirc alapításának 800. évfordulójára 1182–1982*, Eisenstadt 1982. 118–126.
35. *Consuetudines und Constitutiones Zircenses (1814–1941)*, in: ACist 38 (1982) 181–337.
36. *El patrimonio Cisterciense*, Santo Domingo de la Calzada 1986.
37. *Der Versuch für das Jahr 1864 ein Generalkapitel des gesamten Zisterzienserordens einzuberufen*, in: ACist 44 (1988) 201–224.
38. (társszerző: Hans B. Schneider), *Der Versuch des Ordens der Trappisten, sich wieder mit dem Zisterzienserorden zu vereinigen (1896–1898)*, in: ACist 45 (1989) 276–428.
39. *Historia sumaria del dret constitucional de l'ordre Cistercenc, Textos constitucionals de la Congregació Cistercenc de la Corona d'Aragó: Scriptorium Populei 13*, Poblet 1990. 19–99.
40. *Introduction (Convegno Internazionale: La dottrina della vita spirituale nelle opere di San Bernardo di Clairvaux, 1990 Roma)*, in: ACist 46 (1990) 12–23.
41. *De statu iuridico monasteriorum monialium Foederationis Regularis observantiae S. Bernardi in Hispania*, in: *Commentarium pro Religiosis* 72 (1991) 93–120.
42. *Generaläbte der Zisterzienser auf dem Konzil von Trient. Zur Vorgeschichte der Fürstenfelder Äbteversammlung von 1595*, in: ACist 52 (1996) 49–75.
43. *Momenti essenziali della storia costituzionale dell'Ordine Cistercense*, sajtó alatt.
44. *De Curia Generali Ordinis Cisterciensis*, 1994. 91 pp. kézirat.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1997/1-2

HORVÁTH TIBOR, SJ.

METEM ENCIKLOPÉDIA ÉS METEM KIADVÁNYOK 1989-1995

A. BEVEZETÉS

A hetes szám különös jelentőségű az egyház bibliatörténetében. Egy bizonyos teljességet jelent, mely ritmusokban halad a végső kibontakozás felé.

1989-től 1995-ig a METEM Vázlatok hét évfolyamban 12 kötetettel és 16 könyvvel jelent meg 7495 oldalon. Egy számottevő haladás a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösége, röviden METEM, célja, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia szerkesztése és kiadása felé.

Az enciklopédia témaköreit valamint a METEM 1–3 Könyvek és a METEM Vázlatok 1. és 2. számában közölt tanulmányok témakörök szerinti csoportosítását 1992-ben közzeltük (Vázlatok 3:245–254). Folytatásképpen közöljük most a Vázlatok 12 kötetében és a METEM 16 könyvében közzétett tanulmányok csoportosítását a tervezett Enciklopédia témakörei szerint.

A munkák téma szerinti elrendezése több kérdést vet fel. Bevezetesként szeretnénk néhányat feltenni. Ezzel talán elérjük, hogy a lista olvasása és felülvizsgálása érdekes lesz, és a felvetett kérdések további kérdések láncolatát indítják el. Így a METEM Vázlatok és Könyvek szerzői munkájukat mások munkájával egy nagyobb kontextusban tudják kiértékelni és lesznek valódi „munkatársak” egy nagy, hosszúlejárátú munka végzésében.

1. Ez első kérdés mindjárt a csoportosítás. Elfogadható-e, hogy a „Plébánia történet” alatt találunk nem csak katolikus, de görög-keleti, és református egyházközösségeket is? A „Személyek” címszó alatt Mindszenty mellett találunk egy hitétvesztett seminaristát, Mály Tódort is. Vagy milyen értelemben lehet a „Magyar egyház tanító tevékenysége” alatt az erdélyi zsidó oktatás történetét ismertetni? Kifogásolható-e hogy a másvallásoknak nincs külön témaköre?

Magyarázatul legyen szabad itt megemlíteni, hogy a földrajzi elhatárolást kezdettől fogva jelentősnek tartottuk. „A földrajzi elhatárolás különösen alkalmas arra..., hogy a magyar egyházat a másodi vatikáni zsinat szellemében ökumenikusan mutassa be. A *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció szerint Isten népéhez tartoznak nem csak a katolikus és nem katolikus keresztények, hanem a zsidók, a mohamedánok és más istenhívők, sőt azok is, akik Istenben nem hisznek, de jó emberként törekednek éli (LG 13–16). Ennek következmé-

nyeként egy katolikus plébánia leírása nem lehet teljes annélkül, hogy a területén levő nem katolikus templomokon és vallásos intézményeken kívül kimerítő ismertetést ne adjon a nem hívó egyesületekről is. Mindez nem csak földrajzi és történeti valóság, de kegyelem-teológia igazság” (Vázlatok 5,3–4:125–126; 1988. Bevezetés. METEM, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Vázlatok, Toronto: Regis, 5–7).

2. Egy további kérdés, melynek megválaszolása feltételezi a 7495 oldal tanulmányozást az, hogy milyen egyház fogalmat vagy fogalmakat tételez fel a METEM kiadányok összességére? Sugallnak-e egy sajátos magyar egyház teológiát, és rajta keresztül egy, a világba testesült Isten-Krisztus fogalmat? E kérdés azért is jogos, mert a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia elindító mozgatója egy sajátos magyar teológia volt. Már az 1988-ban Torontóban közzétett METEM 5. oldalán ezt olvashatjuk: „Mivel a hit multjának beható és rendszeres feltárása előfeltétele minden szisztématisz teológiának, a magyar egyháztörténeti enciklopédia hozzájárul a magyar teológia kiépítéséhez is. Lehet, hogy éppen egy ilyen mű hiánya a magyarázata annak, hogy magyar teológia (lásd például a német, francia, olasz, angol, észak- és délamerikai, vagy újabban az afrikai, ázsiai példát) igazán sohasem létezett.” Ilyen teológiát pedig a magyar nyelv sajátossága igényelne.

3. Figyelemre érdemes, hogy a földrajzi elhatárolás fontossága ellenére a plébániával foglalkozó tanulmányok nem a helységek, hanem a szerzők ábécés sorrendjét követik. Hasonlóképpen könyvismertetéseket nem a téma vagy a könyvíró, hanem a könyvismertető neve alatt közöljük.

Mi az értelme ennek?

Oka az, hogy a történetírásban nem csak a téma, de a történetíró személyisége is fontos. Változik a személy, változik a történetírás. Nem csak Erdély magyar és román történetírása más, de más Európa német és francia történetírása is. A történetírásnak is megvan a maga története. A történetírás történetét Ernest Breisach 1983-ban megjelent *Historiography* című munkájában vázolta kezdve a görög történetírástól egészen a mai német, francia és amerikai történetírásig. „A magyar történetírás történetét természetesen nem említi, hiszen ez a munka még elvégzendő feladatunk... hogy a magyar történetírás, különösképpen a magyar egyháztörténetírás távlatot nyisson a magyar nemzet, illetve a magyar egyház hivatáskeresésében az elkövetkező XXI. században”. *Egyházak a változó világban*, Esztergom, 1991, 7. oldal. Ám elvárható-e ilyen feladat a METEM munkatársaktól?

De ehhez nem elég, hogy ismerjük a METEM történészek életrajzát. Azt is érdemes vizsgálni, hogy miért írnak történelmi tanulmányokat, hogy szerintük mi a történelem, mire jó a történelem. Így például érdemes megfigyelni, hogy milyen témát dolgoznak ki, vagy milyen könyvet választanak ki könyvismertetésre, mit tartanak fontosnak az ismertetett könyvben kiemelni? Vagy például egyes témakörben miért hiányoznak tanulmányok?

Jóllehet a METEM el lehet kötelezve a magyar teológia szolgálatára, de a törekvés nem szükségképpen a METEM történetírók feladata. Az a teológusok feladata kell, hogy legyen. Mégis, mivel nagyszámú, változó korú és beállítottságú történész működik, a szerzők összességében érzékelhető lesz reméhetőleg

egy magyar történeti felfogás. És ha ezt a történeti felfogást bevetítjük a többi népek történeti felfogásába, a mi történészeink nem kis mértékben segítik nemzetközi kollégáikat, hogy a múlt ismeretével egyre táguló emberi öntudat becsülje meg emberi időnket.

Ezzel a három alapkérdéssel és gondolattal, ajánlom METEM munkatársainknak a hét év alatt közzétett munkák enciklopédia listáját, mely nem csak népünk, de önmagunk ismeretét is tükrözi. Amit ott találunk az a mienk. Az rólunk szól. Benne találjuk meg, hogy milyen a történelmünk, hogy magyarnak lenni mit jelent, egy magyarnak, aki ember, aki ezer éven át kereste, hogy mit jelent hívő magyar embernek lenni.

METEM KÖNYVEK ÉS METEM VÁZLATOK ELSŐ HÉT SZÁMÁBAN KÖZÖLT TANULMÁNYOK A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA TÉMAKÖREI SZERINT

I. TANULMÁNYOK

1. Plébániatörténetek

- Dankó László. 1989. „A szarvasi római katolikus plébánia története”. Vázlatok 1:9–45. Demeter József. 1994. „A magyarpéterlaki református egyházközség története”. Vázlatok 6, 1–2:133–147.
- Elek Lajos. 1993. „Nyitranagyker – település- és plébánia történet”. Vázlatok 5,3–4:71–81.
- Farkas Gábor. 1990. A római katolikus egyház története Sümegcsehin. Budapest: METEM Plébániatörténet kiskönyvtár 1.
- Glück Jenő. 1992. „Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848)”. Vázlatok 4:51–63.
- Kápolnai Iván. 1961. „Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében”. Vázlatok 3:7–52.
- Katus László. 1994. „A szegvári plébánia története”. Vázlatok 6,1–2:149–216.
- Kőhegyi Mihály. 1995. „Adatok Madaras egyháztörténetéhez (1789–1835)”. Vázlatok 7,1–2:153–166.
- Kostya Sándor. 1993. A torontói Szent Erzsébet egyházközség és plébánia története. Toronto, METEM.
- Molnár Antal. 1994. „Az udvarhelyi Jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években”. Vázlatok 6,3–4:71–89.
- Pusztai Bertalan. 1993. „Gálocs történeti etnodemográfiája (1747–1989)”. Vázlatok 5,3–4:27–44.
- Simó Attila. 1993. „Nyáradszentmárton lelkipásztorai”. Vázlatok 5,1–2:35–78.
- Váth János. 1989. „A balatonalmádi római katolikus egyházközség története”. Vázlatok 1:425–432.

2. Személyek

- Almási Tibor. 1993. „Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja.” Vázlatok 5,1–2:129–141.
- Baják László. 1989. „Szerémi György világképe”. Vázlatok 1:123–136.
- Boba Imre. 1992. „Szent András-Zoerard lengyel volt-e vagy iztriai?” Vázlatok 4:5–11.
- Csapodi Csaba. 1993. „Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1829–1911). Budapest, METERM könyvek 4.
- Deák Ágnes. 1995. Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága”. Vázlatok 7,4–9:83–96.
- Duff William E. 1994. „Kim Philby’s Hungarian ‘Confessor’”. Vázlatok 6,3–4:155–177.
- Lakatos Andor. 1995. „Hajnald Lajos közéleti és politikai tevékenysége”. Vázlatok 7,3–4:97–150.
- Lotz Antal. 1992. „Ribóssy József nagysárréti esperes élete (1775–1830)” Vázlatok 4:13–23.
- Mona Iona. 1991. „Slachta Margit és az iskolák államosítása”. Vázlatok 3:127–132.
- Pusztaszeri László. 1989. „Scitovszky János hercegprímás politikai portréja”. Vázlatok 1:137–169.
- Rónai Jácint. 1996. Napló. 1848–49 szabadságharc, kiegyezés. Egy bencés szerzetes emlékirata. Budapest, METEM könyvek 13.
- Solymos László Szilvester. 1996. Szent Zoerard-András (Szorád) és benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Budapest, METEM könyvek 16.
- Solymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik. 1990. Kreuzsz Krizosztom (1865–1895), Kelemen Krizosztom (1919–1950). Pannonhalmi Főapátok 1. Budapest, METEM- könyvek 2.
- Soós Katalin. 1994. „Der Schauprocess gegen Kardinal Mindszenty im Spiegel österreichischer Gesandtschaftberichte” Vázlatok 6,1–2:217–230.
- Szabó Ferenc. 1990. A teológus Pázmány. A „grazi Theologia scholastica” Pázmány életművében. Róma, METEM-könyvek 1.
- Szabó Tamás. 1992. „Antonio Possevinos Bemühungen um die Erneuerung des Katholizismus in Siebenbürgen.” Vázlatok 4:91–135.
- Szecskó Károly. 1995. „Dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek (1851–1943)”. Vázlatok 7,3–4:151–169.
- Székely András Bertalan. 1989. „Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében”. Vázlatok 1:171–176.
- Szittyai Dénes. 1994. „Szántó (Arator) István SJ. élete és munkássága”. Vázlatok 6,3–4:5–33.
- Tóth Ferenc. 1993. „Kétszáz éve született Lonovics József csanádi püspök”. Vázlatok 5,3–4:229–234.
- Uzsoki András. 1991. Klempa Károly és a keszthelyi premontrei gimnázium. Budapest.
- Vojech-Wojciech Béla. 1994. Kelet-Közép-Európa Szentje Adalbert. Budapest, METEM könyvek 5.

3. Építmények

- Józsa László. 1991. „A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada”. Vázlatok 2:93–104.
- Kovács Imre. 1989. „A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története”. Vázlatok 1:47–122
- Siklósi Gyula. 1991. „Kara Murteza basa tornya és a Szent Donát kápolna Székesfehérváron”. Vázlatok 3:53–64.

4. Művészeti tárgyak

- Azzola, Friedrich Karl. 1991. „Die Scheibernkreuzplatte im Balassa Bálint Muzeum zu Esztergom (Gran)”. Vázlatok. 2:43–50.
- Bertényi Iván. 1989. „Heraldika és középkori egyháztörténet”. Vázlatok 1:195–208.
- B. Muradin Katalin. 1994. Faragott kőszószékek Erdélyben. Budapest, METEM könyvek 6.
- Prokopp Mária. 1991. „Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sassette táblaképe)”. Vázlatok 3:65–72.
- Szilárdfy Zoltán. 1991. „A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája”. Vázlatok 3:197–208.

5. A magyar egyház szervezete

- Boba Imre. 1995. „Egyháztörténeti Vázlatok 1. Szent Metód és Szventopolk kapcsolata Sirmiummal és Szlavóniával a pápai levelezés és a horvát hagyomány tükrében. 2. Szent Konstantin (Cirill), Szent Metód és a Boszniai püspökség eredete”. Vázlatok 7,1–2:5–29.
- 1996. Nagymorávia története új megvilágításban. Budapest, METEM könyvek 11.
- Dóka Klára. 1995. „A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században”. Vázlatok 7,1–2:89–152.
- Fülöp Éva Mária. 1995. A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Budapest, METEM könyvek 8.
- Koltai András. 1995. „A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata”. Vázlatok: 7,3–4:41–60.
- Kosza László. 1991. „Az esztergomi és a kalocsi érsekség viszonya a 13. század elején.” Vázlatok 3:73–88.
- Sroka Stanislaw 1995. „Lengyelek a szepességi káptalanban a XIV. században.” Vázlatok 7,1–2:55–61.
- Udvardy József, 1991. „A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban”. Vázlatok 2:51–66.
- 1992. A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban. 1000–1526. Budapest, METEM-könyvek 3.

Sroka Stanislaw. 1994. „Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a 14. sz. első felében”. Vázlatok 6, 1–2:51–55.

6. A magyar egyház pasztorális tevékenysége

- Beke Margit. 1992. „Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a XVIII–XIX században.” Vázlatok 4:65–69.
- Sasvári László. 1994. „Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században”. Vázlatok 6,3–4:117–154.
- Szarvas Béla. 1994. „A Szent László Társulat 90 éve és a szórványbn élő magyarok pasztorációja”. Vázlatok 6,3–4:179–194.
- 1995. „A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban”. Vázlatok 7,3–4:237–241.
- Tempfli Imre. 1994. „Ein Land und Vier Religionen. Die Entstehung der Siebenbürgischen Toleranz.” Vázlatok 6,3–4:35–70.

7. A magyar egyház tanító tevékenysége

- Bánk József. 1989. „Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok?” Vázlatok 1:177–194.
- Borhalmi Gábor (Bendász István). 1994. „Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye”. Vázlatok 6,3–4: 195–202.
- Glück Jenő. 1994. „Az erdélyi zsidó oktatás történetéből”. Vázlatok 6,3–4:91–116.
- Király László. 1993. „Az újszegedi római katolikus egyházközség oktatási intézményei 1948-ig.” Vázlatok 5,3–4: 51–69.
- Kápolnai Iván. 1994. „Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügyének történetéhez a 19. század derekáig. A középkortól Mária Terézia iskolareformjáig (1777)” Vázlatok 6,1–2:67–79.
- Mészáros István. 1989. „A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése”. Vázlatok 1:221–256.
- 1991. „Katolikus oktatási nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvay József emlékirataiból)” Vázlatok 2:201–216.
- 1991. „Vallásos nevelés, állami iskolák, 1949–1990.” Vázlatok 3:89–106.
- 1992. „Középkori örökség protestáns kollégiumainkban.” Vázlatok 4:71–78.
- 1993. „Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754–1948”. Vázlatok 5,1–2:23–34.
- 1993. „Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei”. Vázlatok 5,3–4:5–17.
- 1994. „Iskolatörténetünk barokk korszaka”. Vázlatok 6,1–2:57–65.

8. A magyar egyház lelkiisége

8.1 Erények, a hit, szeretet és remény megélése:

Rászlay Tibor. 1989. „Az irgalmasság erénye az Árpád-korban”. Vázlatok 1:257–278.

8.2 Hibák:

8.3 Istenfogalom:

8.4 Kegyhelyek:

Barna Gábor. 1991. „A kunszentmártoniak radnai búcsújárása.” Vázlatok 3:209–243.

Barna Gábor – Hermann Egged. 1993. „A bátaszékiek máriacelli búcsújárása.” Vázlatok 5,1–2:155–173

Herein Gyula. 1991. „Budakeszi Makkos Mária története”. Vázlatok 2:105–112.

Rónai Zoltán. 1995. „Compostella és a magyarok”. Vázlatok 7,3–4:11–26.

Szilágyi István. 1992. „Szent lépcsők – Szentlépcsők.” Vázlatok 4:25–50.

8.5 Szentek tisztelete:

Csordás Eörs. 1989. „Boldogasszony Anyánk, Régi Nagy Patronánk”. Vázlatok 1:209–219.

Orbán Imre. 1992. „Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpádházi Szent Margit tiszteletének érintkezései.)” Vázlatok 4:79–90.

8.6 Szentségek:

Sümei József. 1991. „Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon”. Vázlatok: 3:107–119.

8.7 Szerzetes rendek:

Arató Orbán. 1993. „Ciszterci lelkiség – ciszterci küldetéstudat.” Vázlatok 5,12:175–180.

Józsa László. 1991. „A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története”. Vázlatok 3:161–195.

Kósa Károly. 1991. „Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920–1955 között.” Vázlatok 3: 149–159.

Kovács Imre. 1991. „Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban.” Vázlatok 2:67–76.

Kosztai László. 1993. „Ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején 1142–1270.” Vázlatok 5,1–2:115–128.

Nagy Ferenc. 1991. „Tanácskozások a Bernardinumban (1891- 1933).” Vázlatok 3:133–143.

Sümei József. 1993. „Adalékok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához.” Vázlatok 5,1–2:143–154.

Uzsoki András. 1991. „A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása.” Vázlatok 2:35–42.

8.8 Üldözések:

Elemér István. 1994. Börtönkereszt. Budapest, METEM könyvek 7.

- Galcsik Zsolt. 1996. Szerzetesrendek feloszlata N6gr6d megyében 1950. Budapest, METEM könyvek 14.
- Jeszenkovits Teréz. 1993. „Az 1948–56 közötti évek”. Vázlatok 5,1:203–216.
- Katona Nándor. 1994. „Két levél 1953-ból”. Vázlatok 6, 1–2: 231–234.
- Mészáros István. 1995. „A szegedi 'bajszos püspök' jelentései 1952-ben.” Vázlatok 7,1–2:233–246.
- Riskó Mariann. 1995. „A kárpátaljai görögkatolikus egyház kálváriája 1944-től a legalitás visszanyeréséig a visszaemlékezések tükrében”. Vázlatok 7,1–2:177–196.
- Orbán Gyula József. 1996. Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn (1950–1956). Budapest, METEM könyvek 12.
- Sávai Tamás. 1992. „Jegő Ézsiás OFM. 'Én itt maradtam.' Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első éveiből”. Vázlatok 4:169–214.
- Szűcs Márton – Kovács József. 1995. „Halottak hallgatása. Requiem 40.000 1944-ben áratlanul kivégzett b6cskai magyarért.” Vázlatok 7,1–2:197–231.
- Vajk Gyula. 1992. „Az 1956-os események és következményei”. Vázlatok 4:243–262.
- 1963. „Visszaemlékezés Shvoy Lajos püspökre (1943–1961)”. Vázlatok 5,3–4:95–124.

8.9 Vallásos egyesületek:

- Bán László. 1991. „Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében”. Vázlatok 2:113–116.
- Bélteky Akos. 1991. „Ifjúsági Keresztyén Egyesület, IKE Konferenciák Erdélyben a második világháború után”. Vázlatok 6,3–4:203–216.
- Sasvári László. 1994. „Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. Vázlatok 6,1–2:81–125.

9. A magyar egyház politikai, diplomáciai tevékenysége

- Adriányi Gábor. 1991. „A magyar királyok apostoli címe”. Vázlatok 2:77–88.
- 1991. „A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton.” Vázlatok 3:121–126.
- Dreesbach Walter. 1993. „Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn zwischen den Weltkriegen”. Vázlatok 5,1–2:79–110.
- Eördögh István. 1994. „A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye (Vatikáni források alapján)”. Vázlatok 6,1–2:127–132.
- Érszegi Géza. 1995. „Róbert érsek oklevelei”. Vázlatok 7,1–2:31–53
- Gerics József. 1995. Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a közép-korban. Budapest, METEM könyvek, 9.
- Zombori István. Szerk. 1996. Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Budapest.

10. A magyar egyház tudományos tevékenysége

11. A magyar egyház társadalmi tevékenysége

- Adriányi Gábor. 1995. „A szociális kérdés a német és magyar katolikus egyházban 1891 előtt”. Vázlatok 7,1–2: 167–176.
- Mona Ilona. 1993. „A 'Rerum novarum' hatása a magyar társadalomra. Gróf Páffy Pálné által elindított magyar, katolikus nővédelmi munka. 1896–1944”. Vázlatok 5, 3–4:45–50.
- Vida István. 1992. „Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935–1949)”. Vázlatok 4:223–242.

12. A magyar egyház szeretetszolgálata

II. EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

1. Magyar egyháztörténészek „Ki kicsoda” listája

- Glück Jenő. 1993. „Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló írásairól”. Vázlatok 5,3–4:19–25.
- James L. John. 1992. Gabriel L. Asztrik élete és tudományos munkássága.” Vázlatok, 4:135–160.
- Keresztes Sándor. 1994. „Pásztor Lajos köszöntése.” Vázlatok 6,3–4:243–250.
- Lotz Antal. 1991. Történetíró papok Csanád egyházmegyében.” Vázlatok: 3:259–280.
- METEM Academic Award. 1993. Vázlatok 4:267.
- Molnár Antal. 1994. „Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tihamér OSB.” Vázlatok 6,1–2:37–50.
- Molnár Antal. 1995. „A 85 éves P. Lukács László köszöntése”. Vázlatok 7,1–2:247–260.
- Monok István. 1994. „Benda Kálmán (1913–1994)”. Vázlatok 6,1–2:251–252.
- Szántó Konrád. 1991. „Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. A nyolcvanéves kutató ünnepi köszöntése.” Vázlatok 2:7–16.
- 1992. „Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. Kiegészítés” Vázlatok 4:161–168.
- Szilas László. 1993. „Arató Pál SJ. (1914–1993)”. Vázlatok 5,3–4:239–240.
- Új alapítvány az Egyháztörténeti kutatásért: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány (HEHA) 1995. Vázlatok 7,1–2:279, 287.

2. Események, intézetek, konferenciák, kongresszusok

- Bátaszéki Cisztercita Emlékkonferencia. 1992. május 23–24. Vázlatok 5,1–2:111–180.
- Beke Margit. 1995. „Das Papstliche Ungarische Kirchliche Institut in Rom”. Vázlatok 7,3–4:185–203.

- Esch Arnold. 1995. „A Római Porosz Történeti Intézet 1888- 1936”. Vázlatok 7,3-4:179–183.
- Fraknoi Vilmos Emlékülés. 1993. november 15. Vázlatok 6, 1–2:247–248
- Felekezeti Együttélés az Erdélyi fejedelemségben konferencia. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága. 1993. október 7–8. Vázlatok 5,3–4:237–238.
- Giesswein Sándor Emlékünnepségek 1993. november 13, 15. Vázlatok 6,1–2:248–249.
- Glattfelder Emlékkonferencia Szegeden. 1993. szeptember 3. Vázlatok 5,3–4:235.
- Glück Jenő. 1995. „Nemzetközi judaisztika ülés Kolozsvárott 1995. október 24–26”. Vázlatok, 7,3–4:243–244.
- IV. Hungarológiai Kongresszus Róma–Nápoly, 1996. szeptembver 6–10. Császtvay Tünde. 1993. „Itáliában a magyar közművelődés és a kereszténység kapcsolatáról”. Vázlatok 5,3–4:199–200. Császtvay Tünde. 1994. „Hungarian Culture and Christianity Fourth Congress on Hungarian Studies. Rome-Naples, 6–10 September, 1996”. Vázlatok 6,1–2:243–245.
- Kovács Elizabeth. 1995. „Bibliotheca Pontificum – A modern pápaság-történet alapvetése és alapvonásai”. Vázlatok 7,3–4:211–235.
- Kresten Otto. 1995. „A Római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete”. Vázlatok 7,3–4:159–169.
- Kunszentmártoni Emlékkonferencia. 1990. október 15. Vázlatok 3:145–244.
- Magyar Pax Romana 34. Kongresszusa 1992. április, Lillafüred. Kőhegyi Mihály. 1994. Vázlatok 6,1–2:258–259.
- Római Szent Birodalom Intézete Konferenciája 1992. november 6–8. (Szent Adalbert műve és jelentősége) Somorjai Ádám 1993. Vázlatok 5,3–4:223–227.
- Szent István Napok Kalocsán. 1993. augusztus 15–20. Vázlatok 6,1–2:247.
- Szilas László. 1995. „A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténeti Kara”. Vázlatok 7,3–4:205–209.
- Zaboklicki Krzysztof. 1995. „A lengyel történészek Rómában Fraknoi Vilmos idejében és a lengyel könyvtár megalapítása”. Vázlatok 7,3–4:171–177.

3. Általános egyháztörténeti módszertani kérdések

- Adriányi Gábor. 1989. „Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei”. Vázlatok 1:325–335.
- Cywinski Bohdan. 1995. „A katolikus egyház Szlovákiában kezdettől 1949-ig”. Vázlatok 7,1–2:261–278.
- Csapodi Csaba. 1994. „A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a 'Regnum' egyháztörténeti évkönyv”. Vázlatok 6,1–2:7–18.
- Dóka Klára. 1993. „Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868)”. Vázlatok 5,1–2:181–201.
- Flaga Jerzy – Somorjai Ádám. 1993. „A Lublini Katolikus Egyetem lengyel egyháztörténeti-földrajzi intézete. A történeti földrajz az egyháztörténelemben és a lengyelországi kutatás”. Vázlatok 5,1–3–4:201–212.

- Gáspár Dorottya. 1993. „Gondolatok a pannóniai ókereszténységről”. Vázlatok 5,1–2:5–21.
- Horváth Tibor. 1991. „Hermeneutikai problémák az egyháztörténet-írásban.” Egyházak a változó világban. A Nemzetközi egyháztörténeli konferencia Esztergom, 7–12.
- Kloczowski Jerzy – Szesztay Domokos. 1993. „Kelet-közép-Európa társadalom- és vallástörténeli atlasza”. Vázlatok 5,3–4:213–222.
- Reisner Ferenc, 1995. A Katolikus Szemle egyháztörténeli anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, METEM könyvek 10.
- Somorjai Ádám 1964. „Egyháztörténeli témájú disszertációk a bécsi egyetemen, 1831–1984”. Vázlatok 6,1–2:235–242.
- 1994. „Egyháztörténeli disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán (1863–1993)”. Vázlatok 6,3–4:251–265.

4. METEM módszertani problémák

- Horváth Tibor. 1988. Bevezetés. METEM Magyar egyháztörténeli enciklopédia munkaközössége. Toronto: Regis College, 3–58.
- 1989. „Lectori salutem. A hit, szeretet és a remény jegyében”. Vázlatok 1:6–7.
- 1991. „METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok”. Vázlatok 3:245–258.
- 1993. „METEM kutatás, plébániatörténel”. Vázlatok 5,3–4:125–198.
- METEM-International Society of Toronto for Hungarian Church History. 1989. Constitution. Vázlatok 7,3–4:8–10.
- Saliga Irén. 1994. „A Regnum repertórium 1936–1946”. Vázlatok 6, 1–2:19–36.
- Somorjai Ádám – Uzsoki András. 1989. „A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988- 1989-ben”. Vázlatok 1:279–324.
- Uzsoki András. 1989. „A kéziratok nyomdai előkészítése és korrektúra.” Vázlatok 1:357–371.
- Várszegi Asztrik. 1994. „Regnum Előszó.” Vázlatok 6,1–2:5–6
- 1995. „Lectori salutem” Vázlatok 7,3–4:5–6.

III FORRÁSOK

- Dóka Klára. 1991. „Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeli áttekintés 1950-ig)”. Vázlatok 2:217–222.
- 1994. „A váci egyházmegyei könyvtár térképgyűjteménye.” Vázlatok 6,3–4:217–242.
- Dudás Bertalan. 1992. „A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára.” Vázlatok 4:263–266.
- Erdő Péter. 1995. „Az esztergomi vikáriusi bíróság legrégebbi protocolluma”. Vázlatok 7,1–2: 63–72.
- Érszegi Géza. 1995. „Róbert érsek oklevelei”. Vázlatok 7,1–2:31–53.
- 1995. „De cappella tempore Ludovici I Regis Hungariae constructa”. Vázlatok 7,3–4:27–33.

- Gergely Jenő. 1991. „A 'Paritásos Bizottság' jegyzőkönyvei. (1950. szeptember-november)”. Vázlatok 2:223–228.
- 1993. „Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–1944. Forrásközlemény”. Vázlatok 5,3–4:83–94.
- Glück Jenő. 1995. „Adatok az erdélyi könyvtárak judaisztikai anyagának meghatározásához (1800-ig)”. Vázlatok 7, 1–2:73–87.
- 1995. „Nagyvárad-i források a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez (1793–1847)”. Vázlatok 7,3–4:61–81.
- Janka György – Lakatos Pál. 1992. „A makói görög katolikus egyházközség canonica vizitációja 1844-ben”. Vázlatok 4:215–222.
- Magyar István Lénárd. 1989. „Az alvinci ferences krónika” Vázlatok 1:373–408.
- Mészáros István. 1995. Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végétől”. Vázlatok 7,3–4:35–40.
- Tóth Endre. 1991. „A 4–8. századi pannoniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről.” Vázlatok 2:17–34.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva. 1989. „A Barokk kori búcsújárás forrásai”. Vázlatok 1:409–424.
- Varga Imre. 1989. „A Canonica Visitatio”. Vázlatok 1: 337–355
- Varga Imre – Reichardt Gyula. 1991. „A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban (Michael Nagy: Conscriptio... című latin munkájának magyar fordítása.” Vázlatok 2:117–200.

IV. RECENZÍÓK

1. METEM tanulmányok

- Bertényi Iván. 1991. „Hozzászólás Andriányi Gábor előadásához: A magyar királyok apostoli címe”. Vázlatok 2:89–92
- Kőhegyi Mihály. 1995. „Fülöp Éva Mária. 1995. A Magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Budapest, 1995. METEM könyvek 8.”
- Orbán Imre. 1992. „Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. METEM Könyvek 3”. Vázlatok 4:279–280.

2. Egyháztörténeti könyvek és kiadványok

- Dóka Klára. 1992. „Kiadvány a pápalátogatás tiszteletére. Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. IV. évfolyam 1991,1–2. Pécs, 1991” Vázlatok 4: 271–273.
- 1994. „Beke Margit. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között 1–2. München-Budapest, 1992.” Vázlatok 6,3–4:286–288.
- 1994. „Balogh Margit – Gergely Jenő. Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Budapest, 1993.” Vázlatok 6,3–4:288–290.

- Galcsik Zsolt. 1993. „Rác Imre. Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hodoscsépány története egyházi levéltári források tükrében. Miskolc. 1991.” Vázlatok 5,3–4: 241–243.
- Glück Jenő 1993. „Studia Judaica I, II Moshe Carmilly Institute, Cluj-Napoca. Szerk. Ladislau Gyémánt, Moshe Carmilly. 1991–1993”. Vázlatok 5,3–4:252–255.
- 1994. „Jerusalem. A jeruzsálemi pátriárkátus folyóirata.” Vázlatok 6,3–4:275–282.
- Horváth Erzsébet. 1993. „Térképgyűjtemények az egyházi levéltárakban. Kiadja Magyar Országos Levéltár. Levéltári módszertani Füzetek 15. Budapest 1992”. Vázlatok 5,3–4:246–250.
- 1995 „Beke Margit, Bárdos István. Magyarok kelet és nyugat metszészvonálán. Esztergom 1994. Vázlatok 7,1–2:282–284.
- Illés Pál Attila. 1994. „Henryk Gapski. Rekrutacja do zakonów meskich w polschie (Lengyel férfirendek utánpótlása) Lubin, 1987” Vázlatok 6,3–4:283–286.
- Kovács János. 1991. „Dóka Klára. A magyarországi egyházi levéltárak térképei XIII-XIV. A kalocsai érseki tartomány térképeinek katalógusa 1–2. Budapest, 1990”. Vázlatok 3:282–284.
- 1992. „A magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai’ című sorozat újabb kötetéről”. Vázlatok 4:273–277.
- 1993. „Hetényi Varga Károly. Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Lámpás Kiadó, Abaliget. 1992”. Vázlatok 5,1–2:229–230.
- 1994. „Galcsik Zsolt. A Páli Szent Vincéről nevezett széchenyi irgalmasnővérek 'Hármas Intézményének' története az alapítástól a feloszlatásig (1875–1950). Balassagyarmat, 1993”. Vázlatok 6,1–2:272–273.
- Kőhegyi Mihály. 1992. „Feldtanzer Oscar. Joseph II und die Donauschwabishe Ansiedlung. Linz:1990”. Vázlatok 4:269–271.
- 1992. „Török József. Századunk Magyar Főpapjai: Grösz József Érsek. Szeged, 1992”. Vázlatok 4:277–278.
- 1993. „Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus XC. Szeged. 1990”. Vázlatok 5,1–2:217–218.
- 1993. „Gergely Jenő. A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. Budapest 1991” Vázlatok 5,1–2:222–224.
- 1993. „Komoly Pál. Pitvarosi tanulmányok. Szeged, 1992”. Vázlatok 5,3–4:251–252.
- 1993. „Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus 98. Szeged. 1993”. Vázlatok 5,3–4:265–267.
- 1994. „Tomisa Ilona. Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Budapest. 1992”. Vázlatok 6,1–2:262–263.
- 1994. „Szabadi Sándor. 'Kiáltó szó a pusztában...' Szilády János élete és kora. Kecskemét, 1993.” Vázlatok 6,1–2:265–266.
- 1994. „Szabó Attila. Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből (1944–1950) Kecskemét, 1992”. Vázlatok 6,1–2:269–270

- 1994. „Lábady Károly. Istennek hajlékai a Drávaszögben. Budapest, 1994”. Vázlatok 6,3–4: 271–272.
- 1994. „Ökrész Károly: A temerini plébánia története. Újvidék, 1992.” Vázlatok 6,3–4: 272–275.
- 1995. „Dóka Klára. Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Budapest, 1993.” Vázlatok 7,1–2:281–282.
- 1995. „Unghváry Sándor. A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. Budapest, 1994”. Vázlatok 7,12:284–286.
- Lakatos Pál. 1993. „Historia domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Band I. 1694–1840. Baja 1991.” Vázlatok 5,1–2:226–227.
- 1993. „Simor János emlékkönyv. Szerk. Beke Margit. Strigonium Antiquum 1. Budapest 1992.” Vázlatok 5,3–4:250
- 1993. „Szent László király. Összeállította Szőke Gyula. Budapest. 1993. Vázlatok 5,3–4:256.
- 1994. „Tőkés László, szerk. Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon. Nagyvárad, 1992”. Vázlatok,6, 1–2:264–265.
- Lotz Antal. 1993. „Bura László. Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári püspök életútja. Újvidék, 1991.” Vázlatok 5,304:243–246.
- Merényi-Metzger Gábor. 1995. „Nagyvárad schematizmus 1995. A nagyvárad egyházmegye névtára Szent László király halála 900-ik jubileumi évében. (Nagyvárad, 1995.)”. Vázlatok 7,3–4:254–255.
- Nagy Ádám. 1964. „Kis Bálint. A békés-bánati református egyházmegye története (1836)” Vázlatok 6,1–2: 267–269.
- Orbán Imre. 1991. „Udvardi József. A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526) Köln:1991”. Vázlatok 3: 281–282.
- 1993. „László Gyula. A Szent László-Legenda középkori falképei”. Budapest 1993. Vázlatok 5, 3–4:262–265.
- 1994. „Jákli István '...A magyarokhoz küldetett'. Pannonhalma, 1992”. Vázlatok, 6,1–2:260–262.
- 1994. „Kredics László – Solymosi László. A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Budapest, 1993”. Vázlatok 6,1–2:271–272.
- Pál József. 1993. „Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István és Beke Margit. Esztergom. 1991.” Vázlatok 5,1–2:218–222.
- 1993. „Gergely Jenő. A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944. Budapest, 1993”. Vázlatok 5,3–4:257–262.
- 1994. „Békés Gellért – Horváth Árpád. Megújuló egyház a megújuló társadalomban. Pannonhalma. 1993”. Vázlatok 6,3–4:290–294.
- Pukánszky Béla. 1994. „Mészáros István. Kimaradt tananyag ... A diktatúra és az egyház 1945–1956; I, 1957–1975, II. Budapest 1993, 1994.” Vázlatok 6,1–2:274–276.
- 1994. „A Soproni Bencés Gimnázium. A Budapesti és Csepeli Bencés Gimnáziumok; Budapest, 1994”. Vázlatok 6,3–4:269–271.
- Rádynyné Rácz Katalin. 1993. „A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai. 1803- 1903. Összeállította: Dr. Eördögh István. Szeged. 1991”. Vázlatok 5,1–2:227–228.

- Sávai János. 1993. „A katolikus egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám és Zombori István. Budapest 1991.” Vázlatok 5,1–2:224–225.
- Somorjai Ádám. 1995. „Onodi Péter. 1992. O Culto dos Santos Húngaros no Brasil e a historia da igreja católica romana húngara no Brasil. 'Revista do Instituto Historico e geografico Brasileiro, 154, nr. 374. (1992) 47–224'”. Vázlatok 7,3–4:245–251.
- Sümegei József. 1991. „Az Aetas egyháztörténeti számáról. (1991,2)”. Vázlatok 3:285–286.
- Tóth Sándor László. 1994. „Astriq L. Gabriel. Robert Sorbonne and His Legacy. Interuniversity Exchange between the German, Cracow and Louvain Universities and that of Paris in the Late Medieval and Humanistic period. Selected Studies. Frankfurt am Main, 1992”. Vázlatok 6:1–2:253–258.

1. A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA TÉMAKÖREI

A METEM Enciklopédia témakörét eddig 18 pontban határoztuk meg

1. TANULMÁNYOK

1. Plébániák
2. Személyek (példás, hithű asszonyok, gyermekek és férfiak, írók, királyok, kormányfők, művészek, papok, politikusok, püspökök, szentek, szerzetesek, tudósok, stb., és családok, akik a magyar egyház életében jelentős szerepet vállaltak)
 3. Építmények (templomok, iskolák, kórházak, könyvtárak, stb.)
 4. Művészeti tárgyak, műemlékek, stb.
 5. A magyar egyház szervezete (esperességek, egyházmegyék, káptalanok, zsinatok, stb.)
 6. A magyar egyház pasztorális tevékenysége (belföldi és külföldi missziók, igehirdetés és hitoktatás, általános nevelés, liturgia, szentségek kiszolgáltatása, szentmise szertartása, szentelmények, szentek tisztelete, búcsújárás, ünnepek keletkezése és története, vallás és erkölcsi élet, egyházfegyelem, büntetés, stb.)
 7. A magyar egyház tanító tevékenysége (egyházi tudományok aszkétika-misztika, dogmatika–fundamentális és speciális, szentírás, egyháztörténet, egyházjog, katekézis, pasztorális, pedagógia, stb története)
 8. A magyar egyház lelkisége (erények, hibák, üldözések kegyhelyek, vallásos szokások, stb.)
 9. A magyar egyház politikai, diplomácia tevékenysége
 10. A magyar egyház tudományos tevékenysége
 11. A magyar egyház szeretetszolgálat

2. EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

1. Magyar egyháztörténészek „Ki Kicsoda” listája
2. Események, konferenciák, kongresszusok, stb

- 3. Általános egyháztörténeti módszertani kérdések
- 4. METEM módszertani problémák

3. FORRÁSOK

4. RECENZIÓK

- 1. Egyháztörténeti könyvek és kiadványok
- 2. METEM tanulmányok

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1995/2.

1. Balla Péter: The Melchizedekian priesthood. Bp.: Károli Ref. Univ., 1995. [2], V, 85. (Újszövetségi-patrisztikai könyvtár 3.)

Ezen munka abban szeretne segíteni, hogy jobban megismerhessük a Melkisédek, megértsük, hogy a Zsidókhöz írt levél miért nevezi Jézust örökkévaló papnak „a Melkisédek rendje szerint” (pl. 5,6; 6,20). A kötet mindezt négy fejezetben tárgyalja. Az elsőben a Melkisédek-kutatás főbb eredményeiről, a másodikban a Kr. u. 1. sz-ig a Melkisédek hagyományairól, a harmadikban a Kr. u. első néhány század forrásairól, s végül a negyedikben a Zsidókhöz írt levél Melkisédek-helyeiről szól.

2. Béres Mária: Az óföldaéki erődtemplom. Makó: Óföldaék község és Makó város önkormányzati képviselőtestülete. 1995. 79. (A makói múzeum füzetei 81.)

A templom építése Hunyadi Mátyás korára esik (XV. sz. II. fele). A szerző az után kutat, hogy volt-e a 15. század első harmadában már biztosan álló templomnak korábbi előzménye, magányos harangtoronnyal kell-e számolnunk a templom északi oldalán, vagy volt kapcsolata a toronynak az Oltványi Pál feljegyzéseiből ismert körfallal, mikor készült a templomhajó gótikus boltozata, mikor semmisült meg a szentély eredetileg épített gótikus boltozata, mekkora volt a középkori Földaék településtörténeti jelentősége? Mindezen kérdések megválaszolása közben megismerjük az óföldaéki erődtemplom műemléki helyreállításának menetét és eredményeit, magának a falunak történetét, s végül régészeti adatokat kapunk az egykori földéaékiak temetkezési szokásaihoz.

3. Csikos Mihály: Szent László király. Szeged: Agapé, 1995. 16. (Példaképed, védőszent 5.)

I. László királyunk, az Árpád-ház tagja, a lovagkirály életével ismerkedhetünk meg. Olvashatunk gyermekkoráról, amelyet részben Lengyelországban töltött, a magyarországi trónharcokról, a leánymentéséről, uralkodásáról, szenttéavatásáról (1092), továbbá legendáit. Megtudhatjuk, hogy kit tartunk szentnek, hogy sírja (amely előbb Somogyváron volt, majd Váradra került) zarándokhely, ahol csodák történtek. Ereklýeit hazai és külföldi városokban őrzik nagy tisztelettel, melyek közül az egyik legnevezetesebb a Szent László király hermája.

4. Farkas Attila: Budapest, Szent István Bazilika, Szent Jobb-kápolna és kincstár. Bp., TKM Egyes., 1995. 24. (Tájak, Korok, Múzeumok kis-könyvtára 384.) Magyar, angol és német nyelven.

Ma már régészeti is igazolt az, hogy első királyunk, Szent István (1000-1038) teteme eredetileg a fehérvári „királyi templom középpontjában” feküdt egy másodlagosan átfaragott szarkofágban. 1083-as szenttéavatása alkalmával testéről leválasztották jobbját. 1891. augusztus 20-a megünneplése óta rendszeressé váltak a Szent Jobb-körmenetek a budai vár területén. Végleges őrzőhelye a budapesti Szent István-bazilika sekrestyekápolnája. Eredetileg Szent Lipót tiszteletére szentelték fel, majd 1897-től lett Szent István Bazilika. 1993-ban az esztergomi prímás, érsek mindenkori társszékesegyháza, budapesti katedrálisa lett.

5. Garami Mária: Nagymaros műemléktemploma. Nagymaros: Garmond Text Lap-és Könyvkiadó, 1995. 36.

Nagymaros római katolikus temploma a magyar későgótika alkotása. Írásos emlékek először 1331-ben említik. Az 1960–72 között végzett ásatások során bizonyítást nyert az, hogy már korábban is létezett. A helység első temploma valószínűleg a mai szentély helyén állhatott. A XIV–XV. században egy másik templomot is építettek a meglévő mellé, s idővel e kettőt összeépítették. A kettős templom léte egyesek szerint csak feltételezés, lehet, hogy egyszerűen csak egy egyszerű északi irányú bővítés történt. 1587-ben egy rövid ideig a reformátusokhoz került. A XVIII. század végén barokk stílusban építették át. A műemléktemplom ismertetése után Nagymaros más katolikus műemlék jellegű építményeivel is megismerkedhetünk.

6. Gericz József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp.: Metem, 1995. 318. (Metem-könyvek 9.)

A kötetben a szerző több évtizedes munkája alatt született tanulmányokból ad válogatást. Ezen írások a középkort vizsgálják, több szempontból is: olvashatunk pl. Szent Istvánról, a középkori forrásokról, Orseolo Péter egyházpolitikájáról, arról, hogy mit jelentett Magyarországon a politikai és a jogi gondolkodás VII. Gergely pápa korában, mit takar a korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban, a középkori rendiségről, az államszuverenitásról, az írásbeli petíciók bevezetéséről, a nemesi és királyi jogról, királykoronázási szertartásról az 1050-es évekből. Mindezekből magának a kornak, a középkornak, és a benne élő embernek az élete és világképe tárul fel előttünk.

7. Horváth Tamás, J.: Ki voltál Te Erzsébet? Sárospatak: Rákóczi Múzeum, Róm. Kat. Egyházi Gyűjtemény, 1995. [19], [12]

Árpádházi Szent Erzsébet a világon a legismertebb és legtiszteltebb magyar nő – mégis keveset tudunk róla, adataink sokszor bizonytalanok. Ilyen például a születési helye, Pozsonyban vagy Sárospatakon született-e? Három ország három városa mondja magáénak: Sárospatak (a szerző ide teszi születési helyét), Eisenach Warburg és Marburg (itt élt, s ez utóbbiban emelték oltárra).

8. Lövei Pál: Siklós, plébániatemplom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 32. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 520.)

A középkori eredetű plébániatemplom 1540-ben épült a hozzá délről kapcsolódó egykori kolostorral együtt. 1950-ig volt a szerzeteseké, akik a XVII. század végén költöztek be a kolostorba, amelyet a hagyomány a bencések középkori Szentháromság-monostorával azonosított. A templomot ezért nevezik Szentháromság templomnak. A műemléki és régészeti kutatások alkalmával derült az ki, hogy az épületegyüttes valójában az ágostonos kanonokok kolostorával azonos. A kolostor építésének ideje és körülményei ismeretlenek. Legkorábbi írásos emlék a XIV. századból ismeretes, s ekkor az eredetileg Szent Annának szentelt templom már létezhetett. Az 1985-ben felfedezett falképeket feltárták és restaurálták. Igen változatos, pontosan szerkesztett, gazdag motívumkincsű és színvilágú az építészeti elemek ábrázolása. Ebben a templomban van elhelyezve Garai I. Miklós († 1386) sírköve.

9. Lukács Zsuzsa: Ócsa, református templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 20. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 525.)

A templom 1986–92-es kutatásakor a régészek az épület teljes felújítását tűzték ki célul. A Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt háromhajós templom falazatain építési hibák, változások figyelhetők meg. Ennek az az oka, hogy a templomot nem az eredeti tervek szerint fejezték be, hanem az építés során megváltoztatták a koncepciót. A főszentély falfelületét borító összefüggő falképegyüttest 1900-ban tárták fel, amelynek keletkezése a 13. század utolsó negyedére tehető. A falképegyüttesen a Szent László legenda-ciklus (üldözés, birkózás, lefejezés), az Utolsó Ítélet, Mária koronázása, az Apostolok, Szent Miklós, Szent György látható. Szent Kristóf alakja 1939 előtt elpusztult. A falképek lemeszelése 15. századi. A 16. századtól kezdődően az elhagyott katolikus templomokat a protestáns hitre tért közösségek használták tovább. Az ócsai református egyházközség 1561-től jegyzi történetét. A lebontott részek köveiből kerítőfalat építettek a templom köré. A katolikusok többször is megpróbálták visszaszerezni templomukat, de ez sohasem sikerült. A helyreállított templomot 1777-ben szentelték fel.

10. Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Devecser: Kastély Könyvtár, 1995. 111. (Közlemények Veszprém vármegye múltjából 1.)

A somlyóvásárhelyi klostrom birtokait a klarisszák örökölték 1600-ban, s érdekükben állt, hogy minden olyan okmányt, melyet birtoklási jogaik megővására felhasználhattak, gondosan megőrizzenek. A kolostor alapításának körülményei és ideje ismeretlen, amiből a szerző arra következtet, hogy korai keletkezésű lehet – a vásárhelyi apácák már a XI. században éltek imádságos életüket. Minderre csak közvetlen adataink vannak. A kolostor királyi alapítású, a patronátust részben a királyné gyakorolta, majd különböző egyházi, majd világi (intézményi és magán) védnökség alá került. A bencés apácákat erkölcsaik megromlása miatt premontrei apácák váltották fel (1511), akik tovább folytatták a hiteleshelyi működést. Végül a Pozsonyban tartózkodó óbudai klarisszák kapták meg. A kolostori épület ma is áll Somlyóvásárhelyen. Annak

ellenére, hogy 1801-ben magánlakás céljára átalakították, megtartotta kolostori jellegét. (A most kiadott kötet először 1923-ban jelent meg Veszprémben.)

11. Maggioni, Peppino: Egy pap a misszióért: Guisepe Allamano, a „Missioni della consolata” alapítója. Ford. Tallós Elemérné. Győr: Novadat, 1995. 90.

Guisepe Allamano (1851–1926) torinói pap egész életében annak élt, azon dolgozott, hogy misszionáriusokat küldjön Afrikába, egybegyűjtse az összes missziós jelöltet (férfiakat és nőket), speciális felkészítésben részesíttesse őket, a továbbiakban pedig a Propaganda Fideire kell rábízni, hogy az foglalkozzon az egyház missziós tevékenységének irányításával. Két missziós Intézetet alapított, s külön rendházat a missziós nővérek számára. Ő maga sohasem utazhatott el, mindig csak székhelyéről intézhette a misszió és saját egyházmegyéje ügyeit.

12. A magyar református egyház története. Szerk. Bíró Sándor és Szilágyi István. Sárospatak: Sárospataki Ref. Koll. Teológiai Akad., 1995. 509. (Az Egyháztörténeti Tanszék kiadványai 1.)

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszéke most csatlakozik ahhoz a jelentős kezdeményezéshez, melyet a teológiai oktatásban jelentkező igények és szükségletek figyelembevételével indítottak el budapesti és debreceni Teológiájukon: időtálló egyháztörténeti művek reprint kiadása. Jelen kötet 1949-ben jelen meg először Sárospatakon. A református egyház történetét a szerző hat fő korszakra felbontva tárgyalja: a reformáció százada (1520–1608), az ellenreformáció győzelme (1608–1715), az elnyomás kora (1715–1785), az Egyház a reformkorban (1785–1848), a szabadságharctól az első világháborúig (1849–1914), a két világháború kora, és végül áttekinti a Református Egyház szerepét a magyarság életében és annak társadalmi szolgálatát.

13. Mindszenty József emlékezete. Szerk. Török József. Bp.: Márton Á. K., 1995. 189. (Studia theologica Budapestiensia 13.)

Mindszenty József (1892–1975) bíboros, prímás, esztergomi érsek születésének centenáriuma egy konferenciával is megemlékeztek, amelyet a Központi Papnevelő Intézetben rendeztek meg 1992. március 27-én. A tizenegy előadás felőleli Mindszenty egész életét, egyházi és politikai működését. Részletesen megismerhetjük veszprémi püspöki tevékenységét, nagy kortársait, egy prágai, egy varsói, egy jugoszláv érseket és az egyesült ukrán katolikus egyház metropolitáját. Sorstársak voltak ők öten, hiszen bebörtönözte, meghurcolta őket országuk rendszere. Továbbá a Mindszenty-per az osztrák sajtóban, Mindszenty és az 1956-os forradalom, arról miért és hogyan hagyta el a budapesti amerikai nagykövetséget, Mindszenty és a Vatikán keleti politikájáról, Mindszenty József, mint a külföldi magyarok lelkipásztoráról, hazatéréséről, hogyan vélekedtek a marxista történészek róla 1948–1992 között. A kötet végén egy életrajzi kronológia is szerepel.

14. Muzslai Zsitva Ágnes: Mindszenty József hercegprímás esztergomi érseki székfoglalása – 1945. okt. 7. Dokumentumok és visszaemlékezések. Esztergom: Esztergom Barátainak Egyes., 1995. 19.

Mindszenty 1945. október 7-én foglalta el az esztergomi érseki széket. Erre emlékszik vissza az érsek, s elmondja megválasztásának körülményeit, rövid eseménytörténetét. Akkori beszédéből is olvashatunk egy rövid részletet. 1995 kettős évforduló volt: először is húsz éve halt meg Mindszenty, másodsor pedig 1985-ben kezdték el összegyűjteni a róla elhangzott véleményeket, vallomásokat azzal a céllal, hogy boldoggá avassák.

15. Nemes András: Sopron, Szent György-templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára 511.)

A Szent György testvérület kezdeményezésére 1393-ban kezdődött meg a kápolna építése és 1400 körül be is fejeződött. A középkori templomot az a két faragott kötőredék is díszítette, amelyek még ma is megvannak: az egyik az iratszalagot tartó angyal, a másik pedig a Fájdalmas Krisztus. A templom a XVI. század végén a protestánsoké lett, de továbbra is a város gondoskodott róla. 1674-ben Kollonits Lipót győri püspök a jezsuitáknak adta. Az 1676-os tűzvész után barokk stílusban újjították fel. A templombelső a XVIII. századra nyerte el mai formáját. A jezsuiták 1780-ban hagyták el Sopront, s ekkor a soproni káptalan temploma lett (Dómtemplom).

16. Pádúai Szent Antal emlékezete 1195–1231: Tanulmányok. Szerk. Farkas Attila, Kerny Terézia. Sümeg: Sümegi Fórum Alapítvány, 1995. 103. (Múzeumi füzetek 3.)

Szent Antal születésének 800. évfordulója alkalmából született ez a tanulmánykötet, melyben a következő írások olvashatók: Pádúai Szent Antal sírjának és földi maradványainak története, a pádúai Santo Antonio bazilika, Pádúai Szent Antal a magyar barokk művészetben, adalékok Pádúai Szent Antal XVII–XVIII. századi magyarországi tiszteletéhez, Szent Antal a XX. századi kutatások tükrében, csoda, csodavárás: Pádúai Szent Antal alakja a népi hagyományban, Pádúai Szent Antal vasi kultusza, a dunántúli Szent Antal ábrázolásokról, Sümeg és környéke.

17. Pál József: Békepapok: katolikus békepapok Magyarországon 1950–1889 [!]. Bp.: Egyházfórum, 1995. 265.

A könyv első részében először a Katolikus Békepapok Országos Békebizottságának létrejöttéről és tevékenységéről (1950–1956) és a Katolikus papi békemozgalom az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának keretében (1957–1989)-ről tájékozódhatunk. Az 1950-ben létrejött békemozgalom szervezetileg tömegmozgalom volt, jellegét tekintve pedig társadalmi, politikai mozgalom. Megítélésében igen eltérőek a vélemények, hiszen pozitív és negatív vélemények egyaránt elhangzottak és hangzanak el ma is: a mozgalom gyengítette az egyház szerepét, ellenállóképességét, népellenes intézkedésekben közreműködött, megbontotta az egyház egységét, hátba támadta az egyház érdekeit, kiszorgálta a rendszert, az egyház tekintélyét tulajdonképpen

teljesen megszüntették. Viszont átsegítették a nehéz időszakon az egyházat, konkrét segítséget adtak neki, átmentették az intézményeket, s megmentették azt a szétveréstől és csökkentették a bizalmatlanságot. A katolikus békepapok és békemozgalom szerepe nem egyértelmű, mindenképpen az adott korba, politikai helyzetbe elhelyezve kell értékelni.

18. Papp Asztrik: A csíksomlyói pütkösi búcsú. Sajtó alá rend. és az utószót írta Fodor Sándor. Szeged: Agapé, 1995. 78.

Csíksomlyó szerepe a székelyek életében mindig is nagy jelentőséggel bírt. A kötetből megismerhetjük a csíksomlyói búcsú menetét, melynek három lényeges része van: az első a felvonulás, a kegyhely felkeresése, a második a búcsú maga, vagyis a kegyhelyen töltött idő, a harmadik pedig a hazatérés. Míg az első és a harmadik áldozat jellegű, addig a másodikat jutalomnak fogja fel a székely zarándok. A mikházi keresztalja elkísérésének leírásával mi is „részt vehetünk” egy búcsún: az elindulást csengettyűszó és dalok kísérik, megtudhatjuk, hogy milyen a zarándokok öltözete, hogyan zajlik le a zászlók köszöntése, mely ősi hagyományok élnek még. A Máriához történő felmenetel után elhelyezik a kegytárgyakat, megtudhatjuk, mi a Szűzanya titka, majd a lefelé menet következik, s mindezt a hazatérés zárja le. A kötet végén Csíksomlyó, a székely nép és a ferencesek kapcsolatáról, valamint a függelékben Somlyóra vonatkozó régi búcsúszövegeket olvashatunk.

19. Pécs, Kálvária. Összeáll. Csapkay Miklós és Dercsényi Balázs. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára 509.)

Első forrásunk a pécsi bazilika kincstárában őrzött misekönyv, amelyben egy püspök rendelkezése áll 1272-ből az Úrnapja megünnepléséről. A Bertalan-hegy tulajdonképpen a Kálvária-hegy, a Bertalan templom pedig a mai belvárosi plébániatemplom elődjével azonos. Itt építették fel a város polgárai a XIII. század elején a Szent Bertalan apostol tiszteletére szentelt egyházukat. Más forrás szerint viszont a Bertalan hegyén állott a Corpus Christi kápolna, mely a török hódoltság idején szűnt meg. A hagyományok alapján ezért épült meg itt a mai Kálvária elődje. A jezsuiták kivonulása után a Kálvária gondozását a városi plébánia vette át, annak kegyura. Pécs szabad királyi város lakosai ettől kezdve 1945-ig a Kálvária fenntartásának legfőbb pártfogója. 1945–1990 közötti időszakban zajlott le a Kálvária „kálváriája”, amikor is már nem az egyház a fenntartó, s vallási funkciója is a 70-es évek végére megszűnt. Az újjáépítés időszakában, 1989–1994-ben, jött létre a Pécsi Kálvária Alapítvány, amely adományokat, támogatásokat gyűjt, s ez az a szervezet, amely feltámasztotta a Kálvária hagyományait.

20. A piarista rendház, a piarista kápolna és az egykori piarista múzeum. Tata: Tatai Gimn. Öregdiákjainak Egyes., 1995. 3, [9].

A piaristákat Tatán 1765-ben telepítette le Esterházy Ferenc gróf. A letelepedést rendház és konviktus létesítése követte, amit a nagynevű Fellner Jakab irányított. 1841-ben szentelték fel az új egyházat, ettől kezdve a lakosság is látogatta. A rendház számtalan műalkotást őrzött meg. Nyilvánossági jogot

kaptak a rend 1951-es felszámolásakor, s a legértékesebbeket a városi múzeumba szállították, amivel egy új közgyűjtemény alapját vetették meg. A Piarista Múzeumot, mint tanulmányi gyűjteményt 1912-ben alapították helytörténeti jelleggel – egyik legjelentősebb egysége a tatai céhekre, ipartestületekre vonatkozó anyag. Egy másik gyűjteményt is a rendházban, a refektóriumban helyeztek el, a kegyurak családi portréit, a XVIII. századi ősgaléria kisméretű változatát.

21. Puskely Mária: Keresztény szerzetesség: történelmi kalauz. Pannonhalma: Bencés K. 1. köt. A-K. 1995. 570.

Kik is voltaképpen a hajdan élt és ma is élő szerzetesek? Mikor kezdődött, hogyan alakult történetük, mely rendek léteznek ma? Többek között ezekre a kérdésekre is megtalálhatjuk a válaszokat s a témát 830 szócikk dolgozza fel. szentek, szerzetesrendek életrajzának megismerése mellett megismerhetjük a magyar vonatkozásokat, tájékozódhatunk a vonatkozó szakirodalomról. Azonban nemcsak személyekre, rendekre kereshetünk, hanem különböző fogalmakra is, pl. mi is az anglikán szerzetesség, a kongregáció, az apátság, az aszkézis. A kötetet rengeteg kép, ábra teszi még vonzóbbá.

22. Rónay László: A magyar katolikus egyház története 1939-ben. Bp.: Új Ember, 1995. 3 db. (Katolikus reneszánsz) 1. köt. 50(2), 2. köt. 44, 3. köt. 39.

1939-ben tört ki az I. világháború. Ebben az évben választották másodszor is Magyarország miniszterelnökévé Teleki Pált, Glattfelder Gyula ekkor szeged-csanádi püspök, ebben az évben tartottak egy katolikus nagygyűlést, indították meg a Jelenkor című lapot. Megismerhetjük Teleki Pál politikai hitvallását, a II. zsidótörvényt és az egyház állásfoglalását, XII. Piusz békeközvetítési kísérletét. A mellékletekben pedig elolvashatjuk Tóth Tihamér püspöknek a sajtó szerepéről írott munkáját és egy üzenetét, egy Glattfelder beszédet, Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás Szent István ünnepén elmondott beszédét, valamint a Jelenkor irodalmi jellegű írásainak (1941/42) jegyzékét.

23. Rózsás József: A mohácsi Fogadalmi emléktemplom. Mohács: Média Mohács, 1995. 131.

A mohácsi Csataférfiak Emléktemplom v. Fogadalmi templomot 1940-ben szentelte fel az akkori pécsi püspök. Valószínűleg már a század legelején felmerült egy nagyméretű, méltó emlékhely felállításának gondolata, hiszen közeledett 1926, az 1526-os mohácsi csata 400. évfordulója. A város a hősök emlékének akart egy emlékművet vagy templomot építeni – ez utóbbival kapcsolatban a források nem egyértelműek. A templomnak tizenkét különlegessége van, pl. az, hogy mozaiklapokkal borított padlója a csatáért vonatkozó jelképet ábrázol, az itt elesett magyar vitézek mauzóleuma zarándokhely, s II. Pius pápa 1818-ban búcsút engedélyezett azoknak, akik augusztus 29-én a mohácsi vész évfordulója alkalmából idejöttek, Magyarországon az első betonhéjazatú kupolás templom, melynek kupolája és fedémei parafa lemezzel vannak beborítva.

24. Rudnay Sándor és az érsekség visszatelepülése Esztergomba. 1820–1995. Esztergom, 1995. 45.

Rudnay Sándor (1760–1831) erdélyi püspök, majd esztergomi érsek nevéhez fűződik a érsekség visszahelyezése Esztergomba. Esztergomot a török először 1543-ban foglalta el, másodszer pedig 1605-ben, amit 1683-ban tudták visszafoglalni a császári csapatok. A megszállás ideje alatt Nagyszombatban tartózkodott az érsekség, s csak 277 év múlva, 1822-ben térhetett vissza a főkáptalannal együtt. A nagyszombati Szent Miklós templomot megfosztotta főszékesegyházi jellegétől, s Esztergom vízivárosi templomának adta. Rudnay Sándor püspök nagyszabású terveinek egy részét sikerült magvalósítania. Szorgalmazta a papnevelés javítását, a katolikus középiskolákban Mária-kongregációk létrehozását, a szerzetesi élet fellendítését, a püspöki székek betöltését, rendezte főegyházmegyéjének vallási életét, 1822–24-ben nagyszabású vizitációkat tartott, templomokat hozatott rendbe, új plébániákat hozott létre, anyagilag is támogatta Széchenyi Istvánnak az akadémia létrehozására tett javaslatát. Rudnay Sándor azok közé a tevékeny püspökök közé tartozott, akik egyházuk jogainak következetes védelmezői voltak.

25. Sedlmayr János: Tar, Szent Mihály-templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 519.)

A tari Szent Mihály templom szerkezetét tekintve egyhajós templom. Több építési perióduson ment keresztül, s így ötvöződött eggyé. Az 1200 körüli egyhajós román stílusú templom a XIX. században nyerte el mai formáját. A legértékesebb középkori műemlékeink közé tartozik.

26. Szántó Konrád: Boldog Gizella élete. Szeged, Agapé, 1995. 16. (Példaképed, védőszentek 3.)

Gizella (985–1060) az apácák regensburgi Niedermüster zárdájában nevelkedett. Azt jóslták neki, hogy királyné lesz, s egy pogány nép megtérítésében fogja segíteni férjét –, a jóslat beteljesedett, hiszen mint ismeretes, Gizella első királyunk, Szent István felesége lett. Megismerjük, hogy milyen volt mint édesanya, mint a mindenkin segítő királynét, hogyan viselte a fájdalmas özvegységet, milyen volt mint apátnő (élete végén egy bajorországi kolostorba vonult vissza, hogy imádkozhasson). Halála után a „szent” király „boldog” hitvese lett. Szent életével, a szenvedések bámulatos elviselésével, a magyar kereszténység megerősítésével, hősies emberszeretetével példát mutatott és mutat ma is az egész keresztény világon élő gyermekeknek.

27. Szent Benedek Regulája. Ford. Söveges Dávid OSB. Pannonhalma: Bencés Kiad., 1995. 143.

Nursiai Szent Benedek (kb. 480–547) 529-ben ment Monte Cassinoba, ahol egy monostort alapított. Ennek a közösségnek írta meg a Regulát, a szabálykönyvet. A Regula célja az, hogy az evangélium tanítását alkalmazza a szerzeteséletre. Majdnem mindegyik rendelkezéshez megkeresi a szentírási alapot. A Regula szerkezete világos, hiszen a Prologus után Benedek felsorolja a fejeze-

teket (73). A Regula megértését nagymértékben segíti az, hogy a fordító az egyes fejezetek végén megmagyaráz bizonyos szavakat, kifejezéseket.

28. Szent Imre legendája. Magyarázatokkal ellátta Erdélyi László. Veszprém: Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1995. 47.

A kötet két részben ismertet meg bennünket Szent Imre legendájával. Az elsőben magát a legendát olvashatjuk el, a másodikban pedig Erdélyi László elemzését a legendáról. Először a legendáról szól általában, majd összehasonlítja Szent István két legendájával, keletkezésének idejét vizsgálja, végül pedig a szerző kilétét próbálja megállapítani. A kötet az 1930-ban megjelent kiadás reprintje.

29. Szügyi Dániel: A dévaványai református templom építése, 1887–1891. Sajtó alá rendezte Bereczki Imre. Dévaványa: Bereczki I., 1995. 15.

A dévaványai helyettes lelkész 1917/18-ban írta meg e művét. A református templom annyira veszélyes volt, hogy 1885-ben le kellett bontani. Az új templom 1887-ben készült el, ami ekkor nem volt alkalmas az átvételre, s csak 1891-ben kerülhetett sor a felszentelésre.

30. Tari Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. Cegléd: Kossuth Múz., 1995. 203. (Ceglédi füzetek 31.)

A szerző 1986-ban kezdte meg Cegléd-környéki kutatásait a Cegléd-Öregszőlői templom feltárásával. Az alábbi feldolgozásban saját régészeti eredményeit teszi közzé. Pest megye déli felében 1994 őszéig huszonegy Árpád-kori fatemplom helyén folyt régészeti kutatás. Távlati feladatul a vidék korai; a szakirodalomban szinte teljesen ismeretlen egyháztörténetének megrajzolása. Jelen kötetben a Cegléd-környéki falutemplomok régészeti kutatásainak összegzése olvasható. A kötet szerkezetéről: először ismerteti a feltárt régészeti objektumokat, leleteket, majd egy egyháztörténeti összefoglalást olvashatunk, s a szerző segítségével egy általános kitekintést tehetünk a Dél-Pest megyei és Cegléd-környéki emlékekre. A lelőhely megnevezése után annak történetével, kutatástörténetével, régészeti eredményeinek összefoglalásával ismerkedhetünk meg – sok rajzzal és fotóval.

31. Tibád Levente: Székelyudvarhely, Jézus kápolna. Sepsiszentgyörgy: Castrum Könyvkiadó, 1995. 15. (Erdélyi műemlékek 11.)

Székelyudvarhely (Erdély, Románia) legrégebbi építménye ez a kis templomocska, amely centrális alaprajzú és négykaréjos építmény. Korának megítélésében eltérnek a művészettörténészek véleményei: egy csoportjuk 13. századnak mondja, mások pedig 16. századnak. Ugyanígy megoszlanak a vélemények a körül is, hogy milyen funkciót töltött be – mindezekben az írásos emlékek, feljegyzések sem segítenek, ugyanis szinte semmi sem maradt fenn. A 18. századtól kezdve szaporodnak ezek, amikor is még a Jézus kápolna elnevezés helyett a Jézus házat használták: a kápolnában és a környékén fényes búcsúkat, körmeneteket tartottak, miséket mondtak. A 19. és a 20. században tulajdonképpen ezek is megszűntek, s csak a legfontosabb egyházi

ünnepekkor, valamint minden hónap első péntekén mondtak misét a kápolnában. Manapság a Székelyudvarhelyen ősi szokás, a határkerülés alkalmával keresik fel e kis templomot.

32. Tóth Hajnalka, Cz.: 16–18. századi református úrasztali textíliák a Dunántúlról. Veszprém: M: Közművel. Int. 1995. 39.

Ezzel a válogatással elsősorban a régi stílusú hímzések kedvelői kapnak ízelítőt a 16–18. századi igen magas művészi értékkel bíró motívumokból 1:1 méretben. A dunántúli hímzések egy része skófiummal hímzett, és igen gazdag, az úriszékekre jellemző öltéstechnikával készült. Gyakori az arannyal és az ezüsttel hímzett munka. A református templomokban a textíliáknak két fő fajtáját használták. Az egyikkel az úrasztalt, a másikkal pedig a kegyszereket és az úrvacsora szent jegyeit takarták le. Ezek a korszak jellegzetes magyar kézimunkái voltak, amelyek alig, vagy csak igen kis mértékben különböztek a világi célokra készült és használt textíliáktól alapanyagukban, díszítésükben. Az úrihímzés volt a 16–17. század jellegzetes magyar hímzésfajtája, amely térségünkben a református egyházművészetben a 17–18. században élte virágkorát. Mindezek felkutatására, vizsgálatára az egyik legfontosabb és legjobb forrás az egyházi vagyonelejtár – ezek 1774-től voltak kötelezőek.

33. Tudományos konferencia a pápai Nagytemplom felszentelésének 200. évfordulójára. 1795. május 3–1995. május. 3. Szerk. Hermann István. Pápa: Pápai Művel.tört. Társ. és a Szt. István R. Kat. Plébánia, 1995. 65. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 8.)

200 évvel ezelőtt szentelték fel a pápai Nagytemplomot, mely Esterházy Károly (1725-1798) egri püspök adományából épült. A Főegyházmegye legnagyobb és legszebb templomai között tartják számon. Az évforduló alkalmából egy tudományos tanácskozást szerveztek, ahol előadások hangzottak el a Nagytemplomról és Esterházy Károlyról: a püspök életéről, aki kiváló lelkipásztor és egyházszerző volt, a mű és a mecénás kapcsolatáról. Huber Maurer főoltárképéről, a Pápa-Ugod-Devecser Esterházy-uradalom megszervezéséről és az ott folyó gazdálkodásról a XVIII. században, a veszprémi egyházmegye történetéről, Esterházy egri könyvtáráról. A Mellékletben a pápai Szent István Egyházközség plébánosai 1255-től a pápai plébánia káplánjai szerepelnek.

34. Vallás és képzőművészet. Szerk. Lőrincz Zoltán. Szombathely: BDTF, 1995. 87.

1993-ban Szombathelyen tartottak egy előadásorozatot Vallás és képzőművészet címmel, amelyen a képzőművészet és művészettörténet jeles képviselői adtak elő: Vallás és képzőművészet, Az ógyház spiritulimusa (Lőrincz Zoltán), Szentől szembe Istennel (Wehli Tünde), Valóság és szimbolizmus a gótikus festészetben (Eörsi Anna), Vallás és képzőművészet a reneszánszban (Prokopp Mária), Vallás és művészet a barokk kori Magyarországon (Kortegál László), Templomi képek, biblikus művészet a 19. században (Sinkó Katalin), Lélek-halál-túlvilág Közép-Európa kortárs képzőművészetben (Keserű Katalin).

35. Vallási néprajz. Szerk. Dankó Imre, Küllös Imola. Bp.: 7. köt. Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében: tanulmánygyűjtemény. Szerk. Küllös Imola. Bp.: Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 1995. 235.

A kötet három részben mutatja be a Küküllői Református Egyházmegyét. Az elsőben a KRE intézményeivel, közösségeivel (templom, iskola, gyülekezet) foglalkozik: a KRE története, oktatási-iskolai viszonyai, a harangok és a harangszók jelentése. A második rész az egyházi irattárak anyagából merít: milyenek voltak a pásztorok és a rektorok a 17. században, egyházi fegyelmezés, életkövetés a székely „protestáns Szentföldön”. Végül a harmadik a közelmúltban gyűjtött anyagokat mutatja be: hiedelmek és szokások a születéstől a keresztelőig, a halottak útja, temetkezési szokások.

36. Valter Iona: Bélapátfalva, apátsági templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára 128.)

A bélapátfalvi templom Magyarország egyetlen épségben fennmaradt középkori ciszterci apátsági temploma. Bél-kő aljában a Háromkútról nevezett, a Boldogságos Szent Szűz tiszteletére szentelt ciszterci apátságot 1232-ben alapították. Anyaapátsága a pilisi monostor volt. A XV. század végén Bakócz Tamás egri püspökhöz került, a XVI. században pedig elnéptelenedett. Ekkor az egri püspöki váruradalom I. Ferdinándé, 1678-ban az egri káptalané, 1700-ban pedig I. Lipót az egri papnevelő intézetnek adta. A XVIII. századra már romokban hevert, s megkezdődött a helyreállítása barokk stílusban. 1745-ben szentelték fel az újjáépített templomot. Műemléki felújítása 1934-től tart.

37. Vándorfy János: Jász-Apáthi város egyházának múltja és jelene. Jászapáti: Jászapáti Városvédő és Szépítő Egyes., 1995. 180, 12.

A szerző művével annak a milleneum idején megfogalmazott tervnek tett eleget, amely az összes egyház, s benne az adott település monográfiájának megírását tűzte ki célul – a mostani kiadás az 1895-ben, Egerben megjelent kiadás hasonmása. Jász-Apáthi paróchiáját legkorábban egy 1391-ben keletkezett oklevél említi, de a szerző szerint már a XIV. század első felében létezett. 1698-tól vezették az anyakönyvet. Részletesen tájékozódhatunk az 1719-es kiköltözésről, a templomról, annak felszereléseiről, kőkerítéséről, jövedelméről, az egyházzéldnökségi jogról, a kápolnáról, a kálváriáról, a temetőről, a plébánosokról, a szerzetesekről, a filiákról, a paróchia jövedelméről és az iskolákról. A könyv megírásakor az egri egyházmegye legtekintélyesebb és legnépesebb paróchiái közé tartozott.

38. Windeatt, Mary Fabyan: A szeretet fekete apostola: Szent Porres Márton domokos testvér csodálatos élete (1579–1639). Bp.: Márton Áron Kiadó, 1995. 112.

A könyv annak a perui Porres Mártonnak, a Santo Domingo kolostor lakójának életével, áldásos tevékenységével ismerteti meg, akinek tisztelete egyre jobban terjed az ún. „színes katolikusok” körében. Porres Mártont 1837-ben avatták boldoggá, 1962-ben pedig szentté.

39. Zipernovszky Judit: Csodatévő Szent Filoména. Bp.: Szent Gellért Egyh. K., 1995. 158.

Ki is volt ez a kislány, aki még gyermekkorában életét áldozta hitéért? Hogyan történhetett meg mindez? Milyen csodák fűződnek nevéhez? Többek között ezekre a kérdésekre is választ kapunk, s megismerkedhetünk a „harmadik évezred csodatévőjé”-vel, akinek maradványai csak 1802-ben, az egyik római katakombából kerültek elő.

40. A zsidó Budapest: Emlékek, szertartások, történelem. Szerk. Komoróczy Géza. Bp.: Városháza: MTA Judaisztikai Kutcsop., 1995. 2 db. 793.

A kötet a budapesti (budai, pesti, óbudai) zsidó emlékek bemutatására vállalkozik, s ezek által ismerteti a magyarországi zsidók történetét. A városnak csak azokról a részeiről szól, amelyekhez zsidó történet fűződik, ami helyszínekhez köthető, ami látható, aminek még megvannak az emlékei. Így kerülnek bemutatásra zsinagógák, iskolák, jeles zsidók és rabbik, temetők, héber nyomdák, antikváriumok, jövevényszavaink a héberből vagy a jiddisből, továbbá olvashatunk zsidó viccekről és vicceket is, a budapesti zsidó rétegnyelvről, s a kötet segítségével megtekinthetjük a Magyar Tudományos Akadémia Keleti gyűjteményének Kaufmann gyűjteményét.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

RELATIONES MISSIONARIORUM DE HUNGARIA ET TRANSILVANIA
(1627-1707).

MISSZIONÁRIUSOK JELENTÉSEI MAGYARORSZÁGRÓL ÉS
ERDÉLYRŐL (1627-1707).

(Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1.
Roma-Budapest 1994. 459 p.)

A Hitterjesztés Szent Kongregációját (latinul Sacra Congregatio de Propaganda Fide) 1622-ben alapította XV. Gergely pápa azzal a céllal, hogy a Trentói Zsinat szellemében megújuló katolikus egyház európai és Európán kívüli missziós tevékenységét irányítsa. A kongregáció rögtön megalapítása után foglalkozni kezdett Magyarországgal, hiszen annak mindhárom része missziós területnek számított. Az új szentszéki hivatal már 1622-ben felvette a kapcsolatot a magyarországi katolikus újjáéledés kulcsfigurájával, Pázmány Péter esztergomi érsekkel, és megkezdődött az erdélyi katolicizmus egyik utolsó bástyája, a csíksomlyói ferences kolostor újjátelepítése ügyében folytatott szervezőmunka. A hódolt országrész vizitációját egy albán származású világi papra, Pietro Massarecchire bízták, aki feladatának 1623-1624 folyamán tett eleget. A 17. század folyamán a kongregáció megbízásából számos magyar és külföldi (elsősorban olasz és bosnyák) szerzetes és világi pap működött misszionáriusként Magyarországon. A legéletképesebb missziós vállalkozásokból a római központ idővel apostoli prefektúrákat és apostoli vikáriátusokat szervezett, így biztosítva a térítőmunka folytonosságát. A konventuális minoritáknak Felső-Magyarországon és Erdélyben, a pálosoknak Felső-Magyarországon, a bosnyák, majd bolgár ferenceseknek Karassevón és környékén, a bosnyák, majd magyar ferenceseknek Erdélyben volt apostoli prefektúrájuk. Az erdélyi ferences apostoli prefektúra 1668-tól apostoli vikáriátussá lépett elő. Emellett a hódolt Magyarország egyházmegyéiben az 1625-től Belgrádban rezideáló püspökök apostoli adminisztrátorként, illetve apostoli delegátusként működtek.

Szakkörökben régóta köztudott, hogy a Propaganda Kongregáció levéltára rendkívül értékes forrásanyagot rejt a kora-újkor magyar egyház- és művelődéstörténet számára. A levéltár dokumentumai alapján elsősorban természetesen a fentebb röviden vázolt missziós szervezőmunka története rekonstruálható, de emellett a Magyarországon működő misszionáriusok Rómába

küldött leveleiből és jelentéseiből számos egyéb, főleg egyháztörténeti, demográfiai, néprajzi, történeti földrajzi, irodalomtörténeti, nemzetiség-történeti és művészettörténeti információt is meríthetünk. A kongregáció levéltárában magyar részről mindeztáig a legtöbbet Galla Ferenc dolgozott az 1930-as években, kutatásaiból számos részlettanulmányt közölt, két nagy monográfiája (*Ferences missziók a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben*, illetve a *Pálos missziók Magyarországon*) mindeztáig kéziratban van. Az 1980-as évek elején Sávai János gyűjtött nagyobb mennyiségű magyar vonatkozású anyagot a levéltárban, ennek közzététele 1993-ban indult meg Pintér Gábor közreműködésével Szegeden *Documenta Missionaria* címmel, azonban ez a forráskiadvány sem válogatási szempontjait, sem pedig a közzététel módját tekintve nem éri el az általában elvárható színvonalat, olyannyira, hogy használata számos ponton inkább félrevezeti, mint segíti a további kutatást.

A levéltár fontossága és az eddigi magyar kutatások esetlegessége miatt különösen is nagy a jelentősége Tóth István György kötetének. A közreadó 1985 óta több alkalommal kutatott a Propaganda Kongregáció archívumában, a Benda Kálmán nevével fémjelzett *Moldvai csángó-magyar okmánytár* (Budapest, 1989.) egyik legszorgalmasabb munkatársa volt, majd Benda halála után átvette az okmánytár folytatásának irányítását. Emellett Borsa Ivánnal közösen publikálta a hódoltság katolicizmus történetének egyik legfontosabb forrását, Benlich Máté belgrádi püspök 1651-1658 közötti egyházlátogatási jelentését (*Levéltári Közlemények* 60. 1989. 83-142. p.) Itt ismertetett forráspublikációjában 42 darab, 1627 és 1707 közötti magyar vonatkozású jelentést és levelet tesz közzé a Propaganda Kongregáció levéltárából, és egy beszámolót a konventuális minorita rend római központi levéltárából. A kiadott iratok közül 18 a királyi Magyarország, 7 a hódolt országrész, 18 pedig Erdély vallási viszonyairól tájékoztat. A beszámolók szerzői olasz konventuális minoriták és obszerváns ferencesek (12 irat), bosnyák és bolgár ferencesek (8 irat), magyar pálosok (10 irat), erdélyi magyar ferencesek (6 irat), Darkó János erdélyi világi pap (1), Christoph Schwisy osztrák jezsuita (1), illetve Giulio Spinola bécsi nuncius (2), Lippay György esztergomi érsek (1), Tarnóczy Mátyás váci püspök (1) és végül Francesco Scacchi szombathelyi-vasvári prépost (1).

Tóth István György tartalmas bevezető tanulmányban (5-37. p.) ismerteti a Hitterjesztés Szent Kongregációja és Magyarország kapcsolatát a 17. században, röviden bemutatva az erdélyi és hódoltság missziószervezés fontosabb állomásait. Külön foglalkozik a missziószervezés egyik kulcskérdésével, a nyelvi nehézségekkel. A Magyarországon használt nyelvek ismeretének hiánya okozta ugyanis a 17. század második felében az olasz misszionáriusok visszavonását a királysági és erdélyi missziókból. Másrészt pedig a bosnyák ferencesek nagyarányú terjeszkedése és sikeres lelkipásztori tevékenysége a hódolt Magyarország területén a délszláv bevándorlás növekedésével hozható összefüggésbe. A bevezető különösen is értékes részei a dokumentumok (elsősorban történeti demográfiai) forrásértékét vizsgáló oldalak. A közreadó az egyes települések lélekszámára vonatkozó adatok összehasonlítása után arra a következtetésre jut, hogy a számszerű adatok az esetek jó részében (sokszor

meglehetősen durva) becslések, ezért felhasználásuk fokozott óvatosságot igényel.

A bevezető tanulmány ismerteti a dokumentumok kiválogatásának és közlésének szempontjait is. Tóth István György kötete „a Hitterjesztés Szent Kongregációja római levéltárának Magyarországra és Erdélyre vonatkozó jelentései közül tartalmazza azokat, amelyek a kongregáció alapítása (1622) és a Rákóczi-szabadságharc vége között keletkeztek, és a hívókról tájékoztatnak.” (28. p.) Nem közli „azokat a jelentéseket, amelyek nem a hívókra vonatkoznak, hanem a szerzetesek viszályaira, vagy történeti áttekintések, vagy javaslatok, azaz nem arról írnak, ami van, hanem aminek lennie kellene...” (36. p. 97. jegyzet) A közölt dokumentumok felhasználását nagyban megkönnyítik az előttük levő, igen alapos regeszták. Külön elismerés illeti a szerzőt, hogy az iratok tartalmát nem csak magyarul, hanem német fordításban is közli, hiszen ennek segítségével ezt az igen fontos forráskiadványt külföldön is minden bizonnyal többen fogják forgatni. A regesztákhoz hasonlóan az iratok értelmezéséhez segítenek hozzá az előttük álló bevezetések. Ezekben a közreadó további levéltári kutatások alapján mutatja be az egyes jelentések szerzőit és a dokumentumok keletkezésének körülményeit, számos további adattal gazdagítva az egyes misszionáriusokra és missziós szervezeti egységekre vonatkozó ismereteinket.

A közlésre került anyag alapján a 17. századi Magyarország mindhárom részének egyházi viszonyaiba betekintést nyerhet a kötet olvasója. A királyi Magyarország vidékei közül elsősorban a protestáns többségű északkeleti országrész katolikus szórványairól kapunk fontos információkat a minorita és pálos jelentések alapján. A kötetben öt jelentéssel szereplő Vanoviczi János pálos misszionárius beszámolóiból az egész királysági országrész katolikus egyházi intézményrendszere élénk tárul. A hódoltság miatti misszionáriusok beszámolóitól ki kell emelnünk Benlich Máté belgrádi püspök egy lappangó egyházlátogatási jegyzőkönyvéről 1672-ben készült kivonatot, amely fontos kiegészítés (főleg a benne levő pontos, lakosságszámra vonatkozó adatok miatt) az eddig közzétett Benlich-jelentésekhez. Emellett az 1648-1676 közötti jelentések a hódolt délkelet-magyarországi katolikus települések lélekszámáról, nemzetiségéről és a köztük dolgozó bosnyák és bolgár ferencesek tevékenységéről közölnek fontos információkat. A kötet talán legértékesebb dokumentumai Modesto da Roma olasz misszionárius és Domonkos Kázmér erdélyi apostoli vikárius jelentései, amelyek a 17. századi erdélyi katolicizmus, illetve a dokumentumok számszerű adatainál fogva ennél tágabb értelemben az erdélyi társadalomtörténet egyedülállóan értékes és eddig jórészt ismeretlen forrásai.

Külön elismerés illeti a szerzőt az alapos szövegkritikai és tárgyi jegyzetekért. Mivel a kötetben közölt dokumentumok mintegy egynegyede már korábban nyomtatásban (általában nehezen hozzáférhető kiadványokban) közölt irat, ezért az újraközlések esetében Tóth István György az adott dokumentum szövegkritikai jegyzetei között közli a korábbi kiadás eltérő olvasatait. A tárgyi jegyzetekben a szerző különös hangsúlyt fektetett a jelentésírók tollán sokszor a felismerhetetlenségig eltorzult helynevek azonosítására.

A kötet használatát és a további kutatásokat a majd kétszáz tételes bibliográfia, a földrajzi nevek konkordanciája, a részletes (helyneveket, személyneveket és tárgyszókat is tartalmazó) mutató segítik elő.

Molnár Antal

MIASSZONYUNKRÓL NEVEZETT KALOCSAI SZEGÉNY
ISKOLANÓVÉREK BAJAI ISKOLÁIBAN VEZETETT KRÓNIKA
1936–1948.

Az előszót írta: Kelemen Márton. A szövegeket gondozta, jegyzetelte:
Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa
(Budapest, 1995. 162 p.)

A „Bajai dolgozatok” 9. számaként megjelent összeállítás igen érdekes dokumentumot tár az olvasó elé: egy városi, többszintű képzést nyújtó leányiskola naplóját. Mint a Kelemen Márton által írt bevezetőből kitűnik, az oktatással-neveléssel foglalkozó, Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Kunszt József kalocsai érsek hívására 1860. szeptember 12-én telepedtek meg Baján, és már Haynald Lajos érseksége idején, 1870 októberében megkezdték a tanítást, a kezdetben alapfokú képzést nyújtó iskolában.

Az Eötvös József által kidolgozott népiskolai törvény nyomán sor került az évfolyamok gyarapítására, hiszen az idézett szabály 6–12 év közt írta elő a tankötelezettséget. A századforduló körül egyre nagyobb volt az igény arra, hogy a lányok továbbtanulásának lehetővé tétele érdekében polgári iskola is működjék, amit az 1903/04 tanévben sikerült megindítani. A hatosztályos elemi a polgárral párhuzamosan működött, de tíz év múlva már igen alacsony volt az 5. és 6. elemibe járók száma, így ilyen osztályokat nem is indítottak. A tanulók a négy év elemi elvégzése után a polgáriban folytatták tanulmányaikat.

A folyamatos munkát megszakította az első világháború, és sok megpróbáltatást hozott az 1918–21 közti szerb megszállás is. A békekötés után Baja Bács-Bodrog megye székhelye lett, és sajátos földrajzi helyzete miatt iskolavárossá vált. Egyre több tanuló jelentkezett a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek intézetébe is. 1925-re a létszám a korábbihoz képest megduplázódott, ekkor már 415 tanulója volt az iskolának. A gazdasági nehézségek ellenére az épület bővítésébe kezdtek, melynek költségeihez a város is hozzájárult.

Időközben a törvényhozás rendezte a középfokú leánynevelés ügyét, 1923-ban megjelent az öt évfolyamú tanítóképző tanterve, két évvel később pedig az ilyen intézményekre vonatkozó részletes utasítás. A folyamatos iskolabővítés már arra adott lehetőséget, hogy Baján 1929 őszétől tanítóképző is működjék. Az intézet teljes kiépítése az 1933/34-es tanévre fejeződött be, amikor elkészült a képzőhöz kapcsolódó elemi gyakorlóiskola. Az intézet főnöknője ekkor Bali Mária Ildefonsa volt, aki egészen 1941-ig irányította nagy energiával az oktatási munkát.

Korábban az volt a gyakorlat, hogy a rendház krónikáját naponként vezették. A főnöknő ezt 1936-ban megszüntette, és csupán éves összefoglaló készült, amihez az iskola szolgáltatta az adatokat. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy az iskola életéről készítettek most már napi feljegyzéseket. Ezek szerencsés módon egészen az államosításig fennmaradtak, és ezek képezik jelen kiadvány alapját.

A leírásokból betekintést kapunk az iskola mindennapi életébe. Megörökítették a tanítás és oktatás különféle mozzanatait, a beíratkozástól kezdve a vizsgákig. Részletesen leírták a szentmiséket, körmeneteket, megemlékeztek az iskolában, vagy azon kívül elhangzott elődásról, a kirándulásokról, nagyszámú színdarab- és mozi-látogatásokról.

A feljegyzések szólnak a nagyszámú iskolai egyesületről, melyek közül a nagy hagyományokkal rendelkező Mária-Kongregáció volt a legfontosabb. Ezen kívül volt önképzőkör, Sportkör és Diáknapár néven gazdasági egyesület is működött. 1938-ban az iskola falai között egy új intézménytípus is megjelent: a líceum.

Szemléletes kép rajzolódik ki a napló alapján a háborús eseményekkel kapcsolatban, melyek a most már nagyra növekedett iskolát újabb erőpróba elé állították. A háborút – a hivatalos véleményeknek is megfelelően – igazságosnak tartották, de keresztény alapon hangsúlyt kapott a békéért való kiállás is. Tudatosan törekedtek az oktatók arra, hogy az ifjúságot a szélsőséges eszméktől megkíméljék.

1944 márciusában elérte az iskolát a háború. Az ország német megszállása után – felsőbb utasításra – a tanévet le kellett zárni, áprilisra előrehozták a vizsgákat, és a végzősök megkapták okleveleiket. Az 1944/45-ös évet már igen rossz körülmények között kezdték meg, mert csak néhány terem állt a tanításhoz rendelkezésre. Októberben a bombázások hírére abbamaradt a tanítás, majd novemberben, most már az orosz katonai parancsnokság kérésére, újra folytatták. Közben az apácák egy része elhagyta a zárdát, más részüknek idejét lekötötték a sebesültek, hadifoglyok ellátásával kapcsolatos feladatok.

1944 decemberében az iskola hadikórház lett, a munkát csak ideiglenesen átengedett termekben lehetett folytatni. Egyre több volt a hír az iskolai naplóban a háborús eseményekről, az állandó megpróbáltatásokról. 1945-ben megkezdődtek az igazoltatások, mely eljárás során valamennyi tanárt igazoltak. Szeptember 10-én az intézet visszacapott, eredeti épületében kezdhette meg a tanítást. A szénhiány és a pengő rohamos inflációja ugyan anyagi nehézségeket okozott, de az 1945/46-os év rendben folyt le, azonban egyre jobban beárnyékolta a munkát az iskolák államosításáról folyó vita, a nyolcosztályos általános iskola létesítésének ügye és más kultúrpolitikai kérdés. Mint ismeretes, a bajai iskola sem kerülhette el sorsát. Itt teljesen más szellemben folytatódott a munka, mert egyetlen pedagógus sem vállalt állást az állami iskolában.

Az ismertetett dokumentum nemcsak érdekes olvasmány, hanem Baja város és a magyar közoktatás történetének fontos forrása is. A szerkesztők munkáját dicséri a csaknem 700 részletes lábjegyzet, melyekben apró részletekig kiegészítik a napló adatait, illetve azokhoz magyarázatokat fűznek. Megtaláljuk az 1936–48 között tanítók névsorát (érdekes módon, szerepelnek köztük

nem katolikus hitoktatók is, a másvallású gyerekek számára). Irodalomjegyzék, tárgy, hely és személynévmutató szintén segíti a szöveg jobb megértését és az eligazodást. Úgy érzem, az iskolák 1000 éves fennállásának évében Baja város kutatói megfelelően hozzájárultak az évforduló méltó megünnepléséhez, és forrásmunkát adtak egy általánosabb, városi iskolatörténet megírásához is.

Kovács János

PÁL JÓZSEF

BÉKEPAPOK.
(Bp. 1995. 265 p.)

Az idősebb nemzedékben a „békepap” szó mindmáig vegyes érzelmeket vált ki. A fiatalabbak között e kifejezés körül a legnagyobb zűrzavar uralkodik. Ideje volt hát, hogy a papi mozgalom igaz története feldolgozásra kerüljön.

A hidegháborús légkörben kétség kívül fontos szerepet játszó nemzetközi békemozgalom indulása 1948 szeptemberében történt, amikor francia, lengyel és szovjet kezdeményezésre a lengyelországi Wroclaw értelmiségi világkongresszus gyűlt össze a béke védelmére. A magyar katolikus egyház résztvevőit is csatlakozásra szólították fel. Grósz József kalocsai érsek – a püspöki kar elnöke – elutasította a felhívást, és válaszlevelében kifejtette, hogy feleslegesnek tart minden külön egyházi békemozgalmat vagy nyilatkozatot, hiszen ez az egyház céljai között ősidőktől fogva központi helyen szerepel. A mozgalom mögött – nem indokolatlanul – kommunista kezdeményezést sejtettek a katolikus egyház vezetői és éppen ezért igyekeztek az alsópapságot is távolartani tőle. A mindinkább hatalomra törő kommunista párt 1945 után az egyház felszámolását tűzte ki célul. Ebben a helyzetben az egyházi vezetés – Mindszenty bíborossal az élen – a következő álláspontot alakította ki: a nemzetközi politikában a fő frontvonal a kereszténység és a bolsevizmus között húzódik, és a döntő hadszíntér Magyarország. Az elsődleges feladat tehát nem az, hogy kompromisszumok révén átmentsék az egyházat, hanem az, hogy bátor helytállással, tartósan vállalt mártíromsággal kell felrázni a nyugati világot. Ezen az elvi alapon állva minden tárgyalástól elzárkózott a Püspöki Kar. Ma már ismeretes Gergely Jenő adatgazdag könyvéből (a katolikus egyház Magyarországon 1944–1971) a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. június 14-i bizalmas utasítása, melyben ez áll: „A békemozgalmat fel kell használni a katolikus alsópapság és a felső vezetők szembeállítására.” A fél-elem tehát nem volt alaptalan, de a merev szembenállás és az egyéni mártíromság nem vezetett eredményre. A Mindszenty- és a Grósz-per, a szerzetes rendek felszámolása megtörte az ellenállást. Az egyházi vezetés 1951. július 3-ai hűségnyilatkozatával állást foglalt a Magyar Népköztársaság mellett, és letette az esküt az alkotmányra. Együttal a papi békemozgalmat is „helyesléséről biztosította”. Ezek után megnőtt a békepapok létszáma, akik között erkölcsileg és emberileg gyengék is voltak, s olyanok is, akiket személyes

érdek, karriervágy irányított. Sokan csak azért csatlakoztak, hogy hittanoktatói engedélyt, templomaik restaurálására állami támogatást kapjanak. A békemozgalmi papoknál villamosították legkorábban a harangozást és orgonálást, s vezették be a fűtést és a világítást. Az egyes egyházmegyék papi békemozgalmában meghatározó szerepe volt az ún. békemozgalmi aulistáknak (vicarius, irodaigazgató), akiket a Grósz-per utáni hetekben a megfélemlített püspökökkel neveztettek ki. Rendszerint a kanonoki, préposti, címzetes apát kinevezést is megkapták. Szerepük a főpapok minden lépésének ellenőrzése volt, az ő tudtuk és beleegyezésük nélkül nem mehetett káplán, pap a püspökhöz, a bejövő és kimenő leveleket cenzurálták és természetesen mindenről jelentést tettek megbízójuknak.

Az ötvenes évek közepére a katolikus papi békemozgalom vezetésének (Beresztóczy Miklós, Balogh István, Vértes Andor, Bády Ferenc, Horváth Richárd) nem csupán a papság széles rétegeit, hanem a püspöki kar tagjait (Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök) is sikerült bekapcsolnia egyes nemzetközi akciókba, s így az egész magyar katolikus egyház nevében léphettek fel.

Az egyházi vezetés intézményesen ugyan soha nem ítélte el a papi békemozgalom szervezkedését, célkitűzéseit, de úgy tekintette, mint az egyház egységének megbontóját, amely megkönnyítette az államhatalomnak, hogy a püspöki karral diktátumát elfogadtassa. Ott élt az egyházi vezetőkben az aggodalom, hogy a mozgalom el akarja szakítani az egyházat a Vatikántól. Példaként ott lebegett előttük a román és ukrán görög katolikus egyháznak a nemzeti ortodox egyházba való bekebelezése, a kínai katolikus egyházak Rómától való elszakadása és nemzeti egyházzá alakítása. A félelmet csak fokozta Beresztóczyéknak az a kijelentése, hogy hit és erkölcs dolgában hűségesek a pápához, csak politikai kérdésekben önállóak, és ha szükséges, szembe is fordulnak vele.

Ilyen belső meghasonlások között érte 1956 forradalma a papi békemozgalmat, amikor a keresztény egyházak vezetésében újra a „megegyezéskor kiiktatott, vagy háttérbe szorított” személyek kerültek előtérbe. Mindszenty hercegprímás – kiszabadulva az akkor már háziőrizetté enyhített fogságból – arra törekedett, hogy a békemozgalmában tevékenykedő papi személyeket eltávolítsa a vezető funkcióból, eltiltsa a közéleti szerepléstől, és vidéki plébániákra, vagy a pannonhalmi kolostorba száműzze őket. A forradalom leverése után az Egyházügyi Hivatal is belátta, hogy a katolikus békemozgalmak régi formában való újjászervezése nem lenne szerencsés. Létre kívánták hozni az Országos Katolikus Békeművet (Opus Pacis), melynek élén a püspöki kar által kinevezett püspök állna, és a tisztségekre a megyéspüspökök neveznék ki az egyes személyeket. A tárgyalások során olyan kompromisszumos megoldás született, mely a benne rejlő feszültségek miatt nem volt hosszú életű.

A katolikus papi békemozgalom az 1960-as években minden korábbi időnél kedvezőbb helyzetben végezhetette munkáját. A II. Vatikáni Zsinat 1962 októberében megkezdte és 1966 december végéig folytatta munkáját, mely az egyház megújulásával járt. Két nagy horderejű pápai állásfoglalás jelent meg a békével és a társadalmi haladással kapcsolatban: *Pacem in terris* (1963) és a *Populorum progressio* (1967). Ezeket az enciklikákat a papi békemozgalom vezetői törekvéseik igazolásának tekintették.

Kedvező hatást váltott ki a Mindszenty-ügy rendezése is. A kérdés az 1960-as évek elejétől fogva minden, a Vatikán és a magyar kormány közötti tárgyalás napirendjén szerepelt, de csak 1971 szeptemberében született meg a kedvező döntés. Ennek értelmében a hercegprímást az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette, s így legálisan elhagyhatta az országot. Halála után (1975) Lékai László került az esztergomi érseki székbe, és így, hosszú évtizedek után újra volt Magyarország egyházfője, akinek politikai irányvonalába belefért, sőt szervesen beletartozott a katolikus békemozgalom tevékenységének elismerése.

Az állampárt lebontásával, az Állami Egyházügyi Hivatal fölszámolásával, egyszerűen a rendszerváltással a katolikus papi békemozgalom funkciója is megszűnt. Már az átmenet időszakában (1989) megváltozott ugyanis a párt helye, szerepe, szövetségi politikája, nem tudott, de nem is kívánt már beleszólni az egyházak belső életébe. Maga a mozgalom soha sem tudott mélyebb gyökeret eresztetni a papság szélesebb rétegeiben.

Nem kétséges azonban, hogy az elmúlt 40 év egyházpolitikájában jelentős szerepet játszott a papi békemozgalom. Pál József könyve ennek történetében segít eligazodni. Adatai megbízhatóak, értékítéletei mértéktartóak, tárgyilagosak. További, főleg a megyei és az egyes püspökségek levéltáraiban folytatandó forrásfeltáráshoz van szükség ahhoz, hogy e mozgalom jelentőségét árnyaltan megítélhessük.

Kőhegyi Mihály

LESTYÁN FERENC

MEGSZENTELT KÖVEK. A KÖZÉPKORI ERDÉLYI PÜSPÖKSÉG
TEPLOMAI. 1100 TEMPLOM, KÉPPEL. 1-2. köt.
(Kolozsvár, 1996, Glória Kiadó. 444, 480 p.)

A két kötetes műben valójában a szerző élete tudományos munkájának összefoglalóját nyújtja. Évtizedes erőfeszítéssel végigjárta az erdélyi részi katolikus püspökségének egész területét és lehetőségeihez mérten felkutatta a középkori templomokat, vagy legalább nyomaikat. Kutatása folyamán fényképezőgép segítségével megörökítette a templomok korabeli alakját, sőt nem egyszer a legrégebb elemeket is kiszúrta. Évtizedes munkásságával túllépve az anyagi és politikai nehézségeken, végeredményben túlmutatott az eddigi részletkutatásokon.

Érdemnek számít ökumenikus hozzáállása kutatásaihoz és művén felvett minden templomot, függetlenül attól, hogy az évszázadok viharait kinek birtokába juttatták azokat.

Aki veszi a fáradságot, hogy végigolvassa, vagy legalább átlapozza a több mint kilencszáz oldalas művet, örömmel állapíthatja meg, hogy a középkori hívek Isten dicsőségére és saját lelki ellátásukra milyen óriási építészeti művet hoztak létre, az ismert mostoha történelmi viszonyok közepette, a nyugati kereszténység keleti mezsgyéjén.

Lestyán Ferenc szerencsés módon földrajzi beosztásba csoportosította anyagát és ezáltal közelebbi képet nyújtott egy-egy vidék templomainak arculatáról.

Az egyes templomok ismertetése lehetőleg azonos rendszer szerint történik. Valamennyi leírás a helység és a templom történetének meghatározó adataival kezdődik, ha lehetőség adódott a régészeti leletektől kezdve. Így megtudhatjuk, hogy Bánffyhunjad, ma református temploma, már a 13. században is fennállt és ebből fennmaradt egy román stílusú hajórészlet (2. 192.). Kézdiszentlélek templomának létrejötté a 14. századra tehető, a jelenlegi épületet a hagyomány 1401-re teszi, újjáépítését pedig 1622-ben végezték el (1. 74–75.).

A szerző súlyt helyez az illető templom volt és jelenlegi stílusjegyeinek meghatározására. Az erdőháti alesperességhez tartozó Rugonfalva esetében kimutatja, hogy az 1971-ben végzett felújítás kapcsán napvilágra kerültek a 13. századi románkori, valamint a 15. századbeli csúcsíves elemek (1. 266.).

A szerző látogatásai alkalmával figyelemmel volt a templomok belsejére is, főképp a régmúlt freskóira. Így megemlíti, hogy a sebsi alesperességhez tartozó Bibarcfalvának templomában található középkori freskó Szent László legendáját eleveníti meg (1. 143.).

A német lovagrend által 1211–1222 között emelt barcasági Földvár templomából származik egy korabeli szárnyasoltártöredék, amelyet a brassói Fekete Templom múzeuma őriz (1. 41–42.). Görgényszentimre (ozdi főesperesség) középkori temploma ma már a múlté, és fennmaradt egy 1619-ből származó kehely és I. Rákóczi György adományából megőrzött 1646-os felirattal ellátott harang (1. 95–96.).

Egyes középkori templomok korszakos események tanúi voltak. Így a tordai piactéri nagytemplomban mondta ki 1568-ban az erdélyi országgyűlés a vallásszabadság elvét (1. 434.).

Nem vitás, hogy a további kutatás még jelentős anyaggal egészítheti ki a fentieket, úgy a kiadatlan források feldolgozása, mint a közép-európai könyvtárakban található és számunkra hosszú időn keresztül hozzáférhetetlen tanulmányok felhasználása révén. Hasonlóképp a művészettörténeti kutatás is tartalékokkal rendelkezik.

A kötetekben bibliográfiát és névjegyzéket is találhatunk.

Glück Jenő

HAMISH CAMPBELL O. PRAEM.

SZENT NORBERT, A PREMONTREI REND ALAPÍTÓJA A BÉKE APOSTOLA.

Ford. Gábor Bálint József o.praem.
(Csorna, 1996, Premontrei Prépostság. 224 p.)

Az 1905-ben Nagyváradon kiadott „Szent Norbert Gennep ura a premontrei kanonokrend alapítója és Magdeburg érseke” c. könyv (szerzője Zak Alfonz, ford. Novotny S. Alfonz) és a szintén 1905-ben Budapesten megjelent és

1926-ban újra kiadott „Szent Norbert élete” c. könyv (szerzője Godelfroid Madelaine, ford. Takács Menyhért) óta nem jelent meg újabb könyv magyar nyelven a premontrei rend alapítójáról.

Ma, amikor négy évtizedes kényszerű szünet után újra kezdhették életüket és munkásságukat az 1950-ben betiltott szerzetesrendek, nagyon fontos, hogy őket a mai nemzedék is megismerhesse. A betiltás előtt másfél évszázadon át a tanító-nevelő tevékenységet végző szerzetesrendek értékes és mindmáig ható munkásságára ismét szükség van, erre az igény egyre növekszik. A bencések, ciszterciek, piaristák mellett a premontrei rend is kivette – és újból kiveszi – részét e tanító-nevelő munkából. Az új Szent Norbert-életrajz megjelentetésével a Csornai Premontrei Prépostság ezt a munkát kívánja újból megalapozni és hatékonyabbá tenni.

Az életrajz írója Hamish Campbell (1905–1993) hosszú katonai pályafutás után, mint a brit admirális egykori főtisztje, 78 éves korában, 1983-ban lépett be a Storrington-i premontrei kolostorba. 1988-ban szentelték pappá és haláláig a könyvtáros és a vendéglátó testvér tisztségét töltötte be. „Szent Norbert a premontrei rend alapítója, a béke apostola” c. munkájának első nyomtatott példányait a rendalapító halálának 850 éves jubileuma alkalmával 1984. június 3–9. között tartott ünnepségeken mutatták be Storringtonban.

A könyv könnyen érthető, olvasmányos stílusban megírt modern életrajz. Bár nem fárasztja az olvasót száraz adatok tömeges felsorolásával, mégis tudományos alapossággal megírt mű. Az előszóban a könyvtárnyi irodalomból kiemelve felsorolja a legfontosabb Szent Norbert életrajzokat, az 1155–1164 között keletkezett „Vita B” s az azt megelőző „Vita A”-tól kezdve François Petit O.Praem. 1981-ben megjelent „Norbert et l’origine des Prémontrés” c. munkájáig. A bevezető után bemutatja Norbert környezetét, leírja korai éveit, majd a megtérés drámai fordulatát. Bemutatja a nagy hatású vándorprédikátort, majd a rendalapítót. A rend kezdetéről szólva kendőzetlenül leírja az alapítás sok nehézségét, a rendi közösség kialakulásának problémáit, a kolostor mindennapjait. Miután Prémontrében megtelepedett és 1221 karácsonyán az első negyven rendtag fogadalomtételével megalakult a rendi közösség, Norbert továbbra is folytatta missziós útjait. Ezek során újabb kolostorokat alapított. (Halála évében, 1134-ben már 64 férfi és 47 női kolostora volt a rendnek, és a kolostorok számát a rend virágzásának századaiban 600–620-ra becsülik). II. Honoriusz pápa 1226. február 16-án kiadott bullájával megerősítette a premontrei rend alapítását. Még ugyanabban az évben Norbertet Magdeburg érsekévé választották. Ettől kezdve már mint birodalmi püspök részt vett a zsinatokon és törvénytörvényeken. Mint II. Lothár császár bizalmasa és tanácsadója, 1132–33-ban Rómába is elkísérte az uralkodót és rábírta a törvényesen megválasztott II. Ince pápa elismerésére. Ezzel jelentősen hozzájárult a kettős pápaválasztás miatt bekövetkezett egyházszakadás megszüntetéséhez.

A szerző beszámol még Norbert haláláról, szenttéavatásáról, az Epilógusban pedig a rend történetének rövid vázlatát adja. A könyv történeti értékét növeli, hogy a szerző a fontosabb oklevelek szövegét is beleszövi elbeszélésébe. Így Bertalan laoni püspök adománylevelét, mellyel Prémontré területét a rendnek átadja. Ezenkívül II. Honoriusz pápának a rend alapítását megerősítő okleve-

lét, valamint II. Ince pápa levelét, melyben elismeri és megköszöni Norbertnek az egyházzszakadás megszüntetése érdekében kifejtett fáradozásait.

A könyv fordulatos és könnyen érthető magyar szövege a fordító érdeme is, aki az eredeti angol szöveget nemcsak fordította, hanem, főleg a befejező részben, át is dolgozta. Kiegészítette „A premontrieiek Magyarországon” c. fejezettel és Irodalommal, valamint statisztikai adatait a Catalogus Ordinis Praemonstratensis 1995 alapján módosította.

Kovács Imre Endre

KATONA GYULÁNÉ SZENTENDREY KATALIN

A SZENTENDREI KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE 1002–1992.

(Szentendre, 1996, Hunga Coord kiadó. 317 p.)

A szerző művével egy – az elmúlt évtizedekben kevésbé népszerű – helytörténeti kiadványtípust tart kezében az olvasó. A plébániák történetének feldolgozása nem volt kedvelt az eddigi egyháztörténet-írásban, még kevésbé a világban. 1941-ben Vanyó Tihamér a „Regnum” című tanulmánykötet vonatkozó évfolyamában terjedelmes dolgozatban foglalkozik a problémakörrel „A plébániatörténetírás módszertana” címmel. Törekvései azonban az évek során feledésbe merültek, az 1960-as években megindult helytörténetíró mozgalom viszont nem vette figyelembe az egyházi forrásokat. 1986-ban történt – egyházi részről is – e téren előrelépés, ugyanis a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), célul tűzte ki e téma felkarolását. Megkeresték a plébániákat, és felkérték őket, hogy a kutatómunkában egyházi személyek, vagy arra alkalmas világi kutatók vegyenek részt. A felhívást követően néhány dolgozat elkészült, de nagy részük nem jelent meg önálló munka formájában.

Ezt a bevezetést azért tartottam indokoltnak, hogy ezzel is kiemeljem jelen kiadvány fontosságát.

Szentendre város Pest megye egyik legrégebb települése. Területi elhelyezkedéséből adódóan mindig lakott hely volt. A magyar királyság és egyházszervezés korai időszakában is jelentős település. A könyv első fejezete ennek a korai időszaknak a bemutatásával, az egyház középkori megszervezésének történetével foglalkozik. Kiemeli, hogy a veszprémi püspök birtokához és joghatóságához tartozott, a városban főesperesség, egyházi központ működött. A 14. században történő egyházszervezeti változtatások megszüntették ugyan, de a település fontossága később sem szűnt meg.

A következő részben a szerző a hódoltság és az újratelepedés korát vizsgálja, érdekesen elmezve az etnikai és vallási összetétel változásait. Kiemeli, hogy a délről érkezett népcsoportok különböző etnikumúak, bár egy nyelvet beszélőek voltak. A pravoszlávok aránya azonban erőteljesen csökkent az eltelt évszázadok folyamán, visszaköltözések, járványok miatt. Ezeket a változásokat, napjainkig, statisztikai adatokkal alátámasztva követi nyomon a szerző.

A kötet második része a tulajdonképpeni plébániatörténet. A mű több korszakra bontva tárgyalja az egyes időszakok történetét. Jelentősek az 1330-as évek a plébánia szempontjából, amikor a veszprémi püspök felügyeleti joga megszűnik és exempt plébánia lett. Ekkortól a felügyeleti hatáskört az esztergomi érsek vette át. A hódoltság idején – más helyekhez hasonlóan – ferencesek pasztorálják a katolikus lakosságot. A következő jelentős szervezeti változások az 1777-es évhez fűződnek. Az új püspökségek – Székesfehérvár, Szombathely – megszervezésével a veszprémi egyházmegye jelentősen megváltozott. Ekkor megszűnt Szentendre exempt jellege is, és az Óbudai Esperesi Kerület tagjaként az esztergomi főegyházmegyéhez került. Az egyházszerkezeti változtatások azonban nem befolyásolták azt a sor ősi vallási szokást, amelyek az elmúlt évszázadokban alakultak, világi elemekkel keveredve. Ezek megismertetése különösen említésre méltó része a műnek.

Képet kapunk a legkülönbözőbb vallási és világi eseményekhez kapcsolódó szokásokról. A karácsony, vízkereszt, húsvét, vagy a nyári napforduló ünnepeire hoz példát a szerző. Így pl. május 16-án „János fejévételének” ünnepén az emberek körmenetben, zászlókkal vonultak a Dunapartra. Itt várták a Dunán érkező, virágokkal feldíszített csónakokat. Ezek egyikében Szent János szobrát úsztatták le a vízben. A parton a nép több nyelven énekelte Szent János fohászát. Nyári napfordulókor, június 24-én, Keresztelő Szent Jánost ünnepelték. Ezt is együtt a különböző valláshoz és etnikumhoz tartozó lakosok. (A katolikus plébánia templomnak Keresztelő Szent János volt a védőszentje is.)

A plébánia szervezeti életéhez hozzátartozott az egyházközség működése is, ami 1867-ben alakult. Mint minden nagyobb városban, ahol a lakosság nagyobb része iparral és kereskedelemmel foglalkozik, Szentendrén is nagy szerepük volt az egyesületeknek. Az elsősorban vallási alapon szerveződő csoportok fontos szerepet tölthettek be a város kulturális és gazdasági életében. Az egyesületek működtetésében a mindenkori plébánosok jelentős szerepet vállaltak, a szerző néhányuk működését kiemelve állít emléket személyüknek.

A mű igen nagy teret szentel az iskolatörténet ismertetésének is. A szerző kutatásai alapján megtudhatjuk, hogy már az 1330-as években is működött plébánia-iskola Szentendrén. A török kiűzése után, 1723-ban a kegyúr szervezte meg az elemi iskolát. A 19. század végére már külön iskola volt fiúknak, külön a lányoknak, sőt 1829-től óvoda is működött a városban. Az első középiskolát 1793-ban a szerbek hozták létre, de a szerb lakosság csökkenése miatt ez az Újvidékre költözött 1816-ban. 1935/36-tól a bencések alapítottak gimnáziumot, amelyet az 1948-as államosítást követően, 1950-től a ferencesek vettek át.

Érdekes, és a város idegenforgalmát tekintve nagyon hasznos része a könyvnek a szenthelyek, kultusz helyek, szakrális emlékek bemutatása. A szerző ismerteti a templomok építészettörténetét, a temetők helyét, a különböző időben létesített kápolnák történetét, hasznos adatokat adva a művészettörténet iránt érdeklődő kutatók, de a laikus olvasók számára egyaránt.

Külön fejezet foglalkozik a Szentendréhez tartozó Izbég történetével. A Bükös-patak völgyében épült településen a 18. században még kevés a katolikus, de számuk 1785-re már annyi lett, hogy fliaként megszervezték, majd 1936-tól

káplánságként működött. 1947-től lelkeszséget szerveztek, és a szerbektől megvett templomot átalakították és Szent András tiszteletére szentelték.

Az ökumené jegyében a kötet utolsó fejezete foglalkozik a többi történelmi egyház szentendrei történetével. Legkorábbi a református volt, amelyik már 1626-tól prédikátorral képviseltette magát. 1680-ig ismertek a prédikátorok nevei is. A gyülekezet azonban a török háborúk után megszűnt. Az 1761-es feljegyzés szerint nincs református hívő. 1845-re lett annyi református vallást követő lakos, hogy az akkor szerveződő pomázi egyház filiájaként a szentendrei gyülekezetet is megszervezik.

A pravoszláv egyház az 1690 utáni években létesül. 1695-ben püspöknek ismeri el a császári pápens Popovic Eutimiust, ezzel a budai pravoszláv püspökség, Szentendre székhellyel, hivatalosan is megalakul. A 18. század végén még hét, önálló pravoszláv plébánia működött, híveik száma azonban a 19. század első felére rohamosan csökkent, és a század végére a plébániák száma is megfogyatkozott.

A zsidó hívők megjelenése a 19. század 20-as éveire tehető, 1853-tól megszervezték a hitközséget és anyakönyvet is vezettek.

A legutoljára szerveződött és Szentendrén is gyökeret vert egyház a baptista gyülekezet. 1987-ben lettek önállóak és építettek saját templomot.

A tanulmány végén részletes jegyzetapparátus segít a felhasznált irodalmi és forrásanyagban való tájékozódásban. A kötet függelékében a katolikus lélekszám alakulását követhetjük nyomon, a plébánosok életrajzi adatai más kutatók munkáját is nagyban segíti. A könyv végére szerkesztett képanyag szemléletesebbé teszi az előtte írtakat.

A szerző hosszú évek munkája eredményét összegezte e kötetben, hűségesen követve végig a város történelmének alakulását a kezdetektől napjainkig. A műre végig a tényyszerűség a jellemző. Szerzője ügyel arra, hogy minden megállapítását adatokkal támassza alá. Mindenki számára olvasmányossá varázsolja azonban azáltal, hogy a tények felsorolásán túl a mindennapok életét is bemutatja a különböző ünnepekhez tartozó szokások életszerű ismertetésével.

Az idegen nyelvű részletes ismertetés több, mint a megszokott „rezümé”, így a szerző joggal számíthat arra, hogy munkája szélesebb közönséghez is eljut. A dicséret mellett annyi észrevételt tennék, hogy a forrás- és irodalomjegyzéket – egy következő kiadáshoz – javaslom leválasztani a rövidítések jegyzékétől. Jelen formájában zavaró, és nehézkesen használható.

Végezetül a kiadványt mindenkinek ajánlom, mert nemcsak Szentendre történetét ismerjük meg belőle, hanem számtalan kultúrtörténeti ismeretet is kapunk.

Patkóné Kéringer Mária

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV, 2. kötet.

(Bogyay Tamás emlékére). Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára.

(Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány. Budapest. 1996. 384 p.)

A Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2. kötete a közelmúltban jelent meg. Tematikájában, felépítésében követi a két évvel ezelőtt kiadott gyűjteményt, melyet a szerzők Kumorovitz L. Bernát emlékének szenteltek.

Jelen terjedelmes kiadvány több részre tagolódik. Címének megfelelően, első része Bogyay Tamás emlékének tiszteleg, és magában foglalja az 1995. január 4-én, Budapesten tartott emlékülés előadásait. Másik része az 1995. november 24–25-iki „Egyház és társadalom” című felolvasóülés egyes beszámolóinak megszerkesztett, bővített változata, a harmadik rész pedig különböző, az utóbbi években készült, még nem publikált egyháztörténeti tanulmányokat közöl.

Bogyay Tamás életével és munkásságával négy előadás foglalkozott. Szántó Konrád OFM történetírói munkásságát elemezte, a „Lechmező, vég és kezdet”, a „Szent István”, a „Magyarország történetének alapvonalai” című, eredetileg német nyelven megírt munkáit, és a „Történelmünk útjai” című rádiósorozatot emelve ki. Hangsúlyozta, hogy Bogyay Tamás a magyar történelem azon korszakaival foglalkozott elsősorban, amelyekben hazánk jelentős tényezője volt Európának.

Adriányi Gábor Bogyay tevékenységét a Münchener Magyar Intézetben vizsgálta, melynek megalakulásától (1962 december) 1968-ig igazgatója volt, és a magyar érdekek előmozdítására mindvégig törekedett. Közreműködésével az Intézetnek két publikáció-sorozata indult, „Studie Hungarica” (két kötete jelent meg), és „Ungarn Jahrbuch” (1979-ig tíz kötetben) címmel.

Prokopp Mária Bogyay Tamás 14. századi művészettörténeti kutatásait elemezte előadásában. 1964-ben Johannes Aquila 14. századi festő önarcképeivel foglalkozott, melyek a Zala megyei Velemben és Mártonhelyen (ma Jartjanci, Horvátország) találhatóak meg. 1985-ben, amikor először jöhetett haza Magyarországra, személyesen is kutatásokat folytatott az egykor szintén Zala megyéhez tartozó Bántornyan (ma Turnisce, Horvátország), és egy nagyméretű donátorfreskót vizsgált meg. Folytatásként megemlíthető Marosi Ernő előadása, mely Bogyay jáki és esztergomi művészettörténeti munkásságához kötődik.

A Bogyay-ülés előadásai azonban nemcsak a történetíró és művészettörténész életútját elemezték, hanem különféle, elsősorban a középkorhoz kötődő beszámolókkal is adóztak emlékének. Elsőnek Hamza Gábor kutatásait említhetjük, aki Szent István törvényei és a justinianusi jog kapcsolatát vizsgálja. A hasonlóságot elvi, jogfilozófiai és államelméleti síkon véli felfedezni, valamint abban, hogy az egyházi és világi jog között egyiküknél sincs disszonancia.

Ladányi Erzsébet előadásában Sopron 13–14. századi világába kalauzol. Megvizsgálja, hogy a királyi tulajdonban lévő vár mennyire határozta meg az itteni polgárok mozgásterét. Végül a Bogyay emlékülésen elhangzott előadások ismertetését Bertényi Iván munkájával zárhatjuk le (címe: „A pecsétek, mint a magyar rendek Szent Korona őrzésében birtokolt jogai előtörténetének forrásai”), melyben a szerző a magyar rendek egyik ősi jogával foglalkozik.

1995-ben Szent László évfordulót is ünnepeltünk, és így az évkönyvben szereplő dolgozatok egy része is ehhez kapcsolódik. Gerics József és Ladányi Erzsébet „Szent Istvántól Szent Lászlóig” című tanulmánya első királyunk halálától (1038) annak szentté avatásáig, 1083-ig terjedő korszakot vizsgálja meg, ami Szent László uralkodásának ideje. Megállapítják a szerzők, hogy a közbeeső 45 év fontos volt a magyar lakosság keresztény tudatának formálása szempontjából.

Kerny Terézia két Szent Lászlóra vonatkozó dolgozattal jelentkezett. „Adalék a váradi királysobrok bibliográfiájához” című munkájában Varjú Elemérnek, az 1910-es években keletkezett, királysobrokról írt cikkét közli, melynek kézírata a MTA Művészettörténeti Kutató Intézete Adattárában található. Másik cikkében Szent László halálának és temetésének művészi megjelenítésével foglalkozik, és a témát 1345-től a 19. század elejéig kíséri figyelemmel. E sorban meg kell említeni még Uzsoki András „Szent László király hitvese és leányuk Piroska” című összefoglalóját is.

Fentiekén kívül a kötetben a középkorra még több érdekes dolgozat vonatkozik. Kubinyi András Vémeri Zsigmond kisbirtokos nemes életútját vizsgálva sajátos hivatalnok-karriert vázol fel a 15. századból, mely a királyi kincstartósághoz, illetve a zágrábi püspöki székhöz vezetett. Érszegi Géza a jáki monostor felszentelési napját pontosítja, és azt az eddigi kutatásokkal szemben 1256. május 2-től április 24-re teszi.

Magyar Kálmán régész a „Somogyi reneszánsz várkastélyok kőfaragványairól” című dolgozatában a korotnai és ötvöskényi leletekből kiindulva megállapítja, hogy azok a 15. század második felében keletkeztek, és tulajdonosaik hirtelen meggazdagodását mutatják. Különösen izgalmas Bozsóky Gerő: „Szent Erzsébet köpenye Párizsban” című dolgozata, melyben a szerző már Thüringiában élő Szent Erzsébet Assisi szent Ferentől kapott köpenyének hanyatttolt sorsát kíséri nyomon az 1220-as években történt ajándékozástól egészen napjainkig.

A népi vallásossággal a kötetben négy tanulmány is foglalkozik. Tomisa Ilona: „Évszázadok zászlói” című dolgozata azt az utat vizsgálja meg, ami a búcsúkor vitt alkalmi zászlóktól és a testületek jelvényeitől a templomi zászlók általános használatához vezetett. Az egyetlen protestáns témájú dolgozat szerzője P. Laczkovits Emőke adatait a református templomokból meríti: a dunántúli református gyülekezetek textiliáiról ad részletes művészettörténeti áttekintést a 17–19. század vonatkozásában.

Barna Gábor „Zarándokutak a 18. századi útlevelek alapján” című munkájában az egri Érseki Levéltárban őrzött dokumentumokat tekinti forrásnak, és ezekből következtet a zarándoklatokon résztvevők számára, úticéljára, életkorára, foglalkozására stb. Tanítványa, Pusztai Bertalan „Ütköző identitások” címmel ung-vidéki települések (Sislóc, Gállocs, Palágykomoróc) lakosságának etnikai és vallási megoszlását elemzi: magyarok és ruszinok, római és görög katolikusok vonatkozásában.

Átfogó tanulmányt közöl az évkönyv Szántó Konrád tollából, „A szegedi gvardiánok, mint a csanádi megyéspüspökök helynökei és az alsóvárosi kolostor előljárói” címmel. A 17. századba kalauzol, így abba a korba, amikor a

török hódítás miatt az idegenbe menekült csanádi püspökök helynökei a szegedi ferences gárdiánok voltak, és e tisztségben lelkipásztori, valamint karitatív munkát is végeztek. A szerzetesekkel kapcsolatos másik tanulmányt Forrai Márta készítette (címe: „Balázs Benedicta élete és munkássága”). Ebben a szerző egy korábban ismeretlen bencés oblata életét dolgozta fel, aki tanítói oklevelet szerzett, de elsősorban missziós tevékenységet fejtett ki.

Az évkönyv harmadik részében különféle témájú egyháztörténeti tanulmányok olvashatók. Beke Margit Mindszenty József máig is időszerű egyházszervező tevékenységével foglalkozik. Mészáros István „Egy torzítás története. Mindszenty József és a köztársaság” című dolgozatában azt a történelemhamisítást elemzi, miszerint a hercegprímás a második világháborút követően legitimista volt, ellensége a köztársaságnak.

Dóka Klára statisztikai adatokban gazdag tanulmányában a váci püspökség Pest és Nógrád megyében elhelyezkedő birtokait vizsgálja meg 1715-től a 19. század végéig. Király László a szegedi, majd az újszegedi katolikus tanítóképző életéről és mindennapi munkájáról rajzol érdekes képet az 1844 évi alapítástól egészen az államosításig. Az évkönyvet lezáró tanulmányt („Pesty Frigyes életének és munkásságának egyháztörténeti vonatkozásaiból”) az ősi család egyik leszármazottja írta, és a tudós munkásságának eddig ismeretlen részleteit tárja fel.

A tartalmas és érdekes tanulmánygyűjteményt abban a reményben ajánljuk az olvasók figyelmébe, hogy a sorozat legalább kétévénként újabb kötetekkel fog gyarapodni.

Rádyné Rácz Katalin

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKKARI TANÁCSKOZÁSOK TÖRTÉNETE ÉS JEGYZŐKÖNYVEI 1945–48 KÖZÖTT.

A kötet gondozta: Beke Margit. (Dissertationes Hungaricae ex Historia
Ecclesiae, 14. – Köln–Budapest, 1996. 495 p.)

Aligha kétséges bárki előtt, hogy a második világháborút követő esztendők a magyar katolikus egyház életében a legnehezebbek közé tartoznak. Először Angeli Rotta pápai követet utasították ki az országból, amivel megszűnt Róma hivatalos kapcsolata Magyarországgal. 1945 tavaszán meghalt Serédi Jusztinián esztergomi érsek. Helyére – négy hónapi interregnum után – az energikus Mindszenty Józsefet nevezte ki a Szentszék, aki addig veszprémi püspök volt. A katolikus egyház főpapi karát súlyos veszteségek érték. Még a háború befejezése előtt hunyt el a roznányói (Bubnica Mihály), a szombathelyi (Mikes János) és a győri (Apor Vilmos) püspök. Az egyházmegyék többsége nemcsak személyi, hanem területi veszteségeket is szenvedett. A határokat az első bécsi döntés előtti állapotnak megfelelően húzták meg a győztes hatalmak.

Azoknak az egyházmegyéknek a főpapjai, akiknek püspöki székhelyük a határon túl volt, a kormányzást Magyarországon belül vikáriusokkal, apostoli adminisztrátorokkal oldották meg. Ez utóbbiakat természetesen a Szentszék

nevezte ki, kivételt csak a kassai egyházmegye képezett, amelynek püspökét távozásra kényszerítette az újjáalakult csehszlovák hatalom, és így ő Magyarországra költözött. Hét egyházmegye (Eperjes, Gyulafehérvár, Kassa, Munkács, Nagyvárad, Rozsnyó, Szatmár) székhelye a határon túlra került. Legrosszabbul a szatmári egyházmegye járt. Székhelye Romániához tartozott, néhány falu Magyarországon maradt, de a négy részre szakadt területén Csehszlovákia és a Szovjetunió is osztozott. A kalocsai egyházmegye déli része – az 1921-es állapotnak megfelelően –, újra Budanovics Lajos püspök kormányzósága alá került. (Sok tanulsággal járó tevékenységét mihamarabb meg kellene írni.)

Nem soroljuk tovább. A magyar katolikus püspöki kar ilyen körülmények között kísérelte meg kormányozni az egyházat. Az ország belső politikai helyzete sem volt szilárd. A SzEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) jelenléte, az egyes pártok küzdelmei, majd az egyre inkább kommunista kézbe kerülő hatalom tovább súlyosbította az egyház gondját. A mindenkori politikai helyzet elemzését nem kerülhette meg a püspöki kar, hiszen maga is az adott történelmi keretek között élt, mozgásterét is ez határozta meg. Az eddigi megélhetést jelentős birtokok elvétele, az iskolák államosítása, a kezükben tartott sajtó gúzsbakötése, a ki- és betelepítés, a püspök bebörtönzése, az egyházak felszámolására hozott számtalan intézkedés, mind-mind foglalkoztatta a tanácskozást. Az eddigi gyakorlat szerinti tavaszi és őszi üléseket a sűrűbb összejövetel váltotta fel, bár ezt kezdetben a püspökök ellenezték. Még 1945 októberében is nemleges választ adnak az elnöklő hercegprímás felvetésére: vajon nem kelle-e az évente szokásos kétszeri alkalomnál többször találkozniok. A jelenlévő ordináriusok azonban hozzáteszik: „... ha szükséges, egy harmadik is tartásék.” Mindszenty József az események hatására szükségesnek tartotta a gyakoribb tanácskozást, és ennek helyességét a kar egyre inkább belátta. Olyannyira, hogy 1948 májusában Péterfy József váci püspök azt javasolta, hogy hetente tartsanak konferenciát. A bíboros hercegprímáshoz közelálló, őt mindenben támogató váci püspök javaslata persze gyakorlatilag megvalósíthatatlan volt, hiszen a püspöknek más egyházkormányzati feladata is bőven akadt, ráadásul legkevesebb egy-egy napot vett volna igénybe a nehéz utazási viszonyok mellett a tanácskozás helyére való utazás, újabb kettőt maga a konferencia. Elgondolni is képtelenség. Bár az 1945 májuásban tartott háború utáni első konferencia az Actio Catholica budapesti központi termét jelölte meg a tanácskozás színhelyéül a könnyű megközelítés indokával, a gyakorlat valójában nem követte ezt. Több alkalommal ülésezett a kar Budán, az érseki rezidenciában, illetve Pesten, a Váci utcai Angolkisasszonyok termében, néhányszor a Központi Szeminárium, illetve a Regnum Marianum helyiségében. Néhány más város (Esztergom, Szombathely, Vác) szintén otthonául szolgált a megbeszéléseknek.

A tanácskozások jegyzőkönyvét az esztergomi iskolaigazgató vezette, hitelesítését rajta kívül két jelenlévő főpapra bízta. Már az 1945 őszi értekezleten elhatározták, hogy a jegyzőkönyvek kiadása ezentúl nem nyomdailag, hanem sokszorosítással történjék, melyet az esztergomi aula végez. Később (1946 szeptember) a hercegprímás arra kéri az ordinárius urakat, hogy a tárgyalás

napirendi pontjait „szíveskedjenek maguknak feljegyezni”. Már az első értekezleten felhívta a figyelmet Czapik Gyula egri érsek a kötelező titoktartásra, amely minden tagra kötelező.

A ránkmaradt jegyzőkönyvek – több konferencia anyaga mindmáig nem került elő – tömörek, nem egy esetben szűkszavúak, pedig a kérdések felett nyilván órákig vitatkoztak. Többször előfordult, hogy Mindszenty József kész levéltervezetet hozott magával, melyek a miniszterelnökhöz, miniszterekhez szóltak. Bár a kar ezeket elfogadta, de az egri érseknek azzal a megjegyzésével, hogy hangnemük – legtöbbször tiltakozás volt valamilyen egyházellenes intézkedés miatt –, „in stilo curiae” legyen. A későbbiek során egyre inkább hajszalrepedések keletkeztek a püspökök között egy-egy kérdést illetően. Az esztergomi érsek merev, hajthatatlan, makacs magatartása nem tetszett mindenkinek, társai egyre nehezebben tudták elképzeléseit magukévá tenni, ha alapvetően egyet is értettek azzal. Lényegében két magatartásformáról van szó. Nem vitatható, hogy a püspöki kar valamennyi tagja egyházának, híveinek javát óhajtotta szolgálni. A különbség a hogyanban volt. Az ellenállás módszereit másképpen látók lassan Czapik Gyula köré tömörültek. Törekvésük az államtól minél több engedmény kiharcolása volt. Fél évszázadról visszatekintve ők jelentették a túlélést. Az 1947. október 8-án tartott konferencián, az egri érsek betegsége miatt, több fontos kérdést kénytelenek levenni a napirendről. Az egyházi iskolák államosítása során Mindszenty József és a hozzá közelállók exkommunikációval akarták sújtani mindazokat, akik az államosítással egyetértenek, azt előmozdítják, megszavazzák, benne szerepet vállalnak. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök szerint nem lehet 30 000 embert (tanítók és családja) kiközösítéssel megbélyegezni. Kétségtelen, hogy a kormány tagjai és a bűnös képviselők beleesnek az exkommunikációba, de – teszi fel a kérdést – „beleesik-e mindenki, aki most erőszakra és megfélemlítésre, aláírja az iskolák államosításának kérdését”. Az egri érsek segítségére siet és elmondja, hogy jogi szempontból nincs kétsége, de külföldön ezt sehol sem alkalmazzák. „Nekünk szemünkre vethetik, hogy ezt csak a magyar püspöki kar teszi.” Érvelésük nyomán a püspöki kar tudomásul veszi, hogy a kérdést többféleképpen lehet magyarázni és az egyházi elbírálás mellett voksol. Teszi ezt annak ellenére, hogy a bíboros hercegprímás nyilatkozata szerint ellene van „a kivételezés kegye igénybevételének”. A kar a későbbiek során tovább enyhít a szigoron. Az egyes kérdésekben már nem osztják teljes mértékben Mindszenty álláspontját és 1948 nyarán ennek hangot is mernek adni. Ekkor már Rómából is olyan távirat érkezik, mely az iskolák államosítása ügyében, néhány középiskola meghagyása fejében úgy látja, hogy „komoly biztosítékok mellett lehetséges a megegyezés”. A szerzetesrendek a püspöki kar határozatának ellenszegülve tárgyalást kezdenek a Vallás- és Közoktatási Minisztériummal. Ezt a hercegprímás nem tartotta helyesnek és az 1948. július 17-én tartott konferencia végén szóvá is tette. Ennek ellenére a következő ülésen (1948. augusztus 27.) Sárközy Pál bakonybéli apát – bizonyára előljárója, a pannonhalmi főpaát megbízásából – azt hozza a püspöki kar tudtára, hogy a szerzetesrendek vezetői, látva azt a sok előnyt, amit az állam képviselőivel folytatott eddigi tárgyalások jelentettek, további megbeszélések tartására kérnek megbízatást a

nm. püspöki kartól. Az apát, aki egyúttal főapáthelyettes „helyesli ennek a megbízásnak a megadását”. A megbízást megkapják. Ez már egyenes állásfoglalás a hercegprímás merev, célra nem vezető magatartásával szemben.

Valamikor 1948 őszén Czapik Gyula Rómába utazott, hogy ott tárgyalásokat kezdjen a kibontakozás lehetőségeiről. Mindezt a püspöki kar megbízásából, de Mindszenty tudta nélkül tette. A pápa is fogadta. Arra a kérdésre, hogy miképpen látja a magyar helyzetet, elmondta, hogy az holtponton van, meg egyezés nem lehetséges, mert „arra nem alkalmas sem a hercegprímás, sem a püspöki kar.” Ez már nyílt szakítás volt. A hercegprímás „furcsa dolognak nevezi, hogy ő csak november 3-án, tehát a püspöki tanácskozás napján, vagy magán a tanácskozáson, értesült Czapik római útjáról.

A közölt jegyzőkönyvek sora ezzel zárul. Szeretnénk hinni, hogy a közelmúlt magyar egyháztörténete szempontjából elsődlegesen fontos püspökkari konferenciák anyagának kiadása nem várat sokáig magára. A jelenlegi kötetet gondozó Beke Margit 1992-ben a magyar katolikus püspöki kar tanácskozásiainak történetét és jegyzőkönyveit az 1919–1944 közötti időre vonatkozóan már közzétette. Tőle várjuk a folytatást.

Kőhegyi Mihály

PÁL JÓZSEF

FERENCES HARMADIK REND SZEGEDEN (1919–1944).

(Budapest. 1996. 80 p.)

A kis könyv közel egyharmada a ferencesek Rendjének általános történetéről szól. Az egyháztörténészek számára semmi újat nem mond a szerző, összefoglalása azonban mégsem felesleges, mert a felnövő új nemzedék, de bizvást állíthatjuk, hogy még a katolikus egyházhoz közelálló felnőtt hívek sem tudnak eleget, esetenként alig valamivel többet a semminél a Rend keletkezéséről, céljáról, belső tagolódásáról.

A Rend megalapítója Francesco Bernardone 1182-ben született Assisiben. Apja gazdag kereskedő volt, aki fiát is ennek szánta, ám Ferenc inkább katonai babérokra pályázott. Több hadjáratban vett részt, a kereszteshadjáratok egyikéhez csatlakozva azonban látomása volt, melyben az Úr hazájába való visszatérésre szólította fel. Későbbi vallomása szerint ezeket hallotta: „Menj Ferenc, építsd fel házamat, miként látod, egészen romlásnak indult.” Ferenc szó szerint értette e szavakat, és a dűledező templomok restaurálásához fogott. Egyre többen csatlakoztak hozzá. Második látomása nyomán betegeket kezdett gyógyítani, prédikációit tízezrek hallgatták. Végül megalapította a róla elnevezett Rendet. Még életében kerül sor – Clara de Bernardino hathatós segítségével – a második Rend (Klarisszák) megalapítására, majd nemsokára életre hívják a harmadik Rendet (1221) is. A szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy a „Harmadik Rend” elnevezés nem minőséget (harmadrangút) jelent, hanem csupán időrendiséget. Ez egyházi szempontból így van, de a hívők

mégis éreznek valami különbséget, hiszen a harmadrendiek világiak, tagjai (férfiak és nők egyaránt lehetnek) benne élnek a társadalomnak, nem alkotnak zárt közösséget. Elvileg – és többnyire gyakorlatilag is –, családos, ember-társaik megsegítésére kész, példás életű egyének állnak be a harmadik rendbe. Rendszerint a helyi plébános vállal kezességet értük. Egy éves próbaidő elteltével a fogadalomtételre bocsáthatóságról a rendi igazgató dönt a tagok és az előjáróság véleményének meghallgatása után. A regula havonta egyszeri gyórást és ünnepélyes szentáldozást ír elő, a tagok kötelesek naponta 12 Miatyánkot, 12 Üdvözlégyet és 12 Dicsőséget elmondani. Este önvizsgálatot kell tartaniuk, és ha hibát követtek el, azokat megbánva jóváteszik. A második Vatikáni Zsinat több ponton átalakította az eddigi regulákat, lényegében enyhített azokon, azaz hozzá igazította a mai valósághoz.

A terciáriusok (harmadrendiek) szegedi történetének levéltári forrásai elég gyérek, így nem csoda, hogy létének csak fő állomásait tudta a szerző felvázolni. Még megalapításának pontos idejét sem tudta megállapítani, vagy legalábbis nem esik szó róla. Jelentősebb szervező munka a századelőn indult meg. Valójában 1925-től rendelkezünk adatokkal. A taglétszám akkor 580 főt tett ki, ami aztán 1935-ről 1985-re növekedett a Szeged környéki 37 faluban, tanyavilágban. Több olyan település akad, ahol egy-egy tag van csupán, de vannak százon felüli létszámok is (Dorozsma, Szeged-Alsótanya).

A rendi tagoknak naponta negyedórát kellett lelki olvasmányokra fordítani. Kívánatosnak tartja ezért a regula, hogy minden rendi közösségnek legyen könyvtára. A szegediek komolyan vették az előírást. A könyvvállomány az 1920-as évek végéig, Véhn Jakab igazgatóságáig, elég gyér volt. 1928-ban elérte a 270 darabot és igen lassan gyarapodott. A kölcsönzés lagymatag volt, a kölcsönzők sokszor hónapokig nem vitték vissza könyveket. 1932-ben szabályozták a könyvtár rendjét, s a gyarapítás is nagyobb. Mindezzel együtt 1935-re félezernél kevesebb volt a teljes állomány.

A szerző szól az egyes szakosztályok (szegénygondozók, kulturális, ifjúsági csoport, ostyasütők, kegytárgykészítők, templomgondozók) tevékenységéről. Végül a második világháború után újjáéledő munkáról, majd az állam által hatalmi szóval elsorvasztott rend keserves éveiről. Tevékenységük a szerzetesrendek felszámolásával (1950. június) ért véget.

A kis füzet a ferencesek harmadik Rendjének szegedi történetén túl néhány általános tanulság levonására is alkalmas.

Kőhegyi Mihály

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelem középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvennie.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik – az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökhkar Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évre vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue*-be).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 323-714
Fax: H (62) 323-813

ECCLESIA SANCTA sorozat

A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.
A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.
A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 485 old.

Előkészületben:

Az orosz ortodox egyház története
A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád

Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994.
135 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997.
136 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária 250 Ft
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997.
127 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest 1997.
296 old. Összeállította: Dóka Klára 450 Ft

Előkészületben:

Egri főegyházmegye

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Budapest–Szeged, 1995. ára: 440 Ft.
203 + 4 o.

Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995. ára 360 Ft.
172 + 28 o.

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Budapest 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft.

Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft.

Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 o.

Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Roma–Pannonhalma, 1997.

METEM Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Somorjai Ádám OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356. old. ára: 398 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzsz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszobák Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára: 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 old. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft

Előkészületben

Hermann Egyed Emlékkönyv

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád
Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmege.** Budapest, 1994.
135 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997.
136 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária 250 Ft
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997.
127 old. Összeállította: Dóka Klára 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest 1997.
296 old. Összeállította: Dóka Klára 450 Ft

Előkészületben:

Egri főegyházmege

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Budapest–Szeged, 1995. ára: 440 Ft.
203 + 4 o.

Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995. ára 360 Ft.
172 + 28 o.

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Budapest 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft.

Pál József: **Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944).** Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft.

Lapo Lombardi: **La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda.** Roma–Budapest, 1997. 155 o.

Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Roma–Pannonhalma, 1997.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

9. ÉVFOLYAM

1997

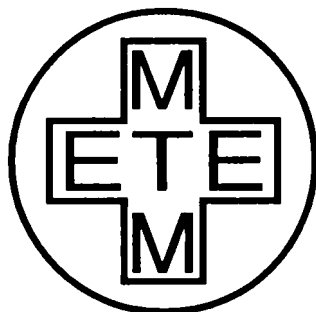
3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvközösségben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarlay review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.
Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.
Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada
M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

Kiadó - Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma-Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ - GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG - BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor
ITALY: Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik, Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő - Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó - Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomás és kötés az
 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1997/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

GLÜCK Jenő	Adatok a pest-budai, budapesti román egyházi élet történetéhez (1686 – 1919) <i>Some Facts about the History of Roumanian Ecclesiastical Life in Pest-Buda and Budapest, 1686-1919</i>	5
ADRIÁNYI Gábor	Egy „elfelejtett” kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter (1752–1843) <i>A “Forgotten” Prelate of Kalocsa, Péter Klobusiczky (1752-1843)</i>	19
CSAPODI Csaba	Bessenyei György és a katolicizmus <i>György Bessenyei and the Catholicism</i>	29
SASVÁRI László	Román ortodoxok (görögkeletiek) a mai Magyarországon <i>Roumanian Eastern Rite (Orthodox) Christians in Present-Day Hungary</i>	41
MÉSZÁROS István	Mindszenty és a zalaegerszegi Notre Dame-iskolák <i>Mindszenty and the Notre Dame Schools in Zalaegerszeg</i>	57
BOROVI József	Magyar katolikus lelképásztori szolgálat Dél-Afrikában (1960–1980) <i>Hungarian Catholic Pastorate in the South African Republic (1960–1980)</i>	71
Tibor HORVATH, S.J.	Toronto vagy Esztergom a METEM szülővárosa? <i>Is Toronto or Esztergom the Birthplace of the METEM?</i>	83

A BUDAPESTI METEM-KONFERENCIA I. (1997. november 4–5.)

METEM CONFERENCE IN BUDAPEST I. (4–5 November 1997)

DÓKA Klára	„Egyház és közösség” <i>“Church and Community”</i>	89
ERDŐ Péter	Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon <i>Parish and Congregation in Pre-War Hungary</i>	91
KÉRINGER Mária	Plébániai könyvtárak a váci egyházmegyében <i>Parish Libraries in the Diocese of Vác</i>	99
JÁROLI József	A békéscsabai Credo férfiegyesület története <i>A History of Credo, a Men’s Association in Békéscsaba Between the Years 1939-1951</i>	105
NAGYNÉ FRAUHAMMER Krisztina	A vendégkönyvek, mint a népi devotio új forrásai <i>Visitors’ Books as the Sources of Popular Devotion</i>	109
MAKOVICS Erika	Keresztény iskola – keresztény szokásrend <i>Christian School – Christian Convention</i>	121
GERGELY Jenő	A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége (1919 – 1944) <i>The Catholic Parish (autonomy) as a possibility of organizing the civil society</i>	131

DÓKA Klára	Patrociniumok és búcsúk az egri egyházmegyében (1746) <i>Patrocinies and Patronal festivals in the Diocese of Eger</i>	143
BEKE Margit	A historia domus fontossága, helye és gyakorlata <i>The Importance of the Historia Domus, its place and practice</i>	149
KÉRINGER Mária	Sándor Frigyes-Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza <i>Historical Geography of the Diocese of Vác</i>	155

FORRÁS - SOURCES

MAJOR Márta	Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából <i>A Lesson in How to Consolidate Power</i>	157
BURA László	Ave Maria in memoriam Dr. Scheffler János	193

MÓDSZERTÁR, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ÉRSZEGI Géza	Pásztor Lajos 1913-1997	197
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 1995/3 <i>Books Concerning Ecclesiastical History 1995/3</i>	
	Egyháztörténeti könyvek 1996 <i>Books Concerning Ecclesiastical History 1996</i>	201
SARNYAI Csaba Máté	Perspektívák és lehetőségek az egyháztörténeti kutatásban <i>The Perspectives and Possibilities of Ecclesiastical Historical Researches</i>	225

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK BOOK REVIEW

BOWDEN, Henry Warner: Church History In An Age Of Uncertainty, Historical Patterns In The United States, 1906-1990. (Ism.: Horváth Tibor)	231
Magyar Katolikus Lexikon. (Ism.: Horváth Tibor)	234
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa - 1. Kalocsai főegyházmegye. (Ism.: Tomisa Ilona)	235
SZABADFALVI József: Herman Ottó a parlamenti képviselő 1879-1897. (Ism.: Köhegy Mihály)	236
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa - 2. Váci egyházmegye. (Ism.: Tomisa Ilona)	239
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa - 3. Székesfehérvári egyházmegye. (Ism.: Tomisa Ilona)	240
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa - 4. Veszprémi egyházmegye. (Ism.: Tomisa Ilona)	240
Visitatio Canonica (Ism.: Kéring Mária)	241

GLÜCK JENŐ

ADATOK A PEST-BUDAI, BUDAPESTI ROMÁN EGYHÁZI ÉLET TÖRTÉNETÉHEZ
(1686 – 1919)

A kutatás aránylag keveset foglalkozott a Pest-Budán és Budapesten a 17–20. században összpontosuló román politikai-kulturális és egyházi élettel. A kérdéskomplexumra vonatkozóan elsődleges jelentőséggel bír demográfiai helyzetük meghatározása.¹

A Buda visszafoglalása (1686) utáni évtizedekben figyelhető meg az úgynevezett macedorománok („vlahok”) jelenléte. A Balkánról vándoroltak be Csernojevics Arzén pátriárka vezette néparadattal, akik a törökök bosszúja elől menekültek. A Magyarországon otthonra lelt macedorománok főleg mezőgazdasági termékek közvetítésével foglalkoztak.

A 18. század első felében számuk meghatározása viszonylagos. Általában a „görög” gyűjtőfogalom keretébe sorolták őket, akik a bevándorlók zömét jelentő szerbek mellett szerepelnek. Az 1770-es pesti felvétel 506 főben állapította meg számukat.² Az újabb 1788-as összeírás 125 családot említ 521 taggal, majd Pest város hatósága 179 családra és 620 főre helyesbítette létszámukat.³ Az évtizedek folyamán számuk tovább növekedett, amit az a tény is jelez, hogy 1771–1848 között 214 „görög” nyert polgárjogot Pesten.⁴

A macedorománok számát e népcsoporton belül 1789-ben a területileg illetékes budai görögkeleti (szerb) püspök a nyilvántartott 466 hívéből 258-ra (55,36 %) becsülte. A tulajdonképpeni görögök 196 (41,41 %) és az arnauták 15 (3,21 %) fővel szerepelnek. E kimutatásban már feltűnnek a tekintélyes, városi viszonylatban is jelentős családok, mint a Boráros, Lyka, Nákó, Moszta, Mocsonyi, Mutsó stb.

A Helytartótanács Budára költözése Pozsonyból (1784), a nagyszombati egyetem áthelyezése oda, majd Pestre (1780–1784), majd az utóbbi gazdasági és társadalmi szerepének ugrásszerű növekedése maga után vonta jelentősebb számú erdélyi, bánági és partiumi románok végleges, vagy időleges letelepedését, míg mások munkáskezeiket igyekeztek hasznosítani. E folyamatot olyan személyiségek megjelenése fémjelzi, mint

-
- 1 Glück, Eugen: Contributii la istoria comunitatii romanesti din Ungaria. *Revista Istorică*, 5-6. 1994. 479.
 - 2 Füves Ödön: A görög kereskedők bevándorlása Pestre 1718-1774 között. – *Antik Tanulmányok*, 22. évf. 1975. 118-125.
 - 3 Uó: A pesti görögök küzdelme a teljes önállóságuk kivívásáért. *Antik Tanulmányok* 15 (1968) 261-263. Klny. is.
 - 4 Uó: Statisztikai adatok Pest és Buda 1687-1848 között polgárjogot nyert görög származású lakosairól. *Antik Tanulmányok*, 10 (1963) 235-238.

Nedelkó Döme professzor (1811–1882), a fogászati tanszék megalapítója és Pomuc egyetemi belgyógyász. Ide sorolhatjuk Joanovits Györgyöt (1821–1909), a Magyar Tudományos Akadémia tagját, a kiegyezéskori államtitkárt, Gozdsu Manó (1802–1870) ügyvédet és a róla elnevezett román görögkeleti pesti alapítvány létesítójét, Labes Vincét (1821–1907), a főtörvényszékek bíróját stb.⁵

E folyamat némi kitérőkkel 1919-ig folytatódott, meghatározója kezdetben azonban a be- és kivándorlás volt. A budapesti görög parókia román lelkésze által vezetett anyakönyv kisszámú család szervezését tükrözi. Így például 1809-ben 11 születéssel szemben 14 elhalálozást jegyeztek be, míg 1830-ban 7 keresztelessel szemben 18 temetést végeztek, végül 1848-ban 8 újszülött mellett 9 személy elhunytát könyvelték el.

Az általunk kutatott időszak vége felé készült 1910-es népszámlálás alkalmával Budapesten 2777 anyanyelvű honos személyt írtak össze. A népszámlálás adatai szerint az összeírtak között viszonylagos túlsúlyban a görög katolikusok voltak 1.284 fővel (46,23 %). A görögkeletiek jelenléte 39,97 %-ot tett ki. Román anyanyelvűnek vallotta magát 225 római katolikus (8,10 %), 23 református (0,82 %) és 110 izraelita (4,28 %).

A román anyanyelvűek társadalmi szerkezetét szintén az említett népszámlálás alapján határozhatjuk meg. Többségük 1803 férfi (64,92 %) volt, akik a jobb megélhetés reményében munkakeresőként érkeztek, gyakran családjuk hátrahagyásával. A Budapesten élők közül 1489-en (53,61 %) az iparban és a kereskedelemben, 205-en (7,38 %) a közlekedésben, 490-en (17,64 %) napszából és szolgálatból szerzett jövedelemből éltek, illetve mint dolgozók, eltartottak. A katonai szolgálatot teljesítők száma 223 (8,03 %) volt. Közszolgálatba, illetve a szabadfoglalkozású pályákon működők családtagjaikkal együtt 266 fővel (9,57 %) szerepeltek.⁶

A fentiekén kívül 13.845 férfit és 7.065 nőt, összesen 20.906 személyt jeleztek, hogy tud románul.⁷ Nyilvánvalóan többségük Erdélyből származott és az ottani közegben szerezte anyanyelve mellett ismereteit.

Az első világháború végeztével a Budapestre történő román bevándorlás gyakorlatilag megszűnt, viszont felgyorsult – főleg az értelmiségieket magával ragadó – ellenfolyamat. Az 1920-as népszámlálás mindössze 1686 román anyanyelvűt jelez, akik közül 567 (33,62 %) volt görögkeleti és 840 görög katolikus (49,82 %). A csökkenés tovább folytatódott és 1925-ben csupán 704 román anyanyelvű személyt jegyeztek fel.

* * *

Buda visszafoglalása után (1686) az ott élő görögkeletiek közösen igyekeztek megfelelő vallási szervezetet kialakítani a helyi püspökség irányítása alatt, amelynek jogállását az 1691-es illir privilégiumok biztosították és amely szentendrei székhellyel ma is fennáll. Felépítették a budai székesegyházat, amely áldozatul esett Budapest ostromának (1944–1945), valamint a Szerb utcai pesti parókiaiális templomot, amely ma is mű-

5 Eftimie Murgu az 1848/1849-es bánsági forradalom vezetője (1805–1870) életének nagy részét Pesten töltötte.

6 Thirring Gusztáv: Budapest főváros demográfiai és társadalmi fejlődése az utolsó 50 évben. Bp. (1924), 270–286. Országos Levéltár, Budapest (köv. OL) mikrofilm 5488.

7 Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat 1900-tól) (1, 56, 61, 73 k.).

ködik. A liturgikus nyelv az ószláv és némiképp a görög volt. Az egyes népcsoportok között azonban csakhamar nézeteltérések robbantak ki, kezdve a templomi helyek elosztásával. Végül a macedorománok, akiktől nem volt idegen a hellén kultúra, csatlakoztak a görögök mozgalmához és 1788. április 18-án a Helytartótanáctól különálló paróikia létesítését és saját templom építését szorgalmazták.

A korabeli törvények és jogszokások alapján a Helytartótanács a budai püspök véleményét kérte ki. Válaszában a püspök életképtelennek minősítette a kezdeményezést, amit Putnik karlóczai metropolita is megerősített. Ezzel szemben Pest város főbírája hivatalos vizsgálata alapján támogatandónak ítélte a kérést. Megemlítette, hogy létezik egy 49.865 frt. és 20 kr-os felajánlás, amiből a görögök 32.464 frt. 20 kr-t, a macedorománok 17.401 frt-ot fedeznének, ami elegendő az új templom építésére.

A budai püspök újabb javaslatában a pesti parókiális templomban felváltva ószláv, illetve görög nyelven végzendő szertartások bevezetését ajánlotta. A Helytartótanács azonban 1790. június 22-én engedélyezte a „görög-vlah” egyházközség megalakítását és a templom építését.

Rendelkezésre állt a macedoromán Argir Demeter által felajánlott telek, amit a piaristák II. József intézkedése nyomán elárverezett vagyonából szerzett meg 2000 forintért. Így a templom felépítésére a mai Petőfi téren került sor, Nikolaus Jung építész terve szerint, amit 1792-ben fejeztek be a két tornyú templomnak barokk arculatot biztosítva. A belső munkálatok anyagi okokból 1801-ig elhúzódtak. Az idő vasfoga 1872–1874-ben restaurálást igényelt. Súlyos károk keletkeztek Budapest ostroma idején, 1944-ben, midőn áldozatul esett az egyik homlokatorony, amely a mai napig hiányzik. Az ikonosztáz elkészítését Anton Kuchmeister bécsi festőre (1804–1809), a szobrászati munkálatokat pedig Jankovics Miklós egri műhelyére bízták.⁸

A budai püspökség széküresedés folytán a felszentelést – nyomban az építkezés dandárjának befejezése után –, a temesvári görögkeleti püspök végezte. Ugyanakkor héttagú előljárárságot is választottak, amelynek fő feladata a befolyt pénzek elszámolása és a hátralékos felajánlások beszédése volt.

A legfelsőbb szintről kért, majd megadott engedményt azonban a pesti görögöknek és macedorománoknak meg kellett szolgálniuk. Ezek között szerepelt az egyházközség tagjainak jelentős pénzbeli hozzájárulása az úgynevezett „görög-vlah” légióhoz.⁹

A templom felépítésén kívül még számos tennivaló maradt. Az egyházközség kérésére a városi hatóság 1800-ban temető létesítését engedélyezte a templom körül.¹⁰ Anyagi alapot biztosítottak saját kórházuk számára 6–8 ágygal, főképp jótévedők adományaiból, amely a 19. század végéig fennállt. A macedorománok közül Jankovits Ambros, Zikkó Mária és a Grabovszky-család jeleskedett. Végül 1817-ben a templom, az iskola, a lelkészlak és általában az összes kintlevőségük adómentességet nyert.¹¹

A macedorománok 1793-ban a Helytartótanácsához fordultak és egy második parókusi állás rendszeresítését kérték, azzal a feladattal, hogy a szertartásokat anyanyelvükön végezze, sőt Mihajlovics János személyében jelöltet is állítottak.¹² Igaz, létre-

8 Babes Emil: A budapesti görög-oláh egyházközség. Bp. 1909. 3-4. – Molin, Virgil: Din istoricul parohiei române-ortodoxe din Pesta-Mitropolia Banatului, 4-6. 1966. 256-260.

9 Az aláírási iverk a Hódos-Bodrog kolostor irattárában található: Fond manastiresc 17-18. ügycsomó.

10 OL Fond C 77, 36/1798, 53/1799, 57/1800.

11 Uo. 49/1793, 39/1797, 1/1825 (1-2), 47/1817 (1-4).

hoztak 1802-ben egy „vlah” parókusi állást, de a görög szertartási nyelv csorbítatlan maradt, mivel a közösség döntő tényezőinek szemében a román nem számított „kanonikus” nyelvnek. Csak 1795 óta volt joguk a nicea-konstantinápolyi hitvallás kétnyelvű elmondására a misében, anyanyelvükön gyónni és a betegek ellátását biztosítani.¹³ A románok tiltakoztak Georgievics és Hariton Sakellarios nevű püspök ténykedései ellen, valamint nehezményezték megkülönböztető jeleik eltávolítását a templomból püspöki engedéllyel.¹⁴ A papkérdéssel párhuzamosan 1796-ban számarányos képviselőket igényeltek az előjáróságban és a gondnokságban, egyelőre városi támogatás hiányában, sikertelenül.¹⁵ Gondok merültek fel a parókia földjei kérdésében is, főképpen Carisius Sakellarios parókus igénye nyomán, aki egyedül a jövedelem egyharmadát óhajtotta.¹⁶

A végső szót a Helytartótanács (1807), majd az udvari kancellária (1808) mondta ki. Rendelkezéseik szerint a szertartások nyelve hetenkénti felváltásban görög és román. Az intézkedést 1809-ben az udvari kancellária megerősítette.¹⁷

E fejlemények nyomán a görögök kérték, hogy biztosítsanak számukra külön kántori helyet és csoportosítsák a templomban birtokolt székeiket. Legfontosabb kérésük arra irányult, hogy a románok számára fenntartott héten az iskolában végezhessek el a reggeli és esti imákat, illetve a vecsernyét.¹⁸ A görögök valóban megkaptán 1810-ben az engedélyt, a karlóczi metropolita azonban megtiltotta a liturgia végzését a templomon kívül. A későbbiekben ez az akadály is elhárult, egy egyházi főhatóság csupán „bizonyos elővigyázatosságot” kötött ki.¹⁹

Gyakorlatilag 1812-ben történt meg a változás, midőn a görögök kibérelték „A fehér hajóhoz” címzett közeli házat, és ott kápolnát rendeztek be. Így a templomot kizárólag a románok használták, de csak a számukra kijelölt héten vették igénybe. Hogy a kép teljes legyen, 1818-ban a románok is kérték egy különálló kápolna létesítését egy magánházban, a görögökhöz hasonló céllal. Kérésükkel szemben a karlóczi metropolita kanonikus kifogásokat emelt. Végül a Helytartótanács közbejöttével 1822-ben újra végrehajtásra került az 1808-as kancelláriai intézkedés, az abban megállapított templomi rend alapján. Igaz, a kápolnák kérdése 1824-ig még fel-felmerült.²⁰

Időközben a görögök felajánlották a templom átadását a románok részére, 30.000 forintos becsérték megtérítése ellenében, amit azonban az utóbbiak nem tudtak vállalni.²¹ A fennálló helyzetet 1836-ban legfelsőbb szintről megerősítették.²²

Az 1808-as döntés kimondta, hogy a szertartásokat románul végző papnak hazai felszentelésűnek kell lennie. Az első parókust a budai püspök nevezte ki Theodorovics Já-

12 Uo. 17/1793 (12-13), 9/1807 (1-18), 40/1805.

13 Teodor Misaros: *Din istoria comunitatii bisericesti ortodoxe-romane din R. Ungara*. Budapest, 1990. 70.

14 OL C 77, 25/1801, 26/1803 (1-13).

15 Uo. 19/1796 (1-8).

16 Uo. 17/1804 (1-18).

17 Uo. 6/1808 (1-22), 10/1809 (1-11).

18 Uo.

19 Uo. 17/1810, 37/1811 (1-4).

20 Uo. 55/1818, 21/1819 (1-5), 7/1822 (61), 46/1824., Babes Emil i.m. 67.

21 OL C 77, 7, 15/1820, 45/1823 (1-2), 21/1824., T. Misaros i.m. 71-72.

22 OL C 77, 29/1833, 57/1834, 39/1835, 55/1836.

nos személyében (1809–1845). A románok azonban a papválasztás jogát igényelték valamennyi helybeli üresedés esetében.²³ A kérdés valójában Theodorovics János halála nyomán került napirendre. A budai püspök úgy rendelkezett, hogy előzetesen három jelöltet kell előterjeszteni, és jóváhagyásuk után kerülhet sor a tulajdonképpeni választásra, de ennek eredménye is újabb megerősítést igényel. Végül kemény küzdelem nyomán megválasztásra került Pap (Pop) Zsigmond egykori görög katolikus lelkész, aki áttért a görögkeleti hitre (1847). Néhány hónap múlva azonban Pap Zsigmond tevékenyen bekapcsolódott a forradalomba, többek között ő szerkesztette az „Amicul Poporului” című lapot, amely a magyar és román forradalmárok együttműködését szolgálta. Világos (1849) után Pap Zsigmondot letartóztatták és a parókia egyelőre betöltetlen maradt.²⁴

Ezután rövid helyettesítésekre került sor, akik közül említésre méltó Popescu Genadius, a Hódos-Bodrog kolostor volt apátja, akit magas hivatalától a forradalom alatti tevékenysége miatt megfosztottak (1854–1855). Később Moldvába távozott és a romani szeminárium rektora lett. Nem voltak szerencsések utódjával, Rusu Jánossal sem, aki rövid pasztoráció után munkaképtelenné vált. Megfelelő jelentkező hiányában a budai püspök körlevelet intézett a görögkeleti egyházmegyékhez, amelyben jelöltekért, megemlítve, hogy az állás magas jövedelmmel jár (400 forint készpénz, szabad lakás, két öl tűzifa, stóla jövedelem). Valójában e magas jövedelmet az utódnak meg kellett felelnie munkaképtelen elődjével, mivel a görögkeleti egyházban a nyugdíjrendszer még nem valósulhatott meg. Az aradi püspök válaszában közölte, hogy az említett javadalmazás mellett egyházmegyéjében az igen magas követelményeknek megfelelő jelentkező nem fog akadni.²⁵ Végül a lippai Miculescu Jónás a temesvári egyházmegyéből nyert áthelyezést (1858–1887).²⁶

Természetesen a parókus fő feladata a templomi szolgálat ellátása volt. Számos jelentős személyiség esetében is igénybe vették szolgálatait.²⁷ Így például a pesti görögkeleti templomban végezték 1870-ben Gozdsu Manó elhunytá alkalmával a gyászistentiszteletet. A román plébános kísérte utolsó útjára Eftimie Murgut (1870), az 1848–1849-es bánási forradalom vezetőjét. A Kerepesi temetőben külön parcellában található a vezető macedoromán családok díszes síremlékei. Külön megtiszteltetésnek számított a templomban, illetve sírkertjében történő temetés. Grabovszky Athanáz, aki a 19. század első felében a pesti macedorománok jelentős vezetője volt, 1812-ben 1000 forintot ajánlott fel eredménytelenül, hogy a templomban biztosítsanak számára örök nyugalóhelyet. Elfogadták viszont Nákó Sándor ajánlatát, aki a hatalmas nagyszentmiklósi uradalmat birtokolta és megalapította a híres gazdasági iskolát. Emléktáblája mai napig látható a Petőfi téri templom oldalfalán. Itt jegyezzük meg, hogy a pesti templomban keresztelték meg 1848-ban Nicolae Balcescu fiát, akit anyja nevének nyomán Bonifaciu Florescuként anyakönyveztek (1848–1899). A szertartást azonban a görög lelkész végezte.²⁸

23 Uo. 12/1832 (1–2).

24 Uo. 77/1846, 23/1847, 106/1847 (1–3).

25 Gazeta Transilvaniei, 1855 évf. 261. Aradi Görögkeleti Román Püspökség irattára, protocol 144, 352/1855.

26 Telegraful Român 1858. évf. 136–137.

27 Viitorul (Budapest) 39/1884, 4.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a két hosszabb ideig működő parókus egyben kulturális tényező is volt. Theodorovici Jónás mint szerző és szervező működött.²⁹ Népszerű volt az 1814 és 1815-ben megjelent földrajzkönyve, amelyből a pesti hívek egyedül 102 példányt rendeltek meg. Ezenkívül 1813-ben erkölcsi kérdéseket tárgyaló munkája is megjelent.³⁰ Éveken keresztül a budai egyetemi nyomdában cenzorként is tevékenykedett. Így például Mutso Györgynek 1829-ben megjelent román helyesírási útmutatójának kézirati példányán az általa aláírt engedélyzáradék olvasható.³¹

Miculescu Jónás érdeme, hogy előmozdította a román irodalmi sajtó kifejlődését. Pesten adta ki 1863–1865 között „Aurora Româna” című folyóiratát, majd megjelentette a „Musa Romana” című almanachot. Félretéve a felekezeti szempontokat, bevonta a munkába kora jeleseit, a görög katolikus Iosif Vulcant és Iustin Popfint, valamint a görögkeleti Zaharia Boiut.³²

A pesti román görögkeleti egyházi élet megszervezése összekapcsolódik a saját anyanyelvű iskola létrehozásának óhajával. Az első lépések 1807-ben történtek. A Helytartótanács a beadványt a pozsonyi kerületi igazgatóságnak továbbította, amely kedvezően bírálta el és 1808-ban kiállították az engedélyt a pesti „román nemzet normális iskolája” számára.³³ A tanítói állást sürgősen betöltötték Constantin Diaconovici-Loga személyében, aki 31 tanulóval foglalkozott. A helyi igazgató Boráros János, Pestváros „szenátor”, hitoktatója pedig Theodorovics János lett.³⁴

A tanulókat a Föllbinger-módszer szerint három osztályba sorozták be. A nagyobbak más iskolákból jöttek el, nagy részük valószínűleg az 1785 óta működő görög tanintézetből. A következő évben a létszám 30 fő volt. Idővel azonban folyamatos csökkenés állt be, mivel az iskolában elvileg csakis a macedoromán családok gyermekei iratkozhattak be.³⁵ Mindhárom osztály tananyagában helyet foglaltak el a vallási tárgyak, valamint a román, a német és a magyar nyelv. Beiktatták a számtanórákat is. Egyelőre a román nyelv oktatásánál a cirill betűs írást tartották meg, de az Erdélyi Iskola hatására előtérbe került a latin betűk bevezetése is. Ezen irányzatnak adott lendületet a Rózsa-féle 1809-ben megjelent nyelvkönyv, amelyben felvázolta a latin betűs helyesírás lehetséges rendszerét, a konzervatív körök azonban nem nézték jó szemmel ezen törekvéseket.³⁶

Fordulópontot jelentett e kérdésben az új helyi igazgató kezdeményezése, aki 1823-ban a pesti városi tanács elé terjesztett egy ábécéskönyvet, amely a latin betűs írásmódon alapult, és elnyerte a hivatalos támogatást is. Ezzel szemben Nesztorovics Uros, az összes magyarországi görögkeleti iskola főigazgatója, tagadó választ adott a

28 Glück, Eugen: Pe urmele prezentei românești la Budapesta. Calendarul Românesc 1992. Gyula, 1991. 125–127. – Fűves Ódön: Noi date despre fiul lui Nicolae Balcescu, nascut la Pesta. Acta Musei Nicolae Balcescu. 4. Cluj-Napoca, 1976. 133.)

29 OL C 77, 27/1812, 22/1820, 35/1830.

30 Bianu, Ion–Hodos, Nerva: Bibliografia românească veche 1508–1830. 4. 297–299.

31 Molin, V. i.m. 260.

32 Példányok az Országos Széchényi Könyvtár, valamint a román akadémia bukaresti könyvtárában.

33 OL C 77, 6/1808 (1–22), fond C 69, 7/1808 (37)., Fűves Ódön: A pesti görögök iskolái. – Antik Tanulmányok 19 (1972) 98–104.

34 Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Aprónyomtatványtár.

35 Fűves Ó. i.m.: A pesti görögök iskolái.

36 Ld. 34. sz. jegyzetet.

hozzá intézett megkeresésre a városi tanács részéről abban a kérdésben, hogy a román anyanyelvű tanulóknak nem jelentene-e könnyebbséget a latin betűs írás. További kísérlet történt Popovics Neagoe István pesti tanító részéről, eredményt azonban nem tudott felmutatni. Valójában csak a század közepén került sor a pesti román elemi iskolában a latin betűs írás általánosítására.³⁷

A papokkal szemben támasztott magas követelményekhez hasonlóan kiválóbb tanítók meghívására törekedtek. A katedrán 1809–1812 között az említett Constantin Diaconovici-Loga működött évi 200 forint fizetéssel, amit az egyházközség pénztárából fedeztek a pozsonyi tankerületi főigazgató intézkedése alapján.³⁸ Maga a tanító a feltörekvő román kulturális élet jelentős személyisége volt a Kárpátokon innen, számos könyv szerzője, amelyeket többnyire a budai Egyetemi Nyomda révén adott ki. Legelterjedtebb művei közé tartozott az 1818-ban megjelent helyesírási, és az 1822-ben napvilágot látott nyelvtankönyve. Constantin Diaconovici-Logát meghívták tanárnak az újonnan felállított aradi görögkeleti román tanítóképzőbe, amit el is fogadott, mire helyét George Montani (1813–1821) foglalta el. Tanítói működése mellett írt néhány könyvet is, ennél azonban jelentősebbnek számít, hogy éveken keresztül ő szerkesztette a román nyelvterületen terjesztett naptárakat, amelyek szorosan vett feladatuk mellett – hivatalos és gazdasági ügyekben – iránymutatással és olvasmányul is szolgáltak.³⁹

George Montani távozása után Popovics Neagoe István következett a pesti iskolában. Tanítói munkája mellett ő is igyekezett írói tevékenységet kifejteni, és főképpen latin betűs naptáraival tűnt fel.⁴⁰

Személyi okokból történt végleges távozása után (1833) az egyre fogyatkozó létszámú iskolában már kevésbé jelentős személyek kerültek megválasztásra, név szerint Puskás Demeter (1833–1836), Mercse Demeter (1837–1868) és Bárion Atanáz (1869–1888), akik általában kántori szolgálatot is elláttak.

A görög és román iskolák fenntartására az egyházközségnek egy alap állt rendelkezésére. Ennek összege 1803-ban 15.993 forintot tett ki, és amely 1851-ben már 21.238 forintra emelkedett. A későbbiekre nézve nem áll rendelkezésünkre számszerű adat, de fennállása kétségtelen. Az időközi pénzromlás, a fogyatkozó görögök és macedorománok adakozásának csökkenése ellenére az alap kamatjöveldelme biztosította az iskola szükségleteit és a tanítók javadalmazását úgy, hogy tandíjat nem szedtek a tanulók szüleitől. Az udvari kancellária 1812-ben királyi intézkedés alapján úgy rendelkezett, hogy az iskola javait válasszák el a templométól. A végrehajtás azonban nehézségeket okozott, beleértve az említett alap jövedelmeinek felosztását az egyházközséget alkotó két népcsoport között. A vita elsímítására Nesztorovics Uros főigazgató kapott megbízást, sikertelenség esetén pedig egy javaslat készítésére utasították, amely végül legfelsőbb rendelkezés alakjában váljon kötelezővé. Az ügy azonban a bürokrácia kacskaringós útjaira tévedt, és csupán négy év múlva öltött alakot a főigazgatói előterjesztés. Bécs már gyorsabban határozott és megállapította a görögök és a macedorománok részesedését az iskolaalapról és az oktatásra szolgáló helyiségek felosztását is.⁴¹ A kérdés végül a Helytartótanácsnál újra tárgyalásra került. A határozat fenntartotta az is-

37 OL C 69, 7/1823 (162), 7/1824 (24–26, 99–100).

38 Uo. 7/1813 (17–18).

39 Uo. 7/1832 (50, 55, 57), 7/1830 (17, 24, 33, 48, 50, 55, 62, 79).

40 Bianu, I. – Hodos, N. i.m. III 308, 572, 623, 667, 680.

kolaalap egységét és 1821-ben meghatározták az osztálytermek és tanítói lakások pontos elosztását, valamint biztosították a tanítók fizetésének 400 forintra történő emelését. Egyben meghatározták az iskola és a tanítók tüzelőjárandóságát, amihez az országos görögkeleti iskolaalap is – bizonyos mértékig – hozzájárult.⁴² Ez utóbbi kezelését is rendezték, és ebben biztosították a románok részvételét is. Így került a kuratóriumba Bozda Náhum, Grabovszky Konstantin és Zikko Demeter. A tisztviselők között 1844-ben helyet kapott Gozdu Manó, mint főügyész és Joanovics Demeter.⁴³

Az iskola működését igyekezett támogatni 1815-től kezdve a pesti görögkeleti román nők egyesülete is, elsősorban anyagi fedezete növelésében.⁴⁴

A 19. század derekán fokozatosan érezhetővé váltak bizonyos eltolódások a pesti „görög-vlah” egyházközség demográfiai szerkezetében. Míg a macedorománok száma fogyott, mind több román vándorolt a Kárpát-medence keleti feléből Pest és Buda felé. Főképp az utóbbiak, mivel felvételük az egyházközség teljes jogú tagjai közé kivételes volt, elgondolásaikban csatlakoztak az önálló görögkeleti román egyház megalakításáért folyó erdélyi, bánásági és partiumi mozgalomhoz. Jelen esetben egyúttal az esetleg létesítendő különálló parókiát szerették volna kivenni a szerb vezetésű budai püspökség joghatósága alól. E törekvések készítették 1848. május 21-én a pesti románok képviselőit arra, hogy a Gozdu Manó elnöklete alatt tartott tanácskozás nyomán a magyar kormánytól az önálló egyházi és iskolai rendszer megteremtését kérelmezzék. A pestieket hét küldött képviselte, köztük Pap Zsigmond parókus is.⁴⁵ A forradalom alatt e téren elért román részsikerek a pesti egyházközséget nem érintették. A „Gazeta Transilvaniei” 1837-ben is kiemelte, hogy a pesti görögkeleti románok alapvető óhaja, hogy saját templommal rendelkezzenek.⁴⁶

Döntő fordulat állt be 1864 végén, midőn Ferenc József engedélyezte a görögkeleti szerbek és románok egyházi, iskolai és alapítványi rendszerének szétválasztását, illetve a szebeni görögkeleti román mitropolia felállítását az aradi és karánsebesi püspökségek hozzáadásával. A magyar országgyűlés 1868-ben becikkelyezte e megoldást, majd érvénybe lépett a román görögkeleti egyház Szervezeti Szabályzata (Statutul Organic), amely számára autonómiát biztosított egyházi, iskolai és tanítványi téren. Hasonló jogkört biztosítottak a görögkeleti szerb egyháznak is.

Az országgyűlési tárgyalás folyamán a pesti, valamint több más többségében görög teljes jogú tagokból álló egyházközség vezetői kérvényt nyújtottak be, amelyben országgyűlési döntést szorgalmaztak, hogy ne kerüljenek besorolásra sem a román, sem a szerb görögkeleti egyházi szervezetbe. Hivatkoztak arra, hogy az elválást előkészítő kongresszusra (1864) nem kaptak meghívást, hangsúlyozván különleges jellegüket és magyarosodásukat. A képviselőház illetékes bizottsága kedvezően véleményezte a kérelmet, mire báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter egy módosító szakaszt iktatott be a törvénytervezetbe, amely az 1868. IX. t.c.-ben szerepel. Ennek alapján az

41 Füves Ödön: A pesti görögök iskolái ... i.m. 102–104. - OL C 69, 7/1812 (48), 7/1811 (12–13), 7/1813 (19–20), 7/1817 (35, 61–62, 104, 139–140).

42 Uo. 7/1823 (180).

43 Uo. 7/1840 (60), 7/1844 (48).

44 Molin, V. i. m. 259.

45 Documente privind revolutia de la 1848 in Farile Române C. Transilvania, 4. köt. Bucuresti, 1988. 318.

46 Gazeta Transilvaniei 66, 70, 74/1857.

ügynevezett „görög” parókiák biztosították különállásukat, fenntartva azonban a karlóczai pátriárkával a dogmatikai kapcsolatot.⁴⁷ Érdekes, hogy a korabeli román vezetők tétlenül maradtak, holott az illetékes minisztériumban Joanovics György államtitkár maga is görögkeleti román, fő mozgatója volt egyháza érdekeinek, elsősorban az autonóm szervezet megeremtésének.

Következésképpen a pesti parókia változatlan szerkezetben működött tovább és ellátta az összes görögkeleti román hívő lelki szükségletét. Ugyanakkor teljes jogú tagjai közül Gozdsu Manó, Sztupa György, Gáll József, Babes Vince és mások tagjai voltak a magyarországi önálló román görögkeleti egyház vezető testületeinek, de egyúttal gyakran a pesti parókiáénak is. Csupán 1875-ben eszközöltek ki egy miniszteri leiratot, amely engedélyezte a pesti parókia kettéválasztását a görögök és románok között, gyakorlatilag azonban nem történt változás. A parókia szerkezetét jelentősen befolyásolta a görög többség azon álláspontja is, hogy azok a görögkeleti románok, akik nem az alapítókhoz tartozó macedorománok leszármazottai, csupán személyükre nézve kaptak kivételesen teljes tagzági jogot, amelyet utódaikra nem örökíthetnek át. E helyzetre jellegzetes példát szolgáltatott Babes Vince esete. Az igazsághoz tartozik, hogy egyes macedorománok, elsősorban a népes Lyka család is, magáévá tette a görögök álláspontját.

Miculescu parókus elhunytá után (1888) az egyházközség vezetősége úgy döntött, hogy utóda, a macedoromán parókusi poszton Ioannes Georgiades görögül végezze a szertartásokat. Ugyanakkor beszüntették a román iskolát, a két román gondnokot pedig felfüggesztették.⁴⁸

A pesti románok tiltakoztak, majd Puscariu János kúriai bíró vezetése alatt, Eötvös Károly jogi segítségével, az illetékes miniszterhez fordultak, aki a törvény útjára utasította őket. A jogerős ítélet megszületéséig – úgy 1892-ben, mint 1902-ben – az egyházközség vezetősége által beterjesztett új alapszabályokat a minisztérium függőben hagyta.⁴⁹ Miután felségfolyamodványuk is sikertelen maradt a pesti görögkeleti románok közül, akik jogot formáltak egyházközségi tagságukra, megindították a pert, amelynek tárgyalására a kúria a budapesti törvényszéket bízta meg. Képviselőtükben Babes Emil, a híres orvosprofesszor, Babes Viktor bátyja, járt el, sőt 1909-ben könyvben is összegezte álláspontjukat. A kúria végítélete 1911-ben azzal az indokkal utasította el keresetüket, hogy a parókia létesítése alkalmával kisebb részben járultak hozzá, a jelenben pedig csekély kisebbségben vannak, tehát vagyonfelosztásra sincs jogalap.

Az új helyzetben Cimponeriu Athanáz és Puscariu Gyula vezetésével már 1890-ben mozgalom indult el görögkeleti román parókia létesítése érdekében, az aradi püspökség joghatósága alatt. A konzisztórium 1891-ben tárgyalta a kezdeményezést, majd 1893-ban Budapesten leányegyházat hozott létre, amelyet az aradi parókiához csatoltak.⁵⁰

Sürgős megoldásra várt az állandóan, illetve ideiglenesen ott tartózkodó hívek lelki szükségleteinek ellátása, a fővárosi iskolák egyre szaporodó görögkeleti román növen-

47 OL Fond K2-1868-3094, 3148, 3163, 3164. – Berki Feriz: Az 1868 IX. t.c. kánonjogi megvilágításban. Bp. 1945. Klly.

48 Misaros, T. i.m. 72. – Babes Emil i.m. 8-9.

49 Biserica si Scoala 47/1890. 371. Foia De esana 13/1889, 8, 25/1888, 6. – Babes Emil i.m. 9-11.

50 Calendar Popular Romanesc 1903, Budapesta (1902). 113. – Lupta 1/1906. 14. – Sasvári László: Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16-20. században. – Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1994. 3-4. sz. 128. – Misaros, T. i.m. 73-75. – Babes Emil i.m. 20-31.

dékeinek hitoktatása, valamint a feltétlenül román jellegű alapítványok kezelése, mint például a Gozdsu és Nedelku hagyományok. Bizonyos segítséget jelentettek a budapesti helyőrségben szolgálatot teljesítő katonapapok, mint például 1887-től kezdve oda kirendelt Serbu káplán, majd utóda, Boldea labóri főesperes. A következő évtized végén azonban a nagyobb számú görögkeleti román vallású katonákat tömörítő egységeket elvezényelték, és a velük együtt távozó katonapap a hadsereg tulajdonát képező egyházi kelleiket is magával vitte az új állomáshelyre.

A hitoktatás ügyében már valamivel gyorsabban intézkedett az aradi konzisztórium. Miután tisztázódott a budai püspökkel felmerült illetékességi kérdés, 1895-ben ki-nevezték Bogojevics György végzett teológust a Gozdsu-alapítvány tisztviselőjé. Később megbízást kapott még egy papjelölt, mindkettőjük javadalmazását pedig az aradi konzisztórium vállalta.

Az új egyházközség megalakítása 1899-ben lépett döntő szakaszába, midőn 31 családfő formális kérést terjesztett elő szeptember elsejei kelettel. A konzisztórium csakhamar megtárgyalta a beadványt és hét pontban foglalta össze a feltétlen kívánalmakat, amelyek teljesítése adott volt.⁵¹

Az ügyben sokat fáradozott Cimponeriu Athanáz, betegsége folytán már nem viselhette a megalakulás gondját és megbízatását átruházta Gáll József főrendiházi tagra. Az alakuló gyűlésre 1900. március 11-én került sor az „Angol királyné” szálloda nagyszobájában. Bevezetőjében Gáll József összefoglalta a Budapesten és környékén élő görögkeleti románok egyháztörténetét. A gyűlésen jelen volt 44 családfő és nagyszámú egyetemi hallgató. Szintén jelen volt dr. Elie (későbbiekben szerzetes néven Miron) Cristea, a szebeni mitropolia titkára is, utóbb karánsebesi püspök, majd bukaresti pátriárka.

A gyűlés átalakult parókiális zsinattá és megválasztotta – az alapszabálynak megfelelő – vezető szervezetet, úgy mint a tíz tagú tanácsot és a két gondnokot. Elnökké Gáll Józsefet, alelnökké Szerb György képviselőt, titkárrá pedig Alexics György professzort választották meg. Ugyanakkor egyhangúan parókussá választották Bogojevics Györgyöt (1862–1933), aki nemsokára a Hodos-Bodrog kolostorban szerzetesi fogadalmat tett, majd az aradi püspök pappá szentelte. 1909-ben protosincol rangra emelték.

Az első parókiális zsinat több sürgős feladatot fogalmazott meg. Első helyen szerepelt egy megfelelően felszerelt kápolna létrehozása. Szükségessé vált az anyagi források felmérése, amelynek összegét a korabeli törvényes kötelezettségek és az önkéntes felajánlások fényében évi 820 forintban állapították meg. Az említett leltár biztosítására a jelenlevők 730 forintot kitevő adományra adtak biztosítékot. A kiadási oldalon megállapították a parókus szerény, 300 forintos évi fizetését, valamint a kántor (60 forint) és az egyházi (40 forint) javadalmazását. Az újonnan választott elnök zárszavában reményét fejezte ki, hogy a fiatalság segítségével létrehozhatják a kórust is.

A budapesti helyi zsinat határozatait az aradi konzisztórium megerősítette és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1875-ös rendelete alapján hozzájárult a Keresztelő Szent Jánosról elnevezett parókia végleges létesítéséhez.

51 Foia Diecesana 18/1887, 5, 34/1886, 6. – Lupta 29/1910, 2. – Állami Levéltár, Arad, fond Episcopia Ortodoxa Romána. Arad, senat scolar 116/1898, 199/1910, 241/1913.

A megvalósítások első sikere a kápolna létrehozása volt. A Gozsdu-alapítvány kuratóriumának engedélyével a Holló u. 8. sz. ház emeletén két lakást vettek igénybe, egyet a kápolna, a másikat pedig a parókus számára. Valójában az utóbbit az új parókus az alapítványnál betöltött hivatalánál fogva már régebben használt, az új helyzetben azonban az egyházközséghez tartozó szolgálati lakásnak minősült.

A kápolna felszentelésére az aradi püspök által 1900. november 25-én került sor, és egyúttal az első parókust is beiktatták. A megfelelő berendezéshez elsőként Goldis püspök járult hozzá, aki díjmentesen adományozta az antemisztt, amelyen a mise alatt az áldozati tárgyak állnak. Melánia, Gozsdu Manó özvegye, biztosította a szertartási öltözeteket. A Petőfi téri templomból átadtak néhány román vonatkozású tárgyat, mint például a neves bánáti festő, Nicolae Popescu első olajfestményét, amelyet a pesti híveknek ajánlott. Később sikerült létrehozni az ikonosztázt is.⁵²

Az 1902-es zsinat bővebben foglalkozott egy jövőbeni templom kérdésével is. E célból újra megkeresték a várost, és megindították a gyűjtést az építési költségek biztosítására. Ennek eredményeként 1911-ig 60.000 korona gyűlt össze. A következő időszakban tágabb területről közel félmillió jött be, de sajnos, a háborús infláció elértektelenítette a tőkét. A háború után a hívek számának csökkenése, és a gyűjtőterület beszűkülése nyomán, a templomépítés lekerült a napirendről és ma is működik az ideiglenesnek számító kápolna.

Több sikerrel kecsegtetett a kórusszervezés, amely a kápolna felszentelése alkalmával is működött. Két év múlva oda fejlődött, hogy nyilvános hangversenyen szerepeltek. Igaz, e téren is voltak hullámvölgyek, amelyek a kórus erősségét képező egyetemisták folyamatos cserélődéséből eredtek. Újabb fordulat következett be 1911-ben, midőn vegyeskórusná alakultak, és olyan igényes feladatra is vállalkozhattak, mint Musicescu liturgiája.⁵³

Az elért eredményeknek azonban árnyoldalai is mutatkoztak. Ilyen volt például a hívek bekapcsolása a parókia életébe. E téren nagy szerepet játszott a hívek szétszórtsága a különböző kerületekbe és az elővárosokba. Az 1907-es parókiális zsinat fájdalmasan állapította meg, hogy mindössze 52 családfő tesz eleget anyagi kötelezettségének, főképpen értelmiségi körökből.⁵⁴ Később a helyzet javult, elsősorban a munkásközegben folyó vallásellenes propaganda lanyhulásával.

A parókia tevékenységének legfőbb fokmérője szolgáltatásainak mértéke. Míg 1903-ban 11 keresztelest jegyeztek be, addig 1919-ben már 42-t. Az 1900–1919 közötti években 527 keresztelest végeztek, köztük néhány felnőtt izraelitáét is. Ugyanakkor a temetések száma 554 volt, ebből azonban 82 éppen 1919-re esett, köztük 40 kórházakban elhunyt román és orosz hadifogoly volt. A vonatkozó időszakban 173 egyházi házasságkötés történt.

Az 1919-es csúcshelyzet a trianoni határ megvonásával (1920) visszaesett, amit az a tény is jellemez, hogy 1921-ben 11 születéssel szemben 13 halálest szerepel. Az anyakönyvek tanúsága szerint 1929-ben hat keresztelest került sor és 17 temetésre.⁵⁵

52 Biserica si Scoala 10/1900, 76. – Poporul Roman 13/1901, 2 Foaia Poporului Român 12/1911, 1, 17+1911, 6. – Gazeta Româna 2/1913, 7. – Calendarul ... 1903. 113–114. – Misaros, T. i. m. 74–78.

53 Lupta 60/1908. 6. – Biserica si Scoala 17/1902., 103, 11/1907. 5.

54 Uo. 5/1907. 5. – Poporul Român 12/1907. 4.

A budapesti görögkeleti román parókia 1920 után is működőképes maradt, elsősorban annak következtében, hogy a parókus nem hagyta el helyét.⁵⁶ A parókia történetének további tevékenysége összekapcsolódik utódainak (Toma Sagureanu (1934–1957), dr. Petru Mandrutau (1959–1993) és Petru Marius Maghiar (1993–) működésével.

• • •

Az előbbieken vázolt történelmi körülmények közepette történt meg a jelentős számú görög katolikus román letelepedése. Közöttük számos jelentős személyiség is szerepel, elsősorban az Erdélyi Iskola három vezető személyisége, Samuil Micu-Clain, Petru Maior és Gheorghe Sincai, akik közül az előbbi kettő a magyar fővárosban alussza örök álmát.

Adataink szerint 1910-ben a népszámlálás alkalmával 1284 román anyanyelvű göröghatolikusot írtak össze, tíz évvel később azonban csupán 840-et.

Iusztin Popfiu, a neves papköltő és író 1868-ban „Amvonul” című, kezdetben Pesten megjelenő folyóirata hasábjain sürgette egy görög katolikus román kápolna létesítését. Valójában csupán időlegesen vált lehetővé román nyelvű istentisztelet Budapesten tartózkodó papok közreműködésével. Így például Samuil Micu-Clain a tabáni plébánia templomban elhunyt küszöbén is misézett (1806). Ugyanott végzett oltárszolgálatot Petru Maior is, aki 1821-ig követte elődjét hivatalában az Egyetemi Nyomdában. A központi szemináriumban, illetve az egyetem teológiai karán számos görög katolikus román papnövendék kapott helyet. Így például az 1903–1904-es tanévben 90 kispapból 14-en jöttek az erdélyi egyházmegyékből. Közülük említésre méltó Ion Agarbioceanu, a modern román irodalom egyik vezető személyisége, aki 1900 és 1904 között tanult Budapesten. A teológusok időnként saját rítusu papok vezetésével rítusgyakorlatot végeztek és ez lehetővé tette nyilvános istentiszteletek tartását is. Budapesten élt Siegescu József pápai prelátus is 1935-ben történt elhunytáig.

A városban és környékén szétszórt híveket a római katolikus plébániák vették gondozásba. Komolyabb gond csupán 1905-ben merült fel, midőn az 1895-ben alakult görög katolikus plébánia megkapta a Fő-utcai templomot, ahol a szertartások jóformán magyarul folytak. A román anyanyelvű görög katolikus hívek kifogásolták besorolásukat a parókia keretébe. Válaszképp az esztergomi főhatóság a Vatikán elé terjesztette az ügyet. Az illetékes kongregáció 1907. október 7-én úgy döntött, hogy az 1905 előtti helyzet maradjon érvényben és ezt nem módosították a hajdúdorogi püspökség létrehozása után (1912). Csernoch hercegprímás úgy rendelkezett, hogy a román görög katolikusok maradjanak a hagyományos keretben, de keresztlevéllal szükséges igazolniuk hovatartozásukat.⁵⁷

55 A budapesti görögkeleti román parókia birtokában lévő anyakönyveket a plébános bocsájtotta rendelkezésünkre (1995).

56 Calendarul Nostru. Anul 1931. Bp. (1930). 35–46.

57 Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története. Nyíregyháza, 1990. 2. köt. 102.

JENŐ GLÜCK:

SOME FACTS ABOUT THE HISTORY OF ROUMANIAN ECCLESIASTICAL LIFE IN PEST-BUDA
AND BUDAPEST, 1686-1919

After the recapture of Buda from the Ottoman Turks, at the end of the seventeenth century, the Greek Orthodox community of the town of Buda endeavoured to create their own religious organization under the direction of the local bishop. They also built a Greek Orthodox cathedral in Buda, which perished much later, during the siege of Buda in 1944. On 22 June 1790, the Council of the Governor General in Buda authorized that a "Greek-Vlach" parish should be established and an Orthodox Church be built there.

The organization of Greek Orthodox ecclesiastical life in Pest was closely connected with the desire to have a school, where the language of education would be Roumanian. The promotion of the development of literary journalism in Roumanian was due to Jónás Miculescu. The Roumanian community made exacting demands upon their priests as well as upon their teachers, and always wanted to invite the best possible teachers. Two of these teachers, George Montani and Popovici Neagoe were active as writers. The parish had a fund at its disposal to be able to support the Greek and Roumanian schools.

In the middle of the nineteenth century, a certain shift in the demographic structure of the Greek-Vlach parish of Pest was becoming manifest. While the number of the so-called Macedo-Romanians was diminishing, more and more Roumanian immigrants kept arriving from the Eastern part of the Carpathian Basin. The events took a decisive turn at the end of 1864, when József Ferenc authorized the separation of the Serb and Roumanian trust estate system, as well as the establishment of a Greek Orthodox metropolitan see for the Roumanians in Szeben, with two exarchies in Arad and Karánsebes.

The parish in Pest continued to function with an unchanged structure, and cared for the spiritual needs of all of the Greek Orthodox faithful. Yet after 1888, the Greek took over the direction of the parish, and closed the Roumanian school. The Roumanians wanted to set up a parish of their own, to attend to the spiritual needs of the Roumanian Orthodox population, of those resident in Buda as well as of others in transit, and to solve the problem of the religious education of the school children and to take charge of the expressely Roumanian trust estates. The consistory of Arad supported the decisions of the local synod of Budapest, and agreed to the establishment of a parish named after St. John the Baptist, by the 1875 draft of the Ministry of Religion and Public Education.

The first successful action of the parish was the building of a chapel. Somewhat later a collection was started to cover the expenses of the building of church, but this could not be realized, because of the war and the ensuing inflation. After World War I most of the Roumanian population left Budapest, yet the Greek Orthodox parish has continued to function even after 1920.

ADRIÁNYI GÁBOR

EGY „ELFELEJTETT” KALOCSAI FŐPÁSZTOR:
KLOBUSICZKY PÉTER
(1752–1843)

A klobuczi és zetényi Klobusiczky-család őse az a Miklós volt, aki 1456-ban a trencsény megyei Klobusicz helységben részbirtokot nyert és akinek fiait már Klobusiczkynek hívták. Bár a családnak egy tagja báróságot és egy másik pedig: Ferenc, kalocsai érsek (1751–60) grófi címet is nyert, a nemzetség inkább a középnemes réteghez tartozott és Felső-Magyarországon kívül a tiszántúli vidékekre is elszármazott. A család tagjai között alispánokat, megyei jegyzőket, táblabírókat, harmincados kerületi ülnököket és helytartósági tanácsosokat találunk és a Klobusiczky lányok is ilyen nemesi hivatalnokokhoz mentek férjhez.¹

Érsekünk édesapja, László, Bereg és Szatmár megyékben hivatalnokoskodott, majd mint ülnök, a debreceni táblánál (törvényszék) dolgozott. Kölcsi Kende Annával kötött házasságából 11 gyermek született: hat fiú és öt lány. Három fiú a hat közül jezsuitának készült. A rend feloszlása után azonban kettő világi pap lett – köztük érsekünk is –, egy pedig a katonai pályát választotta. A legidősebb fiú, György (1737–1826) előbb szepesi, majd váradi kanonok volt, László elesett a napóleoni háborúban, Péter pedig a kalocsai érsekségig vitte. Az öt lány megyei főtisztviselők feleségei lettek. A véletlen úgy hozta, hogy Péter három fiútestvére, György, Antal és József öt napon belül, egymás után haltak el, 1826. február 4 és február 8 között. Az érsek naplójában feljegyezte „Adeoque intra 5 dies tres mortui orabo pro illis quotidie” és miséket mondott és mondatott értük.²

Péter 1752. június 26-án a Szatmár megyei Fehérgyarmaton született és a keresztelésben a Péter és László neveket kapta. Még egy éves sem volt, amikor szálka ment jobb szemébe, és attól lehetett tartani, hogy erre a szemére megvakul. Ekkor szülei a pócsi Szűzanyához vitték és miután fogadalmat tettek, csodával határos módon a gyerek meggyógyult. Ez volt az oka annak, hogy később, mint püspök és érsek, a vakoknak Kalocsán, Pesten, Budán, Pozsonyban és Bécsben jelentős adományokat juttatott.

Iskoláit Péter Nagykárolyban, Kassán és Nagyszombatban végezte. A kassai és nagyszombati kollégiumokat jezsuiták vezették. Miután már két bátyja, György és László is belépett a rendbe, Péter is 17 éves korában, 1769-ben felvételét kérte. Ez meg is történt és az eljárók további tanulmányokra Győrbe küldték. Itt kapta meg a

1 Nagy Iván: Magyarország családai, 5. Pest, 1859. 274–282.

2 Bedcsula Thomas: Vita Petri Klobusiczky. Kalocsa 1859. 165.

tonzurát és a kisebb rendeket 1772-ben, de amikor XIV. Kelemen pápa 1773-ban a rendet eltörölte és ennek Mária Terézia is eleget tett, Péter kérte Patachich Ádám nagyváradai püspököt, vegye fel egyházmegyéjébe.

Az inkardinációra 1773. október 11-én került sor. Befejezve tanulmányait Péter Patachich kezéből 1774-ben a szubdiakonátust és a diakonátust, 1775. szeptember 25-én pedig Kornis Ferenc segédpüspök kezéből a papszentelés kegyelmét nyerte el. Első szentmiséjét apja működési helyén, Debrecenben mondta. Közben Patachich átkerült a kalocsai érseki székre. Ekkor Klobusiczky a káptalani helynök titkára lett és az új főpásztor, Kollonich László hét éves váradi püspöksége idején is (1780–87) megmaradt az egyházmegyei központi szolgálatban. Mellette azonban Váradolasziban lelkipásztori teendőket is végzett. Kollonich nagyon meg volt elégedve munkájával és úgy megszerette, hogy amikor őt Mária Terézia áthelyezte a kalocsai érseki székre, Klobusiczkyt magával vitte és itt továbbra is mint az érsek titkára dolgozott. 1790-ben Klobusiczky egy plébániát nyert, de még ebben az évben kinevezte a királynő kalocsai kanonoknak és így Kollonich oldalkanonokja lett. 1794-ben elnyerte az örkanonoki, 1802-ben pedig az olvasókanonoki méltóságot. 1794-ben a bácsi Szent Pálról nevezett prépostság infulás prépostja lett. Mint kanonok részt vett Pest megye gyűlésein és az országgyűléseken is. Főpásztorát, aki a hétszemélyes tábla (legfőbb törvényszék) ülnöke volt, Budára mindig elkísérte, sőt, vele együtt több időt töltött hivatala folytán Budán, mint Kalocsán.

I. Ferenc király Klobusiczkyt 1807. július 10-én szatmári püspöknek és a Szent Jobi apátság javadalmasának nevezte ki. A király a püspöki kinevezési okiratban kiemelte a nevezett kimagasló képességeit és papi erényeit³, az apáti kinevezésben pedig előírta, hogy ennek jövedelmeit az elődök által megkezdett székesegyház, a püspöki palota és a szeminárium építkezésének költségeire fordítsa.⁴ Miután Kollonich érsek egy meleghangú ajánlólevelet állított ki a római hatóságok részére – ebben hangsúlyozta, hogy Klobusiczky 26 éven keresztül közvetlen környezetében élt – és az ún. processus informativus is Bécsben kedvezően folyt le, VII. Piusz pápa 1808. január 12-én kelt bulájával a királyi kinevezést prekonizálta. A püspökszentelésre Egerben 1808. február 21-én került sor, miután báró Fischer István, az újonnan kinevezett egri érsek székét éppen hogy elfoglalta. A szatmári székfoglalás a nagybőjti időre való tekintettel, egyszerű formában, március 5-én volt, az ünnepi beiktatás május 3-án történt.

Klobusiczky 14 éven át folytatta áldásos főpásztori működését Szatmárott. A székesegyházi istentiszteletet a város vallásos életének központjába tette, ezeken vagy maga pontifikált, vagy azokon megjelent, a nagybőjti szentbeszédeket pedig maga tartotta. Az ifjúság vallásos nevelésére különös gondot fordított. A papnevelő a szeme fénye volt. Az előljárókhöz és a tanítványokhoz atyai viszony fűzte, úgyhogy később, amikor áthelyezték Kalocsára, búcsúzáskor többen közülük sírva fakadtak. Az egyházmegye kánoni látogatását mindjárt az első évben megkezdte. A vizitációkról az állami hatóságokat is értesítette. Egy alkalommal ezekért még Ferenc király is köszönetet mondott.⁵

Jótekonysága közmondásos volt. Az 1816/17-es inséges esztendőben naponta 80 szegényt élelmezett és a rászorulóknak között nagy összeget osztott ki. A szatmári

3 Uo. 23–24.

4 Uo. 26–26.

5 Uo. 44–45.

gimnáziumot felvirágoztatta. A tanárok fizetését felemelte, az épületet és a konviktest korszerűsítette, kápolnáját és sekrestyéjét modern egyházi felszereléssel látta el. A püspöki park és rezidencia építését folytatta, saját 1.600 kötetes könyvtárát az egyházmegyének ajándékozta. Hogy az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinatra jól felkészüljön, egyházmegyéjében 1821. szeptember 23–26. között egyházmegyei zsinatot tartott. Ebben kidolgoztatta azokat a javaslatokat is, amelyeket az egyházmegye igényei szerint Pozsonyban meg kívánt tárgyalni. Mint szatmári püspök is Kalocsát és csaknem 80 éves érsekét többször is meglátogatta. Sőt, 1815. október 18-tól 1816. január 23-ig Kalocsán tartózkodott és az érsek kérésére 1816. augusztus 25-én az új székesegyházat is ő konsekrálta.

1817. április 23-án meghalt Kollonich érsek. A hír Klobusiczkyt – mint naplójában írta –, meglepte, mert nem tudott az érsek megbetegedéséről.⁶ Természetesen ő végezte atyai jóakarójának ünnepi exekviáit (1817. június 17-én). A bécsi udvar anyagi okokból – a püspöki ún. interkaláris jövedelmek ugyanis a kincstárba folytak – a kalocsai széket 1822-ig nem töltötte be, sőt az esztergomi érseki-prímási szék is 1809, Károlyi Ambrus főherceg halála óta üresen állott. A püspöki kar kérésére Klobusiczky felirattal fordult a Szentatyához az üresedésben lévő székek betöltése ügyében. Változás azonban csak két, illetve öt év múlva következett be, amikor is a király Rudnay Sándor erdélyi püspököt jelölte 1819-ben primásnak és Klobusiczkyt magát pedig 1821 végén kalocsai érseknek. Ferenc király a kinevezést 1821. december 18-án írta alá és VII. Piusz pápa 1822. április 19-én erősítette meg az áthelyezést. A hír Szatmárott szomorúságot, Kalocsán örömet szerzett, hiszen egy közszereletben álló apostoli főpásztor hagyta el Szatmárt (vö. a káptalan irattárát),⁷ a kalocsai főegyházmegye pedig régi bevált munkatársát kapta vissza. Klobusiczky volt egyházmegyéjétől június 6-án búcsúzott, másnap útrakelt és 13-án érkezett meg új székvárosába. Ünnepélyes székfoglalására augusztus 6-án, Urunk Színeváltozásának ünnepén került sor. Az új érsek ekkor már 70 éves volt, ki gondolta volna, hogy még egy hosszú, 23 éves egyházkormányzás áll előtte. Magyar nyelvű szentbeszédében a következőket mondta:

„Halljátok már szavaimat ti is, kiket az isteni rendelés az én gondviselésemre bízott, Krisztusban kedves fiaim és leányaim! Egy méltatlan ugyan, de titeket szívből szerető és szívében hordozó Pásztortok szól hozzátok: azon pásztortok, ki magát érettetek és a ti üdvösségetekért azon szempillanattól fogva, melyben ezen nagy munkát vállaira vette, a lelki Főpásztornak, Krisztusnak egész szívéből föláldozta. Isten után néktek élek én, néktek halok ezután: mert ez a tetszése annak, ki úgy kormányozta az én utaimat, hogy minekutána közöttetek mintegy 20 esztendő eltöltöttem vala, mint akkori idevaló kanonok, innét a szatmári püspökségre rendelte méltatlan személyemet és onnét ismét 14 esztendő után, mint látjátok, visszahozott közétékbe, hogy hátralévő kevés napjait életemnek, mint fő lelkipásztorotok ezen kalocsai megye népének üdvösségére szenteljem”.⁸

Kalocsai működése mindjárt bosszúsággal kezdődött. Rudnay primás ugyanis szeptemberre Pozsonyba nemzeti zsinatot hívott össze, ennek előkészületeivel az egyes egyházmegyéék, mint a szatmári is, már részletesen foglalkoztak. Az összehívó levélben

6 Uo. 48–49.

7 Uo. 71–74.

8 Uo. 304.

Rudnay primás jogaira hivatkozott és a király által jóváhagyott nyolc tanácskozási pontban az egyházi bírászkodás egyszerűsítését is megjelölte. Ez azt jelentette volna, hogy a kalocsai széktől a primási bírósághoz is lehetett volna fellebbezni. Klobusiczky azonnal bejelentette a primásnak és a királynak ellentmondását: a kalocsai érsek sohasem volt az esztergominak alávetve, a kalocsai érsek joga, hogy szuffraganeusait zsinatra hívja és nem fogadja el a primási bíróság illetékességét. Érvei alátámasztására Szuchich Pál kanonokkal egy tanulmányt is kidolgoztatott ezen a címen: „Metropolis Colocensis Metropoleos Strigoniensis semper soror, nunquam filia”.⁹

A nemzeti zsinat megkezdése előtt Klobusiczky az egyházi bírászkodások átrendezésével kapcsolatban Mocsokon, a nyitrai püspökség nyaralójában Kluch József püspökkel is tárgyalt. De nem sok eredménnyel, mivel a nyitrai főpásztor súlyos közhínye miatt nem tudott Pozsonyba menni. A nemzeti zsinaton, amely szeptember 6-tól október 16-ig tartott, a kalocsai érsek az öt bizottság közül az első és legfontosabbat vezette: a közerkölcsök romlásának okairól és ellenszereiről. Ennek tárgyai között volt az egész iskola- és nevelésügy – az alapfokú iskoláktól a felsőfokúakig –, a püspökök és kanonokok kötelességei, a papság figyelme, a plébánosi és lelkipásztori feladatok, a plébániák betöltése, a szemináriumok fegyelme, tanrendje, és azok tanárai, valamint a plébániákkal és a templomokkal kapcsolatos kérdések. A bizottság nem utolsó sorban Klobusiczky kérésére külön feliratban kérte a királyt, hogy állítsa vissza Magyarországon a jezsuita rendet. A negyedik zsinati bizottság Raffay Imre diakovári püspök elnöklete alatt indítványának 14. alcíme alatt az egyházi bíróságok átrendezésével foglalkozott és úgy döntött, hogy Kalocsáról a primási szentszékhöz is lehessen fellebbezni. A javaslat azonban nem nyerte el a zsinat tetszését és átdolgozásával Kluch püspököt bízták meg. Erre azonban sohasem került sor, mint ahogy a nemzeti zsinat határozatai sem kerültek sem Bécsben, sem Rómában megerősítésre. Pozsonyi tartózkodása alatt érte Klobusiczkyt a szokott királyi kitüntetés: I. Ferenc szeptember 23-án kinevezte valóságos belső titkos udvari tanácsosnak.

Visszatérve főegyházmegyéjébe elsőnek kimerítően beszámoltatott magának az egyházmegye állapotáról és fiatalos lelkesedéssel fogott főpásztori munkájához. Mindenekelőtt felvirágoztatta a székesegyházi istentiszteleteket. Ezeket személy szerint állandóan és lelkiismeretesen látogatta, s a főpapi miséket maga celebrálta és 90 éves koráig a prédikációkat sem bízta másra. A székesegyház díszítésére, liturgikus ruhákra, kegyeszerekre igen jelentős összegeket fordított.¹⁰ A Szűzanya tiszteletét, amelyre már jezsuita jövendék korában fogadalmat tett, különösen is ápolta, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét pedig kiemelt tiszteletben részesítette. A szeminárium Kalocsán – mint Szatmárott is –, szemefénye volt. Ennek ügyeit elsődleges feladatként kezelte és figyelme mindenre kiterjedt. Ellenőrizte a napirendet és a tanulmányi rendet, a szemináriumot igen gyakran meglátogatta. Kötelezte a kispapokat, hogy vegyenek részt a főpapi szentmiséken és énekeljenek azokon. De gondoskodott arról is, hogy egyszer egy évben egy négynapos „majálisnak” nevezett vidámságra is sor kerüljön. Húsz éves érseki kormányzása alatt a szemináriumra több, mint 80.000 forintot költött és kispapokat neveltett Egerben, Pesten és Bécsben (Pazmaneum) is.¹¹

9 Uo. 96.

10 Uo. 126–130.

11 Uo. 119.

Nagy figyelemmel kísérte az 1766-ben Batthyány József érsek által letelepített piaristák iskoláját, hiszen a legtöbb papnövendék innen került ki. Gonzaga Szent Alajos tiszteletét mind a szemináriumban, mind az iskolákban meghonosította.

Hosszú működése alatt 108.538 hívőt bérmált. A bérmálásokat kánoni látogatásokkal kötötte egybe. Ezek során nemcsak maga prédikált magyarul, vagy németül, hanem a délutáni katekizmusokat is maga tartotta és családlátogatásokat is végzett. 1836-ban kiadta a plébániák kánoni vizitációjával kapcsolatos rendelkezéseit („Decreta visitationis canonicae”).¹² Templomokat renováltatott Almásiban, Bezdán, Óbecsén, Kiskörösön, Csében, Földvárott, Józseffalván, Moholyon, Nemes-Militits-ben, Novoszelen és Vajszkán. A kunbajai, orováci, pacséri és csanádi filiákat plébániai rangra emelte, a szabadkai plébániából három plébániát alkotott. Az egyházmegyében számos helyen a templomokban, amelyeknek ő volt a kegyura, jelentős beruházásokat tett, harangokról, egyházi felszerelésekről és díszítésekről gondoskodott. Bőkezűsége közmondásos volt és jótékonykodásával idegenben sem fukarkodott. Egyházi célokra adományokat tett Rómában, Esztergomban, Fehérgyarmaton, Nagyváradon. Nagylelkűen támogatta a jezsuitákat, a bécsi Istitutum Leopoldinumot – amelyet 1826-ban az amerikai missziók érdekében alapítottak –, a kecskeméti ferenceseket, a pesti hermina-mezei kápolnát, a váci süketnéma intézetet, a pesti vakok intézetét, számos árvaházat és kórházat. A kalocsai kórházra külön gondja volt, érdekében egy külön alapítványt is tett. Iskolai célokra Kalocsán és azon kívül is igen jelentős összegeket áldozott.¹³ Amikor Kalocsán 1828. július 11-től kezdve a város nagy része leégett, a károsultak segítésére sietett vigasztaló szavakkal és anyagi támogatással. Az 1831-es nagy kolerajárvány idején pedig külön népkönyhát állított fel, amelyben hat héten keresztül több mint napi ezer embernek egy ún. rumfordi levest találtak fel. Hogy senki se haljon meg a városban szentségek nélkül, elrendelte, hogy minden Kalocsán lakó pap, még a kanonokok is, kötelesek a beteget viatikummal ellátni és a tisztességes temetést elvégezni. Jóllehet naponta átlag 48-an haltak meg, senki sem került szentségek és egyházi temetés nélkül az anyaföldre. A járvány elmúltával, október 8-án az érsek a holtakért ünnepi gyászmisét mondott, számos árvány maradt gyermekről pedig adományokkal gondoskodott.

Klobusiczky jótékonyágát országszerte ismerték. Szegények, rászorulók mindig és nem hiába fordultak hozzá. Közmondásos volt vendégszeretete is. Kalocsán szinte nem volt nap, hogy asztalánál ne ültek volna vendégek, klerikusok és laikusok egyaránt. Pesten és Pozsonyban is állandó vendéglátás volt nála. Papok, szerzetesek, professzorok, katonatisztek, magasrangú állami hivatalnokok fordultak meg házában, különösen az 1825-ös pozsonyi országgyűlés idején. Jótékonykodásáról naplót vezetett. Eszerint csak kalocsai működése idején 1.551.103 aranyforintot fordított jótékony célra.¹⁴

Rudnay bíboros hercegprímás halála után – koleraiban halt meg 1831. szeptember 13-án –, az esztergomi érseki szék 1839-ig ismét nem lett betöltve, így tehát Klobusiczkyre, mint rangidős érsekre vártak azok a közéleti feladatok, amelyek az 1832/36-os országgyűlést is forrongásba hozták. Ismeretes, hogy az 1825-ös reformországgyűlés óta nemcsak az alkotmányjogi problémák álltak szenvedélyes viták középpontjában, hanem a vallási kérdések is. Ezek 1833 elején Beöthy Ödön bihari katolikus,

12 Uo. 124, 216–318.

13 Uo. 139–142.

14 Uo. 263–279.

de liberális követ javaslataival érték el csúcspontjukat, mikor is ő a haladás és a szabadság nevében követelte a katolikus egyház minden kiváltságának eltörlését és a protestáns felekezetek egyenjogúsítását, elsősorban a házasság terén. A hosszú parlamentáris küzdelemben így tehát a kalocsai érsekre nemcsak megtisztelő feladatok hárultak, mint pl. a megjelent Ferenc királyt, Karolina Augusztia királynőt és József nádort üdvözlő latin nyelvű beszédek tartása,¹⁵ hanem a katolikus álláspont kidomborítása is a felsőtáblán.

A felekezeti egyes házasságok ügyét az 1837-ben kirobbant ún. „kölni zavarok” még inkább felkorbácsolták. Ugyanis Klemens Droste-Vischering kölni érsek megtagadta a házasságok megáldását, ha a nemkatolikus fél nem garantálta a születendő gyermekek katolikus keresztesítését és nevelését, mire az érseket a porosz kormány lefogta. Ismeretes, hogy Droste-Vischering intézkedését 1839-ben Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök is magáévá tette. Intézkedése nemcsak az országgyűlésen, hanem a katolikus papság körében is visszatetszést szült és hiába igyekezett a felzaklatott kedélyeket egy királyi leirat elsímítani és hiába halasztotta el döntését az 1840-es országgyűlés is, a püspöki kar 1840. július 2-án Lajcsák intézkedését magáévá tette és ezt XVI. Gergely pápa is szentesítette, bár az ún. passzív asszisztenciát megengedte és a protestáns lelkes előtt kötött egyes házasságot is érvényesnek ismerte el („Instructio Lambruschiniana”).

Az egyházon belüli, valamint az országgyűlésen és a megyegyűléseken folyó vitákban a kalocsai érsek is aktív szerepet vitt. Mindig bátran a katolikus álláspontot képviselte. 1839. július 15-én pl. az új primásnak, Kopácsy Józsefnek hat pontban adta elő állásfoglalását. Többek között azt írta: „Miután a Szentatya ebben a kérdésben az egész világ előtt nyilatkozott és ezek közzé is lettek téve, az egyházi szakadás és botrány veszélye nélkül a magyar püspökök más gyakorlatot nem követhetnek. Én, aki Isten kegyelméből valamennyi magyar püspököt korban megelőzők és aki közülük talán az első lesz, aki az örök Bíró ítélőszéke előtt megjelenik, semmit sem óhajtok jobban, minthogy ebben a kérdésben a római egyházzal, minden egyház anyjával és tanítójával, annak püspökével, Jézus Krisztus földi helytartójával egyetértsek és aszerint cselekedjek, ahogy ő döntött”.¹⁶

Egyházmegyei intézkedései között meg kell említeni nyomtatott körleveleit is. Ezek a maga korában még ritkaságok voltak és természetesen a papságnak szóltak, ezért latinul íródtak. Körlevelei közül kiemelkedik az 1823. február 7-én kelt irata, amelyben a papság figyelmét az erkölcsi romlásra hívta föl és felszólította őket, hogy tegyenek meg mindent, hogy a válások és a törvénytelen együttélések megszűnjenek.¹⁷ Amikor XII. Leó pápa az 1825-ös jubileumi szent évet 1826-ban az egész egyházra kiterjesztette, a kalocsai érsek is május 4-én meghirdette a jubileumot és programját nyolc pontban egy körlevélben tette közzé.¹⁸ 1834. január 21-én Pozsonyból intézte körlevelét a papsághoz, amelyben elsősorban a papi és lelkipásztori kötelességek lelkiismeretes teljesítését sürgette.¹⁹ Ugyanez év október 4-én, szintén Pozsonyból körlevélben szólította föl pap-

15 Uo. 335-337.

16 Uo. 194-195.

17 Uo. 313-316.

18 Uo. 322-333.

19 Uo. 338-346.

ságát az amerikai missziók támogatására.²⁰ Utolsó körlevelét 1842. március 7-én, Aquinói Szent Tamás ünnepén intézte a főegyházmegye papságához. Ebben figyelmét az iskoláknak szentelte és 13 pontban részletes utasítást adott ezek érdekében.²¹

Klobusiczky életének bemutatása hiányos volna, ha az életrajz személyes életmódját és rendkívüli jámborságát elhallgatná. Kora ifjúságától fogva életszentségre törekedett. Amikor püspökszentelésére készült 1808-ban Budán a kapucinus kolostorban egy nyolcnapos lelkigyakorlat keretén belül, január 20-án egy részletes programot állított fel magának, amelyet minden esztendőben szokásos lelkigyakorlata alatt ellenőrzött. Ennek bevezetésében ezt írta: „A püspöki állapot a tökéletesség állapota. Isten téged erre választott, tehát azt akarja, hogy tökéletes légy. Ehhez megadja kegyelmét, de neked is erre kell törekednek. Jó szándékoknak ennek kell lennie: Istennek szenteld és add át neki teljesen magad. Egyedül az ő dicsőségének, saját és mások üdvösségének élj!”²² Elhatározásait két csoportba gyűjtötte. Az első csoport saját lelki üdvösségére, a második az egyházmegye szentül folytatott kormányzására szolgált. Ekkor állította össze napirendjét is, amelyet haláláig, egy pont kivételével, pontosan betartott. Reggel négykor kelt, elvégezte reggeli imáit, majd felkészült szentmiséjére, a szentmise után pedig elmélkedéseket végzett. Feltett szándéka szerint este 9-kor kellett volna nyugovóra térnie, de később ennek időpontját – orvosai tanácsai ellenére – későbbre halasztotta mondván: „Halálunk után eleget alszunk, most a munka ideje van”.²³ Nyáron, délután, a palota kertjében szokott sétálni, ezt azonban mindig imádkozással kötötte össze, mint mondta: „A püspöknek nemcsak saját magáért, hanem a rábízottakért is kell imádkoznia”.²⁴ Feltette magának, hogy vendégszerető lesz, beszéde – főként asztaltársaságban – kedves, de fegyelmeztet, hivatalos dolgokról, vagy mások beszédeiről, sértő viccekről nem eshet szó. Megfogadta, hogy minden tette püspökhöz lesz méltó. Másokhoz nyájas, de nem könnyelmű lesz, nem fogja elhanyagolni az imádságot híveiért, a jótékonyt a rászorulókéért, a böjtöt saját üdvösségéért.

A rózsafüzéért csaknem naponta imádkozta, az akkor még igen szigorú böjtöt – az előírt időkben – még 90 éves korában is megtartotta az orvosok parancsa ellenére. Azt mondta ugyanis: „Nem akarom a parancs megszegésével életem meghosszabbítani. Már eleget éltem. Nem azt kérik számon tőlünk, mennyi ideig, hanem hogy hogyan élünk”.²⁵ Feltette magának, hogy minden szerdán és szombaton testét sanyargatásnak veti alá, minden pénteken pedig vezeklőövet visel. Ezt a gyakorlatát késő öregkoráig megtartotta. Hagyatékából két cilicium is előkerült, az egyik ugyancsak véresen.²⁶ Feltette magának, hogy alázatosságra törekszik, havonta rendszeresen gyónást végez, de ha szükség van rá, többször is. Az Oltáriszentség előtt való adorációt és a Szűzanya tiszteletét egész életében mély belső meggyőződéssel és áhitattal gyakorolta.

Jófeltételeinek második csoportját az egyházkormányzással kapcsolatos teendők alkották. Megfogadta, hogy munkatársainak és szolgálóinak különös gondját viseli, velük

20 Uo. 347–351.

21 Uo. 358–372.

22 Uo. 225.

23 Uo. 227.

24 Uo. 227.

25 Uo. 279.

26 Uo. 231.

szemben uralkodik magán, csendesen és atyai szeretettel inti meg őket, ha erre szükség van és ha saját személyén sérelem esik, azt alázattal eltűri. Megfogadta, hogy papjai segítségére siet, különösen, ha azok bajba kerülnek, vagy betegségbe esnek, de akkor is, ha egy kérelmüket el kell utasítania, azt kedvesen teszi, hiszen ő ezeknek Krisztus által rendelt atya.²⁷ Megfogadta, hogy az Apostoli Szentszék és Szent Péter utóda iránt mindig köteles tisztelettel és engedelmisséggel viselkedik – erről terjedelmes levelezése VII. Piusz, XII. Leó és XVI. Gergely pápákkal is bizonyóságot tesz²⁸ – de az állami hatóságoknak is megadja a tiszteletet. Az uralkodóházzal szembeni hódolata közmondásos volt. 1827-ben megkapta a Lipót rend nagykeresztjét, még csaknem 90 évesen is magára vette a fáradságot, hogy az új uralkodó, V. Ferdinánd tiszteletére Bécsbe utazzék.²⁹

Jófeltételei közé tartozott a lelkiismeretes gazdálkodás is, mert mint írta, a javak nem az övéi, hanem az egyházé. A fölöslegből szívesen juttatott, de arra is gondolt, hogy utódai kedvezőbb anyagi körülmények közé jussanak. A jó halál kegyelméért alapítványokat tett. Elhatározásait 1808-ban ezzel a mondattal zárta: „Fontold meg, püspök vagy! Ezt tartsd szem előtt mindig!”³⁰

Klobusiczky főpapi teendőit 88 éves koráig egyedül látta el. Csak 1838-ban kért magának és kapott segédpüspököt Girk György kanonok személyében, aki ezután az általános helynöki teendőket látta el. Bár az érsek kicsi termetű és gyenge alkatú volt, különösképpen sohasem betegeskedett. A halál is elég váratlanul érte. Még egy nappal 91. születésnapja előtt, 1843. június 25-én felkereste a szemináriumot és a kispapok között időzött, a játékosok között jutalmat osztott ki, éjjel azonban már magas lázba esett. Az orvosok tüdőgyulladást állapítottak meg. Másnap közeli végét érezve, kérte, hogy a káptalan és az udvari papok gyűljenek betegágyához. Miután ez megtörtént, a hiszek egy elimádkozása után felvette a vikárius kezéből a betegek szentségét és a viatikumot, majd a jelenlévőkhöz rövid buzdítást intézett, amit ezekkel a szavakkal fejezett be: „Rövid idő múlva elválnak egymástól. Remélem, az örök életben viszontlátjuk egymást. Kedveseim, imádkozzatok érettem!”³¹

Haláltusa – mivel kora ellenére szervezete elég szívós volt –, július 2-ig tartott. Akkor, Sarlós Boldogasszony ünnepén tért meg az örök Pásztorhoz. Temetésére három nap múlva, július 5-én került sor, koporsója a székesegyházban elődei, Klobusiczky Ferenc és Kollonich László mellé került. Az ünnepélyes rekviemet Pogány Adalbert pristinai választott püspök mondta, mivel a püspöki kar valamennyi tagja május 18 óta az országgyűlésen, Pozsonyban tartózkodott. A gloriustumot Farkas Imre székesfehérvári kanonok tartotta, míg a latinnyelvű szentbeszéd megtartásával a káptalan Szaniszló Ferenc nagyváradi kanonokot, a magyar nyelvű szentbeszéd megtartásával pedig Szalay Imre veszprémi kanonokot bízta meg.

Klobusiczky Péterrel egy szentéletű főpap távozott az élők sorából. Rá – mondhatjuk nyugodtan – vonatkozott az, amit érseki székfoglalásakor, 1822. augusztus 6-án magyar nyelvű szentbeszédében befejező mondatként mondott: „Adja az Úr Isten, hogy

27 Uo. 240.

28 Uo. 55-61, 185-193, 220-222.

29 Uo. 245.

30 Uo. 250.

31 Uo. 254.

mindnyájan úgy éljünk, amint akarunk valaha meghalni, – úgy szent lesz életünk, boldog lesz halálunk”.³²

GÁBOR ADRIÁNYI
A “FORGOTTEN” PRELATE OF KALOCSA, PÉTER KLOBUSICZKY (1752-1843)

Péter Klobusiczky, bishop of Szatmár was consecrated archbishop of Kalocsa in 1821. He had first gauged the situation of his diocese, than proceeded to do his pontifical work. He imparted a new impulse to the divine services celebrated at the cathedral by attending them regularly, in person. He spent a substantial amount of money on liturgical vestments and devotional objects. The Seminar of Kalocsa was the apple of his eye, it was given high priority and nothing escaped the prelate's attention in this context. During the twenty years of his government he spent more than 80.000 Fts on the Seminar, and he also provided for the education of seminarists in Eger, Pest and Vienna. He was much interested in the activity of the Piarist school (the Piarists were settled in Kalocsa by archbishop József Batthyány in 1765), because most of the seminarists came from Piarist schools. He published his instructions for the canonical visitation of the parishes in 1836. He also provided for the restoration of a number of churches and raised some filiae to the rank of parishes. His munificence was proverbial and his charities were widely known all over the country. The poor and the needy could always appeal to him for help. After the death of the cardinal primate, S. Rudnay in 1831, the see of Esztergom was left vacant till 1838. Péter Klobusiczky as senior archbishop had to assume the task of participating in the public life of Hungary at a time, that of the 1832/36 Reform Diet, when the country was stirred by the idea of progress.

32 Uo. 309.

CSAPODI CSABA

BESSENYEI GYÖRGY ÉS A KATOLICIZMUS

Bessenyei György két világ határán, a magyar szellemi életnek azon a nagy fordulópontján áll, amelyet magyarországi felvilágosodásnak neveznek.

Az egész európai szellemi életnek ez az irányváltozása tőlünk nyugatabbra már korábban, a 17. század végén, a 18. század elején következett be. Ami előtte volt – talán az egy humanizmust leszámítva –, évszázadok óta egységes folyamat. A reformáció és az ellenreformáció minden gigászi küzdelmük ellenére is közös gyökerűek. Egymáshoz sokkal közelebb álló történelmi jelenségek, mint minden egyéb, ami utánuk következett. Ugyanazokért az alapvető eszményekért, ugyanazért az életideálért harcolt a kereszténység minden ága. Egy közös igazságért, Krisztus hitéért, tanításáért, országáért, az ember túlvilági, örök életéért, Isten dicsőségéért. A harcot éppen az okozta és tette szenvedélyessé, hogy ezt a közösen minden fölé értékelt igazságot különbözőképpen látták. Az értékrendszer, a cél azonos volt; a feléje vezető útban volt a nagy különbség: egyedül üdvözítő egyház, vagy egyházak; csak predestináció és kegyelem, vagy kegyelem és szabadakarat; tökéletesen megromlott emberi természet vagy Krisztus végtelen érdemeibe való bekapcsolódás által érdemszerzővé vált emberi cselekedetek; pusztá jelkép, vagy velünk lakó Eucharisztia és így tovább.

Elég nagy különbségek ahhoz, hogy nemzedékek viaskodjanak rajta teljes erőnkifejtéssel. De a végső cél és az alapelvek összessége: Isten, kegyelem, örök élet, kereszténység, sohase voltak vitás kérdések azóta, hogy az európai emberiség a kereszténységre tért. Sohasem volt kétséges, hogy az emberi élet súlypontja nem a földön, hanem a másik, örök világban van.

A 17. század végefelé, a nagy szellemi harcok hullámai kezdenek elsimulni Európában. Az addigra kialakult vallási területen kezdenek állandósulni. A hatalomban, kulturában egyaránt vezető XIV. Lajos-i Franciaországban kivirágzik az egész világtól csodált klasszicizmus. Tartalom és forma egyensúlya. Az egykorú szemlélő úgy látja: ez a tetőpont. Egy pillanatra úgy látszik, végleges megállás következik be: az ellentétes erők egyensúlyba jutottak.

De csak pillanatnyi egyensúly ez. Utána valami újabbnak kell következnie, mert Európa soha nem tud önmagával megelégedni. S éppen az a meglepő, hogy milyen hirtelenséggel tör be a klasszicizmus nyugalmanak helyére egy új világ mérhetetlen nyugtalanságával, a felvilágosodás és a forradalom százada. Nyugalom és tekintély helyett kritika, szabadság, könnyedség és cinizmus. Tulajdonképpen mindez a forradalmian új gondolat, ami a 18. században izgalomban tartotta a művelt világot, már az előző század fordulóján készen van. A szellemi élet nagy krízise 1680–1715 közt játszódik le. Ekkor írják és terjesztik eszméiket a nagy gondolkodók: Newton, Leibniz, Spinoza és az új

gondolatok szenvedélyes terjesztői, mint Boyle és társai. Csak aprópénzre váltották és csillogó köntösben népszerűsítették ezeket a gondolatokat a 18. század nagyjai: Voltaire, Rousseau, Montesquieu, meg a francia forradalom emberei.

A felvilágosodás kiinduló területei Anglia, Franciaország, Németalföld. Innen veszik át, némi késéssel, a németek. Ezt másolja a maguk kevésbé csillogó és gyakorlatiasabb módján. A felvilágosodás itt az abszolút uralom védőpalástja alá húzódik és felülről irányított állami-társadalmi reform, népművelés lesz belőle.

Mindenesetre a felvilágosodás azt jelenti, hogy a régi szilárd világnézeti vár meg- inog és recsegve-ropogva dől össze. Állam, társadalom, királyi hatalom, egyházi tekintély, kinyilatkoztatás, természetmagyarázat, mindaz, ami a világnézet alapvető tényezője volt, ellentétes megoldások felé tér. Az élet, a társadalom külső keretei ugyan változatlanok, de bent a lelkekben helyet kap a szkepszis, a cinizmus. Ez a 18. század képe.

És Magyarország? A század első fele nyugodt állóvíz. A végtelenül elgyötört, kivézet magyarságnak éppen elég feladat újra felépíteni életlehetőségeit, betelepíteni a pusztává vált hazát, újra emberi életet teremteni a sivár pusztaság helyett. Az anyagi élet lehetőségeinek megteremtése foglalja el. Emellett folyik ugyan az intézmények kialakítása: iskolák, közigazgatás, egyházi szervezet kiépítése, de a belső tartalomra már kevés energia jut. Annál is inkább, mert az újjáépítést idegen kezek irányítják, kívülről és nem a magyarság érdekében. A telepítések célja nem a magyarság megerősítése, az állami gépezet kiépítése nem a nemzeti önállóság erősítésére szolgál. Műveltségi elemek egyre inkább csak Bécsből jöhetnek. Minden egyéb út elzárul. A magyar protestantizmust a bécsi valáspolitika egyre jobban elzárja a nyugat levegőjétől, új szellemi áramlataitól, a nyugati egyetemek magyar protestáns hallgatói mindinkább elmaradoznak.

Szellemi életünk mindinkább katolikus színezetet kap. A 18. század vitathatatlanul a magyar katolicizmus nagy megerősödésének, elterjedésének kora. Egyházi szervezet, katolikus iskolák hálózatának kiépítése folyik, templomok épülnek. A protestantizmus létszámában és területileg lépésről lépésre vonul vissza. De mindenben van valami lapos. Nem a Pázmányok kora ez, hanem sok tekintetben a földesúri erőszakoskodások és a közigazgatási apparátus tüzúráspolitikája ütközik ki. Ami – míg egyik oldalon kitörölhetetlen keserűséget okoz –, a másik oldalon a belső erőket nem fejleszti ki, és ezért a társadalom szinte ellenállás nélkül válik áldozattá a krízis idején az új eszmék számára.

A magyar katolicizmus sokszor máig érezhető laposságának, langymelegségének – a 19. században éppen úgy, mint olykor ma is –, gyökereit nemcsak a jozefinizmusban kell keresni, hanem a 18. századnak stagnáló szellemiségében is.

Ez a belső erőiben gyöngye, pompás és általános, de kissé üres és műveletlen magyar katolicizmus kerül szembe egyszerre a 18. század második felében mindazzal, ami nyugaton és délen már hosszú ideje erjedt, hogy azután mindent letaroló erővel terjedjen el a művelt világban. Filozófia és természettudomány csillogó francia köntösben, német népjóléti szándékokkal megrakva, letagadhatatlan tudományos eredményekkel is gazdagodva jelenik meg Dévénynél, helyesebben Bécsben, a magyar kultúra akkori közvetítő, irányító központjában. Itt ütköznek bele a külföldön, de most már nem nyugaton, hanem a fényes császárvárosban járt magyarok az új eszmékbe. Innen árad a nyomtatott betű, főleg a francia nyelv és irodalom útján a magyar lélekbe az elvilágiasodott szellem. Szent István kora óta nem volt a magyar szellemi életben ilyen gyors és alapos átfordulás.

Bécs az a központ, ahol Besseney György egyénisége, világnézete kiformalódik, benne egy különös kettősséggel. Egész életén át megtartott mélységes Isten-hite a régi világhoz köti. Mindent átható racionalizmusa, ész-kultusza az új idők nagy képviselőjévé teszi. Sajnos Besseney a magyar irodalomtörténetben és a magyar történetírásban nem kapta meg az őt joggal megillető helyet. Pedig a legnagyobbak közt, Széchenyi mellett lenne a helye. Jellemző vonása kettejüknek, hogy egyiküknek sem volt semmiféle hivatalos megbízatása a nemzet problémáinak oldozgatására, a bajok felismerésére és felismertetésére. De az is rokon vonásuk, hogy ő is az iskolai alapok után tulajdonképpen autodidakta, aki szenvedélyes energiával olvas, gondolkozik, tépelődik, képezi magát.

Igaz ugyan, hogy az irodalomtörténet már régóta korszakmeghatározónak tekinti „Ágis”-ának megjelenését 1772-ben, mint az új magyar irodalom kezdőpontját, de annál nem többnek. Szerepe olyan, mint a 0-val jelzett kilométerkő. Az utak kezdete, de ő maga a közlekedésben nem vesz részt. Úgy tekintik, hogy nyelve nehézkes, verselése gyöngé, drámái még gyöngébbek. Próbált irodalomra serkenteni, de nem sok sikerrel s aránylag rövid bécsi tartózkodása után mint bihari remete süllyed el a jelentéktelenség homályában. Történetírásunk még ilyen szerepét se nagyon emeli ki. Tevékenységét inkább csak „jámbor szándék”-nak tekinti (mint egyik művének címe), céljait mások vizszik eredményre. Így azután világnézetének vizsgálata is felületes, alkalmoszerű maradt, csak kevés kiragadott részletre támaszkodó, az utolsó évtizedekben pedig tudatosan hamis alapokra épülő volt. Pedig írásainak teljessége érdemli meg az alapos vizsgálatot, ha a valóságnak megfelelő képet akarunk kapni.

Besseney a sárospataki iskola tiszteletreméltó, de már régóta megkövesedett világából, a református ortodoxia merevségéből került Bécs, az akkori Európa egyik műveltségi központjának káprázatos világába, ahol a már nagyon is kiüresedett barokk katolicizmus utóvirágzása mögött már valójában a francia felvilágosodás szellemes-léha világa uralkodik. Itt éri az a sokféle új hatás, ami döntően meghatározza azután világnézetét.

Ennek a világnézetnek kialakulásával először Eckhardt Sándor foglalkozott alaposabban egy fiatalkori, 1919-ben az Egyetemes Philológiai Közlönyben megjelent tanulmányában: „Besseney és a francia gondolat”. Ő azonban elsősorban azt vizsgálta, miként hatott Besseneyre a francia felvilágosodás irodalma, tehát Besseney egész világnézetére vonatkozó alaposabb vizsgálatot nem végzett. Így azután eredményeivel nem lehet mindenben egyetérteni.

Eckhardt azt írja, hogy Besseney egész gondolkozása és filozófiája a 18. századi francia gondolatnak nálunk leghívebb kifejezése. „Hite a francia deisták istenhite és vallási türelmessége. Hogy a vallásos érzés vezesse, ahhoz hiányzott belőle a bensőséges hit. Voltaire felvilágosult deizmusa, dogmaellenes szkepszise és türelmi tana, mellyel minden vallást egyenlő értékűnek nyilvánított, minden aktív és expanszív hitet a fanatizmus gyanújával illetett, túlságos erővel befolyásolta Besseney érzését ahhoz, hogy igazán hívő legyen. Innen az a deistákat jellemző sivárság, mely Besseney metafizikai elmékedésein uralkodik s melyet csupán a 18. századi szentimentális ember patetikus fellendülései tesznek itt-ott egyénivé, lírikussá, emelkedetté.”

Eckhardt után évtizedekig nem történt újabb komoly kísérlet Besseney világnézetének elemzésére, mígnem azután a marxista irodalomtörténet és filozófiatörténet egé-

szen téves vágányra nem terelte a kérdést, előre meghatározott megállapításokkal, amik ugyan a tényeknek ugyan teljesen ellentmondanak, sokszor a primitív logikának is, de ez akkor kötelező volt. Legkirívóbb példája ennek a prekoncepta ideának a marxista irodalomtudomány fő teljesítménye, „A magyar irodalom története”. Ennek 1963-ban megjelent 3. kötetében olvashatók a következő megállapítások a Bessenyeyről szóló részben: „Bessenyei elsőként épített ki magyarul egy a fideizmustól és az osztrák államelmélettől fokozatosan elszakadó deisztikusan materialista bölcseletet és társadalomelméletet.” – „Bessenyei elfogadja Pope burkolt materializmusát. Deista lesz, vagyis hiszi a világot teremtő s létező Istent, de a világ létrejötte után Isten szerepét elveti, a világ fejlődését belső törvényszerűségekből eredezteti, melyek csak a természetből ismerhetők meg ... Így ellentmondóan hol Isten tisztelétét is megkívánja, hol csak a természet törvényeit tartja követendőnek ... A francia forradalom előtt tehát Bessenyeinél is fölerősödnek a deizmus materialista elemei.” – „A Bihari remeté-ben a tudat és lét viszonyában mindig hajlik a materializmus felé ... Mégsem tud elszakadni a deizmustól, ami szkepsziséből következik ... Vitatja Isten természetének érthetőségét, de attól, hogy kétségbevonja a teremtést, – noha elérkezik a gondolat küszöbéig, – visszariad.”

A bemutatott néhány részletből is világosan látszik az egész szemlélet előre meghatározottsága, értelmetlensége, többszörös ellentmondásai. Hiszen már a „deisztikusan materialisztikus bölcselet” is valóságos fából vaskarika. Ezt mindenki láthatja, aki tisztában van a materializmus és a deizmus fogalmával. A kettő egyszerűen kizárja egymást. Hiszen a materializmus tagadja Isten létét és csak az anyagot ismeri el, a deizmus pedig vallja Isten létét, a teremtés tényét, csak Istennek a világra gyakorolt további hatását tagadja és a világ működését az Isten által beléírt természettörvények érvényesülésének tulajdonítja. Materializmust egyébként Bessenyeinél egyáltalán nem lehet találni. Mint látni fogjuk, Isten-hite mindvégig töretlen.

A „Magyar irodalomtörténet”-tel körülbelül egyidőben a filozófus Mátrai László ahhoz hasonló szellemben írt, nyilvánvalóan csak előre elhatározott tételek és nem Bessenyei szövegeinek közelebbi ismerete alapján: Bessenyei „tisztázta az akkori tudomány legmagasabb színvonalán, az akkori materializmus legkövetkezetesebb képviselőinek legsúlyosabb érveire támaszkodva a lét és a tudat viszonyának kérdését... Nem lát döntő különbséget az ember és állat között a lélek, a tudat kérdésében és ez azt bizonyítja, hogy valóban materialista álláspontja van.”¹

Már most ezek után próbáljuk kielemezni Bessenyei saját, nyomtatásban már a maga korában megjelent és az akkor kéziratban maradt és csak később napvilágot látott műveiből valóságos álláspontját.

Hogy Bessenyei fiatal korában mélyen vallásos nevelést kapott otthon és a sárospataki református kollégiumban, azt senki sem vitatja. Ezzel a kifejezetten keresztény, dogmatikus Isten-hittel érkezett Bécsbe és itt kezdte meg mérhetetlenül szorgalmas tanulmányait kora irodalmában. Maga írja, hogy Voltaire összes műveit kétszer-háromszor végigolvasta, de ezekben semmi Isten-tagadó dolgot nem olvasott.

A mindent teremtő Istenről vallott kezdeti hite bécsi tartózkodása folyamán soha nem rendül meg, csak kiegészül, racionálisan is megerősödik rendkívül erősen ész-irányultságú

1 Mátrai László: Gondolat és szabadság. Bp. 1961.

lelkületében. Műveiből az derül ki, hogy az Isten-eszme egész életén át foglalkoztatta, de nem a kétségek irányában eltolódva, főleg nem materialisztikus irányban, hanem éppen az ész és tapasztalat követelményei alapján. Talán különösen hangzik, de azt lehet mondani, hogy Bessenyei a leginkább „istenes” írónk. Az ő Isten-fogalma pedig egyáltalán nem valami világlélek, hanem hangsúlyozottan a világ teremtőjét, urát vallja benne.

Egy 1772-ben, tehát Bécsbe érkezése után nyolc évvel írt kisebb költeményében így szól:

„Örökkévalóság, kútfeje mindennek!
Láthatatlan Lelke a' nagy Természetnek!
Kebledbe miként formáltad Világod?
Hol rejtéd s mutatod felső Valóságod?
Ez az örök erő magába mozdulván,
Széllyel terjeszkedett a' mindent alkotván
Kebelébe tartja a' nagy természetet,
Melynek az ő Lelke szabhatott tsak rendet.”

Természetesen, ha valaki nagyon akarja, az ilyen szöveget lehet félremagyarázni és benne valamiféle panteista nyomokat felfedezni. De hogy a valóságban mennyire személyes, természetet teremtő Mindenható Istenről van szó, arra világos bizonyítékként olvashatjuk a jóval később, 1779-ben készült „Holmi”-ban: „Nem elég olly nagy kegyelmet tsak várni, hanem kérni kell azt könyörgések által, mert az Isteni jóság megkívánnya a maga irgalmasságért való szíves esedezéseket, melyeket néked is el kell követni, ha világosságot akarsz nyerni ... Én azért tsak úgy vélekedem, hogy minden léleknek szabad, akármely hitbe légyen, nagyobb böltesség és látásért Istennek könyörögni ... Örökké való Minden, Isten, ki a lett dolgokat karjaidon tartod, s vezérlő lelket kebledben élteted is, Te, ki végzéseidbe, nagyságodba, ditsősségedbe, tulajdonságaidba, tzéloedba, tettzésedbe öröktül fogva ugyanazon, változhatatlan, megfoghatatlan Egység vagy, Ki örökké az is maradsz, méltóztassál fényességednek egein magasságodnak székiből, egy olly Teremtésednek kiáltásait meg hallani, ki mint a földnek még eleven pora a sötét mélységből hozzád fohászodik. Minden teremtésnek kezdedbe van sorsa, léti. Te teremtetted az én atyámat, te engedted emberi természetünknek rólad való belső isméretit. A te kezdednek munkája vagyok én is. Élek olly hitbe, mellynek titkát szinte úgy mint örökkévalóságodat ki nem merithetem, de valloim mint a te nagy LÉTEDET, mellyet érzek, tudok, de nem magyarázhatok. Ez az a hit, mely nékem parantsolja, hogy Tégedet, mint minden dolognak kútfejét, élő igasságot, böltességet, örök valóságot belső tsudálkozással, jóságos tselekedetekkel tisztelylelek! kénszerít embertársaimnak szeretetire, a jó erköltsökre, békességre, szelídségre, magam életének törvényes fenntartására kénszerít és biztat arra, hogy jóságos tselekedeteim után a te megtestesült fiad Isten irgalmába halhatatlan lelkemnek örök jutalmát várjam; kénszerít egy szóval mind arra, mi nékem böldogság és néked ditsőség. Így szólok magamba Isten, nagyságod előtt, mert nem látom kiterjedésednek véghetelenségét. Ha hát még vannak néked ollyan böltességeid, mellyeknek világát emberekkel közölheted, hogy hozzád nagyobb ismérettel jobban közelíthessenek, tetézd meg azokkal hitemet és vígy böldogságodra, elégséges tökéletességre a Hitbe. Látod és tudod, irgalmas Isten melly

igazán kívánom te általad boldogságomat keresni. Légy vezérem ha tetszik és vigy arra, amerre ditsőítettessél munkádba. Ha el hadsz, kéntelen lészek igazságodnak áldozatjává tétetni hit szerint, mert mind Mennyországot, mind Poklot Te teremtettél Szentírás szerint. Világosíts hát engem, Uram, ha ezt a Hitbe még szükségesnek találod; ha nem és már elég, tarts meg itt s tégy jót véllem! Amen.”

Ilyen mély érzelmi hevület természetesen nem sokszor nyilatkozik meg Besseney szavaiban, mert az ő lelkülete alapján véve racionális, ész-beállítottságú, ezért hite is főleg értelmi megalapozottságú. Így olvassuk ugyancsak a „Holmi”-ban: „Mihent a nagy Teremtésnek tudállatos Testét szemlélem, azonnal erőltetem annak elhitéseire, hogy nem emberek tsinálták, mely szerint kell valami nállunk sokkal felsőbb erőnek, hatalomnak s személynek lenni, ki által mind ezek szereztettek.”

Ugyanebben a munkájában határozottan elutasítja a panteizmust: „mitsoda vad okoskodás módja is azt állítani, hogy a nagy Természet Isten? valamit látz a Világban, úgy annak mind Isten részének kellene lenni. Vegyük fel, hogy a nagy Test, azaz a Világnak vólta olyan mint egy emberi test és ő benne az Isten úgy él, mint az emberbe test lelke ... mitsoda réműletes jönne ki a dologbul. Így minden otsmányság része lenne az Istennek ... Különböző dolognak kell tehát e világot venni.”

Fölfogása később se változott. Már bihari magányában, a század végefelé készült „A természet világa”-ban olvassuk:

Nem lehet vaktában ilyen rendnek lenni,
A néma természet nem tud ennyit tenni.
De álló rend s törvény kavargással hogy lett?
Földet, rezet, meszet, téglát rendetlenül,
Hijába kavargat világ végéig is,
Mert nem lesz belőlök szép kastélyod még se.
A zürzavar egyet, mást úgy módollyon,
Hogy vak eset által orgonát tsinállyon?
A kézi mesterség mind emberre mutat
S a világ Istenhez vezetí az utat.
Forrás nélkül tsinálsz futosó patakot,
Mesterséget mutatsz s elveted az okot.”

.....

„Az ember akkor bölts, mikor fohászokdik.”

A „Bihari remete” című munkájában megint valóságos ditirambot találunk Istenről: „Te! Véghetetlen kiterjedésben álló hatalom! Ki magadat munkáidban felfedezted. Ó te! mindenütt Látható Láthatatlanság! Ha teremtésednek idején böltsességedet lelkönkkel még annyira nem közlötted, amennyire természeted megengedi és szükségünk megkívánja, botsásd alá Egedbül, hadd lássak úgy, amint te akarod ... Beléd halok! Mentül nagyobb törődéssel, forróbb buzgósággal élek természetednek megismerésére, örökkévalóságod annál nagyobb vakságra vét. Érezlek lelkemben, de mégis mitsoda magasságra rejtezel el töllem Egeidben, nem tudom. Én mondjam é néked, hogy véllem mit tselekedjél: Néked! ki egy gondolat, egy Látás, egy akarat vagy az örök időkben. Ó! ha esedezésem elötted kedvet talál, küldd el alá lelkemre, hogy általa a setétség bennem világosságra jöjjön!”.

Ez az a Bessenyei, akire „a deistákat jellemző sivárság” állapítható meg, vagy éppen „a deisztikusan materialista bölcselet”? És az előbb idézett sorokat nem bécsi tartózkodása idején írja, hanem életének utolsó szakaszában, bihari magányában.

Hosszan lehetne még folytatni Bessenyeinek Istenre és a hitre vonatkozó mondatait, de legyen elég életében utoljára leírt soráiból, 1811-ben kelt végrendeletéből idézni: „teszem ezen testamentomi rendelkezésem az egy, élő, örök Istennek nevében és segedelme által.”

Az idézetekből is következik, hogy nem szabad félreértelmezni azt, amikor Bessenyei örök természetről beszél, de ő maga is megmondja: „Örök testnek nevezem azt, mellyből az nagy Világ természete áll, t.i. Tűz, Víz, Ég, Föld. Örök Test lehet azért, mivel olyan nagy állandósága van Teremtéstől fogva. ... Ezt az örök Testet Teremtette az Isten.” (Holmi).

Bár Bessenyei hite mindig az értelemre alapozott, mégis elismeri a kinyilatkoztatás nélkülözhetetlen voltát és elismeri a Szentírásban foglaltakat: „mennyei kinyilatkoztatásnak, azaz vallásnak kellett az értelmet segedelmére felvenni, hogy azért kipótollya benne, amire szüksége van és magátul nem tudja, nem érti.” (Az értelemnek keresése). „Az isteni természetnek személyekre osztatása magában minden emberi értelemtől megfoghatatlan, megengedhetetlen dolog. Erre nézve valyuk mi keresztények, hogy Egy az Isten. Azomban három személyre osztjuk. (Itt pontosan hivatkozik Szent Pál római levelére). ... itt nem a Szent Háromság léte és lehető valósága ellen okoskodom. Az emberi elme határait mutatom csak ki, hogy magátul az Isteni természetet sehogy fel nem veheti. Amiatt kellett hozzá mennyei kinyilatkoztatásnak és kegyelemnek járulni ... Nohát a Szent Háromságot nem természet szerint való értelemmel találtuk fel, nem is annak erejéből valljuk, hanem a Szentírás tekinteti által hisszük.” (Az értelemnek keresése).

Hogy ez a kinyilatkoztatásra vonatkozó szöveg nem pusztán általánosítás, hanem hogy ő Voltaire mellett a Bibliát is olvasta, bizonyítják az 1779-ből való „A magyar néző” sorai, ahol azután, hogy elriasztó képet fest arról, hogy az emberiség a pogány időkben és területeken milyen vad eltévelyedésekbe került, így ír: „Látod, mivé lesz az ember revelatio nélkül. Ha Biblia nem volna, mi is most vagy hottentották, vagy brasiliták módjára élnék talán. Ne mondja hát senki, hogy Szent Pál (itt jegyzetben; „Szent Pál név alatt értem az Újtestamentum tanításait”) nem mennyei tudományt hirdetett, így tanítván: Imádd a Teremtőt lélekben és igazságban. Szeressed, segítsed felebarátodat, legyenek jószágos cselekedetid, jószágért várj jót az Istentől, gonoszért büntetést. (Itt még sok szentírási idézet következik.) ... Mi tudjuk, hogy a halálból átvitettünk az életre, mert szeretjük a mi atyánkfiait. A léleknek gyümölcse a szeretet. Örök békeség, békeséges tűrés, kegyelmesség, jószág, hit, alázatosság, mértékletesség... Látod-e, Szent Pál micsoda dolgokba határozza meg a léleknek gyümölcseit? Jó ezekhez tartani az embernek magát.” Befejező sorai itt: „Mert ötle, őáltala és őbenne vagyunk mindenek. Néki legyen dicsőség mindörökké, ámen.”

Érthető tehát, hogy az istenkáromlást a legsúlyosabb bűnök közé sorolja: „Nints e széles világon is talán káromkodásánál fogva egy nemzet akármely oly utálatos és rémítő, mint a Magyar község ... Ha vasárnap dolgozik, megbüntetik, ha Istenét ebnek vallja, elnézik. Szegény keresztény törvények.” (Az értelemnek keresése.)

Nemcsak az Isten-hit, hanem a lélek halhatatlanságának, testtől nem származtatható voltának, és a föltámadásnak is vallója Bessenyei. 1779-ben így ír a „Holmi”-ban: „Kell bennünk fáradhatatlan, szüntelen gondolkodó, halhatatlan, testetlen léleknek

lenni ... A Testetlenséget érted immaterialitásnak ... A Testetlenség oly dolog, vagy eszköz, mely a testségnek ellene van tétetve. A Testséget nehézség, szín, ábrázat, forma, keménység, lágság tsinálják egybe, melyek által nagy, vagy kisebb részekből áll. Ellenben Testetlenségnek oly valamit gondolj, melynek sem színe, sem nehézsége, sem lágsága, sem keménysége, sem könnyűsége, sem íze, sem szaga, sem ábrázattya nints. E szerint gondold már Lelkedet Testetlenségnek és szívedet, véredet testségnek annak ellenébe lenni.” ... „Szomorú tévelygéseknek vannak az emberek Vallás nélkül kitéve, mely szerint magokat az oktalan állatokkal egyenlő karba helyeztetik ... Hisszük, hogy testetlen lelkünk van.”

Ugyanilyen határozottan szól a késői „Bihari remeté”-ben: „A test testtül származik; a lelket pedig Isten teremti.”

Az 1801-ben írt „A természet világa”-ban ezt olvassuk:

„Természetnek titka! ó! halhatatlanság,
Hol füstöt vet minden emberi okosság

.....

Vallás az, a mely itt az egeknek titkát
Felfedezi s reánk hinti az áldását.
Hijába erőlködsz tsupa természetben
Mert nem tudod, hogy élsz örökre lelkedben.
Fel, alá akárhogy, merre okoskodol,
Filosofiáddal gyakran tántorodol.
Tsak a kinyílt egek vezérelnek itt,
Boldog, aki igaz és igazán hitt.”

.....

Ó halhatatlanság! Édes vigasztalás!
Bujdosó reménység! ditsőség, hit, vallás!
Erköltünknek tárgya! mennyei méltóság!
Lelkünknek ösztöne, örökös boldogság!
Szerentsés, ki hozzád ragadhat hitével
S kétség nélkül nyugszik meg lelkével!
Rettentő tudomány minden gonoszoknak!
Jutalom, boldogság minden igazaknak.

Az „Értelem keresése”-ben pedig a test föltámadásának szükségességéről ír: „A léleknek boldogsága annyira van testéhez köttetve, hogy teste nélkül idvességével, örök megboldogulásával nem élhet. Le kell neki szállani az Egeknek ditsőségéből Itélete napján ide a Földre, hogy testének hamvait ujj életre hozza és azzal együtt térjen boldogságának helyére vissza. Mert ha hinned kell, hogy minden ember vagy idvezül, vagy elkárhozik, ugy azt is hiszed, hogy minden Lélek testéből lett kiszakadásakor ítéltetik meg; mely szerint Itélet napjának eljövételéig is előljáróban annak Mennyszárgaban, vagy pokolban kell várakozásának idejét eltölteni.”

Egészen késői időből való, 1804-ből az egészen más tárgyú „Magyarországnak törvényes állásáról”. Mégis ebben is olvasunk a lélekről: „Nem lehet az akarat gondolat nélkül, a gondolat lélek és éter nélkül, mely szemünk láttára épít, változtat. Testem, lelkem van hát, ezekkel egyetemben érzésem is és józan okosság által való itélet-tételem.

Innen indulok el.” ... „Az Isten különös hatalma által nem szűnik meg soha, amint a születésnek szünhetetlensége tart az egész világon, a lelket teremteni. Állapodgyunk meg hát itt: A test testtől származik, a lelket pedig Isten teremti.”

Isten-hit, a lélek halhatatlansága és testtelensége, kinyilatkoztatás, a Biblia elfogadása, ezek mind olyan alaptételek, amelyeket Besseney soha, egész életében nem hagyott el, sőt gondolkozásának alappillérei közé tartoztak. Tehát nyoma sincs benne sem materializmusnak, sem deizmusnak vagy panteizmusnak. De ezen a ponton gondolkozása megállt. Az egyház fogalmától Voltaire és általában a francia fölvilágosodás iratainak a hatására eltávolodott.

Itt kell keresnünk Besseney vallásváltoztatása annyit vitatott kérdésének a magyarázatát is. Besseneynek ezt a lépését a szakirodalomban nagyon különbözőképpen ítélték meg, illetve indokolták meg. Toldi Ferenc szerint vallásbölcseleti tépelődései elől nem lehetett más menekvése, mint a katolikus egyház kebelébe való térés. Viszont Vajthó László szerint Besseney, mikor bécsi állását a reformátusoknál elvesztette, „keserű dilemmák közt vállalta ezt a nagy lépést.” Biró Ferenc szerint Besseney ezt a lépését „élete végéig súlyos tévedésnek tartotta.” Szauder József meg a „Magyar irodalomtörténet” már idézett fejezetében azt írja, hogy mikor Besseney előtt felrémlett, „hogyan anyagi támasz híján vidékre kell visszahúzódnia, inkább kétségbeesett lépésre szánta el magát: áttért a katolikus hitre.”

Sokkal realisabban ítélte meg a dolgot Csóka Lajos (Besseney György és a bécsi udvar. 1936.) Szerinte Besseneynek „amennyire mélységes volt a régi hittől való aversiója, annyira felületes volt az újhoz való csatlakozása.”

A dolog megítélésében a legjobb megint Besseney saját szövegeihez fordulunk. Annyi bizonyos ezekből, hogy Besseney már bécsi éveinek elején, a mélyebb problémákkal való foglalkozás és a felvilágosodás irodalmának megismerése folyamán hamarosan kiábrándult a kálvinizmusban alapvető predestináció tételétől és az egész protestantizmusnak attól a nézetétől, hogy nincs szabadakarat és hogy az emberi jócselekedeteknek nincs érdemszerző értékük az üdvözüléshez. Mélységes igazságszeretet és racionalizmus alapján utasítja el ezeket a dolgokat. Már 1772-ben „Az embernek próbájá”-ban így ír:

„Ki hiszi lelkében, hogy csak Isten
Tesz akaratot, mikor gonosszá lesz?
Ki taszíthatya hát vétékét Istenére?
Ki vetheti bűnét az Egek szemére?
A bolond így kiált: Az Úr kénszerített!
Vesztemet végezvén a lelkem gonosszá lett.
Van szabad akarat a vad állatokban;
Lelkeink volnának a rabok nagyságokban?”

Ez a felfogás egész későbbi életében is megmarad. A „Bihari remeté”-ben így fejtegeti nézeteit a szabad akaratról és a jócselekedetek üdvösséget hozó értékéről: „Hijában állítanám egész világ is ellenem, hogy az akarat nállam nem szabad, mert inkább megvetném voksoknak tömérdek sokaságát, mint hogy önnön magamat és érzésemet megtagadjam. Kinek legyen előttem annyi hitele, hogy szavára én Énségemet megtagadjam és általa természetemből kivetkezzem? De ha szabad akaratom nints, valamely felettem élő Istenségnek akarattjátul kell hát minden tselekedetemben vezéreltetnem, mi-

vel minden tettnek akaratbul kell esni ... Mennyi fertelmességet akarunk sokszor a szerelmes testnek bujaságában? Felsőbb akarat által kényszerítettünk reájok? Ha az emberek tselekedeteire gondolván hinnem kellene, hogy akaratyokra nézve Mennyei akarat által vitetnek, tsufszággal illetném az Istenséget ... valaki az igaz Istent isméri, annak jóságos tselekedetek által kell megigazulni. Tsupán hit által, tselekedet nélkül az embernek érdemét Isten és világ előtt megállítani egyátallyában való lehetetlenség. Melyik és mitsodás hit az, mely tselekedet nélkül idvezítsen? A hit sokféle, de a tselekedet tsak kétféle, rossz és jó ... Elég az igaz Isten nevének isméreti arra, hogy örök irlalma jó tselekedetünket érettünk tekintetbe vegye. Ha az egész törvényt bétöltöm, minden végben vihető jóságos tselekedettel ruházom is fel magamat, az Isten elútt való megigazulásomra semmit se tegyen? Ingyen kegyelem tartson meg minden érdem nélkül? ... ha megengedte az Isten, hogy tetszésébül szabad akaratom legyen és ezen akarattal tselekedetek származzanak, el kell tőlem fogadni azon adóját, áldozattyát is, melyet tőlem megkíván, mivel az arra való tehetséggel megajándékozott. Akaratot, böltességet adott. Magát megismértette. Minek? ha tőlünk félelmet, áldozatot, ditsóitést nem kíván. Ha magamtul semmit sem tehetek az Úrért, mindent az Úrnak kell bennem elkövetni magáért, én pedig tselekedeteimre nézve halálra változott sír és koporsóvá leszek. Mitsoda siralmas megaláztatás az embernek magáruul elhinni, hogy Isten előtt váz, hogy érdeme semmi nem lehet és tsak úgy tartatik meg, ha erre van hívá öröktül fogva, bárhogy legyen életében ... Ha a jó tselekedet megigazulásra nem szolgál, miért pártoltatik az Úr álta? Ha minden jó tselekedet kényszerítő különös Mennyei kegyelem által vitetik általam végbe, miért ígérné a Krisztus érette jutalmát? ... Krisztus tanításában is eligazodhassunk. Éhező voltam, mond, ennem adtatok, szomjuhozó, innom, beteg, meglátogatatok, jertek Atyám országába. Hol van világosabb jutalom jó tselekedetemnek megisméretiben? Hogy érdemellyek elkárhozást, ha az, ki megboldogíthat, meg nem engedi, hogy idvezülhessek? Ó inkább szeretek okaimban tévelyegni, mint az Isten jóságáruul ilyen földhöz verő tudományt, mely természetinek méltóságát kisebbítene láttatik!"

Bessenyei a „Bihari remetét” 1804-ben írta. Ugyanebből az időből való a „Magyarországnak törvényes állapota”, amelyben a fent idézett részek szószerint, vagy olykor értelemszerint azonosan megtalálhatók. Ő tehát már fiatal korában végleg elszakadt alapvető protestáns tanoktól és a szabadakarat és jócselekedet kérdésében a katolikus tanítást fogadta el. Ez mégsem jelentette, hogy léleekben teljesen katolikussá is alakult.

Szerinte a felekezetekre szakadás, a keresztény tanításon belüli ellentétek oka csak emberi hiba: „A keresztény vallásnak újtestamentomi tudományi minden élő halandónak embermása iránt való köteleességét kifogás nélkül parancsolya. Közönséges, költsönös segedelmet, felebaráti szeretetet, igazságot, hitet mond, ajánl minden értelembül és különbféle hiten lévő embereknek. A keresztény vallásban tehát a Messiás értelme szerint mennyei böltesség, lélek, józan értelem és okosság lakoznak ... De minek utána nem az Úr és Apostolai, hanem az emberek annyi egymással ellenkező részekre szaggatták, más felőle a kérdés. Mindenik felekezet örökös átok alá zárja a többit ... Írtózik a természet, a lélek rázkodásba jön és a józan okosság elájul azon rettentő veszedelmek olvasásával, mellyeket a meghasonlott keresztények a világon elkövettek ... a keresztény vallás és a maga eredete szerint való közönséges Apostoli tudományban békesség, nyugalom és emberi szeretet, szélllyszakadásai után pedig ... az Emberi

Nemnek a legnagyobb romlás, háború, pusztulás és veszedelem volt. Mely tekintetben most már nem ér semmit. De ez ember műve.” (Az értelemnek keresése.)

Természetes, hogy ilyen felfogással a valamely egyházhoz való tartozás már akkor problematikussá vált, amikor Besseney, a testőrséget 1773-ban elhagyván, Bécsben a magyar református egyházkerületek udvari ügyvivőjévé vált. Erre a tisztségre maga Mária Terézia királynő – aki Besseneyt szerette és nagyraértékelté –, maga ajánlotta a református főkonzisztórium elnökének, Beleznay Miklós generálisnak. Ez a kinevezés nyilvánvalóan már akkor nem tetszett sokaknak. A viszony Besseney és a magyar kálvinisták közt a következő években egyre romlott és főleg akkor vált tarthatatlanná, amikor a Ratio Educationis-szal kapcsolatban kiéleződött a helyzet a magyar reformátusok és a felvilágosult abszolutista bécsi kormányzat között. Besseney pedig éppen ezt az utóbbit támogatta. Így következett be az az eset, amikor a protestánsok éppen Besseneyt zárták ki tanácskozásukról és az őt korábban támogató Beleznay is meglehetősen kurtán azt javasolta neki, hogy „jó volna a Tiszához lejönni s Bécsset elhagyni.” Ügyvivői megbízatása is megszűnt.

Erre Besseney is beváltotta korábbi fenyegetését: „Ne ítéljete meg, mert ... jármatok lábam elé vetem.” Kilépett a református egyházból és letette a katolikus hitvallást. Nem mintha valamilyen egyházas, a katolikus tanítást mindenestől elfogadó meggyőződés vezetne volna, de akkori felfogás szerint lehetetlen volt, hogy valaki ne tartozzék valamelyik egyházhoz.

Nem volt szó tehát hosszú vívódás eredményéről, még kevésbé „kétségbeesett lépés”-ről, hiszen Besseney szerint a kereszténység alaptanításai minden felekezetben azonosak: „Nézd. Egy a Keresztény Vallás. Valaki hiszi, vagy vallja, hogy Ádám ártatlanságban teremtettet; elesett; Krisztus Szűz Máriától született; megváltott, megholt; feltámadott, hogy a halálban mi is feltámadunk, kik tellyes Szent Háromságban hiszünk; annak nevében keresztelkedünk, gonoszság által kárhozunk, jóságos tselekedeteknél fogva idvezülünk, mind keresztény és egyforma vallásban élő.” A nagy különbségeket csak a neveltetés okozza. „Mi lehet a többi nagy különbség? Mire nem hunyhattyá bé szemeit egyik fél a másíknak barátságáért, hogy tettekben, lelkekben megnyughassanak? Mégis ha egyik keresztény más keresztény vallásnak szokásaira megyen által, Istenség és igazság tagadónak vétetik a maga felekezetitül ... Nem láttya, hogy nem Istenét és annak isméretit változtattya, hanem tsak neveléssel vett szokásait és tiszteletinek módját.” „Magyarországnak törvényes állása”-ban írja ezt. Ugyanitt és szószerint azonosan ezt írja a „Bihari remeté”-ben is: „Nem hamisság tehát, nem is gonosz tett az embernek titkait elhallgatni és a közönséges vallástétellel maradni ... Más tekintetben, ha azon vallásnak okaibul, melyben valaki neveltetett, az értelemnek világa és okoskodása ötet ember korában kivetkezteti. Ha igazságnak vett próbái lelkébül kitűnnek és helyekben ellenkezők állattyák magokat. Ha végre nevelt és tanult vallásának tudományát magáru elhánnya, hol találja fel uttyát? Ha lelkének isméreti a körülötte lévő vallásoknak tudományai közül egyiket sem fogadhattya el, de mégis szokásai-val az emberek előtt vala melyikbül lenni kell, akármelyiket választhattya s hol világi sorsa jobbittatik általa és a szokások legkönnyebbek.”

Megkönnyítette Besseneynek a katolicizmushoz való kapcsolódását az is, hogy bécsi korszakában már nagyon jó viszonyban volt a pálos szerzetesekkel, főleg Ányos Pállal, de komoly szerepet játszott az a támogatás is, amit a szinte pót-anyaként segítő Grassné, a királynő udvarhölgye játszott életében és az a mélységes tisztelet, amellyel a

fiatal testőrtiszt a mélyen katolikus érzésű és magatartású Mária Terézia irányában vi-seltetett.

Bessenyei tehát valóban két világ határán áll a magyar szellemi életben. Szilárd Is-ten-hite, a keresztény tanításon alapuló erkölcsi felfogása a régi világhoz köti, az egy-házhoz fűződő kötelékek kioldódása a 19. század liberalizmusának előrelzése, ami an-nak a századnak a végére az értelmiségi köröket már a hitetlenségbe vitte. Benne tehát két szellemi világ ütközik össze.

CSABA CSAPODI

GYÖRGY BESSENYEI AND THE CATHOLICISM

Enlightenment came to Hungary—as actually all the intellectual and spiritual movements since the re-capture of Hungary from the Ottoman Turks—through the mediation of Vienna. Habsburg absolutism wanted to isolate Hungary from the West and offered its own brand of enlightened absolutist rule and cultural reform directed from above to a population whose majority was reconverted to Catholicism with State „aid” and a Protestant minority subjected to petty administrative harrassment for their non-conformity. This led to a somewhat easy-going attitude of the Catholic clergy, to an unbending rigour and fixity of ideas within the Calvinist orthodoxy and a certain cynicism and compliance with ideas coming from above among the people. All this facilitated the spreading of state-propagated secularisation among the educated strata of the popula-tion.

György Bessenyei, however, was deeply concerned by questions of conscience. His intellectual back-ground was a highly respectable, rigourously orthodox Calvinist institution, the academy of Sárospatak. From this austere world he went directly to Vienna, one of the most important, dazzling cultural centres of contemporary Europe, and was subjected to a variety of new impressions, which were to have a decisive in-fluence on the development of his views.

The author does not agree with the opinions expressed by most of the works on this subject, viz. that Bes-senyei was a materialist and a deist. He is convinced that belief in God, the immortality of the soul, the inde-pendence of the soul from the body, and in the Bible as divine revelation were basic tenets for Bessenyei, and he never doubted them, indeed, they belonged to the core of his thought. In fact, there is no materialism, or even pantheism or deism in his ideas. But he went no further. He became alienated from the Church, under the influence of Voltaire and the writings of the French Enlightenment.

We should seek the explanation of Bessenyei’s change of religion there. The literature on the subject of-fers various explanations for it, and opinions differ widely concerning this question.

Soon after his arrival in Vienna, Bessenyei felt disappointed with the basic tenet of Calvinism, predesti-nation and with the Protestant idea that free will did not exist and human good deeds did not deserve credit when salvation was considered. This means that Bessenyei became alienated from Protestantism and ac-cepted the Catholic doctrine regarding this question rather early in his career. This is not to say, however, that he became fully Catholic in his heart. Still, he left the Protestant Church and converted to Catholicism.

He was between two worlds in Hungarian intellectual life. His firm belief in God, his moral principles based on Christian doctrine bound him to the old world, while his estrangement from the Church was point-ing towards the future liberalism of the nineteenth century, a system of ideas which, by the end of the cen-tury, turned intellectual circles into agnostics. In Bessenyei’s case the two worlds clashed within his heart.

SASVÁRI LÁSZLÓ

ROMÁN ORTODOXOK (GÖRÖGKELETIEK) A MAI MAGYARORSZÁGON

Hazánkban – szemben a történelmi Magyarországgal – ma kevés számú ortodox él. Becslés alapján számuk 30 ezerre tehető. Ez is több részre oszlik, vannak bolgárok, görögök, magyarok, oroszok, románok és szerbek. Közülük a románság a legnépesebb, kb. 15 ezer lélek. Bizonytalán érdekelné történetük a hazai nagyközönségből azokat, akik figyelemmel kísérik az ortodoxiát, hisz találkoztunk már több ízben ilyenekkel. Egyébként is nőtt az utóbbi időben a vallások iránti érdeklődés, s ez érinti az ortodox egyházat is.

Szerencsére – ha némi utánajárással is –, vázolni tudjuk a hazai románság ortodox közösségeinek a történetét. Az utóbbi években Glück Jenő aradi kutató tollából az Egyháztörténeti Vázlatokban két tanulmány is megjelent,¹ de rendelkezésünkre áll egy román nyelvű kismonográfia, néhai Mészáros Tivadar püspöki helynök posztumusz műve.² Nagy Márta művészettörténésznek pedig több munkájában is helyet kapott román tárgyú anyag.³

Mészáros Tivadar könyvének bevezetőjében arról ír, hogy a mai Magyarországon a 17. századtól tudunk beszélni egységes román közösségről, de főleg a 18. század folyamán telepedett le sok román nemzetiségű lakos a Körösök vidékén. Kezdetben önerőből kezdetleges fatemplomokat emeltek. 1920-ig az erdélyi metropolia alá tartoztak, de a határ megvonásával az I. világháború után új helyzet keletkezett.

A legrégebbi adat a 17. század közepéről való. Szofronij metropolita címe: „Lippa és Gyula metropolitája”. 1666-ban Evlia Cselebi török utazó megjegyzi, hogy Gyula környékén magyarok és románok élnek. 1703-ból pedig van egy ortodox egyházi pecsét.

A legmegfelelőbb az ortodox románság hazai történetét az egyes közösségekre felosztva tárgyalni, mint azt Mészáros Tivadar is tette. A sorrendet a román elnevezések alfabetikus sorrendje alapján adjuk, követve a monográfia szerzőjének gondolatmenetét. Az adatok az 1980-as évekig terjednek, de teszünk kiegészítéseket!

Elek – Alatea

A Békés megyei helységről⁴ egy, a török uralom alatt készült összeírás szerint itt 22 ház volt, ebből egyben román család lakott. A török a falut elpusztította. 1744-ben – né-

1 Glück 1992 és 1993.

2 Mészáros 1990.

3 Nagy 1991., 1994/a és 1994/b – ezen felül rövid leírást találunk több román ortodox templomról képekkel illusztrálva: Magyarországi 1989.

4 Mészáros 1990. 17. és kk.

metek mellett – románok is érkeztek. 1900-ban a románok száma 1350 fő. 1945-ben a németek nagy részét kitelepítették, a helyükbe románok kerültek.

Az egyházközség újabb keletű. 1934-ben sikerült egy kápolnát berendezni, papi lakást biztosítani. A kápolna mérete 14×6 m. Védszentje Szent Miklós püspök. Egyszerű ikonosztáza van, képei egy kétegyházi autodidakta festőnő, Olár Anna alkotásai az 1940-es évek második feléből.⁵ A kápolna felszereléséből egy 1835-ből való kereszt mondható értékesebbnek. 1947 és 1974 között állandó papja volt. Az anyakönyveket 1947-től vezetik.

Körösszegapáti – Apateu

A község⁶ lakosságát kolerajárvány és a Rákóczi-kor harcai ritkították. A 18. században telepítettek ide román jobbágyokat. 1786-ban 52 ortodox család élt itt és 2 papjuk volt, fatemplomuk állott, 1799–1807 között épült a mai templom barokk stílusban. Mérete 20×9 m. A torony 26 m. A templom előtt 2,5 m magas kökereszt. Van néhány régi ikon és könyv. A védszent Szent Miklós. Az ikonosztáz a 19. század utolsó harmadában készült. Alkotói ismeretlenek.⁷

Egyházi iskola is volt, 1840–1920 között folyamatosan működött, majd megszakításokkal. A paplak 150 éves, az összedőlés fenyegette, a hívek adományaiból tatarozták 1976-ban. Anyakönyvet 1779-től, a házasságit 1810-től vezetnek.

Battonya – Bătania

A török idők után kezdett benépesülni,⁸ amikor főleg szerbeket telepítettek be. 1720-ban 24 család élt a faluban: 19 szerb, 3 magyar, 2 román. A fejlődés 1734-ben megakadt a Szegedinac Péró-féle felkelés következtében. 1737-ben görög kereskedők behurcolták a leprát. A lakosság száma a 19. század közepén 6 500 fő körül, ebből 5 032 ortodox.

1784-ben fatemplom épült, de az rövid idő múlva leégett. 1793–97 között épült a mai szerb templom. Kezdetben minden 3. vasárnap volt román liturgia. 1866-tól volt helyben román pap. Az egyházközség 1872-ben kettévált. A románok új templomot építettek. Ezt 1932-ben renoválták és újrafestették. Mérete 26×11 m. Védszentje Szent György. Az ikonosztáz 1906-ban készült, két oravikai román mester alkotása, a képek festője karánsebesi román művész.⁹

Volt egyházi iskola is, mely az I. világháború után némi megszakítással még működött. Anyakönyv 1845-től van. Van egy 1756-ban megszentelt régi antimenzion (ereklyekendő az oltárra), szláv feliratú. Van egy 1723-ban nyomtatott régi evangélium.

Békés – Bichiș

1695 után kezdett a lakosság visszaköltözni. A magyarok mellett voltak románok, görögök (macedorománok) és örmények.¹⁰ Az egyházközség szervezését az örmények

5 Nagy 1994/b 170.

6 Mészáros 1990. 22. és kk.

7 Nagy 1994/b 122. és kk.

8 Mészáros 1990. 36. és kk.

9 Nagy 1994/b 84–85.

10 Mészáros 1990. 48. és kk.

kezdték, de végül görög alapítású egyházközséggé alakult meg (A templomi zászlók rúdján hármaskereszt van, egy ott hallott magyarázat szerint a három szár a három alapító nemzetet jelölné). A görög kereskedők megígérték 1786-ban, hogy minden anyagi terhet viselnek. 1783–89 között felépült a templom, a torony 1791-ben. A templom mérete: 28×10 m. Címünnepe: az Istenszülő születése. Az ikonosztáz az 1780-as évek első felében készült. Ikonjai a 18. század neves szerb művészenek, Stefan Tenecki műhelyéből kerültek ki. Az ikonok feliratai görög nyelvűek: bibliai idézetek, vagy az ábrázolt szentek nevei.¹¹

Az anyakönyvet 1788-tól vezetik. A görög és örmény kereskedők idővel elkerültek a városból, a vegyesházasságok révén megmagyarosodtak. Az egyházközség román jellegűvé vált.

(Mint érdekességet jegyzem meg, hogy ottani látogatásunkkor, 1980 táján, meglepetten fedeztünk fel magyar feliratokat a templomban: 1. A szentély falán keretben az oltár alatti márványlap görög feliratának másolata és magyar fordítása; 2. a női részben az egyik ülésen magyar nyelvű zsoltárfelirat hímezve egy ülőpárnára; 3. ugyancsak a templom e részében egy ikon alján az adományozás ténye.)

Az iskola 1929-ig működött. A parókia a templom mellett volt. Városrendezési okok miatt a templomot kerítő fallal együtt lebontották. (A parókia épülete helyett lakást adtak.) Volt a templom mellett temető is. Az elmúlt évtizedben a templomot felújították. A templom felszerelésében két 18. századi görög nyelvű könyv van.

Békéscsaba – Bichişciaba

Az ortodox egyházközség¹² 1820-ban alakult meg 620 hívővel, de már korábban is éltek itt románok, bolgárok és kevés görög (macedoromán), az utóbbiak kereskedők voltak. Az első feljegyzések a románokról 1744-ből valók. Nagyobb beköltözés 1800 és 1820 között történt: Erdély egyes részeinéhinség pusztított, még Arad megyében is, és sokan jöttek a városba. Megőrizték hagyományaikat, magánháznál tartották az istentiszteletet. Állami engedéllyel adományokat gyűjtöttek ortodox hívektől templomépítésre. 1837-ben téglából megépült a templom. A felszerelést a hívek adták össze, voltak közöttük bolgárok is. A templom védszentje Szent Miklós. Mérete 21×9 m. Felújítás 1878-ban és 1977-ben. Freskók díszítik, de a nedvességtől károsodtak. Szépen felszerelt templom.

Az ikonosztáz az 1780-as években készült, egy Arad megyei község templomába, innen hozták át 1812-ben. Az ikonok Stefan Tenecki alkotásai. Feliratuk cirill betűs román.¹³

A papi szolgálatot kezdetben a békési, majd a kétegyházi lelkészek látták el. Kaptak lelkészt azután, de az 1920–29 közötti években nem volt betöltve a lelkészi állás. A szertartások végzésére ritkán került sor.

Az iskola fából készült, épületét 1837-ben szentelték fel, 1889-ben lebontották, mert használhatatlanná vált. A paplak lett az iskola, és új parókiát emeltek. Az iskola 1920-ig működött. A parókiát a közelmúltban városrendezési okok miatt lebontották, lakást adtak helyette.

11 Nagy 1991. 113–118.

12 Mészáros 1990. 59. és kk.

13 Nagy 1994/b 88.

Keresztelési anyakönyv 1833-tól, házassági 1853-tól, a halotti 1844-től van vezetve. Van néhány régi könyv. Egy 1817-ben nyomtatottnak az utolsó lapján bejegyzés 1913-ból: adományozók névsora, szerepel benne több bolgár név!

Budapest – Budapesta

1900-ban létesült az önálló román ortodox egyházközség Budapesten.¹⁴ 200 éves küzdelem előzte meg, mely a szerbek, a görögök és a velük jött macedorománok között folyt. A pesti görögöknek és macedorománoknak sikerült önállóvá válniuk. 1793-ban királyi rendelettel létrejött a pesti görög-vlach közösség. Felépült – a mai Petőfi téri – templom, ám a görögök és macedorománok között voltak további surlódások, főleg a liturgia nyelvének a tekintetében. Bár két pap volt: görög és román, a liturgia főleg görög nyelven folyt. 1808-ban sikerült megegyezni, de 1812-ben a görögök kibéreltek egy házat, s ott kápolnát rendeztek be. A templom a románok használatában maradt. A görögök ezután 20 000 Ft kártérítést követeltek, s ebből új templomot építettek volna. A kártérítést nem kapták meg, kénytelenek voltak visszatérni a közös templomba. Egy 1834-es királyi rendelet még 40 évig egybetartotta a közösséget. Az Erdélyből jött románokat az egyházközségbe nem fogadták be, mondván, hogy az alapítók között csak macedorománok voltak. 1880-ban megszüntették a román lelkészi állást, s ezzel a román liturgiát.

Különállást kezdeményező mozgalom indult meg. Ebben vezető szerepet játszott a Mocsonyi család, ugyanakkor mások (pl. a Lyka család) a görög közösségben kívántak maradni. A budapesti románok az aradi püspökhöz fordultak. Ott először nem találtak meghallgatásra, de 1891-ben engedélyt kaptak külön templom építésére. A lelkészi szolgálatot ideiglenesen a budapesti ortodox tábori lelkész látta el, de őt rövidesen Bécsbe helyezték. Hosszú küzdelem után a Gozsdu-alapítvány segítségével jött létre az egyházközség lakásból kialakított kápolnával, melynek mérete 20×6 m. Védőszent Keresztelő Szent János. Egyszerű ikonosztáza van a legfontosabb képekkel.¹⁵

Anyakönyv 1900-tól van. A Petőfi téren 1808–88 között román nyelvű iskola is működött.

Fontos szerepet játszott a 19. század folyamán a pesti románság életében Gozsdu Manó (Emánuel). Családja macedoromán eredetű. Eredetileg Moschopoliszból származnak, de Lengyelországon át kerültek Észak-Magyarországra más családokkal együtt (Sina, Derra, Grabovszky, Mocsonyi stb.) a 18. században.¹⁶ E családokból a Grabovszky család Budára költözött. (A miskolci születésű Saguna András nagyszombi metropolita édesanyja Grabovszky-lány volt!)

A Gozsdu család azon ága, amelyből Gorzsú Manó származott, Nagyváradra került. A hazai románság nagy jótevője itt született, 1802. febr. 21-én (az ónaptár szerinti 9-én). Iskoláit Nagyváradon, Pozsonyban és Pesten végezte. A jogi doktorátus után az egri születésű, szerb származású Vitkovics Mihály költő ügyvédi irodájában dolgozott. Több magyar íróval tartott kapcsolatot, és a politikai életben is részt vett, s ő maga is írt verseket. 1867-ben visszavonult, 1869-ben végrendeletileg alapítványt tett, s ennek tőkét ingatlanokba fektette. 1870-ben halt meg, Budapesten van eltemetve. Alapítvá-

14 Mészáros 1990. 68. és kk.

15 Nagy 1994/b 169.

16 A macedorománokra, s ezen belül a pestiekre vonatkozólag: Berényi 1995/a 75–84.

nyának célja: szegény, szorgalmas, tehetséges, román származású, ortodox egyetemi hallgatók, diákok támogatása. Az alapítványt ingatlanain emelt bérházak együttese képezi Budapest VII. kerületében a Gozsdu-udvart.¹⁷ Városrendezési kérdések kapcsán a házak sorsa most előtérbe került. Valószínűleg új kápolna kialakítására is sor kerül.

Magyarcsanád – Cenadul-Unguresc

A mai falu¹⁸ a 19. században alakult – a régi falu 2 km-rel odébb volt –, de története az 1700-as évekre megy vissza. A neve akkor Kis-csanád. 1690 után szerbek telepedtek itt le, kezdetben kaptak kedvezményeket, de 1702-ben megvonták tőlük. 1705-től határőrvidék lett Bécsnek alárendelve. Mivel az ígért kedvezményeket ezután sem kapták meg, sokan Oroszországba vándoroltak 1750 körül. Helyükbe románokat telepítettek. 1757-ben 35 román háztulajdonos élt Kis-csanádon. Költöztek be magyar családok is, de azok 1762-ben elmentek Apátfalvára. A községben csak szerbek és románok maradtak. 1810-től a falu neve Magyarcsanád.

1774-ben már volt ortodox templom, földfalú, nádfedeles, alig 100 ember fért el benne. 2 pap szolgált, felváltva volt román és ósláv liturgia. 1808-ban új templom épült téglából, adományokból. Címünnepe: Urunk mennybemenetele. Mérete: 27×10 m. Szépen kifestve és díszítve, 3 harangja van. Rendelkezik egy értékes kehellyel 1742-ből.

Az ikonosztáz az 1820-as évek második felében készült. Aradi fadaragó mester, Bratkó János alkotta. Az ikonok a 19. század folyamán készültek.¹⁹

A románok száma növekedett, nagyobb jogot kértek a vezetésben. A liturgia egyik részét románul, másik részét óslávuul végezték. Így egyes csoportok a liturgia egyik, illetve másik részén vettek részt. 1847-ben részleges unió (görög katolikus vallásra térés) osztotta meg a közösséget, 390 főt érintett, de ez a helyzet csak 1 évig maradt fenn.

Mikor a magyarországi szerb és román egyház kétfelé vált 1866-ban, leltárt készítettek Magyarcsanádon is. Kiderült, hogy a szerbek már korábban lemondtak a templomról meg az iskoláról is, de 12 250 Ft kártérítést kértek. Hosszas pereskedés után az összeget ki kellett fizetni 1878-ban, s ebből a szerbek új templomot építettek 1880-ban, közvetlenül a román templom mögött. Ritkaságszámba ment, hogy a szerbek a románoknak hagyták a régi templomot!

Többször előfordult, hogy nem volt betöltve a lelkési állás. Az iskolát 1808-ban alapították. 1865-ig közös volt a szerbekkel. Mint román ortodox iskola, 1948-ig fennállott. A temetőt is 1808-ban nyitották meg, 1911-ig ez is közös volt: kétharmad része a románoké, egyharmada a szerbeké volt. 1911-től külön temető van, szépen gondozott. Anyakönyvek 1808-tól vannak.

Kétegyháza – Chitighaz

A község nevének egyik magyarázata szerint itt 2 templom volt a 15. században: 1 katolikus és 1 román ortodox.²⁰ A török idők után újra telepítették a falut. 1702-ben már vannak itt román jobbágyok. 1718-ban Gyulaváriban összetűzés volt a magyarok és a románok között, (a legelők használata miatt, lévén a románok állattenyésztők).

17 Vö. Berényi 1995/b

18 Mészáros 1990. 84. és kk.

19 Nagy 1994/b 129.

20 Mészáros 1990. 93. és kk.

1720-ban a románok Kétegyházára költöztek. 1724-ben 155 román család élt a községben. Magyarok csak 1804-ben költöztek be.

Az ortodox egyházközség a 18. század elején alakult meg. 1716-ban György nevű papjukról tudunk. Talán ekkor építették az első fatemplomot. Nem tudni, hogy a mai templom mikor épült fel, de egy megyei útikönyvben ez olvasható: „Görögkeleti templom, mely 1779-ben épült mesterséges dombra, az erdélyi erődtemplomokra emlékeztet.”²¹

Mészáros Tivadar szerint az első kereszteleési feljegyzés 1779-ben történt, de már 1748-ban 4 pap szolgált itt. A templom 1873-ig nádfedelees volt. A tornyot 1840-ben építették, a templomkerítést 1853–54-ben. Belső felújítás történt 1959-ben, külső 1971-ben. A templom mérete 25×10 m, a torony magassága 28 m. Szépen berendezett és díszített templom. Védszentje Szent Mihály és Gábor. Az ikonosztáz a 19. század végén készült egy aradi fafaragó műhelyében, az ikonok festői ismeretlenek.²²

Az első iskola 1793-ban nyílt meg, a tanulók nagy száma miatt még egyet nyitottak 1876-ban. 1889-ben leányiskola is alakult. Az I. világháború után az iskolák működése nem volt folyamatos. Két temetője van, egy régi és egy új. Anyakönyv 1779-től. Van néhány régi könyv.

Csorvás – Ciorvaș

1856-tól önálló község.²³ Gyuláról telepedtek át sokan. 1890-ben 124 román ortodox volt. Gyuláról jött a pap, aki egy magánháznál végezte a liturgiát 1893-ig. Mivel Gyula messze volt, kérték, hogy Békéscsabához tartozhassanak. 1900-ban fejezték be a kápolna építését. Védszentje Szent Mihály és Gábor. Mérete: 7×6 m. Ikonosztáz nincs. Van néhány régi könyv.

A községben volt ortodox vallású földbirtokos a 19. század folyamán: a gyulai Sztojanovics Szilárd (Konstantin). A Sztojanovics család görög eredetű, Békésről kerültek Gyulára.²⁴ A csorvási paróchusi állás eddig még nem volt betöltve!

Sarkadkeresztur – Crîstor

1779-ben a faluban²⁵ 30 ortodox család lakott. Volt papja és fatemploma. 1830-ban másik fatemplomot emeltek, ezt használták 1900-ig, ekkor alkalmatlanná vált istentisztelet tartására és le kellett bontani. Az iskola tantermét használták istentiszteleti célokra 1943-ig. Ekkor megvették a baptistáktól egy imaházat, ezt rendezték be. Mérete: 12×6 m, belmagassága 7 m. Címünnep: Örömhírvétel. Igen egyszerű a berendezése, az ikonosztáz fából, fehérre festve, 18. századi üvegikonokkal.²⁶

Az I. világháború után ritkán volt szolgálat, a helyzet 1930 táján rendeződött. Az iskoláról kevés adat van. Anyakönyvek a 19. század közepétől vannak. Van néhány régi könyv.

21 Békés megyei 1981. 79.

22 Nagy 1994/b. 120.

23 Mészáros 1990. 103. és kk.

24 Bugár 1989. (l. o.)

25 Mészáros 1990. 109.

26 Nagy 1994/b 174.

Derves - Darvas

Az egyházközség²⁷ 1720 körül keletkezett. Épült egy szerény fatemplom 1779-ben, Teodor Norman nevű papja 61 családot látott el. A múlt század elején épült a mai templom Szent Mihály és Gábor tiszteletére. 1814-től ismertek papjai. Az ikonosztáz mennyezetig érő fehérre meszelt téglafal, néhány reprodukcióval.²⁸

Van paplak. Van temető. Volt egyházi iskola is. Anyakönyv 1814-től, a házassági 1844-től. Van néhány régi könyv, köztük rossz állapotú evangélium 1682-ből.

Gyula I. - Giulia I. (Nagyrománváros)

A 18. századra vonatkozó adatokat a bevezetőben említettük, a továbbiakra²⁹ térnénk át. A földesúr a románokat 1720-ban a város északkeleti részére telepítette. Itt épült egy fatemplom 1721-ben, majd 1727-ben egy másik templomot építettek téglából a hívek növekvő létszáma miatt. 1762-ben újabbat emeltek, kezdetben torony nélkül. 1801-ben a várost tűzvész pusztította. Elpusztult a templom, sok ikon és irat is megsemmisült. Országos gyűjtést nem engedélyeztek a hatóságok a templom felépítésére. Az aradi püspökség sem tudott segíteni. A híveknek kellett vállalniuk az erejüket meghaladó áldozatot, bár kaptak támogatást a földesúrtól.

Mocsaras területen épült a templom, alapját 16 db, 10 m hosszú, bevert oszlopra helyezték. Kölcsönt vettek fel, de a kamatokat nem tudták fizetni. Pereskedések folytak, az építkezés 1812-ben félbeszakadt. Végül 1824-ben fejezték be torony nélkül.

A szerb származású aradi püspökök nem mindig pártolták a románok ügyét. Jozsif Putnik püspöknek ellentéte támadt a gyulai Moise Nicoarával, ezért le is mondta gyulai útját. Uniós kísérletek is voltak 1815-ben.

A nagyrománvárosi egyházközség temploma a legnagyobb magyarországi román ortodox templom. Jól felszerelt és művészi szempontból is értékes. Védzsente Szent Miklós. (Valószínűleg ez adta az ötletet, hogy századunk első felében a Nagyrománvárost Miklósvárosnak nevezzék el!) A templom méretei: 35×14 m, a torony magassága 42 m. A templom elé 1869-ben keresztet állíttatott Bogár Lázár. (Az állíttató neve román helyesírás szerint, a későbbi, e századi restaurálás röviden magyaros formában a talapzaton megörökítve!)

Az ikonosztáz a 19. század első felében készült. A faragó ismeretlen. Az ikonok festője a hagyomány szerint: Arszenije Teodorovics neves szerb művész. Nagy Márta szerint a művész „köréhez közelálló, jó mesterségbeli tudással rendelkező mester.”³⁰

Szokatlan az Istenszülő ábrázolása az un. alapképek között: a gyermek Jézus nélkül!

A torony 1943-ban leégett.³¹ Helyreállították, de úgy látszik nem volt megfelelő, mert 1996-ban a toronysisakot ki kellett cserélni.

Minden pap neve ismert. 1920–23 között nem volt helyi lelkész, s több esetben csak adminisztrátorok működtek. A tanítók neve 1777-től ismert. Az 1801-es tűzvész után

27 Mészáros 1990. 117. és kk.

28 Nagy 1994/b 98.

29 Mészáros 1990. 121. és kk.

30 Nagy 1994/b 111.

31 A tűzvészről készült képek: Magyarországi 1989. 94–95.

nem tudták fizetni a tanítókat, a papok tanítottak. 1855-től újra ismert a tanítók neve. Az iskola 1948-ig működött.

A parókia a templom mellett áll 1938 óta, egy régi 130 éves ház helyén. A parókia épületében működik a magyarországi román ortodox egyház konzisztórium. Anyakönyv 1777-től, a keresztelezési, míg a házassági és halotti 1802-től. Van több régi könyv. A Sarkadra vezető út mentén van az egyházközség gondozott temetője. A hívek közül az idők folyamán sokan tettek jelentősebb adományokat.

Gyulán született Moise Nicoara 1785-ben. Szülővárosában, majd Nagyváradon és Pozsonyban járt iskolába. Bécsben telepedett le. 1812-ben megalapította a román tanítóképzőt Aradon. Zaklatások érték, ezért a Havasalföldre ment, és Bukarestben vállalt állást. Ott hunyt el 1861-ben.

Másik neves gyulai személyiség Pap Teodor. 1824-ben született. Gyulán járt elemi iskolába, majd Aradon tanítóképzőt végzett. 1842-ben a pesti görög-vlach – Petőfi téri – templom kántora. Nagyváradon jogot végzett. Köztisztviselő volt, majd földet bérelt és gazdálkodott. 70 000 Ft-ot hagyott szegénysorsú román egyetemi hallgatók támogatására. Meghalt 1887-ben.

Gyula II. – Giula II. (Kisrománváros)

A városnak a Békéscsaba felé vezető út melletti részén a románok száma – telepítések miatt –, megszorodott.³² A templom 3 km-re volt, ezért helybeli építésére kértek engedélyt 1833-ban. Ekkor itt 124 házban 917 lélek lakott. 1834-ben az engedélyt megkapták, és a temető területén vályogból építettek templomot, zsindefedéssel, kis fatoronnyal. Ez a templom 28 évig volt használatban, de nem volt képes idővel befogadni a híveket, ezért elhatározták egy új, tágasabb építését. Jelentős adományokkal 3 év alatt fel is épült az új templom. 1864 októberében szentelték fel. Megújítása 1975-ben volt. Későbarokk stílusban épült klasszicista elemekkel. Méretei: 25×10 m, a falak magassága 12 m, (a Szent Miklós templomnál 22 m). Szent Paraszkéva tiszteletére van szentelve. A templom előtt 1964-ben emelt kőkereszt áll.

Az ikonosztáz némileg hasonlít a másik temploméra. A faragványok 1880 körül egy aradi román faragó mester műhelyében készültek. A képek szintén aradi mester alkotásai, az egyik 1889-es évszám.³³

A parókiának nem volt papja 1922–27 között. Anyakönyv 1834-től. Az iskola a templom mellett volt, 1948-ig működött. A parókia épülete is a templom mellett van. A temető is kezdetben itt volt, de újat nyitottak távolabb. Ez ma is szépen gondozott. Van több régi könyv és egy régi antimenzion.

Zsáka – Jaca

Magyarok és románok lakták.³⁴ Az utóbbiak állattenyésztésből éltek (az Ölyvös nevű csatorna mellett) s ezt a részt Románfalunak is nevezték. Már a török idők alatt itt voltak. Számuk 1710–20 körül telepítésekkel gyarapodott. Az 1770-es években 2 pap látott el 60 családot. A mostani templom tornyán 1791-es évszám van, de ez a torony építésére vonatkozhat. A templom mérete 24×8 m, de a toronyalja további 4 m hosszú.

32 Mészáros 1990. 142. és kk.

33 Nagy 1994/b. 112.

34 Mészáros 1990. 149.

Szent Mihály és Gábor tiszteletére van felszentelve. Igen egyszerű a berendezése, a hívek szegény jobbágyok voltak. Az ikonosztáz igen egyszerű, a 20. század első évtizedéből. Képei annak a karánsebesi román festőnek az alkotásai, aki a battonyai román templomot is festette.³⁵

A templom felszentelésében van egy értékesebb kehely 1839-ből, magyar feliratú, András József ajándéka, valamint egy ezüst kereszt 1859-ből, Jónai Eulália ajándéka.

A parókia betöltetlen volt 1920–36 között. 1932-ig iskola is működött. Keresztelési és házassági anyakönyv 1853-tól, a halotti 1877-től. A paplak jó állapotban van, s van temető is.

Méhkerék – Micherechi

Egy 1768. máj. 17-én kelt szerződésben olvasható, hogy nemrég népesítették be.³⁶ 1773-ból van egy szerződés a község vezetősége és az ortodox pap között. Ugyanebben az évben kolera pusztított, 200 áldozatot követelt, köztük a lelkészt, Roxin Sándort is. 1848-ban többen beálltak katonának, sokan elesetek a harcokban. Az első templom fából épült, az uraság (Esterházy herceg) az anyagot ingyen biztosította. A templom 1836-ban leégett, az új templom falait 1838-ban felhúzták, de utána 9 évig állott anyagiak hiányában az építkezés. Egy legelő bérbeadásával sikerült az anyagiakat előteremteni. Cziegler József gyulai ács- és kőművesmesterrel kötöttek szerződést a templom felépítésére és az ikonosztáz elkészítésére. 1849-ben elkészült a templom, 1883-ban új tornyot kellett építeni, ez 4 méterrel magasabb az előzőnél. Renoválás volt: 1925, 1962, 1976.

1987–90 között folyt a templom teljes kifestése. Cristian Samoila és felesége, Cristina Samoila festőművészek vezetésével egy román festőcsoport munkája.³⁷ A régi ikonosztáz deszkából készült, igen egyszerű volt.³⁸ Teljesen új ikonosztáz készült. A faragások egy bukaresti monostor műhelyéből, a képeket Cristian Samoila készítette 1994-ben.³⁹ A templom Szent Mihály és Gábor nevét viseli. Méretei: 30×14 m, a torony 30 m magas, 3 harangja van. A díszes csillárokat a hívek adományozták.

A méhkeréki papok neve ismert. A parókia 1923–27 és 1973–77 között nem volt betöltve. Az iskola 1815–1948 között működött. A paplak a templom közelében van. A régi temetőben már nem temetnek, az új a községé. Keresztelési anyakönyv 1823-tól, házassági 1853-tól, halotti 1846-tól van.

Mezőpeterd – Peterd

A török alatt elpusztult, a 18. század első évtizedeiben népesült be a falu magyarokkal és románokkal.⁴⁰ 1741–42-ben kolera pusztított. A házak száma 1779-ben 71 volt, ebből a románoké 60. Jobbágyok voltak, csak fatemplomot tudtak építeni. A jelenlegi templom téglából épült a 18. század utolsó évtizedében. Felépítését csak a falu szélére engedélyezték. Védszentje Szent Mihály és Gábor. Mérete 23×10 m, (de a hosszából 4 m a

35 Nagy 1994/b 166.

36 Mészáros 1990. 155. és kk.

37 A templom falfestményeinek részletes elemzése: Nagy 1994/a 77–82.

38 A régi ikonosztáz képe: Magyarországi 1989. 43.

39 Nagy 1994/b 132.

40 Mészáros 1990. 167. és kk.

toronyaljára esik. A belső magasság 6 m. A torony magassága 27 m. Az ikonosztáz deszkából készült, egyszerű, szürkére festett, a 19. század végén készült. Az egyik képen 1883-as évszám.⁴¹

1920–35 között nem volt lelkész. Működött egyházi iskola is, de kevés adat van róla. A temető a Biharkeresztes felé vezető úton. (Egy MTV román nemzetiségi adásban látuk, hogy a síremlékeken csak magyar feliratok vannak!) Keresztelési anyakönyv 1836-tól, házassági és halotti 1778-tól van. Jelentékeny sámú régi könyve van.

Pusztaoatlaka – Otlaca-Pustă

Új település.⁴² A múlt század végén csak néhány tanya volt itt. A 20. század elején a lakosság gyarapodni kezdett, minden betelepülő román ingyen házhelyet kapott Stefan Rusu román nemzetiségű földbirtokostól. A helység elnevezése még abban az időben Medgyespuszta volt, Medgyesbodzás községhez tartozott, csak 1945-ben lett önálló.

Kezdetben a lakosok az eredeti Otlaca községhez (ma Graniceri, Romániában), majd mint leányegyház Kétegyházához tartoztak. Az iskolában tartottak istentiszteleteket 1898-tól. 1907-ben találtak egy megfelelő épületet kápolnának. A hívek száma gyarapodott: 1912-ben 108 családban 474 lélek. Elhatározták önálló egyházközség szervezését. E szándékuk meg is valósult az aradi püspökség határozta alapján 1913-ban. Az év júniusában a paróchusi állásra a pályázatot is kiírták.

A templom is ebben az időben épült. Bekerített telken fekszik, 25 méterre az utcától. Címünnepe: Urunk mennybemenetele. Méretei: 21×10 m, magassága 7 m. A templomot festmények díszítik. Az ikonosztáz művészi. 1913-ban készült.⁴³

Nem volt paróchus 1920–31 és 1947–58 között. Ezalatt a szolgálatot gyulai, kétegyházi vagy battonyai lelkészek látták el. Az egyházi iskola 1898-ban nyílt meg, 1920 után tanító hiányában nem működött. A parókia épületét és a temető területét is a földesúr adományozta. Anyakönyvek 1913-tól vannak. Van két régi könyv, mely még az eredeti Otlacáról származik.

Az egyházközség nagy jótévedője Stefan Rusu és felesége, Zenóbia Dragan. Stefan Rusu 1859-ben született Otlaca (Graniceri) községben, szorgalmas, vallásos földműves családból. Felesége 1858-ban született és 1912-ben hunyt el, két leányuk volt. Stefan Rusu 1913-ban újraházasodott, 1931-ben megözvegyült ismét, 1941-ben hunyt el.

Körösszakál – Săcal

A török elől a lakosság elmenekült, majd a kiűzetés után az őslakosok visszatértek, románok is voltak közöttük.⁴⁴ A Rákóczi-felkelés idején pestisben megfogyatkozott a lakosság. A munkáskéz biztosítására a földesurak román jobbágyokat telepítettek be. A jelenlegi templom 1788-ban épült, de a templom padlásán találtak egy harangot, mely felirata szerint a szakáli templom részére készült 1763-ban. Feljegyzések szerint 1759-ben és 1781-ben már volt itt pap, volt papi föld is. A hívek áldozatkészségéből épült fel a későbarokk stílusú templom, a torony 1837-ben. Viharkár érte 1970-ben,

41 Nagy 1994/b 133.

42 Mészáros 1990. 176. és kk.

43 Nagy 1994/b 140.

44 Mészáros 1990. 185.

helyreállították. Méretei: 26×9 m, a tetővel 12 m. Védszent: Szent Mihály és Gábor. A toronykereszt 23 m magasán van. A torony a templom épülete előtt van, nincs vele egybeépítve. A nyugati oldalon a főberjárát felett erkély, majd kis előcsarnok következik. A régi ikonosztáz téglából épült, de tönkrement. 1943-ban lebontották. A képeket magára az ikonosztáz anyagára festették és kerettel látták el.⁴⁵ A csillárok a hívek adományai.

1920–37 között nem volt itt paróchus. 1823-tól működött egyházi iskola 1911-ig. A parókia épülete 1937-ben épült a több mint 100 éves régi helyén. Keresztelési anyakönyv 1824-től, házassági és halotti 1844-től van. Van temető is. A régi könyvek között van egy 1707-ből való Anthologion (Énekeskönyv) kézirat, román nyelvű, cirill betűkkel van írva. Van egy régi szláv feliratos antimenzion (ereklyekendő).

Vekerd – Veched

A 18. században történt a község újratelepítése román nemzetiségű lakosokkal.⁴⁶ Szerény fatemplomot építettek.

1779-ben 36 román házat, 1786-ban 40-et írtak össze. A jelenlegi templom a 18. század utolsó évtizedében épült későbarokk stílusban. Méretei: 17×7 m, s még 4 m hosszú előcsarnok. A templom magassága 6 m, a torony 16 m. Védszentje Szent Mihály és Gábor. Revonálás 1882-ben és 1971-ben. Szerény ikonosztáza van a templomnak: téglafal, de a felső része deszkából, s ezen nagyméretű utolsó vacsora kép.⁴⁷ A templom deszkából készült teknőboltozatán pedig a védszent főangyalok képe, stílusuk népies, Mihály bajszos alakja magyar vitézre emlékeztet. A falkép a 19. század második felében készült.⁴⁸

A paróchusi állás nem mindig volt betöltve. Volt egykor iskola is, néhány tanító neve ismert a múlt századból. A parókia jó állapotban van. Keresztelési és halotti anyakönyv 1845-től, a házassági 1848-tól. Van néhány régi könyv.

AZ EGYHÁZI ÉLET 1920-IG

Az itt élő románság és a román ortodox egyház története összefügg.⁴⁹ Különböző egyházi főhatóságok területe volt itt. Szofronij metropolita 1651-ben Hodos-Bodrog monostorában székelt, de a török alatti időkre alig van adat. A szervezett egyházi élet a 18. században a betelepítések után kezdődik inkább. A püspökök szerbek voltak. A Gyula környéki egyházközségek 1790 után az aradi püspökséghez tartoztak, míg a Bihar megyei az 1792-ben szervezett nagyvárad ortodox vikariátus alá.⁵⁰ A magyarországi ortodox egyház feje a karlócai szerb metropolita volt. A román egyházrész 1864-től Saguna András vezetésével küzdött az önállóságért, melyet 1868-ban meg is kapott. A jelenlegi magyarországi egyházközségek hovatartoása a következő volt, mivel mind

45 Nagy 1994/b 121.

46 Mészáros 1990. 199. és kk.

47 Nagy 1994/b 164.

48 Nagy 1994/a 74–76.

49 Mészáros 1990. 205.

50 Az Aradhoz tartozókra vonatkozóan: Glück 1992. – A Nagyváradhoz tartozókra pedig: Glück: 1995.

Aradon, mind pedig Nagyváradon – mint a előbbieken erről már tettünk említést –, volt egyházi főhatóság:

Arad – Battonya, Magyarcsanád, Békés, Békéscsaba (Csorvással, mint filiával), Kétegyháza, Pusztatottlaka, Gyula I. és Gyula II.

Nagyvárad – Körösszegapáti, Darvas, Zsáka, Mezőpeterd, Vekerd, Körösszakál, Méhkerék, Sarkadkeresztúr.

A budapesti románok 1888-ig a budai szerb püspökséget tekintették egyházi főhatóságuknak, de 1900-tól Aradot. Ez a helyzet 1920-ig, a trianoni határ megvonásáig. Az Aradhoz tartozók száma 1934-ben kettővel emelkedik: Csorvás és Elek önálló lesz. Magyarország területén az I. világháború után semmiféle román ortodox egyházi főhatóság nem volt. Lelkészség csak Gyula II., Budapest, Kétegyháza és Battonya parókiáin működött. A lelkészek már idősek voltak, nehezen tehetek eleget a szolgálatoknak. A temetések sokszor a kántorokra maradtak. Szabálytalan adminisztráció, sok félreértés, elégedetlenség volt ekkor. Sok hívő elveszett, elmentek olyan egyházakhoz, ahol lelki igényeiket kielégíthették. Főleg baptisták lettek.⁵¹ A nagyváradai egyházi hatóság, a konzisztórium megbízta a budapesti paróchust, Gennadij Gh. Bogoevicit, hogy legyen vezetője a magyarországi parókiáknak, ezt megerősítette az aradi püspök is. A magyar kormány a román ügyek intézésére dr. Siegescu József⁵² vezetésével egy bizottságot állított fel.

A két vezető együttműködött, de munkájuk sok kívánnivalót hagyott maga után. Nagy volt az elégedetlenség. Az erdélyi metropolita magánlevélben kérte a budai püspököt, Zubkovics Györgyöt, hogy vegye védőszárnyai alá a román parókiákat, de az erre nem mutatott hajlandóságot.

A BATTONYAI GYŰLÉS (1927)

1927. okt. 17-én ült össze 5 lelkész és 32 világi a hívek képviselőjében Battonyán. A gyűlés Simion Cornea helybeli lelkész vezette. (A budapesti paróchus nem volt jelen, valószínűleg véleménykülönbség miatt!). A gyűlés a következő határozatot hozta: létre kell hozni egy esperességet Gyula székhellyel és egy tanácskozó és ellenőrző szervezetet Békéscsabán. Ezt felterjesztették a kormányhoz jóváhagyás végett. Megválasztottak egy bizottságot, hogy a jóváhagyásig mindent előkészítsen. Jóváhagyás nem érkezett!

51 A baptista térítőmunka románság körében a múlt század utolsó évtizedére megy vissza, mint ezt a kétegyházi baptista gyülekezet története is tanúsítja: Gioca 1993.

52 Más kutatási területek forrásaiból tudjuk, hogy Siegescu József eredetileg lugosi egyházmegyes görög katolikus lelkész volt. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán volt a román nyelv tanára, dékáni tisztelet is viselt. Az I. világháború után joghatóságot kapott a magyarországi román görög katolikusok felett, de ez csak 2 parókiára terjedt ki: Battonya és Bedő (kb. 100, ill. 500 lélek). E két parókiát 1935-ben a hajdudorogi egyházmegyéhez csatolták: Pirigy 1990. II. 125. – Battonya napjainkra elnéptelenedett, Bedőn kívül még Pocsajban és Nagylétán van román nemzetiségű görög katolikus lakosság. E helyeken román nyelvű liturgia nincs, de vallási népszokásokkal kapcsolatos román énekek élnek még.

A MÁSODIK BÉKÉSCSABAI GYŰLÉS (1929)

Két évig tartó hiábavaló várakozás következett. Időközben a papok száma 10-re növekedett, akik elhatározták a magyarországi ortodox román papok tanácsának az összehívását. Az ülést 1929 júliusában tartották meg Békéscsabán. Ezen 8 pap vett részt Simion Cornea elnökletével. Esperesi szinódus létrehozását határozták el Battonya székhellyel, Cornea protopresbiter lett volna. A következő gyűlésüket 1929. szept. 5-re tervezték, de ez elmaradt. A papi kollégium az előzőekben hozott határozatot a kultuszminisztériumnak felterjesztette, de az a battonyai szolgabírószágon keresztül közölte, hogy a határozatot nem hagyja jóvá, továbbra is az 1920-as helyzethez tartják magukat, hogy a budapesti román ortodox paróchus az illetékes az egyházi ügyek vezetésére.

A visszautasítás mögött az húzódik meg, hogy ekkor a magyar kormány a magyar görögkeleti egyházz szervezését fontolgatta, s ez ügyben lépéseket tett a konstantinápolyi ökumenikus patriarkánál. Ugyanakkor a bukaresti patriarka magyar ortodox püspökség létesítése ellen tiltakozott.

AZ ESPERESSÉGEK MEGSZERVEZÉSE

A helyzet továbbra is megoldatlan volt, a papi testület újabb gyűlést hívott egybe, mely 1932. febr. 29-én zajlott le Kétegyházán. Itt kimondták a magyarországi román ortodox esperesség megalakítását, amelynek vezetésével Simion Corneát bízták meg egyhangúlag. Kérték a jóváhagyást, de eredménytelenül.

Cornea még 1932-ben elhunyt, rövidesen Bogoeivici budapesti paróchus is. Újra felvetődött az egyházi hatóság megszervezésének a gondolata, s ezért össze is ült Gyulán 1934. jún. 24-én 9 pap és 31 világi dr. Mundruczó Péter elnökletével. A protopresbiteri (főesperesi) tisztségre Oláh János méhkeréki paróchust választották meg. A gyűlés átalakult a magyarországi ortodox románok nemzeti kongresszusává. A kongresszus egy független eparchia (egyházmegye) mellett foglalt állást, s 4 esperességet szerveztek: Gyula, Kétegyháza, Méhkerék, Budapest. Az esperességek működni kezdtek, erről a kormányt értesítették, az hallgatólagosan tudomásul vette. 1936. május 15-re újabb gyűlést hívtak egybe Gyulára, hogy konzisztóriumot létesítsenek. Nem sikerült, mert a kormány részéről újra napirenden volt a magyar ortodox egyházi főhatóság létesítése. Egyetlen magyarországi ortodox egyházi szervezet lett volna: érsek Budapesten (egyházmegyei területét a görög alapítású egyházközségek adták volna), püspökség a románoknak, püspökség a szerbeknek (Szentrendre). Az egész csak terv maradt.

INTÉZKEDÉSEK A ROMÁN ORTODOX EGYHÁZ ELLEN

Ami nem valósult meg 1936-ban, megvalósult később másképpen és más eszközökkel. 1939 végén és folytatva az 1940-es évben, a kormány részéről megindult az erőteljes magyarosítási folyamat. Előre látható volt Észak-Erdély Magyarországhoz való csatolása, meg akarták a román ortodox vezetőket előzni abban, hogy a magyarországi román ortodox egyházközségeket átvegyék, mert ezeket a magyar görögkeleti egyházi szervezetbe kívánták beolvasztani.

1940 őszén 7 lelkészt és számos hívőt internáltak, és kényszerítő eszközöket alkalmazva igyekeztek rábírní őket, hogy lépjenek be a magyar görögkeleti egyházba. (Meggjegyezzük, hogy egy-két egyházközségbe még olyan papok is kerültek, akik eredetileg nem is voltak ortodoxok, nemhogy románok!) Végül csak 3 parókia maradt meg román jellegűnek: Battonya, Magyarcsanád és Budapest. (A hivatalos névtárakban a többi, mint a magyar görögkeleti egyház Bihar, illetve Békés megyei esperességének a parókiái szerepeltek!)

Egyes parókiák próbáltak kapcsolatba lépni az aradi és kolozsvári román ortodox püspökkel. A kolozsvári püspök hajlandóságot mutatott, hogy pártfogásába vegye őket, de ettől hivatalos nyomásra kénytelen volt elállni. Szabó Demeter és Nyegru György lelkészek a Gyula I. parókia vezetőségének 1943. jan. 17-i ülésén elhatározták, hogy kilépnek a magyar görögkeleti egyházi szervezetből, mert az odavaló belépés törvénytelen volt, egy parókia a törvényes püspök tudta és beleegyezése nélkül ilyen nem tehet. Példájukat követte Gyula II. és Békés is.

A MAGYARORSZÁGI ROMÁN, ORTODOX EPARCHIA

A II. világháború befejezése után a magyarországi román ortodox parókiák kapcsolatot létesítettek az aradi püspökkel, s 1946. jan. 15-i gyűlésükön kezdeményezték, majd márc. 27-én megalakították a hazai román eparchiát (egyházmegyét), melynek élére konzisztórium került. 9 pap és 11 világi vett részt a kongresszuson, s az eparchia élére dr. Mundruczó Péter lelkészt választották meg püspöki helynöknek. Az aradi püspök 1946. ápr. 9-én adta meg jóváhagyását.

A magyar görögkeleti egyház ügye ebben az időben is rendezetlen volt, s az állam igyekezett megoldást keresni. A magyar egyházban való megmaradásra kísérletet tett Oláh János méhkeréki lelkész, aki a háború alatti években adminisztrátorhelyettes volt, erről a megbízatásáról 1947-ben lemondott, és megmaradt méhkeréki román ortodox paróchusnak egészen haláláig.

A magyarországi román ortodox eparchia végül is 1946 óta működik, mint autonóm egység a bukaresti román patriarkátus joghatósága alatt. (Közvetlen főhatósága: Arad). 3 esperessége van:

Gyula - Békés, Békéscsaba, Budapest, Csorvás, Gyula I. és Gyula II.;

Méhkerék - Körösszegapáti (filiális: Ködmösdpuszta), Sarkadkeresztur, Darvas, Zsáka, Méhkerék, Mezőpeterd, Körösszakál, Vekerd;

Kétegyháza - Elek (filiális: Lökösháza), Battonya, Magyarcsanád, Kétegyháza, Pusztatölaka.

Ebben az esperesi kerületben szerveződött meg a legújabb egyházközség: **Szeged**. Temploma nincs, havonta van román liturgia a szerb templomban. Tervezik kápolna létesítését.

Így összesen 20 egyházközség, 2 filiális, 21 papi állás (eredetileg Gyula I. és Kétegyháza templomában 2-2 lelkész lehetne!), de mind a 21 nincs betöltve, mintegy a fele (van néhány nyugdíjas is), a lelkészek közül többen kisegítőként vannak itt. Vannak helyek, ahol minden vasárnap van rendszeresen liturgia, pl. Budapest, Gyula I. és Gyula II., Méhkerék, van ahol csak havonta egyszer: pl. Csorvás, Szeged, más helyeken havonta kétszer.

Ma a legnagyobb lélekszámú közösség a méhkeréki, s ezt követi a kétegyházi. A román nyelv használata az előbbiben a nagyobb fokú. A kétegyházira vonatkozóan hadd idézzünk egy megállapítást: „A magyar-román határ mellett fekvő Kétegyháza 60 %-a román ... A II. világháború után a román nyelv használata háttérbe szorult. Napjainkban a közösség a nyelvcsere folyamatát éli át oly módon, hogy a román nyelv kizárólagos használata helyett a magyar válik egyre gyakoribbá.”⁵³ Ez főleg a már 1950 után születettekre jellemző. Méhkerék és Kétegyháza egyházközségeinek a létszáma 2.000 körül van, Gyulán is meghaladja az ezret, de itt két parókia között oszlik meg. A Kétegyházáról mondtak erősebben jelentkeznek ott, ahol pár száz főnyi közösség, talán a legerősebben a Berettyóújfalu térségében levőknél. Különbféle elmondásokból, meg a tévé nemzetiségi adásának román műsorát nézve is, értesültünk arról, hogy bizony a szertartásokban és az igehirdetésben a magyar nyelv is szerepet kap. Bár a hívek egy része még tudja románul a liturgia énekeit, s ragaszkodik is hagyományaihoz.

Az eparchiális gyűlés 15 főből áll (5 pap és 10 világi, 5 választási körzetből 3 évre választva. A végrehajtó szerv a konzisztórium. A püspöki helynök 1976-ig dr. Mundruczó Péter volt, őt követte Mészáros Tivadar haláláig (1983), azóta Ardelean Pál. A gyulai I. egyházközség temploma az eparchia székesegyháza.

Mészáros Tivadar áttekintést ad a régi könyvekről.⁵⁴ Van két kézirat, az egyikről Körösszakálnál említést tettünk, a másik egy 1741-ből való Októich és Minea (A vasárnapok és a naptári napok énekeinek a tára), ez Körösszegapátiban található. Van 55 féle régi nyomtatvány, némelyik több példányban is, az 1643–1826 közötti időből.

Az egyes egyházközségek kapcsán néhány régi kegyszerről is említést tettünk. Ezekből, valamint ikonokból nyílt kiállítás Gyulán, majd Budapesten is (1995), ezek egy tervezett múzeum anyagául szolgálnának. A múzeum a konzisztórium kibővített, felújított épületében nyerne elhelyezést.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt években több tanulmány, szakirodalmi munka foglalkozott a hazai román ortodoxiával. Ezek közül kiemelkedik az 1983-ban elhunyt Mészáros Tivadar püspöki helynök 1990-ben megjelent posztumusz műve, mely monográfia jellegű egyháztörténeti munka. Mészáros helynök művét két részre lehet osztani: 1. Áttekinti a 19 magyarországi román ortodox egyházközség történetét. (Napjainkban ez a szám 20-ra emelkedett!) 2. Elemzi az 1920 utáni magyarországi román ortodoxia történetét. E tanulmány szerzője Mészáros Tivadar gondolatmenetét követve azt kiegészítette más munkák és a saját tapasztalatainak adataival, kiindulva abból, hogy a téma sokakat érdekelhet, olyanokat is, akik nem tudnak románul, lévén a monográfia román nyelvű. Így a tanulmány

53 Borbély 1995. 85. – Itt jegyezzük meg, hogy az idők folyamán egyes román ortodox közösségek elenyésztek. Magyarhomorogon (Hajdú-Bihar m.), mely Körösszakál filiálisa volt, a helybeli román ortodox kápolnát a két világháború között lebontották, bár még egy darabig voltak istentiszteletek magánházaknál; Botospusztán (Békés m.), mely Kétegyháza filiálisa volt, szintén tartottak alkalomadtán liturgiát. Lőkősháza (Lecheshaz) községben viszont még van románság, de tudomásunk szerint, nincs liturgia!

54 Mészáros 1990. 239. és kk.

összefoglalását adja a hazai román ortodoxok történetének, s felhívja a figyelmet néhány egyházművészeti értékre is.

IRODALOM

- Békés megyei 1981. Békés megyei útikönyv. Gyoma, 1981.
- Berényi 1995/a Berényi Mária: A pesti macedoromán kolónia. In: Almanach 1995. A Budapesti Románok Kulturális Társaságának a kiadványa. Gyula, é.n.
- Berényi 1995/b Berényi Mária: A Gozdsu alapítvány története (1870–1952). Bp. 1995.
- Borbély 1995. Borbély Anna: Kétegyháza román ragadványnevei. In: Almanach 1995. i. m.
- Bugár 1989. Bugár Károly: Gyula-Ladics-ház. Tájak-korok-múzeumok kiskönyvtára 344. H.n. 1985.
- Gioca 1993. Gioca, Stefan: Biserica Baptista din Chitighaz. A Kétegyházi Baptista Gyülekezet. 1891–1993. Kétegyháza, 1993.
- Glück 1992. Glück Jenő: Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 4. köt. 1992. 51–63.
- Glück 1995. Glück Jenő: Nagyváradai források a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez. (1793–1847). In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 1995/3–4. 61–81.
- Magyarországi 1989. Magyarországi orthodox templomok, ikonosztázok. H.é.n. [Bp. 1989].
- Mészáros 1990. Mészáros Tivadar (Teodor Mişaros): Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R. Ungară. Bp. 1990.
- Nagy 1991. Nagy Márta: Görög feliratos ikonosztázionok és ikonosztázion töredékek Magyarországon. In Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár évkönyve 6. Szolnok, 1991.
- Nagy 1994/a Nagy Márta: Orthodox falképek Magyarországon. Bp. 1994.
- Nagy 1994/b Nagy Márta: Orthodox ikonosztázionok Magyarországon. Debrecen, 1994.
- Pirigyi 1990. Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története 1–2. Nyíregyháza, 1990.

LÁSZLÓ SASVÁRI

ROUMANIAN EASTERN RITE (ORTHODOX) CHRISTIANS IN PRESENT-DAY HUNGARY

In the past years a number of papers and specialist works discussed the subject of Orthodoxy in Hungary. Of these a posthumous work by Tivadar Mészáros, vicar-general (d. 1983) is the most prominent. This is a monograph on Church history. It is divided into 2 parts: 1) A survey of the history of the 19 Roumanian Orthodox dioceses (by now their number has been increased to 20); 2) An analysis of post-1920 Orthodoxy in Hungary. The author adopts Tivadar Mészáros approach to the subject and completes his statements with his own findings drawn from personal experience. As he is convinced that the subject may interest not only the Roumanian-speaking population, but also a wider public, and Tivadar Mészáros's work has been written in Roumanian, he thinks it worthwhile to sum up the history of Orthodoxy in Hungary in Hungarian for this public and he also calls the attention to some valuable examples of Orthodox Church art.

MÉSZÁROS ISTVÁN

MINDSZENTY ÉS A ZALAEGERSZEGI NOTRE DAME-ISKOLÁK

A 16. század végén, 1597-ben Fourier Szent Péter és Boldog Alexia le Clerc alapította a *Notre Dame-nővérek* szerzetesrendjét a Franciaországtól akkor független Lotharingiában; első iskolájuk itt nyílt meg 1598-ban. Pápai jóváhagyásuk 1628-ban történt meg. *Elsődleges céljuk: leányok oktatása-nevelése.* A következő évtizedekben, évszázadokban Európa számos országában nyitották meg házaikat; hazánkban először Kismartonban 1679-ben, majd Pozsonyban 1747-ben, Pécsen 1851-ben, Bölcskén 1922-ben, Törökbálinton 1907-ben (ez 1929-ben megszűnt), Zalaegerszegen 1929-ben, Nagykanizsán 1933-ban.

Zalaegerszegi letelepítésük, hatalmas épület-együttesük felépítése, iskolarendszerük kialakítása a város apátplébánosának, *Pehm (Mindszenty) Józsefnek volt köszönhető*, aki az általuk végzett tanítónőképzéssel a zalai vidék katolikus és állami népiskoláinak pedagógus-ellátottságát kívánta növelni, magasabb szintre emelni.

A tervezett intézmény hármasszervezete is ezt szolgálta: volt az intézményben négy osztályos *elemi népiskola* 6–10 évesek számára; *polgári iskola* 10–14 évesek számára; *tanítóképző* 14–19 évesek számára.

A tanulmányait kezdő 6 éves elemista kislány útja egyenesen vezetett ahhoz, hogy 19 éves korában – sikeres tanulmányok után –, kézhez kapja a tanítónői képesítő oklevelet. Akinek más célja volt, az az elemi osztályok után 10 évesen, vagy a polgári elvégzése után 14 éves korában máshol, más iskolatípusban folytathatta tanulmányait. De máshonnan is jöhettek ide tanulni 10 évesen a polgáriba, 14 évesen a tanítóképzőbe.

Természetesen – akárcsak másutt –, *csakis lányok* voltak a Notre Dame-apácák iskoláinak tanulói.

A zalaegerszegi Notre Dame-intézet elemi és polgári iskolájának, valamint tanítónőképzőjének fenntartója a Notre Dame-apácák zalaegerszegi rendháza volt; felettük az egyházi felügyeletet a területileg illetékes szombathelyi megyéspüspök gyakorolta az egyházmegyei tanfelügyelők útján (1940-től a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság révén); az állami felügyelet joga a vallás- és közoktatásügyi miniszteré, aki a tankerületi tanfelügyelők, illetőleg a tanító- és tanítónőképzők főigazgatóján keresztül ellenőrizte az intézetet.

A zalaegerszegi Notre Dame-intézet tanítónőképzője a hazai tanítónőképzés egyik jeles intézménye volt fennállása két évtizedében, 1929–48 között. Ez volt Zala megye első tanítónőképzője, a megye első leányközépiskolája.

E tanítóképző intézet hivatalos neve: „Gróf Klebelsberg Kunó római katolikus tanítónőképző intézet”; a fenntartó apácarend így nevezte magát a zalaegerszegi iskolai értesítők címlapján: „Notre Dame női kanonok- és tanítórend”.

Az egész várost átható nagy ünnepség keretében ment végbe az új intézmény *alapkövetétele* Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, Kornis Gyula államtitkár és más országos, megyei és városi, egyházi és világi előkelőségek jelenlétében 1928. június 17-én. A több holdas területet a város adományozta, ez magában foglalta az egykori lóvásárteret is.

Az építkezés leendő színhelyén a vendégek és a helyiek szabadtéri szentmisén vehettek részt, amelyet „Pehm József apátplébános nagy papi segédlettel pontifikált”. Mise után ugyancsak ő megszentelte az alapkövet, majd „mélyhatású beszédet mondott”. Ennek tartalmát az újságíró így foglalta össze:

„Ezen a helyen századok fognak majd örülni annak az intézetnek, melynek alapkövét ma tesszük le. Méltó, hogy örüljön e napon az a nemzedék is, amely kezdeményezte a nagy gondolatot, amelyet – mint magot –, most elültetünk ezen a helyen. Örömnünknek sok oka van.

Egyik oka, hogy új rügyet fakaszt az az egyház, amelynek minden időben megvoltak a maga nagy iskola-alapítói; az az egyház, amely felemelte a női nemet.

Öröme van a magyar hazának is. Valahányszor hibák voltak az ország jelenében, mindannyiszor visszafordultak a múlthoz. Mi is a magyar múlthoz fordulunk ezen a helyen és várjuk belőle a szebb jövőt, várjuk a régi magyar leányok, régi magyar nagyszonyok kiképzését e szent helyen.

A Notre Dame-nővérek jönnek ide, ez a harmadik örömnünk. Hivatottak ők arra, hogy a magyar leányok nevelői legyenek. Bizonyítja ezt az a jó hír, amely róluk jár az országban. Az ő szellemük rokonszenves nekünk.

Valamikor vásártér volt itt, csordák és csordás ösztönök helye. Most pedig egy szent hely alapkövénel három szegény borul le itt: az állam, a Notre Dame-rend, és a város, ezek akarják felemelni közös erővel a magyar leánynemzedéket. Kérem az Istent, legyen áldás az ő munkájukon és legyen áldás itt minden kövön. Áldja meg az Isten a magyar kultúra őrét, aki a három szegény között mutatja az irányt, nemcsak itt, de az ország területén mindenütt. Áldja Isten a Notre Dame-nővéreket és áldja meg a városnak áldozatban való kitartását.”

Az építkezés rendben haladt, a beszámoló szerint naponta átlag 300 munkás dolgozott. Volt azonban olyan időszak is, amikor naponként 600 munkást foglalkoztattak.

„Hála és elismerés illeti Zalaegerszeg városát; e hálából az oroslánrész Pehm József apátplébános és a város derék polgármestere, Czobor Mátyás uraknak jut, kik a kolostor érdekeit melegen pártfogolták” – írta a korabeli krónikás.

1929 augusztusában beköltöztek az apácák, az építkezés október elejére fejeződött be. A *kor legmodernebb hazai iskolaépülete* volt ez a hatalmas, jól megtervezett, tágas, ugyanakkor külsőleg-belsőleg esztétikus, a tájba – a Janka-domb oldalába – szépen illeszkedő, korszerűen berendezett épület.

Négy – egymástól elkülönülő, mégis összefüggő – részből állt: helyet kapott benne a *rendház*, a *kápolna*, a 100 személyes *internátus*, valamint a három tagozatot alkotó *iskola*. A rendház és az internátus két emeletes, az iskola három emeletes. Külön-külön osztályterme volt a négy elemi osztálynak, a négy polgári iskolai osztálynak, az öt tanítóképzős évfolyamnak, s egy osztály a képzőhöz tartozó gyakorlóiskolának. Volt igazgatói iroda és igazgatói lakás is. S természetesen rendelkezésre álltak a tanári- és fogadószo-

bák, szertárak, könyvtár, előadóterem, rajzterem, szőlőd-munkaterem, gyakorló konyha, hatalmas tornaterem, amely 600 személy befogadására alkalmas színházteremmé alakítható, színpaddal, mozifilm-vetítőgéppel, ruhatárral, öltözőkkel. A teljes épületet központi fűtéssel fűtötték.

Az épület mellett nagy játszó-udvar, azután sétáló-park, gazdasági gyakorlókert, teniszpálya.

A nagyszabású építkezés a Franciaországból 1905-ben hazánkba jött Notre Dame-apácák által építtetett törökbálinti rendház- és iskolaépületek eladásából, saját tőkéjükből, más Notre Dame-rendházak segítségével, valamint hazai és külföldi egyházi támogatásból történt, a város által adományozott telken. Az intézett további folyamatos fenntartásához is jelentősen hozzájárult államsegély formájában a vallás- és közoktatásügyi minisztérium.

* * *

1929. október 6-án történt az intézet felszentelése, amelynek ünnepélyességét emelte, hogy – szokatlan módon –, azt maga Serédi Jusztinián hercegprímás végezte Pehm apátplébános felkérésére, Mikes János szombathelyi püspök társaságában, megyei és városi előkelőségek, valamint hatalmas közönség részvételével, az egész várost megmozgatva.

Az illetékes helyi méltóságok fogadták a hercegprímást a megye, majd a város határában. Az elkészült épület bejáratánál Pehm apátplébános köszöntötte: „Értékes ez az épület, mert az emberi értelem, az építészeti tudás emelte a holt anyagból. De ma lélek költözik e falak közé Eminenciád áldásával. Nagy a mi örömünk, hogy az áldást a prímás kezéből kapjuk, s ezért forró hálát mondunk.”

Az épület megáldása s a kápolnában tartott szentmise után ünnepély volt a díszteremben, ahol Mikes püspök mondott bevezetőt. „Üdvözlöm azokat – mondta többek között –, akik e mű létesítésében részesek: a város és a vármegye közönségét, a kultuszminisztert, a népjóléti minisztert (= ezek nem voltak jelen), *üdvözlöm főképp az én kedves testvéreimet, Zalaegerszeg nagy plébánosát, Pehm Józsefet, aki fáradhatatlan munkájával e művet létesítette* és e munka közepette is szerény és alázatos pap maradt. Üdvözlöm a kedves nővéreket, akik eljöttek az én egyházmegyémbe. Adja Isten, hogy amit ez új alapítástól reméltek, azokat a reményeket Zalaegerszeg beválthassa Isten dicsőségére, rendjük hasznára és a magyar ifjúság fejlődésére.”

Pehm apátplébános tartotta az *ünnepi beszédet*. Az újságíró így ismertette ennek lényegét:

„Bevezetéként azt fejtegette, hogy Zala megyének már kapcsolata volt a 18. század közepén is a Notre Dame-rend nevelőmunkájával. Akkor ugyanis Maholány bárónő a rend pozsonyi leánynevelő intézetében alapítványi helyeket létesített, s ezeken az alapítványi helyeken sok zalai nemes kiasasszony is tanult.

Azóta – folytatta beszédét –, 170 év telt el. A zalai nemes kisasszonykák nem járnak többé tengelyes szekereken Pozsony városába. Nem is kell menniök, de – sajnos – nem is mehetnek. Maholány bárónő szelleme sem érzi jól magát Pozsony földjén és eljött ide most Zalaegerszeg városába, s életre hívta ezt a zárdát, a pozsonyinak mását; s mint akkor, most is Isten dicsőségére és a hazai leányifjúság kiművelésére. Milyen jó, hogy a történelem eseményei ismétlik magukat, de még jobb, hogy a történelmi halvány álmok emberi küzdelmek révén belépnek a való életbe és testet öltenek.

Valamikor az Árpádok és még inkább az Anjouk korában Zala földje felett nemcsak halvány álmok lebegtek, de Zalának más volt az élete. A régi iratok tanúsága szerint egykor ragyogó kultúra és hitélet virágzott itt: csak a Zalalövőtől Zalaszentgrótiig húzó-dó 45 kilométeres sávon 37 plébánia volt a mai 12 helyén; a legrejtettebb göcseji falvak is kisugárzóik voltak akkor a kulturának és a hitnek. Volt Zalában 17 bencés, 21 pálos kolostor és más szerzetesrendek számos kolostora. Magyarországnak valóban hitéleti és kulturális völgye volt a Zala völgye.

Mohács elvitte ezt a kulturális és hitbéli nemzeti egységet, annak fényét és dicsőségét, s vele hullott Zala sok szépsége is. De vigasztaló, hogy ha a nap le is ment, maradtak Zalának csillagai. Zala adta Pázmány nagyszombati egyetemének első rektorát, Zala adta a hazának Zrínyi Miklóst, Festetics Györgyöt; Zala földjén születtek a balatoni várak gyönyörű regéi, s a mi földünk adta a nemzetnek Deák Ferenc bölcsességét, aki a passzivitásból az aktivitás vizeire vezette nemzetét.

Ragyogtak csillagok századokon át, de a csillagok – sajnos – az éjszakában ragyognak. Akármilyen szép volt a fejlődés múltja, később az élet színére rátelepedett a tespedés. Csak pár éve, hogy Zala megye és Zalaegerszeg az élet pezsdülésének ismét biztos jeleit mutatja. A mostani kultuszminiszter egymaga 175 iskolát állított Zalában és bíznak abban, hogy e munkájával kiemeli Zalát az analfabétizmusból. Iskolafejlesztési munkáját tetetözi ezzel az intézménnyel.

De beleütödik a lelkekbe, hogy október hatodika van. Szerte az országban gyászünnepeket ülnek, mi pedig örömnepet. Nem ünneprontás ez? Nem! Sehol az országban nem ünnepeleék méltóbban október hatodikát, mint Zalaegerszeg városában. Az aradi tizenháromnak és méltó társuknak, Batthyány Lajos grófnak örökmécsét állítottak. Mi is azt tesszük: mécseseket gyűjtünk a leányifjúság szívében és azt mind odaállítjuk a hazaszeretet oltárára, mert napjainkban semmi annyira nem kell népünknek, mint a finomlelkű édesanyák nagy serege.”

(A felszentelési ünnepegről több meghívott „meleghangú levélben mentette ki távolmaradását”. Köztük volt Batthyány-Strattman László, a herceg szemorvos is. Ekkor tehát elmaradt a két szent életű, ugyanakkor modern gondolkodású, széleskörű egyházi-társadalmi aktivitást kifejtő férfi személyes találkozósa, akiknek napjainkban boldoggáavatásukat várjuk.)

* * *

Már az 1929/30-as tanévben mindegyik elemi és polgári iskolai osztályban megindult az oktatás. A tanítónőképzőben ekkor még csak az első osztály nyílt meg, majd fokozatosan a magasabb osztályok is a következő tanévekben. *1933 szeptemberétől vált öt osztályossá a tanítónőképző.* Gyakorló iskolájában két tanulócsoporthban – 1-2. és 3-6. osztályokban – folyt a tanítás, két tanító vezetésével.

Mindhárom intézménytípusban a Notre Dame-rend pedagógus-képesítéssel rendelkező tagjai mellett néhány világi tanító, tanár is tanított.

Már az első – 1929/30-i – tanévben Pehm apátplébános javasolta *Segélyező Könyvtár* létesítését az egyes iskolatagozatokon; ez a szegénysorsú tanulókat ingyen ellátja könyvekkel; ehhez maga is hozzájárult. A Segélyező Könyvtár állománya azután egyre gyarapodott és fontos szerepet töltött be az arra rászoruló tanulók zavartalan tanulmányaiban.

A következő évben meghalt az apácák idős lelkivezetője, ezután ez a feladat is ráhárult. „Zalaegerszeg apátplébánosa, aki sok és nehéz munkával előkészítette az áttelepí-

tést, aki a rend minden ügyes-bajos dolgát eddig is magáévá tette, ezentúl az árván maradt apácáknak nemcsak súlyos szavú támogatója, de egyben körültekintő tanácsadója is lett.”

Gyakran szerepelt a neve a tanévvégi jutalomkönyvek adományozói között. A diákoknak adott jutalomkönyvek között többször ott volt két műve is („Az édesanya”, „Padányi Biró Márton élete és kora”).

Az első két – 1929/30., 1930/31. – tanévben az *elemi iskola igazgatója* Pehm apátplébános volt (nyilván ekkor még alkalmas pedagógus nem állt rendelkezésre). Amikor e tisztét letette, a rendház főnöknője így köszönte meg segítőkészségét: hálás köszönet „azon nemes és önzetlen fáradságáért, hogy nagy és sokodalú elfoglaltsága mellett is két évig magára vállalta a legfontosabb iskola, az elemi iskola vezetését. Ezzel átszegtette azt a kezdeti nehézségein, ami éppen nem volt kicsiny zalaegerszegi működésünk kezdetén. Mély bölcsessége, lelkének sajátos határozottsága rövid két évi vezetése mellett is mély nyomokat hagyott a tanítótételben. Szeretettel és hálával őrizzük az együttműködés kedves emlékét!”

Az apátplébános – hivatalból – az intézmény iskoláiban folyó *hitoktatást* mindvégig ellenőrizte, felügyelte. Többször meglátogatta a hittanórákat, gyakran elnökölt a tanévvégi hittanvizsgákon, „hogy meggyőződjön a hittan lelkiismeretes és így eredményes tanításáról”. Az ötödéves végzős képzősök hittanvizsgáin „nagyértékű tanácsokkal” látta el őket.

Különös érdeklődéssel és szeretettel figyelte a képzőben és a polgáriiban működő *Mária Kongregáció* életét, s szívéhez igen közelálló feladat volt a kongreganisták – és az elemiben működő Szívgárda tagjainak – avatása. Jellemzőek az ezekről szóló beszámolók kifejezései évről évre: „megható beszéd és szertartás keretében avatta őket a Szűzanya leányaivá”, „lelkes és mélyenszántó beszéd kíséretében s felemelő szertartás keretében esküdttette fel őket Szűz Mária liliomos zászlajára”, „szép beszédben tárta a tagok elé, mit jelent kongreganistának lenni”, „felejthetetlen, megszívlelésre méltó beszéd kíséretében”, „mélyreható szavai nyomán kialakult lelki szemeik előtt az igazi kongreganista képe. Lehetetlen, hogy elfeledjék lelkesítő, buzdító s mindenképpen meggyőző szavait”...

Egy érdekes kongreganista tevékenység az 1935/36-os tanévből: „Megtekintettük Pehm József apátplébános úr fáradhatatlan buzgalmanak eredményeképpen megrendezett *sajtókiállítását*, ahol a kongreganisták úgyszólván az egész világ sajtótermékeivel megismerkedhettek.”

Ugyancsak az ő nevéhez – most már pápai prelátus – fűződött egy másik esemény megszervezése, amelyben kulcsszerepet játszottak a Notre Dame-iskolák tanulói.

„1939. június 4-én a *zalai lányok napját* tartották meg intézetünkben. Körülbelül 30 környékbeli község katolikus leányifjúságának ez volt az első vallásos és hazafias megmozdulása Zalában. A tábori (= szabadtéri) szentmise után, amelyet Pehm József pápai prelátus úr mondott, és amelyen a leányifjúság szentáldozáshoz járult, megindult a leányok beláthatatlan díszfelvonulása festői magyar népviseletben a városon keresztül a Hősök szobrához, melyet megkoszorúztak. Utána díszgyűlés volt tornatermünkben. A zalai leánynapot a város vezetői: Brand Sándor alispán, Tamásy István polgármester üdvözölték beszédeikben. Az ünnepi szónok Pehm József pápai prelátus, apátplébános volt, a nála megszokott, mélyenszántó, lendületes, szent Pál-i tüzrel mondott beszéddel. Majd az egyes leányalakulatok (= leánymozgalmak) ismertették céljukat, működé-

süket. Délután 3-tól 6-ig szabadtéri előadás volt, amelyen minden község leányai saját jellegzetes népi táncaikat, énekeiket, játékaikat adták elő.

* * *

A zalaegerszegi Notre Dame-iskolák 1939/40-es tanévének értesítőjében olvasható:

„A lefolyt tanév júniusában ünnepelte intézetünk hódolva tisztelt püspöki biztosának, Pehm József pápai prelátnak, apátplébános úrnak – nagy egyéniségének közismert apostoli szerénysége miatt csendben, de annál nagyobb bensőséggel – *pappászentelesének 25 éves évfordulóját*.

Nagy ünnepe volt ez Zala megye egész társadalmának, mert öméltósága mélyeséges apostoli lelkülettől áthatott munkássága a város határain messze túlmenve, megyeszerte érezteti lélekmentő és nemzeti öntudatot erősítő hatását.

A hála ünnepe volt ez Zalaegerszeg városa számára is, mert prelátnak urunk 23 esztendőss zalaegerszegi önzetlen és mélyreható tevékenysége korszakos jelentőségű a város történetében a hitvalló katolikus öntudat, a nemzethűség, az áldozatos hazafiasság, a jótékony és kulturális élet mindennemű megnyílvánulásában.

De különösen a Notre Dame-rend számára volt a mélyeséges hálának és a ragaszkodó szeretetnek ünnepe prelátnak atyánk 25 éves jubileuma. A Notre Dame-rend számára öméltósága több, mint a város lánglelkű plébánosa, több, mint Zala apostola – a Notre Dame-rend számára öméltósága a gondviselő, jóságos atyát jelenti, akinek a rend zalaegerszegi letelepülését, létét és virágzását köszönheti.

Különös hálával tartozunk azért is, hogy június 26-án kegyes volt a Notre Dame-intézet meglátogatni és a rend tagjait ezüstmisés áldásában részesíteni. A rend minden tagja a legnagyobb hálával köszöni meg a jó Istennek, hogy prelátnak urunk lelkipásztorunk lehet, egyúttal a legbensőségesebb kérésünk száll fel lelkünkben, hogy a Mindenható még nagyon sokáig éltesse és áldja meg nemes törekvéseit, áldja meg minden lépését.”

Az 1942/43-as tanév értesítőjében már Mindszenty József néven szerepel a zalaegerszegi plébános; nevét 1942 augusztusában magyarosította meg.

S a Notre Dame-intézet 1943/44-i tanévének értesítője szép méltató búcsúztatót közöl:

„Mindszenty József, városunk hálás tisztelettel, hűségese ragaszkodással körülvevett lelkipásztora *Veszprém új megyéspüspöke* lett.

Ez év (=1944) március 7-én a rádió bemondása alapján mint futótűz terjedt el városunkban a már régen minden igazi híve lelkében égő hő vágnak kiteljesedése, hogy a Szentséges Atya Zalaegerszeg városának mély tudású, krisztusi lelkű lelkipásztorát nevezte ki veszprémi egyházfjedelemmé.

Hogy ez az örömhír minden hű katolikus szívéből a legnagyobb visszhangot váltotta ki, nagyon is érthető. Hiszen az ő személyében olyan egyházfjedelmet nyertünk, akiben Isten gondolatai és tervei a legtökéletesebben testesültek meg.

Ám, ha mint szentegyházunk és magyar hazánk hűségese gyermekeit, nemes büszkeséggel tölt el a tudat, hogy Isten a mi jóságos lelkipásztorunkat ilyen magas méltóságra emelte, a szívünk vérzik és fáj, hogy Isten harcainak lánglelkű bajnokát, katolikus egyházunk egyik oszlopát, városunk lelkiatyját elvesztettük. De talán senkinek sincs olyan nagy vesztesége, mint nekünk. Nemcsak egyik létrehozója volt intézetünknek, hanem jóságos atyja is, aki messzire tekintő szemekkel őrködött fölöttünk.

Szomorú lélekkel, de a jó Isten atyai gondviselésébe vetett hittől erősítve búcsúzunk lelkiatyánktól. A nagy áldozat, amelyet a jó Isten kegyelmes atyánk távozásával tőlünk követelt, bőségesen kamatozzék apostoli munkájának szent eredményeiben. Buzgón kérjük az Örök Főpásztort, hogy isteni áldásának bőséges kiárasztatásával teljesítse a püspök atya nagyvonalú apostoli munkája révén krisztusi szíve vágyát, püspöki címerének jelmondatát: >Pannonia Sacra<, Magyarország szent legyen! Váltsa valóra husvéti szózatában kifejezett vágyát, legyen jó Istenünk keze segítségére abban, hogy a régi magyar erények újból visszatérjenek és >az egyedül kipróbált, egyedül jónak bizonyult alapon, nehéz időben egyéni, családi és nemzeti újjászületés következék el az egyház és a haza kimondhatatlan javára, lelkünk örök boldogságára.<

A nagy cél elérésében akarjuk mi, a Notre Dame-zárda leányai támogatni. Hálás imádságunk szüntelen kéri életére, Istenért és hazáért végzett munkájára az áldást. Mi is kérjük és bizton reméljük, hogy atyai szeretetét és áldását a távolból is elküldi hozzánk.”

Ezzel fejeződött be Mindszenty József zalaegerszegi lelkipásztori szolgálata. Sok dokumentum bizonyítja – köztük az általunk idézett megnyilatkozások, korabeli nyomtatott szövegek is –, hogy őt – ellentétben marxista történészek állításaival –, az 1928–44 közötti évtizedekben *mint a város plébánosát Zalaegerszegen és Zalában széles körben elismerték, tisztelték és szerették.*

* * *

Zalaegerszeget egy év múlva, 1945. március 28–29-én foglalták el a szovjet csapatok. Nem sokkal később, *1945 október elején* az egykori zalaegerszegi plébános, majd veszprémi püspök *Magyarország hercegprímása*, 1946 februárjától az anyaszentegyház *bíborosa* lett.

E tisztségét viselve *1946. szeptember 15-én* látogatott a városba. E vasárnap reggel a megye határánál Papp Andor főispán és Dávid János alispán fogadta. A megyei újság már napokkal előbb jelezte jövetelét, ennek nyomán nemcsak a helybeliek, de a közelebi-távolabbi környékről is több ezren érkeztek. Ezért nem a Mária Magdolna-főplébániatemplomban tartotta régi hívei számára a szentmisét, hanem a Notre Dame-apácák kertjében.

Itt Baráth Ferenc polgármester üdvözölte, és Kovács Sándor szombathelyi püspök mondott köszöntő szavakat. „Magyarország hercegprímása mindenütt otthon van – mondta –, de különösen otthon érezheti magát ebben a városban, ahol annyi esztendőn át hirdette a szeretetet hívei körében.”

A bíboros a szentmise közben mondott szentbeszédében visszaemlékezett itt töltött éveire is. „Itt állok Zalaegerszeg áldott földjén. A szemem végigsuhan az annyszor bejárt zalai lankákon. Elszáll a gondolatom az elmúlt időbe, amikor több mint egy negyedszázadon át itt munkálkodtam az Úr szőlőjében, a ti lelketek művelésére úgy, ahogy az Isten kegyelme engedte és segített engem. Végignézek ezeken a tájakon, régi emlékek újulnak meg a lelkemben. És hogyha valahol az országban ezer és ezer helyen lelkemből melegség csap ki a hívők seregével szemben, és csordultig árad a szeretet az ajkamról, akkor különösen száll ez hozzátok, akikhez olyan régi kedves kapcsolatok fűznek.”

A szentmise után a Notre Dame-rendházban fogadta Mindszenty bíboros a katolikus egyházközségek és a katolikus intézmények küldöttségeit, köztük a Notre Dame-intézetét is. A plébánián elköltött ebéd után édesanyjával együtt távozott a városból.

Fájdalmas is, vigasztaló is volt Mindszenty bíboros *utolsó találkozása* a zalaegerszegi Notre Dame-nővérekkel, egykori tanulóikkal, a várossal, zalai híveivel.

Az általa meghirdetett *Boldogasszony Éve* keretében már bejárta az ország nagy egyházi központjait, jeles Mária-búcsújáráshelyeit. Mindenütt tíz- és százvezrek hallgatták szavait, Krisztushoz, a Magyarok Nagyasszonyához, az egyházhoz, a hazához való hűségről szóló, katolikus hitet erősítő prédikációit. 1948 elejétől azonban már a baloldali politikai erők birtokában volt hazánkban a hatalom, és szünet nélkül folyt a katolikus iskolák, a szerzetesrendek, az egyház elleni pergőtűz. A legfőbb célpont a híveit védelmező Mindszenty bíboros volt.

1948. június 16-án az országgyűlés „államosította”, vagyis *erőszakkal elvette az egyházi iskolákat addigi fenntartóiktól*, a katolikus hívek millióinak tiltakozása ellenére. Állami iskolákká váltak a zalaegerszegi Notre Dame-intézet iskolái is; internátusa is. A világi tanárok maradtak, a nővérek a rendházban éltek továbbra is, de nem taníthattak, ahelyett most széleskörű egyházi-hitbuzgalmi tevékenységet fejtettek ki.

A zalai Mária-ünnepségeket 1948. szeptember 7-8-án tartották Zalaegerszegen a szombathelyi és a veszprémi egyházmegye hívei számára. Több főpásztor ünnepelt együtt itt Mindszenty bíborossal: Grósz József kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi, Bánáss László veszprémi és Papp Kálmán győri püspökök.

„Bár Kisboldogasszony napja már nem munkaszüneti nap – írta a Magyar Kurir –, mégis Keszthelytől, Győrtől, Nagykanizsától, Kaposvártól, Szombathelytől, Veszprémtől kezdve zalaiak, somogyiak, Sopron környékiek sok ezren zarándokoltak Zalaegerszegré, hogy minden nehézséget leküzdve résztvegyenek a kétnapos ünnepségen. Ez a két nap a magyar katolikusok nagy hitvallása volt Krisztus, a Boldogasszony, az anyaszentegyház és a magyar haza mellett.”

Ott voltak minden esemény résztvevői között a Notre Dame apácák, valamint a már államivá vált korábbi Notre Dame-intézet növendékei is.

„Mi hozta volna össze 50–70 kilométeres távolságokból gyalog a zarándokok tízezreit, ha nem *a lélek?* – írta az Új Ember riportere. Mi adott erőt fiatal és öreg papoknak, hogy híveik élén egész nap a sáros utat rójják, egész éjjel imádkozva virasszanak az esős és hideg éjszakában, másnap fáradtan ugyanazon az úton hazatérjenek, ha nem *a lélek?*”

A zalaegerszegi főplébániatemplomban, a ferenceseknél és a Notre Dame-kápolnában egész éjszaka szentségimádás volt; az apácáknál a Veszprémből való Szent Margit-erekye előtt. Itt Badalik Bertalan domonkosrendi tartományfőnök tartotta az elmélkedést. Mintha a jövőt látta volna (a szerzetesnővérekét, az egykori Notre Dame-intézetét, és saját keserves sorsát): „Szent Margit önmegtagadásával irányt mutatott és irányt mutat ma is a szerzetesnővéreknek, miként kell fogadniuk az élet által rájuk kényszerített helyzeteket.”

Kisasszony ünnepén *szabadtéri szentmise* volt a plébániatemplom és a plébániaépület közötti térségen emelt oltárnál.

Mindszenty bíboros az ünnep reggelén csendben érkezett a plébániára. Az egyháziakon kívül most már – nyilván központi pártutasításra –, nem fogadta senki, sem a megye, sem a város részéről. Viszont az állami, megyei, városi hatóságok, a hivatalnokok,

a vasutasok, a rendőrök, az államvédelmisek minden lehető módon igyekeztek akadályozni a zarándokokat a megérkezésben, változatos módokon próbálták zavarni az ünnepség rendben való megtartását. Nem engedélyezték mikrofon, illetve hangszórók alkalmazását, de annál nagyobb zajokat produkáltak a szentmise és a beszédek alatt, autókból, lakások nyitott ablakain rádiók harsogó hangjaival.

A bíborost Kovács megyéspüspök köszöntötte; a szentmise alatt Grósz érsek prédikált. A mise után, a *Mária-gyűlésen* Bánáss püspök a hit megerősítéséről és a Boldogasszony oltalmáról szólt megnyitójában. Majd nagy beszédet intézett zalaegerszegi híveihez és a zarándoksereghez a bíboros.

Megemlítette, hogy „a gyönyörű, szíves melengető Boldogasszony Éve” ünnepségeiből joggal kér részt Zala is: területe tele van Mária-kegyhelyekkel, Zrínyi, Eszterházy nádor, Széchenyi István, Deák Ferenc Mária-tiszteletének emlékeivel. Számunkra, 20. századi magyaroknak is, akárcsak nekik, „a Mária-tisztelet erő és vigasztalás. A legerősebb szálakkal fűz a természetfelettséghez, az egyházhoz, a hazához és a letűnt nemzedékekhez. Vigasztaló igazságként nyújtja a jelen vergődő magyarságának azt a hitéleti és nemzeti fényforrást, hogy Mária nagyhatalmú, de lehajló irgalmú édesanyánk, nemzetünk védelme.”

Déli 12 órakor a főplébánia udvarán a bíboros fogadta egykori zalaegerszegi híveinek köszöntését, nevükben Schusztér Oszkár nyugalmazott gimnáziumi igazgató mondott üdvözlő beszédet. Jelen voltak a Notre Dame-apácák is.

Délután körmenetbe sorakozott a hatalmas hívő közösség Kovács püspök vezetésével: a ferencesek templomától – körülvéve imájukkal, énekükkel Szent Márton és Szent Margit ereklyéit, valamint Szűz Mária búcsúszentlászlói kegyszobrát – egy szívvel-lélekkel követte a zarándoksereg a bíborost, a főpásztorokat a főtéri oltárhoz, ünnepi ha-laadásra.

A zalai Mária-kongresszus záróbeszédét Borbély István, a jezsuita rend magyarországi tartományfőnöke tartotta. Majd a bíboros intonálta a Te Deumot s a hívősereg hálatelt szívvel köszönte meg e két nap örömeit, szép élményeit, lelki gyümölcseit, s az elszenvedett bosszúságokat, kellemetlenségeket. Krisztus áldásával megerősítve s a Boldogasszony biztatásával felbátorítva indultak az őszi borongós hétköznapiakba. De rossz sejtelmek is ébredtek bennük: aggódva néztek a jövőbe.

Fájdalmas lehetett Mindszenty bíborosnak a számára oly kedves városban a világi hatóságok, hivatalok, szervezetek ellenséges, gyűlölködő magatartása; vigasztaló volt viszont hívei tízezeinek ragaszkodása, szeretete, megnyilvánuló élő hite, imádságos lelkülete, szívből fakadó engesztelése, hitvalló bátorsága.

„Zala, Vas, Veszprém, Somogy katolikus népe – írta az Új Ember –, amely ezer év óta húzódik meg Mária palástja alatt, gyönyörűen vizsgázott hitből és áldozatkészségből. Ez a hit, ez az áldozatkészség legyőzte az időjárás viszontagságait, legyőzte a feltornyosuló egyéb nehézségeket és a zalaegerszegi Mária-napokat a gyönyörűséges és áldásos Mária Év legmélyebb és legbensőségesebb ünnepévé tette.”

Mindszenty bíboros e napon – 1948. szeptember 8-án – látta utóljára Zalaegerszeget, „a zalai áldott lankákat”, az általa oly nagyon szeretett Notre Dame-intézet apácáit és diákjait.

* * *

Az 1948 júniusában végbement államosítás után a volt Notre Dame-épületben az általi tanítónőképző 1959-ig működött. Helyébe leánygimnázium került, amely 1960-tól koedukált lett, s 1961-től Ságvári Endre nevét vette fel. Később a gimnázium mellé szakközépiskolát is szerveztek, amely ugyanebben az épületben kapott helyet. Végül az egész épületet a Pénzügyi és Számviteli Főiskola vette birtokába.

1950. június 18–19-én éjjel a Notre Dame-nővérek zalaegerszegi zárdájukból – akárcsak sok hazai kolostor szerzeteseit és szerzetesnőit –, rajtaütésszerűen, teherautókra zsúfolva (fél órát sem adva felkészülésükre) a rendőrség *elhurcolta* és embertelen körülmények között tartva *internálták* őket, legtöbbjüket Zsámbékra. Semmiféle váddal nem vádolták őket; egyedüli „bűnük” ez volt: tudásra, erkölcsre, hitre, hazafiságra, munkára nevelték a rájuk bízott zalai leányifjúságot éveken, évtizedeken keresztül. A rendőrségi eljárásnak semmiféle jogcíme nem volt: súlyos törvénysértés, az alapvető emberi szabadságjogok kirívó sérelme volt ez! A kommunista kormányzat célja ezzel a püspökök, papok és vallásos emberek megfélemlítése, s ezzel a kormány és a katolikus egyház vezetői között valamiféle „egyezmény” kikényszerítése volt.

Az internálás 1950 szeptemberének közepéig tartott. De az elhurcolt, mélyen megalmazott zalaegerszegi Notre Dame-nővérek – akárcsak a többi szerzetes-elhurcolt –, *nem térhettek vissza rendházukba*, saját jogos otthonukba, ahonnan erőszakkal kiragadták őket. 1950. szeptember 7-én ugyanis megjelent a 34. sz. törvényerejű rendelet, amely kimondta, hogy az állami hatóság megvonja a szerzetesrendek hazai működési engedélyét (csupán igen keveseknek engedve kivételt). A zalaegerszegi Notre Dame-apácák is – akiknek oly sokat köszönhetett ez a város és ez a megye –, *kötelesek voltak eltávozni a városból*, új lakhelyet és új foglalkozást kellett keresniük maguknak. A városokból ki voltak tiltva; máshol sem élhettek közösségben, még 2–3 tagú csoportban sem; szigorú rendőri felügyelet alatt álltak.

E törvényerejű rendelet hatályát *négy évtized múlva*, az 1989. augusztus 30-án kihirdetett 17. számú törvényerejű rendelet szüntette meg. Ezután a szerzetesek hazánkban szabadon tevékenykedhetnek, taníthatnak, iskolákat alapíthatnak és vezethetnek. Iskoláik – mint jogos tulajdonaik –, visszaadásáról azonban ez a rendelet nem ejtett szót.

A rendszerváltás utáni 1991. évi 32. törvény intézkedett arról, hogy „az elkövetett jogsértések részbeni orvoslása céljából” *vissza kell adni azokat az elvett egyházi ingatlanokat, amelyek iskolai, vagy más oktatási-nevelési, kulturális célt szolgálnak*.

S 64 évvel a zalaegerszegi Notre Dame-intézeti oktatás-nevelés 1928-ban történt megindulása után, 45 évvel annak tőlük való elvétele után, a régi épület egyharmad részében *1993. augusztus 28-án újra megindult a Notre Dame-nővérek által fenntartott és irányított oktatás-nevelés*.

Az ezt az épületrészt az 1991. évi 32. törvény alapján visszakapta s ebben a traktusban kapott helyet a klauzura és az iskola. Az átalakítás 70 millió forintos költségét a Notre Dame-rendházak Uniója biztosította. Az 1996/97-es tanévre a fokozatosan bővülő általános iskola alsó öt évfolyama épült ki, ekkor tíz osztályban 274 tanuló (114 fiú, 160 leány) tanult; a tantestület az igazgatón és helyettesén kívül 22 pedagógusból állt.

„Mi, a zalaegerszegi rendház tagjai, a szétszórás előtti 70-es létszámból – két fiatal nővérrel időközben gyarapodva –, 22-en értük meg az újrakezdés napját – írja tájékoztató levelében Kurucz Mária Katalin nővér, a rendház főnöknője – közülük 10 pedagógus rendtag, már mind nyugdíjas. Mindenki segített, ahogy tudott. Az iskola

igazgatását Kertész Ilona Tarzicia nővér, nyugdíjas matematika-fizika szakos középiskolai tanár vállalta az első két tanévre. A másik aktív rendtag – nyugdíjas hitoktató –, hittant tanít. Két nyugdíjas egykori tanítónő-rendtagunk még most is rendszeresen korrepetál, helyettesít, vagy felügyel. Az oktató-nevelő munkát segítették a segítő nővérek is, akik fizikai munkájukkal (konyhán, mosodában, vagy takarítással) szolgálták a Rend célkitűzéseit. Közülük öten jöttek vissza 1993-ban, néhányan még otthonaikban élve tartják velünk a kapcsolatot. Jelenleg 3 új fiatal rendtagunk még tanul, egyik jövőre végez francia szakon. A Vatikán és a magyar kormány között létrejött legutóbbi meg egyezés alapján kiadott 1997. július 10-i határozat alapján visszakapjuk egykori intézetünk egész ingatlanának tulajdonjogát. A történesekben Mindszenty bíboros égi közbenjárását látjuk!”

A Notre Dame-nővérek régi-új zalaegerszegi iskolájának neve: *Mindszenty József Általános Iskola*.

JEGYZETEK

A zalaegerszegi Notre Dame-intézet alapításának történetét megírta Fára József megyei főlevéltáros az intézet 1929/30. tanévi értesítőjében; az alapköveteléseiről és a felszentelésről részletes beszámolók olvashatók a Zalamegyei Újság 1928. jún. 16., 17., 19.; 1929. aug. 18., szept. 8., 29., okt. 1., 2., 4., 6., 8-i számaiban; a Nemzeti Újság 1929. okt. 8-i számában.

További idézeteink az intézet tanévvégi értesítőiből valók („A Notre Dame női kanonok- és tanítórend zalaegerszegi Gr. Klebelsberg róm. kat. tanítónőképző intézetének, polgári leányiskolájának és elemi népiskolájának értesítője”). Az utolsó nyomdai úton előállított értesítő az 1943/44-i tanévről jelent meg; a polgári iskola az 1944/45, 1945/46, 1946/47-i tanévről gépiratos értesítőt készített. Az összes értesítő megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, jelzetük: Ért. 2155/a. Ugyanitt megvannak a képző „Harangvirág” című diáklapjának 1940–44 közötti példányai is.

Mindszenty bíboros 1946. szept. 15-i zalaegerszegi látogatásáról részletesen beszámolt a Zala című újság 1946. szept. 17-i száma. Mindszenty bíboros ekkor mondott beszédét teljes szövegével kétfelap kiadványként nyomtatásban megjelentette a zalaegerszegi plébánia 1946 szeptemberének végén. Ennek rövidebb, vázaltszerű változata olvasható az „Egyházam és Hazám I.” című gyűjteményben (szerk. Beke Margit. Esztergom 1991. 191–193.).

Az 1948. szept. 7–8-i zalaegerszegi Mária- napokról ld. „Boldogasszony Éve 1947/48” című könyvemet (Bp. 1994. 191–198.), marxista szerzők véleményét „A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe” (Esztergom 1992) című munkámban.

Puskely Mária „Szerzetesrendek” (Bp. 1990. 160–161) című összefoglaló művében apácáink rendjét „Miasszonyunk kanonokrend, ágostonos kanonisszák” cikkében tárgyalja; ugyanő „Keresztény szerzetesség (Történelmi kalauz)” című, 1995–96-ban megjelent két kötetes munkájában „Ágostonos kanonisszák” címszó alatt tárgyalja a rend alapítását (I. 22–23.); a 2. kötetben mutatja be a jelenleg is működő két magyarországi „utódot”: a pécsi Miasszonyunkról nevezett Női Kanonokrendet (2. köt. 672–674) és a zalaegerszegi Notre Dame Női Kanonok- és Tanítórendet (2. 735.). – Megköszönöm

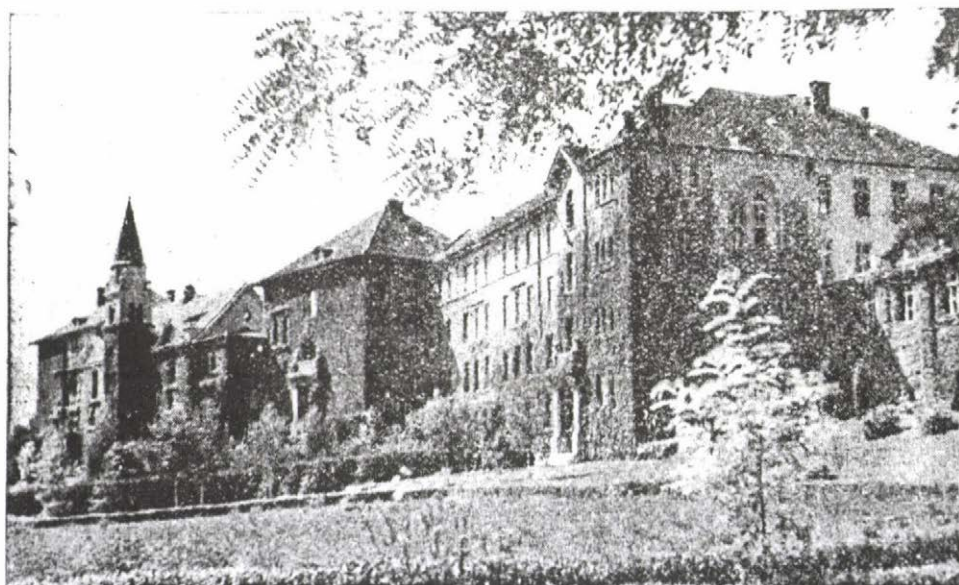
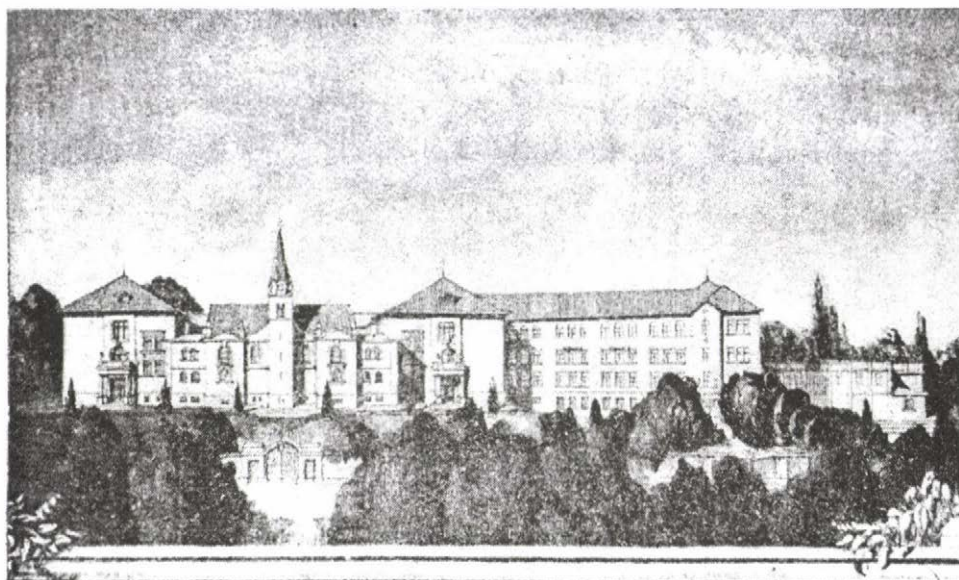
Kurucz Mária Katalin nővér, főnöknő 1997. augusztus 28-án kelt, kérésemre írt tájékoztató levelét. Ugyancsak hálás vagyok Major Mártának, a Mindszenty Iskola-alapítvány kuratóriumi tagjának, értékes információiért. – A későbbi korok számára lesz történeti forrásértékű a hagyományt folytató értékesítő-sorozat: „A Notre Dame női kanonok- és tanítórend zalaegerszegi Mindszenty József Általános Iskolájának Évkönyve” az 1993/94-i, az 1994/95-i és az 1995/96-i tanévekre. Ld. e kötetben a „Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából. – Diáksztájk és megtorlás Zalaegerszegen 1948. október 30. című tanulmányt.

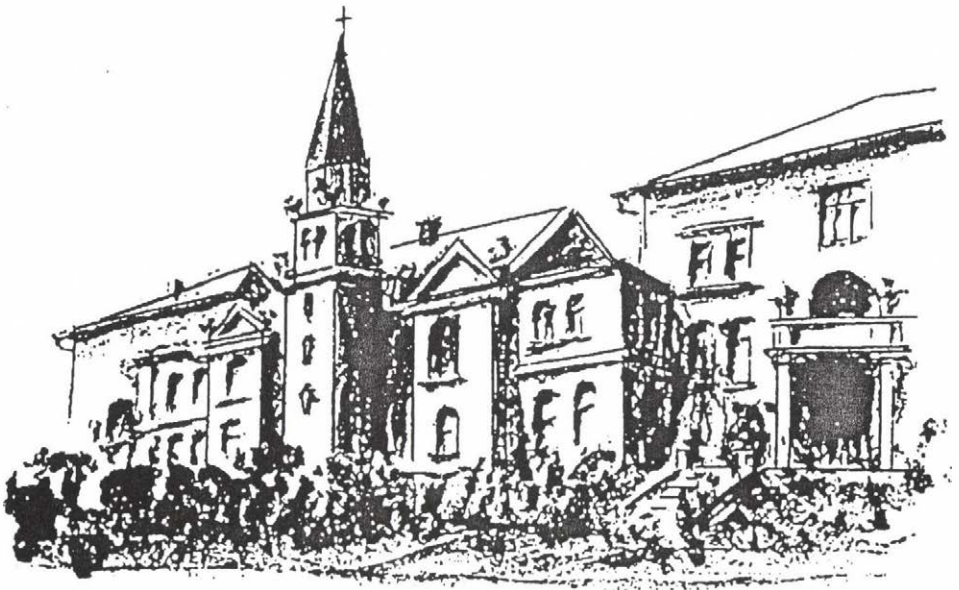
A mellékelt képek az intézmény régi és újabb értesítőiből, évkönyvéből valók.

ISTVÁN MÉSZÁROS

MINDSZENTY AND THE NOTRE DAME SCHOOLS IN ZALAEGRSZEG

The order of the School Sisters of Notre Dame was founded by Saint Peter Fourier and the blessed Alexia Le Clerc at the end of the sixteenth century, in 1597, in Lorraine, which was independent of France at the time. Their first school began its teaching activity in 1598. The primary objective of the order was the teaching and education of girls. During the following centuries their schools spread all over Europe. Their first Hungarian school was set up in Kismarton, in 1679. The settlement of the order in Zalaegerszeg, the building of a large school complex and the organization of the school system was due to the titular abbot of the town, József Pehm (Mindszenty). He wanted to supply the Catholic and state primary schools of the region with more teachers, and to raise the standard of teacher training, that is why he insisted on the foundation of a local teacher training boarding school. The three-tier structure of the institution was intended to serve this purpose, too. The school complex contained a four-grade elementary school for pupils of six to ten, a higher primary section for ten to fourteen year olds and a teacher training college for pupils between fourteen and nineteen. Only girls were admitted to the school. The teacher training school of the Sisters of Notre Dame was one of the most illustrious Hungarian teacher training institution during its existence between 1929 and 1948. This was the best teacher training school in County Zala and the first secondary school for girls in the county. The official name of the school was Kuno Klebelsberg Roman Catholic Teacher Training School for Girls, and the religious order of nuns maintaining the school was called the School Sisters of Notre Dame.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1997/3-4

BOROVI JÓZSEF

MAGYAR KATOLIKUS LELKIPÁSZTORI SZOLGÁLAT DÉL-AFRIKÁBAN*
1960 - 1980

A DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁG ÉS A MAGYAROK

Az 1910-ben alakult Délafrikai Únió, mint angol dominium, Fokföldből, Natalból, Oranje szabadállamból és Transvaalból jött létre. 1961-ben lett önálló: Dél-afrikai Köztársaság.

A Dél-afrikai Köztársaság területileg tizenháromszor nagyobb, mint Magyarország. Lakosainak száma pedig valamivel több, mint háromszorosa a magyarországinak: 32,4 millió. Ennek százalékos megoszlása a következő: bantu népek: 67%, búr: 12%, mulatt: 10%, angol: 8%, indiai: 3%. Vallásilag a következőképpen oszlik meg a lakosság: protestáns 82%, és a többiek: katolikusok, zsidók, muzulmánok, természeti vallást követők.

Az angol gyarmatosítók és az első holland telepesek (búrok) között 1895-1902 között kitört háborúskodásban egy 450 tagú osztrák-magyar hadtest vett részt a búrok oldalán. Szigethy Lajos hadnagy egy népszerű könyvben számolt be a csoport sorsáról. A búr-angol háború befejezése után az angolok néhány magyar hadifoglyot Ceylon szigetére deportáltak.¹

Ez nem jelentette azt, hogy a magyarság, mint közösség, részt vett volna Afrika déli részének állami életében. Magános magyarok, mint zsoldos katonák, felfedezők, pogányokat téríteni akarók kerültek Afrikába, éppen a déli vidékekre az angolok és a búrok között dúló háborúk idején, de még inkább, amikor a régi és az új telepesek, a hollandok és az angolok megbékéltek egymással, és rendezték egymás között vitás kérdéseiket, már néhány magános magyart találunk Dél-Afrikában.

Bencés hithírdetők 1818 óta dolgoztak e területen, de a rendszeres missziózás csak 1837-ben indult meg. A törvényhozás székhelyén - Fokvárosban (Cape Town) - 1847 óta működött missziós központ. Ez a missziós központ 1939-ben Apostoli Vicariátus, majd 1951-ben érsekség lett. A kormányzati fővárosban - Pretoria - 1948-ban Apostoli Vicariátust létesített a Szentszék, amelyet azután 1951-ben püspöki rangra emelt. Még Bloemfontein-ben is működik egy - ugyancsak 1951-ben alapított - püspökség.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában működő szerzetesrendek közül egyedül a jezsuitáknak volt missziós állomásuk Afrika déli részén. Így került ide Longa Jakab jezsuita

1 Szigethy Lajos: Búr földön. Egy magyar harcos délafrikai élményei. Sopron, 1902.

* Részlet a „Magyar szórvány lelkésziségek története” c. munkából.

testvér 1901-ben. Előbb Ausztráliában működött. Az ausztráliai missziós állomást az osztrák jezsuitáktól átvették az írek, és őt ide, Afrikába helyezték, előbb Boromába, majd Rhodéziába.

A kifejezetten dél-afrikai (bantu) térítésre alapított Mariahill-i trappista kolostor lakója volt 1904–1907 között Domonkos Albert, a Pápai Legényegylet elnöke, és az egykor Pápán is tanító Szilágyi Oszkár bencés. Domonkos Albert és Szilágyi Oszkár több idegen társával 1904 július elején a dél-afrikai trappista misszióba ment, ahol ez utóbbi 3 évet töltött el. Szilágyi Oszkár 1907–1913 között Amerika nagyobb városaiban élő magyarok között végzett lelkipásztori munkát. Ezután hazajött Magyarországra, ahol közel 10 évig a Szociális Missziós Társulat lelkivezetőjeként tevékenykedett. 1922–1925 között ismét az amerikai magyarokat gondozta. Az Amerikában eltöltött 3 éves lelkipásztori tevékenység után – rövid időre – ismét Afrikában találjuk őt. 1925–1930 között a dél-afrikai Mariahill-i szeminárium dogmatanáráként résztvett a missziós munkában. 1930-tól ismét mint a budapesti Szociális Missziós Társulat lelkivezetője élt Budapesten.

Az akkor Afrikában, Dél-Afrikában működő katolikus papok, nővérek és testvérek (Szilágyi Oszkár bencés, Domonkos Albert trappista, Déri Jenő fehér-anya, Gelle Tádé ferences, Moskopp és Longa jezsuiták, Csernák Etelka, Kollarovits Margit, Kiss Ágnes Júlia nővérek), nem az afrikai magyarok lelkipásztori szolgálatát látták el, mert akkor még nem voltak ott nagy számban magyarok. Ugyancsak nem magyar zsidók főrbijja és egyetemi tanára volt 1898–1911 között Hertz József Hermann, aki mint a johannesburgi zsinagóga főrbijja, az angol és holland zsidók lelki szolgálatát látta el.²

A magyarok, akár mint misszionáriusok, akár mint a főrabbi, akár mint a jogtanár Balogh Elemér, előfutárai voltak az 1945–1956–1970-es években betelepülő magyar menekülteknek.

A Dél-afrikai Unióban tartott hivatalos népszámlálás 1926-ban 109 magyart talált, akik közül 68 férfi és 41 nő volt. A népszámlálás még a tartományi eloszlást is kimutatja. Eszerint a Capo di Buona Speranza (a Jóreménység foka) tartományban 29, Natalban 4, Transvaalban 69, és Oranjeben 7 magyar élt. Az összesen 109 magyar közül 64 volt hajadon és nőtlen, 36 házasságban, 8 özvegy és 1 elvált.³

A Dél-afrikai Unióban 4 év alatt 41 fővel emelkedett a magyarok létszáma, mert 1930-ban már 150-en voltak.

A viszonylag európaihoz hasonló, kedvező éghajlat, a természeti adottságok, munka és kereseti lehetőségek mindig több és több magyart vonzottak a Dél-afrikai Unióba, illetve 1961 után a Dél-afrikai Köztársaságba. A magyarság létszáma a három nagy hullámban történt bevándorlás révén állandóan emelkedett. Az első hullámot az 1945 utáni évek, a másodikat az 1956-os, a harmadikat az 1970-es évek jelentették. Ez persze nem azt jelentette, hogy a közbeeső időkben nem jöttek újabb és újabb menekültek. Így történt meg, hogy manapság – 1990 – a Dél-afrikai Köztársaságba 3000–3500 magyar él.

A magyarok számára a 20. századig Afrika a „szerecsenek”, a négerék földrésze volt, ahol a fehér ember, mint gyarmatosító, rabszolgakereskedő jelent meg. Az afrikaiak számára a magyarok pedig, csak „ismeretlen nép fiait”, európai fehérek lehettek.

2 Miklósi László: Katolikus magyar hírdetők a honalapítástól napjainkig. Bp. 1934.

3 Postakürt, 4. évf. 1972. 1. sz. 15. old.

1932-ben az itt élő magyarok megalakították a „Dél-afrikai Magyar Egyesület”-et. Az Egyesület a két világháború között élénk kapcsolatot tartott Magyarországgal. A Szent István-napot nemcsak megtartották, hanem üdvözlő táviratban köszöntötték Horthy Miklós kormányzót. Részt vettek a hazai nyomorenyhítő mozgalmakban, szobrot vásároltak székházuk számára. Gyűjtést indítottak egy Budapesten felállítandó „Külföldi Magyarok Háza” javára. Ez utóbbi törekvésük azonban nem talált visszhangra. Dél-Afrikában a magyarok száma évről-évre növekedett. 1940-ben már az ötszázadik tagsági igazolványt állították ki a Dél-afrikai Magyar Egyesületben.

A második világháború tönkretette ezt a szervezett magyar közösséget, mert Magyarország ellenséges viszonyba került Angliával, és így Dél-Afrikával is. Ennek következménye volt, hogy a helyi hatóságok három kiemelkedő dél-afrikai magyar személyiséget őrizetbe vettek, és internálták őket. Emiatt a megfélemlített Dél-afrikai Magyarok Egyesülete az 1941. március 6-én megtartott közgyűlésen kimondta, hogy: „az Egyesület működését a háború tartamára felfüggeszti”. A háború után, az 1932-es csoportosulás felújítása következtében létrejött a ma is működő, 1953-ban újralapított „Dél-afrikai Magyar Egyesület” és a későbbi időben alakult „Magyar Szövetség”.⁴

Az 1956-os menekült és bevándorolt magyarok a Dél-afrikai Unióban már ott találtak az 1953-ban alapított, és akkor Nikolits Miksa, Péter László és Szigethy Miklós irányításával jól és hatékonyan működő Dél-afrikai Magyar Egyesületet.

Az Egyesület megalapításakor nem gondolt arra, hogy néhány év múlva milyen jelentős emberbaráti feladatot kell majd elvégeznie. Az Egyesület vezetői közvetlen és jó kapcsolatokat tartottak fenn mind a helyi, mind a központi hatóságokkal, valamint a Bécsben működő dél-afrikai követséggel is. A bécsi dél-afrikai követség alkalmazottja volt a magyar származású dr. Zsemberi Tibor, aki a bevándorlási ügyeket intézte. A bécsi követség illetékes részlege, amikor összeállította a magyar menekültekből bevándorlást nyertek listáját, azt már hetekkel előbb egy példányban megküldte a Dél-Afrikai Magyar Egyesületnek is. A listák a neveken kívül tartalmazták a bevándorlók korát, családi állapotát, tanult munkakörét, úgy, hogy az érkezőkről már előre mindent tudtak az Egyesületben. Az érkezőket tolmácsok kíséretében várták a johannesburgi repülőtéren, vagy a hajón érkezőket a durbani kikötőben. A segítőkészség azonban nemcsak ennyiből állott. A péntekenként tartott összejöveteleken néha száznál többen is összegyűltek, és akkor tárgyalták meg, hogy ki hol tud munkaalkalmat ajánlani az újonnan érkezőknek. Így vált lehetővé, hogy a menekültek legtöbbször már valahol munkahely várt. A lakásokban való elhelyezésnél, és általában ami a beilleszkedést elősegítette, az Egyesület tagjai mindenütt ott voltak.

Minden bevándorlónak legfőbb vágya, hogy az illető ország állampolgárságát megszerezve, hivatalosan is tagja legyen a befogadó államnak. A Dél-afrikai Köztársaság törvényei öt évi várakozást és helybenlakást követeltek meg a bevándorlóktól. Az Egyesület a jó kapcsolatok és a bizalom alapján elérte, hogy az általuk előkészített és oktatott magyarok – a pap kivételével –, egy évi ott-tartózkodás után, a nyelv- és honismereti vizsga letétele után megkapták a Dél-afrikai Köztársaság állampolgárságát. Az állampolgári vizsgát és esküt ünnepélyesen, állami tisztviselők jelenlétében, az Egyesület helyiségében tartották meg. Legtöbbször más nemzetiségű bevándorlók – főleg len-

4 Tebenned biztunk eleitől fogva ... A magyar reformátusság körképe. Debrecen, 1991. 283. old.

gyekek – velük együtt vizsgáztak és tettek állampolgársági esküt. A lelkészek gyorsan megkapták a beutazási és működési engedélyt, de nekik ki kellett várni – már aki kivárta –, az öt esztendő délfrikai ottlakást.

MAGYAR KATOLIKUS LELKIPÁSZTORI SZOLGÁLAT A DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁGBAN.

A már említett Szilágyi Oszkár bencésen és Domonkos Albert papon kívül – ők a trappista kolostorban éltek –, más Dél-Afrikában működő papról nem tudunk. Igaz, hogy azt sem tudjuk, hogy 1926-ban a hatalmas területen szétszórtan élt-e a 109 magyar, vagy kisebb-nagyobb csoportokban. Vallási megoszlásukat sem ismerjük, csak úgy, mint az 1930-as évek 150 magyarját sem. 1940-ben a Magyar Egyesület ötszáz igazolványt állított ki, 1941-ben pedig a pretoriai nemzetközi bálon mezőkövesdi matyó népviseletben fellépő pár nyerte az első díjat. A lassan emelkedő létszámú magyarság lelki gondozásáról csak a 2. világháború után, illetve az 1956-os forradalom után időkből van tudomásunk.

A magyar származású – mándoki születésű – Papp Kálmán református lelkész, mint ösztöndíjas került Debrecenből 1946-ban először Hollandiába, majd a dél-afrikai pretoriai teológián tanulmányait befejezve lett a holland Nederduitsch Hervormde Kerk Afrikaans egyház lelkésze. A Pretoriától nem messze fekvő székhelyű (Krugersdorf) lelkész a Gondviselés szinte arra jelölte ki, hogy az 1956 után ide érkező 1500 magyar menekült mellé – valláskülönbség nélkül –, a dél-afrikai közvéleményt fel-sorakoztassa. Papp Kálmán 1962-ben Szabó József főgondokkal megalakította a johannesburgi Magyar Protestáns Egyházat.⁵

A katolikus egyház papja: P. Horváth Kálmán SJ, aki 1956-ban Belga-Kongóban – a Leopoldville melletti Kisantu-ban –, mint tanár működött, elsőként látogatta meg a dél-afrikai magyar katolikusokat. Ő Belga-Kongóban értesült az 1956-os magyar forradalomról, és azt is megtudta, hogy Dél-afrikai Köztársaság mintegy 1500 magyarnak adott letelepedési engedélyt, akik Leopoldville érintésével, repülőgépen utaznak Dél-Afrikába. Taxen Lajos orvos és családja segítségével, valamint egy Horváth nevű banktisztviselővel kimentek a repülőtérré és üdítőkkel várva az átutazókat, baráti kapcsolatokat teremtettek velük.

1957 nyarán – mielőtt P. Horváth Kálmán visszatért volna Belgiumba –, felajánlotta a johannesburgi püspöknek, hogy a nyarat szívesen töltené a dél-afrikai magyarok között. A püspök szívesen vette az ajánlatot, és P. Horváth 1957. július 7-től augusztus 20-ig meglátogatta azokat a magyar közösségeket, amelyeket el tudott érni Pretoriában. Így járt Ferenigin bányavárosban és Durban-ban is. Ezután a látogatás után a johannesburgi érsekségen napirenden maradt a dél-afrikai magyar katolikusok lelkészi ellátásának ügye.

P. Horváth Kálmán SJ – visszatérve Belgiumba – 1958. május 31-én papot kért a dél-afrikai magyar katolikusok számára László István apostoli vizitátortól.⁶ P. Horváth-tól függetlenül Charles Watkins fokfoldi plébános is hasonló kéréssel fordult Lász-

5 Medgyesy M. László: Magyar reformátusok között Dél-Afrikában. In: Confessio, 1991/2. 98–104. old.

6 Eisenstadt, Püspöki Levéltár.

ló püspökhöz, ugyanezen év augusztus 11-én. László István püspök az akkor Karinthiában lelkészkedő, csornai születésű, szombathelyi egyházmegyes Nagy Sándort küldte ki már 1958. november 4-én a dél-afrikai magyar katolikusok lelki gondozására. Az új dél-afrikai lelkész kiutazása azonban úgy látszik késett, mert 1959. december 23-án újabb sürgető kérelem érkezett Eisenstadt-ba, hogy jöjjön már magyar pap Dél-Afrikába.⁷

A Dél-afrikai Köztársaság magyar katolikusainak lelki gondozásával 1958. nov. 4-én megbízott magyar lelkész, Nagy Sándor, csak 1960. március 4-én, 50 éves korában indult új állomáshelyére. – Mint a szombathelyi egyházmegye papja 1948-ban menekült Sárvárról Ausztriába. Először Linzben dolgozott a magyarok között 1948–56 között. A forradalom Karinthiába sodorta, ahol 1956–60 között Marosi László munkatársa volt Spittal am Drauban. Nagy Sándor Rómából repült Pretoriába – hátrahagyva Karinthiát és Európát.⁸

Az új lelkész a johannesburgi oblatus atyáknál kapott az egyházi hatóság és a Dél-afrikai Magyar Egyesület segítségével lakást és ellátást. Ez így volt mindaddig, amíg csak magyar lelkészet működött a Dél-afrikai Köztársaságban. A lelkész működésének anyagi háttere segélyekre épült, amelyet részben a johannesburgi püspökségtől, részben külföldről kapott. A püspökség biztosított számára autót, és azzal kereste fel a magyar menekülteket. A magyar misét – akkor még latinul –, a Nazareth Hausban végezte, amelyre nagyon sok angol hívő is eljárt, mert szerették hallgatni a magyarok miseénekeit. A magyar prédikációt Nagy Sándor mindig a mise végén tartotta, amikor a más nyelvű katolikusok már elmentek. A 3 éves kiküldetés lejártakor, 1963 áprilisában, Nagy Sándor úgy búcsúzott a dél-afrikai magyaroktól, hogy ez a 3 év sok örömmel, de sok bosszúsággal is járt, de azért biztos, hogy jó érzésekkel fog ezekre az időkre visszagondolni. A lelkipásztor nélkül maradt dél-afrikai katolikusok nem sokáig maradtak magukra, mert az Európai Főlelkészség intézkedésére Nagy Sándor még ugyanezen év októberében visszatért Johannesburgba, hogy folytassa a sok nehézséggel járó lelkipásztori munkát a magyarok között.

Végül is Nagy Sándor összesen 10 évig működött mint lelkész a dél-afrikai magyar katolikusok között. 1970-ben már ismét hangoztatta, hogy visszatér Európába, valamilyen könnyebb lelkipásztori beosztásba. Ennek az igényének felettesei felé is hangot adott, de távozására csak nehezen került sor, mert Európában nem volt üres hely. Nagy Sándor már készült végül is haza, amikor 1971 november végén megérkezett utóda, Kondor Tibor egri megyéspap személyében.

Kondor Tibor egri egyházmegyes papként 39 évesen, 1971 július elején érkezett meg az ausztriai transkircheni menekülttáborba. Ott a gyerekek és a fiatalok között végzett lelkipásztori munkával várta azt az időt, amikor majd valahol a magyarok között lelkipásztori munkára beosztják. Ausztriai egyházi támogatóitól hallott arról, hogy Nagy Sándor Dél-Afrikából visszakiváncozik Európába. A menekülttáborból pedig sokan készülődtek ki Dél-Afrikába. A készülődő fiatalok kérték, biztatták Kondor Tibort, hogy jöjjön velük új hazájukba. Mivel az európai elhelyezés késett, és a dél-afrikai követség fél nap alatt elintézte a beutazási és működési engedélyt, így egyházi küldetés birto-

7 Uo.

8 Postakürt, 4. évf. 1972. 1. sz. 14. old.

kában a 30 fős csoporttal – 1971. november 22-én –, ő is útnak indult Dél-Afrikába Nagy Sándor felváltására.⁹

Nagy Sándor még ott volt, de az 1971-es karácsonyi éjjeli misét már Kondor Tibor mondta Johannesburgban. Ő is megtapasztalta azt a meleg fogadtatást, amiben minden érkezőnek része volt. Az újonnan érkezett magánosokat magyar családok fogadták be a szentestére, hogy családi körülmények között érezzék magukat. Kondor Tibor megérkezéssel egyszerre két katolikus lelkésze is lett a dél-afrikai magyar katolikusoknak. Az új lelkész kiküldetése természetesen arra kényszerítette Nagy Sándort, hogy – akarva, nem akarva –, most már valóban készüljön az Európába való visszatérésre. Fél-éves megszakítással egyhuzamban letöltött 12 év után már nehezen ment a váltás, mégis testvéri szeretettel vezette be utódját a lelkipásztori munkába.

1972. június 4-én tartott szentmisével, és az utána következő, a Grand International szállóban megrendezett fogadással búcsúztatta az egyházközség és a Dél-Afrikai Magyar Egyesület a távozó Nagy Sándort. Várfalvi István ünnepi beszéde és Kozma Andor baráti szavai után Nagy Sándor megköszönte a dél-afrikai magyar katolikusok szeretetét és az Egyesület támogatását munkájában, és „átadta a nyáját” utódjának, Kondor Tibornak.

Nagy Sándor 1972. június 12-én indult az Oreades nevű hajóval Durban kikötőből Európába. A 16 napig tartó hajóút alatt ő volt a hajólelkész, aki vasárnaponként reggel 10 órakor az utasoknak, este 10-kor pedig a hajó személyzetének tartott szentmisét. Mielőtt valahol Németországban egy öregek otthonába ismét munkába állt volna, látogatónak akart menni Magyarországra. A Johannesburg és Durban közötti léghőmérsékletkülönbség és a hosszú hajóút azonban nagyon megviselte, és már betegen, kisebb agyvérzéssel érkezett a hollandiai kikötőbe. Innen vonaton utazott rokonaihoz Magyarországra, ahol most már erősebb agyvérzést szenvedett. A soproni kórházi kezelés sem segített rajta, és szeptember 3-án elhunyt. Az első dél-afrikai magyar lelkipásztort Acsalagon temették el.¹⁰

Johannesburgban most már egyedül maradt magyar lelkészként Kondor Tibor. A 40 éves fiatal pap folytatta a magyar hívek lelki gondozását, de a Dél-afrikai Magyar Egyesület támogatásával új munkakört teremtett magának: a magyar iskolát. A 6 éven felüli gyermekeknek minden hét végén órákat adott írás, olvasás, történelem, földrajzi tantárgyakból, amit a gyermekekkel együtt érkező szülők is végighallgattak. A megpezdült életet mutatta, hogy az 1972. évi március 15-re mintegy 400 magyar jött össze. A Szent István napi ünnepség szónoka is az új lelkész, Kondor Tibor volt.

A Dél-afrikai Magyar Egyesület az akkor már a szabad világban élő Mindszenty József bíboros hercegprímást levélben kereste meg 1972. március 6-án, hogy az Amerikában tett látogatása után tegyen Dél-Afrikában is egy lelkipásztori körutat. Válaszában a hercegprímás közölte az Egyesülettel, hogy még nem döntött sem az amerikai útról, sem más lelkipásztori látogatásokról.

Az Egyesület meghívása életben maradt, csak az időpont volt kétséges. A lelkipásztori munka, az iskolai oktatás mellett, az olaszországi magyar karitász lelkész, Dr. Frank Miklós támogatásából vett Volkswagenével Kondor Tibor járta a magyarok lakta

9 Uo.

10 Uo. és Szolgálat, 1973/17. sz. 106. old.

területet. – Szépen sikerültek a szavalóversenyek, az iskolai vizsgák, az öreg magyarok számára is előadott Mikulás-esték, a magánosok számára tartott karácsonyi összejevelelek. Úgy látszott, hogy Kondor Tibor nem bánta meg, hogy engedett az unszolásnak, és eljött Dél-Afrikába. A magyarok is megszerették, egyházi felettesei támogatták, az Egyesület pártfogolta tevékenységét. Ezért érte őket nagy meglepetésként, amikor Kondor Tibor – egészségi problémákra hivatkozva – bejelentette, hogy visszatér Európába. Annyira váratlan volt ez a magyar hívek és az Egyesület számára, hogy a lelkész anyagi helyzetének megerősítésére rendezett disznótoros vacsora tiszta hasznát (430 randot) már át sem tudták adni Kondor Tibornak. Úgy határoztak az Egyesület vezetői, hogy az összeget bankba teszik és a remélhetőleg hamarosan megérkező új lelkésznek adják majd át. Ha egy éven belül nem jön új lelkész – hangzott az egyesületi döntés –, akkor az összeget jótékony célra fordítják.¹¹

Kondor Tibor hirtelen távozása Dél-Afrikából 1973 szeptemberében köztudott lett Bécsben is, de mivel európai elhelyezkedése nem sikerült, Kondor Tibor kiségitőként László István burgenlandi püspök, a magyar lelkészek apostoli vizitátorának területére került.

Amikor Mindszenty hercegprímás megtudta, hogy a dél-afrikai magyar katolikusok lelkész nélkül maradtak, előbbre hozta látogatását a dél-afrikai magyaroknál. Dr. Harangozó Ferenc, aki 1973 júniusáig a Burg Kastl-i magyar gimnázium igazgatója volt, majd Mindszenty bíboros titkára, 1973 őszén érkezett Dél-Afrikába, hogy előkészítse Mindszenty november 22-én kezdődő, és 12 napra tervezett főpásztori körútját. Az előkészítés idejében ő járta a magyar telepeket és végezte a miséket a Nazareth Hausban. „Feri bácsit” annyira megszerették a hívek, hogy szerették volna, ha közöttük marad. De sem kora, sem Mindszenty bíboros hercegprímás mellett betöltött tiszte ezt nem tette lehetővé, és december 5-én, Mindszenty bíborossal együtt ő is eltávozott Dél-Afrikából.

Mindszenty József bíboros hercegprímás látogatásai – Európában, Kanadában – reflektorfénybe állították nemcsak az ő személyét, hanem Magyarországot is. Így érthető, hogy a dél-afrikai látogatása alkalmából előkerültek olyan magyarok is, akik eddig nem sokat adtak magyar mivoltukra. A dél-afrikai lelképásztori körúton lévő bíboros nemcsak a nagy városokat látogatta meg, hanem a kisebb településeket is. Felkereste a Mariahill-i trappista kolostort, magyar lelkészeknek otthont adó oblatus atyákat, az Orsolya-nővérek házát, ahol menekült magyar nővérekkel is találkozott, sőt ott találkozott a rend utolsó magyarországi főnöknőjével is. Üdvözölte a hercegprímást a dél-afrikai egyházi szolgálatban álló, de magyar származású református lelkész, Papp Kálmán is. Ő volt az, aki Nagy Sándor működésének, szervezkedésének eredményessége láttán 1962 szeptemberében Szabó József főgondnok segítségével megalakította az azóta is működő johannesburgi Magyar Protestáns Egyházat a 250–500 közötti lélekszámú protestáns magyarok számára, akik Johannesburg, vagy Fokváros környékén éltek. Mindszenty látogatásakor együtt örült az egész magyar kolónia, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. A látogatás nyomán ismertté lett a hivatalos dél-afrikai szervek előtt is a magyarság elnyomása és kiszolgáltatottsága a szovjet hatalomnak.¹²

11 Uo. 5. évf. 1973. 2. sz. 19. old.

12 Uo. 6. évf. 1974. Terjedelmes beszámoló a látogatásról.

Ha nem is szólnak róla írásos dokumentumok, a látogatás alkalmával bizonyára szóba került a megüresedett magyar lelkészi szolgálat ügye is. Nem tudni, hogy a dél-afrikai Tsumeb S.W.A.-ban lakó Bárány Béla orvos hívta-e fel a hercegprímás figyelmét öccsére, Bárány József-re, az esztergomi egyházmegye akkor már menekültként külföldön élő papjára, hogy jó volna lelkésznek Dél-Afrikába, vagy valaki más. Mindenesetre érdekes, hogy 1973. december 5-én hagyta el a hercegprímás Dél-Afrikát, és már a következő év január 7-én a kora reggeli órákban megérkezett a johannesburgi repülőtérre a németországi weingarteni misszióból az új magyar lelkész, Bárány József, aki a hercegprímás közvetlen kívánságára, gyorsított eljárással kapta meg a Dél-Afrikai Köztársaságba a beutazó vízumot és a működési engedélyt. Alig egy hónap telt el a hercegprímás elutazása után, és máris volt ismét magyar lelkésze a dél-afrikai magyar katolikusoknak.

Bárány József előtt nem voltak ismeretlenek a dél-afrikai politikai és vallási állapotok, hiszen már mint látogató, máskor is járt Dél-Afrikában letelepedett orvos testvérénél. De más dolog néhány napot vendégként eltölteni valahol, és ismét más hosszabb időre, munkavállalásra érkezni valahová.

Bárány József 1969 óta „egyházi szolgálaton kívül” élt,¹³ és „főpásztori jóváhagyással területhez nem kötött lelképásztorkodást” végzett 1969–1971 között, Budapesten és külföldön.¹⁴ Végül is 1971. október 29-én rokon látogatás címen szerzett útlevelemel elhagyta Magyarországot és Dél-Afrikába repült. A látogatási idő letelte után visszatért Ausztriába, ahol 1972. március 4-én menedékjogot kért és menekült útlevelet kapott.

1972-ben a rottenburgi egyházmegyében a magyar katolikusok számára létesített Weingarten-i misszió vezetését vette át, ahol az egyházmegye megfelelő lakást és megélhetést biztosított számára. Itt érte 1973 decemberében Mindszenty hercegprímás rendelkezése, hogy a dél-afrikai magyar misszió vezetését vegye át. Nem ő jelentkezett, hanem főpásztori szóra vállalta az európai, németországi élet helyett Afrika legdélibb országa, Dél-Afrika magyar katolikusainak lelki szolgálatát. Mindszenty József hercegprímás azonban nemcsak parancsolt, hanem anyagi támogatásával is biztosítani akarta rendelkezésének megalapozását.

Az 1953-ban alapított Dél-afrikai Magyar Egyesület a Dél-Afrikában élő magyarok egyetlen egyesülete volt. A közel három és félezer körüli létszámban itt élő magyarok legtöbbje Johannesburgban élt, de jutott magyar Fokvárosba, Durbanba, Port Elisabeth-be is.

A Johannesburgban működő egyesület vezetői elsősorban Nikolits Miksa, Pétery László és Szigethy Miklós, nemcsak azzal tüntek ki, hogy összefogták a magyarokat, hanem az új menekültek érdekében kifejtett karitatív tevékenységükkel is. Pétery László az 1969-ben alapított „Postakürt” című, és a Dél-afrikai Magyar Egyesület hivatalos lapjának szerkesztője volt. Egyik levelében azt írta Dr. Harangozó Ferencnek, hogy eddig (1974) ő maga 563 magyar menekültet fogadott és helyezett el megfelelő munkahelyre.

Az Egyesület vezetői a bevándorlókat lakással, állással, tanáccsal várták és segítették őket az állampolgárság megszerzésében. De ők voltak, akiknek Nagy Sándor, Kondor Tibor és most Bárány József esetében is, írásbeli garanciát kellett hogy vállaljanak,

13 Az Egyszergomi Főegyházmegye Névtára, 1970. évre. Bp. 1970. 169. old.

14 1978. ápr. 9-én kelt levele Ruzsik Vilmoshoz.

hogy a lelkészek az államrendet nem sértő magatartásformában fognak együttműködni.

Az új dél-afrikai magyar lelkész elődjénél jobb feltételek mellett kezdhette meg működését, mert a Dél-afrikai Magyar Egyesület szívélyes fogadtatásán, a püspöki kar hozzájárulásán, és az oblatikus atyáknál biztosított kis lakáson kívül ott volt Mindszenty József hercegprímás ígért és kiutalt anyagi támogatása. Ez utóbbit még sem Nagy Sándor, sem Kondor Tibor nem élvezték.

Bárány József németországi lakását a rottenburgi püspökség másfél évre biztosította. Így tehát ők – bizonyára Bárány tudtával is –, másfél éven belül, vagy addig visszavárták. A Bárány József helyettesítését vállaló Kreisz Mihály nekrológiájában azt írták róla, hogy Bárány József távollétére vállalta a magyarok lelképásztori gondozását. Igaz ugyan, hogy már Nagy Sándor is először három évi szolgálatot vállalt, de aztán jó tíz évig maradt, és Kondor is három évet töltött dél-afrikai szolgálatban először.

Az Egyesület Bárányt is ugyanazzal a szeretettel és együttműködési készséggel fogadta, mint elődeit. A havi folyóiratukban, a „Postakürt”-ben csakhamar megjelent a közlemény, hogy megalakul a cserkészlet, és annak ideiglenes parancsnokánál, Bárány Józsefnél lehet jelentkezni azoknak a fiataloknak, akik cserkészek akarnak lenni. Úgy tűnt, hogy Kondor a 6 éven felüli gyermekeket akarta oktatni, most pedig Bárány is megtalálta a neki megfelelő munkakört: most a fiatalok is bekapcsolódnak az egyesület munkájába.

Mindszenty hercegprímás látogatása lendületbe hozta a dél-afrikai magyarság minden rétegét, azokat is, akik ezért, vagy azért a közösségi életben eddig nem vettek részt. Most ők is megmozdultak, de vezető szerephez a régi és begyakorlott irányítók mellett nem juthattak. Lehetséges, hogy sok mindent másképpen akartak csinálni, mint az öregek. Ahogyan ez lenni szokott, a közösség itt is megoszlott. Bárány József nem tudta a két táborot összefogni, még azzal sem, hogy 1974-ben megjelentette, szerkesztette a „Dél-afrikai Római Katolikus Magyar Egyházközségi Értesítő” c. lapot. Ez a lap sem maradt hosszú életű, éppen úgy, mint a Csap Lajos által 1972 évben elindított „Dél-afrikai Hadak Útja” című lap, vagy a még előbbi „Dél-afrikai Magyarság”, amelyet Csery Lajos szerkesztett és adott ki 1962–1964 között.

Bárány József elődjeivel ellentétben a Dél-afrikai Magyar Egyesület közel 21 éve kialakult irányát, menetrendjét és – talán gyámkodásra mutató – támogatását nem vette igénybe. Úgy látszik, hogy a Mindszenty hercegprímás látogatásában való bizakodása függetlenség érzetét ébresztette benne. Az elődeinek, és a hercegprímás dél-afrikai útját előkészítő Dr. Mészáros Tibornak is immár 14 éve otthont biztosító, oblatikus atyáknál lévő kis lakást Bárány felmondta, amint az elszámolásból, amit Mindszenty József hercegprímásnak küldött, kitűnik, hogy lakást bérelt a városban, és a kapott segély tetemes részéből berendezni akarta a lakást.¹⁵

Bárány József röviddel megérkezése után körlevélben köszöntötte a dél-afrikai magyar katolikusokat. Számukra elindította a „Dél-afrikai Római Katolikus Magyar Egyházközségi Értesítő” című lapot. Hozzáfogott a fiataloknak cserkészcsoportba való szervezéséhez, és folytatta a Kondor Tibor által elindított magyar iskolát.

15 Mindszenty Levéltár: 47/B doboz.

Bárány a nyugat-európai szervezetet szerette volna kiépíteni Dél-Afrikában is azzal, hogy johannesburgi központ mellett a Dél-Afrikában lévő nagyobb városokban akart alközpontokat létesíteni, és megteremteni a Transvaali Magyar Otthont. Dolgozott, tervezett és szervezett Bárány, ami lendületbe hozta a dél-afrikai magyarokat, de mivel mindezt szinte az 1956 előtti magyarok nélkül tette, lassan ellentétbe került a Dél-afrikai Magyar Egyesület vezetőivel. A dél-afrikai magyarok, és így a többséget képező katolikusok megoszlásának végső lökését az adta meg, hogy Bárány 1974. július 26-tól leváltotta a régi egyházi vezetést, és az 1956-os magyarok közül elnökül Dr. Oravecz Kálmánt, és jegyzőül Dr. Szabó Aladárt jelölte ki.

Ezek után már csak arról van szó, hogy Bárány József mikor tér vissza Németországba, de erről még csak a háttérben folytak a tárgyalások. A júliusi fordulat körüli időben érkezett meg Mindszenty József hercegprímás anyagi támogatása. Bárány úgy viselkedett, mint aki nem érezte a körülötte kialakult helyzetet. A Dél-afrikai Magyar Egyesület a belügyminisztériumban visszavonta a Bárány József személyére szóló garanciát és ez is azt jelentette, hogy vissza kell térnie Európába.

Dr. Ádám György már 1974. október 27-én arról érdeklődött Dombi János brüsszeli lelkésznel, hogy elvállalná-e a dél-afrikai lelkészséget? Az ő nemleges válasza után arról értesítette a dél-afrikai püspöki kar titkárát, hogy Ifi Géza teológust szeretnék oda küldeni, aki ott fejezné be tanulmányait és ott is szentelődne fel. Kérte a püspöki kar véleményét erről a megoldási lehetőségről. A terv nem nyerte el a püspöki kar tetszését. A Dél-afrikai Magyar Egyesület által rendezett október 23-i ünnepségen jelentette be Bárány József, hogy Mindszenty József bíboros érsek hercegprímás 1975. január 1-ével visszarendelte Európába, és más papot nem tud küldeni. Arról természetesen nem volt tudomása, hogy Európában keresték a megoldást. Bárány József 1975 májusában visszatért régi állomáshelyére, a rottenburgi egyházmegyei weingarteni misszióba.

A dél-afrikai magyar misszió valóban magyar katolikus lelkész nélkül maradt.

Amint láttuk, Mindszenty hercegprímás, Dr. Ádám György és Dr. László István keresték az utat, hogy segítsenek a dél-afrikai magyar katolikusok helyzetén. De az európai viszonyokat nehéz volt felcserélni a valóban missziós körülményekkel.

Kondor Tibor, aki 1973 őszén többek között egészségi okok miatt is távozott Johannesburgból, Európában nem találta meg a helyét. Minthogy – rajta kívül álló okok miatt – sem a svédországi, sem az angliai lelképásztori munkábaállítás nem sikerült, „tartalékként” szolgált hol itt, hol ott, de főleg a burgenlandi egyházmegyében. Európába való visszatérése után egy évig Alsóórben szolgált, majd 1976-ban a felső-pulyai redemptorista kolostor lakójaként látta el a közép-pulyai magyar híveket.

Kondor Tibor számára ebben a bizonytalan helyzetben, és az elkallódás veszélyében, mégiscsak biztos helynek látszott Dél-Afrika. Érthető, hogy mindjárt Bárány távozása után – más kilátások reményében –, erre sem Dr. Ádámék, sem Kondor nem gondoltak. Egy évi bizonytalanság után elfogadta a megkeresést, és belenyugodott abba, hogy újra visszamenjen Dél-Afrikába. Baráti kapcsolatai révén ismerte az 1956 előtti és az 1956 utániak között már létező és elmélyült szakadás két táborát. Abban reménykedett, hogy ő, aki még az egységes magyar közösség papja volt, és inkább tábor tagjait jól ismerte, ismét egységet tud teremteni a két tábor között. Számára a szellemi és anyagi háttér a csekély főpásztori támogatáson kívül csak a hívek voltak. Mindszenty József hercegprímástól már segítséget nem remélhetett, hiszen halott volt (1975. má-

jus 6.). Kondor Tibor tehát visszatért Dél-Afrikába 1977-ben, hogy a kettéosztott dél-afrikai magyar katolikus közösséget ismét eggyé kovácsolja. Kondor Tibort mind az állami, mind az egyházi hatóságok szívesen és ismerősként fogadták, a két tábor azonban várakozással. Ő ismét az oblatások vendégszeretétét fogadta el, és hozzájuk költözött.¹⁶ Nagy Sándor magyar lelkész 1963-ban csak rövid megszakítás után tért vissza állomáshelyére. Távozását inkább egy hosszabb szabadságnak lehet tekinteni, mint megszakításnak. Kondor Tibor azonban közel három év után tért vissza Dél-Afrikába. Ezt nem lehet szabadságnak nevezni, mert ez idő alatt egy más típusú lelkész működött a hívek között. A dél-afrikai magyar katolikusok már másképpen viszonyultak az egyházhoz, az egyházi intézményekhez. Kondor Tibor ott akarta folytatni a lelkipásztori munkát, ahol 1973 őszén abbahagyta. Ő abban a kerékvágásban akart tovább menni, olyan intézményekkel és olyan szellemiséggel, amilyenben Nagy Sándor és önmaga is élt. Az egymással kötekedő két tábor között Kondor próbált békességet teremteni és közös nevezővel tovább élni. Ez nem sikerült neki. A mindkét tábor részéről jövő sok feljelentés, támadás sem vette el először a kedvét a munkától, de be kellett látnia, hogy az 1977-ben újra kezdett lelkipásztori munka ellehetetlenült.

Amikor Hegyi György hollandiai magyar lelkész utódot keresett magának, Kondor Tibor 1980-ban szívesen vállalta a hollandiai lelkipásztori munkát, és otthagyta – most már végleg – a dél-afrikai lelkipásztori állomáshelyet. Amikor egyházi felettesének, Irányi Lászlónak beszámolt – aki püspöki tevékenységének a megkezdése után 1984-ben fel akarta újítani a dél-afrikai lelkészi szolgálatot –, azt mondta, hogy akkor oda két papot kell küldeni, mert egyik csoport sem akar a másik számára tartott egyházi ünnepeken résztvenni. 1980 óta nincs szervezett magyar katolikus istentisztelet Dél-Afrikában.

Kivétel volt, amikor 1983 augusztus 13-án Kölley Györgynek – a magyar Cserkészszövetség európai kerületének parancsnoka – vezetésével 18 cserkész fiú és leány érkezett Johannesburg repülőterére. A Magyar Egyesület nevében Nikolits Miksa elnök és Zimmermann József vezetésével egy kis küldöttség fogadta a magyar cserkészeket. Ellátásukról magyar családok gondoskodtak az alatt a három hét alatt, amíg ott voltak. Ott tartózkodásuk alatt többször szerepeltek énekkel, táncbemutatóval a magyar és a dél-afrikai közönség előtt. Ezen idő alatt természetesen Kölley György a magyarok számára szentmisét tartott, és résztvettek a Szent István bálon is. A cserkészek körútjuk során eljutottak Pretoriába, a Krüger-pakba, Durbanba, Fokvárosba. Már nyomát sem találták a Bárány József idejében induló cserkész-életnek. Az utolsó estén 7 magyar fiú és leány cserkésszé avatására került sor, abban a reményben, hogy velük ott is megindul a magyar cserkészélet.¹⁷

16 Személyes közlése Kondornak.

17 Életünk, 15. évf. 10. sz. 1983. okt. 6.

HUNGARIAN CATHOLIC PASTORATE IN THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC 1960-1980.

In 1926 109 Hungarians lived in the South African Republic. The breakdown by religious denomination of the Hungarian community is not known to us, nor that of the 150 Hungarians living there in the 1930s. The first items of recorded information on the pastoral care for the increasing number of Hungarians living in South Africa refer to the post-war period, especially to the period after 1956.

It was Kálmán Pap, a Protestant clergyman who founded the Hungarian Protestant Church in Johannesburg in 1962. In 1958, Father Kálmán Horváth, SJ suggested that a priest should be sent to South Africa, to attend to the spiritual needs of the Hungarian Catholics living there. On 4 November 1958 Sándor Nagy was sent to Johannesburg from Karinthia. The newly arrived priest was accommodated, given board and lodging, by the Oblates of Johannesburg, and this continued to be so as long as a Hungarian pastorate functioned in the South African Republic. The financial background of the pastorate came from subsidies. On and off, Sándor Nagy spent 10 years in South Africa. His health was seriously injured by the climate, and he was replaced by Tibor Kondor in 1971. It was he who - just after his arrival - celebrated the midnight mass on Christmas Eve in 1971. Tibor Kondor, supported by the Hungarian Association, added a new task to his duties, the setting up and running of a Hungarian school. This helped him to develop a kind of Hungarian community, which is clearly shown by the fact that 400 Hungarians gathered to celebrate the 15th of March in 1972. Despite his success, he left South Africa in 1973, for reasons of health. When Cardinal Mindszenty had heard that the Hungarian Catholics of South Africa were left without a priest of their own, he advanced the date of his visit there. He went not only to the cities, but also to the small settlements. He took steps to speed up the official procedure of the authorization of the coming of a Hungarian priest to Johannesburg. József Bárány assumed the task of caring for the spiritual needs of Hungarian Catholics living in the southernmost state of Africa by the express wish of the Cardinal. The Cardinal's visit enlivened the life of the Hungarian community, and this might have made the task of the new priest easier, but there was a deep-going split between the generations, which József Bárány was not able to surmount, however hard he tried to do it. He embarked upon various projects. In 1974, he brought out a periodical publication entitled "South African Roman Catholic Parish Bulletin", but it was not to appear for long (sharing the fate of two previous ventures, the "South African Warpath" (1972) and the even earlier "South African Hungarians", edited and published by Lajos Csery between the years 1902-4). He undertook to organize the young into a troop of scouts and kept the Hungarian school started by Tibor Kondor going. In 1975 he was recalled to Europe by the Cardinal.

It was thought to be a good idea that Tibor Kondor should return to his former pastorate. He knew the Hungarian community well and was aware of the split between the generations and, besides, he had established ties of friendship with several members of his fold. He hoped that the community would help him to restore unity. He returned to Johannesburg in 1977. Yet he committed the error of wanting to continue his activity as before, which was impossible, because his successor was a different kind of person, with different, more modern ideas. In comparison with him, Tibor Kondor represented the past in the eyes of the entire Hungarian community. His efforts were in vain. Both generations turned against him in the end. Taking the first opportunity offered to him, he left South Africa for the Netherlands in 1980. Since then there has been no organized Roman Catholic pastorate for the Hungarians of South Africa.

TIBOR HORVATH, S.J.

TORONTO VAGY ESZTERGOM A METEM SZÜLŐVÁROSA?

A *Szolgálat* egy régi számát olvasva egy torontói METEM tag 1997. április 13-án egy mondatra hívta fel figyelmemet. A mondat az említett folyóirat 1990 év 87. szám 51. oldalán Mészáros István „Egyháztörténet és mai vallásos élet” című cikkében olvasható, és így hangzik:

Nagy reményekre jogosít a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége (METEM) tevékenységének megindulása. Ez az Esztergomban 1985 februárjában az *Új Ember* és a *Historia* című lapok által rendezett egyháztörténeti konferenciától származhat.

A felhívás alapján felmerült a kérdés, hogy Esztergom vagy Toronto-e a METEM szülővárosa. A kérdés valójában már nem nagy jelentőségű. Annál is inkább, mert annak ellenére, hogy 1991-ben egyes körökben az a mondás járta, hogy „Temetem a METEM-et,” úgy látszik, hogy a METEM nem hozott szégyent a belévetett nagy reményekre. 1997-ig a „*Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays, in Church, History in Hungary*” folyóirat 8 kötete mellett, több mint 20 METEM könyv jelent meg dr. Zombori István minden elismerést kiérdemlő szakszerű szerkesztésében. Történelmi igazság szempontjából a kérdés mégis jogos. Mint egy személy életében a születési hely és dátum, úgy egy tudós kutató társaság életében is meghatározó, hogy hol és mikor tűzte ki célját és indult el annak megvalósítására. Esztergom vagy Toronto? Mit vallanak a történelmi források? Ma már a METEM-nek is megvan a maga történelme és történelmi forrásai nyitva állnak a kutató számára.

A METEM-International, az Ontario tartományban bejegyzett és Kanadában nyilvántartott történelmi kutató társaság, kilenc terjedelmes dossziéját a Torontói Szent Erzsébet Római Katolikus Magyar Egyházközség őrzi. A több ezer oldalas dossziék kategóriái a következők:

1. METEM History I 1984 April 1 - 1991. December 31
2. METEM History II 1992 January 1 -
3. METEM Incorporation, Registration, Meetings
4. METEM Revenue Canada
5. METEM Collaborators, Membership, Subscriptions
6. METEM Bank Books, Accounts, Payments, Invoices
7. METEM Publications
8. METEM Dinners 1990 -
9. METEM Correspondence 1995 -

Az első évek levelezése külön iratgyűjtőben található.

A Vázlatok első számában, melyet dr. Uzsoki András nagy fáradtsággal, látása veszélyeztetésével szerkesztett meg 1989-ben, Somorjai Ádám és Uzsoki András tollából egy cikk jelent meg „A METEM megalukásának története és tevékenysége” (279–290 oldal). Az első címszó „A METEM előtörténete” alatt ez áll:

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, a METEM, megalakításának gondolatát dr. Horváth Tibor, S.J., a torontói Regis College teológiai professzora vetette fel. Indító impulzusául szolgált az a hír, amely az *Új Emberben* jelent meg, – az Esztergomban 1985. február 12-én, – az *Új Ember* és a *Historia* című lapok által rendezett egyháztörténeti ülészokról. (279. oldal)

Esztergom jogát látszik alátámasztani egy 1988-ban Torontóban kiadott METEM „Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Vázlatok,” 1. szám, METEM: Regis College, melynek harmadik oldalán „2. METEM története” alcím alatt a következőt találjuk:

Az elhunyt Lékai László bíboros primás 1985. augusztus 31-én egy esztergomi audiencián tette magáévá a gondolatot, és Horváth József tb. kanonokot, vörösberényi plébánost, bízta meg a terv elindításával. Ez ügyben Horváth József és Horváth Tibor, torontói teológianár, 1985 kora őszén Dunántúl sok helyén fordultak meg. A terv legtöbb helyen jó visszhangra talált.

De lássuk most a régebbi forrásokat. Az első dosszié METEM History I egy a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadójához címzett 1984. április 29. dátumú levéllel kezdődik, melyben egy Magyar Katolikus Enciklopédia tervezését és kiadását terjesztem elő. A levél érthető módon válasz nélkül maradt. A következő levél 1984. november 9-i dátummal P. András Imre, S.J. az UKI, a Bécsi Magyar Vallástársadalmi Intézet igazgatójához szól, melyben a Katolikus Enciklopédia természetét és szükségességét a következő szavakkal fejtegettem:

Nem a Bangha-féle Lexikonra, hanem inkább a francia *Dictionnaire de théologie catholique*, vagy a német *Lexikon für Theologie und Kirche*, vagy az amerikai *New Catholic Encyclopedia* formájára gondolok. Egy ilyen megszerkesztése egy teológia iskolát és tradíciót teremt, mely egyszerűen nem lehetséges egy komoly kutatói és szerkesztői munka nélkül. Egyesek szerint ilyen művek megteremtése tette lehetővé, hogy a német, a francia és amerikai egyházak teológusai oly eredményesen befolyásolták a Második Vatikáni Zsinatot (Amerika, 115 [1966] 586–587).

Véleményem szerint Magyarországon erre nagy szükség van több okból. Először is a világiak egyre növekvő teológiai képzéséhez anyagot, irányt, célt adna... Továbbá, a magyarországi hit fennmaradását és fejlődését biztosítaná azáltal, hogy a katolikus hit tudományos és akadémikus jellegét mutatja be a magyar közönségnek. Hogy a kormány megengedi-e vagy sem, nem tudom, ám érdemes próbálkozni... A pénz, 250.000 forint, nem sok, de talán valami alapot ad a gondolatnak. Végül ez nagyon is megfelel a „hagyományban” említett célkitűzésnek: „A Jézus Társaság elsődleges célját, a hit terjesztését és növelését szolgáló intézmények és munkák támogatása.”

A levélben említett 250.000 forint, ami 1984-ben komolyabb összeg volt mint ma, és az úgynevezett „hagyomány” egy előzmény, melyre később visszatérek. Most kövessük a megkezdett időbeli sorrendet.

Egy lényegében azonos levelet küldtem P. Szabó Ferencnek is Rómába, a Vatikáni Rádió magyar adásának szerkesztőjének és A Teológiai Kis Könyvtár egyik főszerkesztőjének. P. Szabó Ferenc válaszából tudtam meg, hogy Magyarországon már dolgoznak egy nagyobb teológiai lexikon kiadásán, mely az akkori hírek alapján jó részben a *Lexikon für Theologie und Kirche* tanulmányait venné át magyar fordításban. Ezt a már elkezdett munkát tiszteletben tartva Szabó atya híre ébresztette fel bennem a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia gondolatát, mely valójában nem lenne más mint az 1966-ban elindított angol nyelvű *Encyclopedia of Human Ideas on Ultimate Reality and Meaning* terv és módszer alkalmazása a magyar egyház történetére. Hogy ezt a történeti pillanatot érzékeltessem, bátorkodom 1984. november 29-én P. Szabó Ferencnek írt válaszomat majd teljes egészében idézni. Annál is inkább, mert benne mint egy magban megtalálható a METEM eszméje:

Kedves Feri:

Nagyon köszönöm november 13-i kedves leveled és a hírt arról, hogy otthon egy nagyobb teológia lexikon kiadásán dolgoznak. Ez nagyon jó hír még akkor is, ha a lexikon nem lesz mindjárt tökéletes... Európa vezető teológiája sem született meg máról holnapra. A *Lexikon für Theologie und Kirche*-ből való fordításokat hasznosnak tartom. A szokásos könyvkiadás céljainak megfelelően egy magyar olvasótábort fog hívósan szolgálni.

Én egy enciklopédia megteremtésében elsősorban a magyar katolikus értelmiség előmozdítását látom. Cél az, hogy minél több magyar ember kutassa és a maga ügyének tartsa a hit sorsát. E célból érdeklődést, értelmi kíváncsiságot, kutatási „mániát” kellene előteremteni, mely lehetővé tenné, hogy a hit a jövőben minél szélesebb körökben elmélyüljön Magyarországon. E kutatási „mánia” felélesztésére a te tudósításod alapján teológia enciklopédia helyett egy *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiára* gondolok. Az Egyház ezeréves története Magyarországon, és ennek ismerete és tudatosítása nem kevésbé járulna ahhoz, hogy a hit jövőjét Magyarországon biztosítsuk. Lévéen konkrétan, egy Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiájának van bizonyos előnye a spekulatív teológiai enciklopédiával szemben.

Természetesen olyan műre gondolok, amely nem csak a szokásos témákat tárgyalná, hanem a hitnek legváltozatosabb magyarországi megnyilvánulásait ismertetné. Nem csak művészetre, szentekre, kiváló személyekre, magyarországi zsinatokra és nagyobb templomokra gondolok, hanem többek között minden egyes magyarországi plébániára és annak történetére. A plébánia a hit fenntartó eleme volt mindig, és az is marad. Mindegyik külön külön sajátos történettel rendelkezik, melynek kutatására és feltárására az illetékes plébánia híveit kellene felhívni. A magyar falvakban is egyre több kiművelt ember lesz, és ezek figyelmét és érdeklődését kellene a saját falujukban levő plébánia múltjának kutatására felkelteni. Minden plébánián van sok fel nem tárt irat. Könyvtárak nem egy kéziratot rejtnek, melynek feltárása érdekes adatokat hozhat felszínre. Egy ilyen témakör nem egyszer segítené a helyi plébánost a nem hívő vezetőkkel való kapcsolatot kiépítésében. A múlt kutatása ma divat Magyarországon. Ezt fel lehetne használnunk arra, hogy az Egyház múltját se felejtsek el.

Magától érthetően a magyar Egyház története magába foglalja a nem-katolikus vallások múltját is, hiszen a Második Vatikáni Zsinat szellemében Krisztus Egyháza egy (ekumenikus). Mindez sok munkát jelent. De itt a kutatás épp olyan

fontos mint a munka kiadása. Eleinte lehetne kisebb előljáró füzeteket kiadni, melyek nem annyira a kutatás végleges eredményét, hanem a kutatás menetét ismertetné időről időre.

A levél további része megint kitér a hagyományozott forintra.

A METEM Historia dossziéja ezután tartalmazza az *Új Ember* 1984. december 9-én közzétett „Egyháztörténetírásunk jövőjéért” című cikk másolatát, mely bejelenti az 1985. február 13–14-én tartandó Esztergomi szakmai találkozót. Mivel a magyarországi újságokat azokban az időkben nem volt módomban olvasni, az *Új Emberben* megjelent cikke később az akkor Torontóban tartózkodó Kormon József atya hívta fel figyelmemet. Kormon atya ugyanis már tudott a *Felhívás és Kérés* kis röplapról, melyben emigrációs újságokon keresztül kértem fel a külföldön tartózkodó magyar egyháztörténeti szakértőket és magyar egyháztörténetet kedvelőket arra, hogy jelentkezzenek torontói címre. Mindenesetre az *Új Ember* híre örvendetes volt, hiszen ebben lehetőséget láttam arra, hogy most már Magyarországon is keressek munkatársakat.

1985. január 7-én egy levéllel kerestem fel az *Új Ember* akkori szerkesztőjét, Magyar Ferencet és hívtam fel figyelmét Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia tervemre. A levél ismét válaszolatlan maradt. Az esztergomi egyháztörténelmi szimpozionum meghívó nélkül nem vehettem részt. Az *Új Ember* egy márciusi számában olvastam róla. A rövid beszámoló arra készítetett, hogy 1985 késő nyarán egy Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség röplapjával látogatást tegyek Esztergomban Lékai László bíborosnál, Budapesten, többek között Szántó Konrád Atyánál, aki nagy örömmel, szívvel-lélekkel nyújtott segítő kezét.

Ugyanilyen fogadtatásban részesültem Pannonhalmán, Várszegi Asztrik perjel és Somorjai Ádám bencés tanár társaságában. Ettől kezdve a magyar Egyháztörténeti Enciklopédia egy Bencés, Ferences, és Jezsuita közös ügy lett. Attól a naptól kezdve egy tartós, értékes barátság kapcsol minket össze, mely a mai napig tart és minden bizonnyal addig, amíg élünk.

Bárcsak több ilyen közös vállalkozás adódna a jövőben is a rendek között.

A források alapján tehát nem lehet azt állítanunk, hogy a „Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, a METEM, elindulása az Esztergomban 1985 februárjában az *Új Ember* és a *Historia* című lapok által rendezett egyháztörténeti konferenciától számítható,” vagy, hogy „az Esztergomi konferencia a METEM indító impulzusául szolgált.” Történelmileg hüebb lenne inkább azt mondani, az esztergomi konferencia alkalmul szolgált, hogy a METEM hazatérhessen Magyarországra.

A fent idézett Esztergomot megjelölő állításoknak történelmi hátterük van. Elegendhetlen szükséges szerepet játszottak abban, hogy a METEM szervezkedését az Állami Egyházügyi Hivatal megtúrta. Így a nyolcvanas években a METEM nem úgy tűnt fel, mint egy külföldi szervezkedés, hanem egy magyarországi kezdeményezés, az esztergomi konferencia folytatása.

Esztergomnak minden bizonnyal régibb és sokkal gazdagabb egyháztörténete van, mint Torontónak. A METEM szülővárosa történelmi források szerint mégis nem Esztergom, hanem Toronto. A torontói Szent Erzsébet plébánia hívei voltak az elsők, akik a METEM ügyét kezdettől fogva magukévá tették, és felkarolták. Odaadó ragaszkodásuknak köszönjük, hogy a METEM él. És tőlük, Vörösmarty szavával élve, „senki e jogot el nem veszi.”

Ám mint a legtöbb kanadai magyarnak, a METEM-nek a gyökerei is visszavezetnek az óhazába. És ez a gyökér a már többször említett 250.000 forint „hagyomány.”

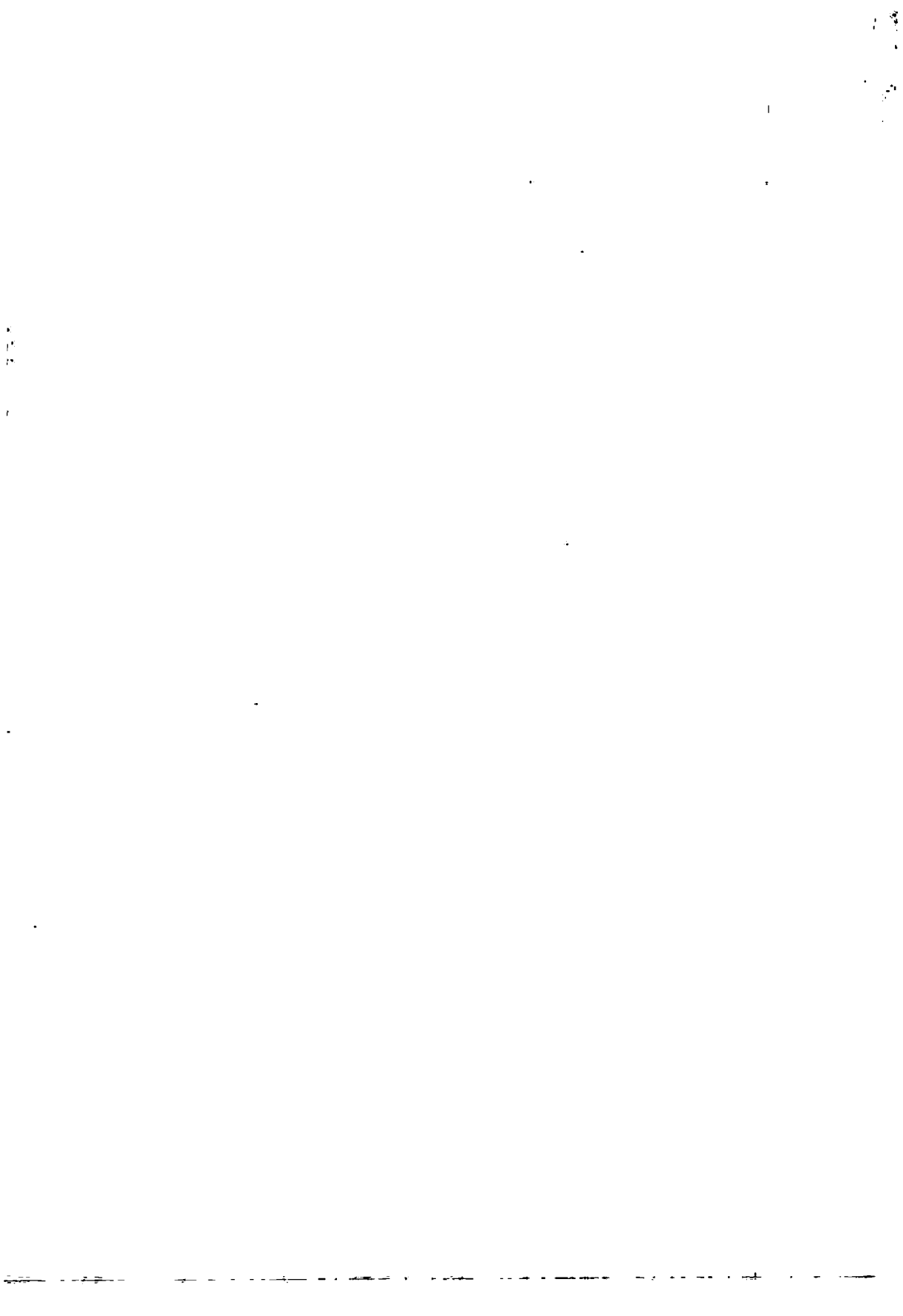
Magyarországon két évvel halála előtt 1980-ban apám a jezsuiták számára átadott 350.000 forintot azzal a meghagyással, hogy 100.000 forintot a tervezett Leányfalui lelkiyakorlatosház építésére, a maradék 250.000 forintot pedig a Jézus Társasága elsődleges céljára, a hit terjesztését és növelését szolgáló intézményekre és munkákra fordítsák. Mivel otthon halála után két évre sem tudtak apám szándéka szerint eljárni, iránta való tiszteletből kerestem alkalmat arra, hogy a hittudomány ápolását Magyarországon is előmozdítsam. Mint teológiai tanár ebben láttam ugyanis a hitterjesztés és -növelés korszerű eszközét Magyarországon.

Egy a teológusok összmunkájából létrejött nagyobb átfogó munkára gondoltam, mely a magyar teológia művelését szolgálná. És erre a teológia lexikon mellett egy Egyháztörténeti Enciklopédia látszott a legalkalmasabbnak. Annál is inkább, mert egy magyar teológia előfeltétele a keresztény hit magyarországi története. Ha apám pénze közvetlenül nem is jutott a METEM-hez, számomra ösztönzés volt, hogy erőim szerint valami módon szolgáljam a magyar teológia fejlődését és vele a hit terjesztését és megerősödését Magyarországon is. Ezzel ér a METEM gyökere Torontótól a Tatabánya újtelepi temető egy sírjáig.

TIBOR HORVÁTH, S.J.

IS TORONTO OR ESZTERGOM THE BIRTHPLACE OF THE METEM?

The author thinks that this question should be elucidated for the sake of putting on record the truth for future historians. To be sure, it is essential even for a scholarly society to know its origins, to be aware of when and where its objectives were set and when and where their realization began. Was the birthplace Esztergom or Toronto? What are the sources telling us about this? On going through the source material available to us, it becomes quite clear that the birthplace of the METEM was Toronto, as the faithful of Saint Elizabeth's parish in Toronto were the first to adopt and embrace the cause of the METEM.

DÓKA KLÁRA

„EGYHÁZ ÉS KÖZÖSSÉG”

Felolvasóülés a Központi Papnevelő Intézet Dísztermében

1997. november 4–5-én fenti címmel a MTA Egyháztörténeti Bizottsága, a METEM és az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága szervezte meg az év legfontosabb egyháztörténeti találkozóját. A szervezők arra törekedtek, hogy mindhárom jelentős szervezet képviselői megismerhessék egymás munkáját, főbb kutatási eredményeit.

A témát ezért úgy határoztuk meg, hogy az minél átfogóbb legyen, sőt helyet adtunk az e keretbe nem sorolható kutatási beszámolóknak, könyvbemutatóknak is. Az ülés megnyitásként Várszegi Asztrik köszöntötte a megjelenteket, majd az előadások a következő beosztás szerint következtek egymás után:

1. **Plébániai közösségek** (18–19. századi kutatásokról, forrásfeltárásokról szóló beszámolók, majd előadások a 20. században működő egyházközségekről, plébániákról, gyülekezetekről)
2. **Egyesületek, társulatok** (a középkori városok vallásos társulatai, 20. századi vallásos közösségek)
3. **Szerzetesek életéből** (klarisszák, bencések, piaristák, ferencesek történetéből)
4. **Iskolai közösségek** (dunántúli iskolák a 19. sz. elején, mai egyházi iskolák életéből)
5. **Kutatási beszámolók, módszertan** (görög katolikus egyházmegyékről, csanádi püspökség falvairól, az erdélyi plébániák iratairól)

Az ülés zárásaként a „Magyar Egyháztörténeti bibliográfia” és Varga Lajos: „A Váci Egyházmegye történeti földrajza” című közelmúltban megjelent munkák bemutatására került sor.

A felolvasóülésen az ökumené jegyében nemcsak katolikus témák szerepeltek, hanem egy-egy református, görögkeleti, baptista előadás is. A tanácskozás jellegének megfelelően vitára nem került sor, lehetőség volt viszont arra, hogy fiatal kutatók is bemutatkozhasanak. Beszámolóik nemcsak a témaválasztás, hanem a szociológiai megközelítési mód miatt is érdekesek voltak.

Egyaránt hallottunk megkezdett, már előrehaladott és befejezett kutatásokról. Célnk az, hogy az elhangzottakat a szélesebb, érdeklődő olvasóközönség is megismerhesse. Ezért a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998. évi 1–2. és 3–4. számában közzétesszük a beérkezett előadás-szövegeket, melyeket szerzőik alkalmasnak találtak a megjelentetésre. Mivel a szövegek több-kevesebb utómunkát igényeltek, nem tudjuk

tartani az eredeti sorrendet, de úgy érezzük, hogy a sok érdekes előadás szövege a Vázlatok tematikáját így is gazdagítani fogja.

Ami a további rendezvényeket illeti, a következő évben, 1999-ben, majd ezt követően ismét kétévenként tervezzük a következő hasonló, széleskörű tanácskozást. Terveink között szerepel az egyháztörténeti források számbavétele, a gyűjtemények megismertetése, az egyháztörténet és a történettudomány egyéb területeinek (pl. a segédtudományok) kapcsolatainak vizsgálata, a nagy egyéniségek életútjának bemutatása.

Az alábbiakban az elhangzott előadások megszerkesztett szövegét adjuk közre, melyek elsősorban a plébániai közösségekre és az iskolákra vonatkoznak.

KLÁRA DÓKA

„CHURCH AND COMMUNITY”

Papers read at the Conference held in the Assembly Hall of the Central Seminary

On 4-5 November 1997, under the above title, the Commission for Church History of the Hungarian Academy of Sciences, the METEM and the Commission for Church History of the Archdiocese of Esztergom-Budapest organized the most important meeting on Church history of the year. The aim of the organizers was to acquaint the members of the three above-mentioned prominent organizations with the work and principal findings of one another.

For this reason the subject was defined so as to be as comprehensive as possible, in order to be able to include research reports and book reviews which would otherwise fall beyond the scope of the meeting. In his inaugural address Asztrik Várszegi greeted the participants. The lectures were given in the following order:

1. **Parish communities** (reports on researches concerning the eighteenth and nineteenth centuries and on the exploration of sources, followed by lectures on twentieth-century parish communities, parishes and congregations)
2. **Unions, associations** (the religious associations of medieval towns, twentieth-century religious communities)
3. **The life of religious orders** (lectures on the history of the order of St. Clare, the Benedictines, the Piarists and the Franciscans)
4. **School communities** (schools in Transdanubia at the beginning of the nineteenth century, the life of present-day Catholic schools)
5. **Research reports, methodology** (Uniate dioceses, villages in the Csanád bishopric, records of the Transylvanian parishes)

In conclusion of the conference, the recently published „Bibliography of Hungarian Church History” and „The historical geography of the diocese of Vác” by Lajos Varga were presented to the participants.

The programme of the conference contained, in the spirit of ecumenical cooperation, not only Catholic themes but also Protestant, Greek Orthodox and Baptists subjects. Owing to the nature of the conference, there was no discussion. Young researchers, however, were given an opportunity to present their work. The interest of their reports lay not only in the subjects chosen, but also in their approach to their subjects.

The Conference offered us an opportunity for gaining information about researches recently begun, in progress or completed. Our aim has been to acquaint a wider public with the findings of these researches. Therefore the lectures which their authors have found fit for publication and sent to our editorial office would come out in nos 1997/1-2 and nos 1998/1-2 of Essays in Church History in Hungary. As the texts need some editorial revision, we are not able to follow the original chronological order in which the lectures were given; but we think that this fact would not prevent the texts of these numerous interesting lectures from enriching the subject matter of the „Essays” and from giving variety to it.

As to our further programmes, next year, in 1999 and later, in every second year, similar comprehensive conferences are planned to take place. Our plans also include the bibliographic control of historical sources, the presentation of various book collections, the examination of the relationship between Church history and other branches of history (e.g. the auxiliary disciplines) and the study of the lives of great figures.

The texts of lectures, given at the Conference, are published below, mainly the ones about parish communities and schools.

ERDŐ PÉTER

PLÉBÁNIA ÉS EGYHÁZKÖZSÉG A HÁBORÚ ELŐTTI MAGYARORSZÁGON

1. A PLÉBÁNIA JOGI VALÓSÁGA AZ 1917-ES EGYHÁZI TÖRVÉNYKÖNYV SZERINT

A régi egyetemes egyházjogból itt most csupán a 20. században, a II. Vatikáni Zsinat előtt érvényes előírásokat vizsgáljuk. Plébánián a Zsinat előtt mindenképpen azt a hivatalt, vagy mások szerint azt a területi egységet értették, amely a plébános hatáskörébe tartozott. Az 1917-es Codex 216. kánonjának 1. §-a előírta, hogy minden egyházmegye területét osszák „területi részekre”, és azok mindegyikének legyen saját temploma és meghatározott népe. Vezetője pedig saját pástorként álljon annak élén (vö. uo. 3. §.). Nem tekintették azonban a plébániát egyértelműen a hívek összességének, tehát nem mondták ki, hogy az személyekből, emberekből álló jogi személy, hanem inkább mint hivatalt, mint intézményt fogalmazták meg. Igaz ugyan, hogy a századforduló nagy jezsuita kánonjogásza, Franz Zaver Wernz szerint a plébánia (parochia) szó többek között jelentheti a hívők csoportját (de nem egyesületét) is.¹ Ám maga az 1917-es Egyházi Törvénykönyv ezt a kifejezett jelentést nem tartalmazza, viszont jelöli benne a szó a plébániatemplomot (859. k. 3. §.), a plébániai javadalmat (1411. k., 1415. k. 3. §.), valamint a plébánia területét (216. k. 1. §.).² Ez a szemlélet együtt járt azzal a természetes igénnyel és lelkipásztori felismeréssel, hogy azok az emberek, akik egy plébániához tartoznak, közösséget kell, hogy alkossanak.

2. A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZKÖZSÉGEK KEZDETEI

A múlt század második felében Magyarországon a katolikus autonómia fogalmát sokféle módon értelmezték és ez sok vitát váltott ki. A katolikus autonómia küzdelme keretében az egyházközségek gondolata is napirendre került.³ Meg is indult a szerveződés. Így például a Győri Egyházmegyében, de az Esztergomi Főegyházmegye egyes pontjain is létesültek egyházközségek. Ezeknek a régi – 1917 előtt megjelent – egyházközségeknek a közös vonása az volt, hogy egyesület jellegűek voltak. Ez azt jelenti, hogy

1 Wernz, F. X., *Ius decretalium*, II/2, 2. ed. Romae, 1906, 667, nr. 821 („coetum, non corporationem fidelium”); Wernz, F. X. – Vidal, P., *Ius canonicum*, II, 3. ed. Romae, 1943, 912, nr. 719.

2 Vö. pl. Naz, R., *Paroisse*, in *Dictionnaire de droit canonique*, dir. Naz, R., VI, Paris, 1957, 1234–1248, főként 1234.

3 Vö. pl. Aschenbrier A., *A katolikus Egyház autonómiájáról Magyarországon*, Bp. 1893, 156–162.

az alapszabályokban – amit esetleg püspöki jóváhagyással megalkottak – feltételek szerepeltek, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy valaki az egyházközség tagja lehessen. Általában komoly követelmények voltak ezek, többek között az egyházi adó megfizetése, és más feltételek. Az alapszabályok rendelkeztek arról is, hogyan szűnik meg ez a tagság, mik a tagok kötelességei és feladatai. Tehát ezek a régi típusú hazai egyházközségek egyesület jellegűek voltak. Megjegyzendő, hogy ezt a koncepciót tartalmazta az a tervezet is, amelyet a katolikus kongresszus 1871. március 29-én fogadott el. E szöveg 105. §-a szerint: „Az egyházközségi gyűlésnek tagja minden a községben lakó 24 éves ker. katolikus férfiú, ki az egyház és iskola iránti kötelességét teljesíti, ha nem áll valamely bűnvádi kereset, illetőleg fenyítés alatt, és nem elmebeteg.”⁴

3. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI BIZONYTALANSÁG

1918–19-ben elterjedt az a félelem, hogy esetleg az Egyházat – hasonlóan a franciaországi helyzethez – nem fogják elismerni, mint jogi személyt. Tehát egyszerűen az egyházi tulajdon, az egyházi működések elismerése, mentése érdekében fontosnak látszott, olyan – nem éppen egyesületeket –, de mégis a plébánia híveiből álló csoportokat megalakítani, akik a plébániák működését hordozzák. Nem volt világos, hogy merre tart a jogfejlődés. Végül is a jogi személyiség kérdése jelentős és tartós konkrét problémát nem okozott. A rövid ideig tartó 1919-es tapasztalat annyit azonban megmutatott, hogy a híveket aktivizálta az egyházközségi mozgalom és az egyházközségek szervezése. Ez volt az a pont, amikor a Püspöki Kar elhatározta, hogy él ezzel a megújult életerővel, és immár országosan és egységes jogi formában bevezeti az egyházközségek rendszerét Magyarországon. Csernoch János 1918. november 30-án kelt 4103/1918. számú herceprímási rendeletében, mely lényegében a budapesti egyházközségek alapító okmányának tekinthető, megfogalmazásra kerültek azok a körülmények, amelyek az egyházközségek megszervezését indokolták, egyben kitűnik belőle az a koncepció is, amely a főpásztort vezette.⁵ Ekkor még az automatikus tagság nem egyértelmű, hiszen Csernoch bíboros azt kívánja, hogy minden katolikus hívő „saját elhatározásából csatlakozzék”.⁶

4. AZ EGYHÁZKÖZSÉGI SZERVEZET ORSZÁGOS SZINTŰ MEGSZILÁRDULÁSA

1925. január 1-én hatályba lépett a budapesti római katolikus egyházközségek egyházi adójának szabályzata.⁷ 1929. október 25-én már érett formában jelent meg „A katolikus egyházközségek igazgatási szabályzata”. Később a Püspöki Kar új adóztatási

4 Uo. 156–157.

5 A szöveget lásd: Mészáros J., Visszatekintés az első tíz évre, in A budapesti r.k. egyházközségek első tíz éve, Bp. 1930, 20–21.

6 Uo. 21.

7 Móra, M., Az egyházi adó és az egyházközség alapkérdései az egyházi és világi jog szerint. (Értekezések a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Egyházi Jogi Szemináriumából), Bp. 1941, 218.

szabályzatot hagyott jóvá (1933. október 11-én), mely 1934. január 1-én lépett hatályba és a budapesti egyházközségeken kívül, minden egyéb magyarországi katolikus egyházközségre vonatkozott. Az egész országra érvényes új egyházközségi igazgatási szabályzat 1938. október 4-én került püspökkari jóváhagyásra és 1939. január 1-én lépett hatályba. Ez a szabályzat egészen az 1984-es szabályzatig jórészt érvényben volt és közkézen forgott. Az adóztatási szabállyal egybekötve egyszerre jelent meg hiteles formában, magyarul⁸ és németül⁹ a magyarországi német nyelvű egyházközségekre is gondolva.

5. A KÉT HÁBORÚ KÖZTI MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉGEK JOGI TERMÉSZETE

Ennek a szabályzatnak más volt a koncepciója, mint a korábbi egyházközségi statutumoké. Itt ugyanis elvként leszögezték azt, hogy az egyházközség tagsága nem önkéntes, hanem automatikus, tehát nem egyesületről van szó (3. § (1): „minden katolikus, tekintet nélkül korára és nemére, annak az egyházközségnek tagja, amely egyházközség területén ingatlana, vagy hat hét óta állandó lakása van”). Móra Mihály ezt mai nyelvhasználati szokásainktól kissé távolinak hangzó szóval jelölte meg: „kényszertagságról” beszélt.¹⁰ Helyesen értelmezve kijelentését el kell ismernünk, hogy ezekben a háború előtti egyházközségekben a tagság automatikus volt. A plébánia összes híve automatikusan, szükségképpen tagja volt az egyházközségnek is. Azonban, az egyházközség a plébániától különböző jogi személy volt.¹¹ Éppen azért, mert a plébánia az egyetemes egyházjogban nem jelentette egyértelműen a hívők közösségét. Ennek a közösségnek a számára kívánt a Püspöki Kar külön jogi személyt létesíteni. Ugyanakkor az egyházközség, mint önálló jogi személy, nem egyesület volt, hanem a püspökök által hazai sajátosságként létrehozott hivatalos egyházi szervezeti egység. Az 1936-os pécsi egyházmegyei zsinat meghatározást is adott róla, mely világosan kifejezi ezt a jellegét: eszerint az egyházközség egy plébánia híveinek szervezett összessége, akik a helyi plébános (lelkész) vezetése alatt az előírt szabályzat szerint választott képviselőtestület útján bizonyos helyi egyházi ügyek intézésében részt vesznek, önálló joghatósággal azonban nem bírnak s minden választás vagy határozat csak az egyházi hatóság jóváhagyása után lesz jogérvényes.¹² Tehát Lepold Antallal elmondhatjuk ezekről a háború előtti egyházközségekről, hogy a püspök által létesített és az ő fennhatósága alatt működő szervek voltak, amelyek útján a püspök a hívek támogatását meghatározott egyházi ügyekben igénybe vehette.¹³

Magyarországon az Egyháznak – mint tudjuk –, ebben az időben, tehát a két háború között, közjogi státusza van, mégpedig olyan jelleggel, amely feljogosítja – közadók

8 A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata, Bp. é.n.

9 Statuten zur Verwaltung und Besteuerung der katholischen Pfarrgemeinden Ungarns, Bp. é.n.

10 Móra 206, 44–45, 143–145.

11 Ezt az 1940. október 16-i püspökkari értekezlet külön leszögezte; vö. A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata 5 („A plébánia és az egyházközség nem egy jogi személy”).

12 Statuta synodalia. Pécs egyházmegyei zsinati határozatok, megállapította az 1936. évi egyházmegyei zsinat, Pécs, 1926, 93, 346. §.; idézi: Móra 145.

13 Lepold A., A katolikus egyházközségek, in Magyar Szemle (1927) 131; 235.

módjára¹⁴ – adó kivetésére is. Így Magyarországon az egyházközségeknek az egyházi adó kivetésében és behajtásában a két háború között jelentős szerepe volt. A Püspöki Kar által jóváhagyott egységes szabályzatuk alapján végezték ezt a tevékenységet. Ezzel függött össze, hogy az egyházi adót, mint az egyházközség bevételét, kezelni is kellett. Az egyházközségi képviselőtestületnek éppen ezért az egyházközségi vagyon kezelésében is bizonyos jogosítványai voltak eszerint a szabályzat szerint.

Magyarországon azonban ez a helyzet a világi jog miatt nem lett volna szükségszerű. Tehát ellentétben – mondjuk – Svájcjal,¹⁵ ahol az egyházközségek jelentették szinte az egyetlen formát, ahogyan az egyház javára a hívek hozzájárulását koadók módjára behajthatták, Magyarországon ehhez az egyházközségre nem volt szükség, mert az Egyháznak, mint olyannak a közjogi státuszából adódott, hogy az állam elismerte adó kivétési jogát. Ez azt jelentette, hogy az egyházközségeknek is azért volt erre joguk, mert az Egyház, az egyházi hatóság – esetünkben a Püspöki Kar és annak nyomán a saját püspökük – felhatalmazta őket erre, nem pedig valamilyen más, tisztán világi jogból eredő jogcím alapján.

Tehát bizonyos külső jegyekben emlékeztetett ugyan a magyarországi egyházközség a német nyelvterület hasonló intézményeire, de mégsem volt velük azonos, és főként, nem volt létezése a világi jog szerint a szükséges. Természetesen ennek az egyházközségi életnek, ami a két háború közötti egységes szabályzat szerint megindult, igen sok nagyon értékes lelkipásztori tapasztalata volt. A hívők aktivizálása nagyon széles körben megkezdődött az egyházközségi munkában. A budapesti egyházközségek életéről tízévenként egy-egy összefoglaló kötet is megjelent. Ezekből nagyon plasztikus képet kaphatunk erről a fejlődésről.

Ennek a régi egyházközségi szisztémának egyik vonása az volt, hogy egy plébánián belül több egyházközség is létezhetett. Akkor tartották ezt szükségesnek, ha filiális templomok is voltak a területen, más-más falvakban. Ilyenkor a települések határát igyekeztek megtartani, községenként külön egyházközséget létesíteni, noha egyetlen plébániához tartoztak. Eleinte felmerült annak gondolata is, hogy egy-egy budapesti plébánia területén is több képviselőtestületet alakítsanak.¹⁶

14 Az 1934. január 1-én életbe lépett országos szabályzat szerint az egyéni egyházi adó kivetés ellen az Egyházmegyei Hatósághoz lehetett fellebbezni, ennek határozata ellen pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez lehetett felülvizsgálati kérelmet intézni, (A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata 91, 7. §.); arra vonatkozólag pedig, hogy az egyházi adó kivetelés jogilag érvényes-e a közigazgatási bizottság adóügyi bizottsága dönthetett. Ennek határozata ellen a Magyar Királyi Közigazgatási Birósághoz lehetett panaszt tenni; Móra 218.

15 Svájcban a kantonok a közjoginak elismert vallási közösségeknek adóztatási jogot adnak, amelyet rendszeren az egyházközség gyakorol. Gyakran az állami egyházjog szerinti egyházközség a fenntartó és a kezelője az egyházi célokra rendelkezésre álló alapoknak is, így pl. az 1272. kánon előírásának megfelelő egyházmegyei alap létrehozása és kezelése az állami jog miatt nehézségekbe ütközi, vö. Carlen, L., *Das Verhältnis von Kirche und Staat in der Schweiz*, in *Handbuch der katholischen Kirchenrechts*, Hrsg. Listl, J. – Müller, H. – Schmitz, H., Regensburg, 1983, 1108.

16 Erre látszik utalni Csernoch primás 1918. november 30-i levele is, vö. Mészáros 21.)

6. AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK MŰKÖDÉSE ÉS SZEREPE AZ EGYHÁZ SZERVEZETÉBEN

Mivel az egyházközség nem volt egyesület, hanem az Egyház hierarchikus struktúrájának volt a része, és a püspökök adták ki szabályzatát, valamint a konkrét megalapításban is a püspök intézkedése volt a döntő – így a képviselőtestület névsorát is fel kellett terjeszteni az egyházmegyei hatósághoz jóváhagyásra¹⁷ –, ezért az egyházközséget nagyon nehezen tudták elhelyezni az Egyház szervezetében, hiszen a Világegyházban ez ismeretlen fogalom volt. Egyes helyi egyházi előírások ismerték ugyan ezt a fogalmat, például német nyelvterületen, de ez sem pontosan ugyanazt a szerepet töltötte be, mint Magyarországon. Tehát a plébánia a régi jog szerint a Világegyház általános intézménye volt, az egyházközség viszont magyar sajátosság. Ebből következett az is, hogy az egyházközség Egyházon belüli szerepét nagyon nehéz volt meghatározni. A hazai szerzők általában arra törekedtek, hogy az egyházközségben megtalálják azokat a funkciókat, amiket az egyetemes egyházjog is megkíván plébániai szinten. Elsősorban a plébániai gazdasági tanács szerepe volt az, amit az egyházközség tevékenységének tekintettek. Ez a szerv ugyan nem volt a régi Codex szerint kötelező, de bizonyos utalásokat ebben az értelemben is lehetett alkalmazni (vö. pl. 1917-es CIC 1521. k. 1. §.). Az 1938-as püspökkari szabályzat hangsúlyozza, hogy a hitelvi, egyházfegyelmi és egyházkormányzati ügyek, valamint a templomvagyon és a nem egyházközségi javadalmak, továbbá a lelkipásztorkodás és az istentiszteleti kérdései nem tartoznak az egyházközségi képviselőtestület hatáskörébe.¹⁸ Mint látjuk, a képviselőtestület nem töltötte be a gazdasági tanács szerepét a templomvagyon vonatkozásában. Erre ugyanis az egyetemes egyházjog külön szervet (az egyháztanácsot – *consilium fabricae*; 1917-es CIC 1183–1184. k.) helyezett kilátásba. Viszont az egyházközségi tulajdonra nézve ezzel analóg funkciója volt.¹⁹

Milyen természetűek voltak az egyházközség jogositványai? Az egyházközség választott szerveinek semmiképpen nem volt rendelkezési joguk a plébános fölött. Szerepük tanácsadó jellegű volt. Ez a tanácsadás azonban a püspök felé irányult. Móra Mihály részletesen kifejtette ezt az egyházközségről szóló monográfiájában.²⁰ Tehát nemcsak a plébános tanácsadói voltak, hanem bizonyos, például vagyongazdálkodási ügyekben a püspök tanácsadói is. Ez azonban azt jelentette, hogy állásfoglalásuk ilyen esetekben is csak a püspök jóváhagyásával válhatott az kötelezővé, vagy pontosabban szólva állásfoglalásuk alapján csak a püspök hozhatott kötelező döntést. Tehát semmiképpen nem fordulhatott az elő, hogy az egyházközségi képviselőtestület előírjon valamit a plébános számára.

7. KITEKINTÉS: A PLÉBÁNIÁTÓL KÜLÖNBÖZŐ EGYHÁZKÖZSÉGEK MEGSZŰNÉSE

Amikor 1984-ben, tehát egy évvel az új Egyházi Törvénykönyv kihirdetése után a Püspöki Kar kiadta a Magyarországi Katolikus Egyházközségek Általános Szervezeti Szabályzatát²¹ – mégpedig meghatározott időre, öt évre,²² – melynek lejártá után még

17 A magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata 18. § (4).

18 Uo. 39. §.

19 Vö. Móra 149.

egy rövidebb meghosszabbításra is sor került²³ –, akkor a szöveg szerkesztői nagy mértékben belefoglalták az előszóba mint azt, amit a II. Vatikáni Zsinat és az Egyházi Törvénykönyv – nem az egyházközségről, hanem – a plébániákról mond. Utána a szöveg ezt mintha azonosítaná az egyházközséggel, ugyanakkor azonban olyan megjegyzéseket is tesz, melyek szerint az egyházközségnek az a hívó a tagja, aki valamilyen módon bejelentkezéssel, egyházi hozzájárulás fizetésével fejezi ki, hogy az egyházközséghez kíván tartozni. Tehát úgy tűnik, mintha szakítana a koncepció a Serédi által lefektetett szükségképpeni tagsággal, mintha megint egyesületnek tekintené az egyházközséget, ugyanakkor a plébánia teológiai képét próbálja azonosítani az egyházközséggel. Valószínűleg a szerkesztők nem reflektáltak arra, hogy mi a Zsinat tanításában az újdonság ezen a téren, és ezért nem tudták eldönteni, hogy a régi magyarországi koncepciót megőrzik-e, vagy elhagyják. Ez a reflektálatlanság volt a jellemző erre az átmeneti időszakra. Ezért volt szükséges hangsúlyozni, hogy az egyházközség megmaradt a plébániától különböző jogi személynek.²⁴ Ugyanakkor ez a jogi személy pontosan azokból a hívókból állt, akik a plébánia (vagy a megfelelő filiális plébániarész) közösségét alkották.²⁵ Tehát az 1984-es Szabályzat minden belső feszültsége ellenére sem változtatta meg az egyházközségnek a 2. világháború előtt definiált fogalmát.

Az 1984-es (immár hatályát veszített) egyházközségi szabályzat óta azonban jelentős jogi változások történtek a kérdésben. Először is tisztázódtak a kérdés világi jogi összefüggései. Megjelent az 1990. évi IV. törvény, amelyben a magyar állami jog leszögezi azokat az elveket, melyek szerint az egyházak bizonyos szervezeti egységeit jogi személynek ismeri el. Ezen elvek közé tartozik az is, hogy az állam jogi személynek ismeri el az Egyház olyan szervezeti egységét, amit az illető Egyház saját törvényei szerint jogi személynek tekint.²⁶ Maga a törvény említi meg erre példaként az egyházközséget. De ez a példa nem azt jelenti, hogy csak az egyházközség lehet jogi személy, s nem jelenti azt sem, hogy egyházközségnek kell lennie, hiszen az összes egyházra vonatkozó általános kijelentésről van szó. Az általános kijelentés tartalma pedig az, hogy amit az adott egyház a saját szervezetén belül jogi személynek ismer el, azt tekinti annak az állam is, ha ez az egység önálló képviselői szervvel rendelkezik.²⁷ Azaz nincsen továbbra sem olyan előírás Magyarországon a világi jogban, amely szerint a Katolikus Egyháznak a plébániától különböző jogi személyeket is fenn kellene tartania ugyanarra a közösségre nézve annak érdekében, hogy maga a plébánia államilag elismert módon

20 Vö. Móra 148, 154.

21 Magyarországi Katolikus Egyházközségek Általános Szervezeti Szabályzata, Bp. 1984.

22 Ua. 46. §.

23 Vö. pl. Az Esztergomi Érseki Főhatóság Körlevele, 1990, 31.

24 Erdő P. – Személyi J. (interjú), A plébánia és az egyházközség, in Magyar Kurir 75 (1985) 225; Erdő P., Grenzen und Möglichkeiten der Beteiligung an den hierarchischen Aufgaben. Beispiel: Die ungarischen Kirchengemeinden, in Das Konsoziative Element in der Kirche. Akten des VI. Internationalen Kongresses für kanonisches Recht, ed. Aymans, W. – Geringer, K. T. – Schmitz, H., St. Ottilien 1989, 337–343, főként 341–342.

25 Erre utal – minden ugyanebben a szövegben fellelhető ellenkező és bizonytalan megfogalmazás ellenére – Magyarországi Katolikus Egyházközségek Általános Szervezeti Szabályzata 6. §. Így az 1984-es Szabályzat fenntartotta a plébánia és az egyházközség mint jogi személy különbözőségét, ugyanakkor azonosította az egyházközség tagjait a plébánia híveinek összességével.

26 1990. évi IV. törvény 13. §. (2).

27 Uo.

működhessen. Ilyen értelemben tehát a világi jog nem teszi szükségessé a jogi személyiség megkettőzését.

A Püspöki Kar, részben a további teológiai és egyházjogi reflexió alapján, részben ezen világi jogi helyzet alapján, 1992-ben döntést hozott az új szabályzatról. Általánosan ismert az új Egyházközségi Képviselőtestületi Szabályzat.²⁸ Ennek már a címében is feltűnik a nagy különbség mind a Serédi-féle, mind az 1984-es szöveghez képest. Azok ugyanis maguknak az egyházközségeknek a szervezeti szabályzatát adják. Az új szöveg ezzel szemben csak az egyházközségi képviselőtestületek szabályzata kíván lenni. Ennek oka pedig az, hogy az egyházközségek mint olyanok, időközben megszűntek. Másként fogalmazva: az egyházközségek azóta nem a plébániától különböző jogi személyek. A Képviselőtestületi Szabályzat bevezető rendelkezése ezzel kapcsolatban a következő bejelentést teszi: „1.1 Az új egyetemes egyházjog plébániának magát a hívek közösségét nevezi, ezért az egyházközségről, mint külön egyházjogi fogalomról már nem szükséges rendelkezni (CIC 515–518). Megállapíthatjuk, hogy ezentúl az egyházközség szót, mint a plébánia közösségének szép régi magyar elnevezését használjuk. A plébánia jellegéről és működéséről az egyetemes egyházjog intézkedik (CC 515–552). A plébánia, vagy a plébánia részek (filiális egyházközségek) képviselőtestületeiről és egyes egyéb szerveinek működéséről a jelen szabályzat (A Magyarországi Egyházközségek Képviselőtestületi Szabályzata, rövidítve: MEKSz) rendelkezik.”

28 A Magyarországi Egyházközségi Képviselőtestületek Szabályzata, Bp. 1993.

KÉRINGER MÁRIA

PLÉBÁNIAI KÖNYVTÁRAK A VÁCI EGYHÁZMEGYÉBEN

BEVEZETÉS

A 21. századba lépő ember számára a könyv adott és természetesen jelenlévő – lassan már elavuló – kultúra. Napjaink embere egyre kevesebb időt tölt olvasással, nem azért, mert nincs könyv, vagy szűkös a választék, hanem mert nincs rá ideje, széles rétegnek pedig egyre kevesebb igénye.

A világ és a hazai könyvkiadás mostanság tele van a különböző színvonalú és műfajú könyvekkel. De milyen volt régen?

Sokoldalú ismereteink vannak, hogy az egyes korokban milyen könyvek jelentek meg, azokból mi jutott el az olvasókhöz. Tudománytörténeti kutatások feltárták a világi (elsősorban főúri) és egyházi (püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek) könyvtárainak anyagát, de egy speciális területtel senki nem foglalkozott, ti. a plébániai könyvtárak állományával. Mentségükre szolgáljon, hogy nem annyira közismert a forráshegyük. Egyelőre – úgy tűnik –, csak a vizitációs jegyzőkönyvekbe vették fel és ez a forrásbázis is bizony jelentős különbségeket mutat egyházmegyénknél.

A vizitációkat meghatározott szempontok szerint kellett végezni. Ehhez az összeállított kérdéscsoportok adtak segítséget a 18. század elején, közepén sok helyen nem ragaszkodtak a felmérők ehhez, a század második felében azonban már be is jegyezték a megválaszolandó kérdéseket a jegyzőkönyvbe. Ezen kérdéscsoportok egyike a plébánián őrzött könyvekre vonatkozott, külön kérdeztek rá a plébános saját tulajdonú könyvállományára. Mivel a kérdésfeltevés módszertani útmutatót nem tartalmazott a könyvek összeírására vonatkozóan, ezért a vizitációt végző ez irányú ismeretei nagymértékben meghatározták az adatok minőségét.

Ismereteink szerint a váci egyházmegye jegyzőkönyvei különösen pontosan tárták fel a plébániákon fellelhető könyvanyagot, noha az egyes vizitációk ezirányú adatszolgáltatása koronként itt is jelentős különbséget mutat.

A legpontosabban a 19. század – 1829–1842 között –, Nádasdy Ferenc püspök nevéhez kapcsolódó felmérései azok, amelyekben a plébániákon őrzött könyvállományt a leghívebben írták össze.

Felmerül a kérdés: miért érdekes az utókor számára ez az adathalmaz? Érdemes ezzel foglalkozni? Az a könyvmennyiség, amely ebben a 19. század közepén készült vizitációs anyagban szerepel kb. 100 és 340 között van, helységektől függően. Ez a szám elevenítő azokhoz a több ezer kötetes könyvtárakhoz képest, amelyekről az előbb említést tettem, és nemcsak számszerűségében, hanem a könyvek tartalmát illetően is.

Amiért – azt hiszem – közérdeklődésre tarthat számot ez a könyvvállomány, az abból adódik, hogy ahhoz az olvasóközönséghez volt közel, amely a kultúra bármely formájától a legtávolabb esett, és ugyanakkor – számát tekintve – a legnagyobb volt. Arra egyelőre nincs adatom, hogy a plébániákon őrzött könyvekből kölcsönzés történt-e, de az, hogy ez a könyvkincs a plébános munkáját segítette, az mindenképpen fontos. Arról nem is szólva, hogy e könyvek által mennyivel tágabb kultúrát tudott közvetíteni a rábízott hívek felé. És itt már nemcsak a könyvvállományról van szó, hanem az emberről, a kettő egymásra és kölcsönhatásáról. Arról az egyházi személyről, akinek a papi hivatásához szükséges könyveken túl a rendelkezésre álló különböző témájú könyvanyag szélesítette látókörét, és ezáltal – remélhetően – a hívekét is.

Ebben az összefüggésben könyv és ember meghatározott kultúrát tudott közvetíteni széles tömegek felé. Hogyan valósult ez meg? A plébános egyéni neveltetése és iskolázottsága hogyan határozta meg a beszerzendő könyvek műfaját? Tudta-e közvetíteni hívei számára? Mindez további, sokoldalú kutatást igényel és még számos további kérdést vet fel.

1. A REKONSTRUKCIÓ FORRÁSA

A következőkben a könyvvállomány forrásaival szeretnék foglalkozni. Az előbbieken már említett 1829–1842 között készült vizitációs anyag a váci egyházmegye egészére készült, ezért témánk szempontjából is a legbiztosabb kiinduló pont. Több mint 100 működő plébániára lehet adatokat találni, tehát a könyvekre is. Az összeállítás további pozitívuma, hogy a könyvekről – legtöbb helyen – a legpontosabb adatfelvétel készült. Ez kiterjedt a könyvek számára, szerzőjére, címére, a kiadás helyére és évére, a könyv formátumára, valamint a kötetszámra.

A jelzett összeírást megelőző 1773. 1777/79. évi vizitációk (közte volt még kettő, de a könyvvállományra nem tartalmazott információt), ennél jóval pontatlanabbak és nem is az egész egyház megyére készült. A könyvek felsorolása változatos formában történt meg. Sok helyen csak a szerző neve vagy a könyv címe szerepelt, egyéb könyvészeti adatokat nem vettek fel.

Az ezeket megelőző – szintén területileg részleges – 1744, 1754 és 1760-ban készült vizitációk is tartalmaznak a könyvekre adatokat, de ezek tartalma nem tér el jelentősen az előbb ismertetettektől, ezért ez az adatbázis csak arra jó, hogy az 1829–1842 között készülthöz összehasonlítható forrásként szolgáljon, azokban az esetekben, amikor a korai vizitációkban felvett adatok egyértelműen beazonosíthatók.

Az bizonyosan megállapítható lesz, milyen fejlődés történt a korábbi időszakokhoz képest, nemcsak a könyvvállomány gyarapodásában, hanem témája összetételében is.

Néhány statisztikai adat ehhez:

Hatvan:	1773 – 28 db, 1829 – 120 db,
Heréd:	1773 – 13 db, 1826 – 203 db,
Herencsény:	1767 – 3 db, 1828 – 90 db – plébános: 36 db,
Lőrinci:	1773 – 22 db, 1829 – 134 db,
Kosd:	1777 – 14 db, 1828 – 120 db – plébános: 34 db, káplán 15 db,
Nógrád:	1767 – 39 db, 1829 – 335 db – plébános: 83 db, káplán: 16 db.

Végignézve az 1829–1842 között készült anyagot, ez egyértelműen megállapítható, hogy a 19. század közepe tájára komoly könyvállomány állt rendelkezésre a váci egyházmegye plébániáin.

Beszerezésük forrása, formája és tényleges kultúrateremtő hatása azonban további kutatásokat kíván.

2. A KÖNYVEK SZAKRENDSZERE

Ezek után lássuk azt a rendszert, ahogyan a könyveket összeírták. Az elemzéshez az 1829–1842 között készült összeírásoknál használatos formákat használok fel, hiszen a korábbi felvételkor csak elvétve történt tárgyi besorolás a könyvek számbavételekor.

A plébániák nagy többségében az alábbi csoportok szerint osztották be a könyveket: *Scripturisci, Oratores sacri, Theologici, Ascetici, Praedicatorii, Miscellanes.*

Természetesen ennek a besorolásnak nincs semmi köze napjaink gyakorlatához, sőt még „előfutárnak sem” nevezhető, de valószínűleg az összeírók maguk sem gondoltak „könyvtáros” szemléletű összeírásra. Voltak számukra értelmezhető témák és azok köré csoportosították a könyveket. Azt is csak feltételezni lehet egyelőre, hogy a könyveket esetleg ebben a rendszerben tárolták volna.

Jelenlegi ismereteim szerint egyedül Nógrád esetében volt bontottabb a könyvek téma szerinti csoportosítása. Itt ugyanis a következő csoportok voltak megkülönböztetve: *Libri ad scripturam, Sancti pertinentis, Cathechetici, Concionatore: latin, magyar, Theologia, Dogmatica et Polemia, Theologia Moralis ac Pastoralis, Libri Liturgici, Juridici, Historici, Ascetici, Ecclesiastici, Philosophici, Philologici, Medici et Chirurgi, Poetici, Varri Argumenti.*

A felsoroltakból talán levonható az a következtetés, hogy a nógrádi összeíró könyvtárosi képzettség dolgában jobban állt, vagy talán a könyvek is ezen szempontok szerint voltak tárolva. További kutatásokat, összevetéseket igényel ennek pontos megválaszolása.

A könyvekről minden esetben megállapították a szerzőjét, a címét, a kiadás helyét és idejét, a formátumát és darabszámát – ha több kötetes műről volt szó. Esetenként a könyv állapotára is történt utalás, de ez nem volt jellemző. – A tárgyalt időszakban is készültek olyan adatfelvételek, amikor a könyvről nem írtak össze minden adatot. Ezekben az esetekben az összehasonlító módszerrel lehet majd a könyvészeti adatokat meghatározni, de sokszor csak feltételezni. Gyakran előfordult, hogy az összeírók pontatlanul jegyezték fel a szerző nevét, sok az elírás. – Rövidítve, sok kihagyással írtak le könyvcímeket, ami bizony gyakran nehezíti a könyvek azonosítását.

Az 1829–1842 között készült jegyzőkönyvekben – kevés kivételtől eltekintve –, megadták a nyomtatás helyét és idejét. Ezek az adatok nemcsak a könyvészeti besorolást, azonosítást segítik, hanem sok információt adnak arra is, mennyire volt friss és aktuális egy-egy mű beszerzése.

További kutatásokat igényel az is, milyen forrásból kaptak információt a plébániák az új könyvekről? Milyen volt a kapcsolat a felsőbb egyházmegyei könyvtárakkal, a könyvtárossal, kaptak-e bármilyen szakmai segítséget innen? Sorolhatni lehet ezeket a gyakorlati kérdéseket, amelyekre remélni lehet csak, hogy válasz lesz. Idő és kutatói kitartás kérdése.

3. A MŰVEK KORA, SZERZŐI, TÉMÁJUK

Végül néhány, másokat is kutatásra ösztönző és kíváncsiságot felkeltő példát hoznék arra, hogy milyen volt az a könyvállomány, amely a plébániákon összeírásra került. Kik voltak a szerzők és a kiadás tekintetében mely időszakok voltak jellemzők.

Nem törekedtem teljességre, sőt, inkább kicsit „csemegezni” akartam, hogy ízelítőt adjak a kor váci egyházmegyei plébániáinak könyveiről.

Minden összeírásban alpműként megvolt Káldy György fordításában a Biblia. Készítőjéről tudjuk, hogy Pázmány Péter kortársa és barátja, és az Ő ösztönzésére fordította le a Bibliát. Különböző évek kiadásai fordultak elő a plébániákon. – Káldytól több helyen megtalálható volt még a Vasárnapi praedikációk, és az Ünnepi praedikációk c. munkája is.

Káldy könyve után talán a legtöbbször Illyés András: Megrövidített ige c. műve volt a legtöbb plébánián. Az erdélyi püspök és egyházi író sok kiadást megért művén kívül néhány más munkája is fellelhető volt.

A magyar egyházi írók művei mellett – szép számmal – elsősorban német, de más nemzetek egyházi kiadványai is megtalálhatók voltak. Az aszketikus irodalom nagy alakjának, Szalézi Szent Ferencnek munkái is több helyen összeírásra kerültek.

A német és a hazai szentbeszédek és magyarázatokat tartalmazó kiadványok valamelyike, minden plébánia alapkötetete volt. Külön tanulmányt érdemelne annak elemzése, hogy melyek voltak a jellemzőek, mennyire voltak frissek ezek a kiadványok.

A 14. században élt Thomas von Kempen – a könyvészeti leírásokban Kempis Tamásnak – magyarított német egyházi író „De imitatione Christi” (Krisztus követése) c. műve szinte minden plébánián megvolt, különböző kiadásban. Első magyar fordítása Pázmány korában jelent meg. Annak megállapítása, hogy a magyar, vagy latin nyelvű változat volt-e a könyvek között, tüzetesebb vizsgálatot igényel, mivel a könyv címleírása minden esetben latin nyelvű volt. – Könyvről azt tartották, hogy a Biblia mellett a legtöbb nyelvre lefordított könyv volt a korábbi évszázadokban.

Pray György Szent Erzsébet élete c. munkája több könyvtár anyagát gazdagította, de pl. Galgamácsán további művei is megvoltak. Így a *Historia controversiorum de ritibus Sinici* 1789-ben megjelent könyve (az összeíró szerint pozsonyi kiadás, bár a bibliográfiák Pestet jelölik a kiadás helyeként), valamint a *Dissertacio de Deitra S. Stephani* c. 1771-ben Bécsben megjelent könyv. (A szerzőről annyit azért hadd említsek meg, hogy korának legjelesebb egyháztörténettel foglalkozó tudós jezsuitája, az egyetemi könyvtár első őre, akinek a nevéhez fűződik a róla elnevezett 13. századi misekönyv megtalálása, amelyben a halotti beszéd megtalálható.)

Galgamácsán írták össze Hadaly Károlynak – a kor jelentős matematikusának – három fő művét: az *Ars delineanda*, az *Elementa Hidrotechnika* és *Elementa Matheseos pure* c. művének 1809-es és 1811-es kiadásait.

Megtalálható volt itt még a 18. század nagy magyar statisztikusának, Schwartner Mártonnak: *Introductio in artem diplomaticam praecipue hungaricam* c. könyvének 1802-es 2. kiadása.

Tovább haladva az egyes helységek könyvérdekességeinek bemutatásában, Mogyoródon – többek között – megtalálható volt: Márton József három nyelvű lexikona, a jeles német klasszika-filológus: Scheller német-latin lexikona (lipcsei 1784-es első kiadás), Cicero, Montaigne művei, Csokonai: Poétai munkák c. könyve, a Tudományos

Gyűjtemény 1817–1825 közötti 132 db kötete, Fáy Andrásnak, a reformkor jeles írójának, Pest megye alispánjának könyve: a Hasznos házi vegyszerek 1826. évi kiadása.

Magyarnándor plébániáján a 18. század két jelentős magyar botanikusának: Csapó Józsefnek: Új füves és virágos magyar kert c. könyve (1792-es 2. kiadás) és Veszelszky Antal: Növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény c. munkájának 1798-as pesti első kiadása.

Végtelenül lehetne sorolni a – túlzás nélkül állíthatom – könyvritkaságokat, amelyek a különböző plébániákon előfordultak, de mivel az idő véges, ezért a felsorolást fel függesztve, végezetül engedjék meg hogy elmondjam: a legkorábbi kiadású könyvet Nézsán írták össze Aesophus Meséinek 1538-as Párizsi kiadását (a kötet más kiadásai néhány más plébánián is megtalálhatók voltak). – Kosdon a Quadragesimal c. mű 1551-es kiadása, a szerző nevét és a kiadás évét rövidítve adta meg az összeíró.

Az egyes plébániákon előfordultak még 1500-as évek második feléből kiadványok és jelentős számú 17. századi könyv is megtalálható volt. Természetesen a könyvállomány jeentős része a 18. századnak és a 19. század eső felének könyvtermése.

Végezetül – és nem összegzésként – úgy zárnám előadásomat, hogy izgalmas kutatói feladat előtt állunk. Bízom benne, hogy előadásommal sikerült felhívni a figyemet az eddig mellőzött forráscsoport anyagára, amely nem egyemberes feladat, de mielőbbi feltárára vár, mert jelentős szellemi kincsek – egykori, talán jelenlegi – meglétére szolgál tanúbizonyságul.

JÁROLI JÓZSEF

A BÉKÉSCSABAI CREDO FÉRFIEGYESÜLET TÖRTÉNETE
1939 - 1951

Az országos Credo férfiegyesületet Böle Kornél domonkos rendi szerzetes hozta létre a két világháború között a magyar katolikus férfitársadalom összefogására.¹ Békéscsabán dr. Domanek Pál plébánossága idején, 1937-ben kezdődött meg a Credo-tagság felkészítése, és 1939. március 11-én került sor a tagok felavatására és ezzel együtt az egyesület alakuló ülésére is.

A nagy eseményen jelen volt az országos egyesület vezetője: Páter Böle is, aki beszédet mondott a frissen felavatott 78 Credo-tag előtt. Beszédében megemlékezett XI. Pius pápáról, aki az Actio Catholica-t életre hívta, a laikus hívek mind nagyobb részvételét elősegítve ezzel az egyház életében. A domonkos rend által alapított egyesület is az Actio Catholica céljait követi, ez esetben a katolikus férfitársadalom aktivizálásával. Ismertette a jó katolikus férfi tulajdonságait, majd áttekintést adott a Credo munkájáról. A békéscsabai alakuló ülés idején az országban 260 Credo egyesület működött, 60 ezer taggal. Tagdíjat az egyesület nem szedett, a tagok önkéntes adományait a helyi szervezet zászlóvételre, egymás segítésére fordíthatta. A továbbiakban a tisztikar megválasztására hívta fel az alakuló ülés résztvevőit.

Domanek Pál világi elnök javaslatára megválasztották az alakuló egyesület tisztikarát. Világi elnök dr. Kolpaszky László városi árvaszéki elnök, alelnök Magyar Mihály, jegyző Mester István lett.² Pénztárost, Mezei Ferenc személyében később, az április 1-i közgyűlésen választották.

Az alakuló ülés Páter Böle buzdító szavaival ért véget, amelyben újabb tagok toborzására hívott fel. A következő ülést április első szombatjára, este nyolc órai kezdéssel itt hirdették meg. Ez a gyakorlat maradt a későbbiekben is, mert az üléseket a hónap első szombatján tartották.

Az április 1-i összejövetelen osztotta ki a világi elnök a már felavatott tagok igazolványait és már 18 új tag is jelentkezett ezen alkalommal.³

Minden egyesület szervezésének kiemelkedő eseménye saját zászló készíttetése és felszentelése, hiszen a zászló útján lesz teljes jogú tagja az egyházközségi közösségnek. 1940. február 3-án Magyar Mihály alelnök kezdeményezésére indult el a gyűjtés a zászló elkészíttetésére.⁴ Májusban Domanek Pál plébános javasolta, hogy a Hermina zárdá-

1 Szántó K. 1985. II. 604.

2 Békéscsaba - Belvárosi Plébánia Levéltára, Békéscsabai Credo Férfiegyesület jkv. 1939. március 11.

3 Credo jkv. 1939. április 1.

4 Ua. 1940. február 3.

val készítették el, mert a kézimunka tartósabb, mint a gyári.⁵ Egy hónap múlva, június 1-én kap megbízást az elnökség a zászló megrendelésére. Az elkészült zászló felszentelését szeptember utolsó vasárnapjára tűzték ki. A zászlóra Szent József képét és a Credo egyesület jelvényét hímeztették.⁶

Az augusztus végére elkészült zászlót szeptember 29-én, vasárnap, az egyházközség Actio Catholica Katolikus Napja keretében szentelték fel. Délután a békéscsabai iparösszeház nagytermében díszközgyűlést tartottak, ahol Böle páter mondott ünnepi beszédet és akkor történt meg a zászlószegek beverése is. A zászlóanya tisztét a megye főispánjának felesége töltötte be. Este 7 órakor került sor az új tagok beavatására, a régi tagok fogadalomtételére, majd a hálaadó szentmisére.⁷ A Katolikus Nap bevételéből az egyesület a zászlóhoz védőtokot készíttetett.⁸ (Az egyesület zászlója ma is az egyházközség birtokában van, a húsvéti feltámadási és az úrnapi körmeneteken ki is viszik a hívek, annak ellenére, hogy az egyesület már nem működik.)

Az 1951. június 10-i közgyűlésen arról tájékoztatta a világi elnök a tagságot, hogy a városi tanácshoz kihallgatásra rendelték be és ismertették vele az egyesület megszüntetésére vonatkozó miniszteri leiratot. Ez a közgyűlés volt az utolsó, ahol hivatalosan kimondták az egyesület addigi tevékenységének beszüntetését, és a vezetőségnek megadták a felmentvényt.⁹

A hitbuzgalmi egyesület havi közgyűléseit – július és augusztus kivételével, amikor nyári szünetet tartottak¹⁰ –, közös imával (Hiszekegy, egy tized Rózsafüzér),¹¹ énekkel nyitották meg. Az üléseken általában az egyházközség plébánosa elnökölt. A világi elnök mondott minden alkalommal bevezető gondolatokat, amelyek vagy az egyházi évvel, vagy a társulat életével kapcsolatos dolgokról szóltak (advent, húsvét, megemlékezés az időközben elhunyt tagokról stb.).¹²

Ugyancsak a világi elnök vezetésével dolgozták fel a gyűlésekre szánt lelki olvasmányt is. Ez minden esetben Kempis Tamás: Krisztus követése című művének egy vagy több fejezete volt.¹³ Az olvasott résszel kapcsolatos elmélkedés mindig a lelkiélet egy-egy fontos területével foglalkozott.¹⁴ Kempis örökbecsű műve mellett a „Szikrák Loyolai Szent Ignác lelkéből” című munkát is használták.¹⁵ Ez utóbbi kapcsán meg kell jegyeznünk – annak ellenére, hogy az egyesület a domonkos rend alapítása volt –, a lelki életben való előrehaladásra a tagok a jezsuita rend lelkigyakorlatos házában, a Manrézában tartott lelkigyakorlatokon készültek fel. Csoportosan, vagy egyénenként csaknem évente ott voltak a békéscsabai férfiak képviselői is a Manrézában (1939. június 3., szeptember 30., november 4., 1949. szeptember 11., 1950. május 14.). A lelkigyakorlaton hallottakról rendszeresen beszámoltak az érdekeltek, sőt a világi elnök elő-

5 Ua. 1940. május 4.

6 Ua. 1940. június 1.

7 Ua. 1940. augusztus 31.

8 Ua. 1940. november 2.

9 Ua. 1951. június 10.

10 Ua. 1940. június 1.

11 Ua. 1940. augusztus 31.

12 Ua. 1948. december 12., 1950. április 9.

13 Ua. 1941. április 5.

14 Ua. 1944. szeptember 9., 1945. október 21., 1945. december 9. stb.

15 Ua. 1942. május 2.

adást is tartott több alkalommal a lelkigyakorlaton szereplő kérdéskörrel.¹⁶ A mélyen hívő, komoly lelkiiséget mutató világi elnök mellett rendszeresen szót kaptak a tagok is, az imádság szükségességéről, Szűz Mária tiszteletéről, Mária-Radnáról, a békéscsabaiak Trianon előtti kedvelt búcsújáróhelyéről stb. hangzottak el előadások.¹⁷ Számos összevetelen szerepelt szavalaival Baji Gergely Credo-tag, a katolikus líra legszebb darabjait szólaltatva meg.¹⁸

Az egyesület működése alatt számos indítványt tettek a tagok lelkiéletük gyarapítására. Közösen végzendő imákat ajánlottak, egyházi énekek éneklését javasolták, a katekizmus hitigazságainak ismertetését kérték a plébánostól.¹⁹ Kolpaszky László világi elnök indítványozta, hogy a többi vallásos egyesülethez hasonlóan, a Credo is rendszeresen mondasson szentmisét tagjaiért. Első szombaton reggel került sor erre a javaslat nyomán.²⁰ A 2. világháború után minden második vasárnap a 10 órás nagymise lett a Credo miséje, amelyen Magyar Mihály indítványára a tagok vállalták a ministrálást.²¹ Bevezetésükre az oltárszolgálatba, a plébános külön felkészítő oktatást tartott.²²

A tagok név nélkül tehettek fel közérdekű kérdéseket a levelesládába elhelyezett cédulákon. A válaszadásra az egyházi elnök vállalkozott, mert a kérdések többsége a hitélettel volt kapcsolatban (bűn-e a párbajozás, szabad-e naponta többször is áldozni, van-e Szent Ignác vizének gyógyító hatása, miért oltják el nagypéntek délután, Jeremiás siralmainak éneklésekor a háromszög alakú gyertyatartón egyenként a gyertyákat stb.).²³

A tagok rendszeres képzését, hitismereteik gyarapodását szolgálták az egyházi elnök előadásai (a vasárnap megszentelése,²⁴ a Rózsafüzér imádkozásának fontossága,²⁵ egyetemes egyháztörténet több folytatásban.²⁶ Rendszeresen tájékoztatott a magyar és az egyetemes egyház időszerű eseményeiről, az országos Credo-szervezet híreiről. Értékelte a Credo-tagok tevékeny részvételét az egyházközség életében, nagyobb ünnepein, buzdította őket a közös szentáldozásra stb.).²⁷

Nagyon ritkán, de politikai téma is előfordult a gyűléseken. 1947-ben az egyházi birtokok elvétele ellen tiltakoztak, miután az egyházi elnök az Actio Catholica által kiadott füzetből ismertette az egyházi álláspontot, hiszen ezek a birtokok az ún. célvagyon kategóriába tartoztak és az egyházi intézmények fenntartásának anyagi alapját képezték.²⁸

16 Ua. 1942. december 5., 1949. szeptember 11., 1949. május 29.

17 Ua. 1941. január 4., 1941. május 3., 1947. június 8.

18 Ua. 1940. január 6., február 8., március 3., 1941. november 1.

19 Ua. 1939. április 1., 1942. január 3., 1943. március 6.

20 Ua. 1943. június 6., szeptember 4.

21 Ua. 1948. szeptember 12.

22 Ua. 1949. január 9., 1950. február 12.

23 Ua. 1939. június 3., 1941. szeptember 6., 1941. október 4.

24 Ua. 1941. január 4., február 1.

25 Ua. 1942. október 3.

26 Ua. 1943. október 2., december 4. stb.

27 Ua. 1942. június 6., 1946. december 7., 1947. február 9., 1939. december 2.

28 Ua. 1947. május 11.

NAGYNÉ FRAUHAMMER KRISZTINA

A VENDÉGKÖNYVEK, MINT A NÉPI DEVOTIO ÚJ FORRÁSAI

A máriakálnoki vendégkönyv

Évekkel ezelőtt, mikor szakdolgozatomhoz – mely szülőfalum, Máriakálnok kegykápornájáról és búcsújárásáról szól – az anyag gyűjtését elkezdtem, elsőként a kegykáporna iratait vizsgáltam át. Itt bukkantam rá az Emlékkönyv feliratú vastag könyvre. Belelapozva felfigyeltem arra, hogy a bejegyzések legtöbb esetben nem csupán a név, dátum és a származási hely beírására szorítkoztak, hanem kiegészültek egy-egy Mária-hoz intézett kéréssel, köszönettel, olykor egészen személyes őszinte imádsággal is.

Témavezető tanárom, Barna Gábor hívta fel a figyelmemet arra, hogy hasonló, a vallási néprajzban újdonságnak számító forrással már ő is találkozott Vecseklőn, a Básti-hegyi kápolnában, de az anyag megsemmisült.¹ Tanárom ezért biztatott a könyv, majd az új műfaj elemzésére.

A magyar néprajzi szakirodalomban nem találtam hasonló forrással foglalkozó anyagot, így a nemzetközi folyóiratokban kutattam tovább. Ennek során kiderült, hogy a népi vallásosságnak ez az újfajta megnyilvánulása, mely az esetek többségében e század második felétől figyelhető meg, nem csupán Magyarországon létezik. Németországban minden templomban általános szokás, hogy egy *Fürbittenbuch*nak, máshol *Anliegebuch*nek nevezett könyvbe bármelyik hívő feljegyezheti kéréseit és háliját, majd a könyvet meghatározott időközönként a szentmise felajánlási részében az oltárra helyezik a kenyér és bor mellé. Mariazellben, a németországgal azonos megnevezéssel találtak ilyen könyvet.² A horvátországi Eszék városában nem könyvbe írva, hanem a falba vésvé fedeztek fel hasonló jellegű írásokat.³ A már feldolgozott források mellett kutatásaimba szeretném bevonni majd azokat a magyarországi példákat is, melyek az elmúlt hónapokban kerültek elő. Máriapócon nyolc teleírt könyvre bukkantunk, Szeged-Alsóvároson a hívek és a szerzetesek is vezetnek hasonló könyvet. Az összehasonlító vizsgálat lehetősége tehát adott.

Az előbbi felsorolás is mutatja, az új műfaj egységes meghatározása és elnevezése még nem alakult ki, jöllehet több próbálkozás is történt már e téren. Herbert Nikitsch a témáról írt dolgozatában⁴ *graffitikkal, imacédulákkal, a barokk kori Istenhez írt levelekkel, sírfeliratokkal* rokonítja e feljegyzéseket és a *schriftliche Devotion, írásbeli ájtatosság* gyűj-

1 Barna Gábor 1985. 163–177.

2 A könyvről részletesen ld. Polnisch, Gabriele 1996.

3 Az eszéki falfeliratokról ld. Čapo Zmegač, Jasna 1994.

4 Nikitsch, Herbert 1990. 192–193.

tőfogalmat használja ezek megnevezésére. A *graffitivel* való rokonsága valóban nagyon közeli, ám ahogy Jasna Čapo Zmegač az észéki falfeliratokról írt dolgozatában⁵ megállapítja, ezek a falfirkák nem megszokottak. Igaz, falra íródtak, esetünkben nem egyszer könyvbe, publikus jellegűek, többnyire anonimak, viszont nem ismeretlen befogadóknak vannak címezve, hanem egy speciális címzetthez, Máriához.

Más kutató, például Sabine Wienker-Piepho a *mirákulumkönyvekkel* állítja őket párhuzamba.⁶ Azok modern megjelenési formáinak definiálja őket, hisz ebben is szerepelnek imameghallgatásokról, csodákról tanúskodó bejegyzések, igaz, jóval rövidebb terjedelemben, egyénesebb megfogalmazásban, mint egy mirákulum.

Máriakálnokon *Emlékkönyvnek* nevezte el a könyv kitalálója művét, s valóban némi hasonlóságot e műfajjal is mutat ez az új forrástípus. Mégpedig annyiban, hogy a beleírókat a mi esetünkben is nagymértékben az a cél vezethette, hogy valami módon örököké, emlékké tegyék magukat és kérésüket. A beírások azonban nem az életre való felkészítésre, az élet értelmére, a boldogságra, a szerelem mibenléte fölötti töprengésre irányulnak, mint ahogy azt az emlékkönyv definíciója⁷ megkívánná, hanem sokkal nagyobb hangsúlyt kap az írás által a szenttel létesített személyes kapcsolat.

Magam, mivel a német *Fürbittenbuch*, illetve *Anliegebuch* elnevezés helyes magyar megfelelőjét nem találtam, a hasonló könyveket a *Vendégeknyv* elnevezéssel neveztem el. A bejegyzések műfaji meghatározásánál pedig Herbert Nikitsch definícióját vélem a legmegfelelőbbnek, mely szerint ezek az alkotások az *írásbeli ájtatosság* tárgykörébe tartoznak.⁸

Mivel a műfaj kutatása csak az utóbbi években indult meg, összehasonlító, összegző elemzések nem születtek még e témában. Magam is csak az említett egyetlen mű elemzését kezdtem el, így ennek bemutatására szorítkozhatom csak, felvillantva ugyanakkor annak lehetőségeit, hogy a hasonló forrásanyagok módszeres kutatása mily módon járulhat hozzá a vallási néprajz, konkrétan pedig a búcsújárás kutatás eredményeinek bővítéséhez.

A máriakálnoki Vendégeknyv bemutatása előtt pár szóban szeretném bemutatni a szóban forgó falut. Máriakálnok Győr-Moson-Sopron megyében fekszik. Mosonmagyaróvártól három kilométerre, a Mosoni-, vagy más néven Kis-Duna partján, a Szigetközben. A község első említése a 16. századból való Gahling elnevezéssel, és német ajkú lakossággal, akiket Hidebauereknek, pusztai parasztoknak nevezett el később Bél Mátyás. Rajtuk kívül kisebb számú horvát, illetve magyar lakosság alkotta a falu lakosságát. A falu életében a második világháborút záró potsdami béke hozott gyökeres és mindenre kiható változást, ekkor a lakók mintegy 90 %-át telepítették ki Németországba.

A kápolna, a szobor és a szentkút eredete a 17. századra nyúlik vissza és fokozatosan alakult a környező falvak zarándok helyévé.

A 35×45 cm-es nagyságú, keményfedeles könyvet a község akkori plébánosa, Varga Imre tette ki a kápolna bejárata mellé, azzal a céllal, hogy „hirdesse e könyvnek minden sora és benne szereplő minden név őseink buzgó Mária-tiszteletét”. Öt évig, 1947 és

5 Čapo Zmegač, Jasna 1994. 68.

6 Wienker-Piepho, Sabine 1989.

7 Az Emlékkönyv, emlékkvers definícióját ld.: Keszeg Vilmos 1991. 132.

8 Ld. 4.

1951 között volt kitéve, majd ismeretlen okból bevitték a plébániahivatalba. A bejegyzett köszönetnyilvánítások, kérések segítségével feltérképezhető a zarándoklatok mögött álló motivációs rendszer, vagyis azoknak az okoknak a halmaza, amelyek a híveket a kegyhelyhez fordulásra készítették. Az időpont, név, hely, foglalkozási adatok pedig lehetőséget adnak, hogy megismerjük az ide zarándoklók életkor, nem, társadalmi helyzet szerinti megoszlását, a kegyhely vonzáskörzetét, a búcsújárás intenzitását az adott korszakon, és egy éven belül, vagy több éven át is. Feltehetőleg a feldolgozás ezen lehetőségei a más hasonló források esetén is megvannak.

A ZARÁNDOKLATOK MOTIVÁCIÓS RENDSZERE A BEJEGYZÉSEK TÜKRÉBEN

A zarándokhely felkeresését több körülmény motiválhatja. Legfőképp természetesen a szokás vallásos jellegéből adódóan – vallásos indítékai lehetnek: a lelki megújulás, töltekezés és megtisztulás igénye, bajban, szükséghelyzetben való kérés, vagy éppen az elnyert segítségért való köszönetmondás, illetve egyéni vezeklés. Emellett természetesen szerepet játszott a megszokott hétköznapi életből való kimondulás lehetősége, ami hosszú ideig az egyik fontos lehetősége volt az ide járó gazdálkodó lakosoknak a kikapcsolódásra. Fiataloknál esetleg szerepet játszhatott az ismerkedés lehetősége, kisgyerekeknél a búcsúvásár.

A kegyhelyhez fordulás okainak vizsgálata nehéz, mivel itt többnyire egyéni indokról van szó. Máriakálnok esetében azonban, talán valóságához közelítően, feltérképezhető az a motivációs rendszer, amely a kegyhely felkeresésének a háttérében áll. Az Emlékkönyv bejegyzései jól bemutatják ezeknek az indokoknak az előfordulási gyakoriságát. Ezt szemléltetik a függelék ábrái (2., 3. ábra).

Megállapíthatjuk, hogy az ide érkezők több mint fele, 60 %, nem konkrét kéréssel érkezett, például: „Drága Szűz anyánk hallgasd meg kérésünket”.⁹ Természetesen az ilyen kérés mögött is állhat egyedi, konkrét indíték, csak talán azt nem fogalmazták meg a beíráskor, hanem csak általánosan, az egyéni szándékot ebben elrejtve. Az általános Mária-tisztelet is magyarázhatja a nem konkrét fogalmazást. A zarándokok fennmaradó 40 %-a, egészen pontosan megfogalmazta, hogy miben kér segítséget Máriától, ők feltehetőleg ezért is keresték fel a kegyhelyet (2. ábra).

Az ilyen, általam *konkrét kérésnek* elnevezett bejegyzések további vizsgálata alapján egy rangsor állítható fel aszerint, hogy mely szükséghelyzetek voltak a leggyakoribbak (3. ábra). Eszerint a legtöbb kérés a család valamely tagjáért, vagy az egész család megsegítése érdekében, vagy boldog családi élet érdekében hangzott el.

A második helyen azok a beírások állnak, melyekben kérés, köszönet nem hangzik el, csak a nevüket, a dátumot, és azt jegyzik fel, honnan érkeztek, tehát csak *ittjártuk megörökítése* és ezáltal valamelyest saját maguk örökkévalóvá tétele volt a bejegyzés oka.

E két típust követik azok, amelyekben foglyok hazaérkezéséért könyörögnek a szűz Anyához. A kegyhelyhez fordulásnak ez az oka az adott történelmi helyzettel magyarázható, ugyanúgy, ahogy a ki-, illetve betelepítésekről szóló kérések is, ezek tehát

9 Emlékkönyv, 496. bejegyzés, 30.

korspecifikus kérések. A könyv ugyanis a második világháború utáni időszakban volt kitéve, amely – ahogy erre a bevezetőben már utaltam is –, a németek kitelepítésének, a felvidéki magyarság betelepítésének időszaka volt, és az orosz hadifogságban lévő katonáink is még fogságuk éveit töltötték.

A szentkút gyógyító ereje miatt is sok gyógyulni vágyó érkezett a kegyhelyre, amit az ilyen jellegű kérések nagy száma is jól mutat. A *betegséggel kapcsolatos kérés* az ötödik leggyakrabban előforduló kérésfajta.

Egy figyelemreméltó kéréstípus a *tanulással kapcsolatos kérések* csoportja. „Drága szűz anyám segicsd meg a bizonyítványomat hogy ne legyen 3 meg 4 es az idén Szűz anyám halgasd meg kérésemet.”¹⁰ Az adatközlők nem tudták megmondani a pontos okát, de a bejegyzések tanúsága szerint előszeretettel fohászokdtek a gyerekek Máriához, hogy segítse őket tanulásukban. Itt az összehasonlító elemzés segítségével kimutatható lesz majd, hogy ez a kéréstípus hely-, vagy korspecifikus-e, avagy egy általános jelenségről van szó. Figyelemreméltó azonban, hogy az észéki falfirkák esetében is a tanulással kapcsolatos kérések a leggyakoribbak.

Jelentősebb számú bejegyzés kapcsolódik a *szerelem témájához* is. Sok esetben fordultak Máriához a reménytelenül szerelmes lányok, illetve a házasság, jegyesség előtt álló párok. Kevesebb bejegyzés fogalmaz meg hazára, otthonra, állásra, vallásra, lelki üdvösségre vonatkozó kéréseket, így ezek állnak a kérések sorának végén.

Említésre méltó a kegyhelyhez forduló fohászainak olyan szempontból való megkülönböztetése is, hogy *kérő*, vagy *köszönő* szándékkal történik-e. Azt tapasztaltam, hogy a bejegyzések 83 %-a kérést fogalmaz meg, és csak nagyon kis része, 5 % köszönetet. Ennek hátterében, talán az az általános emberi magatartás áll, hogy szükséghelyzetben az emberek vallásos megnyilvánulásai mindig felerősödnek, és előszeretettel fordulnak Istenhez, vagy valamely szenthez, segítség reményében. Ezt a gondolatot tükrözi az Emlékkönyvben gyakran idézett Mária ima következő sora is: „Hol már ember nem segíthet, a Te erőd nem török meg...”. Valószínű az is általános tulajdonság, hogy ha kedvezően alakulnak dolgaink, hajlamosak vagyunk azért hálát adni, megköszönni, mégha csekély mértékben is.

A KÖNYV ÉS A BEJEGYZÉSEK FUNKCIÓJA

A könyv rendeltetését már elnevezése is magában hordozza. *Emlékkönyv*, tehát emléket szeretne állítani a bele íróknak, és ezáltal a jövő nemzedékek számára megörökíteni őket. Hátterében az az ősi emberi törekvés áll, aminek lényege az embernek magának az örökké tétele. „Ha testem már az enyészeté, írásom fennmarad” mondhatnánk. Ez a magyarázata a kegyhelyek falaiba, padjaiba, Máriakálnok az ereszcstornára vésett feliratoknak is. A név, dátum bevésése egy lehetséges módja annak, hogy a profán bevésés megszentelődjön, transzcendenssé váljék.

De nemcsak a profán dolgok transzcendenssé tételét teszi lehetővé az írás, hanem a múlandó embernek és az írás tárgyának örökké tételét is. A lejegyzés tartósságot kölcsönöz a kéréseknek, könyörgéseknek és a köszönetnyilvánításoknak is, ezek ezáltal ál-

10 Emlékkönyv, 1131. bejegyzés, 70.

landósnak és időtlenné is válnak. Gabriele Ponisch véleménye szerint az írásos forma nagyobb hatást és intenzitást is kölcsönöz a kérésnek.¹¹ A bejegyzés ugyanakkor eszköz lehet a zarándoklatnak, mint turisztikai vállalkozásnak a megőrkítéséhez is.¹²

A feljegyző személyének és kérésének írásbeli rögzítés útján történő megőrkítése mellett a bejegyzések más funkciót is elláthatnak. Az írás által érintkezésbe léphetnek, kapcsolatba kerülhetnek a zarándokok az „égiakkal”, és így a kérések, köszönetek a Transzcendenshez vezető „feljáratként” is értelmezhetőek.¹³ Ugyanakkor ez egy egyirányú kommunikáció is, hasonló a levélhez, amely a huszadik századi ember érintkezésének általános formája. Ezen túlmenően a leírt már maga is lehet mágia, tehát a leírás a csoda utáni igényt is magába foglalja.¹⁴ Részben ezzel a szó-fetisizmussal, vagy szó-mágiával magyarázhatóak azok a bejegyzések, amelyek meghatározott időközönként, de ugyanazzal a szöveggel újra és újra felbukkannak a könyvben, például: „Most segíts meg Mária”. Ezek a feljegyzők talán személyként fogják fel a könyvet, akivel mindig beszélni tudnak.¹⁵

A kérések, óhajok, panaszok, hálák leírása a lelki gyógyulásban is szerepet kaphat, azáltal, hogy a kérő úgymond „kiírhatja” magából bánatát, gondját. Ily módon az *Emlékkönyv* vigasztalást is adhat, ha átlapozzák, beleolvasnak, és így felfedezik, hogy a másoknak is épp olyan nehéz a sorsa. Ezáltal a könyv olvasója nem marad tovább egyedül bánatával,¹⁶ maga a könyv pedig egy kétirányú kommunikáció csatornájává válik.

A FELJEGYZÉSEK FORMAI, MŰFAJI SAJÁTOSÁGAI

A zarándokok beírásai mind tartalmi, mind formai, mind pedig műfaji szempontból heterogének. Megtaláljuk közöttük az egészen egyszerű egy vagy két soros kéréseket, és az egészen hosszú, ékesszólóan megfogalmazott, több versszakos verseket is. Az első forma általánosabb, mivel a zarándokok többnyire egyszerű gazdálkodó parasztemberek voltak, amit a bejegyzők társadalmi helyzetének vizsgálata is igazol. Például: „boldogságos Szűz Mária hallgasd meg kérésemet,”¹⁷ vagy „Drága jó Szűzanyám segíts”.¹⁸ A kéréseket eredeti formájukban idéztem azzal a céllal, hogy egy további jellegzetességükre is rámutassak. Helyesírásuk ugyanis a legtöbb esetben nem pontos. Ez a tény is rámutat arra, hogy az ide zarándoklók többnyire egyszerű, pár osztályt végzett, olykor csaknem analfabéta emberek voltak.

A beírások következő típusába azok sorolhatók, amelyek már több sorosak, de még mindig egyéni megfogalmazású kéréseket tartalmaznak, például „egy kálváriát járó édesanya kér tégedet mária édes szűz anyám köszönöm azt a nagy josággodat hogy enyire velem vagy kérlek továbbra is szűz anyám szernt szíved vezesen át az élet tenge-

11 Ponisch, Gabriele 1996. 267.

12 Nikitsch, Herbert 1990. 191.

13 Uo. 191.

14 Ponisch, Gabriele 1996. 269.

15 Nikitsch, Herbert 1990. 201.

16 Ponisch, Gabriele 1996. 168.

17 Emlékkönyv 557. bejegyzés, 35.

18 Uo. 1151. bejegyzés, 71.

rén mert bened van minden bizodalmam és te fíjadban ... szent szivedbe jézus szencséges szive gyulcsd felszinre mit a te szeretetedre is kérlek nehogy ... ez a siralom völgyébe mert jézusom szent szívéen megnyugodni jo kér téged ... Márija szolgálja ave mária”.¹⁹ Az idézetben felfedezhetők, hogy írója több forrást is felhasznált – tudatosan, vagy tudattalanul – más műfajokból. Az „élet tengere” toposz például az emlékkersek gyakori eleme, és megvan a „Jézus szíve, szeretlek én” kezdetű érzelmes népénekünkben is. A „Jézusomnak szívéen megnyugodni jó” sor pedig a 154-es számú népének kezdő sora.

A bemutatott idézet is jól példázza, hogy a hívek szívesen kölcsönöztek egy-egy kifejezőeszközt, fordulatot más esetben kész szövegeket, az emlékkersek, egyházi énekek, vagy litániaszövegek gyakori toposzaiból. Ezáltal ezek a kérések szakrális legitimációt nyernek, másrésről pedig a szóbeliség és az írásbeliség közötti átmenetet jelenítik meg.

Olykor vallási tárgyú irodalmi alkotások is feltűnnek az idézetek között, mint például a 144. lapon, ahol egy hívő az „Ó magyar Mária siralmat” idézve könyörög Máriához:

„Világnak világa
Virágnak virága
Keservesen kinzatol
Vasszegekkel veretel”²⁰

A bejegyzések harmadik csoportját ezek a más alkotásból átvett szövegek alkotják. Feltehetőleg azért voltak ezek kedveltek, mert ezzel az író nyelvi és fogalmazási bizonytalanságai kiküszöbölhetőek voltak. Nem biztos azonban, hogy előzőleg bejegyzett kéréseket, vagy annak egy-egy fordulatát átmásolták.²¹

AZ ANONIMITÁS KÉRDÉSE

Az „igazi” emlékkönyvekbe beírt emlékkersek végén, kivétel nélkül ott találjuk a bejegyző teljes nevét, sőt még egy külön lap is fenn van tartva a nevek megőrkítésére, ez a társaslap. A kálnoki kegykáporna emlékkönyvében azonban ettől eltérően nagyon gyakori a név nélküli, vagy monogramos írás. Például: „Édes szüz Mária kérlek segíts meg minden bajomban és szenvedésem ezt kérem én tőled. KA, Halászi”.²²

Az ilyen anonim megnyilvánulások nagy számát azzal magyarázhatjuk, hogy a kérések személyes jellege miatt az emlékkönyv helyet biztosít az intimitásnak, de ugyanakkor mindenki bele is olvashat, így a nyilvánosság lehetősége is megvan. A név nélküli beírás azonban diszkréciót biztosít az írónak, ami segítheti abban, hogy minden félelem és gátlás nélkül őszintén vallhassa meg kérését vagy háláját. Talán azért is volt ez különösen fontos, mert az Emlékkönyv keletkezésekor már viszonylag kis vonzáskörzettel rendelkezett a kegyhely, és ezért sokan ismerték már egymást, különösen az egy fa-

19 Uo. 1260. bejegyzés, 80.

20 Uo. 2088. bejegyzés, 144.

21 Ponisch, Gabriele 1996. 265.

22 Emlékkönyv 1232. bejegyzés, 55.

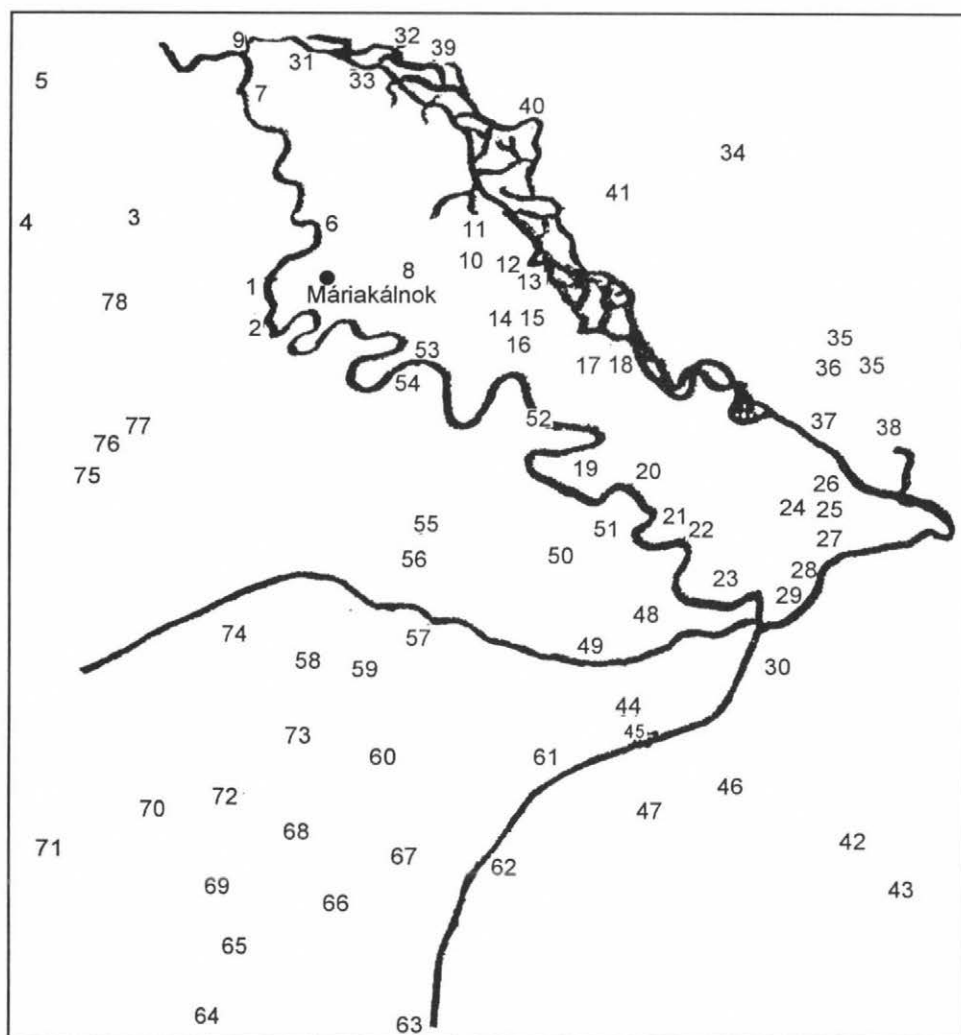
luból származók. A név nélküli bejegyzés védelmet jelenthetett az ismerős kíváncsisága elől is.

Végezetül a függelék további ábráira, és egyben a kutatás további területeire szeretném felhívni a figyelmet. A kegyhely vonzaskörzetének térképeit egy 1908-as feljegyzés alapján, valamint a bejegyzések alapján készítettem el. Jól megfigyelhető rajtuk a kegyhely vonzaskörzetének változása. Kistáji körzettel rendelkező kegyhelyből helyi, lokális vonzásúvá zsugorodott a csaknem 40 év alatt.

Az 1. ábra az 1947. évi zarándoklatok intenzitását ábrázolja. Jól leolvashatóak a kegyhely búcsúidőpontja: Szentháromság vasárnapja és a Kisboldogasszony utáni vasárnap. Könnyen megállapítható az is, hogy ezek az időpontok hogy fejtik ki hatásukat az év többi hónapjára.

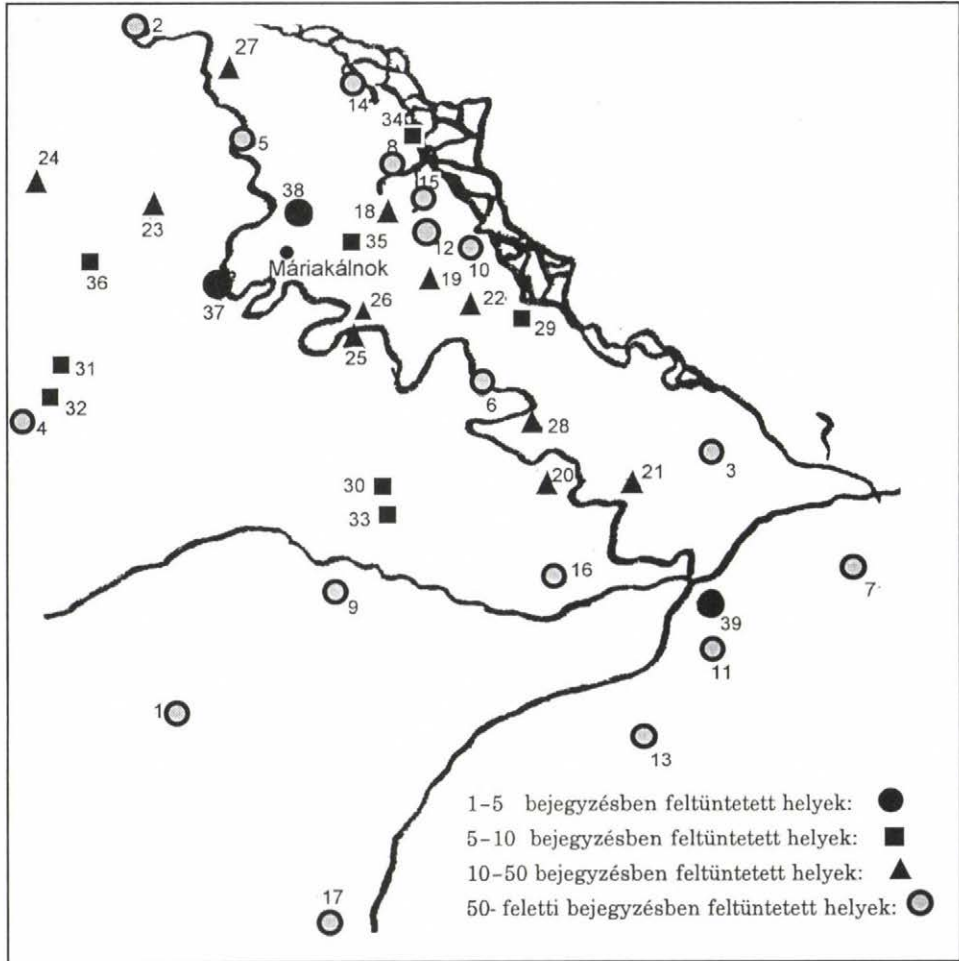
IRODALOMJEGYZÉK:

- Barna Gábor: 1985. *Búcsújáróhely a Básti hegyben*. In Újváry Zoltán (szerk.) Gömör néprajza. Debrecen, 163-177.
- Čapo Zmegac, Jasna, 1994. „Mother help me get a good mark in history”. Ethnological Analysis of Wall Inscriptions in the Church of St. Peter and Paul in Osijek (Croatia). In: *Ethnologia Europaea* 24: 67-76.
- Keszeg Vilmos, 1991. *A folklór határán*. Bukarest ?
- Nikitsch, Herbert, 1990. *Schreiben und Glauben. Anliegenbücher als Beispiel moderner Volksreligiosität*. In: Eberhart, Helmut - Hörander, Edit - Pöttler, Burkhard (szerk.) *Volksfrömmigkeit. Referate der Österreichischen Volkskundetagung 1989 in Graz*. Wien, 191-201.
- Ponisch, Gabriele, 1996. *Bitte um weiteres Glück! Anliegenbücher als Möglichkeit zeitgenössischer Devotion*. In: Schatz und Schicksal. Wien, 261-273.
- Wienker-Piepho, Sabine, 1989. *Medieval traditions and modern storytelling in motorway-church manuscripts*. In: Röhrich, Lutz - Wienker-Piepho, Sabine (szerk.) *Storytelling in contemporary societies*. H. é.?

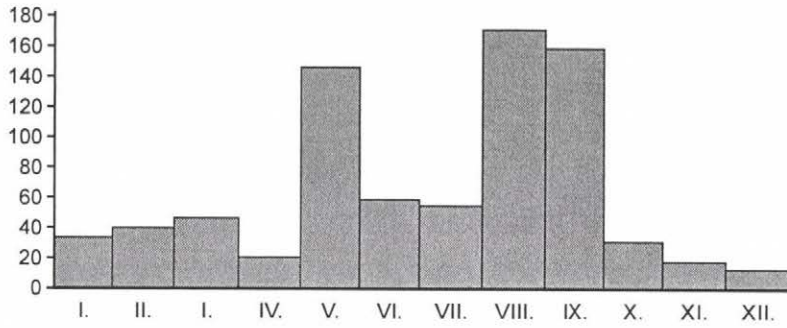
1. A hegyápolna vonzáskörzete Pávai Antal feljegyzése alapján (1903)

1. Mosonmagyaróvár	17. Ásvány	33. Doborgaz	49. Börcs	65. Szilsárkány
2. Moson	18. Ráró	34. Várkony	50. Ótvevény	66. Rábapordány
3. Levél	19. Dunaszentpál	35. Radvány	51. Kunsziget	67. Bágyog
4. Hegyeshalom	20. Dunaszeg	36. Ballony	52. Mecsér	68. Dör
5. Bezenye	21. Györladamér	37. Medve	53. Magyar-kimle	69. Bogvoszló
6. Halászi	22. Győrzámoly	38. Kulcsod	54. Horvát-Kimle	70. Farád
7. Feketeerdő	23. Győrújfalú	39. Vajka	55. Lébény	71. Babót
8. Arak	24. Vámos	40. Baár	56. Lébény-Szt.Miklós	72. Csorna
9. Dunakiliti	25. Szabadi	41. Baka	57. Sövényháza	73. Barbacs
10. Püski	26. Nagy-bajcs	42. Nyúl	58. Bődöge	74. Bősárkány
11. Kis-Bodak	27. Kis-bajcs	43. Ecs	59. Fehértó	75. Pusztasomorja
12. Dunaremete	28. Bácsa	44. Ikrény	60. Kóny	76. Szentjános
13. Lipót	29. Révfalu	45. Gyirmót	61. Rábatapona	77. Szentpéter
14. Darnó	30. Győr	46. Ménfő	62. Rába-Szt.Mihály	78. Szolnok
15. Zseli	31. Tejfalú	47. Koronczó	63. Szany	
16. Hédervár	32. Szentantal	48. Abda	64. Szil	

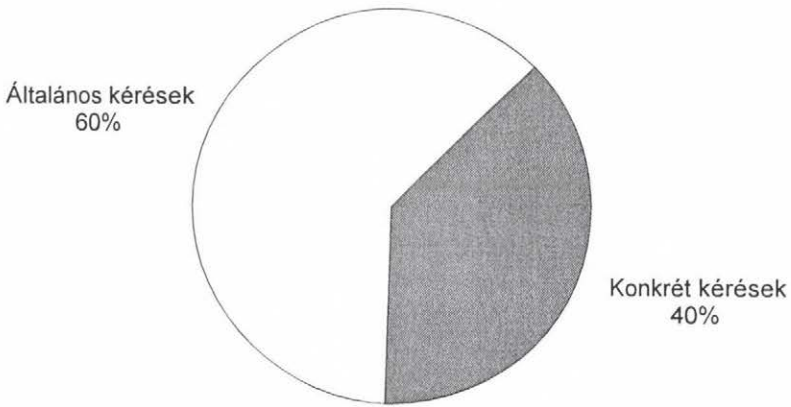

2. Mária-kálnok vonzáskörzete a Vendégekönyvbejegyzései alapján (1947-48)

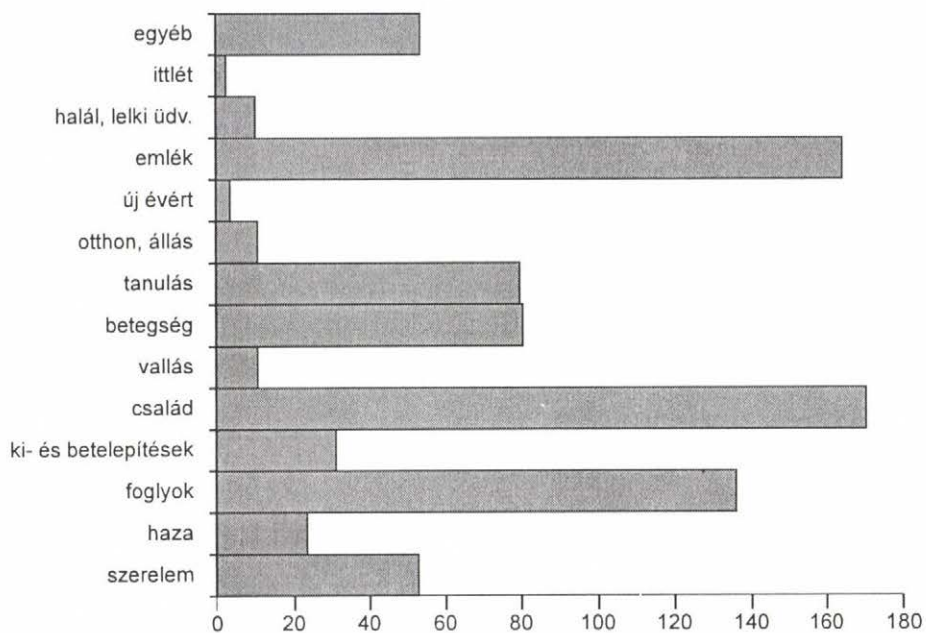
1. Csorna	14. Dorgaz	27. Dunakiliti
2. Rajka	15. Kisbodak	28. Dunaszentpál
3. Alsóvámos	16. Abda	29. Ásványráró
4. Pusztasomorja	17. Szany	30. Lébény
5. Feketeerdő	18. Puski	31. Szentpéter
6. Mecsér	19. Damózséli	32. Szentjános
7. Szentiván	20. Kunsziget	33. Szentmiklós
8. Sérfenyő	21. Zsámoly	34. Cikolasziget
9. Sövényháza	22. Hédervár	35. Arak
10. Dunaremete	23. Levél	36. Mosonszolnok
11. Győrszabedhegy	24. Hegyeshalom	37. Moson
12. Lipót	25. Magyarkimle	38. Halászi
13. Ménfőcsanak	26. Horvátkimle	39. Győr

1. ábra:
A zárandókatok intenzitásának időbeli alakulása 1948-ban

2. ábra:
A bejegyzések megoszlása a téma alapján 1947-48

3. ábra:

A vendégek könyv konkrét bejegyzéseinek téma szerinti megoszlása 1947-48

MAKOVICS ERIKA

KERESZTÉNY ISKOLA - KERESZTÉNY SZOKÁSREND

A hagyomány kialakulása a Fóti Ökumenikus Általános Iskolában

A Fóti Ökumenikus Iskola 1991-ben alapult. Létrehozója és fenntartója a Fóti Ökumenikus Közművelődési Egyesület, amely 1990-ben jött létre a négy fóti kereszt(y)én(y)¹ egyház: a baptista, az evangélikus, a katolikus és a református felekezet támogatásával. Mivel egyik egyház létszáma sem volt akkora, hogy külön felekezeti iskolát hozzon létre és tartson fenn, így egy lehetőség maradt arra, hogy a fóti gyerekek keresztény szellemű iskolába járhassanak: a keresztény egyházak összefogása, egy ökumenikus iskola létrehozása.

Az iskolában az alapítók által meghatározott sajátos értékrend alapján folyik az oktató-nevelő munka. E szerint az iskolai élet minden területét meghatározza a keresztény erkölcsi értékrend, a krisztusi szeretet, a szabadság, az öröm, a természet, a haza, a nép, a család iránti szeretet. Alapvető normát² jelent az egyéni érdekek összehangolása a közösség érdekeivel. Az iskola a feladatait az ökumené egységében valósítja meg, melynek alapja a résztvevő felekezetek tagjainak közös hite a Szentháromságban és Krisztus váltságművében. A felekezetek a lelkészek vezetésével megegyeztek abban, hogy a közös értékeket kell megvalósítani és megélni. Ezen értékek a közös küldetésűdat, közös tanúságtétel, egymás kölcsönös megbecsülése, az értékes másság tisztelete.³

Az iskola alapításával egy új közösség jött létre, amelynek tagjait egyrészt a minden hasonló oktatási intézményre jellemző közös oktatási-nevelési feladatok, célok, tárgyi-anyagi feltételek tartják össze. Másrészt a közösség speciális összetartó rugójának tekinthető a keresztény világgép. Ez a keresztény világgép szabályozza az egyes élethelyzetek minőségeinek kifejezését, a problémák megoldását, a helyes viselkedést. Ezen világgép elfogadása az iskola kultúrájához tartozó – fent vázolt – értékrendszer elfogadását is jelenti.

Az értékrendszer – világgéptől független – általános jellemzője, hogy közvetítő csatornaként funkcionál a kultúra mély szerkezetéhez kapcsolódó világgép és a kultúra felszíni szerkezetéhez kapcsolódó cselekvések, akciók között. Továbbá jellemzője, hogy

1 A katolikus keresztény és a protestáns keresztényen megnevezés eltérése miatt a Fóti Ökumenikus Általános Iskola hivatalos irataiban a kereszt(y)én(y) formát használják. E helyett a továbbiakban a keresztény megjelölést alkalmazom.

2 Az érték- és normarendszerről lásd Morel Gyula: 1989. 86–89. old.

3 Ld. a Fóti Ökumenikus Általános Iskola Szervezeti és Működési Szabályzatának melléklete: Az iskola alapelvei és jellegzetességei Ikt.sz.:116/141.b./1996.

nem nyilvánul meg közvetlen módon és formában, hanem a kultúra rejtett szintjén marad. Vagyis csak bizonyos szimbólumok, szimbolikus cselekvések, azaz a szimbolikus kommunikáció elemzése segítségével ragadható meg egy-egy közösség értékrendje. A szimbólumok részletes elemzésével nem foglalkozom. De témámat tekintve – miszerint a szimbolikus kommunikáció egyik formájának, a szokásrendnek az elemzése a célom, – fontosnak tartom megjegyezni: a szimbolikus kommunikáció funkciója a közösség által elfogadott érték- és normarendszer megvalósulásának és a felnövekvő nemzedékre való hagyományozásának biztosítása, valamint a közösség létrehozásának elősegítése, az identitás megerősítése. A szokásrendnek, mint a szimbolikus kommunikáció egyik formájának is ez a feladata. A szimbolikus kommunikáció, az értékrend és a világmép- valójában kölcsönhatásban vannak egymással, és ez a kölcsönhatás befolyásolja min- dennapi életünket.⁴

Amint arra a fentiekben már utaltam, a szimbolikus kommunikáció számtalan for- mája közül előadásomban a Fóti Ökumenikus Általános Iskolában kialakult szokások- kal kívánok foglalkozni.⁵ Célom, hogy megvizsgáljam, hogy a keresztény értékrendnek és normarendszernek megfelelően, milyen és honnan származó szokáselemek felhasználásával alakultak ki az iskolai közösség szokásai? Kik és milyen feltételek határozták meg ennek a szokásrendnek a kialakulását? Az iskolában kialakult szokásokat a szokás- kutatásban használatos csoportokba sorolás segítségével elemzem. Nem foglalkozom az iskolában ugyancsak megtalálható tárgyi, verbális, tér, idő, ruházat és egyéb jelké- pek elemzésével, amelyek szintén kifejezői a közösség értékrendjének és világmépének. Ugyancsak nincs módom – idő hiányában – a mindennapok szokásaival foglalkozni.

A következőkben a Fóti Ökumenikus Általános Iskola ünnepi szokásait helyezem vizsgálataim középpontjába. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az iskola mint okta- tási intézmény, és a kereszténység, az egyházak körében szokásos eseményeket, az ott használatos jelképeket adottnak tekintem és eredetüket, jelentéstartalmukat jelen munkában nem elemzem.

A Fóti Ökumenikus Iskola alapítása egy minden tekintetben új iskola létrehozását jelentette. Nem egy már meglévő intézményt vett át a létrehozó egyesület. Nem volt sem épülete, sem tanári kara, sem tanuló ifjúsága, sőt még hasonló ökumenikus iskolák sem működtek addig az országban. Ki kellett választani a pedagógusokat, akiknek túl- nyomó többsége nem a fótiak közül került ki, és mindaddig nem, vagy csak néhányan ismerték egymást. Az iskolában kezdetektől mind a nyolc évfolyamon indult osztály. A diákok több iskolából, sőt több településről jelentkeztek ebbe az új intézménybe. A szü- lők közül azok ismerték egymást, akiknek gyermekei addig is egy iskolába jártak vagy a helyi gyülekezetek munkájában együtt vettek részt. Lényegében ez utóbbiaknak és a he- lyi felekezetek lelkészeinek köszönhető az iskola alapítása. Alapításkor az anyagi-tárgyi

4 A világmép-értékrendszerek-szimbolikus rendszerek kapcsolatát, társadalomban betöltött szerepét ld. részletesen Hoppál Mihály-Niedermüller Péter: Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció c. tanulmányában. (Megjelenését ld. irodalomjegyzékben)

5 A Fóti Ökumenikus Általános Iskolának az 1992/93-as tanév óta vagyok tanára, így az iskola hagyományainak kialakítását az első tanév kivételével résztvevőként figyelhettem meg. Itt köszönöm meg kollégáimnak, a lelkészeknek, tanítványaimnak és szüleiknek készséges segítségét, amelyet e tanulmány megírásához nyújtottak. Külön köszönetet mondok Dr. Barna Gábornak, tanáromnak és téma- vezetőmnek, aki szakmai tanácsaival segített munkám során.

feltételek biztosítása mellett tehát egy teljesen új közösség kialakítását is meg kellett valósítani.

Amennyiben egy új közösség kialakítása a cél – a sok egyéb feladat mellett – elengedhetetlen egy olyan szokásrendszer létrehozása, melyet a közösség minden tagja elfogad. Hiszen a szokás – mely olyan közösségi cselekvés amely hagyományokat őriz és közvetít, formája előre kidolgozott, új formákkal erősödik, a belső tartalmat, amint ez már kiderült, szimbolikusan fejezi ki, funkcionálisan időhöz vagy alkalomhoz kötött⁶ – a továbbiakban egyike lesz azon tényezőknél, melyek a csoporthoz kötik az egyes tagokat, a csoporton belül a tagok közti kapcsolatot fenntartják, erősítik és amelyeken keresztül a csoport és az egyén identitása kifejezésre jut.⁷

Az iskolában az eltelt hat tanév alatt kialakult szokásrendszer különböző forrásokból tevődött össze. Az ünnepi szokások eredetét vizsgálva négy nagyobb forráscsoportot lehet kialakítani: (Ezekben belül elképzelhető alcsoportok létrehozása.)

1. Az intézmény jellegéből adódó, minden oktatási intézményre jellemző szokások, mint a tanévnitó, tanévzáró, ballagás, stb.

2. A vallási élet szokásai, szertartások, melyek az egyházi iskolák, illetve a felekezetek hagyományaiból, a gyülekezeti ifjúsági életből kerültek be az iskola szokásrendjébe. Ilyenek a csendesnapok, az adventi koszorú készítése, a karácsonyváró délután, az áldozó csütörtök, a tábortűz, a majális stb.

3. Azok a családi és néphagyományokból eredő szokások, nemzeti ünnepek, amelyek az iskola értékrendjével összeegyeztethetőek. Például az anyák napja, a nemzeti ünnepeink, a farsang, a Mikulás, a betlehemezés stb.

4. A sajátos – ökumenikus jellegéből – adódó, az új közösség által kialakított szokások pl. közös Istentisztelet. (Egy-egy tanév során mind a négy felekezet Istentiszteletén részt vesznek a diákok és a tanárok egy alkalommal. Ilyen módon igyekeznek megismerni az egyes felekezetek liturgiáját, gyülekezeti életét. Ugyanakkor a felekezetek tagjainak is lehetőség, hogy megismerjék az iskolát, lássák a tanítványokat, akiket imában hordoznak és anyagilag is támogatnak. Egy-egy ilyen alkalommal az iskola tanulói, az énekkara vagy éppen a fogadó gyülekezet ifjúsága szolgálatot is szokott vállalni.)

Az ünnep, az ünneplés megtanulása a szocializációs folyamatok közé tartozik.⁸ Az iskola azon intézmények egyike, amely – főleg napjainkban – jelentős feladatokat vállal a szocializáció terén. Ennek a munkának a minősége meghatározó lehet egy-egy tanítvány további élete során. Az iskola ünnepeit a szokáskutatás terminusait használva nagyrészt a naptári/kalendáris szokások⁹ körébe, néhányat pedig az átmeneti ritushoz sorolhatunk. Az átmeneti ritus szóhasználaton a néprajzi szokáskutatás azokat a közösség által szervezett szertartásokat érti, amelyek az egyént az egyik szerepből átsegítik/átvezetik egy másik szerepbe.¹⁰ Ide sorolhatók például az emberi élet legnagyobb

6 A szokás definícióival részletesen foglalkozik Dünninger, Sapir, Dömötör Tekla ld. Dömötör Tekla: 1983.

7 vö. Lauri Honko: 1997. 31 old. és 37. old.

8 Az ünnep szociológiai megközelítésével, a mai társadalom ünnep identitásának kérdésével foglalkozik D. Hoffmann Márta-Szilágyi Erzsébet: Az ünnep identitásról c. tanulmánya 1982.

9 Victor Turner megállapítását pontosan idézi Borsányi László: 1983. 12. old.

10 A naptári szokások elemzéséhez a Főti Ökumenikus Általános Iskola 1991-1996-ig terjedő időszakának tanévekre szóló munkaterveit használtam fel.

fordulói – születés, házasság, halál – köré szerveződő események és a különböző avatási rítusok is. Az átmeneti rítus folyamati modelljét a kalendáris szokásokra is alkalmazhatjuk, miszerint a szokásoknak egy előkészítő/elvásztó, egy rítus/átalakító és egy levezető/befogadó szakaszát különböztethetjük meg.¹¹

Az egyes közösségek kultúrájában döntő szerepet játszó szimbólumok az ünnep középső rítus/átalakító szakaszában a legkézzelfoghatóbbak.¹² A naptári szokásainkra tekintve is elfogadhatónak vélem ezt a megállapítást. (Sajnálatos, hogy napjaink társadalma éppen nem erre a szakaszra, hanem az ünnep előkészítésére helyezi a hangsúlyt. A lényeg kiüresedik.) Egy iskolai közösség szempontjából pedig lényeges, hogy a három szakasz közül melyek kerülnek sorra az iskolában és melyek más közegben: családban, gyülekezetben, egyéb közösségben. Nem lényegtelen az sem, hogy az ünnepnek iskolában lezajló részét milyen minőségben rendezik meg.

Elsőként az iskola naptári szokásait vizsgálom meg, amelyek igen hamar, az első két-három tanévben kialakultak.¹³ A szokások egy része az intézmény oktatási jellegéből adódó alkalom. Ilyenek a tanévnnyitó és a tanévzáró körül szerveződő iskolai programok, amelyek időkeretet adnak az iskolai életnek. Ezen ünnepek mindhárom szakasza az iskola irányításával zajlik, de a leghangsúlyosabb középső azaz rítus/átalakító szakasz feltétlenül. (Meg kell jegyezni, hogy természetesen az egyénnek és családnak része van pl. a felkészülésben. Gondoljunk itt az ünnepi ruha előkészítésére, felöltésére, esetleg az ünnepség szereplőinek otthoni készülésére/készítésére, de mindebbe az iskolának meghatározó szerepe van pl. az ünnepi ruha milyensége, a szereplők megválasztása esetében.)

A tanév munkarendjébe épültek be az intézményi vonatkozástól független, idejüket illetően szintén kötött nemzeti ünnepek. Ezek iskolai megünneplésére jellemző, hogy időben eltérnek a hivatalos ünnep napjától, azt hosszabb-rövidebb idővel megelőzik. A nemzeti ünnepek teljes lebonyolítása az iskolában zajlik, mert sajnos a családok nagy része a munkaszünetet nem ünnepléssel tölti.

A vallási ünnepek időpontja szintén eleve adott az évi szokásrend kialakítását illetően. Mivel négy felekezetről van szó, kérdés volt azonban, hogy mely ünnepeket tartsa meg az iskola. Eleinte egy-egy specifikus felekezeti ünnep is bekerült az éves programba, például a reformáció emléknappja és a Mindenszentek egymás melletti napon, a plébániatemplom búcsújának napja. Ezeket egy idő után több okból kifolyólag elhagyták. Egyrészt a tanítási napok számának csökkenése jelentett gondot, másrészt az otthon maradó gyerekek nem mentek el felekezetükbe ünnepelni, míg esetleg a másik felekezethez tartozóknak nem is volt mit megünnepelni. Ugyanakkor a szülők munkanap lévén dolgoztak, így a gyerekek felügyelet nélkül maradtak otthon. Így csupán azok az egyházi ünnepek maradtak meg, amelyek mind a négy egyháznál ünnepnek számítanak. Ezek megünneplését két csoportba sorolhatjuk. A közösen megtartott kisebb, munkaszünettel nem járó ünnepekről – mint áldozó csütörtök, vízkereszt – áhítat keretében első tanórán napján illetve a hétkezdő áhítaton emlékeznek meg. A nagy egyházi ünnepeknek (pl. karácsony, húsvét) viszont csak az előkészítő szakasza és esetleg

11 Ujváry Zoltán: 1963.146. old.

12 Victor Turner megállapítását pontosan idézi Borsányi László: 1983. 12. old.

13 A naptári szokások elemzéséhez a Fóti Ökumenikus Általános Iskola 1991-1996-ig terjedő időszakának tanévekre szóló munkaterveit használtam fel.

a levezető szakasza kerül be az iskolai programba. Ez természetes, hiszen ezen ünnepek középpontja feltétlenül a gyülekezetek és családok körében kell, hogy legyen.

Az egyes ünnepek előkészületeiben viszont az iskolai programokat illetően jelentős különbségek figyelhetők meg. A legnagyobb előkészületek ebben az iskolában is – hasonlóan mint a társadalomban – karácsony előtt vannak. Az egész advent maga egy ünnepi eseményszor: adventi koszorú készítés, Mikulás, ajándék készítés, ajándékozás kisebb-nagyobb közösségekben az iskolán belül, az advent napkezdő gyertyagyújtásai, ünnepi műsorok előadása egymásnak, szülőknek, és más intézményekben, az iskola, az osztályok feldíszítése stb. Mindez olyan felfokozott ünnepi hangulatot jelent érzelmileg is (több áhitat, többszöri Biblia olvasás a közösségben, a szeretet fokozottabb megnyilvánulása), hogy az előkészítő szakasz már-már átveszi az ünnep legjelentősebb központosó, vagyis a rítus szakaszának funkcióját. Azaz a családi ünneplés helyett félő, hogy az iskolai ünneplésre kerül a hangsúly. A húsvéti előkészületek már sokkal nagyobb nyugalomban telnek. A farsang – melynek Fótton nagy divatja van és a szülők(!) kifejezett kérésére tart meg az iskola – lezárásaként egyetlen kiemelt esemény a böjt kezdeti csendesnap. Ennek a húsvétra való lelki felkészítés a feladata. A tavaszi szünet mindig Nagyhétre esik, így ekkor az előkészületek java családi keretek közé kerülhet. A pünkösdre még kevesebb az iskolai előkészület, az is a hétkezdő áhitatra esik. Ekkor főleg a gyülekezetek számítanak az ünnep fő szervezőinek. A református egyházban például ekkor van a konfirmálás. (Érdekes, hogy a társadalomban is hasonló módon alakul e három sátoros/nagy ünnep „megülése”.)

Mindezekhez igazodva végül az iskola évi rendjébe beépültek azok az ünnepek, amelyek speciálisan a Fóti Ökumenikus Általános Iskolára, esetenként más egyházi iskolákra is jellemzőek. Ilyen az évi kettő csendesnap – lelkinap, amelyekből az egyik október 6-hoz, a másik a nagyböjti időszakhoz kapcsolódik témájában is, s a már említett közös Istentiszteletek. Ezeket teljes egészében az iskola szervezi, helyük állandósult a naptárban.

A vizsgált iskola szokásrendjében megtalálhatóak olyan szertartások, események amelyek a szokáskutatás szóhasználatára és értelmezésére alapján az átmeneti rítusok közé sorolhatók. Az iskola ünnepei közül az elsősök befogadását (köszöntésüket, meglátogatásukat, az iskola jelvényének feltűzését a tanévnitón, iskolával való ismerkedésüket stb. összességét lehet ez alatt érteni) és a nyolcadikosok ballagását sorolhatjuk ide. (Ez utóbbi, maga az általános iskolai ballagás létjogosultsága vitára ad alkalmat. Hiszen az egyén szerepe, társadalmi státusa továbbra is ugyanaz marad: diák. Ugyanakkor eddigi kapcsolata tanuló társaival, tanáraival sőt akár falujával is megváltozik. A mi iskolánk esetében pedig, főleg ha nem egyházi intézményben tanul tovább a diák, ennek az eseménynek nagyobb súlya van, még inkább ha egyúttal gyülekezetével is megszakad a kapcsolata. Ily módon indokoltnak tartom a ballagás ebbe a csoportba való besorolását.) Idő hiányában engedjék meg, hogy ezek részletezésétől eltekintsek.

Ez tehát a Fóti Ökumenikus Általános Iskola ünnepi szokásrendje. Ez az évente ismétlődő ciklikusság, az újrakezdés, az évenként ugyanolyan módon ugyanabban az időben megrendezett ünnepek ismétlődése és az éves munka befejezése ritualizálja az iskolai közösségi életet.

Ha az iskolában hagyományossá vált ünnepi szokásokat egyenként megvizsgáljuk, megfigyelhető, hogy nemcsak a szokások, hanem ezek elemei is több – előadásom első felében már említett – forrásból származnak. A szokáselem „...a szokásnak az a legki-

sebb része, mely még önálló tartalommal, funkcióval rendelkezik, függetlenül a szokás többi formai vagy funkcionális részétől”, lényeges továbbá „hogy valamely szokásból kiszakadva formailag is önálló egységet alkosson”.¹⁴ Új alkalomra, ugyanazon formával, gondolattal, funkcióval kerül át egy másik szokásesemény elemei közé. A legtöbb ilyen szokáselem amely eredeti tartalmával került a Főti Ökumenikus Általános Iskola szokásaiba a vallási élet, egyházi-gyülekezeti hagyományok, egyházi iskolák hagyományai csoportjából származnak.

A tanévnnyitó ünnepély középső szakaszának szokásmodelljét¹⁵ megvizsgálva megfigyelhetjük, hogy egy iskolai ünnepeken a vallási élet szokáselemei milyen szerepet játszanak ebben az iskolában.

Az évnyitók, az évvárók (és a ballagások is), mindig a katolikus vagy a református templomban vannak. Ez az a két templom, ahol az iskola diákjai, tanárai és a szülők is együtt elférnek. Vagyis a helyszín megválasztásánál objektív okok is közrejátszottak. Eleinte a templomok iskolai ünnepek színhelyévé választását a helyhiány tette szükségessé, mára viszont senki sem cserélné föl őket sem művelődési házra, sem aulára, sem tornateremre vagy iskolaudvarra. Maga a helyszín is az ünnep teljesebb megvalósulását szolgálja. Az ünnep középső rítus szakasza az osztályok templomba vonulásával kezdődik. Ezt rendszerint orgonaszó kíséri, mintegy jelezve, minden belépő számára, hogy szent helyre lépett és ott valami jelentős/fontos/szent dolog fog történni.¹⁶ Az egyén önkéntelenül elcsendesedik, megnyugszik. A Himnusz eléneklése nemzeti imádságnak számít. Ezt mindig egy 15–20 perces áhitat követi, amit közös éneklés nyit meg (Glória, Olyan örömtől..., Jöjj Szentlélek..., vagy más dicsérő, hálaadó énekek). Ezután Igét hirdet valamelyik felekezet lelkipásztora, amely természetesen az alkalomhoz kapcsolódik, majd ismét közös éneklés vagy az énekkar következik (Te csak az Isten országát keresd..., Azt akarja Jézus legyen napsugár..., stb.). Előfordult az is, hogy valaki – tanár vagy diák – ekkor mondott hálaimát az eltelt nyárért. Ezt a szakaszt rendszerint az igazgató beszéde követi, aki az iskolai évkezdés köré vonja mondanivalóját, de mindig utal az Istennel való kapcsolatra is. A műsort tarkító zeneszámok között a szereplő tudásanyagától függően van egyházi zene is. Az első osztályosokat az alsós igazgatóhelyettes vagy egy tanító néni köszönti. Tőle kapnak egy kis ajándékot, amely lehet kis figura, könyvjelző, viráglenyomat, egyéb, de rajta mindig van egy Szentírásból vett idézet. Az elsősök szavalata után – ami általában az iskolakezdéssel kapcsolatos – a nyolcadikosok feltűzik nekik az iskola jelvényét, ezzel jelképezve, hogy az ökumenikus iskola diákjai lettek. (Itt megjegyzem, hogy ez az esemény beavatási rítus, tehát az átmeneti rítusok csoportjába is besorolható.) Közben minden tanévben ugyanazt a dalt éneklé az egész egybegyűlt közösség: „Kicsi vagyok én, majd megnövök én, semmi baj nem lehet, mert engem Jézus szeret...” Az évnyitó ünnepély zárórészében az énekkar szerepel vagy közös ének van (Az Úrnak zengjen ének, Az Úr a pásztorom, Tégy Uram engem áldássá). Ezt követik a hirdetések majd egy vagy esetleg több záróima, melyet

14 Ujváry Zoltán: 1963.146. old.

15 A szokásmodell a rítusok sorrendjét tartalmazza, kialakítása az elemzést segíti. Vö. Lauri Honko: 1997. 35–36. old. A munkához több tanév évnnyitójának lebonyolításához elkészített programját és személyes tapasztalataimat használtam fel.

16 A tér megszentelésével, szakralitásával kapcsolatban lásd Eliade: 1996. *A szent tér és a világ szakralizációja* c. fejezetet.

mondhat lelkész, diák, tanár egyaránt. Az imádkozó személye előre megbeszélte, diák esetében sokszor még a szöveg is. Legvégül a Szózat hangzik el. A kivonulás után rövid beszélgetés a templom előtt, majd mindenki a maga útjára indul. Az évnnyitó ünnepi hangulatához hozzájárul a fekete-fehér ünneplő, a különböző helyzeteknek megfelelő viselkedés és gesztus (pl. ima esetén főhajtás, katolikusoknál keresztvetés a templomba lépve stb.) is.

Természetesen más ünnepekből, sőt a mindennapi életből is számtalan példát lehetne még hozni a vallási élet szokáselemeinek a Fóti Ökumenikus Általános Iskola életébe való beépülésére. A szokáselem jellemzője, hogy új helyzetben való megismétlődéséhez és meggyökeresedéséhez fontos, hogy az egész közösségben ugyanolyan szükséglet legyen rá, mint ahol addig alkalmazták.¹⁷ Hogy a vallási étellel kapcsolatos szokáselemek ennek az iskolának minden, immár hagyományossá vált szokásában megtalálhatóak – függetlenül attól, hogy az eredeti tartalmát tekintve intézményi jellegű, nemzeti ünnep, családi ünnep, néphagyományból származó vagy egyéb – azt jelzi tehát, hogy ennek a közösségnek minden alkalommal szüksége van ezek gyakorlására. Méghozzá ugyanabból a célból, mint a felekezetekben: a keresztény hit megélése, gyakorlása végett. A vallási élet szokáselemeinek megjelenését az iskolában az alapítóknak (lelkészek, Fóti Ökumenikus Közművelődési Egyesület, szülők) és a pedagógusoknak közös igénye indította el. A sajátos ökumenikus jelleg miatt fontosnak tartom a vallási szokáselemekkel kapcsolatban megjegyezni, hogy a közösség ünnepeinek szokásrendjébe csak azok az elemek kerültek bele, amelyeket mind a négy egyház elfogad. Ugyanakkor az egyén gyakorolhatja, sőt kell is gyakorolnia a felekezetének megfelelő vallási szokásokat. Például a katolikusok ima előtt vagy a katolikus templomba lépve keresztet vetnek, térdet hajtanak. Ugyanezt természetesen nem teszik a protestánsok. A baptistáktól pedig senki sem várja el, hogy részt vegyenek a farsangi táncmulatságon, mivel ők ezt a fajta szórakozást nem gyakorolják. Saját vallási identitásának megőrzése és erősítése végett minden tanuló a saját gyülekezete hittanóráira jár.

Nincs módomban minden ünnep szokásmodelljének bemutatása, de összességében megállapítható, hogy a Fóti Ökumenikus Általános Iskola ünnepi szokásainak eredete több forrásra vezethető vissza. Ezekben az eseményekben számban és minőségben is nagy hangsúlyt kapnak a vallásos életből származó, eredeti funkciójukat megőrző szokáselemek, amelyek ritualizálják, ünnepi hangulatát emelik az egyes alkalmaknak.¹⁸ Érthető ez, hiszen az ünnep egyik lényeges alkotóeleme a nyugalom, a szemlélődés, a csönd, az áhítat, a misztikus érintkezés, a vágy az istenivel való találkozásra.¹⁹ A vallási életből származó szokáselemek ezt a lehetőséget teremtik meg iskolai ünnepeken is. Felmerülhet a kérdés: vajon a jelenlévő egyén valójában milyen mértékig vesz részt az ünnepen? Az elsős kisgyermek türelmetlensége vagy egy-egy szülő vallási közömbössége nem rontja-e meg e közösség ünnepeinek lényegét, értékét? Akik aktívan részt vesznek: énekelnek, imádkoznak tudatosan teszik-e mindezt vagy mechanikus a részvételük? Lauri Honko így válaszol e dilemmára: „Olykor nehéz eldönteni, hogy a potenciális emberfölötti vagy „szent” vagy akár csak kollektív elem mennyire válik tudatossá a rí-

17 Ujváry Zoltán: 1963.147.old.

18 Az ünnep mibenlétéről számos értékes gondolatot kaptam Hamvas Béla e témában íródott értekezéséből lásd Hamvas: 1943.

19 Nyíri Tamás: 1975. 143–145. old.

tusviselkedés során. Gyakran elég, ha fennáll egy ilyen átélés, egy ilyen érzés lehetősége.”²⁰

Végül essen szó arról, hogy ennek a szokásrendnek a létrehozása kikhez kapcsolható, kik voltak azok, akik egy új közösség hagyományának kialakításában tudásukkal – tudatosan vagy akár tudatlanul – részt vettek, meghatározták azt. Előadásomban az iskolai közösséget egységesnek tekintettem, jóllehet tudom, egy oktatási intézmény hierarchikusan épül fel, s minden rétegnek sajátos szokásrendje van. Ha csak a nagyobb egységeket tekintjük, akkor is van a tanárok, a diákok, egyéb iskolai dolgozók, és a szülők közössége. Speciálisan ehhez az iskolához még más közösségek is kapcsolódnak: szorosabban a lelkészek, lazábban a fenntartó Fóti Ökumenikus Közművelődési Egyesület és a felekezetek tagjai, az iskola dolgozóinak családtagjai. (Természetesen az egyén egyszerre több közösségnek is tagja lehet és nem feltétlenül azonos hierarchiai szinten.) A fenti iskolán belüli közösségek közül a hagyomány kialakításban meghatározó szerepe a tanároknak volt. Ők hozták magukkal előző munkahelyükről, gyülekezeteikből, gyermekkorukból, családjaikból mindazokat a szokásokat és szokáselemeket, amelyek ma az iskola szokásrendjét felépítik. Meghatározó példa ugyanakkor ma is, hogy egy-egy eseményen a tanárok hogyan vesznek részt. Mindig azok az iskolai programok sikerülnek a legjobban, amelyeken a pedagógusok nagy többsége teljes értékű résztvevőként van jelen. A lelkészek, a fenntartó egyesület, a szülők a hagyománykialakításba csak kivételesen szóltak bele. (Például ilyen kivételes eset a fentebb már említett farsang.) Ők elsősorban az előadásom elején felvázolt keresztény értékrend betartását felügyelik az iskolai szokások esetében is. Munkájuk e téren az évek során igencsak lecsökkent, hiszen a tanárok mindannyian keresztény emberek, így értékrendjük is megfelel az alapítók elvárásainak.

A fentiekből világossá válhatott, hogy a szokásrendnek mily fontos szerepe van a közösség kialakításában és formálásában. Az is egyértelmű, hogy ez a szokásrend tudatosan, az értékrendnek, világképnek megfelelően alakítható. Ugyanezt mondhatjuk el a szimbolikus kommunikáció más területeiről is. Legvégül azonban a következőt szeretném megjegyezni. Pálhegyi Ferenc írja egy művében, „hogy keresztyén pedagógia mindig ott valósul meg, ahol a pedagógus Jézus tanítványa lesz. Tanítvány pedig csak az lehet (Luk. 14:26. szerint), aki mindenki másnál jobban szereti Jézus Krisztust.”²¹ Nos úgy gondolom, hogy keresztény szokásrend is csak ott valósulhat meg, ahol a közösség tagjai Krisztus tanítványai.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A Fóti Ökumenikus Általános Iskola munkatervei az 1991–1996-ig terjedő időszakra

A Fóti Ökumenikus Általános Iskola Szervezeti és Működési Szabályzatának melléklete: Az iskola alapelvei és jellegzetességei Ikt.sz.:116/141.b./1996.

A Fóti Ökumenikus Általános Iskola eddig lezajlott ünnepeinek programjai

20 Lauri Honko: 1997. 36–37. old.

21 Pálhegyi Ferenc: 1994. 19.old.

IRODALOM

- Borsányi László: Bevezetés a szimbólumok antropológiai kutatásába. In.: Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat: Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Szerk. Hoppál Mihály–Niedermüller Péter. Bp., 1983. 7–18.
- D. Hoffmann Márta–Szilágyi Erzsébet: Az ünnep identitásról. In: Ünnepek a mai magyar társadalomban: Az ünnep szociológiai és szociálpszichológiai szempontból. Szerk.: D. Hoffmann Márta–Szilágyi Erzsébet. Bp., 1982. 49–73.
- Dömötör Tekla: A népszokások költésze. Bp.: Akadémiai kiadó, 1993.
- Eliade, Mircea: A szent és a profán. Bp.: Európa, 1996.
- Hamvas Béla: Láthatatlan történet. Bp.: Akadémiai kiadó, 1988., 156–169.
- Honko, Lauri: A rítusok osztályozásához. In.: Folklorisztikai olvasmányok I. Szerk. Barna Gábor. Szeged: JATE BTK Néprajzi Tanszék: 1997. 31–44.
- Hoppál Mihály–Niedermüller Péter: Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció. In.: Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat: Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Szerk. Hoppál Mihály–Niedermüller Péter. Bp., 1983. 258–278.
- Dr. Morel Gyula S.J.: Szociológia OMC, Bécs, 1989.
- Nyíri Tamás: Homo Festivus. In.: Régi és új a liturgia világából. Szerk. Szennay András. Bp.: Szent István Társulat 1975. 138–152.
- Pálhegyi Ferenc: Van-e keresztyén pedagógia? Budapest-Pasaréti Református Egyházközség, 1994.
- Ujváry Zoltán: A szokáskutatás néhány terminológiai kérdése. In.: Műveltség és hagyomány V., Szerk. Gunda Béla. Bp.: Tankönyvkiadó, 1963. 145–153.

GERGELY JENŐ

A KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG (AUTONÓMIA), MINT A CIVIL TÁRSADALOM
SZERVEZŐDÉSI LEHETŐSÉGE
(1919 – 1944)

A Horthy-korszakban a civil társadalom szerveződésének egyik fontos területét és lehetőségét jelentették az egyházak, illetve az egyházak által vezetett, vagy inspirált szerveződések. Ezzel a lehetőséggel a legeredményesebben a történelmi protestáns egyházak éltek. A katolikus egyház szerepe e téren ellentmondásosnak mondható. Az 1848 óta megismétlődő próbálkozások után 1918/19 forradalmi hónapjaiban vált realitássá a katolikus autonómia alulról felfelé történő kiépítése. Ennek oka elsősorban a szeparáció volt, és ekkor a kényszerhelyzetben a katolikus főpapság – beleértve a Szentszékét is –, feladta addigi elzárkózó álláspontját, és maga szorgalmazta a hierarchia legalsóbb szintjén: a plébánia mellett az autonómia alapsejtjének, az egyházközségnek a megalakítását.

Amikor azonban 1919 után konszolidálódó rendszerben az állam és az egyház(ak) összefonódása a korábbi állapotot meghaladóan érvényesült, ismét csak nem volt stratégiai szerepe az autonómiának, s a már létrejött egyházközségnek sem. Így azok fokozatosan autonómia-intézményből átalakultak az egyházi adót kivető és behajtó intézménnyé. (Arról pedig szó sem esett, hogy az egyházmegyei és országos szintű katolikus autonómiát is megalkossák.)

Ám főleg az 1930-as évek elejétől elodázhatatlanná vált a katolikus egyházban és közelében a világi katolikusok tevéleges bevonása részint a döntésekbe, részint az egyház és érdekeinek védelmébe. A Vatikánból kezdeményezett és sürgetett megoldás nem a hagyományos politikai pártszervezést, de nem is a jól-rosszul működő egyesületi formát (hitbuzgalmi, karitatív, szociális stb. egyesületek hálózata) jelentette, hanem az Actio Catholica (Katolikus Akció) névvel jelölt új megoldást. Ez a se nem párt, se nem egyesület, se nem mozgalom-forma – katolikus definíció szerint – az „egyház kinyújtott karja” a világ felé, másként fogalmazva, a világi katolikusok apostolkodásának szerve a klérus irányításával.

Magyarországi megvalósulása speciális formát öltött: az Actio Catholicának tulajdonképpen csak központi szervezeteit hozták létre (az országosat, azon belül a szakosztályokat, illetve a budapesti Actio Catholicat). Lokális szinten nem szerveztek AC-t, hanem annak „helyi szervei”, a már működő, vagy éppen alakuló, vagy megalakítandó egyházközségek lettek. Erre a struktúrára „fűzték föl” a nem kimondottan gazdasági és politikai célú katolikus egyesületeket.¹

1 Lásd: Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950. Bp. 1977, Kossuth K., 171–194.

A katolikus autonómia-törekvések 1848-tól nyomon kísérhető bonyolult történetében² az 1918/19-es válság hozott konkrét előrelépést. Az autonómia alulról történő kiépítésének kezdeménye a plébánia mellett létrehozott egyházközség. Az egyházközségek mibenléte, működése és funkciója több területét is érinti vizsgálódásunknak: a klérus, a hierarchia kapcsolatát a hívőkkel, az egyház és társadalom kapcsolatrendszerét, a katolikus egyházon belül önkormányzati törekvéseket, beleértve bizonyos anyagi, pénzügyi vonatkozásokat is. De az egyházközségek fontos szerepet kaptak a korszak hitbuzgalmi életének, a lelkipásztorkodásnak a fejlesztésében is.

Mi volt az egyházközségnek, mint a katolikus autonómia alapsejtjének funkciója? „Az egyházközségek célja az, hogy általuk a hívek szervezesebben bekapcsolódjanak a plébánia és az Egyház életébe, érintetlenül hagyva annak szervezetét, alkotmányát, kormányzását és törvényhozását. A hívek szerves bekapcsolódása az Egyház életébe, tevékeny hitéletet jelent befelé, Egyházunk védelmét és jogainak biztosítását kifelé” – fogalmazta meg precízen Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsek az egyházközségek létrehozásának tizedik évfordulóján a szervezet szerepét.³ Serédi definíciójából jól látszik, hogy mennyiben fogható fel az egyházközség a katolikus autonómia alapjának, miben nincs beleszólása: sem a szervezeti, alkotmányi, kormányzati és kánoni kérdésekbe, ab ovo nem is igényelt beleszólást hitelvi, liturgikus stb., ún. belső kérdésekbe. Maradt tehát bizonyos külső ügyekbe való részvétele: a plébánia anyagi fenntartása, az iskola, a plébánia területén élő és működő „katolikus közélet” szervezése.

Az egyházközségek tényleges szervezője és lelkes irányítója Mészáros János budapesti általános érseki helynök volt 1918-tól egészen 1940-ben történt visszahívásáig. (Az akkori Budapest területe egyházkormányzatilag az esztergomi érsekség része volt.) Az ő visszaemlékezése e téren a leginkább autentikus forrásunk. Abból a valós kérdésfelvetésből indult ki, hogy a monarchia, a királyság megszűnésével – ti. 1918 novemberében –, miként alakul az egyház élete, hiszen a főkegyúri jog révén a kettő szorosan egybefonódott. Ha nem akar vele bukni, meg kell találni a működés új kereteit és az új hatalomhoz való viszony formáit. A kérdés a fővárosban hatványozottan merült föl: részint azért, mert az itteni plébániák kegyura a székesfőváros volt, részint mert az itteni hívek szakadtak el leginkább tömegesen az egyháztól.

A lelkipásztorkodás plébániai keretei a fővárosban a 19. század eleji állapotot mutatták. Pesten 7 plébánia volt – míg 1822-ben is már 5 plébánia működött. A hét plébánia majd félmillió hívőt pasztorált (volna). A Teréz-, Erzsébet- és Józsefvárosi plébániákhoz 80–90 ezer katolikus tartozott. (Ehhez képest vidéken 4–500 fős plébániák ezrei működtek.) A plébánosok akár 5–8 segédlelkésszel megerősítve is adminisztrációs robotmunkát végeztek, s ez összefüggésbe hozható a lelkipásztori munka hiányosságai-val. Esztergom elhanyagolta a fővárost, az itteni értelmiség szabadelvű, liberális lett; a munkás tömegek pedig szocialista befolyás alá kerültek. Ráadásul a kegyúri jogokat a

2 Szemnecz Emil: *Katolikus autonómia*. Bp. 1897.; Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Bp. 1966. Akadémiai K., több helyen, főleg 136–141. p.

3 *A Budapesti Rk. Egyházközségek el ső tíz éve*. Szerk. Hauser Ignác. Bp. 1930. 10. p.

liberális vezetésű főváros gyakorolta, amelynek nem állt érdekében az itteni katolikusok megszervezése.

„Az októberi forradalom utáni napokban világos lett előttem – írja Mészáros János –, hogy ha nem akarjuk katolikus intézményeinket a romboló elemek prédájául dobni, cselekednünk kell... Nem számíthattunk senki másra, csak a katolikus Egyházban rejlő belső örök erőkre és emellett önmagunkra: a papság buzgóságára és a hívek hithű ragaszkodására.”⁴ Az új helyzetben tehát az egyháznak a saját maga fenntartásáról kellett gondoskodnia. Mint annyiszor a polgári korban, most is kézenfekvő megoldásnak az autonómia-szervezet létrehozása, a világiak bevonása kínálkozott. De míg korábban az autonómiát mindig felülről lefelé akarták kiépíteni, előbb az országos szervezetet létrehozni; most a kényszer szülte helyzetben felismerték, hogy ez fordítva lehetséges: az egyház legkisebb közülete, a plébánia, tehát e köré kell kiépíteni az egyházközségi szervezetet.

Mészáros János prelátus tervezetét 1918. november felső felében állította össze, és a hónap végén a primás elé terjesztette. Az ilyen kérdések iránt fogékony Csernoch János bíboros percegprimás, esztergomi érsek magáévá tette az elképzelést, és 1918. november 30-án kelt leiratában annak végrehajtását rendelte el.⁵ Ezt a dokumentumot szó szerint idézzük, mert a korszakban meghatározónak tekinthető az egyház és a hívek kapcsolatát, illetve az autonómia-kérdést illetően: „Mivel a magyar állam életében történt gyökeres átalakulások az Egyház külső jogrendjében is nagy befolyással lesznek, kellő előrelátással már most ki kell tervezni azokat a jogi alapokat, amelyeken az egyház építhet, ha a régi jogi alapok megdőlnék. Eljöhét az az idő, amikor az egyház az állami és kegyüri segítség nélkül, anyagilag is kizárólag saját híveire támaszkodhatik. Most már csak ott tartunk, hogy erkölcsi támasza nincs többé az Egyháznak másutt, mint híveink tömegeiben. Ez utóbbi tény követeli már, hogy a kath. híveket plébániánként megszervezzük, s így őket a veszedelmekre és teendőkre jobban kioktassuk, bennük a katolikus öntudatot és összetartást fokozzuk, az érdeklődést és áldozatkészséget növeljük, a lelkipásztor és a hívek viszonyát közvetlenebbé tegyük.”⁶ Csernoch hercegprimás azt is jól látta, hogy a budapesti kezdeményezésnek országos jelentősége van. „Elsősorban a budapesti kath. hívek megszervezésére van szükség. Budapest után indul az egész ország. Ha Budapesten sikerül virágzó hitközségeket teremtenünk, akkor könnyen elérjük azt a vidéken is. Azután Budapesten leginkább szükséges a hívek összetartása. Sokféle társadalmi és politikai szervezet központja van Budapesten, amelyek a katolikus egyházzal szemben ellenséges indulatot tanúsítanak, s a híveket az Egyháztól eltávolítani igyekeznek. Sajnos, különféle érdekek miatt a budapesti hívek jelentékeny része áldozatául esik a folytonos támadásnak és izgatásnak. Hisszük, hogy ha szervezett tábort alkotnának a katolikusok, könnyebben ellenállnának a kísértéseknek a vallási kérdéstől többnyire távol álló szociális és politikai mozgalmak miatt nem inognának meg hitükben.

Óhajtjuk ezért – folytatja a hercegprimás –, hogy Budapesten a róm. kat. hívek plébániánként összeírassanak, hitközségi szervezeteket s az egyes hitközségi képviseltek

4 Uo. 18–19. p.

5 Esztergomi Primási Levéltár (tovább: EPL) 4103/1918.

6 Csernoch itt nyilván arra utal, hogy a katolikus hívek nem voltak szokva az adakozáshoz, az önfenntartáshoz (még kevésbé az önkormányzáshoz), mint a protestánsok. Az anyagi alapokat a javadalmak és kegyurak biztosították, autonómia nem létezett.

ből alakuló központi katolikus tanácsot alkossanak. Nagyobb plébániák területén több hitközségi képviselőt is létesíthető, a jövőben alakítandó plébániák szerint csoportosítva. Az összeírások foganatosítása és a hitközségi szervezetek megalakítása végett Meltóságodat (ti. Mészáros Jánost – G.J.) az egész főváros területére érseki biztosnak nevezem ki. Munkájában járjon el a fővárosi plébánosokkal egyetértőleg. Félreértések elkerülése végett magyarázza meg világosan a szervezkedés célját, amely tisztán vallási: a híveknek a hitben való megerősítése, a hit szabad gyakorlatának biztosítása, a lelkipásztorkodás és hitoktatás fenntartása és kiépítése, templomok és katolikus intézmények létesítése. A szervezkedés a kegyúri jogokat és köteleességeket nem érinti. Ezt tanácsos lesz a főváros polgármesterével alkalmas formában közölni, hogy téves következtetéseket ne vonjanak le a szervezkedésből.

Minden katolikus hívő saját elhatározásából csatlakozzék a hitközségi szervezethez. Akik katolikusok ugyan, de a hitközséghez való csatlakozást határozottan megtagadják, szintén jegyzékbe veendő, nem ugyanazon jegyzékbe, amely az önként csatlakozókat tartalmazza. Az összeírásnak ugyanis az a célja, hogy a főváros lakosai vallomást tegyenek hitükről. Tanácsos előzetesen minden plébánia területén, sőt nagyobb plébániákon több helyen is gyűlést tartani, amelyen az ideiglenes hitközségi képviselő megválasztatik, és az összeírás módosítási megbeszéltetnének. Hiszem, hogy a papok és a hívek lelkesedéssel karolják föl a mozgalmat, amely szebb jövőt deríthet a fővárosi katolikus életre. A munka részleteiről tegyen időnként jelentést.”⁷

A primási leiratnak megfelelően folyt a munka a fővárosban. Ezt a szervezkedést az 1919. március 21-i fordulat még sürgetőbbé tette, hiszen a Tanácsköztársaság idején a plébániák fenntartása és ellátása teljes egészében a hívekre hárult. 1919. május 20-án Mészáros elnökletével értekezletet tartottak, ahol is döntés született a megtörtént összeírások alapján az egyházközségi testületek (corporatio ecclesiastica) megalakításáról. Júniusra Budapesten már 26 egyházközség alakult meg és ezek ideiglenesen felállították a Budapesti Katolikus Egyházközségek Központi Tanácsát. A tanácsköztársasági tapasztalatok kellően meggyőzték az egyházi vezetést a mammutméretű fővárosi plébániák gyors diszmembrációjának szükségességéről, amelynek keretei korábban kialakultak. Az 1919 utáni új plébánia- és templomalapítási törekvéseket már a korábbi időszakban megelőzte az ún. kiegészítő kápolnák létesítése a hatalmas plébániák területén. A Kiegészítő Kápolna Egyesület által létesített ideiglenes kápolnák, istentiszteleti helyek lettek a később új plébániák, plébániatemplomok alapjává. A megvalósításra a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt, illetve az általa irányított székesfővárosi önkormányzat (tanács) támogatásával került sor 1919 nyara után. Az érdekeltég kölcsönös volt: a már működő egyházközségek az 1920-as nemzetgyűlési választásokon, majd a fővárosi törvényhatósági választásokon a híveket a keresztény párt(ok) mögött vonultatták fel, amely(ek) többséghez jutott(ak).

A főváros, amely 1919-ben – Horthy Miklós fővezér szavait idézve – „vörös rongyokba öltözött”, 1919 nyarától a keresztény nemzeti megújulás centruma lett. Az érseki helynök már 1919. augusztus végén a főváros segítségét kérte új plébániák szervezéséhez és fenntartásához. A nagyszabású terveknek azonban az anyagi korlátok szabtak határt. A realisabb terv 1920 nyarán 8 új plébánia felállítására vonatkozott.

7 A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve. Id. mű, 20-21. p.

A fővárosi egyházközségek anyagi gondjain enyhített Csernoch bíboros 1919 augusztusi egy millió koronás ajándéka, amelyet csak egyházközségi és iskolai célokra lehetett fordítani.⁸ Csernoch 1920. február 27-én hagyta jóvá a budapesti egyházközségek igazgatási szabályzatát.⁹ A szabályzat püspöki statútum, tehát nem polgári egyesületnek számít, így nem volt szükség belügyminiszteri jóváhagyásra sem. Ennek 3. §-a kimondta, hogy minden katolikus annak a budapesti egyházközségnek a tagja, amely egyházközség (plébánia) területén ingatlannal rendelkezik, vagy személyét ott állandó lakosként tartják nyilván. Az egyházközség három évi időtartamra képviselőtestületet választ. Ennek tagjai közül delegálták az egyházközség tanácsát, amelynek elnöke a mindenkor plébános volt, de mellé három évre világi elnököt is választottak, illetve egy tagot küldtek a Központi Tanácsba.

Az egyházközség ideiglenes szervezeti szabályzatában 1920-ban kötelezővé tették minden 21. életévét betöltő katolikus hívő számára az egyházi adó fizetését, ám ennek végleges kidolgozása és állami elismerése, jogerőre emelkedése csak 1924-ben történt meg. (Vidéken pedig még később, az egyházközségek országos szabályzatának elfogadásával 1938-ban.) Az egyházközségi adózás szabályzatát a Központi Tanács 1924. április elején fogadta el, és azt májusban az esztergomi érsek jóváhagyta.¹⁰ A kultuszminisztérium júliusban láttamozta a szabályzatot, majd 1925-ben a Belügyminisztérium is jóváhagyta.¹¹ Az egyházi adózás szempontjából két kategóriába sorolták a hívőket: „A” kategóriába tartoztak azok, akik állami jövedelmi adót (egyeses adót) fizettek. Ők esedékes évi egyházi adójukat állami közadó módjára az adóhivatalban rótták le. Behajtásához hatósági közreműködést vehettek igénybe. Összege elvileg a jövedelem 1 %-a volt. Az adóhivatal negyedévente utalta át az egyházi adót az érseki helynökhöz, aki azt az illetéke egyházközséghez juttatta. „B” kategóriába sorolták azokat az egyházközségi tagokat, akik nem fizettek állami jövedelemadót. Az ő egyházi adójukat az egyházközség vetette ki – és több-kevesebb eredménnyel – hajtotta be.¹²

A budapesti egyházközségi adószabályzat 1925. január 1-én lépett életbe, és addig alig remélt anyagi bázist teremtett az egyházközségek működéséhez. Az „A” kategóriába tartozó hívektől, 1927-től, évente 500 000 pengő egyházi adó folyt be, ami akkor igen nagy összeg volt. A „B” kategóriából is nagyjából ennyire volt kilátás, de ennek csak 60–65 %-a realizálódott (ezt nem lehetett hatóságilag behajtani).¹³ Sipőcz Jenő polgármester szerint a székesfőváros, mint kegyúr, a legnagyobb terhet azzal vette magára, hogy az új plébániákkal egyetemben épülő templomok építési költségeit vállalta. 1927-ig 6 templom építésére került sor, és a költségek 60–70 %-át a főváros viselte. 1928-ban újabb két templom építésére egy millió pengőt szavazott meg a közgyűlés.¹⁴ A fővárosi keresztény párti politikusok legtöbbször vállalta az egyházközségi világi elnökséget, hogy ezzel is nyomatókat adjon az együttműködésnek. Ripka Ferenc főpolgármester a krisztinavárosi egyház-

8 EPL 1876/1920.

9 EPL 430/1920. Ezt Haller István kultuszminiszter megerősítette.

10 EPL 1524/1924.

11 VKM 51.283/1924. július 21.; BM 2337/1925-IV.

12 A B kategórián belül öt alkategóriát állítottak fel a fizetések figyelembevételével. Míg pl. egy napszámossnak, vagy cselédnek évi 1–3 pengőt róttak ki, a III-I. állami fizetési osztályban lévőknek évi 30–120 pengőt kellett fizetniük.

13 A Budapesti Rk. Egyházközségek első tíz éve. Id. mű, 60. p.

14 Uo. 40. p.

község elnöke volt, míg a Keresztény Községi Párt vezére, Wolff Károly a felsővízivárosi egyházközség elnökeként is tevékenykedett. A fővárosi kormányzat konszolidálódásával egyidejűleg, 1921. május 4-én alakult meg a Budapesti Katolikus Egyházközségek Központi Tanácsa, amelynek mandátuma három évre szólt.¹⁵

1922-ben Mészáros helytartó újabb javaslatot terjesztett Csernoch érsek elé a fővárosi plébániák átszervezésére vonatkozólag. Ebben 30 plébánia, illetve négy helyi lelkeség szerepelt. A 30 plébánia egy része a régi volt, a többiek ezek megosztása révén keletkeztek volna.¹⁶ Az elképzelés szerint ez a szervezet 555.000 hívőt pasztorálna. A merész terv egyelőre nem valósulhatott meg, ám az egyházközségek szervezése gyorsan haladt előre, mert nem feltétlenül kellett új templomot is építeni, ha valahol új egyházközséget szerveztek. A főváros területét 30 plébániára osztó átfogó tervet Mészáros az érseki jóváhagyás után 1922-ben terjesztette a fővárosi közgyűlés elé. Ott olyan határozat született, hogy a főváros, mint kegyúr, a létesítendő új plébániák esetében fedezi a személyi kiadásokat (plébános, segédlelkész(ek), harangozó stb. bérét), ingyenesen építési telket ad a leendő templom és plébániaépület számára, valamint hozzájárul a templomépítés költségeihez. Ez is hatalmas segítséget jelentett, de nyilvánvalóvá vált, hogy az egyháznak, illetve a híveknek is anyagi áldozatokat kell vállalniuk. Ez a késztetés volt az egyik kiváltója az egyházközségi adóztatás bevezetésének. (Addig a hívek ún. párbért fizettek, valamint a stólaris szolgáltatásokért kellett fizetni.) A helynök 1923-as jelentése szerint a budai oldalon 11, a pestin 16 egyházközség létesült. A felterjesztésben szerepelt az összeirt hívők létszáma is egyházközségi bontásban. Ezek száma 1500 és 10.000 között mozgott.¹⁷

A fővárosi egyházközségek száma egy évtized alatt, 1920-ra, jelentősen megnövekedett. Ekkor a budai oldalon 12, a pestin 24 egyházközség működött. Ezek lényegében átfogták a város egész területét. A templomépítések is előrehaladtak. A fővárosi kegyuraság 1930-ig 13 új plébánia felállítását és 6 helyi lelkeség anyagi fedezetét vállalta. A korszakban a fővárosban 25 év alatt 15 templomot építettek, a főváros évi 700 – 800.000 pengővel járult hozzá ennek költségeihez.¹⁸

A fővárosi egyházközségi szervezkedés sikerei hatására a többi egyházmegyében is sor került ennek kiépítésére. A Prohászka Ottokár püspök által vezetett székesfehérvári egyházmegyében a Tanácsköztársaság hónapjaiban bontakozott ki az egyházközségi szervezkedés, amelyet a püspök elsősorban a hitélet elmélyítése, és csak másodsorban az anyagi eszközök biztosítása eszközének látott. A plébániák mellett megalakult egyházközségek vezetői az alakuló gyűlés jegyzőkönyveit rendszeresen megküldték a püspöki irodának. Ezek közül a tinnyei egyházközség esetét idézzük fel részletesebben, mert ékes bizonyítéka annak, hogy ha az állam-egyház közötti jogi kapcsolatok felbomlanak, miként képes egy „civil szerveződés” ennek helyébe lépni.

A tinnyei egyházközség tanácsa 1919. június 22-i ülésében Pohl Sándor ecseteli a püspök úr helyzetét s kéri mutassa ki Tinnye szeretetét Prohászka püspök úr iránt. Indítványára a következő határozatot hozták: „Az Egyháztanács Prohászka Ottokár Püs-

15 Uo. 56. p.

16 Felsorolásukat ld. Magyar Kultúra, 1923. március. Tóttösy Miklós: A fővárosi plébániák ügye.

17 EPL Cat. 9/854/1923.

18 Budapesten ekkor 31 plébániatemplom, 11 szerzetesi templom és 7 helyi lelkeségi kápolna, 44 nyilvános kápolna működött.

pök úr javadalmazására a folyó évre felajánl 150.000 koronát, ezenfelül Péter-Pál napján a hívek között gyűjtést rendez, ugyan e célra felhívást szerkeszt, melyet az egyházmegye egyes községeivel való közlés végett az esperesi hivatalnak megküld.”¹⁹

Az egyébként igencsak szegény falucska híveinek püspökük iránti szeretetét tanúsító kezdeményezés nyomán június 25-i kelettel el is készült a „körirat”: „Arról értesültünk, hogy nagynevű püspökünk minden anyagi támogatás nélküli kénytelen más házában meghúzódva élni,²⁰ s Székesfehérváron ezideig nem történt semmi olyan szervezkedés, amely szeretett Püspök atyánk ezen helyzetén segítsen, s Prohászka Ottokárnak, nemcsak Fejér egyházmegye, de az egész katolikus Magyarország lángelkű vezérének, tüzes szavú apostolának vállairól az anyagi gondokat levegye. Nem pompáról, fényűzésről, a megélhetésről van szó. S ezt egyházmegyéjének biztosítani kell! Az az egyházmegye szent kötelessége! ... A tinnyei szegény egyházközség le akarja róni háliját azért a sok jótéteményért, mellyel íranta a püspök úr mindig viseltetett s arra kéri az egyházmegye minden községét, hogy csatlakozzék hozzá...”²¹ Ez az „alulról jött” kezdeményezés nemcsak erkölcsileg tiszteletre méltó, hanem valóban gyakorlati értelme is volt ezekben a hónapokban: hiszen a hívekre, konkrétan az egyházközségekre hárult az egyház fenntartása. Hogy a kezdeményezés egyházmegye-szerte milyen eredménnyel járt, nem tudjuk. Az azonban tény, hogy a tinnyei július 8-án összesen 450 koronát küldtek a püspöki hivatalnak a gyűjtés eredményeként.²²

A katolikus egyházközségek országos szabályzatát azonban csak 1938-ban fogadták el és vezették be. A területi gyarapodások során visszatért részekben is megkezdődött az egyházközségek megalakítása.²³ Az egyházi adó országossá válásával a párbér és a stolaris jövedelmek mellett újabb anyagi erőforrás állt az egyház rendelkezésére.

AZ EGYHÁZKÖZSÉGI MUNKÁS SZAKOSZTÁLYOK (EMSZO)

A katolikus autonómia-alapszervezetre az 1930-as évek közepén „rátelepítették” az Actio Catholicát, amely végképp felszámolta az egyházközségek autonómia-funkcióját. Ezzel egyidejűleg azonban az egyházközségeknek egy merőben új funkciója is keletkezett az egyházközségi tagok nevelése a katolikus szociális tanítás szerint, illetve megszervezésük a gazdasági és szociális érdekvédelemre. Ennek képezte a szervezeti keretét egy *Egyházközségi Munkás Szakosztály*, az EMSZO.

Az EMSZO is a Quadragesimo anno kezdetű enciklika (1931) szellemében keletkezett és működő katolikus szociális mozgalom volt. Ám az EMSZO a katolikus egyházközségek és az Actio Catholica keretében maradó szervezet, amelynek nem is volt BM

19 Székesfehérvári Püspöki Levéltár. Prohászka-gyűjtemény, 5865/1919.

20 A Tanácsköztársaság kikiáltása után Prohászka püspököt palotájában háziőrizet alá helyezték. Amikor a beszállásolt katonák zaklatásai tűrhetetlenek lettek, április végén az egyik kanonok-házba „költözött ki”.

21 Székesfehérvári Püspöki Levéltár. Prohászka-gyűjtemény, 5865/1919. Tinnye község Pest megyében található, a budai alsó esperesi kerületbe tartozott, 1926-ban 800 hívővel. A plébánia kegюра a Magyar Katolikus Vallásalap volt.

22 Lásd Gergely Jenő: Prohászka és a Tanácsköztársaság. Előadás Székesfehérvárott 1997. október 10-i konferencián. (Megjelenés alatt.)

23 EPL Circulares Strigoniensis, 1938. december 15. X/5364. sz.

által láttamozott alapszabálya. Világi papok – zömmel a helyi plébánosok – irányították. A szervezkedés a fővárosban indult, és az érseki helynök pártfogolta őket. Az eredeti szándék nem is gyakorlati szociális szervezkedés volt, hanem a Quadragesimo anno ismertetése, eszméinek terjesztése, a hivatásrendiség szellemében nevelt egyház-közönségi tagok felkészítése a keresztény szakszervezeti, vagy hivatásrendi tagságra.²⁴

A kezdeményezés az Actio Catholicától indult ki. 1936 márciusában egy ún. „Útmutatót” tettek közzé „egyházközönségi munkáscsoportok és munkásotthonok szervezéséhez”.²⁵ Tehát kezdetben a cél az egyházközönségen belül a munkástagokból csoport(ok) szervezése, amelyeket EMCS-nek rövidítettek. Abból indultak ki, hogy az egyházzal szemben ellenséges, vagy közömbös az ipari és mezőgazdasági munkásság, a cselédség. Ezek a rétegek kívül esnek a pasztorációs munkán. Pedig XI. Pius pápa a Quadragesimoban sürgette, hogy az egyház külön is foglalkozzon a munkássággal. A munkások között az AC-nek a világnézeti, kulturális munka mellett bizonyos mértékű szociális segítséget is kell nyújtania. Tehát már kezdetben együtt jelent meg a nevelő és védő funkció. Ebben a munkában az AC részt vesz, bár nem foglalkozik pártpolitikával és konkrét szakszervezeti mozgalommal sem, hanem embereket nevel a katolikus szellemű politika és szakszervezet számára, különösen a munkásság körében. Az AC vezetői ekkor úgy látták, hogy a munkásság megnyerésére két út lehetséges, az egyik, hogy megmarad a szakszervezeti forma, a keresztényszociális szakszervezetek, akkor ezek számára nevelnek az egyházközönségekben lelkileg és szociálisan képzett tagokat. A másik lehetőség az, hogy megvalósul a hivatásrendi érdekképviseleti rendszer (a korporációk), akkor a Quadragesimo anno szellemében ehhez megfelelő munkásvezetőket kell kinevelni.

Az egyházközönségi munkás csoport tehát nem külön egyesületként indult. Az első gyűléseken a Quadragesimo annot magyarázták a megjelenteknek, és konkrét programként munkásotthonok létesítését jelölték meg.²⁶ Az EMCS számára adtak egy ügyrend-mintát. Eszerint az Egyházközönségi Munkás Csoport az AC szociális szakosztályának vezetése alatt áll. Feladata:

1. katolikus világnézet alapján a munkások valláserkölcsei, szociális nevelése, tanítása, megszervezése;
2. kulturális és szórakoztató foglalkozások szervezése és irányítása;
3. a tagok karitatív támogatása;
4. a tagok előkészítése az érdekképviseleti szervezkedésre.

A munkát az EMCS az egyházközönség szociális szakosztályának felügyelete és irányítása, védelme alatt végzi.²⁷ Egy csoport alakításához legalább 20 tagra van szükség. A csoport, mint egyházközönségi szervezet, nem politizál, politikai kérdéseket nem tárgyal. Már ekkor felfigyelhetünk a keresztény szakszervezetekkel várható konfliktusokra, hiszen az ügyrend azt is leszögezte, hogy „a szakszervezeti mozgalom is kívül áll hatáskörén”, és munkaprogramját az AC központ szabja meg, neki kell évente elszámolni. A

24 Vida István: Az EMSZO-mozgalom és előzményei. In: Félbenmaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? Róma, 1990. Katolikus Szemle kiad., 56–71. p.

25 Útmutató az egyházközönségi munkáscsoportok és munkásotthonok szervezéséhez. 10. sz. Klly. a Katolikus Akció 1936 márciusi számából.

26 Uo. 5. p.

27 Uo. 8–9. p.

szervezkedés ideológiai alapját, a szervező gyűlések konkrét anyagát Közi-Horváth József (győregyházmegyés pap, az AC országos titkára) „Proletárok megváltása” című brosúrája képezte, amely a Quadragesimo anno népszerű ismertetése és magyarázata volt.²⁸

1936 őszén a Budapesti Egyházközségek Központi Tanácsa Mészáros János érseki helynök javaslatára úgy határozott, hogy addig a KaritásZ Központnak nyújtott pénzügyi segélyt 1937-től az EMSZO-nak adja. Ez évi 25–30.000 pengőt tett ki, ami jelentős összegnek mondható – főleg ha más katolikus szervezetek segélyezésével vetjük össze.²⁹

1938 májusában az EMSZO Budapesten és környékén szervezkedett. Az induláskor, 1936 áprilisában 10 csoportban 400, 1937-ben 30 csoportban 4.000, 1938-ban 53 csoportban 8.000 tagja volt.³⁰ Az 53 csoportból 44 volt Budapesten és 9 a környéken. Az EMSZO gyűlésein és sajtójában viszonylag radikális szociális hangnem vált uralkodóvá. A mozgalom „forradalmi újszerűségét” hangoztatták, amelynek célja a munkások kamarák felállításával a „szociális rendiség” kiharcolása. Egyenruhájuk a kék ing volt, magukat „kékinges hadsereg”ként aposztrofálták.³¹ A szervezkedés komolyra fordultával szükségessé vált legalább egy függetlenített központi munkatárs alkalmazása. Az érseki helynök 1938. október 1-től Eglis István csillaghegyi káplánt kérte a hercegprímástól az EMSZO számára. Egis havi 200 pengős fizetését az egyházközségek vállalták, így Serédi hozzájárult áthelyezéséhez.³² 1939-től pedig Freesz József esztergomi egyházmegyés pap lett az EMSZO központi igazgatója.

1939 tavaszán napirendre került az EMSZO programjának pontosabb és részletesebb kidolgozása. A budapesti érseki helynök egy népes konferencia szervezésébe kezdett, és a meghívandók névsorát felterjesztette Esztergomba. Az ismertebb nevek: Czettler Jenő egyetemi tanár, Freesz József, az EMSZO-központ lelkész-vezetője, Heller Farkas egyetemi tanár, Huszár Károly, volt miniszterelnök, az AC szociális szakosztályának elnöke, Krizs Árpád apátplébános, volt keresztényszocialista képviselő, Mihalovics Zsigmond pápai prelátus, az AC országos igazgatója, Mihelics Vid egyetemi magántanár, Mikos Ferenc törvényszéki bíró, Nyisztor Zoltán lelkész-főszerkesztő, Tobler János képviselő, a keresztényszocialista központ elnöke, Vida István, az EMSZO központi titkára, Zibolen Endre tanügyi főtanácsos.³³ A felsoroltak a kiváló katolikus szociológusai, szociálpolitikusai, a keresztény társadalmi és politikai mozgalmak szereplői, világiak és egyháziak egyaránt képviselve vannak.³⁴ Az EMSZO anyagi eszköze-

28 Közi-Horváth József: Proletárok megváltása. Bp. 1936. AC kiad.

29 EPL Cat. 56/3936–1937. december 17-i jelentése Serédihez.] Az időközben „csoport”-ból „szakosztály”-lyá előlépő szervezet hivatalos lapja az Új Szociális Rend volt, amely havonta egyszer jelent meg. Az első szám 1938. február-márciusban látott napvilágot, szerkesztője Bihari Ferenc néptanító, kiadója Freesz József esztergom egyházmegyés pap, a mozgalom vezetői voltak. Októbertől a lap Új Rend címen folytatódott, tehát nevéből lemaradt a szociális jelző. Havonta 5.000 példányban adták ki, ami arra utal, hogy ennél több tagja az EMSZO-nak ekkor nem igen lehetett. A lapban gyakran olvashatók P. Varga László S.J. és Közi-Horváth József cikkei, akik a hivatásrendiséget népszerűsítették.

30 Új Szociális Rend, 1938. május 15. Így állunk.

31 Uo. 1938 szeptember. Ezt hozta az EMSZO!

32 EPL Cat. 9/4222–1938.

33 EPL 2069/1939. Mészáros 1938. március 23-i levele Serédihez.

it továbbra is az egyházközségek biztosították, hiszen nem lévén egyesület, tagdíjat sem szedhetett. Az említett 25–30 000 pengőhöz képest szerény támogatást jelentett Serédi havi 150 pengője az Esztergom főegyházmegyei EMSZO számára.³⁵

Az EMSZO első korszakának történetét 1940-ben kiadott füzetükben összegezték. Eszerint az EMSZO-központ formálisan 1937. január 1-én kezdte meg működését Budapesten. Célja „IX. Pius szociális körlevelében, a Quadregesimo annoban lefektetett hivatásrendi gazdaság diadalra juttatása a jelenlegi liberális kapitalista gazdasági renddel szemben”.³⁶ Ezt a célt kissé részletesebben az ún. „szociális hitvallás”-ban fejtették ki:

1. Olyan társadalmi és gazdasági rendet akarnak, amelynek alaptörvénye a szociális igazságosság. A kapitalista rendszer gyökeres reformja.

2. A keresztény család, a családi bér, a munkások magántulajdonhoz juttatása, lakásról való gondoskodás, a többtermelés biztosítása.

3. A demokratikus gazdasági rendiség megteremtése.

Mindehhez „erkölcsi forradalmat” hirdettek, mert az erkölcsi világot csak erkölcsi forradalommal lehet legyőzni. Erre azért van szükség, mert az igazságtalan liberális gazdasági rend forrása az erkölcsi válságban keresendő. Ez lenne tehát a „megoldás” konkrét receptje is: az egyes ember erkölceinek megjavítása, a keresztény erkölcsi elvekhez való visszavezetés.

A szerveződés mibenlétét is tömören összefoglalták: „Az EMSZO az egyes egyházközségeken belül, az egyházközség önkormányzatának alapján alakul. Vezetősége munkásvezetőség. Az egyházközséggel a vezetőséget az egyházközségi tanácsadó köti össze.”³⁷ A helyi csoportok munkáját a budapesti EMSZO központ irányítja és fogja össze. Tehát az EMSZO nem külön egyesület, vagy szervezet, hanem az egyházközség része. Kifelé, a hatóságok felé, az egyházközségek működési és szervezeti szabályzata volt a mérvadó.

Az EMSZO az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején érte el csúcspontját. A szervezkedés 1939-ben már kilépett a fővárosi keretek közül és fokozatosan országos méretű lett. Évente 5–6 agitátorképző tanfolyamot szerveztek, amelyeken több mint ezer fő vett részt. Kultúrelőadásai, sportrendezvényeik mellett munkásüdültetéssel is foglalkoztak. A tagok csoportos lelkigyakorlatokon vettek részt.³⁸ Bár továbbra is hangsúlyozták, hogy az EMSZO a munkások világnézeti és kulturális mozgalma, fontos volt a gazdasági-szociális segélyezés is: munkába helyezés, jogi és orvosi tanácsadás, lakásügyek és kérvények ingyenes intézése. Az EMSZO nemcsak a szociáldemokratákkal, hanem a jobboldali radikális mozgalmakkal – így elsősorban a nyilasokkal – sajátos versenyfutásba kezdett a társadalmi elégedetlenség kiaknázásában és ezáltal a befolyás növelése érdekében. Éppen ezért az 1938 őszi püspöki konferenciában nemcsak azt mondták ki, hogy az EMSZO vidéki szervezeteit és költségeit az illetékes megyéspüspökök fedezzék, hanem meg is intették az EMSZO vezetőit: a püspöki kar „kívánja, hogy az EMSZO az AC szociális szakosztálya keretében működjék, továbbá, hogy szélsőséges

34 Serédi a szervezőket az AC illetékes szakosztályához, Huszár Károlyhoz utasította. (A konferencia eredményeiről nincsenek adataink.)

35 EPL 5289/1939.

36 A mi utunk. Mit tett és mit akar az EMSZO? Bp. é.n. (1940). 1. p.

37 Uo. 2–3. p.

38 Uo. 5. p.

agitációtól tartózkodva, mindig a lehetőségek határain belül maradjon ígéreteivel”.³⁹ Az ominózus feddést 1941 márciusában az új budapesti érseki helynök, Hamvas Endre szükségesnek vélte a megyéspüspökök emlékezetébe idézni az EMSZO-ról hozzájuk küldött köriratában.⁴⁰

Szervezeti fejlődésének csúcspontjára az EMSZO 1941-ben jutott el: ekkor Budapesten 56, vidéken 75 csoportja működött. (Arról azonban nem került elő dokumentum, hogy ez hány tagot is jelentett.)⁴¹ Lapjuk, az Új Rend viszont hetilapként 25.000 példányban jelent meg. Az 1941. évi költségvetése pedig 64.400 pengőre rúgott. Ebből 18.000-et a budapesti egyházközségek Központi Tanácsa adott, egyéb adományokból 6.000, a munkás tagoktól 7.000 pengőt vártak. Fedezetlen volt 33.400 pengő, s ennek rendezése érdekében a vezetőség ismételten a püspöki karhoz, jelesen a hercegprímáshoz fordult. Az igaz, hogy a legtöbb EMSZO az Esztergomhoz tartozó fővárosban működött, de az esztergomi érsekség nem vállalta magára a hiány pótlását. Mellette a legtöbb EMSZO a székesfehérvári és a váci egyházmegyében dolgozott. A fehérvári püspökség közismerten a legszegényebb javadalom volt, onnan további pénzt nem várhattak. A hatalmas kiterjedésű és milliós lélekszámú váci püspökség anyagi forrásait teljesen lekötötte az egyházmegye működésének a biztosítása.

Hamvas érseki helynök úgy látta 1941-ben, hogy az EMSZO jövője attól függ, hogy rövid úton sor kerül-e a hivatásrendi kamarák felállítására vagy sem. Ha igen, akkor az EMSZO ebbe tagolódik, akkor a kamara a tagokat kötelezően megadóztatja. Ha nem, akkor az EMSZO vagy átalakul érdekvédelmi szervezetté (azaz szakszervezetté, ahol ugyancsak tagdíjat szednek), vagy pedig megszűnik. Mint ismeretes, a kamarai rendszer a munkásszervezeteket nem váltotta fel. Így az EMSZO számára a fokozatos elhalás maradt hátra. Már a hadbalépés nyomán beálló rendkívüli állapotok ebbe az irányba mutattak: az EMSZO-t ugyanis a hatóságok nem vették ki a gyülekezési és egyesülési tilalom alól, ami ellehetetlenítette a működését.⁴²

Az egyre szűkebb keretek közé szoruló EMSZO a német megszállás után és a nyilas uralom alatt a fővárosban részt vett az üldözöttek mentésében. A nyilas- és náciellenes katolikus szervezet központi vezetőit a Gestapo 1944 decemberében letartóztatta, majd a dachau koncentrációs táborba deportálta őket. A megpróbáltatások során ketten életüket veszítették, három személy a felszabadulás után hazatért.⁴³ Ennek ellenére az EMSZO felkerült arra a listára, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására állított össze az Ideiglenes Kormány. Ezen a fasisztának mondott szervezetek, pártok, mozgalmak szerepeltek, s ezeket 1945 tavaszán rövid úton betiltották. Az EMSZO megszűnésével azonban a katolikus egyházközségek nem szüntek meg, hanem az 1945–1948 közötti átmeneti időszakban újabb szerveződéseknek adtak otthont. A diktatúra kiteljesedésével azonban az egyházközségek tényleges működése is megszűnt, bár formálisan továbbra is léteztek.⁴⁴

39 EPL Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1938. október 4-i jkv. 24. napirendi pont.

40 Uo. 2333/1941. Hamvas 1941. március 27-i levele.

41 Új Rend, 1942. február 7. (Közgyűlési beszámoló.) A hivatalos példányszámból kiindulva ez nem lehetett több a 25–30.000 főnél.

42 EPL 10.066/1943.

43 Vida István: i.m. 69. p.

44 Lásd Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Bp. 1985, Kossuth K.

DÓKA KLÁRA

PATROCINIUMOK ÉS BÚCSÚK AZ EGRI EGYHÁZMEGYÉBEN
(1746)

Rövid összefoglalásomat a 18. századi búcsújárás egyik kérdésével kapcsolatban a plébániatörténet fontos forráscsoportjára, az egyházlátogatási jegyzőkönyvekre alapoztam. Forrásaim az egri egyházmegye 1746. évi vizitációs jegyzőkönyvei, melyek Barkóczy Ferenc látogatásai nyomán Borsod és Heves megyékben keletkeztek. Barkóczy 1745-1761 közt töltötte be a püspöki széket, majd esztergomi érsek lett. Nagy műveltsége rendkívüli alapossággal párosult, amit e jegyzőkönyvek is mutatnak.

A köztörténetből ismert, hogy a török korban az egyházmegye e két megyéjében nem volt teljes pusztulás, és a 18. század elején viszonylag gyorsan megindult az élet. A Rákóczi-szabadságharc idején, mellyel az egri püspök is szimpatizált, ismét harcok dúltak, de az 1720-as évektől általános fejlődés indult. 1699-ben 33, 1745-ben már 86 plébánia működött a két megyében. Ezeket a vizitáló püspök mind meglátogatta, a hozzájuk kapcsolódó filiákkal együtt. Ezen kívül felkeresett Borsodban 57, a Tiszántúlon 20, zömmel vagy teljes egészében református települést is, ahol katolikus hívek hiányában az egyházi hovatartozást nem lehetett meghatározni.

A vizsgált területen a jól szervezett középkori főesperességek határai elmosódtak. Négy egységet lehetett megkülönböztetni: a patai, a szentpéteri kerületet, valamint Heves és Borsod megye ezeken kívül eső részét.

Az 1746. évi vizitációs kérdőpontjai igen részletesek, a templom, a plébánia, az iskola állapotát, a plébános, a tanító, a hívek viszonyait pontosan felméri. Foglalkoznak a temetővel, a szobrokkal, a kápolnákkal, keresztekkel, sőt a templom- és kolostor-romokkal is, így az adott válaszok helyenként régészeti értékűek. Az egyik kérdésben arra keresnek választ, mikor vannak körmenetek a településen belül, és melyek vezetnek azon kívül. A válaszokban pontosan szerepel, milyen ünnepeken, mely települések templomait keresték fel a hívek processzió formájában. Viszonylag kevés utalás van arra, hogy pap, vagy kántor vezette-e a körmenetet, vittek-e zászlókat, szobrokat stb. Pontosan kirajzolódik viszont, hogy egy-egy templom védőszentjének ünnepén, búcsúnapiján – a helyieken kívül – mely települések lakói vettek részt a szertartásokon.

Bálint Sándor és Barna Gábor kutatásaiból ismeretes, hogy a bux a 18. század első felében a török kiűzése utáni újjászerveződés része volt. Ekkor még bizonytalan a politikai helyzet, kockázatos távoli országokba menni, olykor még más országrészbe is, viszont a lakosságnak igénye volt a közös ájtatosságokra. Ekkor működtek legnagyobb számban a jámbor társulatok és kezdtek kialakulni – egyelőre hivatalos pápai bulla nélkül – a búcsújáró helyek.

A falusi búcsúk ósídők óta összekapcsolódtak a vendéglátással, itt azonban nem családok, rokonok találkozásáról, hanem nagyobb közösségről, egy sajátos, kevésbé vagyos társadalmi rétegről volt szó. A sok idegen hívő részvétele így is az egyes templomok búcsújának külön jelentőséget adott.

Az egri (fő)egyházmegye búcsújáró helyeinek történetét a 18. század végétől szinte napjainkig többen feldolgozták, azonban – mint látni fogjuk –, e kérdés rendkívül érdekes a korábbi időszakban is. Meg kell említeni, hogy hasonló példákkal éppen ebből az évtizedből más egyházmegyékben is találkozunk. Padányi Bíró Márton püspök a veszprémi területen 1745–749-ben szintén felmérte a buxok alakulását.

Mint ismeretes, a vizsgált terület, Heves és Borsod megye természeti adottságai különbözőek voltak. Északi részén a Mátra és a Bükk magas hegyei, déli, délkeleti részén pedig a tiszai árterek helyezkedtek el. E tényezők befolyásolták a körmeneteken résztvevők útját, a megtehető távolságot. Nem véletlen, hogy a búcsúra járás szokása leginkább a dombos vidéken, illetve a hegyvidék és a síkság találkozásánál alakult ki.

A processziók megindításában minden bizonnyal a plébános volt a kezdeményező. Ha az anyaegyházból jártak búcsúra, jártak a filiákról is, ha innen nem indultak, a filiákról sincs adatunk. Megfigyelhető, hogy a falun kívül vezetett körmenetek csak ott voltak, ahol a lakosság teljes egészében, vagy legalábbis zömmel katolikus volt. Bizonyos megszorításokkal vonatkozik ez a céltelepülésekre is. A búcsújárás ugyanis a szentek tiszteletével, mindenek előtt Mária-tisztelettel járt együtt.

A búcsújáró lakosság területi megoszlása érdekes képet mutat. Borsod megyében, a szentpéteri kerületben 1746-ban összesen 23 plébánia volt, és valamennyiről indultak a hívek processzióval más helység búcsújára. Ötnél több települést említenek három esetben: Csernelyen 11-et, Balatonnál hetet, Arlón hatot. Ha ránézünk a térképre, láthatjuk, hogy ezek a települések a Bükk hegységtől északnyugatra, egymáshoz közel helyezkednek el, így a lakosok egymás templom-búcsúit is könnyen felkereshették.

A felsoroltak közül kiemelkedik Csernely, ahol már a középkorban működött plébánia. A lakosság a 16–17. században annak ellenére katolikus maradt, hogy református földesurak is bírták a falut. A plébániához a 18. század elején tíz filia tartozott, melyeket 1737-ben az újonnan alakult sáta plébániához csatoltak. A hajdani filiák felkeresésének szokása azonban még a következő évtizedben is fennmaradt. A kapcsolattartást igazolja, hogy öt településről keresték fel Csernelyt a templom védőszentjének, Szent Lőrincnek napján. A többi katolikus falunál legfeljebb két-három említéssel találkozunk (pl. Bótán, Járdánházán).

A megye déli részén, a Bükkalján egymást érték a körmeneteket indító plébániák. Mezőkövesdről 11, Tardról 10, Tibolddarócról, Kistályáról 8, Bogányról, Szihalomról 7 települést keresett fel búcsúkor a katolikus lakosság. Meg kell említeni a filiákat is: Bogácsnál Szomolyát, Kistályánál Ostorost és Novajt, melyek katolikusai az anyaegyházakkal együtt vettek részt a körmeneteken. A fentiek közül is kiemelkedő Mezőkövesdnek nem volt filiája, mivel ott a 16. században reformátusok laktak. A 17. században bekövetkezett pusztulás után azonban katolikusok telepedtek be. Tibolddaróchoz viszont a 18. század első évtizedeiben igen sok filia tartozott, melyek közül 1746-ra csak Nyárad és a jórészt református Cserépváralja maradt meg. A régi hagyománynak megfelelően az egykori filiákat templomuk ünnepén itt is felkeresték.

A körmenetek céljaként a Borsod megyei részről Mezőkövesd 11 esetben szerepel, bár e mezővárost a Heves megyeiek is látogatták. Ugyanez mondható el Szihalomról és

Szemeréről is, melyek szintén az akkori megyehatár közelében voltak. A nagyszámú processziót indító Tard búcsúján csak a bogácsiak vettek részt. Hatszor említik viszont célállomásként Miskolcot, Kácsot, Novajt, Bogácsot, melyeknél a gyógyító erejű víznek bizonyára szerepe lehetett. Ha a nagyobb településen két templom is volt, akkor mindkettő búcsúját megünnepelték, pl. Miskolcon Nagyboldogasszony és Péter-Pál napját.

Ezen a vidéken szokás volt, hogy az anyaegyház hívei nemcsak a templom búcsúján keresték fel a filiákat, hanem húsvét, pünkösöd másnapján és Úrnapot követően is, hogy azt ünnepélyesebbé tegyék. Pl. a bogácsiak Szomolyára, a daróciak Alsóábrányra, a tardiak Felsőnyárádra jártak a plébános vezetésével ilyenkor.

Heves megyében, a Mátra alján található patai kerületben 1746-ban 34 plébánia volt, és a hívek 29-ből jártak a szomszéd települések templomának búcsújára. Mivel itt a településhálózat ritkább, nagyobbak a távolságok, egy-egy faluból évente két-három alkalommal indultak processziók. Ötnél többet csak két plébánián és két filián említenek: Apcon hetet, Árokszálláson, Tarnaörsön, Visontán hatot. (Utóbbi kettő Erk, illetve Pata filiája volt.)

A körmenetek céljáról adott válaszok igen érdekesek. Kiderül, hogy Apcot, Verebélyt, Tarnaörsöt, Detket, Jászdózsát, Jászárokszállást öt, Adácsot hat, Alpárt pedig kilenc településről keresték fel. A nagy számok mögött az húzódik meg, hogy a látogatók Adács és Detk kivételével nemcsak a plébánia-templom ünnepére mentek el, hanem a kápolnákéra is, amire még visszatérünk.

A patai kerületen kívül a Heves megyei plébániák négy földrajzi egységben voltak. Az Eger-patak és a Tarna között a Heves-borsodi dombságon, a Bükkalján, a Jászságban és a Tisza mellett. A déli területeken szintén a ritka településhálózat és a tiszai árvizek nehezítették a körmeneteket, míg az északi részekben a katolikus lakosság évente több alkalommal is elment a környék templom-búcsúira. Az itteni plébániák közül Farnosról, Erdőtelekről kilenc, Füzesabonyból, Mezőtárkányból nyolc, Jászapátiból hét települést kerestek fel a hívek processzió formájában, és öt helyre mentek Szent-erzsébetről, Leleszről, Szentdomonkosról, Verpeléstről, Szólátról, Boconádról is.

Az egymás közelében épült bükkaljai falvak katolikusai közösen vettek részt a körmeneteken, és – mint a válaszokból kiderül –, ugyanazon településeket keresték fel. Füzesabony, Farnos, Mezőtárkány lakóinak kedvelt helye volt az Erdőtelekhez tartozó hanyi puszta, Szihalom, Szemere, Besenyő, Dormánd és egymás búcsúit is felkeresték. Az északi részekben élők legtöbbször Szent-erzsébet filiájára, Leleszre és a szentpéteri kerületben lévő Apátfalvára mentek. A felsorolt településeket a válaszadók öt-hat esetben jelölik meg a processziók céljaként. Ötször szerepel Debrő és Maklár is. Utóbbi faluba a filiáról jöttek a hívek pünkösödkor és Úrnapján. A kerület jelentős jázsági települései közül Apáti öt, Alsószentgyörgy, Ladány négy alkalommal volt a búcsújárások célja, a Tisza menti településeket pedig évente két-három körmenettel érkező csoport kereste fel.

A korábbiakban jeleztük, hogy a processziók útját nem befolyásolták a megye és az espereskerületi határok. A már említett Apátfalva, Mezőkövesd, Szemere és Szihalom helységeken kívül Boconád, Farnos, Mikófalva, Mezőtárkány, Váraszó, Kápolna, Erk stb. településeket is felkeresték a szomszédos megyében vagy kerületben élők.

Arra is történt utalás, hogy a körmenetek résztvevői nem minden esetben a plébániatemplom, hanem egy-egy kápolna ünnepére zarándokoltak el. Fontos szerepet játszottak ilyen szempontból az újonnan emelt, vagy romokból újjáépített kápolnák, me-

lyeknek általában külön történetük van. A patai kerületben Abasáron ebben az időszakban két kápolna volt ismert. Az egyiket korábban, a falu melletti hegyen Mészáros János építtette. Fenntartására szőlőt is adott, de a földesúr ezt elfoglalta. A titulus Szent János apostol volt. A másik kápolna – Szent Anna tiszteletére – az 1745-ben létesített remeteszék mellett volt, és ez vonzotta inkább a búcsúsokat.

Szintén az 1740-es években emeltek Tarnaörs közelében Homokpusztán a hasonló titulusú kápolnát, melyet 1746-ban július 26-án Jászdózsza, Jászárokszállás, Erk, Visznek, Jászapáti lakói kerestek fel. A harmadik Szent Anna kápolna Hanyi pusztán volt, Butler Lajos 1719-ben építtette. Anna napkor ezt az említett anyaegyházon – Erdőteleken – kívül a füzesabonyi, dormándi, besenyői, hevesi hívek is látogatták.

Jászdózsan, a Boldogasszony nevű dombon 1728-ban emeltek a hívek kápolnát Sarlós Boldogasszony tiszteletére, mely az itteni lakosokon kívül a tarnaörsi és jászárokszállási híveknek is zarándokhelye volt. Szintén Sarlós Boldogasszony volt a titulusa a nagyfügedi kápolnának, melyet a kegyúr – Almásy János – 1740-ben még temetőkápolnának építtetett fel. A feldebrői kápolna 1738-ban – Nagyboldogasszony tiszteletére – remetékápolnának épült, de búcsúja alkalmával a verpelétiiek is látogatták. Érdekes szokás volt, hogy a német lakosság Verpelétről Feldebrőre nemzeti szentjük, Nepomuki Szent János szobrához az ő ünnepén külön processzióval vonult. Végül meg kell említeni a sorban az apci szőlőhegyen 1724-ben épült kápolnát, melyet itt is remeték számára emeltek, és Szent kereszt feltalálása tiszteletére szenteltek fel. E napon a fancsali lakosság is felkereste.

Bár a felsorolt kápolnák nem a falvak belterületén, hanem azok határában épültek – mint láttuk – nemcsak a helyieknek szolgáltak a körmenetek végcéljaként. Voltak azonban ellenkező példák is az egyházmegye területéről. A tiszabői kálvárián a Szent kereszt feltalálása és felmagasztalása tiszteletére két kápolna is volt, de a helyi körülmények miatt – itt csak a falu lakói tartottak körmenetet. Hasonlóképpen csak a helyiek keresték fel a nehezen megközelíthető felsőtárkányi Szent kereszt kápolnát, a kötelki Mária-szobrot, a sajóvárkonyiai a falun kívüli Szentlélek templomot, az apátfalviak Anna és Lőrinc-napkor a Rocska-patakot, Nagyboldogasszonykor a hármas forrást. Ezek a körmenetek minden bizonnyal a korábbi időszakban meglévő szakrális helyekre vezettek, vagy régi hagyomány emlékét őrizték. Hasonló okból vezettek processziót a kisvárdaiak Demeter napján Vécsre, az abasáriak Keresztelő Szent János ünnepén az egykori Szent László emlékhelyre Bene pusztára, ahol később kápolna is épült.

Az 1746-os egyházlátogatás szerint ebben az időszakban a felsoroltakon kívül a településeken még igen sok kápolna volt, melyet sem a helyiek, sem az idegenek nem kerestek fel körmenetekkel, sőt búcsúnapiját meg sem ünnepelték. Ezek egy része magánkápolna volt, a földesúr házi káplánjával, másik része nyilvános misézőhely a zömmel protestáns településeken, a harmadik pedig középkori romokból épült ideiglenesen újjá, és a plébániatemplom felépítéséig funkcionált. (Pl. Szent kereszt kápolna volt Gyöngyöspátán, Solymoson, Szurdokpüspökin, Jászárokszálláson, Szent Miklós Gyöngyösön, Kozma és Damján Jászfényszarun, Szent Joachim Gyöngyöshalászon stb.)

Ismeretes, hogy a 19. századra népszerűvé vált búcsújáró helyek közelebbi és távolabbi környékekre egyre nagyobb vonzerőt gyakoroltak, míg a többi templombúcsú a falvak és a családok ünnepe lett. Az egyházmegyében egy későbbi búcsújáró hely kiemelkedésének lehetünk tanúi: ez a verebélyi Szent Kút volt, melyet ekkor még csak öt közelebbi község (Pásztó, Gyöngyöspata, Maconka, Bátor, Tar) katolikusai kerestek

fel. A nagyobb búcsújáró helyek kialakulása azonban mindig a távolról érkező zarándokok megjelenésével függött össze.

Utolsó kérdés, amivel érdemes foglalkozni, annak vizsgálata, mely ünnepeken voltak ezek a más településre irányuló körmenetek, azok mely patrocíniumokhoz kapcsolódtak. A vizsgált területen a legnépszerűbb búcsújáró nap Sarlós Boldogasszony és Szent István volt, mindkettő 33 említéssel. Kapcsolódtak a falusi ember gondolatvilágához és mindennapjaihoz: előbbi az aratás, betakarítás kezdetét, utóbbi végét jelentette. Ezt követte Kisboldogasszony 30 alkalommal és Szentháromság vasárnapja 27 említéssel. 25 településről indult búcsúi körmenet Keresztelő Szent János születésnapján, 24-ről Nagyboldogasszonykor. Ugyanennyi volt az Anna-napi processziók száma, melyek – mint az előbb mondottakból következik –, elsősorban a kápolnák felé indultak. 23 helyről volt körmenet a filiákba, illetve a Szentlélek templomokba pünkösöd valamelyik napján, 22-ről Péter és Pál, Szent László és érdekes módon Szent Márton ünnepén. 18-szor jelölték meg a válaszadók a körmenet napjának Mindenszenteket, 16-szor Szent Mihályt, 14-szer Szent György és a Szent kereszt felmagasztalása ünnepét. Sorrendben következik Szent Imre 13-szor, Szent Lőrinc 12-szer, Mária Magdolna 11-szer, és 10-szer Jakab apostol napja. Nyolcszor fordul elő húsvét, hétszer Nepomuki Szent János, Szent kereszt feltalálása, Katalin, Páduai Szent Antal ünnepe és áldozócsütörtök. Ötször volt idegenbe vezető körmenet a vizsgált területen Úrnapi, János apostol és Szent Miklós ünnepén. 14 ünnepen ennél is kevesebb volt a processzió (pl. Adalbert napján háromszor, kétszer Margit, Domonkos, Mária neve, Órangyalok, Szent István vértanú ünnepén).

Ha a felsorolt búcsújáró napokat naptári rendbe állítjuk, a kép rendkívül érdekes. Látható, hogy a hívők nemcsak a nyári hónapokat használták ki ilyen célból, hanem az időjárással dacolva az őszt, elsősorban a novemberet is. A fő visszatartó erő a mezőgazdasági munka, és helyenként a tiszai árvíz lehetett. Az első jelentős ünnep a tavasz kezdetén Szent György nap volt, melyet követtek a változó ünnepek, majd májusban Szent kereszt feltalálása, János apostol, Nepomuki Szent János napja. Júniusban – mint jeleztük –, Szent László, Péter és Pál apostol napján már igen sok körmenet indult, majd július elejétől, Sarlós Boldogasszonytól Kisasszony napjáig a leginkább népszerű búcsújáró napok következnek.

A sort az ősz kezdetét jelentő Szent Mihály nap zárta le, majd a szüretnek miatt októberben szünet következett. Novemberben viszont újra elindultak a processziók együtt ünnepelni a Mindenszentek, Szent Imre, Márton és Katalin tiszteletére felszentelt templomok híveivel.

Rövid összefoglalásomban csupán azt kívántam bemutatni, hogy egyetlen forráscsoport mennyi érdekes adatot rejt magában egy-egy település plébániájával és híveivel kapcsolatban a búcsúk vonatkozásában is. Befejezésül csak egyetlen tényezőt szeretnék kiemelni, a körmenetek, búcsújárások közösségformáló erejét. A résztvevők társadalmi helyzete következtében ezek nem voltak látványosak, sokszor nehézségekkel kellett megküzdeni, mire a meglátogatni kívánt települést elérték. Gondoljunk csak a korabeli közlekedési nehézségekre, a rossz útviszonyokra, melyek még kis távolságok esetén is problémát jelentettek. Ilyen utakról nyilván nemcsak gazdag lelki élményekkel tértek haza a zarándokok, hanem azzal a jó érzéssel is, hogy segítőkész, összetartó, Isten-hívő közösség tagjai.

A bemutatott forrás helye:

Egri Érseki Levéltár

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek

1746. Patai kerület

Borsod megye

Heves megye

Szentpéteri kerület

(mikrofilm-másolatban a Magyar Országos Levéltárban is megtalálható)

BIBLIOGRÁFIA

Bálint Sándor-Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok*. Bp. 1995, Szent István Társulat.

Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium 1-2*. Bp. 1977.

Tüskés Gábor (szerk.): *„Mert ezt Isten hagyta”*. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp., 1986.

Kandra Kabos: *Adalékok egyházmegyénk történetéhez 4.* = Egri Egyházmegyei Közlöny 4. Eger, 1904.

Kovács Béla: *Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a 18-19. században.* – Archivum 2. 47-58. p. Eger, 1974.

Soós Imre: *Heves megye községei 1867-ig*. Eger, 1975.

Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Bp., 1985.

Tóth Balázs: *Egyházmegyénk kegyhelyei.* – Egri Egyházmegyei Közlöny (1941) 26-28., 33-34. p.

Zadravecz István: *Mátraverebély – Szentkút. A kegyhely története, ájtatosságai és énekei*. Szentkút, 1934.

BEKE MARGIT

A HISTORIA DOMUS FONTOSSÁGA, HELYE ÉS GYAKORLATA

FONTOSSÁGA

Napjainkban, amikor egészen új tudományágak születésének lehetünk tanúi, s egy-egy tudományág mélyebb megismerése is lehetővé válik, vagy régen te művelt, speciális területek kerülnek újra az érdeklődés előterébe, időszerű kissé a „rejtőzködő” egyháztörténelem egy apró részletére felhívni a figyelmet.

A helytörténetírás sohasem látott virágkorát éli most, azonban egyes publikációk – a helyi vallásos élet társadalmi megnyilvánulási formáinak ismerete hiányában – többnyire nélkülözik a vallási aspektust, enélkül pedig teljes képet kapni egy meghatározott közösségről aligha lehet. Különösen akkor, amikor a közösség életébe minduntalan bejátszott a transzcendencia, függetlenül attól, hogy az egyén elfogadta-e, vagy sem.

Amit jelen körülmények között az egyház saját kebelében megoldhat, az éppen a „petit histoire”-hez, a historia domus írásának megkezdéséhez, szerencsés esetben folytatásához tartozik, hogy építőköve lehessen egy magasabb szintézisű egyháztörténelemnek.

ELNEVEZÉSE, TÖRTÉNETISÉGE

A plébánia-történetírás fontosságát – és ebben a historia domus szerepét – Vanyó Tihamér már 1941-ben hangsúlyozta.¹ Előzőleg pedig Félegyházi József foglalkozott ki mondottan a historia domusszal.²

Az esztergomi főegyházmegyében nem idegen ez a téma, hiszen Scitovszky János primás (1849–1866) az 1858. évi esztergomi tartományi zsinaton előírta vezetését.³

„Item libros piarum foundationum inventaria rerum ad Ecclesiam et beneficium pertinentium, et annales seu historiam parochiae, nec non exactam fidelium conscriptionem habeant.” Azonban már egyes plébániákon vezették az 1700-as évek elejétől (pl. Győrzámoly), tehát a zsinat egy kialakult gyakorlatot rögzít. Ezt teszi az 1941-es főegyházmegyei zsinat is.⁴

1 Vanyó Tihamér: A plébánia-történetírás módszertana. = Regnum, 1940/41. 1–63., igen sok bibliográfiai adattal.

2 Félegyházi József: A historia domus vezetéséről. = Egyházi Lapok, 1936. 296–298.

3 Decreta et acta concilii provinciae Strigoniensis a.D. 1858. Pestini, 1859. 76.

4 Az esztergomi 1941. évi főegyházmegyei zsinat határozatai. Bp. 1942. 70. §.

„Ha valamely plébánián a historia domus (parochiae) megvan, a plébános gondosan vezesse tovább és kutatásai alapján egészítse ki. Ahol hiányzik, ott írja meg. A helytörténet tanulmányozása kapcsán különös gondot fordítson a plébánia területén található egyházi műemlékek és művészi tárgyak szakszerű leírására és ellenőrzésére.”

A historia domus – szinonimként használatos – elnevezései: historia parochiae, annales, res gestae parochiae, plébánia-történetírás, plébániai évkönyv, krónika. Sem a források, sem pedig az elnevezések nem egyértelműek, nem tesznek különbséget a historia domus és a plébánia-történetírás között, noha van. Megközelítőleg a krónika és évkönyv sajátosságait egyesíti magában. Nevezhetjük a plébánia krónikájának.

HELYE A PLÉBÁNIAI LEVÉLTÁR IRATAI KÖZÖTT

A plébánián őrzött forrásanyagok között található anyakönyvek, néhol vizitációs jegyzőkönyvek, iskolaszéki iratok, királyi rendeletek másolatainak protokolluma, jegyzések könyve, esperesi kerületek jegyzőkönyvei, plébániai levelezések, ritkán építési tervek, esetleg fényképek. Némely plébánia csak őriz historia domust, némely folytatja is, másutt egyáltalán nincsenek. A levéltári értékű iratok nemzeti és egyházi kincsünk kulturális részeként, múlt és jövő előtt köteleznek mindannyiunkat hűség és megőrzésükre.

Az említett források között leginkább egyedi, a plébánia életét sajátosan, több oldalról közelíti meg a historia domus. Műfajilag elhatárolandó a vizitációs jegyzőkönyvtől, amelyet az egyházmegye megadott kérdéseire tekintettel jegyeztek le a püspök, illetve a főesperes és mások jelenlétében. A historia domus szabadon áramló előadásmódja az érintett plébánia azon eseményeit tárgyalja, amely számukra valamilyen szempontból kiemelkedő, megfelelő teret engedve az író egyéniségének. Mindkettő megegyező vonása, hogy egy adott időpont történelmiségét ragadja meg.

Az egyidejűség különbözteti meg a historia domust a plébánia-történetírástól is, továbbá a szubjektivitás. A plébánia-történetírást ugyanis művelheti bárki idegen: időben, térben és eszmében távol a plébániától, míg a historia domus kebelbeli, a plébánia és eseményeinek résztvevője, az egyházzal eszmei egységben élő személyt kíván. Míg amaz lehet retrospektív, a historia domus írása sohasem. Amaz a történet egészét folyamatosan mutatja be, emez megállítja az eseményeket, inkább keresztmetszetet ad, amely azonban kiindulópontja, vagy része lehet a plébánia-történetírásnak. Anyagukat tekintve mindhárom – az egyházlátogatási jegyzőkönyv, a plébániatörténet, a historia domus – azonos, hiszen ugyanabból a közös gyökérből: a plébániából táplálkozik.

A PLÉBÁNIA ÉS A HISTORIA DOMUS A GYAKORLATBAN

„A plébánia a krisztushívőknek a részegyházon belül állandó jelleggel megállapított közössége, melynek lelkipásztori gondozását, a megyéspüspök felügyelete alatt plébánosra bízják, aki annak saját pásztora.”⁵

5 CIC (1983) 515. k. 1. §.

Tehát a plébánia napjainkban dinamikus felfogást tükröz, de ez gyakorlatban a historia domus írásánál eddig is érvényesült. A plébánia a fentiek szerint közösség, amely Isten országának kibontakoztatásán munkálkodik itt, ebben a világban, akár az egyház. Vagyis a vallásos szféra mellett a világi szférával is számol, amennyiben érintkezési pontjaik vannak.

A historia domus írásánál szükséges feltüntetni a plébánia területi egységét, a quasi-plébániánál azt a szempontot, amely alapul szolgált annak létrehozásánál. A topográfiában tekintetbe kell venni a mater mellett működő filiákat, miséző-, illetve kegyeleti helyeket, továbbá a templom vonzási körzetét, hiszen nem feltétlenül az illetékes plébániával tartanak közösséget a hívek. Szerencsés feljegyezni a plébánia valamennyi előforduló nevét. Jó, ha ismeretes a közösség etnikuma, a területen élő katolikus lélekszám, s ennek hány százaléka a gyakorló vallásos, akik kovászat képezik a plébániának. Megállapítható a közösség foglalkozása: mezőgazdasági, ipari munkások, szellemi foglalkoztatásúak, ingázók, vagy helyben dolgozók, amely meghatározója a pasztorációnak. Vannak-e jelentős személyiségek közöttük? Fontos az egyházközség képviselőinek tevékenysége, hatékonysága, mennyiben segíti elő a pap és hívek közötti koordinációt.

Az Isten népéből természetesen kiemelkedik a plébános, valamint papjai, akiknek személyiségét, tevékenységét a lelkipásztori munka különféle területén nem szabad elhanyagolni a historia domus írásánál.

A legkiemelkedőbb mindezek közül mégis maga a kultusz, a kultusz helye. Írni kellene a templom, esetleg a templomok dedikációjáról, építéséről, berendezéséről, szent tárgyakkal való felszereltségéről, a plébánialakról, harangtoronyról, temetőről. Mindez művészettörténeti szempontból is fontos. Szóljunk az istentiszteletekről, a szentmisével kapcsolatos kiváló ünnepekről, körmenetekről. Érdemes időt szentelni a népi ajátosságoknak, különös tekintettel a genius loci-ra, és ezek között kiemelkedően a búcsújáró helyekre. Járnak-e másfelé zarándoklatra (belföldi, külföldi), vagy jönnek-e máshonnan ide hívek? Vannak-e vallásos társulatok, közösségek, milyen funkciót töltenek be? Rendelkezik-e a plébánia kórusral, zenekarral, milyen eredménnyel működnek?

Nem hanyagolható el a hit tanításának, elmélyülésének alkalmai, konferenciákon, triduumokon, lelkigyakorlatokon. Vannak-e vallásos művelődési lehetőségek, mint hangverseny, népi misztérium játékok, gyermekrajzi és egyéb pályázatok, kiállítások stb. Lehet szó fontosabb gyűjtésekről, karitatív tevékenységekről is. Fontosak a magyar nemzeti, vagy egyházi események, ha tükröződései vannak a plébánián.

A historia domus szemléletét tekintve: objektivitásra kell törekedni, nem zárva ki a szubjektív, egyéni látásmódot; inkább az igazságnak, mint a tetszésnek kedvezzen; a sajtós történelem ne jelentse az elszigeteltséget.

A historia domus írója a plébános, a káplán, lehetőleg papi személy, aki az események centrumában áll. Segítségül vehet maga mellé olyan egyéneket, akik tudásukkal, hozzáértésükkel segítenek egy-egy rész megírásában.

Eddig a kézírásos forma volt szokásban, amit a napló, a könyv jelleg is sugallt, akkor is, mikor a gépirás már ismeretes volt. Elképzelhető elektronikus úton készült forma is.

Színesebbé tehetik a szöveget a fényképek, eredeti dokumentumok – (de nem a plébánia irattárából kiemelt példányok!), statisztikák – gondoljunk a szilveszteri hála-

adáskor felolvasott szövegre. Lehet hivatkozni egy-egy jelesebb alkalommal elhangzott beszéd, műsor magnófelvételére, esetleg filmre. A modern adathordozóknál megjegyzendő, hogy szakszerű, gondos kezelést igényelnek.

Mikor történjék a vezetése? Lehetőleg az eseményekhez közeli időben fordítsanak gondot a mondanivaló lejegyzésére, hiszen a hangulat és emlékezet egysége a valóság-hűség legjobb biztosítója.

MAI HELYZET ÉS TEENDŐK

Az esztergomi főegyházmegyében – 1986-os adatok szerint, a beküldött levéltári jelentések alapján – a meglévő 153 plébánia közül csupán 82 vezet historia domust, közülük legrégebb az 1700-tól vezetett, fentebb említett győrzámolyi.

Ahol vezetik a historia domust, ott csupán a folytatás gondja marad, lehetőleg a megadott szempontok szerint.

Az a benyomásom, hogy többnyire a megkezdettek írása abbamaradt, vagy hézagos, ott elsősorban a folytatást kell szorgalmazni és csak azután pótolni a hiányokat.

A plébániák majdnem 50%-a azonban meg sem kísérelte a vezetést, a historia domus fontosságát kellően nem értékelve és nem utolsósorban idő és tapasztalat, illetve modell híján. Érdemes lenne néhány meglévő historia domusba belelapozni inspiráció céljából.

Ajánlatos apropó-szerűen fűzni a gondolatokat, tehát dátummal ellátni és a fontos, a mindennapitól elütő eseményt leírni, netán kommentálni és kitérőt tenni mások számára ismeretlen összefüggések világába. A legnagyobb hiba: ha egyáltalán nem vezetnek.

Ha ezen túl a plébánia-történetírás is megihletné a plébánost, illetve valakit, esetleg csoportot, sokat nyerhetne az egyháztörténetírás. Ezekhez jó lenne felderíteni a bibliográfiákat és utána vallasni az egyházmegyei és plébániai levéltárak forrásait. A kutatásra fokozottan kell figyelni, itt egyetlen bekötött könyv hordoz múltat és jelent. Maga a kötet az illetékes plébánia tulajdonát képezi, függetlenül attól, hogy íróját hová disponálják. Több historia domus maradt volna meg, ha ezt figyelembe vesszük.

A jövőben a mikrofilmzés biztonságot jelentene, megfelelő kutatási korlátozásokkal, kikötésekkel.

Milyen nagyszerű lenne a historia domusokból tematikusan publikálni: háborús események, egyházközségi problémák, jeles ünnepek, eucharisztikus kongresszus, vallásos egyesületek, politikai történések, egyházi és politikai portrék, zenei élet és művészettörténet köréből.

MIT NYÚJTANAK A HISTORIA DOMUSOK?

Mindenek előtt egy plébánia életmódját, bizonyos atmoszférát, nagy történelmi események kisebb közösségre lebontott mozzanatát. Olyan apróságokat, amelyek másutt nem nyertek publicitást, de ettől válik igazán „élővé” a közösség. Fogalmakat világítani meg oly módon, hogy funkciójukban mutatják be pl. a kegyuraságot a plébános vá-

lasztásánál, a templom fenntartásánál és restaurálásánál, húsvéti ajándék konkrét leírásánál.⁶ Figyelemmel kísérhető az egyesületek közösségformáló ereje és hogy az összetartozás miképpen nyer kifejezést a vallásos szertartásokban, és hogyan határozza meg időtöltésüket társas vacsorákon, vallásos színdarabok megtekintésében, kirándulások alkalmával. Egyáltalán mit jelentenek a vallásos társulások, mint a Kisegítő Kápolna Egyesület,⁷ a Credo, a Zita-kör, a KaritásZ különféle szakosztályai. Gondolhatunk a zászlószentelésekre is.⁸

A plébánia karitatív, szociális tevékenységét is sokoldalúan mutatják be, különösen az első világháború után és a gazdasági világválság éveiben: ajándécsomagok, ruhák, gyermeküdültetés formájában.

Az ünnepélyes szentmisék, a körmenetek, zárandoklatok, szentségek kiszolgáltatása, a lelkigyakorlatok pedig az egyház vérkeringésébe való bekapcsolódást jelzik.

Végezetül álljon itt néhány kiemelt szemelvény a historia domusokból:

A budapesti bazilikaiban ez olvasható:⁹

- 1929 áprilisában visszaemlékeznek 1906-ra, II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona halmvainak hazaszállítására. „... az élénkszerű, négyszögletű bronzkoporsókat, melyeket a hegyek sorozatán égő pásztortüzek fényében hozott vissza Rodostóból a mindennünnen látható, kivilágított, széles ablakú vasútkocsi, Thaly Kálmán és Fraknoi Vilmos püspök helyezték a kupola alatt épített pazar katalkra.” A koporsókat Szmrecsányi és Prohászka püspökök várták infulában és díszpalástban.
- 1930 májusában a máriabesnyői zárandoklatról jött 23 ezer ember, Serédi bíboros volt velük és hazaérkezve a bazilikában beszélt és megafonon keresztül hallgatták a kintiek.
- 1930. augusztus 13-án (Sz. Imre halálának 900 éves centenáriumát ünnepelték) „mintegy 100 hollandi szülő hallgatta a szentélyünkben a nagy-misé. Ezek fogadták be szeretettel a magyar gyermekeket háború utáni súlyos éveinkben.”
- 1930 téli gyermekruha akcióra 4380 pengőt költöttek. Előírták, hogy szegény gyermekek az elemi iskolában 2 deci tejet kapjanak.

A terézvárosi plébánia historia domusa így ír:¹⁰

- A lélekszám (a század elején) 68.000 volt, a valóságban 100.000 körül lehetett, mert akkor már Angyalföld és a kerület többi periferiális részei erősen benépesedtek. Egyik gyártelep a másik után alakult. 7 káplán is volt.
- A pesti Vigadó 1849-es leomlásakor az egyik csillárt átvitték a terézvárosi plébánia-templomba.
- Pápai Ferenc plébános „Az 1880–1910-es évek legjobb egyházi szónoka, szép, bariton organuma, szépirodalmi ismeretei (híres Shakespeare ismerő volt!) magas, daliás termete praedestinálták őt szónoki sikerekre”.

6 Historia Domus. Budapesti Bazilika, 1937. év.

7 Parochia ad S. Teresiam Budapestini. Historia Domus.

8 Historia Domus, Budapesti Bazilika.

9 Uo. Ezuton szeretnék köszönetet mondani a főtisztelendő uraknak, akik lehetővé tették számomra a historia domus-ok tanulmányozását, a budapesti Bazilikában, a budapesti terézvárosi és az esztergomi szentgyörgymezei plébániáknak.

10 Parochia ad. S. Teresiam Budapestini. Historia Domus.

- „A szenvedő Jézus szobor, mely a bajorországi Wies-ben lévő szobornak másolata” – nálunk van. Továbbá: „A bájos Jézus Szíve szobrot, mely Martinelli műve, a templom pénztár költségén emeltettük”.

*Az esztergom szentgyörgymezei plébánia historia domusából a következőket vehetjük ki.*¹¹

- 1884 október hónap minden napján XIII. Leó pápa rendelkezésére elimádkozták a szentolvasót és lorettoi „letenyét” és a plébános megpróbálta létrehozni a szentolvasó társulatot.
- 1887. Belkovics Ferenc szentgyörgymezei lakos és szőlőbirtokos földműves, saját szőlőjében, közel a városhoz egy Sz. Orbán szobrot állított fel, melyet Krotky József fölszentelt máj. 30-án, pünkösd hétfő este 6 órakor nagy részvét mellett.¹²
- 1888. Simoncsics Jánost, Kopácsy primás rokonát, uradalmi levéltárnokot, családi sírboltba helyezték. 42 ezer forintja volt, ebből 3 ezer jutott a szentgyörgymezei szegényeknek.
- 1890. A hívek buzgósága folytán lourdesi szobrot vásároltak, Bouasse Emil készítette Párisban 123 frankért (58 Ft.)
- 1890. okt. 4-én Sz. Ferenc napján, mint I. Ferenc József királyunk névnapján lett az árvaház felszentelve és rendeltetésének átadva. A bazilikában a királyért végzett sz. mise után a hercegprimás lejött az árvaházba és azt fölszentelte. A község házait zászlók ékesítették, merre a primás jött. Nagyszámú előkelő közönség vett részt az ünnepélyen ... Az intézet a gráci irgalmasnővérek gondozására bízattván. Grácból a főnöknő is megjelent a megnyitásra.
- 1891. Rendkívül szigorú hideg idővel köszöntött be az új év. Szomorú esemény tette emlékezetessé az első hónapot. 1891. jan. 23-án reggel fél nyolckor meghalt Simor János hercegprimás. Az egész ország gyászolta halálát. Jan. 28-án délelőtt ment végbe a temetés. Dacára a nagy hidegnek, a ködös téli időnek, kb. 10–12 ezer ember vett részt a temetésen.
- 1892. Knauz Nándor a Barátkúti dűlőben ásásokat végzett.

11 Historia parochiae et ecclesiae Strigoniensis in oppido S. Georgii. 1801.

12 A ma is meglévő Sz. Orbán kápolna bizonyára innen veszi kezdetét, és ez másutt nem található az irodalomban.

KÉRINGER MÁRIA

SÁNDOR FRIGYES-VARGA LAJOS:
A VÁCI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA

Tisztelt Hallgatóim!

Nagy megtiszteltetéssel fogadtam el Varga Lajos plébános úr felkérését, hogy a Sándor Frigyes által megkezdett és a Varga Lajos által folytatott és kiegészített Váci egyházmegye történeti földrajza c. kötetet bemutassam.

A váci egyházmegye történetét a 20. század negyvenes éveiben többen feldolgozták. Az egyes korszakokhoz kapcsolódó tanulmányok újabb és újabb részleteket tártak fel az egyházmegye általános történetére, valamint püspökeinek életére vonatkozóan.

Clobot Ferenc történeti névtára volt az első, amely már a plébániák és templomos helyek történetével foglalkozott. Sándor Frigyes kutatásait szintén erre a területre összpontosította, és ezt a feltáró munkát teljesebb formában folytatta.

Sándor Frigyes életét papként élte végig és szabadidejében, főleg 1958 és 1974 között folytatta azokat a kutatásait, amelyek művének alapjai. Forráskutatásai során összegyűjtött minden adatot, amely a váci egyházmegye területén valaha létezett templomos helyre, vagy templom meglétére vonatkozott. Gyűjtése azonban csak a török hódoltság koráig terjedt. Ha a török háborúk után a rombadőlt templom helyére újat építettek azt még megemlítette, de ha teljesen új templom épült, azt már nem.

Varga Lajos folytatta elődje munkáját és az adattárba összegyűjtötte a későbbi korok templomaira vonatkozó adatokat. Kutatásai során azonban a korábbi anyaghoz is számtalan új, friss adatot fedezett fel és ezeket szintén beépítette az anyagba. Folytatta elődje szempontjai szerint az adatok összeállítását.

Az egyes helynevek névtani magyarázata után ismerteti az illető hely történetét a forrásokra való hivatkozással. Ha szükséges volt és az adatok tartalma indokolta ellentétes véleményt is megfogalmaz. Az adatok ismertetett csoportosításával 613 templomos helyről, illetve templomról kapunk napjainkig áttekintést. A történeti összefoglaláson túl összegyűjtötte a szerző az adattárban szereplő helyekre az összes fellelhető irodalmi hivatkozást és levéltári forrást. Ilyen módon az adattár egy régiónak – több megyére kiterjedő területnek – sokoldalú adatbázisa, a községek történetére, birtokosaira, építészet- és művelődéstörténetére ad gazdag információt.

A kötet elején Varga Lajos összegzi a váci egyházmegye történetének főbb mozzanatait napjainkig. Röviden összefoglalja a sematizmusok készítésének történetét. A kötet végén sorolja fel a szerző a felhasznált irodalmat és a gazdag levéltári forrásanyag lelőhelyét. Az adatok fellelhetőségében a név- és helymutató segíti az olvasót (ezeket célszerű lett volna különválasztani, a nagy mennyiségű tárgyiszó miatt).

A két szerző által készített mű egy nagyszabású helytörténeti, egyháztörténeti munka lett, hézagpótló az egyházmegye története szempontjából. Nemcsak gazdag egyházszervezeti és egyháztörténeti adatai miatt, hanem az egyes településekre vonatkozó sokoldalú információtartalma miatt. A mű jól használható, szélesebb olvasói körök érdeklődésére tarthat számot.

Ajánlani tudom mindenkinek, hogy ismerkedjen meg a könyvvel. Az egyes helységekre vonatkozó adatok igen olvasmányos formában vannak szerkesztve. A könyv tartalmi része bizonyítja, hogy megalapozott ismeretekkel, figyelemmel és kutatói igényvel magas színvonalú „helytörténeti” művet lehet alkotni.

MAJOR MÁRTA

LECKE A HATALOM MEGSZILÁRDÍTÁSÁNAK MÓDSZERTANÁBÓL

„Diáksztrájk” és megtorlás Zalaegerszezen
1948. október 30.

A magyar kommunista párt és a társutas baloldali politikai erők 1948 elején már teljesen a kezükben tartották a hatalmat hazánkban. Céljuk egyre nyilvánvalóbbá vált a közvélemény előtt: a proletárdiktatúra kiépítése Magyarországon, a Szovjetunió példája nyomán, a kommunista pártelit kizárólagos irányítása alatt. Ebben az újfajta társadalomban nem lesz helye vallásnak, egyháznak. Ezért ezeket minél hamarabb meg kell szüntetni: híveit „lemorzsolni”, papjait, főpapjait eltávolítani vagy készséges kiszolgálóvá tenni. A hatalom új urai csakis így tudják megszilárdítani és akadály nélkül gyakorolni hatalmukat.

S azt is el akarták érni, hogy hatalmuk ne csupán a felső nagypolitikában, hanem az alsóbb régiókban, az egyszerű emberek mindennapjaiban, a nép körében is korlátlan legyen, mindenütt, mindenki teljes egyetértéssel, a legkisebb ellenállás nélkül kövesse a diktatúra urainak utasításait, parancsait.

Mindezek eléréséhez a kommunista hatalom képviselői fölül, középen és alul nem válogattak az eszközökben, módszerekben.

Mindszenty bíboros még zalaegerszegi városplébános korában, 1929-ben letelepítette a városban a Notre Dame-apácarend nővéreit, akik itt elemi és polgári iskolát, valamint tanítónőképzőt vezettek, és leánykollégiumot (internátust) tartottak fenn a vidéki polgárista és képzős növendékeik számára.

Ekkor hazánkban a tanítónőképzők öt évfolyamos iskolák voltak: 15-19 éves fiatalok jártak ide. 1938-tól „tanítóképző és liceum” volt e hazai intézmények neve, de ez változatlanul az öt éves tanítónőképzőt jelentette.

1948. június 16-án a magyar országgyűlés államosította az egyházi iskolákat. Az 1948/49-es tanévben egyelőre még megmaradt a minden tanuló számára kötelező hittanóra az iskolában, elvben működhetek a Mária-kongregációs csoportok, de csak szigorúan a szorosan vett hitbuzgalmi foglalkozásokra. (A következő tanévben azután mindkettőt mindenütt megszüntették.)

Ekkor egyetlen világi célú középiskolás ifjúsági szervezet működhetett, a *Diákszövetség* (a későbbi KISZ, azaz Kommunista Ifjúsági Szövetség elődje). Ez is a kommunis-

* L. e. kötetben a „Mindszenty és a zalaegerszegi Notre Dame-iskolák” című tanulmányt

ták és szimpatizánsaik irányítása alatt állt, amely szórakozási, szabadidős lehetőségek, sportolási alkalmak nyújtásán keresztül erőteljes politikai agitációt végzett az ifjúság körében.

1948 szeptemberétől a zalaegerszegi volt katolikus tanítónőképző is *mint állami* tanítónőképző folytatta életét ugyanott, abban az épületben, ahol korábban. Az apáca-tanárnők helyébe új pedagógusok jöttek, köztük több agresszív kommunista tanár, természetesen új igazgatóval az élen.

A korábbi tantestület világi tagjai tovább taníthattak, de erős megfigyelés és nyomás alatt tartották őket. Új tanulók kerültek az első osztályba, a II-III-IV-V. évfolyamok diákjai a korábbiak, az előző években a szerzetesnők oktatása-nevelése alatt állt lányok voltak. (A IV. osztályba jött más városból – lehetséges, hogy speciális céllal – két lány.) Természetesen ugyancsak állami igazgatás alá került a tanítónőképző kollégiuma (az internátus) is, az iskolával egy épületben.

1948. október 29-én, pénteken, a korábbi helyi kongreganista szokás szerint a tanítónőképző folyosóján a Mária-kongregáció falitáblájára az egyik lány egy vallásos vonatkozású jelmondatot írt.

Az október 29–30. közötti éjszaka a kollégium hirdetőtáblájára kifüggesztett, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom november 7-i plakátját valaki piros tintával bemázolta. Ezt nyilvánvalóan csakis kollégista diák tehette.

Október 30-án, szombaton, az első tanítási óra alatt a tanítónőképző igazgatója Kováts Anna és Beledi Mária IV. osztályos tanulókat (nem voltak kollégisták) az iskolából való azonnali távozásra utasította, kizárásukat ígérve. Semmiféle indoklást nem kaptak.

Az iskola diákjai ezt megtudva az első óra utáni szünetben (az elsősök kivételével) az igazgatói iroda elé vonultak, két társukkal szolidaritást vállalva, kérve azok visszavételét. Elutasításuk után a kollégisták kivételével nem mentek vissza osztálytermükbe, hanem eltávoztak az iskolából.

Ugyanazon a napon, október 30-án délután 2 órára az igazgatóság és a helyi diákszövetségi vezetőség beidézte az iskolába Sarlós Mihály hittanárt, valamint 8–10 diáklányt. Tudakolták tőlük, hogy kik mázolták be a kollégiumi plakátot; a lányok határozottan tagadták, hogy közük lett volna ehhez az akcióhoz. A beidézők nehezményezték a kongreganista heti mottót. De mindezt röviden intézték el. Főként azt akarták megtudni, hogy kik voltak a diáksztrájk szervezői. A lányok egybehangzó válasza ez volt: nem szervezte azt senki, spontán megmozdulás volt.

Ezután a hittanárt és a lányokat átkísérték az ávos-székházba, ott délután, este, éjszaka vallatótisztek faggatták őket, ugyancsak a diákmegmozdulás kezdeményezőinek és szervezőinek megnevezését követelve tőlük, elsősorban a hittanarra, a tanárookra, illetve az apácákra irányítva figyelmüket. Csak reggel hat óra körül szabadulhattak az ÁVH épületéből.

A november 1-i, hétfői szünnap után kedden, november 2-án a tanítás rendben folytatódott, de az említett két diáklányt, valamint a diákmegmozdulásban résztvevő Sipos Klára IV-es és Major Márta V. osztályos tanulót az igazgatóság nem engedte be az iskolába. Indoklást ők sem kaptak.

November 4-én, csütörtökön összeült a tanítónőképző iskolai fegyelmi bizottsága, és azokat a tanulókat, akik résztvettek a diáksztrájkban, írásbeli fegyelmi büntetésben részesítették.

Tíz tanulóval szemben igen kemény ítéletet hoztak.

Három tanulót kitiltottak a Zalaegerszegi Állami Tanítónőképzőből. (Simon Margit IV. o., Duray Cecilia III. o., Duray Veronika I. o.)

Három tanulót az ország összes liceumából (=tanítónőképzőjéből) kizárták. (Császár Irén IV. o., Tóth Krisztina III. o., Bogár Piroska II. o.)

Négy tanuló ügyét felterjesztették a miniszterhez azzal a javaslattal, hogy alkalmazza velük szemben *a legsúlyosabb iskolai fegyelmi büntetést.* (Major Márta V. o., Beledi Mária IV. o., Kováts Anna IV. o., Sipos Klára IV. o.)

1948. november 8-i határozatával Ortutay Gyula vallás és közoktatásügyi miniszter *négyüket az ország összes középiskolájából kizárta.*

Turcsányi Sipos Margit és Winkler Klára tanárnőket (akik már a Notre-Dame nővérek idején a tantestület tagjai voltak), mint feltételezett felbújtókat a tanítástól azonnal felfüggesztették. A tankerületi főigazgatóság fegyelmi bizottsága 1948. december 11-i ülésén az előbbit *az iskolai tanítástól véglegesen eltiltotta*, az utóbbit *más város középiskolájába helyezte át.* Sarlós Mihály hittanár, félve az elhurcolástól, már október 31-én elhagyta a várost.

* * *

A Magyar Kommunista Párt 1945–1950 közötti hazai hatalommegszilárdítási stratégiájában a több milliós magyar katolikus egyház megtörésének egyik legfőbb eszköze a *megfélemlítés, a megrettentés* volt.

Az kétségtelen, hogy a *tanítónőképzőből, illetve az ország összes liceumából és középiskolájából kizárt tíz zalaegerszegi tanítónőképzős lány nem szolgált rá e legmagasabb fokú büntetés nemekre.* A vallásos felirathoz joguk volt, semmiféle iskolai szabályt, netán országos törvényt, rendelkezést nem sértettek, a plakát-bemázolásban vétlenek voltak, de ez a két ügy egyébként sem érdekelte civil és ávos vallatóikat.

A tíz kizárt tanuló kétségtelenül ártatlan volt abban, amivel vádolták őket: *nem szervezték a diákok kivonulását, sem előzőleg, sem azon a szombati napon.* Az ilyen spontán diák-demonstráció, aki tanított iskolában, az jól tudja, könnyen létrejöhet, ha nem előzik meg, illetve nem kezelik megfelelő *pedagógiai* ráhatásokkal. Itt éppen ez hiányzott, itt éppen az igazgatóság mérgecsinálta el a helyzetet.

Ugyanakkor *a kiváltó ok az igazgatóság bűne volt.* Az előző pénteki napon ugyanis az iskolát ténylegesen irányító kommunista tanár az ateizmus igazáról igyekezett meggyőzni az egyik órán negyedikes tanítványait, de azok vitába szálltak vele, főként Beledi Mária és Kováts Anna. Másnap reggel őket ítélte az igazgatóság mindenfajta indoklás nélkül az iskolából való kizárássra. Igen nagy igazságtalanság volt ez, méltán váltotta ki a diáktársak felháborodását. Igazuk volt, de az nem tagadható, hogy az iskola elhagyásával fegyelmi szabályt sértettek, ezért megérdemelték a megrovást. De *teljesen igazságtalan volt a tíz tanuló kizárása*, mert nem voltak szervezők. A két tanuló, akiket az első órában hazaküldtek, nem is voltak az iskolában a sztrájk idején, nem is tudtak róla. S egy I. osztályos kislányt is kizártak „az október 30-án történt eseményekben való tevőleges részvétele miatt”, pedig elsős lévén nem is vett részt a megmozdulásban.

Joggal feltételezhető: a frissen államosított egykori apácaiskolában az új, kommunista igazgatóság *már a tanév elején összeállította a kizárandó tanulók (és tanárok) névsorát*, s csak az alkalomra vártak, illetőleg ilyet provokáltak, hogy realizálják „kicsapási tervüket”.

A tanítónőképző vezetői nem pedagógusokként jártak el, hanem a diktatúra készsége szolgálaként az volt a feladatuk, hogy *elrettentő példát statuáljanak*, hogy drasztikus megbélyegzéssel, az egész életre szóló tönkretétellel toroljanak meg el nem követett bűnököt. Az igazgatóságnak ez, az igazságot kegyetlenül megcsúfoló tette *joggal váltotta ki a diákság ellenérzését*, tiltakozó megmozdulását.

S hogy fokozzák a megfélemlítés ily módon gerjesztett hatásait, a tanügyi hatóságok a kommunista pártutasítást követve – *a kizárt diákok testvéreit sem engedték tovább tanulni* sem középiskolában, sem a felsőoktatásban, de szüleikkel is igyekeztek elbánni. Így történt ez az ország más városaiban is, éppen úgy, mint Zalaegerszegen.

A diákok kegyetlen megbüntetése, a tanárok súlyos fenyegetése megfélemlítette ennek az iskolának *az összes diákját, azok szüleit, összes pedagógusát*, de hasonló hatást érték el vele a város és a megye összes iskolájának diákjai, szülei, pedagógusai körében. S az újságok gondoskodtak róla, hogy e drasztikus megtorlást közzétéve *az ország* összes volt katolikus egyházi iskolájának tanulói, szülei, pedagógusai is féljenek, szó nélkül alávéssék magukat a hatalomnak, s még a legkisebb ellenvéleménytől is tartózkodjanak.

* * *

A kommunista hatalom megszilárdításának kihagyhatatlan szereplői voltak az *Államvédelmi Hatóság (ÁVH) – az ávósok – rendőri-katonai fegyveres alakulatai*: ezek a géppisztolyos csapatok, száguldó autóikkal már eleve félelmet keltettek az emberekben. Az pedig egyenesen tragikomikus, hogy itt Zalaegerszegen is, máskor másutt is, *kamaszfiúk, serdülő lányok ellen nagy számban vetették be ennek az erőszakszervezetnek az egységeit*.

Nem kevésbé becstelen feladatot láttak el a hatalom megszilárdításában a többségükben képzetlen, tanulatlan ÁVH-fegyveresek, ávós vallatótisztek mellett a jól képzett *újságírók*, akik írástudók, művelt értelmiségiek voltak, de nem kevesebb erkölcstelenséggel végezték feladatukat: *a félelem elmélyítését, kiterjesztését minél szélesebb körökben*. Legfőbb eszközük a hazugság volt.

Az országban előforduló, politikai stratégiájukban valamiképpen felhasználható külföldi ügyeknek pontosan kialakult a hatalommegszilárdítás érdekében való *„tálatási”, propagálási, közvétevesi menete*. Lényegében a kommunista párt budapesti központjában dolgozták ki: hogyan is folyt le az ügy. Pontosan számbavették, hogy konkrét módon mi történt, kik a szereplők, majd ezután ezt kitalált, hamis, hazug részletekkel *„feltupírozták”*, korábban célba vett más személyeket is belekevertek. Így alakult ki az a végső verzió – *valóságos tények és hozzá körtett hazugságok elegye* –, amelyet közzétettek az országos lapokban s a helyiekben: a lapok újságírói a központi *„sztori”* alapján dolgoztak, csakis így dolgozhattak, másként nem, attól lényegesen eltérő, saját egyéni, helyi verzió nem létezhetett.

A zalaegerszegi diáksztrájjal kapcsolatos újságcikkek mintapéldái ennek a becstelen eljárásmodnak, az újságírói hivatás megcsúfolásának.

Az újságok ily módon ezt a lényegében jelentéktelen, önmagában sovány zalaegerszegi iskolai ügyet hatalmas *botránnyá dagasztva ábrázolták*: mintha itt, ebben a kisvárosi iskolában a fennálló társadalmi rendet megdönteni kívánó összeesküvés, lázadó szervezkedés történt volna, amelyet az apácák és a papok ösztönöztek és irányítottak. Jól tudták pedig, hogy nekik semmi közük nem volt ehhez az ügyhöz, ez éppen a diákok

öntevékenységének megnyilvánulása volt. De e hazugság terjesztésével nagyot lehet ütni a papokon, szerzeteseken – ezt tették.

S természetesen arra is felhasználták ezt az aprócska ügyet, hogy belekeverjék *Mindszenty bíborost*, újabb hazug rágalomokkal mocskolva őt, aki ellen szünet nélkül folyt a kommunisták és szimpatizánsaik támadó pergőtüze, amely éppen ekkor, 1948 őszen kulminált, jóllehet a bíboros – éppen híveire való tekintettel – 1948 szeptemberének közepétől nyilvános összejövetelel, tömeges zárandoklaton beszédet már nem mondott. Az ÁVH központja már elkészült a másfél hónap múlva esedékes, 1948. december 26-ra ütemezett elfogásának programjával.

Alapvető forgatókönyvírási elv volt, hogy a kiszemelt bűnösöket az „alapügyön” túl mindenféle *más bűnökkel is meg kell vádolni*, hogy „elvetemültségük” még nyilvánvalóbb legyen. Az újságírók, illetve a pesti pártközpont szakemberei e tiz ártatlan zalaegerszegi lány nyakába varrták azt is, hogy a kollégiumban akadozott az ideológiai-politikai célzatú tanuló körök szervezése, hogy nehezen ment a Diákszövetségbe való toborzás a tanulók körében. A megfogalmazott koncepció szerint ezek előidézői is ők voltak, jóllehet sem nekik, sem ezeknek az eseteknek semmi közük nem volt az „alapügy”-höz.

De az ártatlan személyek kompromittálásán túl a pártszakemberek gondosan kutattak olyan, évekkel, évtizedekkel korábban megtörtént, s valóban joggal elmarasztalható esetek után is, amelyeket azután torzítva, manipulálva mutattak be, azokból hamis, hazug következtetéseket vontak le. E tekintetben is iskolapélda a zalaegerszegi eset körüli sajtó kampány (ld. diáköngyilkosság, katonatiszt-ügy).

Bőven éltek az újságírók a *csúsztatás* eszközével is (például azt állították, hogy március 15-i plakátot mázoltak át, pedig az november 7-i volt. Nagy különbség!).

Míndezeken túl – a pártideológusok utasításai nyomán – az újságírók nagy bűne volt a *demagógia*, annak súlykolása, hogy mindaz, ami itt történt, az a népnek, az egész magyar népnek okoz kárt, ezért kell szerintük oly nagy kegyetlenséggel leszámolni a feltételezett elkövetőkkel, ezért kell elrettentő, félelmet keltő példát statuálni, ezáltal szilárdul a proletárdiktatúra.

Ma már tudjuk, akkor is tudtuk: ők – politikusok, ávósok, párttitkárok, újságírók és társaik – okozták a kárt népünknek, nem az iskolás diákok.

Ötven év elmúltával világos a múlt kutatója előtt: ez az ártatlanul vád alá vett tiz 17–18 éves lány tudatosan és bátran tanúságot tett hitéről és magyarságáról; nem holmi firkálás vagy felirat miatt kellett bűnhődniük, hanem egész katolikus életük és családjuk hitvalló élete miatt. És a 150 zalaegerszegi tanítónőjelölt példamutató szolidaritással állt ki igazságtalanságot szenvedett diáktársai mellett a krisztusi szeretet jegyében.

Tanaságtétel és szolidaritás... Mindannyiuk tette *jel* volt a hatalom számára: a legszörnyűbb diktatúrában is él a katolikus hit, él a tiszta magyarságtudat.

Mészáros István

A dokumentumokat felkutatta, a visszaemlékezéseket összegyűjtötte *Major Márta*, ezeket megjegyzésekkel ellátta Major Márta és Mészáros István.

1.

Horváth Árpádné, szül. *Sipos Klára* akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. április 7-én.

1948. szeptemberében iskolánk állami iskola lett. Az évnyitó Veni Sancte a Mária Magdolna-főplébániatemplomban volt, ahol Galambos Miklós apátplébános úr beszédében elmondta, hogy Tihanyban van egy eldölt szobor, amelyen a következő olvasható: „*Ma mindent lehet Krisztus nélkül, csak magyarnak lenni nem*”. (Évek múlva ezt a szobrot megkerestük Tihanyban.)

Ezt a mondatot írta fel a folyosón lévő kongreganista táblára egyik osztálytársunk. Közben aggályát is kifejezte: talán nem lesz baj ebből. Mi lenne?! – mondtam neki.

1948. október 30-án, szombaton, első óránk német óra volt Winkler Klára tanárnővel. Óra közben jött a pedellus, Kováts Ancit és Beledi Máriaát hívták az igazgatói irodába. Kicsengetés előtt érkeztek vissza és közölték: el kell hagyniuk az iskolát, kizárták őket.

Én rögtön kicsengetéskor az V. évesek osztályához mentem és Major Mártával, a Mária-kongregáció diákvezetőjével, prefektájával és a többiekkel közöltem a történeteket. Gyorsan határozatunk: menjünk az igazgatói iroda elé és tiltakozunk a két, szerintünk ártatlan iskolatársunk kizárása ellen, kérjük visszavételüket. Így is történt. Osztálytársaink s más osztálybeli lányok is velünk tartottak. Levonultunk.

Az iskola igazgatójával, Baranyai Sándorral együtt jelent meg Ballenegger Henrik tanár, a „pótigazgató”, az iroda ajtajában. Az igazgató rámutatott egyik osztálytársunkra, Császár Irénre: Mondja meg, miért jöttek! Azt kérjük – felelte ő –, hogy a két kizárt osztálytársunkat vegyék vissza, mert ők nem tettek semmi rosszat.

Ballenegger tanár úr válaszolt, hogy mindenki menjen vissza az osztályba, mert névsorolvasás lesz, és aki nem lesz jelen, azt azonosítják a kizártakkal. Ekkor a felső négy osztály (II-V. évfolyam) többsége vette a táskáját és elhagytuk az iskolát.

A szokásos koradélutáni időben vonattal utaztam haza Bakra. Otthon szüleimnek is elmondtam, mi történt az iskolában. Csakhamar kopogtak az ajtón, egy ismeretlen férfi érkezett és közölte szüleimmel, hogy azonnal vissza kell mennem vele az iskolába.

Meglepetés akkor ért, amikor az iskola elé értünk és nem álltunk meg. Kérdeztem, hová megyünk. Kísérőm megnyugtatósnak szánta: nem kell félni, kislány, csak az ÁVÓ-ra megyünk, ott több iskolatársa várja már.

Az ÁVÓ épületébe érkezve várakoztunk, a behallatszó üvöltözésből értettem, hogy osztálytársaimmal „beszélgetnek”. Különösen gorombán bántak Kováts Ancival. Kb. este 10 óra után kerültem sorra. A kihallgatásokra egyenként hívtak be bennünket, majd a közös terembe kellett mennünk, ahol két géppisztolyos őr vigyázott ránk.

Másnap, vasárnap reggel 6 óra körül engedtek el bennünket. Tettleges bántalmazás nem történt, a vallatás inkább üvöltözés volt.

Október 30-án, a „diáksztrájk” napján a város hirtelen tele lett ávósokkal, nyilván más városból vezényelték ide őket. Egyikük nevére emlékszem, a Buchwald nevű vallató ávósra.

Majd néhány nap múlva jött a távirat, hogy jelenjek meg az iskolában, az igazgatói irodában. Ott volt a Diákszövetség központjának kiküldötte is, és átadták a bizonyítványt, benne a megjegyzéssel: „Az ország összes középiskolájából kizárva”.

Így is történt: nem érettségizhettem, nem tanulhattam tovább. Különböző munkahelyeken próbálkoztam elhelyezkedni a megyében, de amikor megtudták, hogy szüleim malomtulajdonosok voltak, s hogy kizártak az iskolából, azonnal elbocsátottak. Végül Zalaegerszegen a Statisztikai Hivatalnál, majd a Kőolajipari Vállalatnál kaptam állást adminisztratív munkakörben.

Húgom a szombathelyi leánygimnáziumba járt akkor, kizárásom évében. Náluk is összehívták az osztályokat és elmondták, mi történt Zalaegerszegen. A megkezdett tanévet még befejezhettem, de a következő tanévre már nem vették vissza. Kizárt iskolatársaimmal ugyanez történt: testvéreik sem tanulhattak tovább.

Furcsa az élet: férjem, akit ezekben az években még nem ismertem, ekkor a budapesti Közgazdasági Egyetem hallgatója volt, s gyakran jártak a gellérthegyi Sziklakápolnába. Ezért több társával együtt mint klerikálisokat kitiltották az egyetemről.

2.

Holczer Jenőné, szül. Beledi Mária akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. március 26-án.

A zalaegerszegi Notre Dame katolikus leányliceum kongreganista szokása szerint a folyosói fekete falitáblára krétával írva minden héten felkerült egy jelmondat, amely egész héten át fennmaradt. 1948. október 29-én ez volt az egész hétre szóló gondolat a folyosói táblán: „Ma mindent lehet Krisztus nélkül; csak magyarnak lenni nem.” E mondatot az előző nyáron a badacsonyi hegyen álló Ranolder-keresztre írta fel valaki.

Az államosított iskola új tanárai körében a táblára írt idézet nagy felháborodást váltott ki. Az egyik órán az osztályunkban jelenlévő Ballenegger Henrik új tanár urat is provokációra készítette. Padom mellé lépett és megkérdezte: mondja Beledi kisasszony, hisz maga Istenben? Mire én: Igen, tanár úr. (Megjegyzem, hogy a tanár úr eléggé ismerte otthoni neveltetésem körülményeit, családjunk világnézetét.)

Másnap, október 30-án reggel szólítottak az igazgatói irodába. Ott közölték, azonnal távozzam az iskola épületéből a további intézkedésig. Okot nem mondtak.

Dél előtt 10 óra körül érkeztem haza. Zalaegerszegen laktunk. A reggeli események elmondása után a szüleim megértéssel fogadtak, ismervén az előző napi viszontagságaimat ezzel a tanár úrral.

Kora délután megjelent a házunk előtt az Államvédelmi Hatóság már félelmetesnek megismert egyik személygépkocsija, amellyel az ÁVH épületébe (volt csendőrlaktanya) vittek. Iskolatársaim közül mintegy 10-11-en már itt voltak „begyűjtve”, itt volt Sarlós Mihály hittanárunk, és bünyjelként lefoglalva itt láthattuk az ÁVH épületében a fekete táblát is, rajta a vallásos témájú krétafelirattal.

Az ÁVH épületébe beszállított diáktársaimmal egy nagy helyiségbe kerültünk, egymástól távolabbra elhelyezett székekre ültetve. Fegyveres őr felügyelt arra, hogy az egymás közötti beszélgetés tilalmát meg ne szegjük. Sarlós hittanárunkat külön helyiségben őrizték és vallatták.

A kihallgatásokat nyomban megkezdték és folyamatosan végezték október 30-án egész délután, majd este és a teljes éjszakai időben. A kihallgatás módszerében nagy gyakorlattal rendelkeztek. Egy-egy nyomozó egy-egy diáktársammal a kijelölt kihallgató szobát foglalta el. Az íróasztal előtti széken ültünk. Az asztalon elhelyezett lámpa félnék vetített erős fényében záporoztak ránk a kérdések: ki szervezte a sztrájkot? Kik bújtatták fel a diákokat? A nyomozók azután válaszainkat értékelték, egyeztettek. Ezt követően kialakult a kihallgatások második, majd többszörös köre.

A szünetekben mindig a fegyveres őrök által őrzött nagy terembe vezettek vissza bennünket. A dermesztő csendben nem is gondoltunk arra, hogy a táplálkozás és az éjszakai alvás igénye teljesen kimaradt életünkben az ávosok „vendégszeretete” idején.

Kihallgatásunk október 31-én, vasárnap reggel 7 óra körül ért véget.

Talán november 3-á lehetett, amikor még egyszer beszállítottak az ÁVH épületébe. Ekkor egy jegyzőkönyvet kellett aláírni, amely megítélésem szerint többtíz oldal terjedelmű lehetett.

Hallottam arról, hogy az elmúlt évtizedekben keletkezett politikai koncepciók ügyek irathalmazába joga van a sértetteknek, meghurcoltaknak betekinteni. Az én esetemben valószínűleg örök rejtély marad, hogy a Zalamegyei ÁVH nyomozati jegyzőkönyv-gyűjteménye milyen fondorlattal, praktikával alakult könyvvastagságúvá. Valószínűnek tartom, hogy a közel ötven évvel ezelőtt készült iratanyag az „ügyes” iratselejtezések és zúzómalomok áldozata lett.

De évtizedek múltán is a még élő volt iskolai osztálytársak, ha találkoznak vagy összejövetelt rendeznek: emlékezünk arra, hogy az akkor 16–17 éves diáklányok vallásos meggyőződésével szemben milyen elszánt és félelmetes körülmények között lépett fel az akkor épülő „népi demokratikus” állam.

Életem alkonyán is őrzöm a zalaegerszegi Notre Dame római katolikus leányliceum iskolai bizonyítványát, amelybe a IV. évfolyam részére fenntartott oldalon már az Állami Tanítónőképző Intézet jegyezte be 1948. november 8-án, hogy az ország összes középiskolájából kizártka.

Ezt az ítéletet így indokolta az iskola igazgatójának Édesapámhoz címzett levele: „...az 1948. október 30-án történt eseményekben tevőleges részvétele miatt IX. fokú fegyelmi büntetésben részesült.” Hazug ez az indoklás: október 30-án, szombaton, az első tanítási óra alatt tartózkodtam csak az iskolában és semmiféle „eseményekben” nem vettem részt, sem „tevőlegesen”, sem másként.

Életem, családi körülményem úgy alakult, hogy iskolai tanulmányaim ekkor valóban végképp félbeszakadtak és soha nem fejeződtek be. Nem érettségizhettem, különféle vállalatoknál igyekeztem elhelyezkedni adminisztratív munkakörben.

Hogy az előttem bezárult iskolai kapuk sorsom további alakulásában mitől fosztottak meg, ez már csak emlékként él bennem.

3.

Kapiller Imréné, szül. Kováts Anna akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. márciusában. Édesapja, Kováts Ferenc előbb a Független Kisgazdapárt, később a Demokrata Néppárt (az ún. Barankovics-párt) országgyűlési képviselője, az utóbbi párt egyik alapí-

tó tagja volt. Köztisztletben álló, tekintélyes és tehetséges személyiség Zalaegerszegen, Zala megyében, de annak határain túl is. Szükséges rámutatni, hogy ekkor, 1948 őszén a Demokrata Néppárt a magyar országgyűlés egyik jelentős legális pártja volt; 1949 elején történt megszűnéséig szabályszerűen, törvényesen működött, a baloldali pártok állandó támadásai közepette.

1948 október végi napon lehetett. Az iskolában reggel lehívatott az igazgató az irodába. Német óra következett, Winkler Klára tanárnővel. Nem tudom, Ballenegger tanár úr vagy Horváth Mária igazgatóhelyettes volt-e ott az igazgatói irodában, aki közölte velem: további intézkedésig azonnal hagyjam el az intézetet. Semmi magyarázat, semmi indok.

Mire visszatértem az osztályba, már folyt az óra. Olyan zavart voltam, hogy elkezdtem csomagolni anélkül, hogy a tanárnőnek mondtam volna, miért. Csak amikor rákérdezett, mondtam hangosan, hogy az osztály is hallotta: el kell hagynom az iskolát, mert kicsaptak. (Az igazgatói szobában ez a kifejezés nem hangzott el, de a szituációból egyértelmű volt számomra.) Az osztály zajongott, eljöttem.

Amikor kijöttem az iskolából, még nem volt szó semmiféle kivonulásról, sztrájkról. De azután dél körül felkeresett egy kis elsős, Törő Laura, aki szívesen sündörgött körülöttem (iskolai, templomi összejöveteleken, iskolai tízpercekben) és ő mondta el nagy zokogás közepette, hogy az egész iskola tüntetve kivonult, tiltakozásul. Erről én semmit sem tudtam. Azt sem tudtam, hogy utánam mást is elküldtek-e? Fogadkozott, hogy ő sem megy vissza az iskolába, ha engem kizárnak, amire jól összerementtem és elzavartam, azzal, hogy ilyen számárságot ne mondjon.

Dél körül jött az utasítással a takarítónő vagy a pedellus, hogy délután két órára menjek az iskolába. Amikor beértem, már többen is voltak, tanárok, diákok és ávósok, akik kihallgattak bennünket. Valami plakátról faggatóztak, se tudója, se látója nem voltam, leöntésről vagy letépésről volt szó.

Közben Apám hazaért és megtudva a dolgot, azonnal bejött az iskolába és nagyon feldúltan azt kérdezte: mi folyik itt?

Az egyik ávós nagyon szentelenül válaszolt, mire Winkler tanárnő lépett hozzá és kérte, hogy menjen ki vele a folyosóra. Apám nem ismerte őt és nem éppen kedvesen nézett rá. Akkor fölkeltem és kértem, hogy menjen a tanárnővel. Erre megennyhült és kimentek a folyosóra, majd később már kicsit megnyugodva visszajöttek.

Arra nem emlékszem már, hogy amikor kísérték át az ávóra, hol volt, de amikor be akart jönni velünk együtt, a fegyveres ávós nem engedte be az épületbe.

Ott egy nagy terembe vezettek minket, de még előbb: kettes sorokban kísérték bennünket át, fegyveresek között, leghátul ment Sarlós Mihály hittanárunk. Inkább komikus volt a dolog, nem éreztem a tragikumát.

Tehát egy nagy terembe kerültünk, úgy kellett ott leülnünk, hogy egymástól távol legyünk. Megszólni nem lehetett és egyenként vittek bennünket kihallgatásra. Ez egész éjjel folyt, de akkor már nem a plakát-tépés volt a téma. Konkrét kérdésekre, feleletekre nem tudok visszaemlékezni, pedig órákig tartott egy-egy kihallgatás, és nyolc oldalas jegyzőkönyvet írtam alá. Fogalmam sincs, mit. Nem tudok visszaemlékezni a kihallgatók nevére, az egy Buchwald kivételével.

Arra mégis nagyon emlékszem, hogy a vallatók nagyon gorombák voltak. Az egyik kihallgató (talán Szűcs nevű) megállt előttem mint egy Gólem, szétvetett lábakkal, kezében törrel vagy ilyesmivel hadonászva, egyik tenyerét csapkodta a törrel és azt ordí-

totta: „El fogjuk tiporni, mint egy férget az apjával együtt!” Kicsi szoba volt, rettenetesen erős villanyfényel.

Egy alkalommal a Csány-szobor felé szerettem volna lepillantani, mert tudtam, hogy fiú-testvéreim és barátaik ott virrasztanak és várnak bennünket, de a fegyveresek durván eltanácsoltak az ablak közeléből.

Reggel hat óra körül engedtek ki bennünket, azt nem tudom, hogy egyszerre-e vagy egyenként.

Ezután szüleim sürgősen felpakoltak és Gencsapátiba vittek, ahol a nagybátyám plébános volt. Csak karácsonyra mehettem haza. Közben semmi hír nem jött hozzám, nem tudtam a további fejleményekről.

November 10-e táján szüleim megkapták a kizárási értesítést: az indok az 1948. október 30-án történt iskolai eseményekre vonatkozott. Ezen a napon én kb. 20–30 percet tartózkodtam az iskolában, semmiféle sztrájkról nem tudtam, nemhogy én szerveztem volna ilyet.

Az 1949/50-es tanévben mint a kalocsai Érseki Hitoktatóképző Intézet hallgatója elvégeztem a hitoktatói tanfolyamot, de hitoktatóként sohasem működhettem.

25 év múltán – kérvényezésemre – 1973. január 27-i dátummal a művelődésügyi minisztérium „az ország összes középiskoláiból való kizárásáról szóló határozatot hatálytalanította”.

4.

Major Márta akkor V. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. április 7-én.

Tíz éves koromtól, a polgári iskola első osztályától kezdve a Notre Dame nővérek zalaegerszegi intézetébe jártam, és mivel szüleim falun, Tófej-Lórántházán laktak, a nővérek által vezetett kollégium lakója voltam. Az államosítás után nem az állami kollégiumba adtak szüleim, hanem osztálytársammal, barátnőmmel, Mojzer Zsuzsival – ő keszthelyi lány volt – Dr. Baján György körorvos úréknál laktunk. A doktor úr és családja köztiszteletben, közszeretetben álló katolikus család volt.

1948 szeptemberében – az államosítás következtében – a tanítónőképző V., utolsó évfolyamát nem a Notre Dame-nővérek intézetében, hanem – bár ugyanabban az épületben – az államivá tett iskolában folytattuk. Új tantestülete lett az intézménynek, pedagógusai közt volt néhány egészen kiváló, általunk már korábban is ismert tanár, például Turcsányi Sipos Margit, Winkler Klára, Horváth Mária. De ott volt többek között Ballenegger Henrik is, az 1919-es kommunista múltja miatt hosszú ideig mellőzött tanár, aki Baranyai Sándor igazgatót szinte terrorizálta, Horváth Mária igazgatóhelyettest pedig teljesen mellőzve igazgatóként intézkedett. Ő is, és még több más tanár is ateista volt.

Megemlítem, hogy az államosított iskolában még működött a Mária-kongregáció, és annak diák vezetőjévé, prefektájává az előző tanév végén engem választottak a lányok.

Az új tanév Veni Sancte-szentmiséje 1948 szeptemberének elején a Mária Magdolna-főplébániatemplomban volt, Galambos Miklós apátplébános úr tartotta. Az ő ekkor mondott szentbeszédében idézett mondatot írták fel a negyedik osztályosok a folyosón lévő táblára október utolsó hetének egyik reggelén: „Ma mindent lehet Krisztus nélkül, csak magyarnak lenni nem”.

Az ateista tanárookra gondolva többekben felmerült: nem származik-e majd baj e mondat miatt? Az aggodalmakat igyekeztünk eloszlatni. A következmények azonban valóban nem maradtak el, mégpedig a hét végén, Ballenegger tanár úr intézkedése nyomán.

A táblára felírt szép és mindannyiunk által igaznak tartott (hiszen ezért írtuk fel!) mondatunk következményeihez kapcsolódott még, hogy a kollégiumban ugyanakkor, október utolsó napjaiban állítólag valamilyen plakátokat letéptek. Nem emlékezem már, milyen plakátokról volt szó, arra sem, kiket gyanúsítottak ezzel.

Visszagondolva a majdnem ötven évvel ezelőtt történetekre: az 1948. október 30-án az iskolánkban bekövetkezett események okai sokkal mélyebbek voltak, a táblára írt vallásos tartalmú mondat és a „plakát-tépés” csak ürügyként szolgáltak.

Október 30-án, szombaton, az első óra végét jelző kicsengetés után hozzám jött a negyedik Sipos Klári. Izgatottan elmondta, hogy Kováts Ancit és Beledi Máriát minden különösebb indoklás nélkül hazaküldték és kizárták az iskolából. Igen felháborodtunk és gyorsan döntöttünk: szolidaritást vállalunk velük és diáktársainkkal együtt levonultunk az igazgatói irodához tiltakozni és kérni két társunk visszavételét. Ez meg is történt. Az első osztályok kivételével levonultunk az igazgatói irodához. A folyosó tele volt a diáklányokkal, az első sorban álltunk Sipos Klárral. Az igazgató urat kértük, hallgasson meg bennünket.

Az igazgatóval együtt jött ki Ballenegger tanár úr is, aki nem is nagyon hagyott szóhoz jutni bennünket. Ennek ellenére elmondtuk; kérjük két társunk visszavételét, mert kizárásukat törvénytelennek, jogtalanak tartjuk, és kijelentettük: szolidárisak vagyunk velük, mi is hazamegyünk, ha ők nem maradhatnak. Ballenegger tanár úr az igazgató helyett válaszolt, igen keményen, szemteleneknek nevezett bennünket, és felszólított, menjünk vissza az osztályokba, mert azt, aki az öt perc múlva kezdődő névsorolvasáson nem lesz jelen, ugyancsak kizárják.

A lányok többsége a kollégisták kivételével vette a táskáját és elhagyta az iskolát.

Én is hazamentem városbeli szállásomra, s nemsokára megtudtam Turcsányi Sipos tanárnőtől, hogy engem is ki akar zárni az iskolából az igazgatóság. (A tanárnő ugyanis közvetlen szomszédja volt Baján körorvos úréknak, ahol laktam, a két családot régi barátság fűzte össze.) Jóindulatúlag tanácsolta a tanárnő, hogy minél előbb hagyjam el a várost és ha lehet, még a környékét is.

Még aznap, szombaton délután hazautaztam szüleimhez, előtte elmondtam Baján doktoréknak, hogy mi történt az iskolában. A városba néhány óra alatt sok ávós érkezett. Az országos lapok másnap már röviden hírt adta a zalaegerszegi „klerikális diáksztrájk”-ról.

Szüleim, akiket osztályidegennek minősítettek és már átéltek egy kommunizmust, nem helyeselték egyértelműen cselekedetünket. Édesapám elmondta: a kommunisták mögött a szovjet birodalom és a szovjet hadsereg áll, hazai kiszolgálóik bőven vannak. Nemcsak magamra hoztam bajt – mondták –, hanem tanárainkra és a családra is. Ez be is következett: Sarlós Mihály hittanárunkat, Turcsányi Sipos Margit tanárnőt rövid időn belül szintén eltávolították az iskolából. Testvéremet néhány hónap múlva kizárták a zalaegerszegi Deák Ferenc – ma Zrinyi Miklós – Gimnáziumból. Szüleim biztosra vették kizárásomat, de arra nem gondoltak, hogy az ország összes középiskolájának ajtaja bezáródik előttem.

November 2-án reggel már nem engedtek be az iskolába. November 4-én, a fegyelmi tárgyalás napján, vagy a következő nap beutaztam Zalaegerszegre. Szállásomon Mojzer Zsu-

zsi, akivel együtt laktam, s barátnőm is volt, mondta el a hírt, hogy az ország összes középiskolájából kizártak, mert vezető egyéniségnek tartottak, akit el kell távolítani. (Valóban a Mária-kongregáció vezetője voltam; ezért kellett kizárni, de nem voltam a diáksztrájk vezetője!) Sírtunk mind a ketten: addig ugyanis én is reménykedtem, hogy más iskolában befejezhetem ezt az utolsó, ötödik tanévet és tanítói oklevelet szerezhettek. Barátnőm igen félt, „nagyon megijedtem a következményektől”, írta később nekem levelében.

Szüleim a történetek után nagybátyámhoz vittek el Zalaszántóra, aki ott plébános volt. Az egész iskolai évet ott töltöttem, csak a karácsonyi ünnepekre mentem haza.

Az ÁVH-épületbe engem nem vittek kihallgatni, erről később értesültem Sipos Kláritól. Nem tudom az okát, akkor se tudtam, hogy miért menekültem meg ettől. Bizonyítványomért sem kellett személyesen bemennem az iskolába, utánam küldték decemberben.

Négyünk – Beledi Mária, Kováts Anna, Sipos Klári negyedikesek, és én, ötödikes – kizárását több iskolatársunk eltávolítása követte még ugyanebben a tanévben. Elhelyeztek, áthelyeztek régi civil tanárokat, tanítókat is.

1949 szeptemberében – Galambos apátplébános úr közbenjárására és ajánlására – Kováts Ancival felvételt nyertünk a kalocsai Érseki Hitoktatóképző Intézetbe. Rajtunk kívül még többen is voltak olyan növendékek itt, akiket más egyházi iskolából zártak ki. Ez a hitoktatóképző főiskolaként működött. Nekünk érettségi bizonyítványunk nem volt, ezért komoly felvételi vizsgát kellett tennünk.

Egy felejthetetlenül szép évet töltöttünk Kalocsán ekkor, az Egyházközségi Nővérek otthonában laktunk. Nagyszerű tanáraink voltak, egyben kiváló egyéniségek: Szörényi Andor, Papp Imre, Udvardy József, Koszter atya, Mihályfi István, Künle Teodóra nővér és mások. Megismerhettük Belon Gellért atyát, Mojzes Pétert, Ijjas Józsefet és még számos más kitűnő egyéniséget. Nagyon sokat tanultunk, egész életünket meghatározta ez az esztendő.

Hitoktatói munkát azonban egyikünk sem végezhetett egyetlen óráig sem, a következő évektől kezdve világi személy már nem működhetett hitoktatóként sehol az országban. Hosszú ideig erről az évről nem beszéltünk, csak legszűkebb környezetünk tudott róla. Hitoktatói okleveletem, indexemet féltve őrzöm.

Érettségi hiányában lehetetlen volt számomra a továbbtanulás. Állást nem tudtam kapni, hiába próbálkoztam. 1952 januárjában végre felvettek az Országos Takarékpénztár helyi fiókjához. Azóta végig – 1988-ig egyfolytában – ott dolgoztam, számtalan szakvizsgát, könyvelői és pénzügyi vizsgát stb. tettem le.

1958-ban volt igazgatónk, Baranyai Sándor, mint a megyei művelődési osztály vezetője és Horváth Mária volt igazgatóhelyettes biztatására és segítségével kérvényeztem a művelődési miniszternél a kizárás hatálytalanítását.

Engedélyt kaptam és érettségizhettem a zalaegerszegi Zrínyi Miklós gimnáziumban 1959-ben.

Testvérem a gimnáziumot három iskolában tudta elvégezni, pedig kitűnő és jeles bizonyítványai voltak, majd a következő években hétszer jelentkezett az egyetemre, de csak felnőtt fejjel, már mint családapa szerzett mérnök-közgazdász diplomát.

Aporfi Lászlóné, szül. Winkler Klára tanárnő visszaemlékezése 1997. márciusában.

Magyar-német szakos középiskolai tanár vagyok. A Pázmány Péter Tudomány egyetemen szereztem meg okleveletem 1946 decemberében. Egy fél évet késtem a többi dunántúli hallgatóval együtt a háborús harcok miatt. Állami állásra kilátásom sem volt, mert egyáltalán nem volt kinevezés. Látszólagos véletlen útján, egy ismerősöm ajánlásával kerültem Zalaegerszegre a Notre Dame-nővérek tanítónőképző intézetébe.

1947 szeptemberében kezdtem meg a tanítást. Az állami alkalmazottakkal egyforma fizetést kaptam, ezen felül szállást és kosztot a zárdában, míg a városban nem tudtam albérletet szerezni. Mindig hálával és szeretettel gondolok a tisztelendő Főnöknőre, aki mindezt lehetővé tette.

Zömmel németet tanítottam nagy igyekezettel. Az óráimra igyekeztem felkészülni, de azért sok szorongással telt el tanári pályám első tanéve. Mégis szívesen emlékezem vissza a tanári szoba kellemes hangulatára, a nővérekre, a barátságos osztályokra, a széles folyosókra (amelyeket egy idősebb nővér még az óráközi szünetekben is feltörölt).

Ez a szép élet azonban csak egy évig tartott: az intézetet államosították, Baranyai Sándor lett az igazgató. Sötét, kétszínű embernek ismertem meg. Az igazgatásról nem volt sok fogalma. Nem is a képességei miatt tették vezető állásba, hanem megbízható kommunista volta miatt. Egy volt katolikus iskola élére megfelelőnek találták. Kevesen voltunk tanárok – néhányan a korábbiak, néhányan az újak –, ezért nem csupán tárgyait tanítottuk. Én például biológiát és – azt hiszem – háztartást is.

Mi, volt zárdai tanárok igyekeztünk, hogy a munkánk ellen ne lehessen kifogás, az elveinket azonban nem adtuk fel. Azt mondtam például az osztályomnak, hogy továbbra is lesz mise a kápolnában, én minden vasárnap ott leszek, és aki akar, jöjjön velem.

Egy másik alkalommal Fábián Lujza fiatal tanárnő közölte az osztályfőnökkel, hogy minden osztályban meg kell szervezni a Diákszövetséget. Megkérdeztem, kötelező-e belépni. Azt mondta: nem, de meg kell csinálni. Osztályomban én is ugyanezt mondtam: Fábián tanárnő üzeni, hogy stb. Ezek után persze senki sem jelentkezett. Mindez rövid időn belül Baranyai tudomására jutott.

Különben eléggé zavart engem Fábián Lujza viselkedése. Mivel Kassáról került ide és rossz anyagi körülmények között élt, az ötödévet, a gyakorló évet már a zárdában tölthette, fizetést kapott, kosztot, lakást. Mégis ő volt az első, aki az államosítás után beállt az új vezetés mellé. Erre abból következtek, hogy a fegyelmi tárgyaláson ő vett részt a tanárok képviselőjében.

1948 októberének elején hallottam, hogy Baranyai a kommunista pártszervezetben nagyon ellenem beszélt katolikus beállítottságom miatt. Alig akartam ezt elhinni, hiszen szemben mindig dicsért munkavégzésem miatt. Így érkezett el október vége, az állítólagos „fasiszta összeesküvés” ideje.

A „eseményekről” fogalmam sem volt előzőleg. Óráim után lementem a tanári szobába. Ott mondták a tanárok, hogy valaki felírta a folyosói táblára: „Krisztus nélkül magyarok sem lehetünk.” Senki sem tudta, hogy ki követte el ezt a nagy „bűnt”. Baranyai mindenesetre lehívott két lányt az irodába. A nevükre – sajnos – nem emlékszem, de azt tudom, hogy egyik egy Barankovics-párti képviselő lánya volt, a másik pedig egy

B-listás vasúti tiszté. Hogy mit beszéltek, nem tudom. A két lányt azután az igazgató hazaküldte, hogy addig ne jöjjenek be az iskolába, amíg fegyelmi tárgyalásuk meg nem történik. Persze nem véletlen, hogy őket függesztette fel, pedig azt sem tudhatta, van-e közük a felírásához.

A lányok visszamentek a holmijukért az osztályba és mondták társaiknak, hogy kitétték őket az iskolából. A hír végigfutott az osztályokon és a tanulók zöme Major Márta ötödéves tanuló vezetésével levonult az igazgatói iroda elé,¹ és megkérdezte Baranyaitól, mi a terve a két lánnyal. Az igazgató elutasította a választ vagy legalábbis nem adott egyértelmű feleletet. Erre a tanulók legnagyobb része úgy 10–11 óra tájban elhagyta az iskolát. Ebben az időben a bejárók nem tudtak sem busszal, sem vonattal hazamenni és a sok tanítónőképzős diáklány előzönlötte az utcákat.

Emlékezetem szerint ekkor jött be Baranyai a tanáriba és az osztályfőnököket felküldte az osztályokba. Ennek már semmi értelme sem volt, hiszen alig néhány gyereket találtak csak ott. Én is. Nem emlékszem, mit mondtam akkor nekik. Bántó megjegyzéseket biztosan nem tettem, mert ellenkező esetben a fegyelmi tárgyalásomon szóvá tették volna. Kolléganóm, Sipos Marica – Turcsányi Sipos Margit – mesélte, hogy ő megkérdezte az osztályában maradt néhány gyereket: „Ti miért nem mentetek haza? Érdemeket akartok szerezni?” Ezért a két rövid mondatért kitétték az állásából.

Ezután Baranyai telefonált az ÁVH-ra, a tanácsba, a minisztériumba, az iskolaépületet is ellepték az ávosok. A tanárokat is kihallgatták az iskolában. Sipos Maricát és engem bizonytalan időre felfüggesztettek. Engem ilyen indoklással: igaz, hogy nem vettem részt a „fasiszta összeesküvés”-ben, de passzív magatartásommal hozzájárultam ahhoz, hogy ez megtörténhetett. Fizetést nem kaptam, a város területét nem hagyhattam el.

Néhány hét múlva lezajlott a fegyelmi tárgyalás. Sipos Maricát elbocsátották, Sarlós Mihály hittanár büntetésére nem emlékszem. Az enyém: saját költségemen történő áthelyezés, mellékbüntetés: fokozatos előléptetésemnek két évi időtartamra való megvonása. A megokolásban megállapítja a fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyve, hogy „irányítás mellett a népi demokratikus és szocialista nevelés szolgálatába állítható” vagyok.

Tanév közben, 1949 áprilisának végén a szentgotthárdi gimnáziumba helyeztek át. Azóta is itt tanítottam nyugdíjazásomig, és itt lakom.

A sors érdekessége, hogy fiam mint orvos Zalaegerszegen dolgozik a mentőállomáson, két unokám pedig abban az iskolában tanul, ahonnan nagyanyjukat 50 évvel ezelőtt fegyelmi úton eltávolították: a Notre Dame- nővérek újraindított általános iskolájában.

6.

Sarlós Mihály hittanár visszaemlékezése 1997. július 15-én Hévízen. Ő 1942 őszétől 1948. október 31-ig volt a zalaegerszegi Notre Dame- tanítónőképző, majd államosított tanítónőképző hittanára. Mint e tisztségében elődei, ő is a tanítónőképző igazgatói lakásában lakott (mivel a nővérigazgatók ezt nem használták, ők a zárdában laktak). Ez az igazgatói lakás az épületegyüttes iskolarészében volt, nem a kollégium (internátus) traktusában.

1 A lányokat nem én – Major Márta – vezettem az igazgatói irodához. Nem kellett vezető, egy emberként vállalták a szolidaritást két eltávolított diáktársunkkal.

1948. október 30-án az első óra utáni szünetben Baranyai Sándor igazgatóval beszélgettem az irodájában (a földszinten volt). Meglehetősen nagy robajra lettünk figyelmesek. Az igazgató az ajtóhoz lépett, már ott is voltak a tanulók nagyon sokan. A felsőbb osztályosok, IV-V. osztályosok, álltak elől és a két hazaküldött IV. osztályos eltávolítandó diáklány, Kováts Anna és Beledi Mária visszahívását kérték. Nem tettek semmi rosszat sem – mondták – és nem rosszabbak mint mi. (Én ekkor hallottam csak a két leány hazaküldéséről.) Miután az igazgató nem volt hajlandó tárgyalni a diákokkal, azok elhagyták az iskolát. Majdnem mindenki elment, csak az első osztályosok maradtak.

Az igazgató délután két órára hívta össze a tanárokat, köztük engem is, de odahívta az ávosokat is. A következő személyekre emlékezem, akik rajtam kívül ott voltak: Baranyai igazgató, Ballenegger Henrik, Winkler Klára, Fábíán Lujza, Horváth Mária tanár és az ávosok, de lehettek mások is, nem emlékezem. A diákok, akiket behívtak, lehettek heten-nyolcan. Valami plakát bemázolásáról vallatták a lányokat, de ők ezt nem ismerték be, mondván: a plakátok a kollégiumban voltak, ők nem kollégisták, nem követhették el. Kifogásolták a kongregáció táblájára írt mondatot is, majd a délelőtti diáksztrájkról vallatták őket.

Egyszer csak megjelent Kováts Anna édesapja is, aki országgyűlési képviselő volt, eléggé felindult állapotban: eljött a lánya után. Rövid tanakodás után a diáklányokat és engem az ávosok átkísérték az ÁVO-ra a régi csendőrlaktanyába. Velünk jött Kováts képviselő úr is, de őt nem engedték be az épületbe.

Engem teljesen külön hallgattak ki. A kihallgatók váltották egymást, név szerint csak bizonyos Buchwaldra és Gál nevére emlékezem. A vallatásnál zűr-zavaros módon különböző kérdéseket tettek fel. Fő célja a vallatásnak az volt, hogy ismerjem be: én szerveztem a diáksztrájkot, de legalább is részem volt a szervezésben. „Nem volt részem a szervezésben, nem szerveztem sztrájkot, sem más egyebet, nem ismerek be semmit, becsületes, tisztességes ember vagyok, engedjenek szabadon haza” – válaszoltam. „Különben is, fél 6-kor litánia van a zárdában, nekem el kell mennem.” – mondtam nekik. Nem lehet elmenni, mondták és átkísértek egy kisebb helyiségbe azzal, hogy várják, és bezártak.

Amikor észrevettem, hogy bezártak, elkezdtem döngetni az ajtót. Kikértem magamnak, hogy bezárjanak; tisztességes ember vagyok, nem követtem el semmit sem. Ekkor öten-hatan jöttek be, körbe vettek, különböző kérdéseket tettek fel össze-vissza, hogy megzavarodjak. Lökdöstek, szinte inzultáltak. Elém tettek egy szöveget, hogy írjam alá. Valami vád volt valaki ellen. Nem írtam alá és kijelenttem: semmit nem írok alá.

Amikor a külön cellából kiengedtek, este volt. Átkísértek a legénységi szobába. Rendőrök, ávosok ültek mellém kérdezgettek, jöttek-mentek. Egyikük egy ágyon feküdt és rózsafüzért lengetett a magasban a hátam mögött. Többek között bejött egy főhadnagy is, aki korábban már a Városi Leánykongregáció egyik gyűlésén is megjelent. Megismert és azt mondta a többieknek: „Ha nem tudnám, milyen becsületes ember – már mint én –, elbánnék vele.”

Végre valamikor éjszaka kiengedtek. Több rendőr kísért ki. A téren a Csány-szobornál fiatalok csoportját láttam. A kórház felé mentem. A református templomnál észrevettem, hogy valaki követ. Arra gondoltam, hogy a kórház melletti ligetnél az ávós, aki követ, megállít, betesznek egy autóba és elvisznek. Tanú nélkül, hiszen éjszaka volt, nyomtalanul és senki sem fogja tudni hova és kik vittek el.

Elhatároztam: megfojtom vagy leütöm ezt az embert. Megálltam egy bokornál és hirtelen megfordultam. Akkor láttam, hogy a Kováts képviselő úr fia, a Kováts Anna bátyja kísért. „Azért követtem Főtisztelendő Úr, hogy vigyázzak magára, el ne vigyék, vagy legalábbis tanú legyen és kiabálni tudjak” mondta.

Megköszöntem neki és bementem a kórházba. Bertha Sándor barátom, hittanár társsam, aki kórházi lelkész is volt, bent lakott a kórházban. Az ő szobája és a Mike Géza főorvos szobája egymás mellett volt. Bementem a Bertha Sándorhoz, aki átvitt a Mike főorvoshoz. A főorvos azonnal rendelkezésemre bocsátotta szobáját. Ott töltöttem az éjszakát.

Elhatároztam, hogy reggel azonnal elutazom Ivánba, Sopron megyébe nevelőapámhoz, apám testvéréhez. Így is tettem, ott voltam egy ideig, nem mertem mozogni. Kovács Sándor megyéspüspök azt tanácsolta, meneküljek külföldre, mert összeesküvéssel vádolnak. Nem menekültem ki.

1949. január 15-ével Muraszemenyére helyeztek káplánnak. Muraszemenye békeidőben is büntetőtábornak számított. Egy-egy évet bírtak ki itt a káplánok. Sem vonat, sem autóbuszközlekedés nem volt, 5 község tartozott hozzá.

Egyikbe sem vezetett köves út, pedig 4–6 km távolságra voltak. Télen és esős időben szinte lehetetlen volt a közlekedés. A nagy sárba a lovaskocsi sem tudott elmenni, csak gyalog lehetett járni. Itt kezdődött az igazi megpróbáltatás.

Én még azt sem tudtam, hogy odahelyez a püspök, a párttitkárok már hetekkel előbb minden gyűlésen, minden községben – utasításra – a legaljasabb dolgokat terjesztették rólam, gyaláztak, még gyilkossággal is vádoltak.

Január 16-án első ténykedésként temetnem kellett Szentmargitfalván, közvetlenül a jugoszláv határ mellett. A temetésen jelen lévő férfiak meg akartak verni, gyilkosnak neveztek, akit fel kellene akasztani. Nem tudtam, mi történt itt. A hívek nem beszéltek velem, kerültek és nem tudtam miért. Míg egyszer egyik volt tanítványom, tanítónő a legnagyobb titokban, szinte remegve a félelemtől megmondta, milyen rossz híreket keltették előre.

A rendőrségen megtiltották, hogy hittant tanítsak. Ennek ellenére jártam hittant tanítani az iskolákba.

Be akartak szervezni besúgónak, állandóan zaklattak, hogy vegyek részt a papi békemozgalomban. Letenyéről a Járási Tanács elnöke szinte naponta járt ki hozzám ez ügyben. Finoman és kevésbé finoman kért, figyelmeztetett, milyen előnyökkel járna, ha vállalnám és milyen következményekre számíthatok, ha nem vállalom.

Udvariasan, de határozottan visszautasítottam minden ajánlatát minden alkalommal és megmondtam, nem félek semmitől, de naponta fogadnom kellett és hallgatni ugyanazt a szöveget. Törgyekes nevű hivatalsegéd-párttitkár még azzal is fenyegetett, hogy a határvadászokkal előállítat, mert ismerik a múltamat, és meggyilkoltat.

Hajthatatlan voltam.

Három évig voltam Muraszemenyén állandó fenyegetés, megfigyelés, agitáció alatt. Már alig bírtam idegekkel ezt, és az emberek bizalmatlanságát, a teljes kirekesztettséget. Utána Celldőmölkre helyeztek. A rossz híreket már előre vitték ide is. Kicsit fellélegeztem ugyan, de itt is állandóan gyötörtek, lépjek be a papi békemozgalomba. Fenyegettek mindennel, ígértek pénzt, rangot, előmenetelt. Határozottan visszautasítottam mindent. (Az agitáció a tanácsi és pártiszervek, valamint a rendőrség részéről folyt.) A celli papi kollégák is furcsán néztek rám a sok „látogató” miatt.

Végül idegösszeroppanást kaptam. Először a Széher úton kezeltek, majd unokaöcsém, aki orvos volt, elvitt a saját kórházába (Bp. I. sz. Sebészeti Klinika), ott gyógyítottak. Onnan a saját pénzemen Bakonybélbe mentem gyógyulni. A saját megyéspüspököm semmiben sem segített, sem erkölcsileg, sem anyagilag. Nem tud segíteni – mondta.

Amikor meggyógyultam 1954-ben, Bérbaltavárra helyeztek plébánosnak. Az üldözés ott sem szűnt meg. Örökös fenyegetésben, zaklatásban volt részem, mert nem vállaltam a besúgó szerepét és egyetlen békegyülésen nem jelentem meg. Itt is ígértek mindent: jó beosztást, pénzt, rangot és fenyegettek ugyanazok, mint korábban, esetleg néhány személy változott.

Az 1956-os forradalomkor a község felbőszült lakosainak haragjától megmentettem a tanácselnököt (fel akarták akasztani) azzal, hogy lecsendesíttem a népet. (A tanácselnök úgy elmene-kült, hogy azóta sem látta senki.)

A nép haragja elől elbújt tanácsttkárt is mentettem, szállást adtam neki a plébánián. Ez a tanácsttkár nagyon hálás volt mindezért. Tudta, mennyit zaklattak, üldöztek. Megígérte, hogy mindenben segítségemre lesz, ha szükséges lesz, forduljak hozzá bizalommal. A forradalom után magasabb beosztásba került a megyében, és igénybe is kellett vennem a segítségét. Az történt ugyanis, hogy a forradalom után felcserélték a vasi és zalai ávosokat. A szombathelyieket Zalaegerszegrre, a zalaegerszegieket Szombathelyre helyezték át teljes létszámban.

Így a régi zalaegerszegi ávosok megfigyelése alá kerültem, akikkel 1948-ban már találkoztam. A helyzetem szinte kibíráhatatlan lett.

Ekkor felkerestem a volt bérbaltavári tanácsttkárt, aki be is váltotta ígérteét. Ekkor ért véget a sok zaklatás, gyötrés, megpróbáltatás. Egészségem azonban ekkorra már annyira megromlott, hogy Fábián Árpád püspököt arra kellett kérnem, helyezzen át egy kisebb egyszemélyes plébániára, melyet még el tudok látni. Ilyen lehetőség azonban nem adódott éveken át. 1973-ban kénytelen voltam nyugdíjazásomat kérni. Hévízre költöztem, ahol gyógykezeltetni is tudtam magam és segíteni is tudtam a plébánosnak még hosszú éveken át.

7.

Cikk a *Népszava* – a szakszervezetek országos lapja – 1948. november 5-i számában. Címe: *„Fasiszta diáktüntetésre uszította Sarlós pap-tanár a zalaegerszegi szerzetes nővérek államosított tanítónőképzőjének növendékeit.”* Az újságíró neve nincs feltüntetve.

Megjegyzések a cikkhez:

Vajon miért nevezi az újságíró „fasiszta” diáktüntetésnek ezt a megmozdulást? Mi volt ennek a „fasiszta” tartalma, célja, indoka?

Sarlós Mihály hittanárnak „szolgálati” lakása volt a tanítónőképzős iskolaépületben, az államosítás után nem utaltak ki mást számára.

A faliújságon nem a „centenáriumi” vagyis az 1848-as szabadságharc száz éves évfordulójának plakátját „maszalták össze”, hanem a november 7-i, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomét. Sem „antidemokratikus”, sem más jelszavakkal nem firkálták azt tele.

Az igazgató nem egy „alaposan gyanús” tanulót, hanem két teljesen vétlen diáklányt küldött haza.

A „sztrájkoló” tanulók nem „néhány nap múltán lassan visszazállingóztak”, hanem kedden reggel mind megjelentek az iskolában. A diáksztrájk a szombat délelőtti 10 órától 1 óráig tartó három tanítási órára terjedt ki.

„B-listás” = állásából elbocsájtott.

A Sarlós hittanár agitációjáról szóló rész teljes egészében valótlan. Ha ez igaz lett volna, azonnal rendőri eljárást indítottak volna ellene, súlyos bírói ítélettel végezte.

Az újságírónak mind tájékozatlanságát, mind rosszindulatát jelzi, hogy a sztrájk diákszervezőinek, „főkolomposai”-nak azt a két tanulót, Kováts Annát, Beledi Máriát teszi meg, akik a

sztrájk idején nem is tartózkodtak az iskolában, nem is tudtak róla, a sztrájk csak távozásuk után „találódott ki”.

Duray Veronika és Cecília sem voltak „szervezők”, nyilván internált édesapjuk miatt esett rájuk az igazgatóság választása: a Futura gabonaforgalmi cég vezetője volt korábban. MOSZK = Magyar Országos Szövetkezeti Központ.

Turcsányi Sipos Margit tanárnő nem tudhatott „a növendékek szervezkedéséről”, mivel nem volt előzetes „szervezkedés”, minden a szombati első óra alatti igazgatósági intézkedés nyomán spontán módon robbant ki.

A záró demagóg frázisok fenyegetései ekkor tengerként árasztották el a hazai sajtót, sokszoros állandó ismétlésük miatt számos olvasóban hitelre találtak.

Példátlan botrány tartja napok óta izgalomban Zalaegerszeg lakosságát. Az iskolák államosítása során a szerzetes nővérek helyi tanítónőképző intézetét is az állam vette kezelésbe. Nemcsak az iskolának a rendbehozataláról és felszereléséről gondoskodott közoktatási kormányzatunk, hanem az ezúttal indokolatlan lojalitás alapszabályait tiszteletben tartva, megengedte azt is, hogy Sarlós főtisztelendő úr, az intézet pap-tanára továbbra is ott lakjék az épületben. Vétkes könnyelműség volt ez a közoktatásügyi hatóságok részéről, mint ahogy az alább kibontakozó botrány adatai bizonyítják.

A tanulósztrájk háttere. A napokban ugyanis egyik reggelre az intézet faliújságjának cikkeit és képeit, köztük a centenáriumi plakátot ismeretlen tettesek összemaszatolták és antidemokratikus jelszavakkal firkálták tele. Az államosított intézet igazgatója azonnal megindította a vizsgálatot, és közölte a tanítónőképző egyik alaposan gyanús hallgatójával, hogy a vizsgálat teljes befejezéséig nem látogathatja az intézetet. Az igazgatói határozat után küldöttség jelent meg az intézet vezetője előtt. Követelték a határozat visszavonását. Amikor az igazgató ennek az agresszív követelésnek nem tett eleget és utasította a növendékeket, hogy térjenek vissza tantermükbe, a tanítónőképző intézet közel másfélszáz hallgatója, tehát a növendékek fele, tanulósztrájkot kezdett.

A diákok sztrájkja teljesen felkavarta az egyébként békés város polgárainak életét. Néhány nap múltán ugyan a hallgatók lassan visszazárlingóztak, az igazgató azonban nem elégedett meg ennyivel és a provokációról, valamint a sztrájkról jelentést tett felettes hatóságainak és az illetékes államvédelmi szerveknek. Az ezután megindult vizsgálat kiderítette, hogy a kegyelemből az intézetben lakó Sarlós főtisztelendő úr rendszeres antidemokratikus propagandát folytatott a fiatal növendékek közt. A faliújság összefirkálását megszervezte, tizes csoportokban hívta maga elé a hallgatókat és buzdította őket a sztrájkra.

– Ha együtt összetartva léptek fel – biztatta őket –, nem érhet semmi baj!

Kitartó antidemokratikus agitációjának köszönhető, hogy a félrevezetett zalaegerszegi tanítónőképzős lányok erre a lépésre vetemedtek.

A Barankovics-párti képviselő és MOSZK-panamista leányai. Megállapította egyébként a vizsgálat, hogy a sztrájk szervezésében résztvevő növendékeknek nem is kellett sok buzdítás az antidemokratikus kihíváshoz. Az egyik főkolompos, Kovács Anna növendék Kovács Ferenc Barankovics-párti képviselő leánya. Beledi Mária B-listás vasúti tisztviselőt tisztelhet édesapjában. Durai Veronika és Cecília a MOSZK panamista internált igazgatóhelyettesének a gyermekei. Sipos Klára apja sokszoros malomtulajdonos. Ezek a növendékek nyilván már a szülői házban olyan nevelést kaptak, amely előkészítette őket arra, hogy Mindszentyék ügynökének felszólítására demokráciánk és népi közoktatásügyünk ellen szervezzenek provokációt.

A vizsgálat után Sarlós főtisztelendő urat eltávolították az intézetből és Turcsászy (!) Sipos Mária tanárnőt, aki szintén tudott a növendékek szervezkedéséről, felfüggesztették.

Tiltakoznak a demokratikus pártok. Zalaegerszeg demokratikus érzelmű lakossága szégyenkezve tiltakozik az ellen, hogy az ország közvéleménye azonosítsa a város népét az oktalan provokátorokkal. Zala megye demokratikus pártjai, közöttük a Kisgazdapárt, erélyesen tiltakoztak Mindszentyék kihívó magatartása ellen. Egyházi körökben azonban úgy látszik nem értették meg, hogy a megye lakossága elítéli és mereven elutasítja az egyházi reakció próbálkozásait. A nagytemplomban „tudományos” előadások örve alatt például a nemzeti szocializmus és a katolicizmus viszonyáról beszélnek a klérus fasiszta agitátorai.

A fenti példátlan botrány ismét megmutatta, hogy Mindszentyék nem akarják belátni: ez az ország és ez a nép ma már nem az, amelyet a Horthy-féle reakciós időszakban dróton rángattak. Az öntudatra ébredt dolgozó magyar rétegek, az MDP (Magyar Dolgozók Pártja, azaz a kommunista párt) és a koalíciós pártok segítségével, kérlelhetetlenül végrehajtják programjukat, a reakciós elemek háttérbeszorítását még akkor is, ha az egyház palástja mögé bújnak. Minden törvényes államrendnek jogában áll védekeznie a kártékony elemek ellen. A magyar népi demokrácia is megtalálja a védekezés módját és még fokozza éberségét a többi között az iskolákban is.

8.

Cikk a *Szabad Nép* – a Magyar Dolgozók Pártja, vagyis a kommunista párt országos lapja – 1948. november 6-i számában. Címe: „*Diáksztrájkot szervezett a klerikális reakció Mindszenty legkedvesebb iskolájában*”.

Szerzője a lap Budapestről Zalaegerszegre küldött tudósítója, névjele: V. D.

A monogram feloldása: *Varga Domokos*, a későbbi évtizedekben sok népszerű ifjúsági mű szerzője. 1948-1949-ben a *Szabad Nép* munkatársa, az országos centenáris ifjúsági rendezvények egyik szervezője, a Március Tizenötödike című lap szerkesztője 1948-ban.

A Népszava előbbi cikke szerint a zalaegerszegi diáksztrájk Sarlós Mihály hittanár agitációjára keletkezett. Miután kiderült ártarlansága, a *Szabad Nép* tudósítója a hittanár helyébe a korábban a tanítónőképző intézetet vezető, s az államosítás után is zárdájukban élő szerzetes-nővéreket teszi meg legfőbb szervezőkül. Ez is, akárcsak az előző vád, teljesen légbőlkapott.

Megjegyzések a cikkhez:

Gimnáziumuk nem volt a zalaegerszegi Notre Dame-nővéreknek.

A cikkben említett diáköngyilkosság valóban megtörtént, de nem 1941-ben, hanem 1935-ben, a tanév végén. Egy gyenge idegzetű hadiárva IV. osztályos tanuló követte el a kollégiumban, aki már előzőleg otthon is megkísérelt öngyilkosságot. Tettének családi oka volt: édesanyja együtt élt egy férfiismerősével, és ő emiatt nem akart az intézetből hazamenni (bentlakó volt, V. éves nővérel együtt). Érzéseit nővére egyik osztálytársának hónapokkal előbb elmondta, de eskü alatt kötelezte őt a titoktartásra. Ez a lány az esemény bekövetkezése után mondta el a tragikus tett okát. E szomorú, megrendítő esemény hatására az újságíró cinikus kívánsága szerint vajon miért tartottak volna sztrájkot a diáklányok?

A *Szabad Nép* cikkírója azonban más okot tud: az évszázados antiklerikális recept szerint – állítja – egy pap elcsábította a szerencsétlen diáklányt. Vajon milyen forrásból származik a pesti újságíró értesülése a 13 évvel azelőtt történt eseményről? Semmilyen forrása nem volt, csakis a fantáziája.

1948 őszén a tanulókörök céljával – a hivatalos minisztériumi és diákszövetségi utasítások szerint – a tanórai tananyag alapos átpolitizálását-átideologizálását tűzték ki, a materialista-ateista nevelés eszközeül szolgált: ez köztudott volt akkoriban. A tanulókörbe való jelentkezés önkéntes volt, nem kötelező.

A március 15-i plakát átmázolása itt átalakult a tanulókörök plakátjának összefirkálásává.

A Népszava cikke szerint október 30-án reggel az igazgató „azonnal megindította a vizsgálatot”, ezzel szemben V. D. újságíró ezt jelentette: azokat tiltotta ki az igazgató az iskolából, akikről „sejtette”, hogy ők a tettesek.

Érdekes módon Beledi Mária állítólag azt vallotta az igazgatónak, hogy „lázított”. Ez vajon konkrét módon mit jelent? Eszerint nem azt állította, hogy a tanulókörök ellen agitált, hogy ő firkálta össze a plakátot, ő írta fel a vallásos mondatot. Dehát ezek tettesét keresték! A valóságban akkor, a szombat reggeli első óra alatt nem volt semmiféle „vizsgálat”, vallatás és beismerés az igazgató és a külön-külön lehívott két diáklány között: az igazgató különösebb indoklás nélkül hazaküldte őket. A diákság éppen ezen háborodott fel.

Vajon miért volt bűn az, ha a zárdában lakó nővérek azokról a témákról beszélgettek maguk között, illetve az őket meglátogató lányokkal, amelyek itt említésre kerültek? Vajon mi okuk lehetett volna másként beszélni? S vajon ki bizonyította, hogy valóban ezekről beszélgettek a hozzájuk forduló lányokkal az alaposan megfélemlített apácaik?

Semmi bizonyíték nem került felszínre, hogy a tanulókör elleni ívek szövegét Kováts Anna fogalmazta, „diktálta” volna. Sem a diáksztrájk során a diákok körében, sem az iskolai és az ávos vallatás közben nem jött elő ez a tanulókör-téma, mert nem is léteztek ilyen ívek, ezt az újságíró találta ki.

S az ávosok „a kihallgatás közben” vajon valóban földrajzi kérdéseket is tettek fel a vallatás keserves éjszakáján ezeknek a meggyötört fiatal lányoknak? Micsoda újságírói cinizmus!

Újra leírjuk: a tárgyalt esemény időszakában, 1948 őszén a Demokrata Néppárt, másképpen Barankovics-párt a magyar országgyűlésben népes frakcióval volt képviselve, a választáson sok szavazatot nyert, tekintélyes keresztény-nemzeti szellemű párt volt. Működése, tevékenysége 1949 elején szűnt meg, a kommunisták tették lehetetlenné további létezését.

Itt is szóba kerül a két Duray-lány, akiknek ebben az ügyben semmi szerepük nem volt.

A tanítás nem hétfőn, hanem az akkor még munkaszünetes Mindenszentek ünnepe miatt kedden folytatódott.

Az iskola tantestületének fegyelmi bizottsága november 4-én csütörtökön ült össze. Ekkor a cikk szerint „tíz lányt az ország összes középiskoláiból örökre kizártak”. Ezzel a büntetéssel négy tanulót sújtottak. Pontosabban: egy iskola fegyelmi bizottságának nem volt joga e legsúlyosabb büntetés kirovására, csakis a minisztériumnak, Ortutay miniszter november 8-i kelettel tett eleget a zalaegerszegi kommunista iskolavezetés kívánságának.

Nem volt Zalaegerszegen „titkos szervezkedés”, nem voltak „az állami iskolákat gyalázó beszélgetések”, „tanulás elleni törekvések”, nem volt „lázadás” – ok nélkül megvádolt és ártatlanul megbüntetett diákársaik mellett fejezték ki szolidaritásukat ezek a diáklányok.

Sarlós hittanár e cikk szerint a leánygimnáziumban lakott.

Az ügy miatt két tanítónőképzős tanárnőt függesztettek fel, nem egyet.

Pehm József apátplébános hívta Zalaegerszegre a Notre Dame-apácarendet. Segítette őket kezdetől fogva mindennel. Messzi környékről jártak akkor a hívek csodálni az új rendház és intézet gyönyörű épületét. Szép parkot is ültettek köré és kápolna is épült, akkora, mint egy kisebb falusi templom. Nem kellett fillérre számolgatni a pénzt, az államsegélyből sokra futotta.

Elemi, gimnázium, tanítónőképző nyílt meg sorra. Lányok százai kerültek kicsi kórkutól az apácánővérek keze alá és kaptak szigorú „valláserkölcsi” nevelést.

Pehm Józsefnek szívügye volt az intézet. Hiszen szóval is százszor elmondta: szívén hordja a jövő magyar anyák sorsát. „Valláserkölcsei nevelés” – hányszor elszállt ez a szó is a szájáról! Azelőtt és azután, hogy 1941-ben felakasztva találtak az ablak rácsára egy intézeti lányt. Szederjes volt a szája egy jövő magyar anyának és hideg. És néma. De a városból azonnal máshová helyezték az egyik hit- és erkölcstant tanító papot.

Akkor nem volt diáksztrájk. Lehet, hogy a lányok szeme egy pillanatra elrévedt messzibe, talán megrendültek és elgondolkoztak, de az intézetből kivonulni nem jutott eszükbe. Jártak tovább, mintha nem is volnának eggyel kevesebben.

150 lány kivonul. De 1948. október 30-án kitört a diáksztrájk. Előző héten ívet körtöztek az osztályokban egyesek: írták alá, lányok, hogy nem akartok tanulóköröket. Előző este néhány bentlakó lány bemázolta tussal a Nemzeti Diákszövetség faliújságján a tanulókörökről szóló cikkeket. 30-án, szombaton reggel az igazgató maga elé citálta azokat, akikről sejtette, hogy részesek a történetekben. Beledi Mária negyedéves tanítóképzős nyíltan bevallotta, hogy lázított. Hazaküldte. Ne jöjjön be addig, míg az ügyét meg nem vizsgálja.

Beledi felment az osztályba, összeszedte a holmiját és eltávozott. De néhány perc múlva 150 diáklány tolongott az igazgatói iroda előtt. A hangosabbak biztatták őket: „Az egész iskolát nem csaphatják ki.”

Az igazgató kijött. Ha elküldi Beledit – mondta neki Császár Irén, a szószóló – elmennek ők is.

– A Diákszövetség vezetősége azért van – mondta az igazgató –, hogy ilyen ügyekben velük tárgyaljak. Mindenki menjen fel az osztályába és öt perc múlva üljön a helyén.

A lányok Császárra és Major Mártára figyeltek. Ezeknek az igazgató válasza nem volt elég. Megindultak a kapu felé. Százötvenen tódultak ki utánuk az utcára.

A képző negyedik osztályában egyetlen lány maradt. Turcsányi Sipos tanárnő ment be órára. „Mi az, te talán érdekemet akarsz szerezni?” szólt oda gúnyosan a lánynak.

75 apáca elveti a magot. Sok gondos vetés ért be ezzel a sztrájjal. Pehm Józsefből Mindszenty lett, azután primás. De szelleme a zárdában továbbra is hatott. 1946-ban oda is szállt a kedves nővérekhez, mikor Egerszeget meglátogatta. Gondja volt rá, hogy az ifjúság is meghallgassa „szent” beszédeit.

Idén nyár óta állami az iskola. De egybe van épülve az intézet és a zárda. És a zárdában 75 apáca lakik. Nagyobb „gondjuk” van az ifjúságra, mint valaha. Instruálják, zongorázni, kötni tanítják őket, vagy csak úgy barátságból beszélgetnek velük. De közben folyton hullatják lelkükbe a magvakat. Élesztik bennük az elégedetlenséget a demokratikus iskola ellen és kíváncsiak velük vissza a régire. Mikor még a máterek voltak a minden. S magát Mindszentyt láthatták vendégül jóformán minden második héten. „Ó, ha ti azt tudnátok, hogy az milyen drága egy ember!”

Barankovics-párti képviselő lánya a főkolompos. De azután maguk a lányok. Néhány nap alatt kiderítette a nyomozás, kik voltak a hangadók. Az egyik legfőbb: Kovács Anna. A tanulókörök elleni íveknek ő diktálta a szövegét. Mert szerinte a tanulókörök célja nem a tanulás, hanem a vallásellenes propaganda.

Honnan vehette ezt a véleményt Kovács Anna, akinek a többi lányok lesték a szavát? De mikor kihallgatás közben megkérdezték tőle, hol van Madrid, azt mondta, hogy Svédországban.

Ki taníthatta ki ezt a Kovács Annát a tanulókörök felől? Ezt rajta kívül talán csak az apja tudná megmondani. Kovács Ferenc, Barankovics-párti képviselő, aki a zalaegerszegi katolikus legényegyletnek Pehm József papsága idején volt az elnöke. Ma is a primás személyi híve. Alig két hete pedig így írt a „Hazánk”-ba: „a magyar falu népe ... természetes kiválasztódás folytán akar és fog „osztályokra” válni. A szorgalmas gyarapszik; a dologtalan lesüllyed.” Vagyis vivát, éljenek és nőjjenek nagyra a „szorgalmas” kulákok!

Malmosok, feketézók, internáltak gyerekei. S a többi főkolompos. Beledi apja B-listás vasúti tisztviselő. Sipos Klárának két malmuk volt, feketézés miatt vették el tőlük. A két Durai-lány apja súlyos gazdasági bűncselekményekért ül az internálótáborban. Ezekbe helyezték bizalmukat az állami iskola ellen lázító nővérek. S az elszédített lányok ezek után mentek.

A tanári kar csütörtökön délután ítelt. Tíz lányt az ország összes középiskoláiból örökre kizártak. Turcsányi Sipos tanárnót állásából felfüggesztették. A tanítás hétfőn már újra megindult. Az élet megy tovább.

De ezzel minden el van intézve? Tíz lány és egy tanárno a bünös és más senki? A felbújtók, a kitanítók, a suttogók, a szédítók futnak és működnek tovább?

Sarlós, a pap-tanár végre kiköltözött leánygimnáziumi szállásáról, ahova csoportosan jártak be hozzá a diákok. De úgy ment el, mintha a fellázadt lányokat bizalmas beszélgetésekben nem is ő tanítgatta volna. Talán halkabban és ügyesebben, de ugyanarra, mint Gőcze, a másik hitoktató a diákfiúkat: „Gyerekek, legyetek klerikálisak!”

Nem lehet egymagában elszigetelten nézni a zalaegerszegi diáksztrájk ügyét. A Mindszenty-vezette klerikális reakció országszerte elkeseredett kísérletekkel akarja megtartani magának a még szavára hajló fiatalokat.

Ebből erednek a titkos szervezkedések, az állami iskolákat gyalázó beszélgetések, a tanulás elleni törekvések és ha elérkezettnek látják az időt – ebből lesznek a lázadások.

Ezért nem állhat meg Zalaegerszegen a megtorlás egy tanárno elküldésével és tíz diáklány kicsapásával. Nemcsak egy tanárnóról és nemcsak tíz diáklányról van szól. Lehetetlenné kell tenni végre Zalaegerszegen, de minden más magyar iskolában is a klerikális reakció aknamunkáját.

9.

Cikk a Zala című megyei kommunista lap 1948. november 7-i számában. Címe: *„Mindszenty árnyéka demokratikus iskolánkban.”* Szerzője a keszthelyi járás kommunista párttitkára, Gerencsér György, aki a két országos napilap előző napi írásainak gondolatait visszhangozza. De eléggé primitív módon igyekszik ráduplázni fővárosi kollégáira. Szerinte ez a zalaegerszegi diáksztrájk szoros kapcsolatban áll a hazai és nemzetközi reakcióval, a szántás-vetés területén jelentkező kulákszabotázssokkal, a háborús rémhírterjesztéssel, a klerikális reakció demokrácia-ellenes támadásaival; s akik ezt most csinálják, azok szorosan összeforrtak annak idején a „Hitler-fasizmussal”, azoknak hozsannáztak, azokkal nem ellenkeztek, hanem kiszolgálták őket; államosított iskoláinkban a kötelező vallásoktatás órái a politikai agitáció színterei, a „fekete reakció” robbantásokra, gyilkosságokra uszít és így tovább, szerzőnk tollát nem fogja vissza, egyáltalán nem befolyásolja a kétségtelen valóság.

Megjegyzések a cikkhez:

Az ominózus plakát sorsa itt átmázolás helyett a letépés lett: „az idősebb diáklányok egy kisebb szervezett csoportja letépte a március 15-i plakátot”. A továbbiakban a „kisebb csoport” két

tagúvá redukálódik: „a Durai-nővérek, internált panamista gyermekei a plakátletépők”. Ez légből kapott állítás, egyszerűen nem igaz, annál is inkább, mivel nem is volt plakátletépés. Később a nemlétező március 15-i plakátletépést nagykanizsai újságírónk már „nemzetgyalázássá” fokozza.

A cikkirő – vajon miért? – 150 helyett csak 100 kivonuló diáklányról ír.

Feltűnő, hogy a két országos napilap cikkírói nem említették a táblai vallásos témájú felírást. Gerencsér György idézi ezt a mondatot, de torzítva, és a „magyarnak lenni Krisztussal” tételt céltatosan teljesen kiforgatja.

Átvette a szerző a Szabad Nép öngyilkossági esetleírását (az ottani téves 1941-es dátumot az ugyancsak téves 1938-cal váltva fel), de rádupláz egy másik kompromittáló történettel. 1941-ben ugyanis valóban kizártak két lányt (nála „több diáklány”) a tanítónőképzőből, mert kiderült, hogy titokban katonatisztek lakására jártak. Az apáca-pedagógusok természetesen nem helyeselték a lányok tettét, hanem éppen ellenkezőleg: tiltották, elítélték, akárcsak a cikkirő. E diáktársak kizárása miatt természetesen nem sztrájkoltak a tanulók, mivel nem vállaltak velük szolidaritást, egyetértettek a fegyelmi döntéssel. (A két kizárt tanuló egyébként más középiskolában tovább folytathatta tanulmányait.)

S itt is a szokásos fenyegetően kegyetlen végszó: „demokráciánk ellenségeit kiverjük iskoláinkból”. Tíz diáklányt és két tanárnőt valóban „kivertek” a zalaegerszegi tanítónőképzőből, de nem ők voltak a demokrácia ellenségei.

Ma már csak borzadállyal olvasható ez a cikk, a kommunista politikai közhelyek, fellengző, nagyképű, magabiztos frázisok, dagályos szövegek és fortyogó masszája. Ilyen volt a legtöbb írás a korabeli lapokban, a hazai újságírás egyik mélypontját jeleztve.

A múlt hét folyamán Zalaegerszeg demokratikus érzelmű dolgozóit megdöbbenetette az az esemény, ami a volt Notre Dame, ma Állami Tanítónőképző Intézetben játszódott le.

Az idősebb diáklányok egy kisebb szervezett csoportja letépte a március 15-i plakátot, bepiszkolta a diákönkormányzat falújságját, majd amikor az igazgatóság vizsgálatot indított a tettesek felkutatására, szervezett, alattomos felbújtás eredményeként mintegy 100 főnyi meggondolatlan, félrevezetett diáklány eltávozott az iskolából.

Szinte önmagától felvetődik a kérdés, miképpen történhetett meg ez és vajon kik állnak a háttérben?

Mert hogy nem valami diákcsíny jellegű spontán akcióról van itt szó, affelől a vizsgálat eredményei még a legostobább embert is meggyőzhetik.

A vizsgálat során a következőkre derült fény: az intézet növendékeinek egy része állandóan összejárt az államosítással szembehelyezkedő volt apáca-tanárnővel.

S ami eléggé furcsa tradíció: Sarlós nevű, önálló hitoktató úr bentlakott a leányinternátus igazgatói lakásában a vizsgálat napjáig.

Az igazgatóság többször megismételt figyelmeztetése dacára, híven a múlt szokásaihoz, a diáklányok közül többen bejártak a pap lakásába, hol csoportosan, hol egyenként.

Ha ehhez a képhez kiegészítésül egy kis környezettanulmányt végzünk a diákbotrány főhőseinek házatáján, a következő derül ki: Kovács Ferenc, a jobboldali magatartásáról közismert kulákvédő Barankovics-képviselő leánya – természetesen – a főszereplők egyike.

A Durai-nővérek, internált panamista gyermekei a plakátletépők, a malomtulajdonos leánya, Sipos Klára és így tovább.

Ha végignézzük ezen a vonalon, itt is ugyanaz a kép, mint más területeken, ahol demokráciánk ilyen vagy olyan ellenségei a klerikális reakcióval közös frontot alkotva intézik támadásaikat a dolgozó nép ellen.

A szántás-vetés területén jelentkező kulákszabotázsok, a háborús és egyéb rémhír-terjesztés, a klerikális reakció Mindszenty által irányított demokrácia-ellenes támadásai mind egy-egy szorosan összetartozó láncszeme a hazai és nemzetközi reakció tevékenységének.

Dolgozó népünk három és fél év alatt csodálatos eredményeket ért el újjáépítésben és termelésben egyaránt.

Ám, ahogyan nő az elért eredmények nyomán dolgozó népünk jövőbe vetett hite és bizalma népi demokráciánk iránt, ugyanúgy növekedik népünk ellenségeinek dühe és gyűlölete is.

S azok, akik annak idején nemcsak szépen összefértek a Hitler-fasizmussal, de annak csatlói is lettek, ma úton-útfélen megkísérlik felforgatni az ország békéjét és szembefordítani demokráciánkkal az egyszerű embereket.

Akik a fasiszta hordák első katonai sikerei idején hozsannát zengtek, akik némán szemlélték vagy hangosan helyeselték a fasizmus borzalmait, azok most vészharangot kongatnak és arról üvöltöznek itt, hogy veszélyben a hit és az erkölcs.

Ráveszik közvetítőkön keresztül a gyanútlan diáklányt, hogy írja fel a táblára: „Ma nem lehet Krisztussal magyarnak lenni”.

Amikor függetlenségünket és magyarságunkat porbatiporták Hitler banditái, amikor a magyar levente-íjakat utóvédként vetették oda Berlinért, amikor iskoláinkat a faji és nemzetiségi gyűlölet szelleme hatotta át, a meghamisított és ellopott történelmi igazságok meggyalázták magyar köznevelésünket s a fasiszta demagógiával megbutított és félrevezetett tömegek mellén a kereszt meghorgasodott végeivel a halált és pusztítást jelképezte, a haladással és az emberi szabadsággal való nyílt szembefordulást, akkor ugyebár lehetett Krisztussal magyarnak lenni?

A Mindszenty reakció erkölcstelenséggel vádolja és rágalmazza demokráciánkat.

Templomi szószékeken és vallásos jellegű ünnepélyeken egyre sűrűbben hallatszik a szemforgatással nem leplezhető gyűlölet hangja. Akiknek a lelkek megbékélésén kellene hivatásuk szerint fáradozniuk, azok egyre inkább a lelkek háborításán és mérgezésén munkálkodnak.

Államosított iskoláinkban a kötelező vallásoktatás órái politikai agitáció óráivá lesznek és a demokrácia ellenes gyűlölet jelképes beszédek mögül, vagy mint Gócze hitoktató példája mutatja, nyíltan törekszik lerombolni a tanulóifjúság lelkében azt, amit a demokratizálódó nevelés lassan felépít.

A fekete reakció nem válogatós sem eszközeiben, sem módszereiben.

Fiatalt, félrevezetett gyermekeket használ föl céljaira, ő maga sötétben lapul a háttérben, s mint valami bábjáték figuráit mozgatja őket.

Itt a diáklányokat a nemzetgyalázás színvonalára süllyeszti: letépeti velük azt a márciusi plakátot, mely legdicsőbb nemzeti hagyományaink hirdetője, másutt szovjet emlékművek robbantására és gyilkosságokra bűjtat, s a gyilkosjelöltnek már előre biztosítja a teljes papi bűnbocsánatot.

Amint az egerszegi példa mutatja, akadnak lelkiismeretlen szülők is, akik cinkosságot vállalnak tulajdon gyermekeik tönkretételére, ócska prédaként dobva őket a reakció moloch szájába.

Persze a botrány főszereplők tettei, valamint szüleik politikai beállítottsága és szociális viszonyai legtöbbször szorosan összefüggnek.

Az intézetből az esettel kapcsolatban több diáklányt eltávolítanak, ezeket az ország egyetlen iskolája többé nem veszi föl.

Megmondhatjuk előre, hogy a cinkosok nyugatos csodavárása és politikai fordulatról szőtt álmódosása egy bizonyos ideig tarthatja a lelket megrögzött reakciókban, de nem fogja kárpótolni soha ezeket a diáklányokat elrontott életükért, s a múltó évek majd nem a demokrácia, hanem tönkrevetőik megvetésére tanítják őket.

Ugyancsak eltávolítottak a pedagógus pályáról két olyan tanerőt is, akik a rájuk bízott ifjúság demokratikus nevelése helyett annak megrontásához nyújtottak segédkezet.

De ezzel még nem mondtunk meg mindent! Kell, hogy az igazságot arcábvágjuk azoknak, akik azt sugalmazták itt ifjúnak-öregnek hogy ebben az országban ma veszélyben van az erkölcs, mert itt az istentelenség az úr.

Emlékezzen, aki tud és akar az 1938-as esztendőre, amikor ugyanebben az intézetben a szégyene elől menekülő diáklány öngyilkosságot követett el, s a nagy titkolódzás dacára az egyszerű emberek összefüggés után kutattak az igazgatói szoba és a tragédia között. A papigazgató gyors áthelyezése megerősítette a közvéleményt.

Sokat beszéltek erről akkor Zalaegerszegen! Avagy talán még egy példát? 1941-ben több diáklányt ki kellett csapni az intézetből persze nem azért, mert talán a Hitlerrel paktázó Horthy-fasizmus ellen szerkesztettek föliratokat, szó sincs róla! Éjszakákat katonatisztek lakásain mulatoztak át a szende zárdai növendékek.

Akkor lett volna helyénvaló egyetmást a táblára írni az erkölccsel kapcsolatban, nem pedig ma!

Hogy mi ezeket a szégyenteljes dolgokat, bár nem szívesen, nyilvánosság elé tártuk, szolgáljon figyelmeztetésül a szemforgatás nagymestereinek a jövőre nézve!

De a múlt héten lejátszódott szomorú és botránysos esemény szolgáljon egyszer és mindenkorra tanulsággul szülőknek és diáknak egyaránt, és ugyancsak szolgáljon intelmül azoknak a pedagógusoknak, akik esetleg még ezekután is azt hiszik, hogy lehet gerinctelenül tessék-lássék módon kiszolgálni a demokráciát, de ugyanakkor szívvellélekkel odaadni magunkat a reakciónak, a rájuk bízott ifjúság tönkretételére.

Népi demokráciánk előtt drága kincs az ifjúság, hogy ez így van, bizonyítja az is, hogy még halálos ellenségeinek gyermekei előtt is megnyitja iskoláit és az érvényesülés útjába nem téve különbséget gyermek és gyermek között.

De mindennek van határa! Amire soha még nem volt példa ebben az országban: munkások és parasztok gyermekei népesítik be nemcsak közép-, de főiskoláinkat is, egészen a legmagasabb rendőr- és katonai akadémiáig.

A dolgozó nép kezébe vette saját országának vezetését és az iskolák államosításával kezébe vette végre saját gyermekeinek nevelését is.

Az iskola a népé, a mienk, nem ismerünk tréfát ifjúságunk nevelése körül!

Nem tűrjük, hogy Mindszenty sötét szelleme kísérthessen még demokratikus iskoláinkban!

Nem érjük be többé tiltakozásokkal, tovább megyünk, demokráciánk ellenségeit kiverjük iskoláinkból is.

Cikk a Zala című megyei kommunista lap 1948. november 11-i számában. Főcíme: „*Örökre kizárták az ország iskoláiból a tüntetést szervező diáklányokat*”, alcíme: „Ki kell irtani az egerszegi zárdából Mindszenty szellemét”. Szerzője nincs feltüntetve.

Megjegyzések a cikkhez:

Itt az esemény újabb variációi olvashatók. Új elem, hogy a sztrájkra eszerint ketten, „Sárai /!/ paptanár” vagyis Sárlos hittanár és Turcsányi Sipos Mária tanárnő biztatta a diákokat. S a sztrájkból a szerző tollán utcai tüntetés lett, ennek oka a Szabad Nép cikke nyomán: a diákok a tanulókörök ellen tüntettek. Az újságíró fantáziája nagyon meglóduzott! Ez teljes valótlanosság.

S a szokásos fenyegetés „ki kell irtani a mindszenyizmussal szellemét” itt már konkrét formát kap: „a nem demokratikus nevelőket” vagyis akik nem helyeslik, nem követik szó nélkül, ellenkezés nélkül a proletárhatalom intézkedéseit, el kell távolítani az iskolákból. A legkeményebb diktatúra nyilvánult itt meg, a demokrácia sűrű hangoztatása közepette.

Ezért nem feltűnő, hogy az újságírók – sem a pestiek, sem a vidékiek – egyetlen szót sem ejtettek arról, hogy ávós rendőrkatonák és ávós vallatótisztok kegyetlen „kezelése” alatt álltak egy délután, egy este, egy éjszakán át egyfolytában ezek a diáklányok.

A zalaegerszegi Notre Dame apácarend iskolájában lejátszódott botrányos diáktüntetésnek újabb fejleményei vannak. Amint megírtuk, Sárai /!/ paptanár és Turcsányi Sipos Mária tanárnő biztatására az intézet 150 leánynövendéke sztrájkot kezdett, az utcán tüntetett a tanulókörök ellen. A város demokratikus közönsége felháborodott a diáklányok magatartásán és hangot adott annak a véleményének: miért nem tüntettek akkor, amikor az intézet egyik növendéke, aki áldott állapotba került, felakasztotta magát és egy hittanárt az ügy kapcsán sürgősen elhelyeztek az intézetből. És általában miért nem tüntettek az abban az időben uralkodó erkölcsi állapotok miatt, amikor tudva levő, hogy a diáklányok egyrésze nap-nap után katonatisztek lakásán mulatozott.

A tanári kar most hozott ítéletében azt a tíz leányt, akik a tüntetésben vezetőserepet játszottak, az ország összes középiskolájából kizárta. Az ítéletben is leszögezték, hogy a kizártak Barankovics-párti képviselők, malmosok, feketézők és internáltak gyermekei, akik az iskola szellemét állandóan fertőzték. A leányokkal együttműködő Sipos Mária tanárnőt állásától felfüggesztették.

A zalaegerszegi Nemzeti Bizottság legutóbbi ülésén mélységesen elítélte a zárdában történeteket, amelyekről már lapunkban a minap hírt adtunk. Megállapítja, hogy a zárdát ma is körüllengi alapítójának, Mindszentynek szelleme és ez a szellem kísért az államosított iskolában is. Sajnos a mindszenyizmussal egyes szülőknél és egyes pedagógusoknál jó talajra talál. Kéri a Nemzeti Bizottság a kultuszminisztert, hogy a fiatalság demokratikus nevelése érdekében irtsa ki ezt a szellemet és a nem demokratikus nevelőket távolítsa el az iskolákból.

Részletek a Zala című megyei kommunista lap 1948. november 21-i számában közölt cikkből. Főcíme: „*Lemossuk a Mindszenty ügynökei által arcunkra sütött szégyent!*”, alcíme: – „fogadják a zalaegerszegi Diákszövetség I. ankétjának 220 résztvevő diákja. Határozatban tiltakoztak a klerikális reakció aljas uszításai ellen.” A cikk szerzője nincs feltüntetve.

A kommunista hatalom megszilárdítási stratégiájának fontos módszertani eleme volt, hogy a párt illetékesei mindig igyekeztek olyan személyeket, csoportokat megszólaltatni a kommunista hatalom mellett, akik korábban vallásos egyesületek tagjai voltak, akiket korábban vagy még ekkor is vallásosoknak tekintettek. Az ország egész területéről sok példát lehetne erre említeni. Zalaegerszegen is ez történt.

A cikk tartalmi ismertetése:

November 20-án a vármegyeháza nagytermében tartották a zalaegerszegi Diákszövetség tiltakozó nagygyűlését. Az újságíróknak nyilatkozott *Szaksz Katalin* tanítónőképzős tanuló is (aki az államosítás után rögtön átállt a Diákszövetség oldalára): „Velem együtt 35 kongreganista ül itt ebben a teremben. Fogadjuk, hogy lemoszuk a Diákszövetségen esett szégyent!”

Tehát kongreganisták is résztvettek a gyűlésen. Jól ismerve a korabeli állapotokat; ez nyilvánvaló volt: el kellett jönniük, nem tehettek mást, máskülönben rájuk sütötték volna a reakciós-bélyeget, s az ő sorsuk is megpecsételődött volna. A megrontás, a félelemkeltés ördögi mechanizmusa olajozottan működött.

A főszónok Budapestről érkezett: *Kerek Gábor*, a Diákszövetség országos elnöke. Beszédében a szokásos szövegek között egy új, széles körben alkalmazott hatalomerősítő elem bukkan elő: azt állította (akárcsak a korabeli kommunista szónokok mind akkoriban), hogy ők, a kommunisták védik a katolikus egyházat annak ellenségeitől! Szóba hozta természetesen Mindszenty bíborost, aki „a nemzetközi reakció érdekeit szolgálja”. És – hangsúlyozta a szónok – „nem volt soha a katolicizmusnak nagyobb ellensége, mint ő!” S a jelenlévő 220 diák egy része ezt nyilván el is hitte neki.

Talán beszédének záró szavait is: „Ma, a békeszerető népek táborában a hatalmas Szovjetunió támogatásával nemzetünk bölcs vezetőinek, elsősorban is az ifjúság nagy barátjának, Rákosi Mátyás vezetése mellett harcoljunk egy szebb, egy jobb és gondtalanabb diákjövőért. Harcoljunk a szocializmusért!”

Felzólalásában *Szaksz Katalin*, „a Mária Kongregáció tagja” kifejtette: „Rágalom az, hogy a népi demokrácia vallásellenes. Tiltakozunk az ellen, hogy bennünket hamis szavakkal a vallás leple alatt demokráciánk ellen uszítsanak.”

Bokor Katalin tanítónőképzős tanuló többek között ezt mondta felzólalásában: „Nem ülünk fel többé a klerikális reakció hazug szavainak, hanem becsületes munkánkkal szolgáljuk a boldogabb jövőnket.”

Felzólalt még *Bán László*, azután *Németh Ferenc* megyei ifjúsági titkár. Végül *Hetés Ferenc* „megyei vezető” terjesztette elő a határozati javaslatot az ekkoriban mindenütt szokásos tiltakozó frázisokkal, hozzátéve: „Ígérjük, hogy Zalaegerszegen soha többé nem fordulhat elő olyan botrányos eseménysorozat, mint amilyen a tanítónőképző intézetben lezajlott.”

S egy vidéki magyar kisváros egyik középiskolájában történt plakátfirkalásától és vallásos témájú krétafelírásától ezek az újságírók, ifjúsági vezetők, pártszónokok rövid úton eljutottak a félelemkeltő végső konkluzióig (ami azonban már nem apró kisvárosi ügy, hanem az egész országot megrázó, s hírével az egész világot bejáró esemény): „A népi demokrácia rövidesen lesújt mindazokra, akik ellene felemelik kezüket” – záródik a határozat.

Másfél hónap múlva valóban elkezdődött Mindszenty bíboros kálváriája. De nem azért, mert a demokrácia ellen fordult, hanem mert éppen azt védte.

Részlet *Major Márta* 1997. május 17-én készített feljegyzéséből.

A zalaegerszegi születésű *Pallosné Magyaródy Mária* tanárnőtől, aki a Notre Dame-nővérek iskoláiban tanult és tanított, kaptam információkat nemcsak az 1948-as eseményekkel kapcsolatban, hanem az 1930-as, 1940-es évekre vonatkozóan is. Az idézett újságcikkek ugyanis ilyen régi eseményeket is előhoznak, de pontatlanul és rosszindulatú megvilágításban.

Magyaródy Mária, aki 1948-ban a Notre Dame-nővérek tanítónőképzőjében tanított, pontosan emlékezett a „plakát-ügyre”. Eszerint 1948. október 29-én éjszaka a kollégiumban kifüggesztett november 7-i plakátot valaki vagy valakik piros tintával bemázolták. A tetteseket azonban – pedig ez lett volna a logikus – nem a kollégiumban keresték, hanem a bejáró diákok között. A városban, s nem a kollégiumban lakott Kováts Anna és Beledi Mária, mégis őket neveztek meg tettesként, a felbújtással Sarlós Mihály hittanárt és Turcsányi Sipos Margit tanárnőt vádolták. Ez a plakát-ügy volt az ok, amivel ki tudták provokálni a diákmegmozdulást, és el tudták távolítani azokat, akiket előre elhatározottan el akartak távolítani.

Megyénkben ekkor, 1948 őszén őrjáts erejű kampányt indítottak Mindszenty József hercegprímás ellen. A korabeli újságok mindegyikében találunk az idézettekhez hasonló vagy még durvább hangú cikkeket, tiltakozásokat.

A kommunista párt és mindenféle szervezetek minden rendelkezésükre álló eszközzel nyomást gyakorolva csikarták ki a tiltakozásokat, elítélő nyilatkozatokat az emberektől, elsősorban az állami alkalmazottaktól, köztük különösen a pedagógusoktól. Dr. Kaszab Mihályné Medve Éva tanárnő (aki 1948-ban a zalaegerszegi Állami Polgári Leányiskolában tanított) mondta el:

Zalaegerszeg város hat állami iskolájának minden pedagógusát összehívták 1948 őszén a Központi Elemi Iskolába, ahol egy közös nyilatkozat aláírására szólították fel őket. A nyilatkozat tartalma „Mindszenty bíboros elítélésének, méltó megbüntetésének követelése” volt. A mintegy 130 pedagógus közül hét pedagógus nem írta alá a nyilatkozatot. Mind a hét az Állami Polgári Leányiskolában tanított és mind a hetet rövidesen kihelyezték falusi iskolákba.

A szombathelyi tankerületi főigazgatóság fegyelmi bizottságának 1948. december 11-én Szombathelyen hozott ítélete Turcsányi Sipos Margit ügyében.

A tanárnő édesapja, Turcsányi Sipos József törvényszéki bíró volt Zalaegerszegen. Családja köztisztviselő volt, gyermekei közül egy pap, három tanárnő és egy jogász lett. Turcsányi Sipos Margit 1945 óta tanított a Notre Dame-nővérek tanítónőképzőjében, tanítványai tisztelték, szerették. E fegyelmi ítélete után nem taníthatott iskolában. Gép- és gyorsírást oktatott lakásán, ebből élt és segítette testvére családját. Már nyugdíjkorhatára elérése – 1961 – után adtak neki tanítási lehetőséget a zalaegerszegi Petőfi Sándor Általános Iskolában. Kitűnő tanár és nevelő volt. 1995-ben halt meg, nagyon sok tanítványa kísérte a temetőbe.

Ítéletének vádpontjai közül az első csupa általánosság: emiatt a korszak pedagógusainak nagyrészt el lehetett volna ítélni; ugyanakkor ennek semmi konkrét köze nem volt a diáksztrájkhoz.

A második – nagyon szerény és semmitmondó – vádpontból esetleg következtetni lehet arra, hogy a vádlott érzéseiben szimpatizált a diákok eltávozásával. S ezért kapta a legsúlyosabb, legmegalázóbb fegyelmi büntetést: nem konkrét, elkövetett tett miatt, hanem érzésekért, szimpátiáért. Ez akkor is törvény- és jogellenes volt.

S szembeszökő csúsztatás: nem a tanáró által elkövetett állítólagos „szolgálati vétség” következménye volt – ahogy a vádlók állítják – a diáksztrájk, ahhoz neki semmi köze nem volt.

A szombathelyi tankerületi főigazgatói hivatalnál 1948. évi december hó 4-én kelt 57/1948. főig. sz. rendelettel megalakított fegyelmi bizottság, mint I. fokú fegyelmi hatóság 1948. évi december hó 11-én tartott ülésében *Turcsányi Sipos Margit* zalaegerszegi állami tanítónőképző intézeti tanár ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1948. évi november hó 8-án kelt 178.041/1948.V.fő. sz. rendeletére lefolytatott fegyelmi vizsgálat alapján a következőképpen ítélte:

A fegyelmi bizottság *Turcsányi Sipos Margit* zalaegerszegi állami tanítónőképző intézeti tanárt – aki Zalaegerszegen 1906-ban született, anyja neve: *Majer Stefánia*, büntetve nem volt – a pénzügyminiszter ügykörére vonatkozó, de a minisztertanácsnak a törvényhozás által 1902. évi február hó 22-én tudomásul vett határozatával az állami szolgálat egyéb ágaira is kiterjesztett Szolgálati Szabályzatok Gyűjteménye 1874. évi kiadása I. rész IV. fejezet 236.§-ának a./ pontjában meghatározott *s a kötelességszerű hűség megszegésében álló többrendbeli sorozatos legsúlyosabb szolgálati vétség* elkövetésében vétkesnek mondta ki és emiatt a nevezett tanárt összbüntetésként a P.Sz.Sz. 1874. évi kiadása I. rész IV. fejezete 242.§. e./ pontjában meghatározott büntetésre; azaz *a szolgálatból való elbocsátásra ítélte*. A fegyelmi eljárás költségeinek megfizetésére a nevezettet, mivel a szolgálatból való elbocsátás minden jogigény nélkül történik, nem kötelezte.

Megokolás. A fegyelmi bizottság bizonyítottan látta azt a vádat, hogy a nevezett tanár mint osztályfőnök nem vállalta azt a munkát, amelyet tőle, a népi demokratikus szellemű nevelés igényelt. Ezt állapította meg a felügyeleti vizsgálat lefolytatására kiküldött miniszteri bizottság és az intézet igazgatója is. Megállapítást nyert az is, hogy a nevezett tanár jó szakképzettsége ellenére a népi demokrácia alapelveivel és így a népi demokratikus kultúrpolitika és nevelés törekvéseivel nincsen tisztában. Ezen túl a fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyveiből kitűnik az is, hogy a nevezett tanárnak a népi demokrácia nevelési rendszere, módszerei, eszközei, tényezői (pl. Diákszövetség, tanulóköriök, Március Tizenötödike) ellenszenvesek. Ilyen lelki beállítottsága folytán a nevezett tanár hosszabb időn át sorozatosan elmulasztotta a rábizott osztály tanulóinak demokratikus irányú nevelését, sőt helyesléssel fogadta a tanulóknak a múlt nevelési rendszerekből származó reakciós megnyilvánulásait.

A fegyelmi bizottság bizonyítottan látta azt a vádat is, amely szerint a nevezett tanár az osztályban visszamaradt *Farkas Margit* lic. IV. osztályos tanulóól azt kérdezte: „Na, kis *Farkas*, érdemeket akarsz szerezni?”. E vád valóságát a két tanún kívül bizonyítja az a körülmény is, hogy a kijelentést, észrevéve annak súlyosságát, maga a vádlott is enyhíteni igyekezett annak hangsúlyozásával, hogy csak tréfából tette.

A harmadik vádat, t.i. a nevezett tanár a tőle tanácsot kérő V. osztályos növendékeknek azt ajánlotta, hogy tartsanak az elvonulókkal, a fegyelmi bizottság nem látta bizonyítottnak, mivel az egyetlen tanú állításával szemben állt a vádlott tagadása.

A fegyelmi bizottság fontolóra vette azt a körülményt, hogy a nevezett tanár kiválóan képzett szaktanár, és mint ilyen, a demokrácia szolgálatába állítandó. A fegyelmi bizottság foglalkozott ezért a kérdéssel, hogy a nevezett legsúlyosabbnak minősített szolgálati vétsége korrekcionalizáció útján nem volna-e csupán súlyosnak minősíthető, hogy így a legsúlyosabb fegyelmi büntetésnél enyhébb büntetés legyen kiszabható. A fegyelmi bizottság ezt az eljárást, tekintettel az elkövetett szolgálati vétség súlyos következményére (országos botrányt keltett a demokrácia érdekeit veszélyeztető tömeges reakciós diáksztrájk), nem találta lehetőnek.

A fegyelmi bizottságnak ezért a rendelkező részben foglaltak szerint kellett ítélnie.

K.m.f. *Keresztury Kálmán* állami gimnáziumi tanár, a fegyelmi bizottság tagja, *Dr. Bariska Mihály* állami gimnáziumi igazgató, a fegyelmi bizottság elnöke, *Dr. Kászonyi László* tanügyi tanácsos; a fegyelmi bizottság tagja.

14.

A szombathelyi tankerületi főigazgatóság fegyelmi bizottságának 1948. december 11-én Szombathelyen hozott ítélete Winkler Klára ügyében.

A tanárnő 1947 szeptemberétől tanított a Notre Dame-nővérek tanítónőképzőjében. E fegyelmi ítélet alapján a zalaegerszegi képzőből távoznia kellett, s 1949-től a szentgotthárdi gimnáziumban tanított nyugdíjazásáig. Azóta is magánórákat ad német nyelvből.

Ennek a súlyos ítéletnek a megokolásából alighanem a legképzettebb jogász sem képes valamiféle tudatosan elkövetett vétséget megállapítani. Az olvasható itt, hogy a vádlott egy bizonyos pontosan és szakszerűen meg nem határozott, konkrét módon nem jelzett „munkát” nem végzett el, de ebben részéről nem nyilvánult meg semmiféle szándékosság.

A szombathelyi tankerületi főigazgatói hivatalnál 1948. évi december hó 4-én kelt 57/1948. biz.főig. sz. rendelettel megalakított fegyelmi bizottság mint I. fokú fegyelmi hatóság 1948. évi december hó 11-én tartott ülésében Winkler Klára zalaegerszegi áll. tanítónőképző intézeti tanár ellen a vallás. és közoktatásügyi miniszter úr 1948. évi november hó 8-án kelt 178.041/1948.V.fő. sz. rendeletére lefolytatott fegyelmi vizsgálat alapján a következőképpen ítélte:

A fegyelmi bizottság *Winkler Klára* – aki Sümegen, 1922-ben született, hajadon, anyja neve: *Horváth Krisztina*, büntetve nem volt – a pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó, de a minisztertanácsnak a törvényhozás által 1902. évi február hó 22-én tudomásul vett határozatával az állami szolgálat egyéb ágaira is kiterjesztett Szolgálati Szabályok Gyűjteménye 1874. évi kiadása I. rész IV. fejezet 236.§-ának a./ pontjában meghatározott *s a kötelességszerű hűség megszegésében álló sorozatos többrendbeli legsúlyosabb, de a mulasztások elkövetésének körülményeinél fogva csak súlyosnak minősített szolgálati vétség elkövetésében* vétkesnek mondta ki és e miatt a nevezett tanárt főbüntetésképpen a P.Sz.Sz. 1874. évi kiadása I. rész IV. fejezete 242.§. d./ pontjában meghatározott büntetésre, azaz büntetésből *saját költségén való áthelyezésre* és mellékbüntetésként a P.Sz.Sz. 1874. évi gyűjteményének 242.§. c./ pontjában foglalt büntetésre,

azaz a fokozatos előléptetésnek két évi időtartamra való megvonására ítélte. Egyben a nevezett tanárt a jelen fegyelmi ügyben felmerült és ezennel -- Ft -- fillérben megállapított eljárási költségeknek a jelen ítélet jogerőre emelkedését követő 30 nap alatt az államkincstár javára a szombathelyi tankerületi főigazgatói hivatal pénztáránál történő megfizetésében elmarasztalta.

Megokolás. A fegyelmi bizottság azt a vádat, hogy a nevezett tanár nem vállalta azt a munkát, amelyet a népi demokratikus szellemű nevelés igényel, oly alakban látta bizonyítottnak, hogy a nevezett tanár az említett munkát nem teljesítette. A bizottság tehát nevezett mulasztásaiban szándékosságot nem látta bizonyítottnak, sőt ezen túl a felügyeleti és fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyvei alapján azt állapította meg, hogy a nevezett tanár iránítás mellett a népi demokratikus és szocialista nevelés szolgálatába állítható.

A bizottság ezen az alapon a tanár legsúlyosabb szolgálati vétségét korrekcionálizáció útján csak súlyosnak minősítette.

A fegyelmi bizottságnak ezért a rendelkező részben foglaltak szerint kellett ítélnie.

K.m.f. *Keresztury Kálmán* állami gimnáziumi tanár, a fegyelmi bizottság tagja, *Dr. Bariska Mihály* állami gimnáziumi igazgató, a fegyelmi bizottság elnöke, *Dr. Kászonyi László* tanügyi tanácsos, a fegyelmi bizottság tagja.

Major Márta kiegészítő adatgyűjtése a visszaemlékezésekhez és újságcikkekhez.

A vallásos tartalmú mondatot Simon Margit IV. osztályos leány írta fel, ő írt ugyanis a legszebben. Ezt nem kellett nyomozni, nem titokban történt. A tábla a Mária-kongregáció hirdetőtáblája volt, akkor még nem vették le és a régi szokás szerint hetenként egy-egy mondatot írtunk fel. Simon Margitot ezért s amiért résztvett a sztrájkban, ugyancsak kizárták a Zalaegerszegi Tanítónőképzőből. Másutt folytatta azután tanulmányait.

A *Zala* című lap 1948. november 21-i számában „*Lemossuk a Mindszenty ügynökei által arcunkra sütött szégyent!*” főcímmel közölt cikkben említett *Bokor Katalin* tanítónőképzős tanuló helyesen *Bokor Kornélia* IV. osztályos tanuló, aki 1948. szeptemberében jött az iskolába.

Dr. Jászné Iliás Margit IV. évfolyamos volt akkor, osztálytársa a mindenholnan kizárt három negyedikes lánynak, résztvett a sztrájkban, de fegyelmissel megúszta a dolgot és érettségizhetett. Visszaemlékezése szerint a következő történt október 29-én: e napon a IV. osztályban valamelyik tanárt lyukas órán *Ballenegger* tanár helyettesítette, aki francia szakos volt. Franciát csak néhányan tanultak, a többség németet. Ezért a tanár e lyukas órán beszélgetett a lányokkal. Mint 1919-es kommunista és ateista először a panteizmus elméletét fejtegette, később saját világnézetét és politikai nézeteit.

A diákok közül többen vitába szálltak vele, legelősebben *Kováts Anna* és *Beledi Mária*. *Kováts Anna* elég sokat olvasott a különböző valláselméletekről, a politika sem volt ismeretlen számára és így valóságos előadást tartott. Ennek a lyukas órának lehetett, sőt biztos, hogy ennek lett következménye, hogy másnap az első órán éppen ezt a két lányt hívatta az igazgató és szólította fel őket az iskolából való távozásra: ez volt az oka kizárásuknak, amely azután diáktársaik szolidaritását kiváltotta. Nyilván *Ballenegger*

tanár követelte ki, hogy a kizárandók listáján szereplők közül elsőként de minél előbb ezt a két lányt távolítsák el az iskolából, akik vitatkozni mertek vele. Ezt azonban természetesen nyíltan nem mondták ki, hanem a provokált plakátügyet hangoztatták, mint okot.

Ami a plakát-mázolást illeti: a visszemlékezők szerint gyanítható, hogy az elkövetők vagy felbújtók közt lehettek diákszövetségi vezetők is, akik akkor a kollégiumban laktak.

Ők az 1948. szeptemberében a IV. osztályba más városokból jött diáklányok, valószínűleg felkészített és kiképzett személyek voltak, akiket határozott céllal és megbízással delegáltak ide. Erre megnyilatkozásaik és tevékenységük alapján következtek.

A tanulóörök megalakulása ellen senki sem készített és körözött tiltakozó íveket; ilyen íveket senki – sem a kizártak, sem azok, akik maradtak – nem látott és nem írt alá. Ha voltak ilyen ívek, azokat a „megbízottak” készítették és a nevünket is ők írták rá. A tanulóörök ellen senki sem tüntetett az utcán, tüntetés egyáltalán nem volt, esetleg az iskolából kitűduló diáklányok verődtek csoportokba. A tanulóöröket és a politikai szemináriumokat egyébként nem az iskolában, hanem a kollégiumban szervezték, s járhattak ezekbe nem-kollégisták is.

Az ávósok nappali és éjszakai vallasánál a legfőbb téma és a legfőbb cél az volt, hogy a diáklányok nevezzenek meg valakit vagy valakit (nem diákokat), aki vagy akik szervezték a diáksztrájkot, pl. Sarlós Mihály hittanárt, vagy Turcsányi Sipos Margit tanárnőt, vagy a nővérek közül valakit, valakit, de főleg a hittanárt. Nem hitték el, illetve nem akarták elhinni, hogy a sztrájk a szolidaritás spontán megnyilvánulása volt.

Hosszú ideig, hajnalig vallaszták, gyötörték a lányokat különböző módokon, de eredménytelenül. A plakátok, a tanulóörök ügye, a kongregációs mondat itt már szinte szóba sem jött, őket ez már nem érdekelte.

Az új tanév eleje – 1948 szeptember – óta is jártak a diáklányok közül többen a nővérekhez, de nem tömegesen és nem rendszeresen, inkább látogatások voltak ezek. A kápolna, amelynek közös bejárata volt a kollégiummal, nyitva volt, mert csak november végén, december elején falazták el a kápolna-folyosót. A fal megépítése után írásban megtiltotta a tanítóképző igazgatósága a kápolna és a nővérek látogatását.

A hittanár bent lakott az iskolaépületben, itt volt a lakása 1942-től – amióta az intézet hittanára volt – a tanítónőképző nem használt igazgatói lakásában. Az államosítás előtt mindig az egyik Notre Dame-nővér volt az igazgató, aki a zárdában lakott, az államosított intézmény új igazgatójának a városban volt saját lakása. Sarlós Mihályhoz senki sem járt, nem járhatott be. Ő olyan egyéniség volt, akivel csak a folyosón, az udvaron vagy a tanteremben lehetett beszélni, a lakásán nem fogadott diáklányokat.

A november 4-i iskolai fegyelmi bizottsági ülésen – Jászné Pliás Margit emlékezete szerint – jelen volt az igazgató, Ballenegger tanár, Fábíán Lujza tanárnő, Tersztenyák András, a városi Diákszövetség megbízottja, valamint a helyi iskolai Diákszövetség vezetői.

A fegyelmi tárgyalás zárt volt, de az ott elhangzottak mégis kiszivárogtak és a diákok tudomására jutottak. A diákszövetségi vezetők nem is titkolták ott elmondott véleményüket.

A fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvét nem tudtuk megtalálni sem a Zala, sem a Vas megyei levéltárakban (utóbbi helyen őrzik a szombathelyi tankerületi főigazgatóság iratait).

Ezen a fegyelmi tárgyaláson csak vádlók voltak, nem lehettek jelen a vádlottak, nem védekezhetek, sem védőjük, sem képviselőjük nem volt, de előzőleg sem tárgyaltak velük, hogy ellenérveiket előadhatták volna (az október 30-i délutáni rövid iskolai „tetemrehívás” nem volt ennek nevezhető). A kizárásokról a szülőket egyszerű levélben értesítették 1948. november 8-i kelettel, mindegyikbe azonos az indoklás: az „eseményekben” való tevőleges részvétel.

A levéltári kutatások során merült fel egy bizonytalanság. A meglevő anyakönyvi bejegyzések szerint ugyanis 1948. november 8-i kelettel kizárták az ország összes liceumából Magyar Ilona Éva II. osztályos és Kósa Angéla IV. osztályos tanulót is (utóbbi kizárását 1956-ban hatálytalanította a minisztérium). Felőlük a visszaemlékezők is bizonytalanok (hogy vajon a diáksztrájkjal kapcsolatos volt-e a kizárásuk), a korabeli újságok 10 kizárt tanulóról szóltak. De azért lehetséges, hogy összesen nem hat, hanem nyolc tanulót zártak ki a Zalaegerszegi Állami Tanítónőképzőből és az ország összes liceumából.

A zalaegerszegi nagymúltú tanítónőképző 1948/49-beli zűrzavaros belső életére vetnek fényt a következő anyakönyvi adatok is: önként távozott az intézetből 1948 novemberében-decemberében 11 tanuló, 1949 első hónapjaiban 13 tanuló, összesen 24 diák. A tanév végén, 1949 júniusában a IV. osztály érettségi vizsgáján 35 tanulóból 15, az V. osztály képesítő vizsgáján 31 tanulóból 13 bukott meg.

Visszatérve Ballenegger tanárra: úgy vélik az emlékezők, hogy őt a frissen államosított egykori egyházi intézménybe határozott politikai céllal helyezték, amelyet pártfeladatként kellett teljesítenie. Ahogy az emlékezetekben él, már idősebb volt, erősen ősz fejjel. Már nyugdíjas lehetett és reaktiválták.

Most a kutatás során mondta el volt gimnáziumi tanítványa, Dr. Pintér Lajosné, hogy ez a fanatikus tanár azután kiábrándult és csalódott a kommunizmus eszméjében és öngyilkos lett.

Akkoriban, 1948 e vésztjósló őszén sem a vádlók, sem a vádlottak nem gondoltak, nem gondolhattak arra, amit mi 45 év elteltével megérhettünk: ugyanabban az épületben (legalábbis egy részében), ugyancsak a Notre Dame-nővérek vezetése alatt, világi pedagógusok részvételével 1993. augusztus 1-től megindult a tanítás a Mindszenty József Általános Iskola osztályaiban.

MÁRTA MAJOR

Cardinal Mindszenty settled the School Sisters of Notre Dame in the town of Zalaegerszeg in 1929, at the time when he was the vicar there. The Sisters ran a primary school, a higher elementary school, a teachers' training school (offering a three-level education for girls between the age of six and nineteen) and a boarding school (a residence hall) to accommodate their out-of-town pupils.

On June 16, 1948 the Hungarian Parliament nationalized the denominational schools. During the school year 1948/49 religious instruction was still compulsory for each pupil, and the congregation of the Blessed Virgin was allowed to organize groups, but only for the purposes of devotional education. (Next year, both forms of religious education were to be abolished.)

Beginning with September 1948 the Roman Catholic teachers' training school of Zalaegerszeg continued its activity as state school, in the same building as earlier. New lay teachers, including a number of aggressive Communists, replaced the nuns, and were headed by a new lay headmaster.

On Friday, October 29, a religious citation was written by one of the girls on the notice board in the corridor.

During the night of October 29th a poster commemorating the Great October Socialist Revolution on the notice board was smeared in red ink. It was quite clear that this must have been the boarders' doing.

On October 30, during the first lesson, the headmaster of the teachers' training school summoned two fourth-graders, Anna Kováts and Mária Beledi (who were not boarders) to leave the school immediately, telling them that they would be expelled, but he offered no explanation.

When the other pupils of the school learned of the news, in the break after the first lesson, they went to the headmaster's office, to declare their solidarity with their fellow pupils and to request their immediate readmission. When their request was turned down, they did not return to the classroom. All the pupils, except the boarders, left the school.

Because of this, a harsh judgement was pronounced on ten girls. Three girls were expelled from the State Teachers' Training School of Zalaegerszeg. Three others were expelled from all the secondary schools for girls (called lyceum at the time). The case of four pupils were submitted to the Minister of Education for deliberation. The school suggested that the harshest possible disciplinary measure should be taken against them. By his decision of 8 November 1948, the Minister of Education, Gyula Ortutay expelled the four girls from all the secondary schools of the country.

In the strategy of the Hungarian Communist Party to break the millions-strong Catholic Church – an objective which formed part of their campaign for consolidating their power in Hungary – intimidation and bullying were the most important measures.

It is obvious that the ten pupils of the Teachers' Training School of Zalaegerszeg, expelled either from the local school, or from all of the girls' secondary schools or from all Hungarian secondary schools, did not deserve the harshest disciplinary punishment inflicted on them. They had the right to write religious citations on the notice boards, because they did not infringe any regulation, neither that of the school, nor that of the law, no Act of Parliament or decree of the time had forbidden them to do so. They were also innocent of smearing the poster. By the way, neither the civilian authorities nor the State Security Service interrogating the girls had paid any attention to these "criminal" activities.

There is no doubt that the ten expelled pupils were innocent of the charges levelled against them: they had not organized the pupils' demonstration, nor had they incited their fellows to leave the school ostentatiously, neither on the Saturday in question, nor earlier. A spontaneous student demonstration can easily take place any time, if it is not checked in time by the adroit use of proper educational influence. In this case, educational influence, the behaviour of the school direction, was at work only to make matters worse.

Looking back to the events that took place fifty years ago, it is quite clear to the researcher of the past that the ten girls of 17 or 18, charged despite their innocence, bore witness to their faith and Hungarian patriotism bravely and consciously. The reason why they had to be punished was not writing slogans on a notice board or scribbling, it was their entire, truly Catholic life and that of their families, testifying to their Catholic faith. The 150 student teachers of Zalaegerszeg knew this, they felt one with their fellow pupils who had suffered injustice and were ready to declare their solidarity in the name of Christian charity in an exemplary manner.

Testimony and solidarity... What they had done, all of them, was a message addressed to the ruling power that Catholic faith and the love of Hungary survived even under the pressure of the harshest dictatorship.

187/1948-49.

Állami Tanítónképző-intézet, Zalaegerszeg

Beledi István Urnak

Zalaegerszeg.
Petőfi u.38.

Értesitem, hogy leánya Beledi Mária lic.IV.oszt.tanuló a zalaegerszegi áll.tanítónképző-intézetben 1948.okt.30-án történt eseményekben való tevőleges részvétele miatt IX.foku / kizárás az ország összes középiskoláiból / fegyelmi büntetésébe részesült.

Zalaegerszeg, 1948.nov.8.

Jánosy László
igazgató. n.

8

FÉLÉVI

a

az 19.../...-ik iskolai év első

Magaviselet	
Hitt és erköletan	
Magyar nyelv és irodalom	
Történelem	
Földrajz	
..... nyelv	
Természettudományi ismeretek	
Természet- ismeretek	Vegyji ismeretek
	Természettani ismeretek
Mennyiségi ismeretek	
Nevelési ismeretek	Az ember testességésége
	Az ember lelki világa
	A nevelés alapelvei.
Gazdasági-házatartási ismeretek	
Kézimunka	
Rajz	
Ének	
Zene	
Tetstnevelés	
Általános tanulmányi eredmény	
Rendszeret	
A mulasztott órák száma igazolt, igazolatlan.

tanuló

ÉRTESÍTŐ JE

8

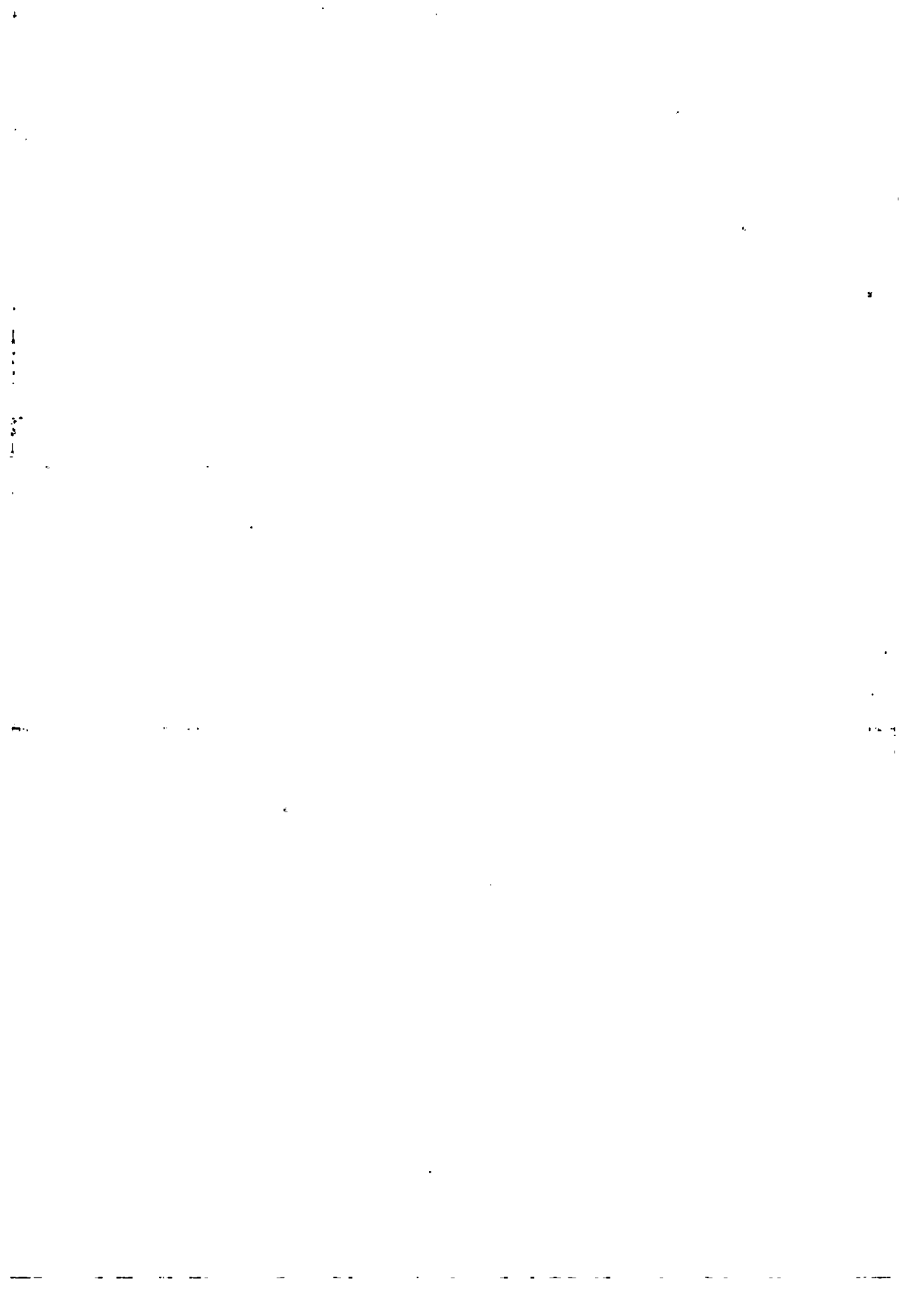
sz.

osztályában

felében tanúsított előmeneteléről.

A díjkezdvezetvény foka, száma, kelte:
Kelt 19... évi január hó 31-én.
(P. H.)
Igazgató. osztályfőnök.
Látta az apa vagy helyettese:
Kelt 19... évi február hó ... n.
Jegyzet (kitérés, kizárás, ösztöndíj stb.): 214/1948-49 n.év. Beledi Mária lic. IV. oszt. tanuló a vallás- és köznevelési miniszter 1948.09.14. E. f. n. n. számú rendelet az ország összes középiskoláiból kizárás. Zalaegerszeg, 1948. nov. 8. <i>Jánosy László</i> igazgató.

BURA LÁSZLÓ

AVE MARIA IN MEMORIAM DR. SCHEFFLER JÁNOS

A 2. világháború utáni években Romániában is, mint a többi „szocialista” országban, a kommunista hatalom lényegében azonos receptre készült, szervezett támadásokat intézett a katolikus egyház ellen. A támadások az egyház elszigetelésére, a hívek elszakítására törekedtek, de lényeges célkitűzés volt a független nemzeti egyházak megalakítása is. Ennek egyik eszköze az egyház törvényes vezetőinek, a püspököknek a letartóztatása, számos papjának, sok hívének a bebörtönzése volt.

Erre szolgáltak a (néhány megalkuvásra kész, karriervágyó pap bevonásával kezdeményezett, un.) békepapi mozgalmak, amelyeknek propagandisztikus alapját a Béke Világtanács stockholmi felhívása (1950) képezte. Romániában a Marosvásárhelyen megszervezett békepapi gyűléssel kezdődött.

A romániai katolikus püspöki karból ekkor már csak Dr. Scheffler János szatmári megyéspüspök volt szabadlábon. Minthogy nem volt hajlandó a marosvásárhelyi mozgalom élére állni, előbb Körösbányára, kényszerlakhelyre internálták, majd 1952 tavaszán letartóztatták és a belügyminisztérium pincefogdájában tartották, kihallgatták, előkészítették koncepció perét. 1952. szeptember 12-én a Bukaresttől mintegy 12 km-re levő Julava (olv.: Zsilava) hírhedt föld alatti börtönébe szállították. Ez volt az a 'lerakat', ahol a bebörtönöztöket a törvényszéki tárgyalásig tartották, illetőleg ahonnan az elítélteket a különböző ítéletvégrehajtási helyekre, vagy munkatáborokba vitték.

Dr. Scheffler János teológiai és egyházi jogi doktor is volt, püspökké szentelése előtt ez utóbbi tantárgy egyetemi tanára a kolozsvári egyetemen. Jogi felkészültsége segítette, hogy olyasmit ne cselekedjék, aminek következményeképp a kommunista államhatalom jogilag elmarasztalhatta. Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy nem sikerült kellően elkészíteni az elítéléséhez szükséges dossziét, nem tudták igazolni a szokásos vádak: valutázás, hazaárulás, imperialista hatalmakkal (Vatikán) való szövetkezés.

Ma már tudjuk róla, hogy rövid püspöksége (1942 – internálása: 1950. május 23.) alatt védelmébe vette az üldözötteket, 1940 után kieszközölte a nagybányai román görög katolikus püspök kényszerlakhelyre küldésének feloldását, közbenjárt deportáltak ügyében, kiállt a zsidóság mellett, 1945 januárjában pedig a Szovjetunióba hurcolt (sváb származású) hívei mellett, 1948 után a hatalom által felszámolt keleti szertartású (= görög) katolikus papság és hívek egyházi ellátását segítette.

Nyilvánvaló, hogy félre kellett állítani.

Szomorú tény, hogy a román görög katolikus papságból is akadtak fejlentői. (El akarja magyarosítani a románokat! – állították ezt arról a püspökről, aki – naplója, cse-

lekedetei, munkatársai tanúsága szerint – bármilyen anyanyelvű hívének anyanyelvén való lelki gondozására törekedett, körleveleit németül és szlovákul is kiadta, (egyetlen) román anyanyelvű plébániáján a hívekkel románul beszélt.

Scheffler János 1952. december 6-án meghalt a jilavai börtönben, a rabtemetőbe temették el. 1965 őszén (a börtönből kiszabadult) Dr. Czumbel Lajos szatmári apostoli kormányzó megtudta, hogy van olyan rendelkezés, amely szerint a temetés után 6–7 esztendővel halottat engedély nélkül is szabad exhumálni és szállítani, ezért elküldte Galambos Ferenc szatmári kiségitő lelkészt Jilavára, akinek sikerült exhumáltatnia, s csontját hazaszállítania. Koporsóját a szatmárnémeti székesegyház kriptájában helyezték el.

Az 1989-es változásokig beszélni is csak titokban, nagyon bizalmasan mertek róla, utána immár szabadon. Beliczay János nyugdíjas plébános említette, hogy a Ghencea-i gyűjtőtáborban elsők között értesült a püspök haláláról volt cellatársától, Weiner Gusztávtól. A marxista újságíró, Weiner elmondta, hogy igen mély hatással volt rá a bebörtönzött püspök, aki a cellában azt mondta: „Egy katolikus papnak nem szégyen kommunista börtönben meghalni, hiszen kötelessége teljesítése, a hitéhez, elveihez való hűsége juttatta oda.” Tőle hallott arról is, hogy közvetlen a püspök halála után, az ugyancsak velük együtt raboskodó (szintén zsidó) zeneszerző, Dan Mizrahy egy Ave Maria-t komponált a püspök emlékére.

Örömmel állapíthatom meg, hogy sikerült megtalálnunk a püspök élete utolsó három hónapjának ma már egyetlen élő tanúját, (az 1926. február 28-án született), ma Bukarestben élő zeneszerzőt. Levelekben és személyesen emlékezett vissza a jilavai börtöncellában eltöltött időre. Megírta és elmondta, hogy Scheffler János rendkívül mély hatással volt cellatársaira. Sohasem panaszkodott, sem fizikai, sem lelki természetű szenvedéseit nem emlegette. Érezte, hogy sorsával megbékéltnek érzi magát. Mindig udvarias volt, cellatársaival is, a hatóságokkal is. Szerény volt, sohasem dicsekedett semmilyen egyéni megvalósításával, műveltségével. Soha semmilyen kedvezményt nem kért. Adakozó ember volt. Abból a kicsiből (ennivalóból) is adott, amit ott kapott. Politikáról sohasem beszélt. Sohasem tanúsított valamilyen sovíniszta, vagy rasszista felfogást, sem társaival való kapcsolatában, sem személyes felfogásában. A vallásról csak akkor beszélt, ha megkérdezték. Naponta órákat töltött elmélkedéssel, vagy imádkozással, mindezt maximális diszkrécióval, sohasem tüntetően.

Ő, Dan Mizrahy kérte, egyrészt megismerési vágyból, másrészt észgyakorlatul, hogy tanítsa meg latin szövegekre. Így tanulta meg a Pater nostert, az Ave Mariát, illetőleg Szent Ágoston-i szövegeket.

Pontosan emlékezett Scheffler János utolsó napjára, halálára is.

1952. december 5-én vacsora után (ez a börtönben délután 14,30 – 15,00 között volt), a püspök fel akart mászni fekhelyére, emeleti ágyon volt a helye. Arra figyeltek fel, hogy nem tud felszállni, hörgésfélét hallatott, félig öntudatlan állapotban az alsó priccse helyezkedett. Dörömböltek az ajtón, hívták az őrt, kérték, hívjon orvost. Ekkor azonban a börtönben orvos már nem tartózkodott, az egészségügyis, aki odajött, valamilyen injekciót adott neki. Megnyugodott, öntudata visszatért.

Hogy minden erőfeszítéstől megkíméljék (beleegyezésével), az ablak és a WC-s hordó közötti (egyedüli nem emeletes) priccse helyezték. Betakarozott, közölte jobban érzi magát.

1952. december 6-án reggel: a cellában nagy hideg, kint hóvihar.

A püspök leszállt szükségletét elvégezni, majd visszabújt a takaró alá. Jól érzi magát, mondta.

Dan Mizrahy vele szemben az emeleti priccsen feküdt. A püspök a takaró alól ránézett, hozzá intézte utolsó szavait:

Dan úr,¹ Ibi vacabimus...”

Derűs tekintettel nézett rá, néhányat hörgött és meghalt.

(Dan Mizrahy ma is emlékezett a Szent Ágoston-i idézetre, amelyet Isten szolgájától tanult, s amelyet neki – kérésére – értelmzett és magyarázott:

„Ibi vacabimus et videbebimus
Videbimus et amabimus
Amabimus et laudabimus
Ecce quod erit in fine ... sine fine.”

Dan Mizrahyt igen mélyen meghatotta a püspök halála, erre 1991. november 14-én írt levelében (miután felfedezték), így emlékezik vissza: „Én először láttam életemben embert meghalni. Ez a pillanat egész további életemre meghatározóvá vált. Kicsinynek és tehetetlennek éreztem magam ... Azon a decemberi reggelen Scheffler atya emlékére fejben megalkottam az Ave Mariat.”

Kiszabadulása után Dan Mizrahy lekottázta az Ave Maria-ja dallamát, két szólamra. Az egyik dallam G dúr-ban, szoprán és zongora, (vagy orgona) számára, a másik Esz dúr-ban, mélyebb hang (esetleg mezzoszoprán) számára.

(Dan Mizrahy dallamát² (Szatmárnémetiben) Fejér Kálmán zeneszerző dolgozta át kórus számára, ősbemutatója 1992-ben, Isten Szolgája,³ Scheffler János halálának 40. évfordulója alkalmából tartott szentmise végén hangzott el.)

LÁSZLÓ BURA
AVE MARIA IN MEMORIAM DR. JÁNOS SCHEFFLER

János Scheffler was diocesan bishop in Szatmár. As he had declined to take the lead of a movement in Marosvásárhely (Tirgu Mures in Roumania) which was part of a campaign launched to organize the pacifist priests into a trend within the Church all over Roumania, he was arrested and imprisoned in 1952 and he died in prison. The only surviving witness to the last three months of the bishop's life has recently been found. Dan Mizrahy was deeply moved by the bishop's death and, on that morning, he composed an Ave Maria in his head. When he had been released, he noted it down from memory, in two voices. Dan Mizrahy's melody was adapted to choir singing by Kálmán Fejér. The world premiere was held in 1992, as part of the Mass celebrated in commemoration of the fortieth anniversary of János Scheffler's death.

1 Scheffler János mindig így szólította.

2 Dan Mizrahy mindig Scheffler atyaként emlegeti, de keresztneve emlékezetében Joseph-ként maradt meg.

3 A szatmári római katolikus egyházmegye 1990-ben felszentl új püspöke, Ft. Reizer Pál kezdeményezésére azóta megindult a vértanú püspök boldoggá avatási eljárása.

Ave Maria

In memoriam Joseph Scheffler.

Andante - moderato

A - VE MA - RI - A, GRA - ZIA PLE - HA! DO - MI - NUS

TE - RUM. BE - NE - DIC - TAS TU IM MU - LI - RI - BUS ET BE - NE - DIC - TUS FRUC - TUS VEN - TIS TU - I

JE - SUS. SAC - TA MA - RI - A MA - TER DEI, O - RA PRO NO - BIS PE - CCA - TO - RI - BUS,

NUNC ET IN HO - RA MAR - TIS NOS - TRAE A - MEN.

Handwritten signature: Han Lipovsky
Tilava XII 1952

PÁSZTOR LAJOS
1913–1997

A METEM és a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok régi, kiváló munkatársát, támogatóját tisztelte Pásztor Lajos professzor személyében. 80. születésnapja alkalmából méltattuk tevékenységét. (Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1994/3-4. 243-250.) Számos értékes tanácsával, közreműködésével segítette munkánkat. Legutóbbi írását az 1996/1-2-es számban közzétettük. (333-350) Számos terve volt, újabb tanulmányokat ígért, amelynek egy része kéziratban el is készült, hamarosan közzöljük. Egész tevékenységét ismertető bibliográfiát a közeljövőben fogunk megjelentetni. Fontosabb tanulmányait önálló kötetben, a magyarság Jagelló-kori vallásosságáról írt kiváló művét új kiadásban kívánjuk közreadni. Az általa javasolt témák, kutatási tervek a METEM számára a jövőben is meghatározók lesznek.

*Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia
Munkaközösség
Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szerkesztősége*

PÁSZTOR LAJOS

1913–1997

1997. október 8-án, Magyarok Nagyasszonyának ünnepén halt meg Rómában a kitűnő egyháztörténész, a jeles magyar levéltáros, Pásztor Lajos.

Élete dióhéjban a következő: 1913 február 3-án született Budapesten. A piaristáknál érettségizett Kecskeméten. 1932–1936-ban az Eötvös Kollégium tagjaként a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelem-latin szakon tanult. 1936-ban római ösztöndíjat kapott egyháztörténeti kutatásokra. Rómából két év múlva tér haza. 1938–1941-ben tanársegéd az egyetemen. 1941–1946 a Magyar Országos Levéltárban dolgozik. 1946–1948-ban a Római Magyar Akadémia titkára. 1949–1983-ban a Vatikáni Titkos Levéltárban dolgozik. A világi munkatársak legmagasabb rangját elérve vonul nyugállományba. Az első világi magyar, aki magas beosztásban a Kúriában teljesít szolgálatot. 1955–1980-ban az emigrációba kényszerült magyarok lelki és szellemi támogatására létrehozott Anonymus kiadó irányítója. 1963–1983 a Commissione della Santa Sede per le Guide delle Nazioni titkára. 1968-ban kinevezik professzornak a Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelem Karára. Az első világi professzor az egyetemen, ahol másfél évtizeden át tanít, 1969–1976-ban a Vatikáni Levéltáros Iskola tanára. 1974-ben kitüntetik a Szent Szilveszter Rend tiszti keresztjével. 1994 március 15-én a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjével lett kitüntetve.

Tevékenységét precíz kiegyensúlyozottság jellemezte. Nem lett számára idegen a magyar kultúra, de sikeresen illett bele valamennyiünk dicsőségére az európai kultúrába. Ennek számtalan jelét hagyta ránk, s rengeteg bizonyítékát adta az egyetemes európai kultúrához való tartozásunknak.

Egyrészt mindig készségesen és sokat segített Vatikáni Titkos Levéltárban és a Vatikáni Könyvtárban kutató magyar tudósoknak és az onnan segítséget kérő magyar kulturális intézményeknek. 1980-ban kiállítását rendezett a Vatikáni Titkos Levéltár legfontosabb magyar vonatkozású dokumentumaiból a Vatikánban. Gyakran vett részt a magyar kultúra kiváló ismerőjeként a különböző kulturális rendezvényeken (kiállítások, könyvek, előadások stb.). Mintegy 100 tanulmányt és könyvet írt. Foglalkozott a Risorgimento magyar hőseivel, a magyarság vallásos életével. Különösen sokat köszönhetünk neki Fraknoi Vilmos kitartó római kutatásairól s a Római Magyar Akadémia működéséről írt tanulmányainak. Feleségével, Pásztor Edith professzorral közösen kötetet szerkesztett Kapisztrán Szent Jánosról szóló tanulmányokból (1989).

Másrészt a Vatikáni Titkos Levéltár anyagáról ismertetők sorát készítette, amelyet akár mi magyarok akár a világ bármely részéről érkező kutató haszonnal forgat. Hivataltörténeti munkássága sem lebecsülendő. Jelentős lexikonok és enciklopédiák címszavainak kidolgozásában és fontos tudományos eredményekről készült ismertetései-
ben ugyanolyan lelkiismeretes munkát végzett, mint saját tanulmányai és könyvei megírásában.

Talán két művét, mint munkássága egészét legjobban jellemző példát, ki lehet emelni gazdag életművéből: Máig sem túlhaladott doktori disszertációjában a Mohács előtti középkori magyar társadalom vallásos életéről értekezett páratlan erudícióval (A magyarság vallásos élete a Jagellók korában, 1940). A Szentszék modernkori történetének

legfontosabb intézményéről, az Államtitkárságról és annak levéltári anyagáról írt két vaskos kötetében az intézménytörténeti stúdiumok alpművét hozta létre (La Segreteria di Stato e il suo Archivio 1814–1833, Stuttgart 1984–1985 I-II „Päpste und Papsttum”, 23/1–2. VIII.).

Munkáinak tetemes része a magyar történettudományt gazdagítja s jelentős részben levéltári munkájához kapcsolódik. Azonban akár a magyar nyelvű és a magyar történelemmel foglalkozó tanulmányait, akár az egyetemes történettudományt gazdagító munkásságát tekintjük, mindenképpen megállapítható, hogy munkásságának két fele egységes egészet alkot, s legfeljebb formailag bontható szét, egészében az egységes egyetemes és magyar kultúra fontos részét képezi.

GÉZA ÉRSZEGI
LAJOS PÁSZTOR (1913-1997)
(OBITUARY)

The prominent Church historian and well-known Hungarian archivist, Lajos Pásztor died in Rome on October 8, 1997. He was always willing to give substantial help to Hungarian scholars doing research in the Secret Archives of the Vatican or in the Vatican Library, or to Hungarian cultural institutions asking for assistance from there. In 1980 he made an exhibition of the most important documents relating to Hungary held by the Secret Archives of the Vatican. He was much interested in the Hungarian heroes of the Risorgimento and in the religious life of the Hungarian people. He and his wife edited a volume of studies on Saint John of Capistrano in 1989. He also wrote a series of guides to the collections of the Secret Archives of the Vatican. He was the author of articles published in dictionaries and encyclopaedias of major importance, and his contribution to the dissemination of information by his reviews of seminal research work has also been considerable. Of his voluminous life-work two books should be mentioned in particular, „The religious life of the Hungarian people under the Jagellonian kings” (1940) and „La Segreteria di Stato e il suo Archivio 1814-1833”, Stuttgart 1984-1985 I-II “Päpste und Papsttum”, 23/1-2. VIII.

Most of his writings enriched Hungarian historiography and were closely connected with his work as an archivist. Yet whether his studies be written in Hungarian, about Hungary, or on universal history, one comes to the conclusion that the two halves of his work (the Hungarian and the universal) has formed an integral whole which, by formal criteria might be divided into two groups, yet taken as a whole it is an important part of both universal and Hungarian culture, which are also one in the long run.

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1995/3

A következő könyvismertetések annak a már megkezdett sorozatnak a részei, amelyek a Magyar *Egyháztörténeti Vázlatok* előző (1996/3-4, 1997/1-2) számaiban jelentek meg. Kiegészítéseinket folyamatosan közöljük.

81. Áldás, békesség: Emlékek Gyula és környéke reformátusságának életéből. Kiállítási katalógus. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum Dürer terem 1995. szeptember 24.-1996. január 21. Gyula: Erkel Ferenc Múzeum, 1995. 65 p. + 20 mell. (Gyulai katalógusok 1.)

A kiállítást a gyulai református templom felszentelésének 200 éves évfordulójára rendezték meg. Az ez alkalomból összeállított katalógusban *Kocsis Elemér* püspök előszava után három tanulmány olvasható: a *Békési Egyházmegye* múltjáról és jelenéről, adatok a *Békési Egyházmegye* templomairól és a gyulai reformátusok történetéről. A kötet második fele a tulajdonképpeni katalógus, melyben 119 db kiállított tárgy leírása szerepel. Poharak (talpas, tölcéses, hólyagos), kelyhek, serlegek, boroskannák, kenyérszító tányérok, keresztelőkancsók, keresztelőtálak, úrasztali terítők, pecsétnyomók mellett néhány írásos emléket is megismerhetünk.

82. Beke Margit: A primási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom: Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1995. 422 p.

Beke Margit kiadványa, mely az *Esztergomi Primási és Főkáptalani Levéltár* gyűjteményére épül, három részre tagolódik. Az első részben 337 nemesi kedvezményezettre vonatkozó adatot, a másodikban 151 eredeti adományt, a harmadikban pedig 96 halotti címet közöl. A címeres zó nemesek nemességüket, illetve ezen belül nagyobb méltóságukat az uralkodótól kapták. Az adományozás tényét a királyi könyvekben rögzítették, melyeket az *Országos Levéltárban* őriznek. A királyi titkos kancellár az esztergomi érsek volt, akinek a *Primási Levéltárban* található adományjegyzéke alapvetően hiteles forrás. A kötetben a dokumentumokról csak a legfontosabb adatok szerepelnek. Így a kedvezményezett neve, az okmány kiadásának ideje, az uralkodó és az expedáló érsek neve, a halotti címerek feliratai, illetve a latin eredeti magyar fordítása.

84. Harmath Károly: Assisi Szent Klára. Szeged: Agapé, 1995. 16 p. (Példaképed, védőszented 1.)

Assisi Szent Klára (1193-1253) egy gazdag patricius család leánya volt, de Szent Ferenc példáját követve ő is a szegénységet választotta. Alázatos életet élt, semmilyen munkát nem vetett meg. 1212-ben megalapította a klarissza rendet, melyet a pápa 1253-ban meg is erősített. Először, Szent Ferenc elnevezésével, Szegény Úrnőknek nevezték magukat, majd később Klára emlékére vették fel a klarissza nevet. Klárát 1255-ben avatta szentté *IV. Sándor* pápa.

85. Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, 1793–1993: Emlékbeszéd. Szerk. Antalóczi Lajos. Eger: EKTF: Főegyházmegyei Könyvtár, 1995. 60. p. (Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola és az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kiadványai 1.)

Kétszáz évvel ezelőtt, 1793-ban nyílt meg az *Eszterházy Károly* alapította Könyvtár, s ezen jeles eseményről emlékezett meg 1993-ban az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. Ekkor hangzott el öt emlékbeszéd, s ezeket adja most közre ez a kis füzet. Az előadások a következők voltak: *Szelestei N. László*: Kolostorok, kéziratok, hitélet a középkori Magyarországon (prédikációk és gyónóimák); *Fülöp Géza*: Egyházi könyvtárak művelődése és emberformáló szerepe a magyar történelemben; *Antalóczi Lajos*: Eszterházy Károly üzenete – Az őrzők számadása; *Koncz Lajos*: Századunk nagy magyar író apostolai (Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Schütz Antal és Tóth Tihamér); *Bánhegyi Miksa OSB*: Az egyházi könyvtárak evangelizációs jövője.

86. Miasszonyunkról nevezett kalocsai szegény iskolanővérek bajai iskoláiban vezetett krónika 1936–1948. A szöveget gond. és jegyz. Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa. Bp.: [Türr Múz.] 1995. 162 p. (Bajai dolgozatok 9.)

A kötet egy városi, többszintű képzést nyújtó leányiskola naplóját adja közre, melynek alapját azok az iskola életéről készített napi feljegyzések képezik. Megörökítették a tanítás mozzanatait, részletesen bemutatják a szentmiséket, a körmeneteket, megemlékeztek az iskolában, vagy az azon kívül elhangzott előadásról, a kirándulásokról, mozi- és színdarab-látogatásokról, szólnak az iskolai egyesületekről. Az iskola a háború alatt is működött, de 1944-ben a tanévet hamarabb be kellett fejezni. A következő tanév nehezen indult be, s már októberben befejeződött a tanítás, decemberben pedig az iskola hadikórház lett. Az 1945/46-os tanév, ha nehéz körülmények között is, de lezajlott. Azonban ez az egyházi tanintézet sem kerülhette el sorsát, az államosítást.

87. Nagyváradai schematizmus 1995. A nagyváradai egyházmegye névtára Szent László király halála 900-ik jubileumi évében. Nagyvárad, 1996. 176 p.

A kötetet két tanulmány vezeti be. Az egyik a *Nagyváradai Római Katolikus Püspökség* történetét foglalja össze, a másik pedig a nagyváradai éneklő kanonokat mutatja be. Ezeket követi a tulajdonképpeni schematizmus, az egyházmegye püspökeinek, ordináriusainak és a plébániáknak névsora, azok rövid története, az egyházmegye papságának legfontosabb adatai, valamint a kispapok, a szerzetesek és apácák és a különböző egyházi iskolák hallgatóinak nevei. A kötet legvégén a püspökség 1950 és 1995 között elhunyt papjainak névsora áll, és azoké, akiket a nagyváradai székesegyház kriptájában és a várad-olaszi temetőben temettek el.

88. Péter Katalin: Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp.: Ráday Gyűjtemény, 1995. 263 p. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.)

Péter Katalinnak ez a gyűjteményes kötete az elmúlt években megjelent tizenöt írását tartalmazza, melyek egy része a történelmen, a művelődéstörténeten kívül az egyháztörténet témakörébe is tartozik. Ezek a katolikus megújulás és a protestáns reformáció, a reformáció Magyarországon, a bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században, *Nádasy Tamás* mecénási tevékenysége, Erdély és a *Debreceni Református Kollégium*, Kolozsvár a magyar műveltségben, az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága, *Pázmány Péter* és a protestánsok, a jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon, a magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben.

89. Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Bp.: Balassi Kiad., 1995. 486 p. (Humanizmus és reformáció 23.)

Id. és if. Schreiber Farkas, Szegedi Kis István, Skaricza Máté, szegedi diaszpórák, *Trombitás János* és *Nyirbátori Somogyi Péter* – e személyek életrajzaival, városaik történetével, gazdasági,

társadalmi, kulturális viszonyaik leírásával elevenednek fel 16. századi mezővárosok, s mezőváros és reformáció kapcsolata. A szerző a „hol”, a „miért” és a „hogyan” kérdésekre keres és ad is válaszokat; mindezt mindig egy olyan személy életútjának felvázolásának segítségével teszi, aki adott egyháznak jelentős személyisége volt, segítette a reformáció terjedését, legyen az lutheri, kálvini vagy az antitrinitárius.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1996

1. Jahre Zisterzienser im Pannonischen Raum. Katalog der Burgenländischen Landes-Sonderausstellung 1996. Redaktion: Jakob Perschy. Gestaltung: Jakob Perschy, Anton Zacek. Klostermarienberg, 1996. 228 p. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XVIII.)

A XII. században Magyarországra érkezett cisztercita rend kolostorainak száma a XIII. század végéig már húsz fölé emelkedett, többségük az egykori római *Pannonia Provincia* területén volt. A borsmonostori rendház 18 termében rendezett kiállítás, és ennek katalógusa ezeknek a közösségeknek életét mutatja be. A katalógus 18 tudományos közleményben áttekinti a rend megalakulásának és a középkori Magyarországra településnek a történetét, majd ezután koncentrálna a nyugat-magyarországi, hangsúlyosan is a mai Burgenland területén található cisztercita rendházak történetére úgy, hogy bemutatja a közösségek mindennapi tevékenységét, az építőmester atyákat, a rend gazdálkodását, a kertek alapítóit. A rend tagjai a török időkben a gyakori paphiány miatt, a *Győri Egyházmegye* területén sok gyülekezetben láttak el világi papi teendőket. A kötetből megismerkedhetünk a borsmonostori rendház kiemelkedő apátjainak életútjával is. A kiállítás-katalógus a tanulmányokkal úgy küllemét, mint tartalmát tekintve méltó folytatása *Hervay Ferenc* monasterológiájának, illetve *Lékai Lajos* rendtörténetének.

2. Állam-egyház-iskola: neveléstörténeti felolvasóülés Budapesten: tanulmány. Fel. szerk. Balogh László. Bp.: OPKM, 1996. 83 p. (Neveléstörténeti füzetek 16.)

A *Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának* neveléstörténeti albizottsága és a *Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztálya* közös neveléstörténeti felolvasóülést tartott 1993-ban. Az ott elhangzott előadások most nyomtatásban is megjelennek, melyek a következők: Állam, egyház, iskola a dualizmus korában; Egyházi és állami oktatáspolitikai a két világháború között; A katolikus iskolák államosítása és a következmények; Egy kisgyermeknevelést és övöképést terjesztő szakkönyv jelentősége a reformkorban.

3. Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a 19. és a 20. században. Bp.: ELTE BTK, Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozat, 1996. 67 p. (A Történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára VIII.)

A témát a rendi választás és képviselő Magyarországon a 18-19. században, az egyházi igazgatás Magyarországon a reformkorban, a Habsburgok a 19. század I. felében, az egyházpolitikai törvény Magyarországon a polgári korban (1848-1948) és a választójog és parlament Magyarországon (1944-1990) című tanulmányokban mutatják be.

4. Antalóczi Lajos: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793-1996). Eger: Főegyházmegyei Könyvtár, 1996. 56 p.

A 18. század a főpapi könyvtáralapítások nagy százada. Ekkor alapította a pécsi püspöki könyvtárat *Klimó György*, a gyulafehérvári *Batthyány Ignác*, a kalocsait *Patachich Ádám*, az egri pedig *Eszterházy Károly*. Eszterházy egy olyan tudományos műhelyt akart létrehozni, melyben a könyvek mellett ott van egy régészeti és egy numizmatika gyűjtemény is. Nem kifejezetten ritkaságokat gyűjtött és szereztetett be, hanem egy enciklopédikus könyvállományt akart létrehozni.

ni). A pannonhalmi és az esztergomi után – százharmincezres állományát tekintve – a harmadik legjelentősebb magyarországi egyházi könyvtár.

5. Balogh Júlia: Szent Mihály havától Kisasszony haváig: Jeles napokhoz fűződő néphagyományok. Bp., 1996. 167 p.

Az összeállítás naptári rendben – szeptembertől augusztusig – tekinti át a jeles napokhoz fűződő néphagyományokat. A néprajz azokat a napokat nevezi jeles napoknak, amelyekhez valamilyen állandó szokás, hiedelem vagy szertartás kapcsolódik. Népünk is különböző hagyományokkal emelt ki bizonyos napokat az esztendőből, a hétköznapok egyhangúságából, s így váltak azok jeles napokká, ünnepekké, s ezek teszik a mai napig is szebbé, változatosabbá életünket. Bemutásra kerül pl. Kisasszony napja (szeptember 8.), Ferenc napja (október 4.), Mindszentek napja (november 1.), Luca napja (december 13.), Advent, Karácsony, a betlehemezés, a pásztorjárás, Vízkereszt napja (január 6.), a farsang, a Nagyhét, a Pünkösöd, a pünkösdi királyválasztás, Nagyboldogasszony napja (augusztus 15.).

6. Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992: Adattár. Bp.: Historia: MTA Törttud. Int., 1996. 549 p. (Historia Kvt. Kronológiák, Adattárak 4.)

Jelen kötet az „Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992: Kronológia” című munka második része, az „Adattár”. Adattár, melyben tehát csak adatok, információk találhatóak, mindenféle magyarázat és értékelés nélkül. Adatok tükrében tájékozódhatunk a római pápákról, az apostoli nunciuszokról, a szentszéki követekről, a vallás és közoktatásügyi miniszterekről és a minisztérium egyházakkal foglalkozó ügyosztályairól, az *Állam és Egyházügyi Hivatal* elnökeiről, a magyarországi egyházak kormányzatáról (római katolikus, görögkeleti, evangélikus, református, unitárius egyházak, protestáns tábori püspökség, izraelita felekezet), a népesség felekezeti megoszlásáról a népszámlálási statisztikák alapján, az egyházak szervezetéről és működéséről, az egyházi iskolákról, az egyházi javadalmakról, valamint térképek segítségével tekinthetjük át a felekezetek magyarországi megoszlását és elhelyezkedését, végül részletes bibliográfiát.

7. Benkhard Lilla, B. – Lukács Zsuzsa: Lengyeltóti plébániatemplom. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyes., 1996. 24 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 549.)

Lengyeltóti (Somogy megye) első említése a 12. századból való. A középkori írások szűkszavúan szólnak a templomról, melynek védőszentje *Szent Jakab apostol*. A 12. században valószínűleg egy szerzetesi közösségnek építették. A török 16-17. századi jelenléte ellenére nem néptelenedett el a település és környéke, a templomot is folyamatosan használták. A 17-18. századi források, főként a *Historia Domus* és a *canonica visitatiók* őriztek meg értékes, a megelőző korok történetét is megvilágító adatokat. A 18. századi patrónus, *Lengyel Gáspár* nagy építkezéseket folytatott. 1752-ben építették meg a kriptát és az új tornyot. A 19. században már kicsinek bizonyult a templom, így az akkori kegyúr megnagyobbította azt. 1911-ben szentelték fel a Kálváriát.

8. Blau Lajos: Az óhéber könyv: Adalék az ókori kultúrtörténethez és a bibliai irodalomtörténethez. A héber bibliakánon: adalék az ókori kultúrtörténethez és a bibliai irodalomtörténethez. Bp.: Logos, 1996. 288 p. (Historia Judaica 2.)

E könyvet minden bizonnyal szívesen veszi kézbe az, akit a könyvtörténet, az egyháztörténet, vagy egyszerűen csak a művelődéstörténet érdekel. Az óhéber könyvészetbe nyerhetünk bepillantást a nemzetközi tekintélyű szerző segítségével az íróanyagokat, a könyvek alakját, a könyvek terjedelmét, külső nagyságát, elterjedtségét és a legrégebb kódexeket ismerhetjük meg. A következő fejezetben a belső alakról olvashatunk: a hasábokról és lapszélekről, vonalak és sorok elhelyezéséről és az írásról. A kötet harmadik részében az óhéber könyvek megőrzéséről és adás-vételének szokásairól kapunk információkat. (Blau Lajos e műve 1902-ben jelent meg először.) A kötet függelékeként szerepel Blau Lajosnak a héber bibliakánonról írt tanulmánya (1904), amelyben többek között szól a kánon terjedelméről, a megnevezésekről, a felosztásról, a könyvek szá-

máról, a gyűjtésről, a kanonizálás elvéről, az egyes könyvekről folyt vitákról és a hagiographák sorrendjéről.

9. Bojtor István: Misszió a Tiszán innen: a Tiszáninnyi Református egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között. Miskolc [!Sátoraljaújhely]: Kazinczy Társ., 1996. 279 p.

Az 1945-56-os időszak történeti áttekintése után a *Tiszáninnyi Református Egyházkerület* misszióját vizsgálja a szerző, melynek története a megalkuvás, a hitvallás és a túlélés szavakkal foglalható össze. E korszakra vonatkozóan ismerteti a kommunisták egyházellenes tevékenységét s annak dokumentumait, azt, hogyan állították félre a lelkipásztorokat. Megismerhetjük továbbá a *Tiszáninnyi Református Egyházkerület* fő ébredési központjait, Miskolcot és Sárospatakot, s azt, hogy hogyan kezdődött 1957-ben az újjászerveződés.

10. Borzási Gyula–Emödi Tamás: Szalárd, református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 16 p. (Erdélyi műemlékek 20.)

A szalárdi (Bihar megye, Románia) református templom eredetileg obszerváns ferences kolostor számára épült, amely híven őrzi a gótikus 15. századi formáját. E templom és a *Csáki család* története összefonódott; többek között a család temetkezőhelye is volt. Szalárd 14. század óta mezőváros. A 16. században egy már protestáns családtag alattvalói megtámadták a kolostort, a guardiánt megölték. 1660-ban, Várad elestekor a törökök gyűjtötták fel az akkor már református templomot. A későbbi századokban ismét felépítették, többször renoválták. Legutóbb 1990-93 között folytak nagyobb munkálatok, amikor is több faragványt, falfestményt találtak, és elkészült az épület teljes felújítása. Szalárd híres szülőtte *Szalárdi János* (1616 k.-1666), aki történetíró, a fejedelmi udvar levéltárosa volt.

11. A budapesti Zsidó Múzeum. Szerk. Benoschofsky Ilona, Schreiber Sándor. Bp.: Corvina Kvk., 1996. 241 p.

Az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* – a magyar zsidóság legrangosabb kulturális szervezete –, 1909-ben, elhatározta, hogy mivel még nincs egy olyan múzeumuk, amelyben a kiválóbb régi műemlékeiket, szertartási tárgyaikat, képmásokat, ötvösmunkákat és okiratokat elhelyezhetnék, létrehoznak egyet. A hivatalos megnyitő 1916-ban volt. A kötet megismerteti a *Múzeum* további történetével, az ott lévő kegyzserekkel, textíliákkal, illusztrált kéziratokkal és a képzőművészeti gyűjteménnyel.

12. A budavári Szent Zsigmond templom és gótikus szobrai: kiállítási katalógus. Szerk., a kiállítást rend. Buzás Gergely, Feld István. Visegrád: Mátyás Király Múz., 1996. 32 p.

A Várhegy déli részén felépített *Szent Zsigmond-templom*nak már az emléke is feledésbe merült, idővel összetévesztették a mai Dísz-téren állt *Szent György-templom*mal. A régészeti vizsgálatok eredményeként ma újra előttünk állhatnak az egykori *Szent Zsigmond-templom* alapfalai. Ezt a templomot *Zsigmond* német-római császár és magyar király (1387–1435) valószínűleg 1410 körül alapította. E falak közé temették *Mátyás király* (1458–1490) első feleségét, *Podjebrád Katalint* (1464) és *II. Ulászló* feleségét, *Annát* (1504) is. Itt hirdette ki *Bakócz Tamás* esztergomi érsek a török elleni keresztes hadjáratra felszólító pápai bullát, és itt avatta fel a sereg fővezérévé *Dózsa Györgyöt*.

13. Campbell, Hamish: Szent Norbert a Premontrei Rend alapítója, a béke apostola. Csorna: Premontrei Prépostság, 1996. (Premontrei könyvek 1.) 218 p.

A premontrei rendet *Szent Norbert* (1085-1134) alapította. Egy megrendítő élmény hatására – villám csapott le mellette – élete, életvitele teljesen megváltozott: vagyonát szétosztotta, s szegényen járta Franciaország településeit. 1120-ban társaival alapították meg a rendet, a következő

évben pedig letették a szerzetesi fogadalmakat. A rend fő hivatásának a lelkipásztorkodást vallja. A premontreiek *Szent Ágoston* regulája szerint élnek.

14. Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről. Balanyi György fordítását a latin kritikai szöveg és modern fordítások alapján jav. Hidász Ferenc és Várnai Jakab. Újvidék, Szeged, Csíksomlyó, Szeged, 1996. 413 p. (Ferencs források 2.)

Celanói Tamás valószínűleg *Assisi Szent Ferenc* szentté avatásakor, 1228-ban kapta a pápától azt a megtisztelő feladatot, hogy írja meg a Szent élettörténetét. 1229-re készült el művével, amit *IX. Gergely* pápa át is vett és szentesítette azt. Ez volt a *Vita Prima*. Idővel ez az első életrajz nem bizonyult teljesnek és elégségesnek, s felmerült egy újabb életrajz megírásának az igénye. 1244-ben a genovai egyetemes káptalan felszólította minden testvérét, hogy ha bárki tud valami új dolgot *Szent Ferenc*ről, azt közölje azt. Az 1244-47 közötti időszakban összegyűlt újabb adatokból *Celanói Tamás* elkészítette a *Vita Secundát*. *Celanói Tamás* harmadik műve a *Tractatus de miraculis* (1250-1252), melyben *Szent Ferenc* csodáit írja le tizenkilenc fejezetben. *Szent Klára* életrajzát is valószínűleg ő írta meg 1255-ben, a szenttéavatás után *IV. Sándor* pápa felkérésére.

15. Cséfalvi Pál: Az esztergomi bazilika kincstára. Bp.: Infogroup, 1996.

A múlt emlékeinek céltudatos gyűjtése, megmentése és bemutatása 19. századi gondolat. *Simor János* hercegprímás 1886-ban alakította át a „kincskamrát” bemutatóteremmé. A megmaradt tárgyakat rekonstruáltatta, az elpusztultakat pedig igyekezett pótolni. A *Keresztény Múzeumba* főleg *Ipolyi Arnold* püspök hagyatékából került liturgikus tárgyakat, egyesítették a kincstárral, s így jött létre a mai Magyarország legnagyobb és legértékesebb egyházi múzeuma. A kötet ad a fényképek segítségével ízelítőt: ereklyetartó ládika, ereklyetartó, kehely, misekancsó, miseruha, mellkereszt, úrmutató, pásztorbot, főpapi süveg, koronázási miseruha, olajtartó.

16. Csíkos Mihály: Szent Gellért püspök. Szeged: Agapé, 1996. 16 p. (Példaképed, védőszent 8.)

Szent Gellért (980-1046) velencei származású bencés szerzetes volt. A Szentföldre igyekezvén a tengeren viharba kerültek, s Magyarországra. 1015-ben találkozott az akkori királlyal, *Szent István*nal, aki udvarába fogadta, s fia, *Imre herceg* nevelőjévé tette. Hét évig volt az esztergomi királyi udvarban, majd a bakonybéli kolostorba vonult. 1030-tól csanádi püspök: megszervezte a püspökséget, ellátta híveinek vallási nevelését, új székesegyházat építtetett *Szent György* vértanú tiszteletére (1036). A *Vata-féle* pogánylázadáskor ölték meg. 1083-ban avatták szentté. Szentírás-magyarázata a *Deliberatio*.

17. Csóka Gáspár: Pannonhalma: képes kalauz a bencés főapátság történetéhez és nevezetességeihez. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 1996. 63 p. (angol és német nyelven is)

A pannonhalmi bencés apátságot *Géza fejedelem* alapította *Szent Márton* tiszteletére. A rendház 1996-ban ünnepelte fennállásának 1000. évfordulóját. Az ezeréves apátság történetének, művészeti emlékeinek és gyűjteményeinek (a torony, a templom, a Porta Speciora, a kerengő, a könyvtár, a képtár, az ásványtár, a növénytár, a csiga- és kagylógyűjtemény és a levéltár) rövid ismertetése olvasható e kötetben képekkel illusztrálva.

18. Dávid István: Műemlék orgonák Erdélyben. A repertórium összeállításában közreműködtek: Binder Hermann, Geréb Vilmos, Kovács L. Attila. Kolozsvár-Bp.: Polis Kvkia. - Balassi Kiad., 1996. 343 p.

A szerző a korábbi kutatásokból kiindulva és a rendelkezésére álló újabb adatokat felhasználva, de még mindig a teljesség igénye nélkül, próbálja számba venni e hangszerkultúra még fellelhető erdélyi példányait. Ezen számbavétel eredményeként a kötet több mint 1000 orgonát mutat be. Az orgonák nagy része még az I. világháború előtt épült, tehát ezek ma már műemlékeknek számítanak. A kötet először ez erdélyi orgonaépítés történetével ismerteti meg az olvasót, mely-

ben bemutatja az első erdélyi orgonaábrázolást, a XV. századi két nagy zenei központot, Brassót és Szebent, s így a százok zenei kultúráját. Ezt követi a kálvinista és az unitárius templomokban található hangszerek szemléje, Csíksomlyó, a székely orgonaépítés bemutatása. Az *Erdélyi Orgonarepertórium* betűrendben közli azon településeket, ahol orgonák találhatóak. A leírásokban a szerző jelöli a felekezetet, azt, hogy az orgona manuál vagy pedálos, ki és mikor készítette, mikor került az adott gyülekezet tulajdonába, ki javította. A kötet végén színes és fekete-fehér fényképek mutatnak be néhány orgonát. *Dávid István* az „orgonaművész lelkületével és az orgonatorténész rálátásával” tárja elénk az erdélyi orgonákat.

19. A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”: Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel. A forrásokat vál. és szerk. G. Szabó Bontond. Debrecen, 1996. 502 p.

A *Debreceni Református Kollégium* az egyik legrégebb, leghíresebb magyar iskola. A kötet első felében a Kollégiumról szólva olyan témákról ír a szerző, mint a protestánsok egyházi helyzete, a „*Keresztény Respublika*”, a tanügy mint politikum, az 1740-es évek fordulata, egyház-felvilágosodás–pedagógia kapcsolata, a Konzisztórium tagjainak nevelési elvei, a Kollégium tankönyvei, a Kollégium „*Methodusai*”, a *Ratio Educationis*, az akadémiai tagozat fejlődése a századfordulóig és a tanítók kötelességei. A második rész egy szövegyűjtemény, amely a Kollégium XVIII. századi neveléstörténeti forrásaiból ad válogatást. A dokumentumok az oktatás területeire, módszereire, felügyeletére, megújításának folyamataira vonatkoznak, így pl. elolvashatjuk *Maróthy György*, *Szilágyi Sámuel*, *Szőnyi Benjámín* és *Hatvani István* leveleit, a diákság négy klassziszra osztásának határozatát, az „*Ordo Studiorum*”-ot, és más tanrendeket, valamint az azokról szóló vitaleveleket, a *Methodust* és a professzorok jelentését a Kollégiumról.

20. Dercsényi Balázs: Pécs, székesegyház. Bp.: TKM Egyes., 1996. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 5.)

Nagy valószínűséggel állítható az, hogy a XI. század első felében már volt temploma a pécsi püspökségnek. Egy tűzvész után *Szent László* király uralkodása alatt kezdődhetett meg az új székesegyház építése. A XV-XVI. század fordulóján a pécsi püspökök (*Janus Pannonius*, *Hampo Zsigmond*, *Szathmári György*) sokat alakítottak rajta, szépítették. 1543-1686-ig tartott a török megszállás, s ez idő alatt több sérülés is érte a székesegyházat, pl. domborműveket csonkítottak meg és freskókat meszelték le. A XVIII. század első felében javításokat, átalakításokat végeztek, a XIX. század végén pedig újabb nagy építkezésbe fogtak, de megtartották az altemplomot, megőrizték a XII. századi templom alaprajzi rendszerét. A székesegyház mai képe nagyjából a múlt század végi állapotot tükrözi.

21. Dukrét Géza: Micske, református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 16 p. (Erdélyi műemlékek 17.)

Micske neve a 13. század óta ismert. A 15. században a mezővárosok sorába került. Történelme során olyan neves személyek voltak a tulajdonosai, mint például *Vitéz János* váradi püspök, a *Drágffyak*, *Bocskai István* és *Báthory Gábor* erdélyi fejedelmek. Micske református temploma a 14. században épült gótikus stílusban.

22. Emlékezet könyve: a Szigetmonostori Református Egyház története. Szerk. Kiss Tamásné Mikolai Ágnes. Szigetmonostor: Szigetmonostori Református Egyházi közöség, 1996. 77 p.

A 200 éves évforduló alkalmából íródott meg ez a könyv. A lelkészek időrendi számbavételével tekinti végig a szigetmonostori református egyház történetét.

23. Emlékkönyv Szent Gellért püspök halálának 950. évfordulóján 1046-1996. Szerk. Horánszky Nándor. Bp.: Szent Gellért Plébánia, 1996. 192 p.

A kötet *Szent Gellért* püspökre emlékezik halálának évfordulója alkalmából. Részleteket olvashatunk művéből, a *Deliberatióból*, különböző főpapi megnyilatkozásokat az 1946-1996 közötti időszakból: a *Magyar Katolikus Püspöki Kar* körlevelét, *Mindszenty József* beszédeit 1946-ból, *II. János Pál* pápa levelét 1980-ból, s főpásztori megemlékezéseket 1996-ból. A következőkben tanulmányok mutatják be *Szent Gellért* életművét, szellemi arculatát, lelkiiségét, évszázados tiszteletét, művészeti emlékeket és a kelenföldi *Szent Gellért plébánia* történetét.

24. Emödi Tamás: Hadad, református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 12 p. (Erdélyi műemlékek 19.)

Hadad névvel először a 14. században találkozunk egy pápai tizedjegyzékben. Történelme két nagy család történele fonódott össze: a *Jakcsokéval* és a *Wesselényiekével*. A 16. században vált igazi mezővárossá. E század közepéről ismert első református lelkésze, aki Wittenbergben tanult, s *Philipp Melancthon* tanítványa volt. Hadad református temploma a 15. században épült. A 20. században került elő a templomból három 17. századi harang, melyek közül a legrégebbit a meditációról is híres *Ecsedi Báthori István* országbíró öntette Kassán.

25. Emödi Tamás: Szilágycseh, református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 12 p. (Erdélyi műemlékek 21.)

A Szilágyság (Erdély, Románia) értékes műemlékeinek egyike, melynek története két család történetével kapcsolódott össze: a *Drágffy-* és a *Jakcs-családéval*. E középkori templom érdekességei közé tartozik a 15. században készült ötüléses stallum, és ismerjük két középkori harangját is.

26. Emödi Tamás – Major Miklós: Szilágynagyfalu, református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 12 p. (Erdélyi műemlékek 23.)

A XIII. század óta az oklevelekből nyomon követhető Szilágynagyfalu megléte. A *Bánffy* és a mezőváros lakói a 15. században anyagilag is segítették a plébániatemplom felépítését. Amellett, hogy a hagyománynak megfelelően a kegyúr címere ott van a templomfalán, megtalálható a donátor ábrája is. Ez utóbbi az egyetlen szilágysági falfestményrészlet. Legutóbb 1996-ban voltak nagyszabású felújítási munkálatok.

27. Entz Géza: Erdély építészete a 14-16. században. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 684, [207] p.

Jelen munka első kötete Erdély építészetét a 11-13. században vizsgálja (1994-ben jelent meg). *Entz Géza* e második részben már Erdély gótikus építészeti emlékeivel foglalkozik. A szerző az első részben a gótika szakaszait alapul véve elemzi a főurak, a főpapok, a városok, a falvak egyházi és világi építkezéseit. A második részben vannak a történelmi adatok: ábécé rendben haladva végigveszi azokat a településeket, ahol gótikus stílusban épült templom, udvarház, lakóház, kápolna, vár vagy kolostor található vagy volt megtalálható. A harmadik részben többszáz fénykép látható ezen építményekről. A könyv az erdélyi művelődés- és művészettörténet egyik legfontosabb forrásgyűjteménye.

28. Fabinyi Tibor: Le lutheranisme dans la culture Hongroise: Guide de l'Exposition Permanente. Bp.: Musée de l'Église Luthérienne de Hongrie, 1996. 23 p.

A *Magyarországi Lutheránus Egyház Múzeuma* 1973-ban nyílt meg. Két teremben elhelyezett dokumentumokkal tekinti át a lutheranizmus jelenlétét a magyar kultúra történetében. Az elsőben az előreformációtól a gyászévtizedig (1671-1681) – az előreformáció, *Luther* tanainak elterjedése Magyarországon, reformátorok és hitvédők, a lutheranizmus Kelet- és Észak-Magyarországon -, a második a soproni országgyűléstől (1681) 1787-ig – *Thököly Imre* és *II. Rákóczi Ferenc* kora, a pietizmus hatása a magyar, a német és a szlovák plébániákra, a toleráns vallás, az Egyház

és a Felvilágosodás, a pesti kongregáció és egyháza – a harmadik pedig a II. világháborúig mutatja be a lutheranizmust.

29. Fazekas Csaba: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Bp.: TEDISZ-Szent Pál Akadémia, 1996. 260 p. (Látószög könyvek)

A kisegyházak (szekták) közé tartoznak a metodisták, az adventisták, a nazarénusok, a baptisták, Jehova tanúi és az Üdvhadcsereg. A közélet egyik szereplőjének gondolkodásában sem volt önálló jelenség a kisegyházak kezelése, ugyanis lényeges pontokon következett az állam ideológiai arculatát a kor egészében meghatározó eszmékből (pl. keresztény-nemzeti gondolatkör). Az 1919-ben hatalomra jutott kormányzat kezdettől fogva azon volt, hogy szoros kapcsolatban legyen a történelmi egyházakkal, elsősorban a római katolikus egyházzal. Ezt a közeledést mindkét részről kölcsönös érdekek motiválták: az egyház szerette volna minél előbb visszanyerni a tekintélyét, *Horthyéknak* pedig rendszerük elfogadtatásához, megszilárdításához volt szükségük az egyházra; de nem a kisegyházakra, amelyeket a *Horthy-kormány* a gyanús, nemkívánatos jelenségek közé sorolt, s a történelmi egyházak is hasonlóan intoleráns módon ítélték meg ezt a kérdést. Nyílt rendőri üldözéseknek, zaklatásoknak voltak kitéve, s mindennek fóruma a sajtó volt.

30. Felekezeti népiskolai tantervek, 1868-1948. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Mészáros István. Bp.: OKI, 1996. 211 p. (A tantervelmélet forrásai 18.)

Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter dolgoztatta ki 1868-ban a népiskolai tantervet, 1948-ban pedig államosították az iskolákat. A felekezeti népiskola alapvető célja a vallásos nevelés. A kötet szemelvények alapján mutatja be, hogyan próbálták mindezt megvalósítani az egyházi iskolák, összehasonlítva azt az állami iskolák tanterveivel.

31. Fürj Zoltán: Egyház és iskola: Református iskolák a Tiszántúlon 1944-45 fordulóján. Debrecen: Kölcsény Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 1996. 167 p.

E kötet segítségével bepillantást nyerhetünk abba a helyzetbe, amelyben 1944-45 fordulóján a tiszántúli egyházkerület gyülekezetei és vezetői voltak. Az iskolák és az egyház között kialakult egy kapcsolat, egy együttműködés, ami az 1948-as államosítással felbomlott. A kötet nagyobbik részét a témára vonatkozó dokumentumok teszik ki, pl. *Révész Imre* református püspök nyilatkozatai, *Karácsony Sándor* előadása, *Andics Erzsébet* egy tanulmánya.

32. Galcsik Zsolt: A szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950): Dokumentum-gyűjtemény. Bp.: METEM, 1996. 316 p. (METEM-könyvek 14.)

A Nógrád-Hont megyében feloszlott kolostorokról szól ez a dokumentumgyűjtemény. A kötetben először a feloszlattal kapcsolatos belügyminisztériumi intézkedéseket ismerhetjük meg, melyekben hat település (Balassagyarmat, Ludányhalászi, Mátraverebély-Szentkút, Pásztó, Salgótarján és Szécsény) kolostoraival kapcsolatos megbízólevelek és utasítások olvashatók. A második részben a rendházak leltározásának dokumentumok szerepelnek. A harmadik részben az egyházi ingatlanok 1951-es felmérése tekinthető át.

33. Gavrucza Erzsébet – Emödi Tamás: Székelyhid, református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 12 p. (Erdélyi műemlékek 22.)

Ezen erdélyi (Románia) település legkorábbi említése a XIII. századból való, s ezt mondhatjuk egyházi életére vonatkozóan is. Székelyhid az elsőként reformálódott városok közé tartozik, írja a 18. századi neves egyháztörténész *Debreceni Ember Pál*. A helység híres szülöttjei közé tartozik *Tophaeus Mihály* (1624-1684), aki *I. Apafi Mihály* udvari papja volt, és *Paskó Kristóf* (1634-1678) portai követ és emlékiró. Majd minden században volt egy-egy nagyobb átalakítás, felújítás, legutóbb 1996-ban, melynek eredményeként kívül-belül teljesen helyreállították e templomot.

34. Gellér Katalin: Pesterzsébet, Magyarok Nagyasszonya templom. Bp.: TKM Egyes., 1996. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 539.)

Ez a *Magyarok Nagyasszonya*-templom Budapest XX. kerületének második legnagyobb katolikus temploma. 1930-36 között épült neogótikus stílusban. Az üvegfestmény együttes kialakítása-kor a középkori templomokat vették mintául a tervezők. A templom fő látványossága a fal- és üvegfestmény együttes, melyeken az Ó- és az Újtestamentum szereplői és történetei jelennek meg.

35. Grösz József kalocsai érsek naplója 1944-1946. Bp.: Szent István Társulat, 1996. 360 p.

Grösz József (1877–1961) 1943-tól volt kalocsai érsek. Már püspökként is igen aktív életet élt: plébániákat és lelkészszékeket állított fel, építkezett, támogatta a szombathelyi székesegyház mögötti ásátásokat. A háború idején kiállt az üldözöttek mellett, próbálta segíteni őket. A háború után perbefogták és börtönbe került. A (hamis) vád: összeesküvés szervezése és vezetése a magyar köztársaság ellen. 1956-ban engedték ki a püspöki kar kérvényezésére, harmadszor is megválasztották a püspöki kar vezetőjének. A kötet a háború alatt írt naplóját, valamint *XII. Piusz*nak 1945-ben írt beszámolóját tartalmazza.

36. Gyürky Katalin, H.: A Buda melletti kánai apátság feltárása. Bp.: Akad. K., 1996. 155 p.

A kánai apátság romjait csak 1889-ben fedezték fel. A szerző a régészeti feltárást 1981-1989 között folytatta, s ebben a kötetben adja közre kutatásainak eredményeit. A régészeti munka mellett közli a kutatás előzményeit, a monostor földrajzi környezetét, a hely geológiáját és a kánai apátság jelenlétét a történeti forrásokban. A munka lehetővé tette, hogy az oklevelekben fennmaradt adatokat a szakemberek tovább bővíthessék, s figyelemmel kísérhessék az apátság építészeti maradványainak alakulását a 16. század elejéig. A régészeti munkát a szövegen kívül fényképek és rajzok is bemutatják.

37. Hatházi Gábor – Kovács Gyöngyi: A váli gótikus templomtorony: Adatok Vál 14-17. századi történetéhez. Székesfehérvár: Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1996. 71 p. + mell. (37 p.) (A Székesfehérvári Szent István Király Múzeum Közleményei. B sorozat 45.)

Válnak (Fejér megye) a hódoltság idején jelentős szerep jutott, ugyanis ellenőrzésére és védelmére palánkvárat építettek a törökök, amely a középkori település mára már elpusztult ama temploma köré épült ki, melynek gótikus tornya ma is látható. A torony körüli régészeti kutatások 1973-1986 között folytak, amikor is felmérték a középkori templomot és feltárták, építészeti-történetileg értelmezték több részletét. Mindennek eredményeképpen az írott forrásokkal és a jelentős tárgyi emlékmennyel együtt bővült tudásunk e témával kapcsolatban.

38. Henszlmann Imre: Kassa városának ó német stílusú templomai. Bp.: Argumentum: MTA Múvtört. Kut. Int., 1996. 25 [12] p. + mell. (26 p.)

Henszlmann Imre jelen kötete először Pesten jelent meg 1846-ban, s ahogy az újra kiadott mű mellé írt tanulmányában *Marosi Ernő* írja, ez a dátum tulajdonképpen a magyar művészettörténet-írás születését is jelenti. *Marosi* tanulmányában áttekinti, hogy *Henszlmann* e műve hol helyezkedik el munkásságában, a személyes vonatkozásokat, az „ó német stílus” fogalmát, és az akkor kialakított „művészeti nevelési rendszer”-t. Kassa „ó német stílusú” templomai közé tartozik *Szent Mihály* kápolnája és *Szent Erzsébet*-temploma. A kötetet a szerző saját rajzai illusztrálják.

39. Hervay Ferenc: Zirc, apátsági templom. Bp.: Tájak Korok Múzeumok Egyes., 1996. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 114.)

III. Béla király az akkori szerzetesrendek közül a cisztercieket vette pártfogásába, s ekkor négy nagy apátságot is alapított, melyek közül az egyik a zirci (1182). Egyenesen Franciaország-

ból, Clairvaux-ból hívott szerzeteseket az apátság benépesítésére. A 16. században, amikor a török elfoglalta Veszprémet, végigpusztította ezt a környéket is. A vidékkel együtt a kolostor is elnéptelenedett, majd a tulajdonlás joga is idegen kezekbe került. 1659-ben ismét a ciszterciek a kolostor, pontosabban az alsó-ausztriai lilienfeldi apáté lett, majd 1699-ben a sziléziai *Heinrichau apáté*. A 18. században Sziléziából jött német telepesek segítségével építették újjá az apátságot és a templomot.

40. A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája. Szeged: JATE, 1996. 16 p. (Documenta Historica 26.)

A XI. század közepére tehető a johannita lovagrend születése. Néhány dél-italiai kereskedő engedélyt kapott az egyiptomi szultántól egy vendégház építésére a *Szent Sír* közelében. Idővel felépült itt egy templom, egy konvent, két ispotály, melyekhez egy-egy kápolna is védőszentje *Keresztelő Szent János* volt. A *Szentföld* keresztény kézre kerülésével (1099) igencsak megnőtt a *Szent János* ispotály feladata. 1113-ban confirmálta a rendet *II. Paszkál*. A johanniták karakterének kialakítása, a betegápolás és a katonai tevékenység összekapcsolása, valamint a *Regula* (melynek a *Szent Ágoston*-féle regula volt a mintája) *Raymund du Puy* nevéhez fűződik. Miután a keresztények ismét elvesztették Jeruzsálemet, a johannitáknak menekülniük kellett, s a 13. századtól kezdve Ciprus volt a központjuk.

41. Jubileumi évkönyv. Szerk. Almási Mihály. Szigetszentmiklós: Szigetszentmiklósi Baptista Gyülekezet, 1996. 182 p.

Szigetszentmiklóson 100 éves a baptista misszió, és ebben a jubileumi évben fejezte be a gyülekezet az új *Baptista Templom és Mozgásszerűlt Missziós Centrum* felépítését. Baptista gyülekezet a múlt század legutolsó évei óta létezik a városban. 1925-ben hivatalosan is megalakult a szigetszentmiklósi baptista gyülekezet. 1930-ban épült meg a kápolna, majd az imaház is. 1943-ban önállósította magát a gyülekezet, 1945-ben pedig körzetté alakult. 1984-ben határozta el a templom felépítését, ami 1996-ban el is készült, s a felszentelésére nagyszabású ünnepséget rendeztek, amelyen a díszvendég *Jimmy Carter*, az Egyesült Államok egykori elnöke volt. A szentmiklósiak e temploma az ország első olyan baptista temploma, amelyet tolokocsis mozgásszerűlték is látogathatnak. E jubileumi évkönyvben baptista akadémikusok, tudósok vallanak életükről és hitükről.

42. Juhász István: Hitvallás és türelem: Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542-1792 közötti történetéből. Kolozsvár: Kvi prot. teol-i Intézet Ref.-Ev. karának tanárai, 1996. 164 p. (Dolgozatok a Ref. Teol-i Tud. köréből. Új sorozat 2.)

A tíz tanulmány, mint a kötet alcíme is mondja, az erdélyi reformáció és teológia tárgyköréből meríti témáit a XVI–XVIII. századból. Szó esik az erdélyi reformációról s annak heidelbergi kapcsolatairól, a *Heidelbergi Káté* XVI-XVIII. századi erdélyi kiadásairól, az erdélyi egyházak XVII. századi együttélésének kérdéseiről a fogarasi vártartományban, az erdélyi prédikátorokról az 1671-1681 közötti évtizedből, az erdélyi református zsolnárpredikációkról a XVII–XVIII. század fordulóján, a *II. Helvét Hitvallásról*, *Christian Wolff* és az erdélyi református teológia kapcsolatáról, az erdélyi református lelkészképzés helyzetéről a XVIII. századból és a türelmi rendelet és az erdélyi egyházak viszonyáról – mindez mély hitvallás és a tolerancia jegyében.

43. Katona Gyuláné Szentendrey Katalin: A Szentendrei Katolikus Egyház és Plébánia Története, 1002-1992. Szentendre: Hunga-Coord, 1996. 317 p.

Szentendre Pest megye egyik legrégebb települése, amely a magyar királyság és egyházszervezés korai időszakában is jelentős volt. A veszprémi püspök birtokához és joghatóságához tartozott, a városban egyházi központ működött. A 14. században a felügyeleti hatáskört az esztergomi érsek vette át. A hódoltság idején a ferencesek pasztorálták a katolikus lakosságot. 1777-ben, amikor is megszervezték az új püspökségeket – szombathelyi, székesfehérvári -, az esztergomi főegyházmegyéhez került az *Óbudai Esperesi Kerület* tagjaként. 1867-ben alakult meg az egyházköz-

ség. A mű felvázolja a város iskolatörténetét, ismerteti a különböző szenthelyeket, kultuszhelyeket, szakrális emlékeket. Külön fejezet foglalkozik a többi történelmi egyház szentendrei jelenlétével, valamint a Szentendréhez tartozó Izbég történetével.

44. A kereszténység története. Bp.: Lilliput, 1996. 688 p.

A kereszténység történetét tekinthetjük át e könyvben a következő tagolásban: a kezdetektől (1-325) az elfogadás és hódítás (325-600) korszaka, a keresztény társadalom (600-1500), a reformáció (1500-1650), a ráció, a megújulás, a forradalom (1650-1789), a városok és birodalmak (1789-1914), valamint a jelen és a jövő. Azonban nemcsak egyszerűen egy újabb kereszténység történetet vehetünk a kezünkbe, hanem – mindemellett megismerkedhetünk pl. egyes szentek életrajzával, szerzetesi regulákkal, vallási kifejezésekkel, az istentisztelet rendjével, a különböző Újszövetségi szövegekkel, templomépítéssel, a legfontosabb zsinatokkal és azok intézkedéseivel, a szerzetesek napi időbeosztásával és tevékenységével, a könyvnyomtatás hatásával – mind ezt rengeteg fényképpel és térképpel.

45. Kincs-műkincs-közkincs: Az Országos Széchényi Könyvtár címéligyűjteménye. Kiállítás 1996 október – 1997 január. Szerk. Karsay Orsolya. Bp.: OSzK, 1996. 70 p.

Az *Országos Széchényi Könyvtár* saját anyagából válogatva összeállított egy címélium-kiállítást. A 119 db kéziratból és nyomtatványból három kiállítótermet alakítottak ki. Az elsőbe a kézzel írt anyagok, a kódexek, a másodikba a *Mátyás király* könyvtárából a *Széchényi Könyvtárban* őrzött corvinák, a harmadikba pedig az ősnymtatványok közül kiválasztottak kerültek. Az első kiállító terembe, a kéziratok között van szertartáskönyv-töredék, antiphonálé-lap, evangéliumos könyv, francia biblia, hóráskönyvek, imakönyvek, a Pray-kódex a Halotti beszéddel, az *Ómagyar Mária-síralmat* tartalmazó *Leuveni kódex*, missalék, zsoltároskönyv, breviárium, énekgyűjtemény.

46. Kiss Domokos: Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 1996. 107 p. (Pannonhalmi füzetek 38.)

A szerző vizsgálatainak egyik eredménye az, hogy bebizonyítja, az 1658-as, *Magger Placid* apátsága idején készült könyvjegyzék (2037 mű 2318 kötetben) és az 1768-as, *Sajghó Benedek* főapát halálakor összeállított katalógus (1542 mű 1801 kötetben) mindösszesen 250 munka esetében fedik egymást. A könyvvállomány tehát, a nagyfokú pusztulás miatt csaknem teljesen kicserélődött. A tervszerű beszerzésnek és egy világi gyűjteménynek a főapátság könyvtárába történt integrálásával (1770: *Kollinovich Gábor*) az abolíció pillanatában 4232 kötet volt a bibliotékában. 1803-ban azonban csak 757 kötet kerülhetett vissza Pannonhalmára.

47. Kiss Imola – Tóth Géza: Ákos, református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 12 p. (Erdélyi műemlékek 18.)

Annak ellenére, hogy Ákos (Románia) neve csak a XIV. század óta követhető nyomon az oklevelekben, mégis joggal feltételezhetjük, hogy az Ákos nemzetségnek már a XII. század óta létezett itt kolostora. A XV. században nyerte el a mezővárosi rangot. A reformáció századában már mint református templomot ismerjük, első református prédikátorát pedig 1597-ből. A templom történetét a XVII. századtól követhetjük az írott források segítségével, amelyekből megtudhatjuk, hogy például mikor égett le, mikor és ki állította helyre, kik és mit adományoztak. A templom berendezése XVIII. századi. A román stílusban épült ákosi református templom a mai Szatmár megye egyik legszebb műemléke.

48. Kovács András: Gyulafehérvár, Szent Mihály Székese gyháza. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 20 p. (Erdélyi műemlékek 26.)

Fejérvár a 11. század legelső éveiben nemcsak a király itteni képviselőjének székhelye volt, hanem ez erdélyi püspökségé is. Tehát az első *Szent Mihály székese gyháza* 11. századi alapítású. A

második, a mai, a 12. század elején vagy végén keletkezett. A 16. században Gyulafehérvár az erdélyi reneszánsz legfontosabb központja volt. E század közepétől a 18. század elejéig e székesegyházban protestáns szertatások szerint folytak az istentiszteletek. A katolikusok 1715-ben kapták vissza katedrálisukat. Berendezései közül mindenképpen meg kell említeni *Izabella királyné és János Zsigmond* fejedelem szarkofág-síremlékét, a *Kendi* testvérek sírjait – a meggyilkolt *Fráter György* sírja ma már nincs meg.

49. Kovács Antal: Ünnepeink az egyházi év tükrében: A katolikus egyház ünnepeinek rövid áttekintése. Szeged: Agapé, 1996. 56 p. (Ünnepeink 1.)

Az egyházi év nem azonos a naptári évvel. Az egyházi év advent első vasárnapjával kezdődik, középpontja a Húsvét, célja pedig Isten dicsőítése és az ember megszentelése. Mint a kötet címe is mutatja, rövid áttekintést kapunk a katolikus egyház ünnepeiről, pl. a Szeplőtlen Fogantatás, Karácsony, Vízkereszt, Gyertyaszentelő Boldogasszony, a betegek világnapja, a Nagyböjt, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Húsvét, Májusi ájtatosság, Pünkösd, Úrnapja, Urunk színeváltozása, Nagyboldogasszony, Szent Kereszt felmagasztalása, a rózsafüzér hónapja, Magyarok Nagyasszonya, Mindenszentek napjáról.

50. A középkori magyar királyok arcképei: Szent István Király Múzeum Székesfehérvár 1996. május 22. – augusztus 21. Székesfehérvár: Szent István Király múzeum, 1996. 25, [28] p. (A Szent István Király Múzeum közleményei D. sorozat 243. szám.)

A katalógus első részében öt tanulmányt olvashatunk különböző korok, művek, személyek királyábrázolásairól (a középkori magyar uralkodók arcképei, a Képes Krónika és a Thuróczy Krónika királyábrázolásai, a Mausoleum metszetsorozata, *Josef Kriehuber* képei), s a második részt maguk az arcképek jelentik. Ezek közül az egyik legérdekesebb *H. Raab* metszetsorozata a magyar királyokról és a vezéerekről *Kevétől I. Lipóti*g.

51. Lehoczky Alfréd: A hangonyi pálos-rendi kolostor története, 1368-1553. Miskolc: Felsőmagyarország, 1996. 16 p. (Szülőföldünk kiskönyvtár 1.)

A pálos rend a XIII. században alakult meg. Ez az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend. A hangonyi kolostort 1368-ban építette *Hangonyi Lázár és fia, Domokos*. Az alapítást *Nagy Lajos* király erősítette meg, aki a pálosok egyik legjelentősebb pártfogója volt. A kolostoralapítás célja az volt, hogy felzárkózzanak a környék jelentősebb családjai mellé. A kolostor temploma, a *Szent Anna*-templom jelentős búcsújárárhely lett. Az 1550-es években a török veszély elől lengyel földre, Csehországba menekültek. A hangonyi pálos rendi kolostor teljes pusztulása az 1700-as években következett be, amikor a még megmaradt köveket a szentsimoni plébánia felépítésére használták fel.

52. Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek: A középkori erdélyi püspökség templomai. 1-2. köt. Kolozsvár: Glória Kiadó, 1996. 448, 480 p.

A szerző életének munkája van ebben a kötetben: bejárta a püspökség területét, és felkutatta a középkori templomokat, vagy legalábbis azok nyomait. Földrajzi egységek szerint csoportosította anyagát, ami által közelebbi képet nyújtott egy-egy vidék templomainak arcúlatáról. Valamennyi leírás a helység és a templom történetének meghatározó adataival kezdődik, továbbá meghatározza az adott templom stílusjegyeit, leírja a belső falakon levő freskókat is.

53. Lőrincz Zoltán: A kőszegi református templom. Kőszeg: Prot. Tan-i Kp., 1996. 45 p.

Kőszegen református gyülekezet 1597-1933 között nem létezett. Gyülekezetük 1993-ban ünnepelte megalakulásának 60. évfordulóját, s ezen jeles alkalomból elhelyezték épülő új templomuk alapkövét. A templom 1996-ban készült el. Ugyanebben az évben emlékezett a magyarság az 1100 évvel ezelőtti honfoglalására – a kőszegi reformátusok temploma is „emlékezik és ünnepli” e jeles eseményt, mégpedig be- és elrendezésében, valamint formájában.

54. Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2. kötet: Bogvai Tamás emlékére. Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára. Bp.: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 1996. 384 p.

Az emlékkötet első részében *Bogvai Tamás* művészettörténész-történetíróra emlékeznek a szerzők, és magába foglalja egy emlékülés előadásait; a második rész egy „Egyház és társadalom” címmel megtartott felolvasóülés egyes beszámolóinak változata; a harmadik pedig különböző, még nem publikált tanulmányokat közöl. Az előadások, tanulmányok témái igen változatosak, így szóba kerül *Szent István* törvényei és a justinianusi jog kapcsolata, Sopron 13-14. századi világa, a pecsétek, mint a magyar rendek *Szent Korona* őrzésében birtokolt jogai előtörténetének forrásai, a *Szent Istvántól Szent Lászlóig* terjedő időszak, *Szent László* halálának és temetésének művészi megjelenítése, *Szent László* király hitvese és leányuk *Piroska*, *Vémeri Zsigmond* kisbirtokos nemes életútja, a jáki monostor felszentelésének napja, a somogyi reneszánsz várkastélyok kőfaragványai, *Szent Erzsébet* köpenye Párizsban, a dunántúli református gyülekezetek textíliái, zarándokutak a 18. századi útlevelek, a szegedi gárdiánok, *Balázs Benedicta* élete és munkássága, *Mindszenty József* egyházszerző tevékenysége, a váci püspökség Pest és Nógrád megyében elhelyezkedő birtokai 1715-től a 19. századig, a szegedi, majd az újszegedi katolikus tanítóképző működése és mindennapi munkája és *Pesty Frigyes* élete és munkásságának egyháztörténeti vonatkozásai.

55. A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között. A kötetet gondozta Beke Margit. Köln-Bp.: Ecclesiae, 1996. 495 p. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV.)

A megjelölt időszak kezdete a II. világháború végét jelenti, vége pedig az államosítást. Az ezen időszak között elhangzott püspöki tanácskozásokat adja közre huszonöt jegyzőkönyv formájában e kötet. A tanácskozások nagy részét *Mindszenty József* hercegprímás irányította, hiszen esztergomi érsek révén ő volt a konferencia elnöke. A jegyzőkönyvek a kor egyházpolitikai, egyházszerzési és pasztorációs eseményeinek legfontosabb forrásai. A püspökkari konferencia tulajdonképpen „jogalkotó műhely”, ahol a helyi egyház számára fontos ügyeket tárgyalják meg, melyek az elfogadás után határozatokká válnak.

56. Magyar Szervác: Egy magyar missziós Brazíliában. Tihany: Tihanyi Bencés Apátság, 1996. 170 p.

A szerző (1931-) 1949 óta bencés szerzetes. 1956-ban Angliába, 1957-ben pedig Brazíliába, Saõ Paulóba ment, ahol a magyar alapítású bencés közösséghez csatlakozott. 1990-ben tért vissza Magyarországra, s ma a Tihanyi Bencés apátság szerzetese. Magyar Szervác missziós munkájáról szól ez az önéletrajz.

A braziliai Saõ Paulo-i magyar bencés misszió története 1931-ben kezdődött. 1938-ban a magyarok plébániáján lelkészi lakásokat alakítottak ki. 1951-ben bencés gimnáziumoz alapítottak, ez a *Colégio S. Américo*. 1989-ben jött létre az apátság. A Saõ Pauló-i magyar bencések a magyar kultúra ottani őrzői, gondozói.

57. Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa”: (Szent László a magyar kultúrtörténetben). Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 445 p. + XVI mell. (színes).

Szent László (1095-1116) árpád-házi király *Szent István* mellett az egyik legkedveltebb magyar király. Az ő életét, utóéletét ismerhetjük meg a történelem, a művészettörténet, a néprajz és az irodalom segítségével. Hogyan, miként ábrázolták a falképeken, az oltárképeken, a legendákban? Mit ábrázol a falképciklus első jelenete? Melyek a *Szent László*-legenda folklórmotívumai (pl. hősi birkózás, leányrablás)? Hogyan jelenik meg *Szent László* a néphagyományban (pl. csodás vízfakasztás, a kettéhasadt hegy mondája, *Szent László* szekere)? Melyek szakrális néprajzi vonatkozásai? Hogyan ábrázolták, jelenik meg lovagkirályunk az egyházi és a szépirodalomban? Mindezen kérdésekre választ kapunk e színes és fekete-fehér fényképekkel gazdagon illusztrált kötetből.

58. Magyar Zoltán: Szent István a magyar kultúrtörténetben. Bp.: Helikon, 1996. 206 p.

Szent István (1000-1038) királyunk nemcsak az Árpád-ház, hanem a magyar történelem egyik legismertebb személyisége. Ebben a műben a szerző nem uralkodásával foglalkozik, hanem személyének a kultúra különböző területein való megjelenésével. Minden kor, művelődéstörténeti ág a maga elképzelése szerint alakította és ábrázolta *Szent István* képét. Ezen ábrázolási módokat mutatja be a szerző. Így megismerkedhetünk Istvánnal, az uralkodóval, az egyházszerzővel, középkori tiszteletével (Regia urbs Alba, a Szent Jobb, István országos tisztelete, a nevéhez kapcsolódó helynevek, templomtitulusok, ünnepei), művészeti ábrázolásaival szobrokon, falképeken, oltárokon, könyvillusztrációkon, iparművészeti emlékeken, a néphagyomány István-képével (motivumok, *Szent István*-mondák, alakja a néphitben, népszokások, búcsúk) és első királyunk alakjával a legendákban, krónikákban, az egyházi költészetben és a szépirodalomban.

59. Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp.: METEM, 1996. 337 p.

1996 több szempontból is fontos év volt Magyarország számára, ezek közül az egyik az volt, hogy hazánkba látogatott *II. János Pál* pápa. A kötet szerzőinek kutatásai annak az ezeréves kapcsolatnak újabb részleteit tárják fel, amelyet még *Szent István* királyunk alakított ki Rómával. A tanulmányok a Szentszék és a magyar állam kapcsolatáról, az egyházi-politikai viszonyokról írnak, végigteljesítve azt a 11. századtól napjainkig. A kötet legvégén egy időrendi táblázat található, valamint összeírások a pápákról, az esztergomi érsekekről, a nunciusokról és a nagykövetelekről és Magyarország vallás- és közoktatási minisztereiről.

60. Máriapócs: válogatott bibliográfia. Összeáll.: Soltész Mihályné. Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Múzeum és Könyvtár; Máriapócs: Önkormányzat, 1996. 75 p.

Máriapócs Magyarország egyik legnagyobb és leghíresebb kegyhelye. E mostani kiadvány az első válogatott bibliográfia, amely a városról szóló irodalmat próbálta összegyűjteni. Az összeállítás az időrendet követi, három nagy egységre bontva: év nélkül megjelentek, a XVII-XIX. században és a XX. században megjelent kiadványok. A keresést tárgy- és név-, valamint folyóirat-mutató segíti. A kötet főleg az egyházi irodalmat dolgozza fel.

61. McGrath, Alister E.: Kálvin. A nyugati kultúra formálódása. Bp.: Osiris, 1996. 350 p. (Osiris könyvtár. Történelem.)

Kálvin János életét és korát dolgozza fel ez az átfogó tanulmány. A szerző vallomása szerint abban a meggyőződésben íródott e könyve, hogy *Kálvin* nem volt sem szent, sem csirkefogó, hanem egy olyan ember, akit mindenképpen érdemes megismernie annak, akit érdekel az európai kultúra kialakulása. Nem célja *Kálvin* és kulturális örökségének felmagasztalása vagy elítélése, hanem elsősorban a kálvini örökség természetéről és nagyságáról akar képet alkotni. A következő fejezetekre osztotta művét: bevezetés; Párizs, a tudatformálás időszaka; a vándorlás évei – Orléans és a humanizmus; a humanizmustól a reformációig: a megtérés; az első genfi korszak; Genf: a hatalom megszilárdul; a kereszténység *Kálvin* szerint: a médium; a kereszténység *Kálvin* szerint: az üzenet; hódító eszmék: *Kálvin* és Franciaország; a mozgalom kezdetei; nyitottság a világra: a kálvinizmus, a munka és a kapitalizmus; *Kálvin* és modern nyugati kultúra.

62. Meredith, Susan: A világ vallásai. Bp.: Park, 1996. 63 p.

A világ legnagyobb és néhány kevésbé ismert vallásaival ismerkedhetünk meg: hinduizmus, buddhizmus, kereszténység, iszlám stb. A vallásoknak a világban való elterjedtségét egy vallási világtérkép mutatja be. Az egyes vallások történetén kívül építészetüket, zenéjüket, táncukat, művészetüket, oktatásukat, ünnepeiket, hitelveiket, képzőművészeti alkotásaikat és viseletüket is megismerhetjük. A tájékozódást magyarázó térképek és időrendi táblázat segíti.

63. Merényi-Metzger Gábor: Pacha Ágoston püspök. Szeged: Agapé, 1996. 40 p. (Századunk magyar főpapjai 3.)

Pacha Ágoston (1870-1945) a temesvári római katolikus egyházmegye első püspöke volt. Legjelentősebb egyházi szervezőmunkája, hiszen területi beosztásának megszervezéseként nyolc főesperességet és tizenhat esperesi kerületet hozott létre. Határozottan fellépett, küzdött a németesség deportálása ellen (származását tekintve ő is német volt). 1948-ban a román kormány felmondta a Szentszékkal kötött egyezségét és a négy volt magyarországi római katolikus egyházmegye közül egyet, a gyulafehérvárit ismerte csak el állami püspökségnek, így a másik hármat, köztük a temesvárit is eltörölte. Ugyanebben az évben *Pacha Ágostont* letartóztatták, eljárását indították ellene. Hazaárulással, a népi demokrácia megdöntésére irányuló összeesküvéssel, a Vatikánnak és az Egyesült Államoknak való kémkedéssel vádolták, s tizennyolc évi börtönrre ítélték. Mindezt azért, mert a háború alatt találkozott *Hitlerrel*, fellépett a németesség védelmében és mert kiállt egyháza mellett. 1954-ben részesült kegyelemben az akkor már nagyon beteg püspök.

64. Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp.: METEM, 1996. 314 p. (METEM-könyvek 15.)

A könyv témája a patrocíniumok feldolgozása. Magyarországon a kereszténység felvétele óta figyelhető meg az a szokás, hogy a templomokat, monostorokat egy szent tiszteletére állítják fel, s hogy azokat róluk nevezik el. A címválasztás motívumai az esetek nagy részében kideríthetetlenek, de néhány tényező mindenképpen említésre méltó: a védőszent ünnepe, az egyházalapító saját nevének védőszentje, a saját egyház védőszentjének más egyháza való átruházása, a szerzetesrendek kedvelt szentjei tiszteletének terjesztése, az uralkodó család kedvelt szentjeinek tisztelete, hazai szentek előnyben részesítése, ereklye birtoklása, a szentek életútja helyszíneinek tisztelete, a naptár jelentősége, s egyéb egyháztörténeti körülmények. A könyvben a szentekről (és Szűz Máriáról) elnevezett településeket tekinthetjük át betűrendben az adott szent történetével is megismerkedve.

65. Molnár Ernő: A nagyjenő-tüskevári pálos kolostor. Devecser: Kastély Kvt., 1996. 128 p. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 5.)

Nagyjenő a pálos kolostor 1526 előtti korszakát jelenti, Tüskevár pedig az az utánit. 1321-ben alapította *Miklós* győri püspök akkor, amikor a pálos rend „erőtlen virágzásnak indult”: növekedett a kolostorok száma és egyre gazdagabbak lettek. *Nagy Lajos* (1340–1380) király idején élte virágkorát. A nagyjenői kolostor 1526 előtt birtokaira vonatkozó iratok kivonatolva jegyzéke bizonyítja a kolostor fokozatos gazdagodását, nagyobb adományozóit írja le. A mohácsi vész, 1526 után a pálosok elmenekültek Nagyjenőről, s először Enyeren, majd 1637-ben Pápán telepedtek le, innen látták el feladataikat. 1658-ban a tüskevári telepések engedélyt kaptak a romok felépítésére. 1663-ban Pápáról a bécsúj helyi pálos kolostorba menekültek a törökök megjelenésének hírére. 1686-tól, a török kiűzése után megindult az újjászerveződés. A 18. század első felében telepedtek vissza Tüskevárra. 1786-ban *II. József* feloszlatta a pálos rendet.

66. Mons Sacer, 996-1996: Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma: Szent Gellért Hittud. Főisk., 1996. 3 db. 1. 636., 2. 383., 3. 320 p.

Jelen kötetet is a Pannonhalmi Főapátság fennállásának ezredik évfordulója alkalmából jelentették meg a szerkesztők, amelyben tanulmányok dolgozzák fel, mutatják be Pannonhalmát. Az első két kötet tíz fejezetben tekinti át Pannonhalma történetét: Pannonhalma alapítása, az apátság építésének története a középkorban, könyvkultúra a középkori Pannonhalmán, a scriptorium emlékei, a királyi apátság társadalmi kapcsolatai a középkorban, Tolnai Máté reformja, a monostor a török háborúk korában: 16-17. században, a monostor megújítása a 18. században, újjáépítések a 19. században, a tanító rend: Pannonhalma a 19-20. században. A harmadik kötet a különböző gyűjteményeket mutatja be, így a művészeti gyűjteményt (festmények, szob-

rok, kincstár), a könyvtárat, a levéltárat, a régiségtárat és a természettudományi „terménytárak”-at.

67. Nagy József: A celldömölki búcsújárárhely kialakulása. Celdömölk: Római Kat. Plébánia, 1996. 48 p.

A dömölki apátságot valószínűleg *II. Béla* alapította 1133-ban, melyet bencés szerzetesek laktak. A XIV. században hiteles helyként is működött, s a szerzetesek szorgos munkájának eredményeként a templom búcsújáráró hely lett. A XVI. században a törökök ezt a környéket is feldúlták, s a környekkel együtt az apátság is elnéptelenedett. A dömölki apátság újjáépülése, a kiscelli búcsújárárhely megalapozása *Koptik Odó* nevéhez fűződik, aki Máriacellból magával hozta az ottani kegyszobor hiteles másolatát, melyet egy fakápolnában helyezett el. A kegyszobor elhelyezése után sorra történtek a csodák, a gyógyulások és imameghallgatások. Idővel köből emeltek méltó helyet a kegyszobornak, 1748-ban pedig elnyerte végleges helyét, felépítették az új templomot.

68. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950-1956. Bp.: METEM, 1996. 380 p. (METEM-könyvek 12.)

Az 1950-ben létrejött békemozgalom szervezetiesleg tömegmozgalom volt, jellegét tekintve pedig társadalmi, politikai mozgalom. Megítélésében igen eltérőek a vélemények, hiszen pozitív és negatív érvek egyaránt elhangzottak és hangzanak el ma is: a mozgalom gyengítette az egyházat, ellenálló képességét, népellenes intézkedésekben közreműködött, megbontotta az egyház egységét, hátra támadta az egyház érdekeit, kiszolgált a rendszert, az egyház tekintélyét tulajdonképpen teljesen megszüntették. Viszont átmentették az egyházat a nehéz időszakon, konkrét segítséget adtak neki, átmentették az intézményeket, s megmentették azt a szétveréstől és csökkentették a bizalmatlanságot. A katolikus békepapok és békemozgalom szerepe nem egyértelmű, mindenképpen az adott korba, politikai helyzetbe elhelyezve kell értékelni.

69. Ötvös László: Károli Gáspár bibliafordításának jelenléte a népi vallásosságban: bibliai néprajzi értekezés. Szolnok: Damjanich Múzeum, 1996. 236 p. (Nemzetközi teológiai könyv 22.)

A szerző arra vállalkozik, hogy hagyományos néprajzi módszerrel három hazai tájegység (Hajdúság, Észak-Magyarország, Nagyunság) nyolc református gyülekezet területén végzett adatgyűjtés alapján *Károli Gáspár* bibliafordításának folklóráját, a népi vallásosságban való jelenlétét és különböző hatását mutassa be.

70. Pál József: Ferences Harmadik Rend Szegeden, 1919-1944. Szeged: KÉSZMETEM, 1996. 80 p.

A *Ferences Harmadik Rend* 1221-ben jött létre. Az elnevezés időrendiséget jelent, nem pedig minőséget. Tagjai mégis éreznek egyfajta különbséget, hiszen ők világiak, a társadalomban élnek, nem alkotnak zárt közösséget. A terciánusok szegedi történetének levéltári forrásai igen szegényesek, így szegedi történetük kezdete sem ismerhető pontosan. 1925-től vannak adatok, taglétszámuk akkor 580 fő, majd 1935-ben már 1985 fő a Szeged környéki harminchét falvat és tanyavilágot tekintve. A szerző szól az egyes szakosztályok (szegénygondozók, kulturális, ifjúsági csoport, ostyasütők, kegytárgykészítők, templomgondozók) tevékenységéről, a II. világháború után újjáéledő munkáról, majd az 1950-ben bekövetkezett feloszlásról is.

71. Pannonhalma, 996-1996. Szerk. M. Szilas Katalin, Szöllősy Ágnes. Veszprém: Szelényi Ház, 1996. 47 p.

A többi Pannonhalmát ünneplő, bemutató kötethez hasonlóan ez a könyv is ismerteti a bencés rend és Pannonhalma történetét, valamint bemutatja legértékesebb, legfontosabb kincseiket, művészeti emlékeiket, gyűjteményeiket – mindezt igen igényes, szép kivitelben.

72. Pannonhalmi Evangelistarium. A kísérőtanulmányt írta Wehli Tünde. Bp.: Helikon, 1996.

Az evangelistarium a liturgikus könyvek csoportjába tartozik. Tartalmát tekintve a négy evangéliumnak azokat a szövegrészeit (perikópa) tartalmazza, amelyek a vásár-, ünnep- és hét-köznapok liturgiája keretében leckeként olvasott fel a pap. A pannonhalmi bencés főapátság 11. századi könyvei közül egy ismeretes, s ez az Evangelistarium. Az Evangelistarium tulajdonkép-pen a kódex egyik részét jelenti, a második részét a Forgách-kódex alkotja, mely áldásokat és a szerzetesi fogadalomtétel pannonhalmi szertartásának leírását tartalmazza.

73. Papp János, B.: Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felál-lításáról. Hajdúdorog: Önkormányzat, 1996. 159 p.

Csak a huszadik században érték el a görög katolikusok két fő céljukat: magyar nyelvű lehetett a görög katolikus bizánci liturgia és létrejött görög katolikus egyházmegyéjük. 1910-ben a *Görög Szerartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága* és az *Allandó Végrehajtó Bizottság* két kéressel fordult a magyar kormányhoz: készítsen felterjesztést a királyhoz a püspökség felál-lítása ügyében, s kérje a Szentszék utasítás kiadására az illetékes főpásztorok számára, hogy azok a latin stílus analógiája szerint szabályozzák a magyar nyelv használatát a keleti szertartás-ban. *X. Pius pápa* a kérelmet elfogadta. 1912-ben *Ferenc József* megalapította a hajdúdorogi gö-rög katolikus püspökséget. Az alapító bulla a dorogi templomot székesegyházi rangra emelte. A harcok évszázados célja a magyar liturgikus nyelv volt, melyet a *II. Vatikáni Zsinaton* elfogadtak és szentesítették azt.

74. Péter I. Zoltán: Nagyvárad-Olaszi református templom. Kolozsvár: Utilitas Kvk., 1996. 12 p. (Erdélyi műemlékek 25.)

Míg a középkorban egy külön helység volt Olaszi, ma már Nagyvárad városrészeinek egyike. Olaszi akkori temploma a *Szent Egyed* plébánia volt. A 16. században a török fenyegető közeledé-se miatt az olaszok Váradra menekültek. Ekkor, a 16. század közepén Váradon van már reformát-us templom, kollégium és nyomda. A török veszély azonban Váradot is elérte, sőt 1660-ban el is foglalták azt. A megszállás 32 évig tartott. A város visszafoglalása azonban a katolizálás kezdetét jelentette. *II. József* 1781-es türelmi rendelete következtében a váradolaszi reformátusok is enge-délyt kaptak templomépítésre. Templomukat 1784-ben kezdték el építeni. A templom kincsei közé tartozik *Lórántffy Zsuzsanna* úrasztali terítője.

75. Piaristák Szegeden 1721-1996: Emlékkönyv a kegyes tanító rend szegedi oktató-te-vékenysége megkezdésének 275. évfordulójára. Szerk. Apró Ferenc. Szeged: Dugonics Társ., 1996. 125 p. + mell.

A piaristák 1720-ban jöttek Szegedre, s a következő évben már megnyitották a felügyeletük alatt álló iskolát. A szegedi gimnázium első korszakából két nagy egyéniséget kell kiemelni, akik itt tanultak: *Dugonics András* és *Révai Miklós*. Az emlékkötetben többek között elolvashatjuk *Ju-hász Gyula*, *Tömörkény István*, *Móra Ferenc Sík Sándor* írásait, olvashatunk a szegedi piaristák könyvtáráról, az iskoláról, *Kustár Ignácról*. Olyan személyek vallanak magukról, akiknek valami-lyen kapcsolata, személyes élménye volt a szegedi piaristákkal.

76. Puskely Mária: Keresztény szerzetesség: történelmi kalauz. Pannonhalma: Bencés Kiad., 1996. 2. köt. L-Z.

Kik is voltak éppen a hajdan élt és ma is élő szerzetesek? Mikor kezdődött, hogyan alakult tör-ténetük, mely rendek léteznek ma? Többek között ezekre a kérdésekre is megtalálhatjuk a választ a témát 830 szócikkben feldolgozó kötetben. A szentek, szerzetesrendek életrajzának megismeré-se mellett megismerkedhetünk a magyar vonatkozásokkal, tájékozódhatunk a rá vonatkozó szak-irodalomról. Azonban nemcsak személyekre, rendekre kereshetünk, hanem különböző fogalmak-ra is, pl. mi is az anglikán szerzetesség, a kongregáció, az apátság, az aszkézis. A kötetet a sok kép, ábra teszi még vonzóbbá.

77. Reichard Aba: A celli kékszellem. Pannonhalma-Tiszaújfalu: Pannonhalmi Főapátság 1996. 226 p.

A celldömölki származású Berez Erzsébet Skolasztika élete elevenedik meg e lapokon. Cellről, Vácról és Pannonhalmáról újonnan előkerült források alapján egy „nem közönséges hívás”-t kísérhetünk figyelemmel, életének azt a szakaszát, amikor Celldömölkön teljesített szolgálatot. 1927-ben megalapította Szent Benedek Leányainak Társaságát.

78. Rencsényi Tibor: Élő vallások. Bp.: Útmutató K., 1996. 128 p. (Változó világ 1.)

A szerző számba veszi az élő, létező vallásokat, melyeket a következő képpen oszt fel: I. A kozmikus harmónia vallásai: animizmus, konfucianizmus, taoizmus, sintoizmus. II. Indiai vallások: hinduizmus, buddhizmus, dzsainizmus, szikhizmus, párszizmus. III. Judaizmus: a kiválasztott nép vallása: az ószövetség vallása, a talmudi judaizmus. IV. Keresztények: Jézus követői: Jézus és a keresztények, Római Katolikus egyház, keleti keresztények, protestantizmus. V. Iszlám: a prófeta vallása: az iszlám diadalútja, a hit alapjai, ágazatok az iszlámban (szunniták, siíták, kháridziták, vanhábiták). VI. Új vallási mozgalmak: keresztény ihletésű felekezetek (mormonok, adventisták, Jehova tanúi, Christian Science, egyesítő egyház), keleti ihletésű vallási mozgalmak (spiritualizmus, teozófia, antropozófia, szabadkőművesek, Transzcendentális Meditáció, Krisna Tudat, Isteni Világosság Misszió, Rajneesh Meditáció, Dai Baba kultusza, szcientológia, bahaizmus, UFO-kultuszok.)

79. Rogosz János: 70 éves az örkényi református templom, 1926-1996. Örkény: Örkényi Ref. Egyházközség, 1996. 99 p.

Az örkényi református templomot *Pálóczi Horvát István* (1857-1935) építette felesége emlékére és a gyülekezet számára. Pálóczi Horvát a református egyházközség főgondnoka, gazdasági főtanácsos, parlamenti képviselő volt. A templom 1926-ban épült fel, *Ravasz László* szentelte fel. Az 1960-as évek végén nagyszabású építkezésekre került sor, mely a pénz hiánya miatt elhúzódtott a 90-es évekig, amikor is német és holland adományok segítségével elkészült az új templom.

80. Rónay Jácint: Napló. Bp.-Pannonhalma: METEM, 1996. 400 p. (METEM-könyvek 13.)

Rónay Jácint (1814-1889) bencés szerzetes, tudós tanár, pedagógus volt, aki részt vett az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban, majd a londoni emigráció egyik fontos személyisége lett. Azokhoz az emigránsokhoz tartozott, akiknek sikerült a kinti beilleszkedés, sőt, részt vett az emigráció életében, annak jegyzője volt, gyűléseken szólalt fel, fontos szerepe volt a magyar emigrációnak más londoni emigrációkkal való kapcsolatteremtésében. 1866-ban tért vissza Magyarországra, s itthon igen nagy megbecsülésnek örvendett, fontos feladatokkal bízták meg (pl. ő lett *Rudolf* trónörökös magyar történelem tanára, *Mária Valériának*, *Erzsébet* királyné legkisebb gyermekének nevelője, osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, országgyűlési képviselő, az Akadémia tagja). Naplóját mindvégig nagy szeretettel és szorgalommal vezette, és ki is adatta. *Rónay Jácint* munkája az 1848-as magyar emigráció egyik legfontosabb emlékirata, forrása.

81. Sólmos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Bp.: METEM, 1996. 176 p. + mell. (68 fénykép) (METEM Könyvek 16.)

996 körül történt, hogy egy *Zoerard* nevű remete hazánkba érkezett, aki a zobori apátságba kérte felvételét, és hamarosan remeteéletet kezdett élni. Tanítványával, *Benedek*kel 1083-ban avatták szentté. Életrajzukat kortársuk, a pannonhalmi *Boldog Mór* írta meg. A szerző bevallása szerint összegezni akarta mindazt, amit ezekről a remetékről és tiszteletükről fellelt, hogy ezáltal is tudatosodjon hazánk korai keresztény korszakának az a hősie magatartása, amit az ő életükben is megtalálhatunk, ezért jelen munka nem egy szaktudományos igénnyel megírt könyv, hiszen a kutatómunkát mások már elvégezték. A kötet bemutatja a két szentet és a színhelyet, a

kort, életrajzuk szövegtörténetét, az egyéb szövegforrásokat, a legenda kritikai latin szövegét, a magyar fordításokat, a legenda első tudományos feldolgozását, valamint Szórád és Benedek kultuszát a liturgiában, helyi tiszteletük emlékeit, jelenlétüket az irodalomban, az igehirdetésben, a népi mondákban és legendákban és ábrázolásait.

82. Sólyom Jenő: Luther és Magyarország: A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig. Bp.: Magyarországi Luther Szövetség, 1996. 191 p. (Magyar Luther Könyvek 4.)

A bevezetésben egy általános képet kapunk *Luther* művéről, a reformáció Magyarországon fellelhető tárgyi feltételeiről, a kereszténység egyetemességéről, Magyarország sajátos helyzetéről, valamint *Luther* és *Erasmus* kapcsolatáról. Az első nagyobb témakör „A hatás kezdete”, melyben *Luther* iratait, az első jelenségeket, az Ige hirdetését, a búcsú ügyét, az egyházi fegyelmet, a papi rend, a szerzetesség és a szentek ügyét vázolja. A második témakör „A királyi udvar és országgyűlés”. Itt *Luther Werbőczy Istvánhoz, Mária királynéhoz és Ferdinándhoz* fűződő viszonyáról olvashatunk. A harmadik rész „A török kérdés”, melyben *Luther* az 1525 előtti és az 1525 utáni állásfoglalása szerepel. A negyedik részben a tanítványokkal ismerkedhetünk meg, pl. *Sylvester Jánossal, Dévai Bíró Mátyással, Heltai Gáspárral*. Az ötödik részben *Luther* művének magyarországi jelenlétét tárgyalja. Végül a Függelékben a Wittenbergben járt magyarországi tanulók névsora, egy *Gálszécsi István* és két *Luther* levél olvasható.

83. Soós Sándor: Csíksomlyó. Szentendre: Pest Megyei Múzeum Igazgatósága, 1996. 190 p.

János Zsigmond seregét 1567-ben egy *István* nevű gyergyóalfalusi pap által felkészített sereg megfutamtotta. A somlyói búcsút az 1567-es győzelem emlékére tartják meg, tehát néprajzi értelemben „győzelmi-búcsú”. A győzelmi búcsú csak Erdélyből ismeretes, mára azonban ez a győzelmi tudat tulajdonképpen megszűnt, ünnepé vált, minden magyar összetartozásának ünnepévé. A csíksomlyói búcsújárás sajátos középkori vonásokat őrzött meg. Ez annak is köszönhető, hogy Csíksomlyó mindig katolikus volt, s a somlyói kultusz folyamatos maradt. 1949-ig, amikor is az utolsó hagyományos rendben felvonuló búcsút tartottak, megmaradt a felvonulók rendjében az 1567-es érkezési sorrend, *János Zsigmond* seregével szemben a mozgósított falvak lakossága.

84. Söveges Dávid OSB.: Isten útja a bencéseken át. Kis bencés rendtörténet. Pannonthalma: Szt. Gellért Hittud. Főisk. 1996. 148 p. (Rendtörténeti Füzetek 1.)

Söveges Dávid novíciusmesterként tanította a rendtörténetet a fiatal szerzeteseknek, egykori jegyzete most kötetbe szerkesztve jelent meg. A címadást *Toursi Gergely* sugallta, aki „*Historia Dei per Francos*” címmel írta meg a frankok történetét. A rendtörténet fonalát időnként meditációk tarkítják. A könyv végén bibliográfiát találunk. E kiadvánnyal új, rendtörténeti sorozat indult el.

85. A sümegi Maulbertsch-freskók = Die Maulbertsch-Fresken von Sümeg. Veszprém: F. Szelényi Ház, 1996. [24] p.

A sümegi plébániatemplomot a 18. században építette *Padányi Bíró Márton* veszprémi püspök. Kívülről talán „jelentéktelennek”, átlagosnak tűnhet ezen építmény, de belülről megismerve egészen más kép alakul ki bennünk. A templom belső falait egy freskó-sorozat díszíti, amelyet *Franz Anton Maulbertsch* délnémet festő készített 1757-58-ban. A freskósorozat tizenhét képpel mutatja be a megváltás történetét. Mindebből a kis füzet be is mutat néhányat, így az Angyali üdvözetet, a pásztorok imáadását, a királyok imáadását, a Három Királyok vonulását, Jézus körülmétélését, a Golgotát, a Feltámadást, a Szentlélek eljövételét, Krisztus mennybemenetelét, Péter apostol első prédikálását.

86. Szent István király és Székesfehérvár. Szerk. Fülöp Gyula. Székesfehérvár Királyi Múzeum, 1996. 67 p. (A Szent István Király Múzeum közleményei 42.)

Első királyunk *Szent István* (1000-1038) és a sokáig a magyar királyok egyik legjelentősebb városa, koronázó helyének kapcsolatáról szólnak a kötetben szereplő tanulmányok: *Szent István és a mindenkori politika*; *Szent István székesfehérvári sírja és kultuszhelye*; *Szent István és a Romkert – a Mennybe felvett Szűz Máriának szentelt prépostság templomának maradványai*; *Szent István király a néphagyományban*; Székesfehérvár és *Szent István király*; *Aba Novák Vilmos székesfehérvári falképeiről*; Párhuzamos *Szent Istvánok*.

87. Szent László király emlékezete: kiállítás halálának 900. évfordulóján. Rendezte és a katalógust összeáll. Dobri Mária. Kőrmend: Szegények Orvosa Kőrmendért Alap., 1996. 27 p.

A kiállítás *Szent László király* (1077-1095) életét és tiszteletét mutatja be a kiállított tárgyakkal, így a *Magyar Anjou Legendárium* és a *Képes Krónika* különböző miniatúráival, egy 1086-ból való pecséttel, a búcsúszentlászlói ferences kolostor kegyképeivel, a Szombathelyi Egyházmegye *Szent László* tiszteletére szentelt templomainak bemutatásával, a különböző *Szent László* ábrázolásokkal, melyek pénzeken, érmeiken, ötvös és egyéb tárgyakon, a krónikákban, az irodalomban és a néprajzban is megtalálhatók.

88. Szulc, Tad: II. János Pál pápa élete. Bp.: Magyar Könyvklub: Fabula, 1996. 391 p.

II. János Pál pápa lengyel származású, eredeti neve *Karol Wojtyła*. 1978-ban lett Róma püspöke és egyben pápa is. A kötetből megismerhetjük Őszentsége gyermek- és ifjúkorát, megismerhetjük műveit, megtudhatjuk, hogyan lett belőle a katolikus egyház első embere, hogy miért nevezik Őt az utazó pápának. A szerző személyes élményeit, beszámolókat, dokumentumokat használ fel, hogy bemutassa az embert és a *Szentatyát*.

89. Takács Béla: Debrecen, Református Nagytemplom. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyes., 1996. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 18.)

A *Református Nagytemplom* Debrecen legjelentősebb műemléke, a város jelképe. A hajdani *Szent András*-templom, mely 12. századi alapokra épült, 1802-ben leégett, s azt a század első felében építették újjá klasszicista stílusban. E templom nemcsak az egyháztörténet számára jelentős épület, hanem a magyar történelem számára is, hiszen 1849-ben Debrecen volt az ország fővárosa, ebben a városban volt a magyar kormány székhelye, s itt, a *Református Nagytemplomban* olvasta fel *Kossuth Lajos* a *Függetlenségi Nyilatkozatot* 1849. április 14-én.

90. Tóth Ferenc: Makói temetők. Makó: Önkormányzat: Belvárosi Római Katolikus Egyház, 1996. 47 p. (A makói múzeum füzetei 83.)

1699-től kísérhetjük végig a város temetőinek történetét az elmúlt három évszázad háborítatlanságának köszönhetően. A két felekezet (katolikus és protestáns) templomát a törökök felégették, s az újjáépítéskor a temetőket másutt jelölték ki. A régebbi temetőkről a helytörténeti irodalom szegénysége miatt nem ad a szerző tájékoztatást. A kötet bemutatja a római katolikus, a görög katolikus, a református, az újvárosi református, az evangélikus és a zsidó templom történetét, az építményeket, jeles személyeket, a síremlékeket és a sírfeliratokat.

91. Török József: Az 1000 éves Veszprémi Püspökség története és gyűjteményei. Veszprém: F. Szelényi Ház, 1996. 23 p.

Két oklevél tanúsága szerint is Veszprém lehetett az ország első püspöki székhelye, és püspökségét még 1000 előtt szervezték meg. Veszprém, a „*királynék városa*” volt, székhelyéül szolgált *Boldog Gizellának* és a többi királynénak is. A 14. században az egyházmegye hat főesperességre oszlott, s 500-600 plébánia tartozott felügyelete alá. A török 1553-ban elfoglalta Veszprém várát és ezt a vidéket is feldúlta. E hódoltsági területen csak egy-két ferences és jezsuita foglalkozott az itt maradt katolikusok lelki életével. A 18. század a veszprémi püspökségnek is a megújju-

lást jelentette, s olyan nagy püspökök tevékenykedtek ekkor, mint *Padányi Bíró Márton*, *Esterházy Imre* és *Koller Ignác*. 1777-ben a veszprémi püspökség területe csökkent, ugyanis létrejött a fehérvári és a szombathelyi püspökség is. 1993-ban érsekség lett.

92. Török József–Legeza László–Szacsvey Péter: Bencések. Bp.: Mikes, 1996. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében) 48 p. + 117 színes fotó

A bencések a X. században jöttek hazánkba. Legnevesebb monostoralapításuk Géza fejedelem idejében, 996-ban történt *Szent Márton* hegyén (Pannonhalma). A XI. században jött létre a pécsváradi és a bakonybéli monostor, valamint e században jött Velencéből Magyarországra *Szent Gellért*. A XVI. században több nehézség érte a bencéseket: tűzvész, a pannonhalmi monostor végvár lett, s 1586-ban elment az utolsó szerzetes is. A XVII. században indulhatott csak újra el itt az élet. Az igazi megújulás 1699-ben kezdődött, amikor is *Karner Egyed* lett a főapát. A XVIII. században a bencések többi házában is újjászerveződött a szerzetesi élet. A rendet *II. József* 1786-ban eltörölte, és csak 1802-ben állították vissza. A XIX. században nagyszabású építkezések történtek, kiépült a bencések iskolarendszere. A XX. században, 1948-ban történt az egyik legnagyobb csapás: államosították az egyházi iskolákat. Ma azonban, a 90-es években, a rendszerváltozás után, a többi egyházi intézményhez, szerzetesi rendhez hasonlóan, a bencések is visszakapták egykori tulajdonaik egy részét, szabadon taníthatnak és gyakorolhatják vallási tevékenységüket.

A kötet második felében a bencés rend monostorait láthatjuk színes fényképeken. (A képek előtt a kötetben szereplő monostorok alapítási adatai, illetve első említésük áll.)

93. Török József – Legeza László – Szacsvey Péter: Pálosok. Bp.: Mikes Kiad., 1996. 48 p. + 128 színes fotó (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében)

A pálos rend az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend. A rendalapítás *Boldog Özséb* fejében fogant meg egy látomás következtében 1250 körül a pilisi erdőben. Ezzel létrejött a szentkeresztí vagy keresztúri remeték társasága, amely később *Szent Pálról* a pálos rend nevet kapta. A pálosokat több királyunk is támogatta, így pl. *Nagy Lajos* és *Hunyadi Mátyás* is. A rend életében is a hanyatlást jelentette a mohácsi csata (1526) s annak minden következménye. A 17. század, s főleg e század közepe, ismét a megújulást jelentette, hiszen új támogatókat találtak, pl. *Lippay György* esztergomi érsek személyében, s több új monostoruk is alakult. Az igazi fellendülést azonban a 18. század jelentette. A vég is ebben a században következett be: 1786-ban *II. József* feloszlatta őket, s szerencsétlenségükre nem tartoztak azok közé a rendek közé, akik az 1790-es rendelet-visszavonásokkor ismét létezhettek. A rend új magyarországi élete csak az 1930-as években kezdődhetett el.

A kötet több pálos monostor leírását tartalmazza és egy térképet, melyen a rend monostorainak földrajzi elhelyezkedését tekinthetjük meg.

94. Varga László: A pannonhalmi Szent Benedek-rend népiskolái és általános iskolái az egyházmegyei tanügyigazgatás tükrében, 1919-1948. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 1996. 127 p. (Pannonhalmi füzetek 37.)

A pannonhalmi egyházmegye népiskoláinak rövid bemutatásával, történeti áttekintésével átfogó képet kapunk a magyar katolikus egyház népiskoláinak tanügyigazgatásáról, majd ezután konkrét jelenségek elemzésével a pannonhalmi *Szent Benedek*-rendi egyházmegye tanügyigazgatási rendszerét vizsgálja. Alapos levéltári kutatás eredményeként mutatja be a két világháború közötti időszak, a harmincas évek, a háborús évek és az 1948-ig terjedő időszak főbb tanügyigazgatási eseményeit. A pannonhalmi egyházmegye alsó fokú iskoláinak története fontos adalékokkal gazdagítja a katolikus oktatástörténetet.

95. Wehli Tünde: Bibliák Kalocsán. Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár, 1996. 79 p. (Miscellanea 1.)

A kalocsai Főszékesegyház igen gazdag gyűjteményébe pillanthatunk be e kis tájékoztató segítségével. A Millecentenáriumra rendezett Biblia-kiállításához kapcsolódóan állították össze ezt a kötetet, amely több, mint 1000 kötetből álló Biblia-gyűjteményből válogatódott, s amely egyben reprezentálja a különböző korszakok Szentírás- és könyvkultúráját. A kiadvány kódexek, nyomtatványok, 16. századi bibliák, polyglott bibliák, képes bibliák és a magyar szentírások sorrendben épül fel. Fekete-fehér fényképek mutatják be a 42 db bibliát: *Biblia Latina* (Párizs, 13. sz. k.), zsoltaóroskönyv (1438. k.), *Koberger* nyomtatta bibliák, *Johannes Brenzius* összeállította biblia (1543-1544, Lipcse), *Theodore de Beze* interpretálta biblia (1565), *Bogáti Fazekas Miklós* zsoltaórfordításai (17. sz., Erdély), *Péchi Simon* ima- és szertartáskönyve (17. sz., Erdély), a *Vizsolyi Biblia* (1590), az 1612-es *Szenci Molnár Albert* fordította (Oppenheim) és a *Káldi György*-féle első magyar teljes, katolikus biblia második kiadása (1732, Nagyszombat).

96. Wirth Zsuzsanna: 100 éves a szombathelyi evangélikus templom: Visszatekintés a szombathelyi evangélikus gyülekezet múltjára. Szombathely: Szombathelyi Evangélikus Gyülekezet, 1995/1996. 59 p.

A katolicizmus hangsúlyos jelenléte a városban és környékén érthető, hiszen 1777 után a szombathelyi püspökség tulajdona volt. 1860 körül a népesség 1%- volt protestáns, alig 50-70 fő. Az evangélikusok más protestánsokkal elhatározták, hogy közösen alapítanak egy egyházközséget Szombathelyen - azonban csak az evangélikusok kapták meg az engedélyt, így a kőszegi anyaegyházközség fiájaként evangélikus leánygyülekezet alakult 1861-ben. A helytartótanács engedélyezte, hogy országos gyűjtést indítsanak imaházuk megépítésére. 1878-ban már 280 tagjuk volt. A 18. században új betelepülők, németajkú iparosok érkeztek a városba. A gyülekezet első nemzedékében sok német kézműves polgár található. A névjegyzékből kitűnik, hogy a környékbeli falvakból is csatlakoztak a gyülekezethez. 1872-ben merült fel először az önállóodás gondolata. 1896-ban készült el az eklektikus stílusban épült templom, melyet 1982-ben műemléknek nyilvánítottak.

97. A zsidó vallás törvényei: A Sulchan Aruch dióhéjban. Írta és összeállította Rosenberg Leopold. Bp.: Makkabi Kiad., 1996. 110, 14 p.

A zsidó vallás törvényeit a *Tóra* tartalmazza: 248 előírást és 365 tilalmat. Mindezeket a középkorban *Majmunidész* dolgozta fel. A 16. században *Joséf Karo* a törvényekből négy kötetes kézikönyvet szerkesztett, melynek „Terített asztal” (*Sulchan Aruch*) volt a címe. Ez lett a zsidó vallástörvénnyel legismertebb összeállítása. Ezt a 19. században egy ungvári rabbi helyettes tovább egyszerűsítette - ezt a művet fordította le *Rosenberg Leopold* magyar nyelvre. A kötet száz törvényt tartalmaz a hétköznapi életre, a házaseletre, a szombat, ünnep- és örömnapokra, a *Peszahra* és a gyászra vonatkozóan. A törvényt, és az eligazodást, az idegen szavak megértéséért a kislexikon segíti.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

PERSPEKTÍVÁK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSBAN

Fiatál Egyháztörténészek Találkozója
(Miskolc 1997. december 2.)

A konferencia szervezőinek¹ legfőbb célja volt, hogy a közelmúltban megélnéknélkülő egyháztörténeti kutatásokban résztvevő fiatal történészek – akik különböző egyetemek doktorandusz hallgatói, közgyűjtemények, kutatóhelyek munkatársai – megismerjék egymás kutatási területeit, módszereit. Legfőképpen pedig a személyes kapcsolatteremtésre kapjanak lehetőséget. Hagyományt is kívántak teremteni ezzel a rendezvénnyel, mely a szervezők és a résztvevők szándéka szerint egyaránt hasznos és folytatásra érdemes.

A konferenciát *Dr. Kabdebó Lóránt*, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja nyitotta meg.

A délelőtti szekció bevezető előadását a XVI-XVII. századi egyháztörténeti kutatások helyzetéről és kilátásairól *Dr. Péter Katalin*, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa tartotta. Üdvözölte a konferencia létrejöttét és annak – a már korábban említett – szakmai és emberi céljait. Kiemelte az egyháztörténeti kutatások felélnéknélülésének jelentőségét. Felhívta a figyelmet az eddigi eredmények szem előtt tartásának fontosságára. Kifejtette, hogy az egyháztörténeti kutatás során a történettudomány más területeihez képest még lényegesebb a csupán történeti szempontok figyelembe vételére való törekvés, hisz itt a vizsgálódások fő területe, az egyházak története, feltétlen igényli ezt. Erre egyik garanciaként említette azt, hogy a konferencia résztvevőinek jórésze egyházi dokumentumörző intézményben dolgozó világi munkatárs. Az „alkalmazott egyháztörténet” fogalmát elsősorban abban az értelemben használta, hogy ennek a tudományterületnek is bele kell illeszkednie az adott korszak történeti megismerésének egészébe.

A XVI-XVII. századi történeti kutatás egyik fő vonulata a reformáció és annak sokirányú hatása. Ebből a szempontból is különös hangsúlyt kap e korra vonatkozóan az egyháztörténeti megközelítés. Az ismert történeti körülmények miatt külföldi társaihoz viszonyítva forrásokban nem bővelkedik a kutató, ezért kiemelendő minden új forrás bevonása az elemzésbe. Másfelől azonban az a sokszínűség, amely a hazai pro-

1 A rendező intézmények sora: Miskolci Egyetem BTK, Magyar Történeti Tanszéke; Primási Levéltár Esztergom; Forrásvíz Kulturális Alapítvány Miskolc;
A konferenciát támogatta: Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata; Herman Ottó Múzeum Miskolc;

testantizmust jellemzi ekkor, szinte egyedülálló kutatási terepet jelent az európai reformáció egészét tekintve is.

*Szabadi István*² „Az 1566. évi gyulafehérvári hitvita Christianus Schesaeus Ruinae Pannonicae-jában” című előadásában rámutatott: mivel e fontos disputa jegyzőkönyvei nem maradtak ránk, így a kutatásokba eddig be nem vont fenti forrás alapvető jelentőségű az itt elhangzott argumentációk pontosabb megismerésében.

*Dienes Dénes*³ referátumában a Tiszáninneni Református Egyházkerület első püspökválasztásának körülményeit elemezte. Itt a hierarchia kiépülése megrekedt az esperesi szintnél, míg más egyházkerületek püspöki vezetés alá kerültek. A XVII. század közepén, a puritánus küzdelmek nyomán, felvetődött a tiszáninneni eltérő helyzet megváltoztatása a püspöki kormányzat bevezetésével. A tiszáninneni esperesek azonban megghiúsították ezt a kísérletet. A XVIII. századi ellenreformációs közegben újra időszzerűvé vált a kérdés, s kiderült, hogy a protestáns ügyet rendezni kívánó udvar is kifejezetten ebbe az irányba hatott politikájával.

A kérdéshez elválaszthatatlanul hozzátartozik a világiak részvétele a református egyház kormányzásában. Ez ugyancsak az ellenreformáció során vált hangsúlyossá. Az eddigi hivatalos tudományos álláspont szerint – amit kiemelt hangsúllyal Zoványi Jenő képviselt – egyenesen a világiak befolyására változott püspökvé a tiszáninneni egyházkormányzat. Dienes kutatásai során – ennek ellentmondva – tisztázta a püspökválasztás körülményeit.

A XVII. század középső harmadában folyó főúri térítés volt a tárgya *Kulcsár Árpád*⁴ kutatási beszámolójának. A XVII. század középső harmada a katolicizmus látványos megerősödésének időszaka Magyarországon. Pázmány Péter még 1622-ben is azt volt kénytelen jelenteni a pápának a magyar klérus nevében, hogy „az ország alig egy tized része katolikus”. A római hit védelmezői a helyzet radikális megváltoztatását tűzték ki célul. Ennek eléréséhez kulcsfontosságú feladatnak tekintették a főurak áttérítését. E munka két fő szálon futott. Egyfelől Pázmány Péter és jezsuita munkatársai végezték, másrészt maguk az áttért főrendek is bekapcsolódtak a térítésbe. Ez a nagy jelentőségű folyamat, amely hatalmas jobbágy tömegek rekatolizálását is maga után vonta, alapvetően mindmáig feltáratlan. Számos részlete ismeretes a Pázmány által a főúri családok felé végzett térítő munkának. A laikus főrendűek tevékenységének módszerei, hatásai és eredményei azonban lényegében ismeretlenek. A beszámoló új források segítségével ezt a kérdést igyekezett jobban megvilágítani.

A magyar puritanizmus XVII. századi jellemzőit és elterjedtségi körét tekintette át *Balogh Judit*⁵ előadása. Főként azt elemezte, hogy létezik-e egyáltalán az angliai puritanizmushoz hasonlítható – szellemi, vallási vagy egyházi – mozgalom Magyarországon. A kutatás célja, hogy feltárja a magyar puritanizmus sajátosságait, és mindazon hatásokat, amelyek összefüggésbe hozhatók a magyar puritánok tevékenységével.

2 Szabadi István levéltáros, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen

3 Dienes Dénes levéltárigazgató, teol. adjunktus, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára

4 Kulcsár Árpád tud. munkatárs, MTA – BKE, Közép- és Kelet-Európa Története Kutatócsoport

5 Balogh Judit tanársegéd, Miskolci Egyetem BTK Történelem Segéd tudományai Tanszék; PhD-hallgató: KLTE BTK, régiónkutatás a Kárpát-medencében doktori program

A pontos definícióhoz, a puritanizmus magyar változatának körülhatárolásához megkerülhetetlennek tartotta a teológiai illetve dogmatikai tételek megállapításait, azonban elsődleges célként annak vizsgálatát nevezte meg, érvényesül-e a praxis pietatis – a kegyesség gyakorlata – a társadalomban, vannak-e ennek a mindennapi életre ható következményei, illetve ezek hogyan mérhetőek fel. Annak feltárását is fontosnak tartotta az előadó, hogy a puritanizmus miért nem eredményezett olyan mélyreható változásokat a társadalomban, mint más országokban. Az előadás a kutatás jelen állapotát, módszereit és irányzatait mutatta be. Erre példaként említette, hogy mivel a szatmárnémeti zsinat határozatai eleve megakadályozták, hogy a puritán gondolatok mint a református egyház hivatalos eszméi terjedjenek, a hatás csak közvetetten vizsgálható, például úgy, hogy felméri, milyen mértékben és milyen körökben terjedtek a puritán szerzők művei.

A délutáni szekció bevezető előadása, amelyet *Dr. Gergely Jenő* az ELTE BTK, Új- és Legújabbkori Magyar Történeti tanszékének professzora tartott, a XIX-XX. századi Magyarországra vonatkozó egyháztörténeti kutatások helyzetét és kilátásait elemezte. Ennek során áttekintette a korszak legfőbb probléma-csoportjait. Nagy körültekintéssel szólította fel a fiatal kutatókat, kiemelve a források alapos szakszerű elemzését. Megjegyezte, hogy – különösen a XX. század tekintetében – milyen nehézségekkel jár a kútfők-höz való hozzáférés. Segítségként említette, hogy az előadók között többen levéltárosok és könyvtárosok. Óvta a jelenlevőket azoktól az előfeltevésektől, amelyek nem elsősorban történeti alapúak – hiszen ilyenek az említett korszakban gyakorta adódhatnak – így megnehezítve az elérhető szakmai tárgyyszerűséget. Az előadás záró részében azt a reményét fejezte ki, hogy ezzel a konferenciával egy hagyomány teremődik, amelynek segítségével az egyháztörténet fiatal kutatói közt az egész kutatási terület számára haszonnal járó szakmai kapcsolatok alakulhatnak ki.

*Fazekas Csaba*⁶ referátumának alaptézise volt, hogy eltérően a magyar történetírásban leggyakrabban hangoztatott állásponttól, amely a politikai katolicizmus hazai megjelenését leginkább az 1890-es években hozott egyházpolitikai törvényekkel hozza összefüggésbe, annak kezdetei Magyarországon visszavezethetők már az 1844-1848 közti időszakra. Ezt azzal indokolta, hogy megfigyelései szerint már a reformkor utolsó éveiben kimutatható a közéletben az a tendencia, hogy a liberális egyházpolitikai elképzelésekkel szemben a katolikus egyház vezető személyiségei a pártosodó kereteket kihasználva, modern formába kívánták önteni a katolicizmus társadalmi súlyát, hatalmi állását védeni hivatott törekvéseiket. Általában is megjegyezte, hogy a reformkor egyházpolitikai vitáiban megszólaló érvek, egymás ellen irányuló törekvések feltűnő hasonlóságokat mutatnak a magyarországi „kultúrharc” idején megfigyelhetővel.

A reformkori országgyűléseken 1844-ig elszenvedett kudarcok hatására a katolikus egyház olyan politikai mozgalom megindításába kezdett, melytől érdekeinek képviselőtét remélte a megyei közéletben illetve a következő rendi országgyűlésen. A mozgalom megindulásának is tekinthetők az 1844 őszi egyházi tanácskozások – ideértendők a püspöki kar, illetve a közéletben jóval aktívabb káptalani követek gyűlései – sorában különösen jelentős az 1844. október 27-i egyházi értekezlet, amelyet 1848 tavaszáig

6 Fazekas Csaba tanársegéd, Miskolci Egyetem BTK, Magyar Történeti Tanszék, PhD-hallgató: ELTE BTK történelem doktori program

még számos további követett. 1845-től a politizáló egyháziak a szerveződő Konzervatív Pártnak alkották önálló célokért küzdő, de a világi konzervatívokkal együttműködni kívánó csoportját, egyfajta platformját. Ezen tanácskozások jegyzőkönyveinek, továbbá levelezésnek, sajtócikkeknek alapján kívánta bemutatni e csoport tevékenységét, abból kiemelni a politikai katolicizmusra utaló jeleket.

*Sarnyai Csaba Máté*⁷ a katolikus egyházi javak szekularizációjával kapcsolatos elképzelések 1848 végi püspökkari értékeléséről tartott előadást. Kiindulópontként a tizedről szóló 13. tc. 2. §-t. nevezte meg, amely kimondta az alsópapság ellátásában az állami kötelezettségvállalást, de az elvi szintű deklaráció mellett a megvalósítás módjának kidolgozását a későbbiekre halasztotta. Az összehívott népképviselői országgyűlés során, a teljes egyházi vagyon szekularizációjára és a teljes katolikus klérus közvetlen állami fizetésére vonatkozó javaslatok is elhangzottak. Az egyházi vezetés törekedett a megmaradt egyházi vagyon kézben tartására, és arra, hogy az alsó papságot ne ennek esetleges felhasználásával támogassa a kormány, hanem közvetlenül az állami költségvetésből.

1848 végére – a kormányváltás után – a központi kormányzat pénzügyi forrásai egyre szűkebbek lettek. Így felmerült az a lehetőség, hogy az egyház kapja meg az úrbéri kompenzációt, amennyiben beleegyezik az egyházi javak arányosításába, amennyiben a kármentesítés összegét az alsópapság támogatására fordítja. Ezt a javaslatot veti fel a liberális gondolkodású Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök egy december közepi, pesti püspöki tanácskozáson. Ennek további tárgyalására 1849 vízkereszt utáni keddjére hívnak össze teljeskörű püspöki tanácskozást az erről szóló levelet is a csanádi püspök szignálta és december 15-ére datálta. Benne felkérte a megkeresett egyházfőket, hogy jelenjenek meg, akadályoztatásuk esetén pedig küldjék meg véleményüket. Ezek a dokumentumok az Esztergomi Prímási Levéltárban az ún. Hám-aktákban lelhetők fel. Ezek felhasználásával az előadás adalékokat nyújtott a szekularizációs törekvésekhez való püspöki viszonyulás történetéhez.

A magyarországi protestáns egyházaknak az autonómiájuk megtartásáért vívott harcát az 1850 és 1860 közötti önkényuralom idején tárgyalta referátumában *Szathmári Judit*⁸. Ezek az egyházak a szabadságharc leverése után jogfosztott állapotba kerültek. Törvények által biztosított autonómiájukat elveszítve belső életükbe erőszakkal beavatkozott az országot megszálló katonai hatalom. Ebből kerestek kiutat, próbálták visszaszerezni 1848 előtti önkormányzatukat. A megszigorított formában tartott egyházi gyűlések memorandumai, az egyházfők beadványai az uralkodóhoz, küldöttségek Bécsbe mind e célt szolgálták. Az államhatalom megoldást kínáló tervezetei (különböző egyházi alkotmánytervek 1850, 1856), illetve az erőszakos megoldást választó 1859-es protestáns pátens fogadtatása a protestáns egyházak, ezen belül döntően a református egyház részéről elutasító volt. A protestáns pátensig vezető út, az elfogadás vagy elutasítás melletti álláspont kialakulása volt a kutatás fő témája. Ehhez főként a Ráday levéltár anyagát, az egykorú irodalmat és sajtót hívta segítségül az előadó.

7 Sarnyai Csaba Máté PhD-hallgató: JPTE BTK, Modernkori Történeti Tanszék PhD-ösztöndijas; JATE BTK, Alkalmazott Vallástudományi Kutatócsoport.

8 Szathmári Judit levéltáros, Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára, PhD-hallgató: ELTE BTK, történelem doktori program

Hegedűs András⁹ a püspöki székek betöltésének politikai szempontjait elemezte a dualizmus korában. Ferenc József kegyúri jogait éppúgy gyakorolta a kiegyezés után, mint előtte, csupán ezen jogait más szervek útján érvényesítette. A kinevezésre vonatkozó javaslatot ugyanis a vallás- és közoktatásügyi miniszter tette a királynak, miután a minisztertanács hozzájárult a javaslatához. A miniszter a jelölés kérdését csak a primással tárgyalta meg. A primás emelhetett kifogást, de ezt nem mindig vették figyelembe a minisztériumban, nem mindig fogadták el a primás jelöltjeit sem. Ha a királyi elhatározás már megtörtént, a kultuszminiszter közölte azt a külügyminiszterrel, aki írásban megkérdezte a nunciust, hogy nem lesz-e kifogás a kinevezett praesentációja ellen. Majd a király személye körüli miniszter elküldte a praesentációs iratot a közös külügyminiszternek, aki azt Rómába továbbította.

Mivel a püspökök a magyar országgyűlés tagjai voltak, a kormány számára is fontos volt, hogy a kinevezettek politikai szempontból ne legyenek, vagy ne váljanak a kormány ellenlábasai. Az előadás tárgya annak megállapítása volt, hogy milyen szempontok játszottak közre a püspökök kinevezésénél, illetve, mennyire rekonstruálhatóak ezek a fennmaradt levéltári iratanyag alapján.

A plébániák szervezésének körülményeit és sajátosságait vizsgálta a dualizmus kori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében Lakatos Andor¹⁰ előadása. A számok tükrében mutatta be az 1867-1915 közötti időszakot, vizsgálatát az egyházmegyei évkönyvek, ún. schematismusok adataira alapozta. A táblázatba és diagrammokba rendezett adatok (pl. plébániák, filiák számának gyarapodásáról, káplánok, plébánosok, hívek létszámának alakulásáról, szentáldozások számáról) fontos megfigyelésekre, következtetésekre adtak alapot. A szerző mindezek alapján a korszak hitbuzgalmi mélypontját az 1867-1895 közötti időszakban jelölte meg.

A számsorok után a kalocsai egyházmegye plébánia-szervezéseinek áttekintése következett, melynek forrását az érseki levéltár plébániai iratanyaga adta. Az előadó megvizsgálta az alapítások különféle csoportjait, jogi hátterét, ennek során jellegzetes nehézségként rajzolódott ki a csökkenő kegyúri áldozatvállalás, különösen az állam vonakodó és visszavonuló kegyurasága. A csökkenő állami támogatás ellenére alkalmi együttműködés figyelhető meg pl. az egykori határörvidék újjászervezése kapcsán, melyet nyilvánvalóan az ezzel kapcsolatos magyarosító törekvés motivált. A kegyúri támasz fokozatos kiesésére az egész korszakban nem született megoldás. A régi rendszer föléltette tartalékait, a plébániaalapítások nem tartottak lépést a lakosság gyarapodásával.

Ravasz Lászlónak, a prominens református püspöknek, az 1938-as, 1939-es és 1941-es magyarországi zsidótörvények kapcsán vallott nézeteiről szólt K. Farkas Klaudia¹¹. Kutatásai alapjául a Ráday Levéltár idevonatkozó anyagai szolgáltak. Az előadás annak feltárását és elemzését tűzte ki célul, milyen álláspontot képviselt Ravasz püspök a zsidókérdésben és miként kapcsolódott be a hazánkban 1938-tól kibontakozó, a zsidóság létfeltételeit korlátozó zsidóellenes törvényhozás körüli küzdelmekbe. Pozíciójának elemzése – elsősorban prédikációi, felsőházi megnyilatkozásai és a hívek hozzá

9 Hegedűs András levéltáros, Primási Levéltár; PhD-hallgató: ELTE BTK, történelem doktori program

10 Lakatos Andor levéltáros, Érseki és Főkáptalani Levéltár, Kalocsa; PhD hallgató: ELTE BTK, történelem doktori program

11 K. Farkas Claudia PhD-hallgató: JPTE BTK, modern kori történelmi program

írott levelei alapján – azért fontos, mert mint a magyar református egyház nagyhatású reprezentánsa és elsőszámú szellemi vezetője; szava sokak számára a korban szellemi orientációként is szolgált.

Az egyetemi lelkészek és lelkészségek XX. századi hazai történetét tekintette át előadásában *Mózessy Gergely*¹². A XX. század első évtizedeiben hazánkban az ifjúsági lelkipásztorkodás rétegspecifikus differenciálódása figyelhető meg. A szövevényes rendszer egyik fontos elemét, az egyetemi hallgatók pasztorációját eddig elhanyagolta az egyháztörténeti szakirodalom. A Pázmány Péter Tudományegyetemen előbb a XVIII. századi hagyományokra visszanyúló egyetemi hitszónoki intézmény felújítása történt meg, majd annak válságát felmérve 1936-ban osztrák – német példára más papi feladatoktól mentesített egyetemi lelkész kinevezésére került sor. A fővárosi példa sikerén felbuzdulva 1941 őszén Kolozsvárott, a következő évben a Műegyetemen és a Képzőművészeti Főiskolán kezdhette meg munkáját a lelkész. 1945–46 folyamán, mivel Mindszenty József hercegprímás elődeinél nagyobb figyelmet fordított erre a kérdésre, minden egyetemre és a főiskolák többségébe került a hallgatók lelkipásztorával megbízott felelős lelkipásztor.

A kommunista hatalom azután változatos eszközökkel számolta fel a lelkészségeket 1948-49 fordulóján. Csak 1991-ben kezdődhetett meg a lelkészségek újjáalakulása. Az előadás célja bemutatni a „hőskor” lelkészségeinek átfogó történetét: a lelkészek munkáját, annak jogi – egyházi hátterét, s ízelítőt adni a felszámolás módozataiból.

A fenti rövid összefoglalóból is kitűnhet az a tematikus sokszínűség és forrásközpontú szemlélet, amely e konferenciát jellemezte. Az előadások tanulmányá bővített formája várhatóan kötetben is megjelenik 1998 folyamán.

CSABA MÁTÉ SARNYAI:

THE PERSPECTIVES AND POSSIBILITIES OF ECCLESIASTICAL HISTORICAL RESEARCHES

A Meeting of young Church historians

(Miskolc, 2 December 1997)

The main objective of the organizers of this conference has been that young historians doing researches on Church history, a field of study which has been gaining momentum in the recent past, who are preparing their PhD theses in a number of Universities or work in public libraries and research institutes, should have an opportunity to get acquainted with one another's fields of study and methods and, most important of all, to get into direct contact with one another. The other aim was to create a tradition by arranging this meeting, which - in the opinion of the organizers as well as the participants - has been both useful and worth continuing.

12 Mózssey Gergely levéltáros, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BOWDEN, HENRY WARNER

CHURCH HISTORY IN AN AGE OF UNCERTAINTY, HISTORICAL PATTERNS
IN THE UNITED STATES, 1906-1990.

Carbondale, Il., 1991, Southern Illinois Univ. Press. 279 p.

Nemcsak az embernek, hanem az ember tudományának, a történelemnek is megvan a maga története. Ernest Breisch *Historiograph* című munkájában (Chicago, Il., 1983, Univ. of Chicago Press) ismertette a történetírás történetét kezdve a görög történetírástól a mai német, francia, angol és amerikai történetírásig. A historiográfia a történészek története. Mivel a történész is a történelemben él, minden történésznek van egy meghatározott fogalma arról, hogy mi a történelem, mire való az és milyen célt szolgál. És ennek megfelelően a történelmi igazságról, a történetírás módszeréről, az adatok kiválasztásáról és „tárgyilagos” kiértékeléséről.

Henry Warner Bowden, a New Jersey Állami Egyetem Vallás tanszékének tanára, tudatában volt, hogy „egy történész központi gondolatát és értékrendszerét feltárni nem egyszerű. A történész legtöbb esetben körülményes, amikor elméleti és gyakorlati ideáiról esik szó” (X. p.). Azt is elismerte, hogy amikor a történészeket iskolákba, kategóriákba sorolta, az nem volt több, mint egy történész őszinte vallomása arról, hogy ő hogyan látja és olvassa a múlt és jelen kollégáit. És ha írása csupán néhány olvasóját arra ösztönzi, hogy egy egyháztörténész olvasása közben feltegye magának a kérdést, hogy az miért és hogyan írta meg azt, amit írt, akkor az ő munkája megérte a fáradságot. Ha pedig valakit arra is indítana, hogy könyvét kritizálva egy másik könyvet írjon témájáról, akkor munkája sikeres volt.

Tanulmányát az American Society of Church History megalakulásának évével, 1906-tal kezdte el. Az egyháztörténészek felfogását kutatva attól az időtől egészen 1990-ig hét korszakot tudott megkülönböztetni az amerikai egyháztörténetírás történetében. 1. folytonosság újításokkal, 2. a tudományos „objektivitás” vége, új apologetika kezdete, 3. egyháztan elmélyítése az egyháztörténet alapja, 4. egyetértés és a közös múlt, 5. az emberi gondolkodás fontossága a történelemben, 6. szintézis és újabb próbálkozások, 7. példás tanulékonyosság az 1980-as években.

Hosszadalmas lenne ismertetni, hogy a számos amerikai protestáns és katolikus egyháztörténész melyik korszak kialakítását mozdította elő. A hét irány elnevezése könnyen érthető. Talán csak az első: a „folytonosság újításokkal” kíván rövid magyarázatot.

Ismeretes, hogy a 19. században mindenütt, így az Egyesült Államokban is, élet különbség volt a világi- és egyházi történetírás között. Az egyik szerint az egyházat, mint

minden egyéb mást, a természet és a környezet, míg a másik szerint természetfeletti beavatkozás hozta létre. 1906 óta az amerikai egyháztörténetírás, élen Williston Walkerrel, az American Society of Church History elnökével, azzal próbálta a kettő közötti különbséget tompítani, hogy elfogadta a tudomány, nevezetesen az akkori természettudomány álláspontját, mely szerint a múlt, mint tény, minden ideológiai befolyástól mentesen megismerhető. Ennek következtében az egyháztörténetírás is az egyházat csupán mint a természet és a környezet adottságát vizsgálta. A különbség a kettő között csak abban állt, hogy míg a történész politikával és háborúkkal, az egyháztörténész az egyház életével foglalkozott. Ezzel az egyháztörténet most már nem a teológia, hanem a profán történetírás segédtudománya lett. Annak alkalmazása, folytonossága a vallás terén. Valamelyes újítás az 1920-as években állt be, amikor fiatalabb amerikai történészek kezdtek hátat fordítani a politikák és háborúk kikopott témáinak. Charles A. Beard a politikák és háborúk gazdasági és társadalmi tényezőit, Robert H. Nickols pedig az átlagember mindennapi életének történetét kezdte vizsgálni. De abban még egyetértettek a régivel, hogy a múlt egy objektív adottság, melyet a történész minden előítélet és torzítás nélkül képes olvasni.

A történelem ilyen értelmű tudományos ábrándja csak az 1930-as években szűnt meg. Az élet maga hazudtolta meg Carl L. Becker és Charles A. Beard egyre erőteljesebben érveltek, hogy a történelemben nincs mardandó, emberi észről független, örök-érvényű igazság. A történész nem tudja a múltat úgy megismerni, hogy azt mint egy tükör tükrözze vissza. A történész csak a múlt egy darabját kapja fel, és azt saját kultúrája fényében próbálja rekonstruálni. Amit előad, az szubjektív, relatív és határozatlan. A tudományos objektivitás feladásával az egyháztörténet számára természetesen megnyílt a lehetőség, hogy az egyház múltját új színben adja elő, és az emberi gondolkodás fontosságával a hit fontosságát is feltárhassa a történelem folyamán.

Bowden az amerikai egyháztörténészekről írt historiográfiáját a bizonytalanság jegyében zárja. Jóllehet az 1980-as évek példás tanulékonyága közelebb hozta egymáshoz mind a katolikus, a nem-katolikus, a nem-keresztény egyháztörténészeket, mind a világtörténészeket, mégis hiányolja a határozott irányelvet, az egyetemes hermeneutikát, mely egységben biztosítja a különbséget minden bántó és sértő él nélkül.

Lehetséges, hogy ha valaki majd megírja a magyar egyháztörténészek historiográfiáját, talán mégsem kell majd neki a bizonytalanság jegyében lezárni. Elindulásakor, 1988-ban a METEM egy irányelvet és hermeneutikát jelölt meg, mely mind az általános emberi és a sajátosan egyházi történelem számára érvényes lehet. És ez a hit, szeretet és remény. „A hit, a szeretet és remény az egyháztörténet oka, magyarázata, témája és célja”, olvassuk az 1989-ben megjelent Magyar Egyháztörténeti Vázlatok első kötetének 6. oldalán. „Ez készítette és készíti a magyar egyháztörténet kutatóját, hívó teológusát és igaz lelkipásztorát, hogy ennek a hitnek, szeretetnek és reménynek megírja a történetét és ezzel megerősödésüket szolgálja ... A hit önkritikája, a szeretet önvádolója és a remény ítélete biztosítja a múlt tárgyilagos megítélését, és egyben a jövő építését”. Mindez nemcsak egyházi, de általános emberi érték, mely emberiségünk alapja és megőrző ereje. Isteni és egészen emberi. Ezért lehet minden történetírás oka, magyarázata, témája és célja.

Mivel a METEM első kötete olyan kevésbé ismert, hogy még a METEM kiadásában 1997-ben megjelent Magyar Egyháztörténeti Bibliográfia 1980–1990 munkatársai sem vettek tudomást az 1989-ben megjelent METEM Vázlatok első kötetében közzétett egy-

háztörténeti tanulmányokról, a programot meghirdető Lectori Salutem szövegét legyen szabad e könyvismertetés végén leközölni.

LECTORI SALUTEM
A HIT, A SZERETET ÉS A REMÉNY JEGYÉBEN

A hit, a szeretet és a remény az egyháztörténet oka, magyarázata, témája és célja. Ez készítette és készíteti a magyar egyháztörténet kutatóját, hívő teológusát és igaz lelkipásztorát, hogy ennek a hitnek, szeretetnek és reménynek megírja a történetét és ezzel megerősödésüket szolgálja.

Ugyanez a három, alapvetően keresztény vonás indította el, tartja fenn és viszi szerény kezdeti, mégis elismerésre méltó sikerre a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségét, a METEM-et. Köszönet és hála mindenkinek, aki az elmúlt öt év alatt támogatta a törekvést, hogy e kötet kiadásával a METEM egyháztörténeti tevékenysége elinduljon nagy útjára.

A hit önkritikája, a szeretet önvádolása és a remény ítélete biztosítja a múlt tárgyilagos megítélését és egyben a jövő kiépítését.

A magyar egyház története elválaszthatatlan a magyar nyelvű közösség történetétől, amely egyúttal része az emberiség történetének. Éppen ezért kíván a METEM együttműködni a magyar történelem és más társadalomtudományok művelőivel, hogy velük karöltve kutassa a magyar szellemiséget, különösképpen a hit és a hittudomány világában.

A Második Vatikáni Zsinat értelmezése szerint az Egyházhoz, mint Isten Népehez tartoznak – ha nem is azonos, mégis valós értelemben – nemcsak a különböző vallási felekezetek hívői, hanem mindaz a nem hívő is, aki bármilyen formában küzd a tévedés, a szeretetlenség és a reménytelenség ellen. Ezért a METEM szívesen együttműködik a külföldi magyar és nem magyar anyanyelvű egyháztörténészekkel, akik a magyar egyház történetét különbözően, mégis alapjában az igazság, a szeretet és a remény kritériumaival kutatják. Reméljük, hogy a METEM tevékenysége nemcsak a múlt megismerését szolgálja, hanem előkészíti a jövőt is a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia megjelentetésére.

Nem kis teljesítmény és nem kis öröm, hogy a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok első száma Magyarországon megjelent. A Magyarok Nagyszonya és Szent István közbenjárására adja meg nekünk az Úr Jézus, hogy az elkövetkező második ezer évben népünk tovább haladjon előre az igazság hű szolgálatában, a megbocsátó szeretet gyakorlásában és a remény megváltó erejében. A hit igazsága, a szeretet megértő jósága és a remény akadályt nem ismerő ereje legyen maradandó ajándéka a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok olvasóinak.

E kívánsággal indítjuk útjára és nyújtjuk át a kedves Olvasónak e kötetet.
Toronto, Canada, 1989. Szent István király napján

Prof. Horváth Tibor
Az Ultimate Reality and
Meaning
főszerkesztője

A Magyar Katolikus Lexikon eredeti. Nem egy általános vallás-lexikon, hanem a Magyar Katolikus Egyház „prise de conscience”, öntudatosodásának tükré. Egy közös számbavétel, hogy mit jelentett és jelent az egyetemes katolikus élet a magyar népnek és mit jelentett és jelent a magyar katolikus élet az egyetemes katolikus világ és benne az egész emberiség számára. Mint számbavétel adatszerű. Egyéni vélemények általánosítása nélkül a tudásanyag pontos ismertetésével akarja szolgálni a további kutatást és az elért öntudatosodás elmélyítését, tágitását. A vállalkozás hosszú lejáratú. 1980-ban vállalta a Szent István Társulat a Lexikon megjelentetését és 1993-ban jelent meg az első kötet. A munka egy-két évtizedig eltarthat, de a gondos megalapozás minden reményt megad arra, hogy a mű végigjárja a megkezdett utat.

Diós István főszerkesztő minden elismerést kiérdemel. Megteremtett egy munkaképes csoportot. A mű természetét meghatározta és irányát megadta. A Szent István Társulat maradandó érdeme, hogy e korszak-nyitó terv megvalósítását felvállalta. A Magyar Katolikus Lexikon megszerkesztése és kiadása egy tudós munkaközösséget hoz létre, mely a magyar katolikus teológia, egyháztörténet, régészet, jog- és társadalomtudomány fejlődését ígéri. Annál is inkább, mert helyt ad nemkatolikus szakértőknek is, és lehetőséget ígér katolikus szakembereknek, hogy nem katolikus lexikon szerkesztésében részt vegyenek. A tudomány ugyanis egyesít minket a hitben.

A cikkek alapos munkák. Egyedi kiértékelésük hasznos lenne, de hosszadalmas. Minden író elismerést érdemel munkájáért. Többek között külön említendő Gál Ferenc „áldozat” és Entz Géza „bizánci művészet” cikke. Adatszerű és tanulságos a „Budapest” és az „Eger” cikkek. Felkeltik az érdeklődést, hogy mit is jelentett és jelent Budapest és Eger, mint város az ország katolikus életében a történelem folyamán. Kidolgozása a történések és teológusok közös feladata lenne. Így a domonkosok ismertetése is alapos. Alap a rend sajátos teológiájának és lelkiségének bemutatására. Dogma és egyéb teológiai témák a magyar katolikus „prise de conscience” jó példái, melyek szolgálni óhajtnak „a további kutatást és az elért öntudatosodás elmélyítését, tágitását.” Az illusztrációk kifejezőek. Dicsérendő Magyarország egyházi beosztásának bemutatása a történelem folyamán. A fényképek közül találó II. János Pál pápa képe az I, 169. oldalon, ahol mint egy áldásával erélyesen indul szembe az Állami Egyházügyi Hivatal egykori épületével.

Két ajánló megjegyzés. A cikkek olvasását nehezítik a német lexikonokban szokásos szóróvidítések. Ez helykímélő, de olvasást fárasztó. Ami a német nyelvben nem, a magyar nyelvben gondot okoz. A magyar nyelv ugyanis ragozza a főneveket is. „Gyermek imakv” pld. az I. 870. oldalán jelenthet Gyermek „imakönyv”, „imakönyve”, „imakönyvek”, „imakönyvei” szót is. Ha már most valaki a könyvet tudományosan akarná feltüntetni, nagy idővesztéssel mégis csak fel kellene keresnie a könyvet, hogy megtalálja a helyes változatot. Az ehhez szokott szakembernek ez megfelel és tudományosan is hangzik. De ma már arra törekszünk, hogy a tudomány is minél több ember számára vonzó és hozzáférhető legyen. Amerikában a munkatársak utasításai között nem egyszer szerepel e két szó: „No abbreviations”.

A források idézésében kívánatos lenne a helység mellett a könyvkiadó nevét is feltüntetni. Régen erre nem volt szükség. Egy helységben egy kiadó volt. Ma már nem rit-

ka tíz, vagy talán száz is. Továbbá az sem mindegy, hogy ki adta ki az idézett könyvet. Más egy Cambridge University Press által kiadott könyv, és más egy The Edwin Mellen Press könyve. Mindez csupán technikai dolog, mégis könnyű belátni, hogy például a Magyar Katolikus Lexikon egy olyan mű, melyre a kiadó joggal büszke lehet, bárhol is idézik. Íme egy megjegyzés, mely bátorkodik szót emelni egy több százéves kontinentális tradícióval szemben. De teszi ezt a nemzetközi „Manuel of Style” és a magyar és külföldi tudósok egyre fokozottabb együttműködésének szolgálatában.

Az első kötet elején olvasható, hogy az 1993. évben készült. A második kötet megjelenési éve azonban nincs feltüntetve. Jó lenne, ha tudhatnánk az évet, talán a hónapot is, amikor a kéziratok szerkesztése zárult. Így érthető lenne, hogy szakirodalom egyes példánya miért nincs említve. Így pl. Fülöp Éva Mária *A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása 1848–1949* című tanulmánya mint kézirat ismeretes (2, 881), holott Budapest: METEM kiadásában már 1995-ben mint könyv megjelent. „Apologetika” (1, 344) a *Lexikon für Theologie und Kirche*-ből vett fordítása egy 1949-ben megjelent német könyvvel zárul. Nem említi az apologetika modernebb változatát, mely a Teológiai Kis Könyvtár sorozatban 1997-ben, valamint a Szent István Társulat Teológiai Vázlatok 1983. évi kötetében lett közismert.

Mindez csak aprólékos megjegyzés. A *Magyar Katolikus Lexikon* megjelenése egy ünnep, egy történelmi dátum a magyar egyház történetében. Mivel a könyvismertetés nem egy lexikális esszé, a jelen könyvismertető megengedettnak tartotta, hogy saját nézeteit közölje abban a reményben, hogy véleményét mások is meg tudják vele osztani. Talán nem alaptalanul derülátó az a vélemény, hogy amint az idő halad, a jövőben egyre kevesebb cikket kell a „LthK”-ből fordításban leközölni.

Horváth Tibor

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK KATALÓGUSA 1. KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE.

Összeáll. Dóka Klára. Kiad. a METEA. Bp. 1994. 135 old. (Sorozatszerk. Szántó Konrád OFM.)

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány kiadásában az elmúlt években több jelentős vállalkozás látott napvilágot. Közülük való az Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa, amely a Magyar Országos Levéltár Módszertani és Számítástechnikai Osztályán, az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával immár 4 kötet megjelenését tette lehetővé.

A sorozat az egyházi levéltárakban őrzött források közül az egyházlátogatási jegyzőkönyvekre irányítja a figyelmet, a katalógussal megkönnyítve a kutatást, különösen a helytörténetírás kutatóinak, de éppenígy a gazdaságtörténész, néprajzos, művészettörténész számára is eligazítást nyújt.

A sorozat első kötete a Kalocsai Főegyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit katalogizálja. Mint a szerző bevezetőjében utal rá, a katolikus püspöki levéltárakban összesen 47,33 folyóméter *canonica visitatio*-t őriznek, míg a református gyűjteményekben 32,15 fm-t, az Evangélikus Országos Levéltár iratanyaga pedig 5,24 fm-t tesz ki. Az egyházlátogatások anyagát 1971-ben a Magyar Országos Levéltár mikrofilmre

vitte. A mintegy 340.000 felvételtől álló gyűjtemény megkönnyíti a kutatók munkáját azzal, hogy Budapesten is hozzáférhetnek vidéki, nehezen kutatható levéltárak anyagához.

A jegyzőkönyveket vagy (fő)esperesi kerületenként, kötetekben, vagy a levéltár rendezésekor használatos községnevek szerint csoportosítva őrzik, s ezt a csoportosítást követik a mikrofilm-felvételek is. A katalógus az egy-egy adott településre kutatók munkáját akarja megkönnyíteni.

A Kalocsai Főegyházmegye katalógusa 2,75 fm mikrofilmre vitt iratanyagot rendszerez.

A katalógus a következő rovatokból áll:

1. A plébánia székhelyének korabeli neve, névváltozatai, a település jogállása, a plébánia alapítási éve, az első anyakönyvek keletkezési ideje.

2. A plébánia templom titulusa, a kegyúr neve, a lakosság nyelve, vallása, a filiák felsorolása, megjelölve, mikor önállósultak, vagy kerültek más plébániához.

3. Az egyházlátogatások évének felsorolása, a látogatás dokumentumai.

4. Lelőhely a levéltárban, mikrofilmen.

5. Megjegyzések: a helység betelepülése, korábbi lakosai, a templom építési ideje, kápolnák, szobrok, jelenlegi filiák, azok lakossága, romok.

A kötetet a korabeli neveket és mai megfelelőit tartalmazó helynévmutató, a kegyurak és titulusok mutatója, valamint egyházkerületi beosztás egészíti ki.

A katalógus elé a szerző történeti áttekintést ad a kalocsai főegyházmegye kialakulásáról, történetéről a kezdetektől napjainkig, részletesen ismerteti az egyházmegyében végbement migrációs folyamatokat, a lakosság etnikai megoszlását, szól a nevezetesebb egyházlátogatásokat végző kalocsai érsekekről.

A főegyházmegye Trianon előtti területén történt vizitációkkal csak érintőlegesen foglalkozik, s nem szerepelteti a kötetben az 1993-as átszervezés során a Kalocsai Főegyházmegyéhez újonnan került plébániák jegyzőkönyveit sem, mivel azok még a Váci Püspökségen keletkeztek.

A katalógust rövidítésjegyzék és angol nyelvű összefoglaló zárja.

Tomisa Ilona

SZABADFALVI JÓZSEF

HERMAN OTTÓ A PARLAMENTI KÉPVISELŐ 1879–1897.

Miskolc, 1996. 435 p. (Officina Musei 5.)

Herman Ottóról, akit sokan az utolsó magyar polihisztornak tartnak, rengeteget írtak. Szóltak a természettudósról (Allodiatoris Irma), a néprajz művelőjéről (Balassa Iván), nemzetközi bonyodalmakat is keltő őskőkori felfedezéséről (Banner János, Kemenczei Tibor), a modern természetvédelem hazai megteremtőjéről, illetőleg közéleti (Péter László, Erdődy Gábor, Szabadfalvi József, Fári Irén) és politikai (Veres László) tevékenységéről. Az utóbbi évtizedekben, főleg az itt-ott megőrzött levelezését dolgozták fel, adták közre (Szabadfalvi József, Kóhegyi Mihály). Monográfusai (Lambrecht Kálmán, Székely Sándor, Varga Domokos, Kósa László, Keve A., Farkas Gy.) természe-

tesen nem kerülhették meg, hogy ne ejtsenek szót – ha röviden is – politikai szerepléséről. Ezek azonban – szinte alig akadt kivétel – legtöbbször az első idnulatában hirtelen papírra vetett írásaiból vonták le általános következtetéseiket, melyet aztán az egyes szerzők sorba átvettek és továbbadtak. Mindezek persze tartalmaznak részgazságokat, de mindenki tudta, hogy szilárd következtetéseket csak a parlamenti szerepléseit tartalmazó képviselőházi Naplók tüzetes átnézése hozhat. Ezt végezte el szívós türelemmel Szabadfalvi József. A kötet legidőtállóbb részét a szó szerint közölt beszédek jelentik. Sajnálatos módon azonban ezek egy része csonkán jelent meg, más részük be sem került a gyűjteménybe. Ismerve a szerző alapos tudományos felkészültségét, bizonyosra vehetjük, hogy minden lényeges beszédet megjelentetett, de a teljes kiadás elmaradását mégis fájlaljuk, amire nyilván a területi gondok, illetve a pénzihiány kényserítették az összeállítót.

Herman Ottó öt ülészakon át volt nemzetgyűlési képviselő 1878-tól 1897-ig (a címben feltüntetett évszám hibás), ahol jelentős munkát végzett, nagyon sokszor kért szót, sok témához szólott hozzá és meglehetősen széleskörű tájékozottságot mutatott. Bennünket most elsősorban a vallásról vallott nézetei érdekelnék. Előljáróban – és ezt lejjebb idézetekkel is bizonyítani kívánjuk –, azt lehet mondani, hogy a vallásosságot, az emberek vallásos érzületét sohasem támadta. A történeti egyházak tekintetében is szinte kizárólagosan a római katolikus egyháznak az államra, a társadalomra ható, vagy hatni akaró ténykedését kifogásolta, illetve tette szóvá. Ebben bizonyára szerepet játszott evangélikus volta is. Különös figyelmet érdemelnek a zsidósággal kapcsolatos megnyilatkozásai. Itt sem a vallást bírálta, bár ennek ortodox megnyilvánulásait éppen úgy nem kedvelte, mint a katolikusok bigottságát. Azért szerepel gyakran beszédeiben a zsidóság, mert ezekben az évtizedekben özönlöttek be százezres nagyságrendben Magyarországra a fokozódó cári elnyomás elől Galíciából. Nem a vallásban látta a gondot, hanem a betelepülés mértékében, az ország népeitől idegen voltában, kultúrájuk különbözőségében. A zsidókérdés sok esetben nem mint vallási ügy, hanem mint etnikai kérdés vetődött fel nála, szorgalmazta a már hazánkban tartózkodó zsidók jogi elismerését, de elvárt tőlük bizonyos toleranciát, legalább annyit, hogy ők is alkalmazkodjanak a többség életmódjához, kulturájához, jogrendjéhez. Gyakran érte – főleg a zsidó kézben lévő napilapok részéről – az antiszemitizmus vádja, de a másik oldalról neveztek nem egyszer zsidóbarátnak, sőt zsidóbérencnek is. Mindezek után a szerző felteszi a kérdést: minek minősíthetjük e tekintetben Herman Ottót? Felelete: liberálisnak. A Képviselőházi Naplók igazolják állítását.

Nézzük sorra legfőbb megnyilatkozásait. A nagyobb hitel kedvéért többször szó szerint idézzük szavait. Magárólmondta 1890. november 26-i, az egyházak és felekezetek helyzetéről tartott beszédében: „Én ... felekezetiileg teljes tökéletesen indifferens ember vagyok; nem restellem ezt megvallani; ez egyszer már így van. Nekem legfőbb princípiumom a szabadság és az, ami a szentírásra kimondatott, hogy annak csak egy tétele van, tudniillik a kötelező emberszeretet, a többi mind csak commentár.” A vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslat vitáján (1894. június 26.) finom megkülönböztetéssel mondja: „Én nem vártam egy történet, mely a vallások szabad gyakorlásáról szól, hanem vártam egy törvényt, amely felmenti a lelkiismeretet minden kényszertől és kimondja, hogy igazi vallásszabadságot akarunk.” Egyúttal méltatlankodik – ma úgy mondanánk, visszautasítja – a vallástalanság vádját: „Azzal állni elő a tizenkilencedik század legvégén a magyar országgyűlésnek, hogy a felekezetnélküliség egyszerismind

hitetlenséget és vallástalanságot jelent – hát mi ismerjük azt a boszorkánykonyhát, a hol ily tételeket kifőztek és alkottak.” Bátran kiáll a tudományos kutatás jogossága mellett: „Azt hirdetni, hogy a tudomány az oka a vallástalanságnak és a hitetlenségnek, valóságos biaszfémia, mert nem igaz.” És ugyanabban a felszólalásban „...a tudománnyal való foglalkozás, a tudomány vívmányai nem terjesztik a vallástalanságot.” Alig egy fél évvel később ismét felszólal a vallásszabadságért. „Ha senki más, én magam a gyökeres megoldás mellett állok és követelem, hogy a vallásszabadság végre-valahára teljes mértékben oldassék meg.”

Ugyanakkor élesen bírálja a katolikus egyház egyeduralomra törő magatartását. „Én mindenkor védője voltam bármely felekezetnek, a mely a maga tisztességes jogai-
ban, szabadságaiban megtámadtatik, de egyszersmind ellent fogok mondani mindannyiszor, valahányszor az történik, a mi most itt folyamatban van, hogy bizonyos felekezeteknek morzsák dobassanak oda...” – mondja a vallásszabadságról folyó vitában, 1894-ben. Hogy melyik felekezetre gondol, azt képviselőtársai tudták, mert négy évvel korábbi felszólalásában már megfogalmazta: „... megteremthetjük bizonyos érdekek jel-
szava alatt a rövid időre való békét, ha a valóságos megoldás nem fog elérteni mindad-
dig, míg csak okunk lesz az egyházi funcionariusoknak egymásra irigykedni, míg az egyes egyházak azt mondhatják, hogy a másik egyház van előnyben; a míg megtörténik magában a katolikus egyházban is, hogy így az alsó fokon lévő ügynevezett alsó clerus a valóságos nyomorúságos congruájáért hosszas küzdelmet folytat, addig az egyházak akkora jövedelemmel bírnak, oly fényt fejtenek ki, a mely Krisztus tanával, annak egyszerűségével és annak képviselétével egyáltalában össze nem egyeztethető.” (1890. november 26.) Hogy kik ellen emelte fel szavát, az ebből az idézetből egyértelműen kiderül.

A századvég parlamentje sokat foglalkozott a Galíciából tömegesen beszivárgó zsidók kérdésével. A minden után érdeklődő Herman Ottó természetesen nem maradhatott ki a vitákból. Mindenek előtt elvi álláspontját szögezte le egy igen korai (1882. január 7.) hozzászólásában: ... az Orosz birodalomból kiüldözött nagy tömegeknek hazánkba való esetleges beözönlése a társadalom kereteit úgy társadalmi, mint nemzetgazdasági és egészségügyi tekintetben minden esetre tetemesen megbontaná és veszélyeztetné: ezeknél fogva az Oroszországból kiüldözött tömegeknek s azok töredékeinek Magyarországra való beözönlése okvetlenül megakadályozandó.” Nem hagyott kétséget azonban afelől, hogy a már betelepedeteket teljes jogú állampolgároknak kell tekinteni és meg kell adni nekik mindazokat a jogokat, melyek a többséget megilletik. „Az emancipáció nem volt kegyelem a nemzettől, hanem volt az embereket megillető jogok elismerése” – mondotta. Úgy látta, hogy „Az állam kimondta a jogegyenlőséget, kimondta a vallástürelmet. Adja még meg a polgári házasságot, még pedig az én nézetem szerint a kötelezőt, s akkor az állam a maga részéről megtett mindent, a mit a zsidóság érdekében megtehetett.” S mindezt a kötelező állami házasságkötés és anyakönyvezés előtt 14 évvel! Mit várt el cserébe a zsidóságtól? „Mindazon válaszfalakat, a melyeket a vallás elavult tételei felállítottak, le kell rombolniuk, teljes őszinteséggel magyarokká kell lenniök, még pedig szokásban, nyelvben és gondolkodásban.”

Amikor egyes képviselők a tizsaeszlári koholt gyermekgyilkosságot akarták felhasználni hangulatkeltés céljából, bátran szembezállt nézeteikkel (1882. június 8.) „Én a tizsa-eszlári esetnek tárgyalását helyénvalónak találni fogom akkor, ha talán a t. igazságügyi miniszter úr, illetőleg a belügyminiszter a háznak jelentést tesz. Úgy, de ez nem

történt és így annak belevonását [ti. a tárgyalásba] most nem pártolhatom ... A magam részéről pedig ... tiltakozom és tiltakozni fogok mindig a leghatározottabban az ellen, hogy itt ... a középkor tanai idéztessenek fel.” Egy évvel később (1883. január 23.) pedig kijelenti, hogy a tiszzaeszlári eset egy vérvád. „A rabbinusok gyülekezetei folyamodtak Európa híres teológusaihoz, ezek adják a véleményt, hogy a vérvád egyáltalán képtelenség. És ezek történelmi és teológiai tanulmányaik alapján legjobb meggyőződésük szerint kénytelenek constatálni, hogy ők a vérvádra vontkozó pozitív adatot a zsidó történetben, a zsidó vallásban egyáltalán nem találtak. Én sem mondhatok mást.”

Herman Ottó kapcsolatát a vallással elsősorban a Mérges csók c. írására támaszkodva szokták megítélni. Egyoldalúan és sommásan azt hangztatják, hogy egyházellenes és vallásellenes volt. A radikális gondolkodású, és pillanatnyi érzéseit el nem hallgató, sokoldalú tudós viszonya a valláshoz sohasem volt ellenséges, de az egyházak egymásra acsarkodását, különösen pedig felső vezetését elítélte, igazi és rendkívül összetett nézeteit most – Szabadfalvi Józsefnek köszönhetően –, végre a maguk teljességében alaposabban megismerhettük. Ez könyvének el nem múló érdeme.

Kőhegyi Mihály

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK KATALÓGUSA

2. VÁCI EGYHÁZMEGYE.

Összeáll. Patkóné Kéringér Mária. Kiad. METEM. Bp. 1997. 136 old.

(Sorozatszerk. Szántó Konrád, Zombori István).

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközöség (METEM) kiadásában, a Nemzeti Kulturális Alap és az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával megjelent kötet az 1994-ben indított sorozat 2. köteteként látott napvilágot. A katalógus a kalocsaival határos váci egyházmegye 104 plébániájáról ad felvilágosítást a következő rovatok szerint:

1. A plébánia székhelyének korabeli neve, névváltozatai, a település jogállása, a plébánia alapítási éve, köz- és egyházigazgatási beosztása.

2. A plébánia templom titulusa, a kegyúr neve, a lakosság nyelve, vallása, a filiák felsorolása, megjelölve mikor önállósultak, vagy kerültek más plébániához.

3. A püspöki és főesperesi látogatások évének felsorolása.

4. Lelőhely az őrző levéltárban és mikrofilmen.

5. Megjegyzések: a helység betelepülése, lakosai, mely plébániához tartoztak korábban, a templom építési ideje, kápolnák, szobrok, jelenlegi filiák, azok lakossága, romok.

A kötetet angol nyelvű összefoglaló, korabeli fotók Vácról, ill. más településekről, valamint egy térkép egészíti ki, amely a középkori templomos helyeket tartalmazza a történeti Váci egyházmegye területén Torma István régész tervezésében.

A katalógus elé a szerkesztő rövid bevezetőt írt a Váci egyházmegye történetéről és egyházlátogatási jegyzőkönyvéről. A bevezetőben leírtakkal kapcsolatosan két formai hibára hívnám fel a figyelmet. A latin *visitatio*-formát szoktuk használni a leírásokban, de magyarul, vizitációként is szokás írni, használni a terminust. Azonban a kötetben a szerkesztő által többször is alkalmazott „vizitáció”-nevű keverékmegoldás szerintem

helytelen, mert vagy az egyik, vagy a másik formát használjuk, abban legyünk következetesek. – Ugyanígy – helytelenül és félreérthetően – több ízben is „helyiség”-et ír a szerző a „helység” megjelölés helyett, ami zavar. (13., 16. old.). A földrajzi nevek esetében pedig a „Vácot”-formát írja le többször is a „Vácott” helyett (14., 15. old.). Forráskiadványok esetében nem ártana a terminus technikusok helyes használatára is ügyelni.

Tomisa Ilona

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK KATALÓGUSA

3. SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE.

Összeáll. Dóka Klára. Kiad. METEM. Bp. 1997. 127 old.

(Sorozatszerk. Szántó Konrád, Zombori István).

A szerkesztő a katalógus összeállításánál az előző két kötet (Kalocsai, Váci egyházmegyék) gyakorlatát követte.

Így a következő rovatokra oszlik:

1. A plébánia székhelyének korabeli neve és változatai, a település jogállása, alapítási éve, az anyakönyvek keletkezési ideje, köz- és egyházigazgatási beosztás.

2. A plébánia templom titulusa, a kegyúr neve, a lakosság nyelve, vallása, a filiák felsorolása.

3. Az egyházlátogatások évének felsorolása.

4. Lelőhely az őrző leltárban és mikrofilmen.

5. Megjegyzések: a helység betelepülése, lakosai, templomépítés ideje, kápolnák, szobrok, filiák, romok.

A kötetet a korabeli nevek és mai megfelelőit tartalmazó helynévmutató, a kegyurak és titulusok mutatója, valamint 1778. és 1845. évi egyházkerületi beosztás egészíti ki. Legvégül angol nyelvű összefoglaló található.

Tomisa Ilona

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK KATALÓGUSA

4. VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE.

Összeáll. Dóka Klára. Munkatárs: Kredics László. Kiad. METEM. Bp. 1997. 295 old.

(Sorozatszerk. Szántó Konrád és Zombori István).

A 295 oldal terjedelmű kötet az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feltárását segítő katalógus 4. kötete, a mindenkori veszprémi egyházmegye (1993-tól főegyházmegye) 1698–1859 közti anyagát foglalja magába. A jegyzőkönyvek és a kísérő iratok az Érseki Levéltárban „Visitationes canonica” és „Acta et fragmenta visitationes canonicae” cím alatt található. Az 1745–1749, 1778–1779, 1815–1816, 1845–1846. évi köteteket, valamint az 1832–1838-as évekből plébániai besorolásban találjuk. Az „Acta et fragmenta” szintén plébániánként csoportosítva különféle összeírásokat, leltárakat, számadásokat, a vizsgálatokkal kapcsolatos levelezést, a vizitátor észrevételeit és utasításait

tartalmazza. A 18. századi jegyzőkönyvek feltárásában Kredics László volt az összeállító segítségére.

A kötet 272 plébánia adatait tartalmazza a következő csoportosításban:

1. A plébánia korabeli neve, változatai, a település jogállása, alapítási éve, anyakönyvek keletkezési ideje.

2. A plébánia templomtitulusa, a kegyúr neve, a lakosság nyelve, vallása, a filiák felsorolása, megjelölve mikor önállósultak, vagy kerültek más plébániához.

3. Az egyházlátogatások évének felsorolása.

4. Lelőhely a Főegyházmegyei Levéltárban: *Visitationes canonicae*: kötet, lapszám, csomószám; *Acta et fragmenta*: évkör, kötetszám. Lelőhely az Országos Levéltárban: fondszám, dobozsám.

5. Megjegyzések: a helység betelepülése, korábbi lakosai, templomépítés ideje, kápolnák, szobrok, jelenlegi filiák, templomai.

A kötet a korabeli neveket és a mai nevet tartalmazó helynévmutató, a kegyurak és titulusok mutatója, valamint egyházkerületi beosztás egészíti ki.

A katalógus elé rövid bevezetőt írt Dóka Klára a bemutatandó egyházlátogatási jegyzőkönyvekről, a kötet végén angol nyelvű összefoglalás segíti a tájékozódást a külföldi kutató számára.

Tomisa Ilona

VISITATIO CANONICA

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből
1776-1779.

Válogatta, sajtó alá rendezte és bevezette Tomisa Ilona (MTA Néprajzi
Kutatóintézete, Budapest 1997)

Az egyházi források kutatása napjainkban ismét előtérbe került. A történelem- és társtudományok figyelme újra ahhoz a dokumentum csoportokhoz fordult, amelyek az elmúlt 80 év során is megőrizték egységüket, viszonylag kis mértékben pusztultak és a selejtezés sem fenyegette őket. Ezek közül a leggazdagabb adatforrást az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tartalmazzák.

Az esztergomi egyházmegye különösen sok és korai évszázadokból fennmaradt példányokkal büszkélkedhet. Ebből a több mint száz kötetes anyagból többen és különböző szempontok szerint publikáltak az eltelt évtizedek során. Az utóbbi években Tomisa Ilona néprajzkutató figyelme fordult a jegyzőkönyvekhez. Saját területének, a néprajzkutatásnak a szemszögéből vizsgálta a kötetekben szereplő adatokat. Először a XVII. század közepéről, a mostani válogatása pedig az 1776-1779 között Batthyány József érseksége alatt végzett egyházlátogatási jegyzőkönyvekből került ki. Nem az egész egyházmegye anyagát dolgozza fel, hanem továbbra is a barsi esperesség területéhez tartozó 15 plébániának és a hozzájuk kapcsolódó filiáknak a leírását közli, eredeti latin nyelven. A kiadás során, a jegyzőkönyv kérdőpontjainak sorrendjét megtartva, adja közre a válaszokat. Ahol szükséges volt a rövidítések miatt, az eredeti szövegrészeket kipótolja, a szöveg korabeli hibáit azonban nem korrigálja. A kötet végén a legfontosabb latin kifejezésekből szószedetet állított össze.

A válogatás alapján képet kapunk a barsi esperességhez tartozó plébániák felszereltségéről, a papi és tanítói jövedelmekről, a templomról és felszereltségéről, mindazon tartozékairól, amelyek a XVIII. század végén felfedezhetők az egyes helyeken. Amint a kötethez írt bevezetésből is kitűnik, Tomisa Ilonát különösen a jövedelmek érdeklik, hol, miből mennyit kap a pap és a tanító, milyen szokás szerint. A kutatók figyelmét felhívja ezen kívül mindazokra az adatféleségekre, amelyekből ki-ki az őt érdeklőt kiválaszthatja, pl. demográfiai adatokra, a templom építészeti, művészettörténeti értékeire, az ott élők nemzetiségi hovatartozására, stb. Felmerül azonban a kérdés, hogy célszerű-e, hasznos-e napjaikban a forrásközlés ezen formája? Nem szükséges-e le a könyv iránt érdeklődők táborára? A válasz nem egyszerű és nem egyértelmű igen vagy nem. Napjaink forrásközlésének ugyanis több mindennek kell megfelelni mint a korábbi évtizedekben, minél szélesebb – kutatói – rétegekhez kell szólnia, segíteni a különböző tudományágak művelőinek munkáját.

A forrásközlésnek biztosítani kellene, hogy ne legyenek nyelvi akadályok a felhasználásban. A források publikálásakor tehát tekintettel kellene lenni a jelen kor követelményeire, és közérthetőbb közzéadási formákat helyezni előtérbe.

A kiadvány területileg is szűkíti a források körét, hiszen csak egy megadott esperességhez tartozó helységekre tartalmaz információkat. Az adatbázis indokolatlanul szűkül és éppen fő célját veszti, ti. más kutatók munkájának segítségét. Komoly hiánynak érzem, hogy az egyes források közzéadása után semmi információt nem kapunk lelőhelyükről, szöveggözlésük teljességéről vagy kivonat formájáról, volt melléklet vagy sem stb.

A kiadvány nélkülözi az alapvető levéltári lelőhelyi hivatkozásokat is. Tomisa Ilona 1992-ben kiadta a barsi esperességre vonatkozó 1647-1674 közötti egyházlátogatási jegyzőkönyveket, hasonló formában. A bevezetőben célszerű lett volna erre hivatkozni, és valamiféle történeti áttekintést adni a két jegyzőkönyv felvétele közti időszakról, képet adni a szervezeti és egyéb változásokról, amelyek egyértelműen kimutathatók. Bár mennyire is érdekes a Nepomuki Szent János társulat szabályzata, de bevezetőben való teljes közzétételét nem tartom szerencsésnek. Sajnálatos, hogy a szerkesztő kihagyta azt a nagy lehetőséget, hogy kutatásait összegezze, és áttekintést adjon egy adott terület egyház-igazgatási, szervezeti, népességbeli változásairól. Tomisa Ilona óriási munkát fektetett az elmúlt években az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feltárába és megismertetésébe. A Szerző további kiadványokat is tervez, a következő kötetet szerkesztésénél azonban érdemes végiggondolni a publikálás formáját és szélesebb olvasótábor igényeire tekintettel lenni.

Kéringer Mária

PÁLYÁZAT

A **Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány** (HEHA) pályázatot hirdet külföldi és belföldi tanulmányi ösztöndíjra az 1998-as évre.

A pályázaton részt vehetnek azok a felsőfokú tanintézetekben tanuló **hallgatók**, illetve mindazon **szakemberek**, akik a magyar egyháztörténet bármely területével, témájával foglalkoznak.

A pályázat különösen fontos, támogatandó témának tekinti az egyháztörténeti vonatkozású **repertóriumok**, **bibliográfiák**, **monográfiák** készítését, a magyar egyházak belföldi és külföldi kapcsolatait, a határon túl kisebbségben élő egyházak sorsát, az emigrációs magyarság egyházi szervezetét, a kommunista diktatúra idején meghurcolt egyházi személyeket vizsgáló és feltáró kutatásokat.

Támogatni kívánja az egyházi múzeumok gyűjteményeinek feldolgozását, a fontos és értékes műtárgyak restaurálását, az egyháztörténeti muzeológia és restaurálás szakmai fejlesztését.

Indokolt esetben elősegíti a külföldi és belföldi konferenciákon való részvételt, valamint arra érdemes szakmunkák megjelentetését.

Az Alapítvány a pályázóktól rövid, írásos beadványt vár, vázolja eddigi tudományos ténykedésüket, és a megvalósítandó kutatási feladatot, az ahhoz kért összeggel.

A pályázaton a legfontosabb a kiírási feltételeknek való megfelelés. A pályázó külföldi állampolgár is lehet.

A pályázatok értékelése folyamatosan történik, az eredményről a pályázókat írásban értesítik.

A pályázati anyagokat az **Alapítvány Kuratóriuma** részére: **6720 Szeged, Dugonics tér 12.** kell elküldeni. Kérjük írják rá a borítékra a pályázati felelős, Dr. Zombori István nevét is.

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. old.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 old. ára: 398 Ft
ára: 950 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft

16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 old. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)**
Budapest, 1997. 223 old. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés.
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 old.
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. ára: 1350 Ft

Előkészületben

A Magyar Sion repertórium

A csanádi egyházmegye papjainak névtára

Zakar Péter: A magyar hadsereg táborigényei 1848-1849-ben

Unitárius kislexikon

ECCLESIA SANCTA

sorozat

A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.

A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.

A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 199

Előkészületben:

Az orosz ortodox egyház története

A cseh egyház története

A horvát egyház története

Az örménykatolikusok

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád
Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. 135 old. Összeállította: Dóka Klára 2. kiadás, Budapest, 1998. 115 old. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.** 136 old. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária ára: 250 Ft
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. 127 old. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. 296. old. Összeállította: Dóka Klára ára: 450 Ft
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest. 217. old. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft

Előkészületben:

Pécsi egyházmegye
Győri egyházmegye

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Budapest-Szeged, 1995. 203 + 4 o. ára: 440 Ft.
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szeged, 1995. 172 + 28 o. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Budapest, 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft.
- Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944).** Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda.** Roma-Budapest, 1997. 155 o. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.** Roma-Pannonhalma, 1997. ára: 1200 Ft

DR. KOSTYA SÁNDOR

A Torontói Szent Erzsébet egyházközségés plébánia története

A legnagyobb külföldi magyar katolikus plébánia élete és története. A majd harminc egyházközségi szervezetével és jól működő egyházközségi vezetőségével egy példa arra, hogy a hívek bevonásával milyen termékeny lehet egy plébánia élete a huszadik század második felében. A torontói magyarság a 20. század magyar történelmének egy egyedülálló vetülete, metszete, mondhatjuk lelete. Itt megtalálhatjuk a 20. század magyarságának teljes spektrumát: az ezerkilencszáztizes, a huszas, a harmincas, negyvenes, az ötvenes évek és így tovább magyarját, mindegyik őrizve hagyományát, talán hűségesebben, mint az óhazában. Él itt gazdag és szegény, nemes és közember, zseni és egyszerű, szélsőjobboldali és szélsőbaloldali, középpjobboldali és középpbaloldali, keresztény és zsidó, katolikus és más vallású, hívő és hitetlen, milliomos és bérmunkás, egyetemi tanár és tanuló, iparos és kereskedő, földműves és gyárimunkás, magányosan, vagy csoportba tömörülve. És ebben a sajátos magyar világban a torontói Szent Erzsébet plébánia a magyar katolikus megújulás gyümölcse.

A könyv vonzó ereje éppen az, hogy nem egy történelmi feldolgozás hanem inkább krónika, melynek olvasása közben az olvasó az olvasottak alapján alkothatja meg saját képét egy külföldi nagyvárosban élő magyarok hitéletéről. Egy harminchét éve emigrációban élő hívő tanár mondja el neki egy plébánia keretében a magyar nép örömet és bánatát évezredünk utolsó századában saját alanyiségén keresztül.

A szerző a Magyar Egyháztörténelmi Munkaközösség, METEM-International első tagjai közé tartozott, és azon fáradozott, hogy a torontói Szent Erzsébet plébánia története például szolgáljon majd a METEM többi plébánia történetírásainak. Sajnos idő előtt meghalt, a plébánia azonban így is példa maradt. Jóllehet egy helyi jezsuita plébánia, de benne lüktet mégis az egyetemes Egyház minden magyar plébániája. Érdeke minden magyar plébánia. A torontói Szent Erzsébet plébánia a METEM szülővárosa és mint plébánia a szó szoros értelmében valóban a nép plébániája (15-17 oldal).

A könyv inspiráció plébániáknak, emlékezés és mérlegelés egyéneknek.

Megrendelhető:

St. Elizabeth of Hungary Parish,
432 Sheppard Ave E. Toronto, Ontario, Canada M2N 3B7.
Tel.: (416) 225-3300; Fax: (416) 225-3814.
Ára 20.00 Can dollár.

Magyarországon:

METEM Vázlatok Szerkesztősége H-6720 Szeged, Dugonics tér 12.
Tel.: (62) 323-714; Fax: (62) 323-813.
Ára 390.00 Ft.

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelme középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvenné.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik – az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökök Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évről vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue*-be).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 323-714
Fax: H (62) 323-813

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, - photocopies of unpublished documents and sources, - related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax: (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

